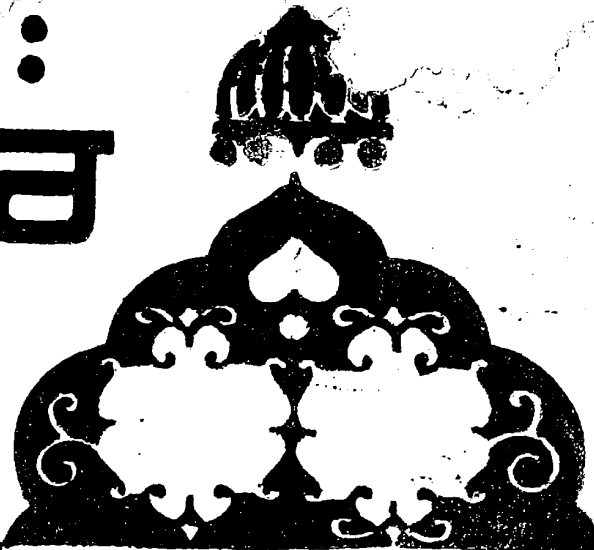


ਪੰਜਾਬੀ  
ਦਰ ਪਾਠ



DAEED

ਡਾ. ਤਾਰਨ ਸਿੰਘ



ਪ੍ਰਮਾਣਿਕ,

3. ਆਮਿਕ ਕਮਿਸ਼ਨਰੀ

3122 ਕਮਿਸ਼ਨਰੀ

5. 2. 70





# ਨਾਨਕ : ਦਰ ਘਰ

ਡਾ: ਤਾਰਨ ਸਿੰਘ

ਐਮ. ਏ., ਪੀ-ਐਚ. ਡੀ.

ਭਾਈ ਫਕੀਰ ਸਿੰਘ ਐਂਡ ਸਨਜ਼, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ

ਲੇਖਕ :

ਡਾ: ਤਾਰਨ ਸਿੰਘ,  
ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ

ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ :

ਭਾਈ ਫਕੀਰ ਸਿੰਘ ਐਂਡ ਸਨਜ਼,  
ਬਜ਼ਾਰ ਮਾਈ ਸੇਵਾਂ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ

ਛਾਪਕ :

ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਸੇਠੀ, ਤੇਜ ਪ੍ਰਿੰਟਿੰਗ ਪ੍ਰੈਸ,  
ਕਟੜਾ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ

ਮੁਲ : ਸਤ ਰੁਪਏ, ਪੰਜਾਹ ਪੈਸੇ

ਸਮਰਪਣ  
ਨਾਨਕ ਦੇ  
ਦਰੋਂ ਘਰੋਂ  
ਵਰੁਸਾਏ ਗੁਰਮੁਖਾਂ ਨੂੰ

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜਨਮ ਉਤਸਵ  
ਦੀ  
ਪੰਚਮ ਸ਼ਤਾਬਦੀ ਦੇ ਅਵਸਰ ਤੇ  
ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ

ਨਾਨਕ : ਦਰ ਘਰ

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਜੀਵਨੀ  
ਅਤੇ ਫਲਸਫਾ

ਇਸੇ ਕਲਮ ਤੋਂ :

੧. ਭਗਤੀ ਤੇ ਸ਼ਕਤੀ
੨. ਬਾਰਹਮਾਹਾ ਦਰਪਣ
੩. ਸਹਜ ਤੇ ਅਨੰਦ
੪. ਨੇਮ ਤੇ ਪ੍ਰੇਮ
੫. ਰਹਸ ਤੇ ਰਮਜ਼
੬. ਨਾਮੁ ਨਿਧਾਨੁ
੭. ਦਸ਼ਮੇਸ਼ ਦਰਪਣ
੮. ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ : ਚਿੰਤਨ ਤੇ ਕਲਾ
੯. ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਸਾਹਿਤਕ ਇਤਿਹਾਸ
੧੦. ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ : ਰੂਪ ਤੇ ਰਸ
੧੧. ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿੱਤ ਤੇ ਸਾਹਿਤਕਾਰ
੧੨. ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿੱਤ ਦੇ ਮੁਢਲੇ ਸੌਮੇ
੧੩. ਪੰਜਾਬੀ ਮੁਹਾਵਰਾ ਕੋਸ਼
੧੪. ਗੁਰ ਦੀਪਕ
੧੫. ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਬਾਣੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ (ਦੋ ਜਿਲਦਾਂ)
੧੬. ਜਪੁ : ਦਰਸ਼ਨ ਦੀਦਾਰ

## ਤੱਤਕਰਾ

ਭੂਮਿਕਾ ੯

### ਭਾਗ ਪਹਿਲਾ

ਪਰਮ ਗੁਰੂ	੧੭
ਭਰਮ ਤੇ ਪਾਪ	੩੧
ਸੋ ਘਰੁ	੪੫
ਬਾਬੇ ਦੀ ਮੁਸਕਾਨ	੫੮
ਸਾਖੀਆਂ ਦੀ ਸਾਖ	੭੨
ਦਿਵਾਨਾ ਸਾਹ ਕਾ	੯੨
ਵੇਈਂ ਪਰਵੇਸ਼	੧੦੬
ਸੂਰਜ ਨਿਕਲਿਆ	੧੨੦
ਸਿੰਘ ਗਰਜਿਆ	੧੩੪
ਚੜਿਆ ਸੋਧਣਿ ਧਰਤਿ ਲੁਕਾਈ	੧੪੭
ਪ੍ਰੇਮ ਖੇਲਣ	੧੬੦
ਭਾਰਤ ਦੀ ਉਦਾਸੀ	੧੭੨
ਸੁਮੇਰ ਪਰਬਤ	੧੮੬
ਇਸਲਾਮੀ ਕੇਂਦਰ	੧੯੯
ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਵਾਸ	੨੧੧

### ਭਾਗ ਦੂਜਾ

ਜਪੁਜੀ	੨੨੫
ਵਾਰ ਆਸਾ	੨੩੮
ਓਅੰਕਾਰੁ	੨੫੫
ਸਿਧਗੋਸਟਿ	੨੬੭





## ਭੂਮਿਕਾ

੧

ਮੈਨੂੰ ਈਮਾਨਦਾਰੀ ਨਾਲ ਇਉਂ ਹੀ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜੋ ਕੁਝ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੀਦਾਰ ਜਾਂ ਜੀਵਨੀ ਬਾਰੇ ਜਨਮ ਸਾਖੀਆਂ ਨੇ ਕਹਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਜੋ ਕੁਝ ਗੁਰੂ ਬਾਬੇ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਜਾਂ ਮਿਸ਼ਨ ਤੇ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਬਾਰੇ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ (ਵਾਰ ਪਹਿਲੀ ਵਿਚ) ਕਹਿ ਦਿਤਾ ਹੈ, ਉਸ ਤੋਂ ਅਗੇ ਅਜ ਤੀਕ ਹੋਰ ਕੋਈ ਨਾਨਕ ਜੀਵਨੀ ਰਚਿਤਾ ਜਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਉਦੇਸ਼-ਉਪਦੇਸ਼ ਦਾ ਵਿਆਖਿਆਕਾਰ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਿਆ। ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਦੀਆਂ ਨਾਨਕ-ਮਿਸ਼ਨ ਤੇ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਬਾਰੇ ਇਹ ਟੁਕਾਂ ਹਾਲੀ ਵੀ ਪ੍ਰਤੀਤ, ਸੂਝ ਬੂਝ ਦੀਆਂ ਮੁਥਾਜ ਜਾਪਦੀਆਂ ਹਨ :

(੧) ਸੁਣੀ ਪੁਕਾਰਿ ਦਾਤਾਰ ਪ੍ਰਭ — ਸਮੇਂ ਦੀ ਮੰਗ ਤੇ ਲੋੜ ਨੇ ਨਾਨਕ-ਨਾਇਕ ਨੂੰ ਉਤਪੰਨ ਕੀਤਾ।

(੨) ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜਗ ਮਾਹਿ ਪਠਾਇਆ— ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਆਗਮਨ ਪ੍ਰਭੂ ਵਿਉਂਤ ਤੇ ਅਹਿਦਨਾਮੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹੋਇਆ।

(੩) ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਮਿਸ਼ਨ ਨੇ 'ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਪੂਰਨ ਬ੍ਰਹਮ ..... ਇਕ ਦਿਖਾਇਆ'।

(੪) ਗੁਰੂ ਬਾਬੇ ਨੇ 'ਧਰਮ ਦੇ ਚਾਰੇ ਪੈਰ' ਕਾਇਮ ਕੀਤੇ।

(੫) ਗੁਰੂ ਬਾਬੇ ਨੇ 'ਚਾਰਿ ਵਰਨ ਇਕ ਵਰਨ' ਕਰ ਦਿਤੇ।

(੬) ਗੁਰੂ ਬਾਬੇ ਨੇ 'ਰਾਣਾ ਰੰਕ ਬਰਾਬਰ' ਕਰ ਦਿਤਾ।

(੭) ਗੁਰੂ ਬਾਬੇ ਨੇ 'ਪੈਰੀ ਪਵਣਾ ਜਗਿ ਵਰਤਾਇਆ'।

(੮) 'ਪਹਿਲਾ ਬਾਬੇ ਪਾਯਾ ਬਖਸ਼ ਦਰਿ ਪਿਛੋਂ ਦੇ ਫਿਰਿ ਘਾਲਿ ਕਮਾਈ'।

(੯) 'ਚੜਿਆ ਸੋਧਣਿ ਧਰਤਿ ਲੁਕਾਈ'।

(੧੦) 'ਸਤਿਗੁਰ ਨਾਨਕ ਪ੍ਰਗਟਿਆ ਮਿਟੀ ਧੁੰਧੁ ਜਗਿ ਚਾਨਣੁ ਹੋਆ'।

(੧੧) 'ਜਿਉਕਰਿ ਸੂਰਜ ਨਿਕਲਿਆ ਤਾਰੇ ਛਪੇ ਅੰਧੇਰੁ ਪਲੋਆ'।

੯

- (੧੨) 'ਸਿੰਘ ਬੁਕੇ ਮਿਰਗਾਵਲੀ ਭੰਨੀ ਜਾਇ ਨ ਧੀਰਿ ਥਰੋਆ' ।  
 (੧੩) 'ਸਿਧ ਆਸਣਿ ਸਭਿ ਜਗਤ ਦੇ'  
 (੧੪) 'ਸਬਦਿ ਜਿਤੀ ਸਿਧਿ ਮੰਡਲੀ ਕੀਤੋਸੁ ਆਪਣਾ ਪੰਥ ਨਿਰਾਲਾ' ।  
 (੧੫) 'ਗੁਰਮੁਖਿ ਭਾਰ ਅਥਰਬਣਿ ਤਾਰਾ' ।

ਜਨਮ ਸਾਖੀਆਂ ਅਤੇ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰੂ ਬਾਬੇ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦੇ ਤਿੰਨ ਮੁਖ ਭਾਗ ਕੀਤੇ ਹੋਏ ਹਨ — (੧) ਤਲਵੰਡੀ ਅਤੇ ਸੁਲਤਾਨਪੁਰ ਵਾਸ, (੨) ਉਦਾਸੀਆਂ ਦਾ ਜੀਵਨ, (੩) ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਨਿਵਾਸ । ਅਤੇ ਸਾਰੇ ਨਾਨਕ ਜੀਵਨੀ ਲਿਖਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਇਹੋ ਹੀ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕੀਤੇ ਹਨ; ਉਦਾਸੀਆਂ ਦਾ ਰੂਪ-ਸਰੂਪ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਹੀ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕੀਤਾ ਹੈ । ਜਨਮ ਸਾਖੀਆਂ ਤੇ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਨਿਸਚਿਤ ਕੀਤੇ ਰੂਪ-ਸਰੂਪ ਦੇ ਘੇਰੇ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਜਾ ਸਕਣ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਕੋਈ ਨਜ਼ਰੀਂ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ । ਪੂਰੀ ਨਿਸ਼ਾ ਨਾਲ ਉਪਰਲੇ ਦਸੇ ਨਤੀਜੇ ਤੇ ਪੁਜ ਕੇ ਬੜੀ ਖੁਸ਼ੀ ਤੇ ਉਤਸ਼ਾਹ ਨਾਲ ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਜਨਮ ਸਾਖੀ ਤੇ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਦਾ ਅਨੁਸਰਣ ਜਾਂ ਪੈਰਵੀ ਕੀਤੀ ਹੈ ।

ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਹਰ ਟੁਕ (remark) ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਬਾਬੇ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਬਾਰੇ, ਬੜੀ ਗੰਭੀਰ, ਮਹਾਨ, ਵਿਸ਼ਾਲ ਪਰ ਤੋਲੀ, ਮਿਣੀ ਹੈ । ਮੈਨੂੰ ਇਉਂ ਜਾਪਿਆ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ, ਗੁਰੂ ਬਾਬੇ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਬਾਰੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧ ਗੰਭੀਰ ਟੁਕ—

‘ਗੁਰਮੁਖਿ ਭਾਰ ਅਥਰਬਣਿ ਤਾਰਾ’

ਹੈ । ਇਹ ਟੁਕ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿਤੀ ਵੀ ਉਦੋਂ ਹੈ ਜਦੋਂ ਬਾਬਾ ਜੀ ਉਦਾਸੀਆਂ ਸਮਾਪਤ ਕਰਕੇ, ਆਪਣਾ ਮਿਸ਼ਨ ਪੂਰਾ ਕਰਕੇ, ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਵਿਚ ਬਿਰਾਜਮਾਨ ਹੋ ਗਏ । ਇਸ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦਾ ਅਰਥ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਬਾਬੇ ਨੇ ਭਾਰਤ ਦੀ ਧਾਰਮਕ ਤੇ ਆਤਮਕ ਗਿਰਾਵਟ ਤੇ ਗੁਲਾਮੀ, ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਪਤਨ ਤੇ ਦੁਰਦਸ਼ਾ ਜੋ ਗੁਲਾਮੀ ਵਿਚੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋਈ ਅਤੇ ਰਾਜਸੀ ਪਰਾਧੀਨਤਾ ਤੇ ਰਸਾਤਲਤਾ — ਦੂਰ ਕਰ ਦਿਤੇ । ਅਥਰਬਣੀ ਭਾਰ ਨੂੰ ਬਾਬੇ ਨੇ ਆਪ ਇਸੇ ਦਸ਼ਾ ਅਨੁਸਾਰ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ :

ਕਲਿ ਮਹਿ ਬੇਦੁ ਅਥਰਬਣੁ ਹੂਆ,  
 ਨਾਉ ਖੁਦਾਈ ਅਲਹੁ ਭਇਆ ॥  
 ਨੀਲ ਬਸਤ੍ਰੁ ਲੇ ਕਪੜੇ ਪਹਿਰੇ  
 ਤੁਰਕ ਪਠਾਣੀ ਅਮਲੁ ਕੀਆ ॥

ਦੂਜੀ ਮਹਾਨ ਟੂਕ, ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਦੀ, ਬਾਬੇ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਬਾਰੇ  
 ਇਹ ਹੈ :

ਕਲਿ ਤਾਰਣ ਗੁਰੁ ਨਾਨਕ ਆਇਆ ॥

‘ਕਲਿ’ ਜਿਸ ਸਮਾਜਕ, ਮਾਨਸਕ, ਧਾਰਮਕ, ਰਾਜਸੀ ਗਿਰਾਵਟ ਦਾ  
 ਸੰਕੇਤ ਸੀ ਉਸ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਆਪ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਜੀ ਨੇ ਅਨੇਕ ਟੂਕਾਂ  
 ਵਿਚ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਹੈ, ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਰਾਮਕਲੀ ਰਾਗ ਦੀ ਇਹ  
 ਅਸਟਪਦੀ ਹੈ ।

ਰਾਮਕਲੀ ਮਹਲਾ ੧ ਅਸਟਪਦੀਆ ॥

ਸੋਈ ਚੰਦੁ ਚੜਹਿ ਸੇ ਤਾਰੇ ਸੋਈ ਦਿਨੀਅਰੁ ਤਖਤ ਰਹੈ ॥  
 ਸਾ ਧਰਤੀ ਸੇ ਪਉਣੁ ਝੁਲਾਰੇ ਜੁਗ ਜੀਅ ਖੇਲੇ ਥਾਵ ਕੈਸੇ ॥ ੧ ॥  
 ਜੀਵਨ ਤਲਬ ਨਿਵਾਰਿ ॥  
 ਹੋਵੈ ਪਰਵਾਣਾ ਕਰਹਿ ਧਿਛਾਣਾ ਕਲਿ ਲਖਣ ਵੀਚਾਰਿ ॥੧॥ ਰਹਾਉ ॥  
 ਕਿਤੇ ਦੇਸਿ ਨ ਆਇਆ ਸੁਣੀਐ ਤੀਰਥ ਪਾਸਿ ਨ ਬੈਠਾ ॥  
 ਦਾਤਾ ਦਾਨੁ ਕਰੇ ਤਹ ਨਾਹੀ ਮਹਲ ਉਸਾਰਿ ਨ ਬੈਠਾ ॥ ੨ ॥  
 ਜੇ ਕੇ ਸਤੁ ਕਰੇ ਸੇ ਛੀਜੈ ਤਪ ਘਰਿ ਤਪੁ ਨ ਹੋਈ ॥  
 ਜੇ ਕੇ ਨਾਉ ਲਏ ਬਦਨਾਵੀ ਕਲਿਕੇ ਲਖਣ ਏਈ ॥ ੩ ॥  
 ਜਿਸੁ ਸਿਕਦਾਰੀ ਤਿਸਰਿ ਖੁਆਰੀ ਚਾਕਰ ਕੇਹੇ ਡਰਣਾ ॥  
 ਜਾ ਸਿਕਦਾਰੈ ਪਵੈ ਜੰਜੀਰੀ ਤਾ ਚਾਕਰ ਹਥਹੁ ਮਰਣਾ ॥ ੪ ॥  
 ਆਖੁ ਗੁਣਾ ਕਲਿ ਆਈਐ ॥  
 ਤਿਹੁ ਜੁਗ ਕੇਰਾ ਰਹਿਆ ਤਖਾਵਸੁ ਜੇ ਗੁਣ ਦੋਹਿ ਤ ਖਾਈਐ  
 ॥ ੧ ॥ ਰਹਾਉ ॥  
 ਕਲਿ ਕਲਵਾਲੀ ਸਰਾ ਨਿਬੇੜੀ ਕਾਜੀ ਕ੍ਰਿਸਨਾ ਹੋਆ ॥

ਬਾਣੀ ਬ੍ਰਹਮਾ ਬੇਦੁ ਅਥਰਬਣੁ ਕਰਣੀ ਕੀਰਤਿ ਲਹਿਆ ॥ ੫ ॥  
 ਪਤਿ ਵਿਣੁ ਪੂਜਾ ਸਤ ਵਿਣੁ ਸੰਜਮੁ ਜਤ ਵਿਣੁ ਕਾਹੇ ਜਨੇਉ ॥  
 ਨਾਵਹੁ ਧੋਵਹੁ ਤਿਲਕੁ ਚੜਾਵਹੁ ਸੁਚ ਵਿਣੁ ਸੋਚ ਨ ਹੋਈ ॥ ੬ ॥  
 ਕਲਿ ਪਰਵਾਣੁ ਕਤੇਬੁ ਕੁਰਾਣੁ ॥  
 ਪੋਥੀ ਪੰਡਿਤ ਰਹੇ ਪੁਰਾਣ ॥  
 ਨਾਨਕ ਨਾਉ ਭਇਆ ਰਹਮਾਣੁ ॥  
 ਕਰਿ ਕਰਤਾ ਤੂ ਏਕੋ ਜਾਣੁ ॥ ੭ ॥  
 ਨਾਨਕ ਨਾਮੁ ਮਿਲੈ ਵਡਿਆਈ ਏਦੂ ਉਪਰਿ ਕਰਮੁ ਨਹੀ ॥  
 ਜੇ ਘਰਿ ਹੋਦੈ ਮੰਗਣਿ ਜਾਈਐ ਫਿਰਿ ਓਲਾਮਾ ਮਿਲੈ ਤਹੀ ॥੮॥

ਗੁਰੂ ਬਾਬੇ ਨੇ ਭਾਰਤੀਆਂ ਤੋਂ 'ਕਲਿ' ਤੇ 'ਅਥਰਬਣ' ਦਾ ਭਾਰ ਉਤਾਰ ਦਿਤਾ ਤੇ ਧਰਮ ਨੂੰ ਪਤਿ, ਸਤਿ ਤੇ ਜਤ ਦਾ ਚਿੰਨ੍ਹ ਬਣਾ ਦਿਤਾ ।

ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਦਾ ਵਿਆਖਿਆ-ਮਾਧਿਅਮ ਨਾਨਕ ਬਾਣੀ ਤੇ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਦੀ ਇਤਿਹਾਸ-ਮਈ ਪ੍ਰਤਿਭਾ ਦਾ ਸੁਮੇਲ ਹੈ ।

## ੨

ਗੁਰੂ ਬਾਬੇ ਨੇ ਕਲਿ ਕਿਵੇਂ ਤਾਰੀ ? ਅਤੇ ਅਥਰਬਣੀ ਭਾਰ ਕਿਵੇਂ ਉਤਾਰਿਆ ? ਦੋਹਾਂ ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਦਾ ਉਤਰ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਬਾਬੇ ਨੇ ਸ਼ਬਦ ਨਾਲ ਇਹ ਕਰਤਵ ਤੇ ਕਿਰਦਾਰ ਕੀਤਾ । ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਬਲ ਨਾਲ ਹੀ ਇਹ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਸੰਭਵ ਹੋਈ । ਗੁਰੂ ਬਾਬੇ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਚੌਹਮੁਖੀਆ ਦੀਵਾ ਜਪੁ, ਵਾਰ ਆਸਾ, ਓਅੰਕਾਰੁ ਤੇ ਸਿਧ ਗੋਸਟਿ ਨਾਲ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ । ਸ਼ਬਦ ਜੋਤਿ ਨਾਲ ਗੁਰੂ ਬਾਬੇ ਨੇ ਚਾਰੇ ਦਿਸ਼ਾਂ ਜਿਤੀਆਂ । ਗੁਰੂ ਬਾਬੇ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਬਾਣੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਭਾਰਤੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਨੂੰ ਬਦਲਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਹੈ । ਕਿਵੇਂ ?

(ੳ) ਜਪੁ ਦਾ ਸੰਬਾਦ ਵੇਦਾਂਤੀ ਪਰੰਪਰਾਵਾਂ ਨਾਲ ਹੈ । ਵੇਦਾਂਤ ਨੇ ਬ੍ਰਹਮ ਦਾ ਸਰੂਪ ਚੇਤੰਨਤਾ ਮੰਨਿਆ ਸੀ ਜਾਂ ਰਾਮ-ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਅਵਤਾਰਵਾਦ ਵਿਚ ਬ੍ਰਹਮ ਨੂੰ ਪੁਰਖ ਰੂਪ ਦਿਤਾ ਸੀ । ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਚਿੰਤਨ ਨੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਚੇਤੰਨ ਪੁਰਖ

ਮੰਨਿਆ ਹੈ। ਉਹ ਅਲੌਕਿਕ ਹੈ, ਇਕ ਹੈ; ਨਾਮ ਵਾਲਾ ਪੁਰਖ ਹੈ; ਕਰਤਾ ਪੁਰਖ ਹੈ; ਅਕਾਲ ਮੂਰਤਿ (ਪੁਰਖ) ਹੈ; ਪਰ ਜਨਮ ਨਹੀਂ ਲੈਂਦਾ (ਸੈਭੰ, ਅਜੋਨੀ) ਹੈ। ਪਰਮਾਤਮਾ ਹਸਤੀ ਹੈ, ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਹੈ, ਨਿਰੀ ਮਨੋਤ, ਤਸਵਰ, ਜਾਂ ਕੇਵਲ ਸ਼ਕਤੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਪਰਮਾਤਮਾ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਹੈ, ਕਰਤਾ ਪੁਰਖ ਹੈ ਤੇ ਸਚਖੰਡ ਦਾ ਵਾਸੀ ਹੈ। ਉਹ ਸੌਦਰੁ ਵਾਲਾ ਹੈ, ਦਰਬਾਰ ਵਾਲਾ ਹੈ।

੧. ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਹਸਤੀ ਵਾਲੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਹੈ। ਚੇਤੰਨ ਹੈ, ਸਤਿ ਹੈ ਤੇ ਹੁਕਮ-ਰਜ਼ਾ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਚੇਤੰਨ ਹੋ ਕੇ, ਹੁਕਮ ਸਾਜ ਕੇ, ਰਚਨਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਰਚਨਾ ਵਿਚ ਵਿਆਪਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।
੨. ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ ਰਚਨਾ, ਵਿਸਥਾਰ, ਮਨੁੱਖਤਾ, ਗੁਣਾਂ ਬਾਣੀ, ਬੇਅੰਤ ਤੇ ਅਮੁਲ ਹੈ।
੩. ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਗੁਰੂ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਮਨੁੱਖਤਾ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖਤਾ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਹਸਤੀ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਕਰਨਾ ਸਿਖਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਉਸ ਦੀ ਨਦਰ ਹੈ।
੪. ਨਦਰ ਦੁਆਰਾ ਉਹ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸਮੀਪ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਸਚਖੰਡ, ਚਰਨ ਕਮਲਾਂ ਵਿਚ ਨਿਵਾਸ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।

ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਆਪਣੀ ਚੇਤੰਨ ਹਸਤੀ, ਹੁਕਮ, ਰਜ਼ਾ, ਅਨੁਸਾਰ ਰਚਨਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਰਚਨਾ 'ਰੰਗੀ ਰੰਗੀ ਭਾਤੀ' ਹੈ, 'ਜੀਅ ਜਾਤਿ ਰੰਗਾ ਕੇ ਨਾਵ' ਵਾਲੀ ਹੈ। ਸਾਰੀ ਰਚਨਾ ਵਿਚੋਂ ਸ਼੍ਰੇਸ਼ਟ ਦਰਜਾ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਅੰਦਰ ਜੋਤਿ-ਜ਼ਮੀਰ ਰੂਪ ਵਿਚ ਵਿਚਰਦੀ ਹੈ।

ਇਹ ਧਰਤੀ ਮਨੁੱਖ ਲਈ ਧਰਮਸਾਲ ਹੈ — 'ਧਰਤੀ ਥਾਪਿ ਰਖੀ ਧਰਮਸਾਲ'। ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਕਰਮਸ਼ੀਲ ਹੋਣਾ ਲੋੜੀਂਦਾ ਹੈ। ਕਰਮਸ਼ੀਲਤਾ ਹੀ ਕਲਿਆਨ ਦਾ ਮਾਰਗ ਹੈ। ਪਰ ਮਨੁੱਖ ਨੇ ਕਰਮ ਉਹ ਕਰਨਾ ਹੈ ਜੋ ਹੁਕਮ ਰਜ਼ਾ ਅਨੁਸਾਰ ਹੈ, ਜੋ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਨੂੰ ਭਾਉਂਦਾ ਹੈ।

ਹੁਕਮ ਅਨੁਸਾਰੀ ਕਰਮ ਉਹ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਹਉਮੈ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਜੋ ਹਉਮੈ, ਆਸਾ, ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾ, ਫਲ-ਇੱਛਾ, ਰਾਗ, ਦਵੈਸ਼, ਜ਼ਾਤੀ ਭਾਵ ਵਿਚੋਂ ਨਹੀਂ

ਉਪਜਿਆ ਸਗੋਂ ਪ੍ਰਭੂ ਸਮਰਪਣ ਹੋ ਕੇ, ਪ੍ਰਭੂ-ਪਿਆਰ ਵਿਚੋਂ, ਨਿਰੰਜਨ ਰੂਪ ਵਿਚੋਂ ਉਪਜਿਆ ਹੈ।

ਹਰ ਮਨੁੱਖ ਵਿਚ ਕੋਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸ਼ਕਤੀ, ਗੁਣ, ਭਾਵਨਾ ਰਖੇ ਗਏ ਹਨ। ਪ੍ਰਭੂ ਸੇਵਾ, ਮਾਨਵ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਉਸ ਸ਼ਕਤੀ ਨੂੰ ਵਰਤਣਾ ਹੈ। ਹਰ ਮਨੁੱਖ ਸਭ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਪਰ ਹਰ ਮਨੁੱਖ ਕੁਝ ਨਾ ਕੁਝ ਜ਼ਰੂਰ ਹੈ। ਜੋ ਸ਼ਕਤੀ ਉਸ ਵਿਚ ਹੈ, ਕਰਮਸ਼ੀਲ ਹੋ ਕੇ ਉਹ ਪਰਦਾਨ ਕਰਣੀ ਹੈ। ਇਹ ਜਪੁ ਦਾ ਸੰਦੇਸ਼ ਹੈ।

(ਅ) ਮੀਮਾਨਸਾ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਕਰਮ ਆਪਣੇ ਆਪ ਫਲ ਦੇਣ ਲਈ ਸਮਰਥ ਹੈ, ਪਰਮਾਤਮਾ ਭਾਵੇਂ ਹੋਵੇ ਨਾ ਹੋਵੇ। 'ਵਾਰ ਆਸਾ' ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਕਰਮ ਕੇਵਲ ਪਰਮਾਤਮਾ ਤੇ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਕੀਤੇ ਨੇਮਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਫਲ ਦੇ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਅੰਤਮ ਨਿਆਂ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਹੱਥ ਹੈ ਅਤੇ ਕੇਵਲ ਉਸ ਦੀ ਨਦਰ ਹੀ ਮੁਕਤੀ ਪਰਦਾਤਾ ਹੈ, ਕਰਮ ਨਹੀਂ। ਮੀਮਾਨਸਾ ਅਨੁਸਾਰ ਜੀਵ ਸੁਰਗ-ਨਰਕ ਦੇ ਬੰਧਨ ਵਿਚ ਹੀ ਰਹਿ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਮੁਕਤਿ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਸੋ ਨਾਨਕ-ਚਿੰਤਨ ਨੇ ਕਰਮ-ਫਲ ਸਿਧਾਂਤ ਨੂੰ ਵੀ ਆਸਤਕ ਮੌੜ ਦਿਤਾ।

(ੲ) ਪਰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਭਾਰਤੀ ਆਸਤਕ ਚਿੰਤਨ ਨੂੰ ਵੀ ਸਹੀ, ਬਲਵਾਨ ਮੌੜ ਦਿਤਾ। ਆਪ ਦੀ ਰਚਨਾ 'ਓਅੰਕਾਰ' ਭਾਰਤੀ ਆਸਤਕ ਵਿਚਾਰ-ਧਾਰਾ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹੈ। ਭਾਰਤੀ ਆਸਤਕ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਵਿਚ ਭੁਲ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਆਕਾਰ ਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਮਿਥ ਕੇ ਨਿਰਾਕਾਰ ਤੀਕ ਪੁਜੀ। ਭਾਰਤੀ ਵੇਦ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ, ਗੁਣ, ਦੇਵੀ ਦੇਵਤਾ ਦਾ ਸੰਕਲਪ ਪਹਿਲਾਂ ਕਰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਫਿਰ ਹੌਲੇ ਹੌਲੇ ਉਪਨਿਸ਼ਦਾਂ ਵਿਚ ਏਕ-ਵਾਦ ਤੇ ਪੁਜਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਠੀਕ ਨਹੀਂ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਚਿੰਤਨ 'ਓਅੰਕਾਰ' ਵਿਚ ਇਹ ਹੈ ਕਿ 'ਓਅੰਕਾਰ' ਪਹਿਲੀ ਹਸਤੀ ਹੈ ਜਿਸ ਦੀ ਰਜ਼ਾ ਨਾਲ ਤੇ ਜਿਸ ਵਿਚੋਂ ਬ੍ਰਹਮੰਡ, ਦੇਵੀ ਦੇਵਤੇ, ਸਮਾਂ, ਸਥਾਨ (ਸੈਲ ਜੁਗ) ਆਦਿ ਸਾਰੀ ਰਚਨਾ ਹੋਈ ਹੈ। ਭਾਵ ਪਹਿਲੀ ਹਸਤੀ 'ਓਅੰਕਾਰ' ਹੈ ਤੇ ਫਿਰ ਰਚਨਾ ਹੈ। ਭਾਰਤੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਪਹਿਲਾਂ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਦਾ ਪਰਧਾਨ ਪਰਮਾਤਮਾ ਮੰਨਿਆ ਗਇਆ ਸੀ। ਸ਼ਾਖਾ ਤੋਂ ਪੇਡ ਵਲ ਜਾਣ ਕਰਕੇ, ਸਰਗੁਣ ਤੋਂ ਨਿਰਗੁਣ ਵਲ ਜਾਣ ਕਰਕੇ, ਭਾਰਤੀ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਛੇਦਕ, ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਾਤਮਕ, ਵਿਜੋਗਾਤਮਕ ਹੁਚੀਆਂ ਪੈਦਾ ਹੋਈਆਂ

ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਵੰਡ, ਵਿਸਥਾਰ, ਵਿਲਾਸ ਤੇ ਵਿਰੋਧ ਉਪਜੇ, ਜਾਤ, ਪਾਤ, ਵਰਣ, ਆਸ਼ਰਮ, ਧਰਮ, ਕਰਮ ਦੀ ਵੰਡ, ਰਸਮਾਂ, ਰੀਤਾਂ, ਸ਼ਗਨਾਂ, ਅਪਸ਼ਗਨਾਂ ਦਾ ਵਿਸਥਾਰ; ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਪਦਾਰਥ ਨੂੰ ਭੋਗਣ ਦਾ ਵਿਲਾਸ ਤੇ ਹਉਮੈ-ਵਿਰੋਧ ਦੀ ਟਕਰ ਉਪਜੇ, ਇਹ ਸਮਾਜ ਲਈ ਕਲਿਆਣਕਾਰੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਚਿੰਤਨ ਨੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਪਹਿਲੀ ਹਸਤੀ ਮੰਨਿਆ ਹੈ ਤੇ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਰਚਨਾ ਉਸ ਦੀ ਕਿਰਤ ਤੇ ਦਾਤ ਮੰਨੇ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਮਨੁੱਖੀ ਏਕਤਾ, ਬਰਾਬਰੀ ਤੇ ਏਕ ਪਿਤਾ-ਜੋਤਿ ਦਾ ਅਨੁਭਵ ਹੋਇਆ; ਇਕ ਦੀ ਪੂਜਾ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ ਆਇਆ, ਦਾਤਾਂ ਨਾਲ ਦਾਤਾਰ ਦੇ ਪਿਆਰ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਆਇਆ ਅਤੇ ਵਿਰੋਧ ਦੀ ਥਾਂ ਭਾਈਚਾਰਾ ਬਣਿਆ।

(ਸ) ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ-ਚਿੰਤਨ ਨੇ ਭਾਰਤੀ ਨਾਸਤਕ ਤੇ ਆਸਤਕ ਦੋਹਾਂ ਵਿਚਾਰ-ਧਾਰਾਂ ਨੂੰ ਨਵੀਆਂ ਸੇਧਾਂ ਦਿਤੀਆਂ ਹਨ। ਸਿਧਗੋਸਟਿ ਸਾਰੀਆਂ ਨਾਸਤਕ ਵਿਚਾਰ-ਧਾਰਾਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾਂ ਨੂੰ ਸਿਧਾ ਨਾਸਤਕ ਕਹਿਣ ਦੀ ਥਾਂ ਸੂਨਯਵਾਦੀ ਕਹਿਣਾ ਵਧੇਰੇ ਯੋਗ ਹੈ। ਸਿਧਗੋਸਟਿ ਵਿਚ ਸਿਧਾਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਹੈ ਪਰ ਅਸਲ ਵਿਚ ਇਹ ਸਾਂਖ, ਯੋਗ, ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਕ ਤੇ ਹੋਰ ਅਨੀਸ਼ਵਰਵਾਦੀ ਚਿੰਤਕਾਂ ਨਾਲ ਵੀ ਸੰਬੰਧ ਹੈ। ਸੂਨਵਾਦੀ ਤੇ ਅਨੀਸ਼ਵਰਵਾਦੀ ਚਿੰਤਕ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ, ਪ੍ਰਾਣ, ਤ੍ਰੈਗੁਣ, ਇੰਦਰੇ, ਮਨ, ਚਿਤ, ਬੁਧੀ, ਪਉਣ, ਪਾਣੀ ਆਦਿ ਤੱਤਾਂ ਦੀ ਹਸਤੀ ਨੂੰ ਮੰਨਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਉਤਪਤੀ ਸੁੰਨ ਤੋਂ ਮੰਨਦੇ ਸਨ। ਸਿਧ-ਗੋਸਟਿ ਵਿਚ ਸਿਧ ਮੁੜ ਮੁੜ ਕੇ ਇਹੋ ਪੁਛਦੇ ਹਨ ਕਿ ਕੀ ਇਹ ਸਾਰੀ ਰਚਨਾ ਸੁੰਨ ਵਿਚੋਂ ਨਹੀਂ ਹੋਈ। ਸਿਧਗੋਸਟਿ ਵਿਚ ਸਿਧਾਂ ਨੂੰ ਈਸ਼ਵਰਵਾਦੀ ਨਹੀਂ ਮੰਨਿਆ ਗਇਆ ਭਾਵੇਂ ਸਿਧ ਹੋਰ ਅਨਾਦੀ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤਕ ਤੱਤਾਂ ਨਾਲ ਈਸ਼ਵਰ ਤੱਤ ਵੀ ਮੰਨਣ ਲਗ ਪਏ ਸਨ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਸਿਧ ਅਨੀਸ਼ਵਰਵਾਦੀ ਹਨ, ਸੂਨਯਵਾਦੀ ਤੇ ਨਾਸਤਕ ਹਨ। ਸਾਂਖ ਵਾਂਗ ਉਹ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਤੇ ਕਈ ਤੱਤਾਂ ਨੂੰ ਅਨਾਦੀ ਮੰਨਦੇ ਹਨ। ਜੇ ਪੁਰਸ਼ ਵੀ ਇਕ ਅਨਾਦੀ ਤੱਤ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਇਹ ਸਿਧਾਂਤ ਈਸ਼ਵਰਵਾਦੀ ਨਹੀਂ ਬਣ ਜਾਂਦਾ। ਸਿਧਗੋਸਟਿ ਵਿਚ ਨੇਸਤੀ, ਸੂਨਯਵਾਦੀ ਜਾਂ ਅਨੀਸ਼ਵਰ-ਵਾਦੀ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਨੂੰ ਮਨੁੱਖੀ ਸਮਾਜ ਦੀ ਕੁਸ਼ਲਤਾ ਲਈ ਹਾਨੀਕਾਰਕ ਮੰਨਿਆ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਸੂਨਯਵਾਦੀ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਕਾਰਨ ਨਿਰਾਸ਼ਤਾ, ਨਿਰਵਿਰਤੀ, ਨਿਰੋਧ ਤੇ

ਨਿਜਤਵ ਦੇ ਸਿੱਧਾਂਤ ਤੇ ਵਿਚਾਰ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਉਪਜੇ । ਹਸਤੀ ਦਾ ਅਰੰਭ ਨੇਸਤੀ ਹੈ ਅਤੇ ਅੰਤ ਨੇਸਤੀ ਹੈ ਇਸ ਸਿੱਧਾਂਤ ਵਿਚ ਨਿਰਾਸਤਾ ਤੋਂ ਛੁਟ ਕੀ ਨਿਕਲ ਸਕਦਾ ਸੀ । ਨਿਰਾਸਤਾ ਵਿਚੋਂ ਨਿਰਵਿਰਤੀ ਜਾਂ ਸਮਾਜਕ ਤੇ ਗ੍ਰਸਤੀ ਜੀਵਨ ਦੇ ਤਿਆਗ ਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਉਪਜੀ, ਤਿਆਗ ਵਿਚੋਂ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਬਿਭੂਤਿ ਮਲ ਤੇ ਕਸ਼ਟ ਦੇਣ ਅਤੇ ਇੰਦ੍ਰੀ-ਦਮਨ ਦੇ ਨਿਰੋਧਵਾਦੀ ਵਿਚਾਰ ਨਿਕਲੇ । ਸਮਾਜਕ ਪਰਵਾਹ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲ ਜਾਣ ਨਾਲ ਨਿਜੀ ਕਲਿਆਨ ਤੇ ਹਉਮੈ ਨਿਕਲੇ । ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਸਿਧਗੋਸਟਿ ਵਿਚ ਇਹਨਾਂ ਚਾਰ ਹਾਨੀਕਾਰਕ ਰੁਚੀਆਂ ਜੋ ਸੂਨਯਵਾਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਦਾ ਪ੍ਰਣਾਮ ਸਨ, ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਸੂਨਯਵਾਦੀਆਂ ਨੂੰ ਈਸ਼ਵਰਵਾਦੀ ਹੋਣ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਦਿਤੀ । ਸੂਨਯਵਾਦ ਵਿਚੋਂ ਨਿਰਾਸਤਾ, ਗ੍ਰਸਤ ਤੋਂ ਭਾਂਜ, ਸਮਾਜ ਤੋਂ ਬੇਮੁਖਤਾ ਨਿਕਲਦੇ ਹਨ । ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਆਸ਼ਾਵਾਦੀ, ਗ੍ਰਸਤ ਦੀ ਪਵਿਤਰਤਾ ਦੇ ਸਮਰਥਕ ਤੇ ਸਮਾਜਕ ਕਲਿਆਨ ਦੇ ਹਾਮੀ ਸਨ । ਇਹ ਹੈ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਸਰੂਪ ।

### ੩

ਇਹ ਸ਼ਬਦ-ਸਰੂਪ ਹੀ ਨਾਨਕ ਦਾ ਦਰ-ਘਰ ਹੈ । ਨਾਨਕ ਦਾ ਦਰ-ਘਰ ਨਾਨਕ ਦਾ ਸ਼ਬਦ ਹੈ, ਨਾਨਕ ਦੀ ਜੋਤਿ ਹੈ ਤੇ ਇਹ ਜੋਤਿ ਸੰਨ ੧੪੬੯ ਤੋਂ ੧੭੦੮ ਤੀਕ 'ਜੋਤਿ ਓਹਾ ਜੁਗਤਿ ਸਾਇ ਸਹਿ ਕਾਇਆ ਫੇਰਿ ਪਲਟੀਐ' ਅਨੁਸਾਰ ਕੰਮ ਕਰਦੀ ਰਹੀ ਤੇ ਫਿਰ ਕੇਵਲ ਸ਼ਬਦ-ਸਰੂਪ ਵਿਚ ਹੀ ਸਥਿਰ ਹੋ ਗਈ ਹੈ । ਹੁਣ ਨਾਨਕ ਦੇ ਦਰ-ਘਰ ਦਾ ਸਰੂਪ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਹੀ ਹੈ ।

### ੪

ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਇਕੱਤਰ ਕੀਤੀ ਕੁਝ ਸਮਿਗਰੀ 'ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰਕਾਸ਼' ਦੇ ਪੰਨਿਆਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਹੋਈ ਸੀ, ਉਸ ਨੂੰ ਪੁਸਤਕ ਰੂਪ ਵਿਚ ਵਰਤਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਲਈ ਮੈਂ 'ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰਕਾਸ਼' ਦਾ ਧੰਨਵਾਦੀ ਹਾਂ । ਭਾਈ ਫਕੀਰ ਸਿੰਘ ਐਂਡ ਸਨਜ਼ ਦਾ ਵੀ ਧੰਨਵਾਦੀ ਹਾਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਇਹ ਪੁਸਤਕ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਜਨਮ ਉਤਸਵ ਦੀ ਪੰਚਮ ਸ਼ਤਾਬਦੀ ਦੇ ਅਵਸਰ ਤੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਕੀਤੀ ਹੈ ।

ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ }  
੨੩--੧੧--੬੯

ਤਾਰਨ



ਪਰਮ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਕੌਣ ਸਨ ?

## ਪਰਮ ਗੁਰੂ

ਇਕ ਮਨਿ ਪੁਰਖੁ ਧਿਆਇ ਬਰਦਾਤਾ ॥

ਸੰਤ ਸਹਾਰੁ ਸਦਾ ਬਿਖਿਆਤਾ ॥

ਤਾਸੁ ਚਰਨ ਲੇ ਰਿਦੈ ਬਸਾਵਉ ॥

ਤਉ ਪਰਮ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਗੁਨ ਗਾਵਉ ॥੧॥

(ਸਵਈਏ ਮਹਲੇ ਪਹਿਲੇ ਕੇ)

‘ਕਬਿ ਕਲ ਸੁਜਸੁ ਗਾਵਉ ਗੁਰ ਨਾਨਕ’— ਭੱਟ ਕਵੀ ‘ਕੱਲ’ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਦਾ ਸੁਜਸੁ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ‘ਸਵਈਏ ਮਹਲੇ ਪਹਿਲੇ ਕੇ’ ਦੇ ਸਿਰਲੇਖ ਹੇਠਾਂ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਆਪ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਜਗਿਆਸਾ ਵਾਲੀ ਭੱਟ ਟੋਲੀ ਤੇ ਪਰਮ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇ ਗੁਣ ਗਾਉਂਦੇ ਹੀ ਹਨ। ਪਰ ਉਹਨਾਂ ਭੱਟਾਂ ਦਾ ਦਾਅਵਾ ਹੈ ਕਿ ਪਰਮ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦਾ ਸੁਜਸੁ ਤੇ ਸਾਰੇ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਗੰਭੀਰ, ਧੀਰ, ਮਤਿ ਸਾਗਰ, ਜੋਗੀ ਤੇ ਜੰਗਮ ਵੀ ਗਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਗੰਭੀਰ, ਧੀਰ, ਮਤਿ ਸਾਗਰ ਮਹਾਨ ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ : ਇੰਦਰ, ਪ੍ਰਹਿਲਾਦ, ਜਨਕ, ਸਨਕਾਦਿ, ਧੌਮੁ, ਧ੍ਰੂ, ਕਪਿਲ, ਜਮਦਗਨਿ, ਪਰਸਰਾਮ,

ਉਧੈ, ਅਕੂਰ, ਸੇਸ, ਮਹਾਦੇਉ, ਰਵਿਦਾਸ, ਜੈਦੇਵ, ਤਿਲੋਚਨ, ਬੇਣੀ, ਸੁਖਦੇਉ,  
 ਪਰੀਖਤੁ, ਬਿਆਸ, ਗੋਤਮ, ਮਾਂਧਾਤਾ, ਭਰਥਰਿ, ਦੂਰਬਾ, ਪਤੂਰਉ, ਅੰਗਿਰਾ ।  
 ਇਹ ਸਾਰੇ ਰਿਸ਼ੀ, ਮੁਨੀ, ਜੋਗੀ, ਰਾਜੇ ਪਰਮ ਗੁਰੂ ਦਾ ਸੁਜਸੁ ਕਰਦੇ ਹਨ ।  
 ਇਹਨਾਂ ਤੋਂ ਛੁਟ 'ਗਾਵਹਿ ਗੁਣ ਬਰਨ ਚਾਰਿ ਖਟ ਦਰਸਨ ਬ੍ਰਹਮਾਦਿਕ ਸਿਮਰੰਥਿ  
 ਗੁਨਾ' । ਭੱਟ ਕੱਲ ਦੇ ਆਪਣੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਇਹ ਬਿਆਨ ਕਿ 'ਗੰਭੀਰ, ਧੀਰ  
 ਤੇ ਮਤਿ ਸਾਗਰ' ਸਦਾ 'ਪਰਮ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ' ਦੀ ਗਾਵਨਿ ਭਗਤੀ ਕਰਦੇ ਰਹੇ,  
 ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹੈ : —

ਗਾਵਉ ਗੁਨ ਪਰਮ ਗੁਰੂ, ਸੁਖ ਸਾਗਰ  
 ਦੁਰਤ ਨਿਵਾਰਣ, ਸਬਦ ਸਰੇ ॥  
 ਗਾਵਹਿ ਗੰਭੀਰ, ਧੀਰ ਮਤਿ ਸਾਗਰ  
 ਜੋਗੀ ਜੰਗਮ ਧਿਆਨੁ ਧਰੇ ॥  
 ਗਾਵਹਿ ਇੰਦ੍ਰਾਦ, ਭਗਤ ਪ੍ਰਹਿਲਾਦਿਕ  
 ਆਤਮ ਰਸੁ ਜਿਨਿ ਜਾਣਿਓ  
 ਕਬਿ ਕਲ ਸੁਜਸੁ ਗਾਵਉ ਗੁਰ ਨਾਨਕ  
 ਰਾਜੁ ਜੋਗੁ ਜਿਨਿ ਮਾਣਿਓ ॥੨॥

ਗਾਵਹਿ ਜਨਕਾਦਿ, ਜੁਗਤਿ ਜੋਗੇਸੁਰ  
 ਹਰਿ ਰਸ ਪੂਰਨ ਸਰਬ ਕਲਾ ॥  
 ਗਾਵਹਿ ਸਨਕਾਦਿ, ਸਾਧ ਸਿਧਾਦਿਕ  
 ਮੁਨਿਜਨ ਗਾਵਹਿ ਅਛਲ ਛਲਾ ॥  
 ਗਾਵੈ ਗੁਣ ਧੋਮੁ, ਅਟਲ ਮੰਡਲਵੈ  
 ਭਗਤਿ ਭਾਇ ਰਸੁ ਜਾਣਿਓ ॥  
 ਕਬਿ ਕਲ ਸੁਜਸੁ ਗਾਵਉ ਗੁਰ ਨਾਨਕ  
 ਰਾਜੁ ਜੋਗੁ ਜਿਨਿ ਮਾਣਿਓ ॥੩॥

ਗਾਵਹਿ ਕਪਿਲਾਦਿ ਆਦਿ ਜੋਗੇਸੁਰ  
 ਅਪਰੰਪਰ ਅਵਤਾਰ ਵਰੇ ॥

ਗਾਵੈ ਜਮਦਗਨਿ, ਪਰਸਰਾਮੇਸੁਰ  
 ਕਰ ਕੁਠਾਰੁ ਰਘੁ ਤੇਜੁ ਹਰਿਓ ॥  
 ਉਧੈ, ਅਕੂਰੁ, ਬਿਦਰੁ ਗੁਣ ਗਾਵੈ  
 ਸਰਬਾਤਮੁ ਜਿਨਿ ਜਾਣਿਓ ॥  
 ਕਬਿ ਕਲ ਸੁਜਸੁ ਗਾਵਉ ਗੁਰ ਨਾਨਕ  
 ਰਾਜੁ ਜੋਗੁ ਜਿਨਿ ਮਾਣਿਓ ॥੪॥  
 ਗਾਵਹਿ ਗੁਣ ਬਰਨ ਚਾਰਿ ਖਟ, ਦਰਸਨ  
 ਬਹਮਾਦਿਕ ਸਿਮਰੰਬਿ ਗੁਨਾ ॥  
 ਗਾਵੈ ਗੁਣ ਸੇਸੁ ਸਹਸ ਜਿਹਬਾ  
 ਰਸ ਆਦਿ ਅੰਤਿ ਲਿਵ ਲਾਗਿ ਧੁਨਾ ॥  
 ਗਾਵੈ ਗੁਣ ਮਹਾਦੇਉ ਬੈਰਾਗੀ  
 ਜਿਨਿ ਧਿਆਨ ਨਿਰੰਤਰਿ ਜਾਣਿਓ ॥  
 ਕਬਿ ਕਲ ਸੁਜਸੁ ਗਾਵਉ ਗੁਰ ਨਾਨਕ  
 ਰਾਜੁ ਜੋਗੁ ਜਿਨਿ ਮਾਣਿਓ ॥੫॥

ਰਾਜੁ ਜੋਗੁ ਮਾਣਿਓ, ਬਸਿਓ ਨਿਰਵੈਰੁ, ਰਿਦੰਤਰਿ ॥  
 ਸ੍ਰਿਸਟਿ ਸਗਲ ਉਧਰੀ, ਨਾਮਿ ਲੇ ਤਰਿਓ ਨਿਰੰਤਰਿ ॥  
 ਗੁਣ ਗਾਵਹਿ ਸਨਕਾਦਿ ਆਦਿ ਜਨਕਾਦਿ ਜੁਗਹ ਲਗਿ ॥  
 ਧੰਨਿ ਧੰਨਿ ਗੁਰੁ ਧੰਨਿ ਜਨਮੁ ਸਕਯਥੁ ਭਲੋ ਜਗਿ ॥  
 ਪਾਤਾਲਪੁਰੀ ਜੈਕਾਰ ਧੁਨਿ, ਕਬਿ ਜਨ ਕਲ ਵਖਾਣਿਓ ॥  
 ਹਰਿਨਾਮ ਰਸਿਕ ਨਾਨਕ ਗੁਰ, ਰਾਜੁ ਜੋਗੁ ਤੈ ਮਾਣਿਓ ॥੬॥  
 ਸਤਿਜੁਗਿ ਤੈ ਮਾਣਿਓ, ਛਲਿਓ ਬਲਿ ਬਾਵਨ ਭਾਇਓ ॥  
 ਤੇਤੈ ਤੈ ਮਾਣਿਓ, ਰਾਮੁ ਰਘੁਵੰਸੁ ਕਹਾਇਓ ॥  
 ਦੁਆਪੁਰਿ ਕ੍ਰਿਸਨ ਮੁਰਾਰਿ, ਕੰਸੁ ਕਿਰਤਾਰਥੁ ਕੀਓ ॥  
 ਉਗ੍ਰਸੈਣ ਕਉ ਰਾਜੁ, ਅਭੈ ਭਗਤਹ ਜਨ ਦੀਓ ॥  
 ਕਲਿਜੁਗਿ ਪ੍ਰਮਾਣੁ ਨਾਨਕ ਗੁਰੁ ਅੰਗਦੁ ਅਮਰੁ ਕਹਾਇਓ ॥

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਜੁ ਅਬਿਚਲੁ ਅਟਲੁ ਆਦਿ ਪੁਰਖਿ ਫੁਰਮਾਇਓ ॥੭॥  
 ਗੁਣ ਗਾਵੈ ਰਵਿਦਾਸੁ, ਭਗਤੁ ਜੈਦੇਵ, ਤਿਲੋਚਨ ॥  
 ਨਾਮਾ ਭਗਤੁ ਕਬੀਰੁ ਸਦਾ ਗਾਵਹਿ ਸਮ ਲੋਚਨ ॥  
 ਭਗਤੁ ਬੋਣਿ ਗੁਣ ਰਵੈ, ਸਹਜਿ ਆਤਮ ਰੰਗੁ ਮਾਣੈ ॥  
 ਜੋਗ ਧਿਆਨਿ, ਗੁਰ ਗਿਆਨਿ, ਬਿਨਾ ਪ੍ਰਭ ਅਵਰੁ ਨ ਜਾਣੈ ॥  
 ਸੁਖਦੇਉ, ਪਰੀਖੁਤੁ ਗੁਣ ਰਵੈ, ਗੋਤਮ ਰਿਖਿ ਜਸੁ ਗਾਇਓ ॥  
 ਕਬਿ ਕਲ ਸੁਜਸੁ ਨਾਨਕ ਗੁਰ ਨਿਤ ਨਵਤਨੁ ਜਗਿ ਛਾਇਓ ॥੮॥  
 ਗੁਣ ਗਾਵਹਿ ਪਾਯਾਲਿ ਭਗਤ ਨਾਗਾਦਿ ਭੁਯੰਗਮ ॥  
 ਮਹਾਦੇਉ ਗੁਣ ਰਵੈ, ਸਦਾ ਜੋਗੀ ਜਤਿ ਜੰਗਮ ॥  
 ਗੁਣ ਗਾਵੈ ਮੁਨਿ ਬਾਸੁ ਜਿਨਿ ਬੇਦ ਬਾਕਰਣ ਬੀਦਾਰਿਅ ॥  
 ਬ੍ਰਹਮਾ ਗੁਣ ਉਚਰੈ ਜਿਨਿ ਹੁਕਮਿ ਸਭ ਸ੍ਰਿਸਟਿ ਸਵਾਰਿਅ ॥  
 ਬ੍ਰਹਮੰਡ ਖੰਡ ਪੂਰਨ ਬ੍ਰਹਮੁ ਗੁਣ ਨਿਰਗੁਣ ਸਮ ਜਾਣਿਓ ॥  
 ਜਪੁ ਕਲ ਸੁਜਸੁ ਨਾਨਕ ਗੁਰ, ਸਹਜੁ ਜੋਗੁ ਜਿਨਿ ਮਾਣਿਓ ॥੯॥  
 ਗੁਣ ਗਾਵਹਿ ਨਵਨਾਥ, ਧੰਨਿ ਗੁਰੁ ਸਾਚਿ ਸਮਾਇਓ ॥  
 ਮਾਂਧਾਤਾ ਗੁਣ ਰਵੈ, ਜੇਨ ਚਕ੍ਰਵੈ ਕਹਾਇਓ ॥  
 ਗੁਣ ਗਾਵੈ ਬਲਿ ਰਾਉ, ਸਪਤ ਪਾਤਾਲਿ ਬਸੰਤੋ ॥  
 ਭਰਥਰਿ ਗੁਣ ਉਚਰੈ, ਸਦਾ ਗੁਰ ਸੰਗਿ ਰਹੰਤੋ ॥  
 ਦੂਰਬਾ, ਪਰੂਰਉ, ਅੰਗਰੈ ਗੁਰ ਨਾਨਕ ਜਸੁ ਗਾਇਓ ॥  
 ਕਬਿ ਕਲ ਸੁਜਸੁ ਨਾਨਕ ਗੁਰ ਘਟਿ ਘਟਿ ਸਹਜਿ ਸਮਾਇਓ ॥੧੦॥

(ਸਵਈਏ ਮਹਲੇ ਪਹਿਲੇ ਕੇ ੧)

ਇਹ ਸਾਰਾ ਬਿਆਨ ਬੜਾ ਵਚਿਤਰ ਹੈ । ਇਸ਼ਟ-ਆਰਾਧਨਾ ਦਾ ਪਰਮੁਖ ਰੂਪ ਜੋ ਸਾਰੇ ਗ੍ਰੰਥ, ਵੇਦ, ਸਿੰਮ੍ਰਿਤਿ ਆਦਿ ਵਰਤ ਰਹੇ ਹਨ ਅਤੇ ਸਾਰੇ ਰਿਸ਼ੀ ਤੇ ਭਗਤ ਵਰਤਦੇ ਰਹੇ ਹਨ, ਉਹ ਗਾਵਨਿ ਭਗਤੀ ਹੈ । ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਭਗਤੀ ਦਾ ਪ੍ਰਥਮ ਰੂਪ ਗਾਵਨਿ ਭਗਤੀ ਮੰਨਿਆ ਹੈ :—

(ੳ) ਗਾਵੇ ਕੋ ਤਾਣੁ ਹੋਵੈ ਕਿਸੈ ਤਾਣੁ ॥  
 ਗਾਵੈ ਕੋ ਦਾਤਿ ਜਾਣੈ ਨੀਸਾਣੁ ॥  
 ਗਾਵੈ ਕੋ ਗੁਣ ਵਡਿਆਈਆ ਚਾਰ ॥  
 ਗਾਵੈ ਕੋ ਵਿਦਿਆ ਵਿਖਮੁ ਵੀਚਾਰੁ ॥  
 ਗਾਵੈ ਕੋ ਸਾਜਿ ਕਰੇ ਤਨੁ ਖੇਹ ॥  
 ਗਾਵੈ ਕੋ ਜੀਅ ਲੈ ਫਿਰਿ ਦੇਹ ॥  
 ਗਾਵੈ ਕੋ ਜਾਪੈ ਦਿਸੈ ਦੂਰਿ ॥  
 ਗਾਵੈ ਕੋ ਵੇਖੈ ਹਾਦਰਾ ਹਦੂਰਿ ॥

(ਜਪੁਜੀ ਪਉੜੀ ੩)

(ਅ) ਸੋਦਰੁ ਕੇਹਾ ਸੋ ਘਰੁ ਕੇਹਾ, ਜਿਤੁ ਬਹਿ ਸਰਬ ਸਮਾਲੇ ॥  
 ਵਾਜੇ ਨਾਦ ਅਨੇਕ ਅਸੰਖਾ, ਕੇਤੇ ਵਾਵਣਹਾਰੇ ॥  
 ਕੇਤੇ ਰਾਗ ਪਰੀ ਸਿਉ ਕਹੀਅਨਿ, ਕੇਤੇ ਗਾਵਣਹਾਰੇ ॥  
 ਗਾਵਹਿ ਤੁਹਨੋ ਪਉਣੁ ਪਾਣੀ ਬੈਸੰਤਰੁ  
 ਗਾਵੈ ਰਾਜਾ ਧਰਮੁ ਦੁਆਰੇ ॥  
 ਗਾਵਹਿ ਚਿਤੁ ਗੁਪਤੁ ਲਿਖਿ ਜਾਣਹਿ  
 ਲਿਖਿ ਲਿਖਿ ਧਰਮੁ ਵੀਚਾਰੇ ॥  
 ਗਾਵਹਿ ਈਸਰੁ ਬਰਮਾ ਦੇਵੀ, ਸੋਹਨਿ ਸਦਾ ਸਵਾਰੇ ॥  
 ਗਾਵਹਿ ਇੰਦ ਇਦਾਸਣਿ ਬੈਠੇ ਦੇਵਤਿਆ ਦਰਿ ਨਾਲੇ ॥  
 ਗਾਵਹਿ ਸਿਧ ਸਮਾਧੀ ਅੰਦਰਿ ਗਾਵਨਿ ਸਾਧ ਵਿਚਾਰੇ ॥  
 ਗਾਵਨਿ ਜਤੀ ਸਤੀ ਸੰਤੋਖੀ, ਗਾਵਹਿ ਵੀਰ ਕਰਾਰੇ ॥  
 ਗਾਵਨਿ ਪੰਡਿਤ ਪੜਨਿ ਰਖੀਸਰ, ਜੁਗੁ ਜੁਗੁ ਵੇਦਾ ਨਾਲੇ ॥  
 ਗਾਵਹਿ ਮੋਹਣੀਆ ਮਨੁ ਮੋਹਨਿ ਸੁਰਗਾ ਮਛ ਪਇਆਲੇ ॥  
 ਗਾਵਨਿ ਰਤਨ ਉਪਾਏ ਤੇਰੇ, ਅਠਸਠਿ ਤੀਰਥ ਨਾਲੇ ॥  
 ਗਾਵਹਿ ਜੋਧ ਮਹਾਬਲ ਸੂਰਾ, ਗਾਵਹਿ ਖਾਣੀ ਚਾਰੇ ॥  
 ਗਾਵਹਿ ਖੰਡ ਮੰਡਲ ਵਰਭੰਡਾ, ਕਰਿ ਕਰਿ ਰਖੇ ਧਾਰੇ ॥

ਸੇਈ ਤੁਧਨੋ ਗਾਵਹਿ ਜੋ ਤੁਧੁ ਭਾਵਨਿ  
 ਰਤੇ ਤੇਰੇ ਭਗਤ ਰਸਾਲੇ ॥  
 ਹੋਰਿ ਕੇਤੇ ਗਾਵਨਿ ਸੇ ਮੈ ਚਿਤਿ ਨ ਆਵਨਿ  
 ਨਾਨਕੁ ਕਿਆ ਵੀਚਾਰੇ ॥

(ਜਪੁਜੀ ਪਉੜੀ ੨੭)

ਭੱਟ ਕਲ ਦੀ, ਗਾਵਨਿ-ਭਗਤੀ ਵਿਚ ਲੀਨ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਸੂਚੀ 'ਸੋਦਰੁ' ਵਿਚ ਆਈ ਸੂਚੀ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਤੇ ਘਟ ਅਤੇ ਸੀਮਤ ਹੈ ਪਰ ਹੋਰ ਬੁਨਿਆਦੀ ਫਰਕ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਹੋਰ ਬੁਨਿਆਦੀ ਫਰਕ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਹੇ ਪ੍ਰਭੂ ਇਹ ਸਭ ਤੇਰੀ ਗਾਵਨਿ-ਭਗਤੀ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ ਪਰ ਭੱਟ ਜੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਹੇ ਪਰਮ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ, ਇਹ ਸਭ ਤੇਰੀ ਗਾਵਨਿ-ਭਗਤੀ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ।

ਭੱਟ ਕਲ ਨੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨੂੰ ਹੀ 'ਸੰਤ ਸਹਾਰੁ ਸਦਾ ਬਿਖਿਆਤਾ' ਕਹਿ ਦਿਤਾ ਹੈ। ਪਰਮ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਉਹ ਹੈ ਜੋ ਜੁਗਾਂ, ਸਮੇਂ, ਸਥਾਨ ਤੋਂ ਸੁਤੰਤਰ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨੇ ਹੀ ਸਤਜੁਗ, ਤ੍ਰੇਤਾ, ਦੁਆਪੁਰਿ ਅਤੇ ਕਲਿਜੁਗਿ ਨੂੰ ਮਾਣਿਆ ਹੈ। ਪਰਮ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਉਹ ਹੈ ਜਿਸ ਦੀ ਭਗਤੀ ਆਦਿ ਕਾਲ ਦੇ ਰਿਸ਼ੀਆਂ ਵੀ ਕੀਤੀ ਹੈ ਅਤੇ ਨੇੜੇ ਕਾਲ ਦੇ ਨਾਮਦੇਵ, ਕਬੀਰ ਵਰਗੇ ਭਗਤਾਂ ਵੀ ਕੀਤੀ ਹੈ।

। ਇਹ ਸਾਰਾ ਬ੍ਰਿਤਾਂਤ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਪਰਵਾਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਫਿਰ 'ਪਰਮ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ' ਕੌਣ ਹੈ ?

। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਸਵਯੇ ਸ੍ਰੀ ਮੁਖ ਬਾਕੁ ਮਹਲਾ ੫ ਵਿਚ ਇਸ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਦਾ ਉਤਰ ਦਿਤਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਕੌਣ ਸੀ ? ਆਪ ਦਾ ਉਤਰ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹੈ :—

(ੳ) ਜਨੁ ਨਾਨਕੁ ਭਗਤੁ ਦਰਿ ਤੁਲਿ

ਬ੍ਰਹਮ ਸਮਸਰਿ, ਏਕ ਜੀਹ ਕਿਆ ਬਖਾਨੈ ॥

ਹਾਂ ਕਿ ਬਲਿ ਬਲਿ ਬਲਿ ਬਲਿ ਸਦ ਬਲਿਹਾਰ ॥੧॥

ਦਾਸ ਨਾਨਕ ਉਹ ਭਗਤ ਸੀ ਜੋ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਦਰ ਤੇ ਤੁਲ ਗਇਆ ਅਤੇ ਬ੍ਰਹਮ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਹੋ ਨਿਬੜਿਆ । ਸੋ ਜਿਵੇਂ ਬ੍ਰਹਮ ਦਾ ਕੋਈ ਬਿਆਨ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ ਤਿਵੇਂ ਨਾਨਕ ਦਾ ਕੋਈ ਬਿਆਨ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ । ਨਾਨਕ ਤੋਂ ਬਲਿ ਬਲਿ ਬਲਿ ਬਲਿ ਬਲਿਹਾਰ ਹੀ ਹੋ ਸਕੀਦਾ ਹੈ । ਇਹੋ ਦਸਾ ਹੈ ਵਾਹ, ਵਾਹ, ਵਾਹ, ਵਾਹਗੁਰੂ ਦੀ ।

ਪਰਮ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਉਸ ਬ੍ਰਹਮ ਦੇ ਸਮਸਰਿ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਸਰੂਪ ਇਸ ਭਾਂਤ ਹੈ :—

ਆਦਿ ਪੁਰਖ ਕਰਤਾਰ ਕਰਣ ਕਾਰਣ ਸਭ ਆਪੇ ॥  
 ਸਰਬ ਰਹਿਓ ਭਰਪੂਰਿ ਸਗਲ ਘਟ ਰਹਿਓ ਬਿਆਪੇ ॥  
 ਬਾਪਤੁ ਦੇਖੀਐ ਜਗਤਿ ਜਾਨੈ ਕਉਨੁ ਤੇਰੀ ਗਤਿ  
 ਸਰਬ ਕੀ ਰਖਾ ਕਰੈ, ਆਪੇ ਹਰਿ ਪਤਿ ॥  
 ਅਬਿਨਾਸੀ ਅਬਿਗਤ ਆਪੇ ਆਪਿ ਉਤਪਤਿ ॥  
 ਏਕੈ ਤੂਹੀ ਏਕੈ ਅਨ ਨਾਹੀ ਤੁਮ ਭਤਿ ॥  
 ਹਰਿ ਅੰਤੁ ਨਾਹੀ ਪਾਰਾਵਾਰੁ ਕਉਨੁ ਹੈ ਕਰੈ ਬੀਚਾਰੁ  
 ਜਗਤ ਪਿਤਾ ਹੈ, ਸੂਬ ਪ੍ਰਾਨ ਕੋ ਅਧਾਰੁ ॥

ਇਹ ਬ੍ਰਹਮ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦਾ ਪ੍ਰਵਾਹ ਹੈ, ਅਤੁਲ ਭੰਡਾਰ ਵਾਲਾ ਹੈ, ਅਪਨੋ ਭਾਵਨ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਹੈ, ਕਿਸੇ ਤੋਂ ਮੰਤਰ ਨਹੀਂ ਲੈਂਦਾ ਹੈ, ਨਿਮਖ ਵਿਚ ਓਪਤਿ ਪਰਲੋ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਹੈ, 'ਉਜੀਆਰੇ ਨਿਆਰਿ' ਹੈ, ਸਰਬ ਗੁਣ ਨਿਧਾਨੰ ਹੈ, ਬਡੇ ਤੇ ਬਡਾਨੰ ਹੈ, ਆਦਿ । ਤੇ ਨਾਨਕ ਇਸ ਬ੍ਰਹਮ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰਦਾ ਕਰਦਾ ਇਸ ਦੇ ਸਮਸਰਿ ਪਹੁੰਚ ਗਇਆ ਹੈ ।

(ਅ) ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਸਾਹਿਬ 'ਪਰਮ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ' ਨੂੰ 'ਬ੍ਰਹਮ ਸਮਸਰਿ' ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ । ਇਸ ਲਈ ਪਰਵਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ :—

(੧) ਹਰਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕੁ ਜਿਨ ਪਚਸਿਅਉ ਸਿ  
 ਜਨਮ ਮਰਣ ਦੁਹ ਬੇ ਰਹਿਓ ॥ ੫ ॥

ਕਿਉਂਕਿ 'ਬ੍ਰਹਮ' ਨਿਰੰਕਾਰ ਹੈ, ਉਸ ਦਾ ਆਕਾਰ ਅਛਲ ਹੈ, ਉਹ ਪੂਰਨ ਅਬਿਨਾਸੀ ਹੈ ।

ਨਿਰੰਕਾਰ ਆਕਾਰ ਅਛਲ ਪੂਰਨ ਅਬਿਨਾਸੀ ॥  
ਹਰਖਵੰਤ ਆਨੰਤ ਰੂਪ ਨਿਰਮਲ ਬਿਗਾਸੀ ॥  
ਗੁਣ ਗਾਵਹਿ ਬੇਅੰਤ, ਅੰਤੁ ਇਕੁ ਤਿਲੁ ਨਹੀ ਪਾਸੀ ॥  
ਜਾ ਕਉ ਹੋਂਹਿ ਕ੍ਰਿਪਾਲ ਸੁ ਜਨੁ ਪ੍ਰਭ ਤੁਮਹਿ ਮਿਲਾਸੀ ॥

(੨) ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਸਾਹਿਬ ਫਿਰ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ :—

ਹਰਿ ਗੁਰੁ ਨਾਨਕੁ ਜਿਨੁ ਪਰਸਿਓ  
ਤਿਨੁ ਸਭ ਕੁਲ ਕੀਓ ਉਧਾਰੁ ॥ ੬ ॥

(੩) ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਸਾਹਿਬ ਫਿਰ ਹੋਰ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ :—

ਹਰਿ ਗੁਰੁ ਨਾਨਕੁ ਜਿਨੁ ਪਰਸਿਓ  
ਤੇ ਬਹੁੜਿ ਫਿਰਿ ਜੋਨਿ ਨ ਆਏ ॥੭॥

(੪) ਹਰਿ ਗੁਰੁ ਨਾਨਕੁ ਜਿਨੁ ਪਰਸਿਓ  
ਤੇ ਇਤ ਉਤ ਸਦਾ ਮੁਕਤੇ ॥੮॥

ਪਰਮ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ 'ਬ੍ਰਹਮ ਸਮਸਰਿ' ਹੈ, ਉਸ ਦੀ ਗਾਵਨਿ-ਭਗਤ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ 'ਜਨਮ ਮਰਣ ਦੁਹ ਬੇ' ਮੁਕਤ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਪਰਮ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੀ ਭਗਤੀ ਨਾ ਕੇਵਲ ਆਪ ਨੂੰ ਸਗੋਂ ਸਾਰੇ ਪਰਵਾਰ ਨੂੰ ਸੁਧਾਰ ਦਿੰਦੀ ਹੈ, ਜੋਨਾਂ ਤੋਂ ਕਢਦੀ ਹੈ ਤੇ ਸਦਾ ਦੀ ਮੁਕਤੀ ਦਿੰਦੀ ਹੈ । ਸੋ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਕੌਣ ਹੈ ? ਆਪ ਫਿਰ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰਦੇ ਹਨ :—

(੫) ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਇਹ ਹੈ :—

ਪ੍ਰਭ ਦਾਤਉ ਦਾਤਾਰ ਪਰਿਉ ਜਾਚਕੁ ਇਕੁ ਸਰਨਾ ॥  
ਮਿਲੈ ਦਾਨੁ ਸੰਤ ਰੇਨ, ਜੇਹ ਲਗਿ ਭਉਜਲੁ ਤਰਨਾ ॥  
ਬਿਨਤਿ ਕਰਉ ਅਰਦਾਸਿ ਸੁਨਹੁ ਜੇ ਠਾਕੁਰ ਭਾਵੈ ॥  
ਦੇਹੁ ਦਰਸੁ ਮਨਿ ਚਾਉ ਭਗਤਿ ਇਹੁ ਮਨੁ ਠਹਰਾਵੈ ॥



ਬਲਿਓ ਚਰਾਗੁ ਅੰਧਾਰ ਮਹਿ ਸਭ ਕਲਿ ਉਧਰੀ ਇਕ ਨਾਮ ਧਰਮ ॥

ਪ੍ਰਗਟੁ ਸਗਲ ਹਰਿ ਭਵਨ ਮਹਿ, ਜਨੁ ਨਾਨਕੁ ਗੁਰੁ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ॥ ੯ ॥

ਜਨ ਨਾਨਕੁ ਗੁਰੁ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ—ਨਾਨਕ ਕੇਵਲ 'ਬ੍ਰਹਮ ਸਮਸਰਿ' ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਉਹ ਤੇ ਸਾਰਾ ਸੰਸਾਰ ਜਾਣਦਾ ਹੈ ਕਿ ਆਪ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਹੈ। ਨਾਨਕ ਤਾਂ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਹੈ। ਅਗੋਂ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਦਾ ਅਰਥ ਕੀ ਹੈ ਕਿ 'ਜਨੁ ਨਾਨਕੁ ਗੁਰੁ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ' ਹੈ। ਨਾਨਕੁ ਗੁਰੁ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਹੈ। ਨਾਨਕ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਦਾ ਉਹ ਰੂਪ ਹੈ ਜੋ ਗੁਰੂ-ਰੂਪ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਰੂਪ ਵਿਚ ਨਾਨਕ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਹੈ, ਭਗਤ-ਰੂਪ ਵਿਚ ਨਾਨਕ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਹੈ, ਦਰਸ਼ਨ-ਰੂਪ ਵਿਚ ਨਾਨਕ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਹੈ, ਮੁਕਤੀ-ਦਾਤਾ ਹੋਣ ਵਿਚ ਨਾਨਕ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਹੈ। ਨਾਨਕ 'ਬ੍ਰਹਮ ਸਮਸਰਿ' ਹੋਇਆ ਹੈ ਪਰ ਹੈ ਉਸ ਦੇ ਦਰ ਤੇ 'ਭਗਤ ਦਰਿ ਤੁਲਿ' ਤੋਲ ਵਿਚ ਪੂਰਾ ਹੋ ਚੁਕਾ ਭਗਤ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਦਰ ਤੋਂ ਉਸ ਨੂੰ ਗੁਰੂ-ਪਦ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇਆ ਹੈ।

— ੩ —

'ਜਨ ਨਾਨਕ ਭਗਤੁ' ਦਰ ਤੇ ਤੁਲ ਕੇ 'ਬ੍ਰਹਮ ਸਮਸਰਿ' ਹੋ ਗਇਆ।

ਬ੍ਰਹਮ ਨੇ ਉਸਨੂੰ 'ਪਰਮ ਗੁਰੂ ਬਣਾ ਦਿਤਾ ਅਤੇ ਉਹ ਸਮੇਂ ਸਮੇਂ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦਾ ਰਹਿਆ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਮੇਂ ਸਮੇਂ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਫਿਰ ਲੋਪ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਵੈਸੇ ਉਹ 'ਬ੍ਰਹਮ' ਸਮਸਰਿ ਹੈ, ਅਬਿਨਾਸ਼ੀ ਹੈ। ਪਰ 'ਗੁਪਤ-ਪ੍ਰਗਟ' ਹੁੰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਉਸੇ 'ਬ੍ਰਹਮ ਸਮਸਰਿ' ਨਾਨਕ ਨੇ ਸਾਰੇ ਜੁਗਾਂ ਵਿਚ ਖੇਡ ਖੇਡੀ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਹੋ ਕੇ ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕੀਤੀ। ਉਹ ਸਮੇਂ ਸਮੇਂ 'ਚਰਾਗੁ' ਬਣ ਕੇ ਬਲਦਾ ਰਹਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਜੀਵਾਂ ਦਾ ਉਧਾਰ ਕਰਦਾ ਰਹਿਆ ਹੈ। ਪਰਮ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਹੀ ਸੀ।

ਸਤਿਜੁਗ ਤੇ ਮਾਣਿਓ, ਛਲਿਓ ਬਲਿ, ਬਾਵਨ ਭਾਇਓ ॥

ਤੁੰ ਤੇ ਤੇ ਮਾਣਿਓ, ਰਾਮੁ ਰਘੁਵੰਸੁ ਕਹਾਇਓ ॥

ਦੁਆਪੁਰਿ ਕ੍ਰਿਸਨ ਮੁਰਾਰਿ, ਕੰਸੁ ਕਿਰਤਾਰਥੁ ਕੀਓ ॥  
 ਉਗ੍ਰਸੈਨ ਕਉ ਰਾਜੁ, ਅਭੇ ਭਗਤਹ ਜਨ ਦੀਓ ॥  
 ਕਲਿਜੁਗਿ ਪ੍ਰਮਾਣੁ ਨਾਨਕ ਗੁਰੁ ਅੰਗਦੁ ਅਮਰੁ ਕਹਾਇਓ ॥  
 ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਜੁ ਅਬਿਚਲੁ ਅਟਲੁ ਆਦਿ ਪੁਰਖਿ ਫੁਰਮਾਇਓ ॥੭॥

‘ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਜੁ ਅਬਿਚਲੁ ਅਟਲੁ’ ਹੈ — ਇਹ ਆਗਿਆ ਆਪ  
 ‘ਆਦਿ ਪੁਰਖਿ’ ‘ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ’ ਨੇ ਕੀਤੀ ਹੈ। ‘ਗੁਰੂ-ਪਾਰਬ੍ਰਹਮੁ’ ‘ਅਬਿਚਲੁ ਅਟਲੁ’  
 ਹੈ, ‘ਗੁਰੂ-ਪਾਰਬ੍ਰਹਮੁ’ ਦਾ ਰਾਜੁ ‘ਅਬਿਚਲੁ ਅਟਲੁ’ ਹੈ। ‘ਗੁਰੂ-ਪਾਰਬ੍ਰਹਮੁ’ ਕਦੇ  
 ‘ਪ੍ਰਗਟ’ ਹੋ ਕੇ ਰਾਜੁ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਕਦੇ ‘ਗੁਪਤ’ ਹੋ ਕੇ ‘ਰਾਜੁ’ ਕਰਦਾ ਹੈ।  
 ਗੁਰੂ ‘ਅਬਿਚਲੁ ਅਟਲੁ’ ਹੈ, ਗੁਰੂ ਨਾ ਜੰਮਦਾ ਹੈ, ਨਾ ਮਰਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ  
 ਉਹ ‘ਬ੍ਰਹਮ ਸਮਸਰਿ’ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਦਾ ਪਰਉਪਕਾਰ ਲਈ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ—  
 ‘ਕਲਿ ਉਧਰੀ’ ਲਈ। ਕੇਵਲ ਗੁਰੂ ਹੀ ਪਰਉਪਕਾਰੀ ਹੈ।

#### ਸੂਹੀ ਮਹਲਾ ੫

ਭਾਗਠੜੇ ਹਰਿ ਸੰਤ ਤੁਮਾਰੇ ਜਿਨ ਘਰਿ ਧਨੁ ਹਰਿ ਨਾਮਾ ॥  
 ਪਰਵਾਣੁ ਗਣੀ ਸੇਈ ਇਹ ਆਏ ਸਫਲ ਤਿਨਾ ਕੇ ਕਾਮਾ ॥੧॥  
 ਮੇਰੇ ਰਾਮ ਹਰਿ ਜਨ ਕੈ ਹਉ ਬਲਿ ਜਾਈ ॥  
 ਕੇਸਾ ਕਾ ਕਰਿ ਚਵਰੁ ਦੁਲਾਵਾ  
 ਚਰਣਧੂੜਿ ਮੁਖਿ ਲਾਈ ॥ ੧ ॥ ਰਹਾਉ ॥  
 ਜਨਮ ਮਰਣ ਦੁਹਰੂ ਮਹਿ ਨਾਹੀ ਜਨ ਪਰਉਪਕਾਰੀ ਆਏ ॥  
 ਜੀਅ ਦਾਨੁ ਦੇ ਭਗਤੀ ਲਾਇਨਿ ਹਰਿ ਸਿਉ ਲੈਨਿ ਮਿਲਾਏ ॥੨॥  
 ਸਚਾ ਅਮਰੁ ਸਚੀ ਪਾਤਿਸਾਹੀ ਸਚੇ ਸੇਤੀ ਰਾਤੇ ॥  
 ਸਚਾ ਸੁਖੁ ਸਚੀ ਵਡਿਆਈ ਜਿਸ ਕੇ ਸੇ ਤਿਨਿ ਜਾਤੇ ॥ ੩ ॥  
 ਪਖਾ ਫੇਰੀ ਪਾਣੀ ਢੋਵਾ ਹਰਿ ਜਨ ਕੈ ਪੀਸਣੁ ਪੀਸਿ ਕਮਾਵਾ ॥  
 ਨਾਨਕ ਕੀ ਪ੍ਰਭ ਪਾਸਿ ਬੇਨੰਤੀ  
 ਤੇਰੇ ਜਨ ਦੇਖਣੁ ਪਾਵਾ ॥ ੪ ॥ ੭ ॥ ੫੪ ॥

ਇਹੋ 'ਗੁਰ-ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ' ਜੋ ਆਦਿ-ਜੁਗਾਦਿ ਤੋਂ 'ਪਰਮ ਗੁਰੂ' ਹੋ ਕੇ ਆਉਂਦਾ ਰਹਿਆ ਸੀ, ਸੰਮਤ ੧੫੨੬ ਵਿਚ 'ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ' ਹੋ ਕੇ ਆਇਆ। ਸ੍ਰੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਜਗਤ ਨਿਸਤਾਰਣ ਕੁ ਆਇਆ ਕਲਜੁਗ ਵਿਚ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਹੋਇ ਜਨਮਿਆ, ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਕਾ ਨਿਜ ਭਗਤੁ, (ਸਾਖੀ ਸ੍ਰੀ ਬਾਬੇ ਨਾਨਕ ਜੀ ਕੀ, ਪੁਰਾਤਨ ਜਨਮ ਸਾਖੀ), ਪੁਰਾਤਨ ਜਨਮ ਸਾਖੀ ਨੇ ਉਹ ਕੁਝ ਹੀ 'ਪਰਮ ਗੁਰੂ' ਨੂੰ ਦਰਸਾਇਆ ਹੈ ਜੋ ਕੁਝ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਸਾਹਿਬ ਅਤੇ ਅਰਜੀ ਭੱਟ ਕਲ ਨੇ ਆਪ ਨੂੰ ਦਰਸਾਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਜਨਮ ਸਾਖੀ ਨੇ ਆਪ ਨੂੰ ਦਰਸਾਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਜਨਮ ਸਾਖੀ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਸਰੂਪ, ਸ਼ਾਇਦ, ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਪਰਵਾਨਗੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਸਕਿਆ ਸੀ। 'ਪਰਮ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ' ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿਚ ਤਿੰਨਾਂ ਦੇ (ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ, ਭੱਟ ਕਲ ਜਿਸ ਦੇ ਸਵਈਏ ਮਹਲੇ ਪਹਿਲੇ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ ਅਤੇ ਕਰਤਾ ਪੁਰਾਤਨ ਜਨਮ ਸਾਖੀ ਜੋ ਸ਼ਾਇਦ ਭਾਈ ਬਾਲਾ ਸੀ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਪਰਮ ਸੇਵਕ) ਭਾਵ ਸਾਂਝੇ, ਇਕ ਮਿਕ ਤੇ ਪਰਤੱਖ ਹਨ ਕਿ 'ਪਰਮ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ' 'ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਕਾ ਨਿਜ ਭਗਤੁ' ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ 'ਜਨੁ ਨਾਨਕੁ ਭਗਤੁ ਦਰਿ ਤੁਲਿ, ਬ੍ਰਹਮ ਸਮਸਰਿ' ਕਹਿਆ ਹੈ। 'ਪਰਮ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ' 'ਕਲਿ ਉਧਾਰਨ' ਲਈ ਆਇਆ ਸੀ—'ਸਭ ਕਲਿ ਉਧਰੀ ਇਕ ਨਾਮੁ ਧਰਮ' 'ਕਲਿਜੁਗਿ ਪ੍ਰਮਾਣੁ ਨਾਨਕ ਗੁਰੁ ਅੰਗਦੁ ਅਮਰੁ ਕਹਾਇਓ' ਤੇ ਜਗਤ ਨਿਸਤਾਰਣ ਕੁ ਆਇਆ ਕਲਜੁਗ ਵਿਚ।

ਇਹਨਾਂ ਤਿੰਨਾਂ ਨਾਲ ਚੌਥੇ ਆ ਰਲਦੇ ਹਨ ਮਹਾਂ ਅਨਭਵੀ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ। ਭਾਈ ਬਾਲਾ ਤੇ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਦੋਵੇਂ 'ਪਰਮ ਗੁਰੂ' 'ਗੁਰ-ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ' ਨੂੰ 'ਬਾਬਾ' ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। 'ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਹੋਇ ਜਨਮਿਆ ਤੇ 'ਬਾਬਾ ਪੈਧਾ ਸਚ-ਖੰਡ ਨਉ ਨਿਧਿ ਨਾਮੁ ਗਰੀਬੀ ਪਾਈ'। ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਬਾਬੇ ਦੇ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਣ ਨੂੰ। ਸਤਿਗੁਰ ਨਾਨਕ ਪ੍ਰਗਟਿਆ ਵੀ ਕਹਿਆ ਹੈ, ਤੇ

‘ਗੁਰ ਨਾਨਕ ਜਗ ਮਾਹਿ ਪਠਾਇਆ’ ਵੀ ਮੰਨਿਆ ਹੈ । ਭਾਈ ਬਾਲੇ ਅਤੇ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਦਾ ‘ਸਤਿਗੁਰੂ’ ਵੀ ਸ਼ਬਦ ਸਾਂਝਾ ਹੈ ।

‘ਨਾਨਕ’ ਦਾ ਆਪਣਾ ਅਰਥ ਵੀ ਉਹ ਹੀ ਹੈ ਜੋ ‘ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਕਾ ਨਿਜ ਭਗਤੁ ਦਾ ਹੈ, ਜੋ ‘ਜਨੁ ਨਾਨਕੁ ਭਗਤੁ ਦਰਿ’ ਤੁਲਿ ਦਾ ਹੈ । ‘ਨਾਨਕ’ ਦਾ ਅਰਥ ‘ਅਨੰਨ ਭਗਤ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਕਾ’ : ਨਾਨਕ ਉਹ ਹੈ ਜੋ ਨ + ਅਨਕ’ ਦਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸੀ ਹੈ, ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਹੈ ‘ਏਕੈ ਤੂਹੀ ਏਕੈ ਅਨ ਨਾਹੀ ਤੁਮ ਭਤਿ’ । ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ‘ਸਵਯੇ ਸ੍ਰੀ ਮੁਖ ਬਾਕੁ’ ਵਿਚ ‘ਜਨੁ ਨਾਨਕੁ ਭਗਤੁ ਨੂੰ ‘ਏਕੈ ਤੂਹੀ ਏਕੈ’ ਦਾ ਭਗਤੁ ਮੰਨਿਆ ਹੈ । ‘ਏਕੈ ਤੂਹੀ ਏਕੈ’ ਦਾ ਭਗਤੁ ਹੀ ‘ਨਾਨਕ’ ਹੈ । ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਏਕੈ ਹੈ, ਅਨਕ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਨਾਨਕ ਦਾ ਅਰਥ ਇਹੋ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਅਨਕ ਦਾ ਨਹੀਂ, ਏਕੈ ਦਾ ਭਗਤੁ ਹੈ । ਸਾਰੇ ਮੁਨੀ, ਰਿਸ਼ੀ ਤੇ ਵੇਦ, ‘ਏਕੈ ਤੂਹੀ ਏਕੈ’ ਦੇ ਉਪਾਸ਼ਕ ਹਨ, ਭਗਤੁ ਹਨ ।

— ਪ —

ਇਹ ‘ਜਨੁ ਨਾਨਕ ਭਗਤੁ, ਦਰਿ ਤੁਲਿ, ਬ੍ਰਹਮ ਸਮਸਰਿ’ ਜੀ ਸੰਮਤ ੧੫੨੬ ਵਿਚ ਪਿਤਾ ਕਾਲੂ ਵੇਦੀ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਤਲਵੰਡੀ ਰਾਇ ਭੋਇ ਭੱਟੀ ਵਿਚ ਪ੍ਰਗਟੇ ।

“ਸੰਮਤ ੧੫੨੬ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕੁ ਜਨਮਿਆ ਵੈਸਾਖ ਮਾਹਿ ਤਿਤੀਆ, ਚਾਨਣ ਰਾਤਿ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲਾ ਪਹਰ ਰਾਤ ਰਹਦੀ ਕੁ ਜਨਮਿਆ । ਅਨਹਦ ਸਬਦ ਪਰਮੇਸਰ ਕੇ ਦਰਬਾਰ ਵਾਜੇ, ਤੇਤੀਸ ਕਰੋੜੀ ਦੇਵਤਿਆਂ ਨਮਸਕਾਰ ਕੀਆ, ਚਉਸਠ ਜੋਗਣੀ, ਬਵੰਜਾਹ ਬੀਰ, ਛਿਆਂ ਜਤੀਆਂ, ਚੌਰਾਸੀਆਂ ਸਿਧਾਂ, ਨਵਾਂ ਨਾਥਾਂ ਨਮਸਕਾਰ ਕੀਆ, ਸੋ ਵਡਾ ਭਗਤੁ ਜਗਤ ਨਿਸਤਾਰਣ ਕਉ ਆਇਆ — ਇਸ ਕਉ ਨਮਸਕਾਰ ਕੀਜੀਐ ਜੀ ।

ਤਬ ਕਾਲੂ ਖੱਤਰੀ, ਜਾਤ ਵੇਦੀ, ਤਲਵੰਡੀ ਰਾਇ ਭੋਇ ਭੱਟੀ ਦੀ ਵਸਦੀ ਵਿਚ ਵਸਦਾ ਆਹਾ, ਓਥੇ ਜਨਮ ਪਾਯਾ ।”

(ਪੁਰਾਤਨ ਜਨਮ ਸਾਖੀ)

ਇਹ 'ਗੁਰ-ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ' ਨਾਨਕ, ਬਾਬਾ, ਗੁਰਮੁਖਿ, ਸਤਿਗੁਰੂ ਤੇ 'ਜਨੁ—  
ਨਾਨਕ--ਭਗਤੁ' ਅਖਵਾਇਆ। ਜਿਸ ਨੇ 'ਰਾਜ-ਜੋਗੁ' ਮਾਣਿਆ। 'ਪਰਮ  
ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੀ ਮਹਾਨਤਾ ਜਨ, ਭਗਤ, ਗੁਰੂ, ਗੁਰਮੁਖਿ, ਬਾਬਾ ਤੇ ਨਾਨਕ  
ਦੇ ਅਰਥਾਂ ਦੁਆਰਾ ਹੀ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ।

—੬—

ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਪਰਮੇਸਰੁ, ਗੁਰੂ ਅਤੇ ਜਗਤ ਦੇ ਸਬੰਧ ਦਾ  
ਬਿਆਨ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੀਤਾ ਹੈ =

ਜੁਗ ਗਰਦੀ ਜਬ ਹੋਵਹੇ, ਉਲਟੇ ਜੁਗ ਕਿਆ ਹੋਇ ਵਰਤਾਰਾ।  
ਉਠੇ ਗਿਲਾਨਿ ਜਗਤਿ ਵਿਚਿ, ਵਰਤੇ ਪਾਪ ਭ੍ਰਿਸਟਿ ਸੰਸਾਰਾ।  
ਵਰਣਾ ਵਰਨ ਨ ਭਾਵਨੀ, ਖਹਿ ਖਹਿ ਜਲਨ ਰਾਜ ਅੰਗਿਆਰਾ।  
ਨਿੰਦਿਆ ਚਲੇ ਵੇਦ ਕੀ, ਸਮਝਨਿ ਨਹਿ, ਅਗਿਆਨਿ ਗੁਬਾਰਾ।  
ਬੇਦ ਗਿਰੰਥ ਗੁਰ ਹਟਿ ਹੈ, ਜਿਸ ਲਗਿ ਭਵਜਲ ਪਾਰਿ ਉਤਾਰਾ।  
ਸਤਿਗੁਰ ਬਾਝ ਨ ਬੁਝੀਐ, ਜਿਚਰੁ ਧਰੇ ਨ ਪ੍ਰਭੁ ਅਵਤਾਰਾ।  
ਗੁਰ ਪਰਮੇਸਰੁ ਇਕੁ ਹੈ, ਸਚਾ ਸਾਹੁ ਜਗਤੁ ਬਣਜਾਰਾ।  
ਚੜੇ ਸੂਰ ਮਿਟਿ ਜਾਇ ਅੰਧਾਰਾ ॥ ੧੭ ॥

(ਵਾਰਾਂ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ੧—੧੭)

ਗੁਰੂ ਤੇ ਪਰਮੇਸਰ ਇਕ ਹਨ। ਪਰਮੇਸਰ ਇਕ, ਗੁਣ, ਗਿਆਨ ਹੈ।  
ਗਿਆਨ ਜਾਂ ਵੇਦ ਹੀ ਗੁਰੂ ਹੈ। ਪਰਮੇਸਰ ਆਪਣੀ ਗਿਆਨ-ਗੁਰੂ ਸ਼ਕਤੀ ਕਿਸੇ  
'ਬ੍ਰਹਮ ਸਮਸਰਿ' 'ਭਗਤ-ਦਰਿ ਤੁਲਿ' ਮਹਾਨ ਪੁਰਸ਼ ਵਿਚ ਰਖ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।  
ਸਾਰਾ ਬ੍ਰਹਮ ਗੁਰੂ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਆ ਜਾਂਦਾ ਪਰ ਉਸ ਦੀ ਗੁਰ-ਸ਼ਕਤੀ  
ਗੁਰੂ-ਵਿਅਕਤੀ ਵਿਚ ਆ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਪ੍ਰਭੂ ਆਪਣਾ ਆਪ ਗੁਰੂ ਵਿਚ ਰਖ  
ਦਿੰਦਾ ਹੈ।

ਬਿਨੁ ਸਤਿਗੁਰ ਕਿਨੈ ਨ ਪਾਇਓ,  
 ਬਿਨੁ ਸਤਿਗੁਰ ਕਿਨੈ ਨ ਪਾਇਆ ॥  
 ਸਤਿਗੁਰ ਵਿਚਿ ਆਪੁ ਰਖਿਓਨੁ,  
 ਕਰਿ ਪਰਗਟੁ ਆਖਿ ਸੁਣਾਇਆ ॥  
 ਸਤਿਗੁਰਿ ਮਿਲਿਐ ਸਦਾ ਮੁਕਤੁ ਹੈ,  
 ਜਿਨਿ ਵਿਚਹੁ ਮੋਹੁ ਚੁਕਾਇਆ ॥  
 ਉਤਮੁ ਏਹੁ ਬੀਚਾਰੁ ਹੈ,  
 ਜਿਨਿ ਸਚੇ ਸਿਉ ਚਿਤੁ ਲਾਇਆ ॥  
 ਜਗ ਜੀਵਨੁ ਦਾਤਾ ਪਾਇਆ ॥ ੬ ॥

(ਵਾਰ ਆਸਾ)



ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਆਗਮਨ ਸਮੇਂ ਭਾਰਤੀ ਸਮਾਜ ਦੀ ਦਸ਼ਾ

## ਭਰਮ ਤੇ ਪਾਪ

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਆਪਣੇ ਕਈ ਸਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਸਮੇਂ ਦੀ ਅਧੋਗਤੀ ਵਲ ਸੰਕੇਤ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਥੇ ਆਪ ਦੇ ਉਹ ਦੋ ਸਲੋਕ ਦਿੰਦੇ ਹਾਂ ਜੋ ਸਾਰੰਗ ਰਾਗ ਦੀ ਵਾਰ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ ਅਤੇ ਜਿਹਨਾਂ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਵਿਚ ਪਉੜੀ ਨੰ: ੩੦ ਲਿਖੀ ਹੈ ਅਤੇ 'ਪਾਪ' ਦੀ ਕਰੂਪਤਾ ਦਾ ਵਿਸਥਾਰ ਦਸਿਆ ਹੈ। ਪਰ ਪਾਪ 'ਭਰਮ'— ਅਗਿਆਨਤਾ, ਅੰਧਕਾਰ, ਧੁੰਧ—ਵਿਚੋਂ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਪਉੜੀ ਨੰ: ੧੯ ਵਿਚ 'ਭਰਮ' ਦਾ ਰੂਪ ਵੀ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕੀਤਾ।

ਸਲੋਕ ਮਹਲਾ ੧

ਕਲਿ ਹੋਈ ਕੁਤੇ ਮੁਹੀ ਖਾਜੁ ਹੋਆ ਮੁਰਦਾਰੁ ॥

ਕੂੜੁ ਬੋਲਿ ਬੋਲਿ ਭਉਕਣਾ ਚੂਕਾ ਧਰਮੁ ਬੀਚਾਰੁ ॥

ਜਿਨ ਜੀਵੰਦਿਆ ਪਤਿ ਨਹੀ ਮੁਇਆ ਮੰਦੀ ਸੋਇ ॥

ਲਿਖਿਆ ਹੋਵੈ ਨਾਨਕਾ, ਕਰਤਾ ਕਰੇ ਸੁ ਹੋਇ ॥ ੧ ॥

(ਸਾਰੰਗ ਦੀ ਵਾਰ)

ਮ: ੧

ਰੰਨਾ ਹੋਈਆ ਬੋਧੀਆ, ਪੁਰਸ ਹੋਏ ਸਈਆਦ ॥  
ਸੀਲੁ ਸੰਜਮੁ ਸੁਚ ਭੰਨੀ ਖਾਣਾ ਖਾਜੁ ਅਹਾਜੁ ॥  
ਸਰਮੁ ਗਇਆ ਘਰਿ ਆਪਣੈ ਪਤਿ ਉਠਿ ਚਲੀ ਨਾਲਿ ॥  
ਨਾਨਕ ਸਚਾ ਏਕੁ ਹੈ ਅਉਰੁ ਨ ਸਚਾ ਭਾਲਿ ॥

(ਇਹਨਾਂ ਦੋ ਸਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਪਉੜੀ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹੈ ।)

ਪਉੜੀ

ਬਾਹਰਿ ਭਸਮ ਲੇਪਨ ਕਰੇ ਅੰਤਰਿ ਗੁਬਾਰੀ ॥  
ਖਿੰਬਾ ਝੋਲੀ ਬਹੁ ਭੇਖ ਕਰੇ ਦੁਰਮਤਿ ਅਹੰਕਾਰੀ ॥  
ਸਾਹਿਬ ਸਬਦੁ ਨ ਉਚਰੈ ਮਾਇਆ ਮੋਹ ਪਸਾਰੀ ॥  
ਅੰਤਰਿ ਲਾਲਚੁ ਭਰਮੁ ਹੈ ਭਰਮੈ ਗਾਵਾਰੀ ॥  
ਨਾਨਕ ਨਾਮੁ ਨ ਚੇਤਈ ਜੂਐ ਬਾਜੀ ਹਾਰੀ ॥੧੪॥

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੇ 'ਪਤਿ' ਵਾਲੇ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਆਦਰਸ਼ ਮੰਨਿਆ ਹੈ । ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਪਤਿ ਮਨੁੱਖਾਂ ਵਿਚ, ਆਪਣੇ ਅੰਤਹਕਰਣ ਅਨੁਸਾਰ ਅਤੇ ਪ੍ਰਭੂ ਦਰਗਾਹ ਵਿਚ ਰਹਿ ਆਉਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ । ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਰਹਿਣੀ, ਕਹਿਣੀ-ਕਥਣੀ ਉਚ ਪਧਰ ਦੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਤੇ ਸਰਮਸਾਰ ਨਾ ਹੋਵੇ, ਉਸ ਦੀ ਜ਼ਮੀਰ ਉਸ ਨੂੰ ਫਿਟਕਾਰ ਨਾ ਪਾਵੇ, ਸੰਸਾਰ ਉਸ ਨੂੰ ਫਿਟਕਾਰ ਨਾ ਪਾਵੇ, ਪ੍ਰਭੂ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਉਸ ਦਾ ਮਾਨ ਹੋਵੇ । ਪਿਛਲੀਆਂ ਦੋਵੇਂ ਗੱਲਾਂ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਜੇ ਪਹਿਲੀ ਗੱਲ ਹੋ ਜਾਵੇ — ਆਪਣੀ ਜ਼ਮੀਰ ਫਿਟਕਾਰ ਨਾ ਪਾਵੇ । ਜ਼ਮੀਰ ਹੀ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਅੰਦਰ ਪ੍ਰਭੂ-ਦਰਗਾਹ ਹੈ । ਉਪਰਲੇ ਦੋਹਾਂ ਸਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੇ 'ਪਤਿ' ਵਾਲਾ ਜੀਵਨ ਆਦਰਸ਼ਕ ਜੀਵਨ ਮੰਨਿਆ ਹੈ ।

ਜਿਨ ਜੀਵੰਦਿਆ ਪਤਿ ਨਹੀ ਮੁਇਆ ਮੰਦੀ ਸੋਇ ॥

ਸਰਮੁ ਗਇਆ ਘਰਿ ਆਪਣੈ ਪਤਿ ਉਠਿ ਚਲੀ ਨਾਲਿ ॥

ਸਰਮੁ ਗਇਆ ਘਰਿ ਆਪਣੈ ਪਤਿ ਉਠਿ ਚਲੀ ਨਾਲਿ ॥



ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਪਤਿ ਵਾਲੇ ਜੀਵਨ ਲਈ ਦੋ ਸ਼ਰਤਾਂ ਜ਼ਰੂਰੀ ਮੰਨੀਆਂ ਹਨ। ਪਤਿ ਤਾਂ ਰਹਿ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਜੇ 'ਧਰਮੁ' ਕਾਇਮ ਰਹੇ ਤੇ ਧਰਮੁ ਤਦ ਕਾਇਮ ਰਹੇਗਾ ਜੇ 'ਬੀਚਾਰੁ' ਪੂਰਾ ਹੋਵੇ। 'ਧਰਮੁ' ਤੇ 'ਬੀਚਾਰੁ' ਦੋ ਜ਼ਰੂਰੀ ਗੁਣ ਹਨ, ਇਜ਼ਤ ਵਾਲੇ ਜੀਵਨ ਲਈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਮੇਂ ਦੀ ਹਾਲਤ ਦਸਦਿਆਂ ਕਿਹਾ ਹੈ ਕਿ 'ਚੂਕਾ ਧਰਮੁ ਬੀਚਾਰੁ', ਧਰਮੁ ਤੇ ਬੀਚਾਰ ਦੋਵੇਂ ਲੋਪ ਹੋ ਚੁਕੇ ਸਨ। ਭਾਵ ਭਰਮ ਤੇ ਪਾਪ ਪਸਰ ਗਏ ਸਨ। ਭਰਮ ਵੀਚਾਰਵਾਨ ਨਾ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸੇ ਦਸ਼ਾ ਵਿਚ ਧਰਮ ਦੀ ਥਾਂ ਪਾਪ ਲੈ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਭਰਮ ਤੇ ਪਾਪ ਨੇ ਬੀਚਾਰੁ ਤੇ ਧਰਮੁ ਦੀ ਥਾਂ ਲੈ ਲਈ ਸੀ।

ਵਿਚਾਰ-ਹੀਨ ਤੇ ਧਰਮ-ਹੀਨ ਜੀਵਨ ਦੀ ਚਾਲ ਇਹ ਹੁੰਦੀ ਹੈ :—

(ੳ) ਲਾਲਚ ਵਧਦਾ ਹੈ — ਕਲਿ ਹੋਈ ਕੁਤੇ ਮੁਹੀ ।

(ਅ) ਪਰਾਇਆ ਹਕ ਮਾਰਨਾ — ਖਾਜੁ ਹੋਆ ਮੁਰਦਾਰੁ ਤੇ 'ਖਾਣਾ  
ਖਾਜੁ ਅਹਾਜੁ ॥

(ੲ) ਕੂੜ ਕੁਸਤ ਕਮਾਣਾ — ਕੂੜ ਬੋਲਿ ਬੋਲਿ ਭਉਕਣਾ ।

(ਸ) ਕਾਮਾਤੁਰ ਜੀਵਨ — ਰੰਨਾ ਹੋਈਆ ਬੋਧੀਆ ਪੁਰਸ ਹੋਏ  
ਸਈਆਦ ।

(ਹ) ਆਚਰਨ ਹੀਣ ਹੋਣਾ — ਸੀਲੁ ... .. ਭੰਨੀ । ('ਸੀਲੁ' ਨਸ  
ਗਇਆ)

(ਕ) ਜ਼ਬਤ ਨਹੀਂ ਸੀ — ...ਸੁਚ ਭੰਨੀ ।

(ਖ) ਪਵਿਤਰਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ — ...ਸੁਚ ਭੰਨੀ ।

(ਗ) ਉਦਮ ਦਾ ਜੀਵਨ ਨਹੀਂ ਸੀ — ਸਰਮੁ ਗਇਆ ਘਰਿ ਆਪਣੈ  
(ਸੰਸਾਰ ਤੋਂ ਭਾਂਜ ਦਾ ਜੀਵਨ ਜੀ ਰਹੇ ਸਨ, ਜੋਗੀ, ਸੰਨਿਆਸੀ  
ਆਦਿ ਬਣ ਕੇ) ।

ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਮਹਲੇ ਪਹਿਲੇ ਦੇ ਸਲੋਕਾਂ ਦੀ ਹੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕੀਤੀ ਹੈ ।

- (ੳ) ਜੁਐ ਬਾਜੀ ਹਾਰੀ — ਪਤਿ ਨਹੀ ਮੁਇਆ ਮੰਦੀ ਸੋਇ
- (ਅ) ਨਾਮੁ ਨ ਚੇਤਈ — ਚੂਕਾ ਧਰਮੁ
- (ੲ) ਅੰਤਰਿ ਲਾਲਚੁ ਭਰਮੁ ਹੈ — ਚੂਕਾ ਧਰਮੁ ਬੀਚਾਰੁ
- (ਸ) ਕਲਿ ਹੋਈ ਕ੍ਰਤੇ ਮੁਹੀ — ਮਾਇਆ ਮੋਹ ਪਸਾਰੀ
- (ਹ) ਬਾਹਰਿ ਭਸਮ ਲੇਪਨ ਖਿੰਬਾ ਝੋਲੀ ਬਹੁ ਭੇਖ — ਸਰਮੁ ਗਇਆ ਘਰਿ ਆਪਣੈ ।

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੇ 'ਵਾਰ ਆਸਾ' ਦੇ ਸਲੋਕਾਂ ਦਾ ਧਿਆਨ ਕਰੀਏ, ਤਦ ਵੀ ਗਿਰਾਵਟ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ, ਇਹੋ ਹੀ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੋਣਗੇ ਕਿ ਜੀਵਨ 'ਪਤਿਹੀਣ' ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਧਰਮ-ਸਚ ਖਤਮ ਹੋ ਗਇਆ, ਕੂੜ-ਕੁਸਤ ਵਧ ਗਇਆ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸੇ ਕਰ ਕੇ ਕਈ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਭਰਮ-ਪਾਖੰਡ ਵਧ ਗਏ ਸਨ । 'ਵਾਰ ਆਸਾ' ਵਿਚ ਉਹਨਾਂ ਭਰਮ-ਪਾਖੰਡ ਦੇ ਰੂਪਾਂ ਦਾ ਵਿਸਥਾਰ ਸਹਿਤ ਵਰਣਨ ਹੈ । 'ਪਤਿਹੀਣ ਜੀਵਨ' ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਲਈ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ 'ਵਾਰ-ਆਸਾ' ਵਿਚ ਵਧੇਰੇ ਸੰਕੇਤ ਕੀਤੇ ਹਨ । ਜਿਥੇ 'ਸਚਿ ਕਾਲੁ' ਹੋ ਜਾਵੇ ਅਤੇ 'ਕੂੜ ਵਰਤ' ਜਾਵੇ, ਉਥੇ 'ਪਤਿਹੀਣ ਜੀਵਨ' ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ :—

ਸਲੋਕ ਮ: ੧

ਗਉ ਬਿਰਾਹਮਣ ਕਉ ਕਰੁ ਲਾਵਹੁ ਗੋਬਰਿ ਤਰਣੁ ਨ ਜਾਈ ॥  
ਧੋਤੀ ਟਿਕਾ ਤੈ ਜਪਮਾਲੀ ਧਾਨੁ ਮਲੇਛਾ ਖਾਈ ॥  
ਅੰਤਰਿ ਪੂਜਾ ਪੜਹਿ ਕਤੇਬਾ ਸੰਜਮੁ ਤੁਰਕਾ ਭਾਈ ॥  
ਛੋਡੀਲੇ ਪਾਖੰਡਾ ॥ ਨਾਮਿ ਲਇਐ ਜਾਹਿ ਤਰੰਦਾ ॥ ੧ ॥

ਮ: ੧

ਮਾਣਸ ਖਾਣੇ ਕਰਹਿ ਨਿਵਾਜ ॥  
ਫੁਰੀ ਵਗਾਇਨਿ ਤਿਨ ਗਲਿ ਤਾਗ ॥

ਤਿਨ ਘਰਿ ਬ੍ਰਹਮਣ ਪੂਰਹਿ ਨਾਦ ॥  
 ਉਨਾ ਭਿ ਆਵਹਿ ਓਈ ਸਾਦ ॥  
 ਕੂੜੀ ਰਾਸਿ ਕੂੜਾ ਵਾਪਾਰੁ ॥  
 ਕੂੜੁ ਬੋਲਿ ਕਰਹਿ ਆਹਾਰੁ ॥  
 ਸਰਮ ਧਰਮ ਕਾ ਡੇਰਾ ਦੂਰਿ ॥  
 ਨਾਨਕ ਕੂੜੁ ਰਹਿਆ ਭਰਪੂਰਿ ॥  
 ਮਥੈ ਟਿਕਾ ਤੇੜਿ ਧੋਤੀ ਕਖਾਈ ॥  
 ਹਥਿ ਛੁਰੀ ਜਗਤ ਕਾਸਾਈ ॥  
 ਨੀਲ ਵਸਤੁ ਪਹਿਰਿ ਹੋਵਹਿ ਪਰਵਾਣੁ ॥  
 ਮਲੇਛ ਧਾਨੁ ਲੇ ਪੂਜਹਿ ਪੁਰਾਣੁ ॥  
 ਅਭਾਖਿਆ ਕਾ ਕੁਠਾ ਬਕਰਾ ਖਾਣਾ ॥  
 ਚਉਕੇ ਉਪਰਿ ਕਿਸੈ ਨ ਜਾਣਾ ॥  
 ਦੇ ਕੈ ਚਉਕਾ ਕਢੀ ਕਾਰ ॥  
 ਉਪਰਿ ਆਇ ਬੈਠੇ ਕੂੜਿਆਰ ॥  
 ਮਤੁ ਭਿਟੈ ਵੇ ਮਤੁ ਭਿਟੈ ॥  
 ਇਹੁ ਅੰਨੁ ਅਸਾਡਾ ਫਿਟੈ ॥  
 ਤਨਿ ਫਿਟੈ ਫੇੜ ਕਰੇਨਿ ॥  
 ਮਨਿ ਜੂਠੇ ਚੁਲੀ ਭਰੇਨਿ ॥  
 ਕਹੁ ਨਾਨਕ ਸਚੁ ਧਿਆਈਐ ॥  
 ਸੁਚਿ ਹੋਵੈ ਤਾ ਸਚੁ ਪਾਈਐ ॥੨॥

ਜਿਥੇ ਸਰਮ, ਧਰਮ, ਸਚੁ ਧਿਆਵਨ, ਸੁਚ ਤੇ ਸਚ ਨਾ ਹੋਣ, ਉਥੇ ਪਾਖੰਡ, ਕੂੜ, ਕਸਾਈਪੁਣਾ, ਜੂਠ ਤੇ ਧਾਨ ਖਾਣਾ ਵਸਦੇ ਹਨ । ਸਰਮ, ਧਰਮ, ਸਚ, ਸੁਚ ਪਤਿ ਵਾਲੇ ਜੀਵਨ ਦੇ ਲਛਣ ਹਨ ਅਤੇ ਪਾਖੰਡ, ਕੂੜ, ਜੂਠ, ਕੁਸਤ ਪਤਿਹੀਣ ਜੀਵਨ ਦੇ ਲਛਣ ਹਨ । ਪਤਿਹੀਣ ਜੀਵਨ ਆਤਮਕ ਤੌਰ ਤੇ ਗਿਰਾਵਟ ਦਾ ਜੀਵਨ ਹੈ । ਇਸੇ ਵਿਚੋਂ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਪਤਿਹੀਣਤਾ ਵੀ ਪੈਦਾ

ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਵਲ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਹੋਰ ਤੁਕਾਂ ਵਿਚ ਸੰਕੇਤ ਕੀਤਾ ਹੈ  
ਜਿਵੇਂ ਕਿ :—

(ੳ) ਅੰਤਰਿ ਪੂਜਾ, ਪੜਹਿ ਕਤੇਬਾ, ਸੰਜਮ ਤੁਰਕਾ ਭਾਈ ॥

(ਅ) ਨੀਲ ਵਸਤੂ ਪਹਿਰਿ ਹੋਵਹਿ ਪਰਵਾਣੁ ॥

(ੲ) ਅਭਾਖਿਆ ਕਾ ਕੁਠਾ ਬਕਰਾ ਖਾਣਾ ॥

੨

ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਦੀਆਂ ਦੋ ਪਉੜੀਆਂ  
(ਨੰ: ੧੯ ਤੇ ੩੦) ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਆਗਮਨ ਸਮੇਂ ਦੀ ਜਗਤ-  
ਦਸ਼ਾ ਦਾ ਬਿਆਨ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕੀਤਾ ਹੈ —

ਪਉੜੀ ੧੯

ਭਈ ਗਿਲਾਨਿ ਜਗਤ ਵਿਚਿ ਚਾਰਿ ਵਰਨ ਆਸ੍ਰਮ ਉਪਾਏ ॥  
ਦਸ ਨਾਮਿ ਸੰਨਿਆਸੀਆ, ਜੋਗੀ ਬਾਰਹ ਪੰਥਿ ਚਲਾਏ ॥  
ਜੰਗਮ ਅਤੇ ਸਰੇਵੜੇ, ਦਗੇ ਦਗੰਬਰਿ ਵਾਦਿ ਕਰਾਏ ॥  
ਬ੍ਰਹਮਣਿ ਬਹੁ ਪਰਕਾਰਿ ਕਰਿ ਸਾਸਤ੍ਰਿ ਵੇਦ ਪੁਰਾਣ ਲੜਾਏ ॥  
ਖਟਿ ਦਰਸਨ ਬਹੁ ਵੈਰਿ ਕਰਿ ਨਾਲਿ ਛਤੀਸਿ ਪਖੰਡ ਰਲਾਏ ॥  
ਤੰਤ ਮੰਤ ਰਾਸਾਇਣਾ, ਕਰਾਮਾਤਿ ਕਾਲਖਿ ਲਪਟਾਏ ॥  
ਇਕਸਿ ਤੇ ਬਹੁ ਰੂਪਿ ਕਰਿ, ਰੂਪ ਕਰੂਪੀ ਘਣੇ ਦਿਖਾਏ ॥  
ਕਲਿਜੁਗਿ ਅੰਦਰਿ ਭਰਮਿ ਭੁਲਾਏ ॥ ੧੯ ॥

ਪਉੜੀ ੩੦

ਕਲਿ ਆਈ ਕੂਤੇ ਮੁਹੀ, ਖਾਜੁ ਹੋਇਆ ਮੁਰਦਾਰ ਗੁਸਾਈ ॥  
ਰਾਜੇ ਪਾਪ ਕਮਾਵਦੇ, ਉਲਟੀ ਵਾੜ ਖੇਤ ਕਉ ਖਾਈ ॥  
ਪਰਜਾ ਅੰਧੀ ਗਿਆਨ ਬਿਨੁ, ਕੂੜ ਕੁਸਤੁ ਮੁਖਹੁ ਆਲਾਈ ॥  
ਚੇਲੇ ਸਾਜ ਵਜਾਇਦੇ, ਨਚਨਿ ਗੁਰ ਬਹੁਤੁ ਬਿਧਿ ਭਾਈ ॥

੩੬

ਸੇਵਕ ਬੈਠਨਿ ਘਰਾ ਵਿਚਿ, ਗੁਰੂ ਉਠਿ ਘਰੀ ਤਿਨਾੜੇ ਜਾਈ ॥  
 ਕਾਜੀ ਹੋਏ ਰਿਸ਼ਵਤੀ, ਵਢੀ ਲੈ ਕੇ ਹਕ ਗਵਾਈ ॥  
 ਇਸਤ੍ਰੀ ਪੁਰਖੇ ਦਾਮ ਹਿਤੁ, ਭਾਵੈ ਆਇ ਕਿਥਾਉ ਜਾਈ ॥  
 ਵਰਤਿਆ ਪਾਪ ਸਭਸ ਜਗ ਮਾਹੀ ॥ ੩੦ ॥

‘ਭਰਮ’ ਅਤੇ ‘ਪਾਪ’ ਦੋਵੇਂ ਵਰਤ ਰਹੇ ਹਨ ।

### ਭਰਮ

ਕਲਜੁਗਿ ਅੰਦਰਿ ਭਰਮਿ ਭੁਲਾਏ—ਕਲਜੁਗ ਦੇ ਲੋਕ ਭਰਮ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਸਨ । ਭਰਮ ‘ਬੀਚਾਰੁ-ਹੀਣ’ ਹੋਣ ਤੋਂ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ‘ਭਰਮ’ ਵਿਚਾਰ-ਹੀਣ ਦਸ਼ਾ ਹੈ । ਭਰਮ ਦਾ ਮੂਲ-ਰੂਪ ਹੈ ‘ਇਕਸਿ ਤੇ ਬਹੁ ਰੂਪ ਕਰਿ’—ਇਕ ਓਅੰਕਾਰ ਨੂੰ ਭੁਲ ਕੇ, ਸਚੁ ਜੋ ਕਿ ਇਕ ਹੈ ਨੂੰ ਤਿਆਗ ਕੇ, ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਅਨੇਕ ਰੂਪ ਮੰਨ ਲੈਣਾ । ਜਦੋਂ ਅਨੇਕ-ਰੂਪ ਮੰਨੇ ਗਏ ਤਦ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਵੀ ਰੂਪ-ਕਰੂਪੀ ਦੋਵੇਂ ਪਰਕਾਰ ਦੇ ਰੂਪ ਮਿਥੇ ਗਏ । ਜਦੋਂ ਅਨੇਕ ਰੱਬ ਮੰਨੇ ਗਏ ਤਾਂ ‘ਗਿਲਾਨੀ’ ਵਧੀ ਤੇ ‘ਝਗੜੇ’-‘ਵਾਦਿ’ ਵਧੇ । ਮੂਲ-ਭਰਮ ਦੇ ਕਾਰਨ ਇਹ ‘ਵਾਦਿ’ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਏ : (ੳ) ਚਾਰ ਵਰਨਾਂ ਦੇ ਵਾਦਿ, (ਅ) ਚਾਰ ਆਸ਼ਰਮਾਂ ਦੇ ਵਾਦਿ, (ੲ) ਜੋਗੀਆਂ ਦੇ ਪੰਥਾਂ ਦੇ ਝਗੜੇ, (ਸ) ਸੰਨਿਆਸੀਆਂ ਦੇ ਬਖੇੜੇ, (ਹ) ਜੰਗਮਾਂ, ਸਰੇਵੜਿਆਂ, ਦਗੰਬਰਾਂ ਦੇ ਝਗੜੇ, (ਕ) ਵੇਦਾਂ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰਾਂ ਤੇ ਪੁਰਾਣਾਂ ਦੇ ਵੈਰ, (ਖ) ਛੇ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰਾਂ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਦੇ ਝਗੜੇ ।

‘ਭਰਮ’ ਅਧੀਨ ਹੀ ‘ਪਾਖੰਡ’ ਵਧਿਆ । ਇਕ ਸਚੁ-ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਤੋਂ ਵਿਛੜ ਕੇ ਅਨੇਕ ਰੱਬ ਥਾਪੇ ਗਏ, ਵਾਦ-ਝਗੜੇ ਵਧੇ, ਅਨੇਕ ਰੱਬਾਂ ਦੇ ਪੁਜਾਰੀਆਂ ਵਿਚ, ਫਿਰ ਅੰਦਰਲਾ ਸੁਚ--ਏਕਤਾ ਦਾ ਆਚਰਨ ਲੋਪ ਹੋ ਗਇਆ ਤੇ ਬਾਹਰਲੇ ਚਿੰਨ੍ਹਾਂ ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਵਧ ਗਿਆ— ਵਰਨਾਂ, ਆਸ਼ਰਮਾਂ, ਸੰਨਿਆਸੀਆਂ, ਜੋਗੀਆਂ, ਜੰਗਮਾਂ, ਸਰੇਵੜਿਆਂ ਤੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਦੇ ਵਖਰੇ ਵਖਰੇ ਚਿੰਨ੍ਹ ਸਨ । ਚਿੰਨ੍ਹਾਂ ਤੇ ਝਗੜੇ ਵਧੇ । ਚਿਨ੍ਹ ਤੇ ਬੜੇ ਉਚੇ ਆਦਰਸ਼ਾਂ ਦੇ ਸੂਚਕ ਸਨ ਪਰ ਆਚਰਨਹੀਨ ਪਾਖੰਡੀਆਂ ਦੇ ਵਸ ਪੈ ਗਏ । ਪਾਖੰਡ ਵਧ ਗਇਆ ।

‘ਏਕ-ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ’ ਦੇ ਕਰੂਪ ਰੂਪ ਵੀ ਮਿਥੇ ਗਏ—ਜੋਗਣੀ, ਡੈਣਾਂ, ਭਿਅੰਕਰ ਦੇਵੀ-ਦੇਵਤੇ, ਸਪ, ਗੁਰੇ, ਜਿਨ-ਭੂਤ ਆਦਿ । ਇਹ ਸਭ ਭੁਲ ‘ਭਰਮ’ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਹੋਇਆ । ‘ਭਰਮ’ ਇਹੋ ਕਿ ‘ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ’ ਦੇ ਅਨੇਕ ਰੂਪ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ । ਉਸ ਦੇ ਕਰੂਪ-ਪੱਖਾਂ ਦੇ ਪੁਜਾਰੀਆਂ ਨੇ (ੳ) ਤੰਤਰ, (ਅ) ਮੰਤਰ, (ੲ) ਜੰਤਰ, (ਸ) ਰਾਸਾਇਣਾ, (ਕ) ਕਰਾਮਾਤਾਂ ਆਦਿ ਤੇ ਬਲ ਦਿਤਾ ਅਤੇ ਜਾਦੂ-ਟੂਣਿਆਂ ਦੁਆਰਾ ਕਰੂਪ ਦੇਵੀ-ਦੇਵਤਿਆਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਸੰਨ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ।

ਸੌ ਇਕ ਬੁਨਿਆਦੀ ਭਰਮ ਨਾਲ ਅਨੇਕ ਭਰਮ ਪੈ ਗਏ । ਭਰਮਾਂ ਕਰ ਕੇ ਆਤਮਕ, ਮਾਨਸਕ, ਸਦਾਚਾਰਕ ਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਗਿਰਾਵਟ ਹੋਈ । ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਉਸ ਬੁਨਿਆਦੀ ਭਰਮ ਦਾ ਇਲਾਜ ਕਰਨ ਲਈ ਆਏ । ਸਾਰੇ ਭਰਮ-ਜਾਲ ਦਾ ਇਲਾਜ ੧ ਓ—ਸਿਧਾਂਤ ਸੀ । ਸੁੰਦਰ—ਸਰੂਪ—ਇਕ ਓਅੰਕਾਰ ।

ਜਦ ਉਹ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਇਕ ਹੈ ਜਿਸ ਦੇ ਅਸੀਂ ਸਾਰੇ ਪੁਜਾਰੀ ਹੋਣਾ ਲੋਚਦੇ ਹਾਂ ਜਾਂ ਹੋਣ ਦਾ ਦਾਹਵਾ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਤਦ ਧਰਮ ਕੇਵਲ ਇਕ ਹੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ । ਇਸ ਲਈ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਇਹਨਾਂ ਕੈਦਾਂ ਨੂੰ ਭਰਮ ਕਰਾਰ ਦਿਤਾ :—

- (ੳ) ਚਾਰ ਵਰਨ ।
- (ਅ) ਚਾਰ ਆਸਰਮ ।
- (ੲ) ਸੰਸਾਰ ਤਿਆਗ ।
- (ਸ) ਭੇਖ ।
- (ਹ) ਮੰਤਰ ਜੰਤਰ ਤੰਤਰ ਆਦਿ ।
- (ਕ) ਰਿਧਿ ਸਿਧਿ ਕਰਾਮਾਤ ।
- (ਖ) ਗੁਰੂਆਂ ਤੇ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਦੀਆਂ ਵੰਡਾਂ ਤੇ ਵੈਰ ।

ਸਿਖੀ ਇਹਨਾਂ ਭਰਮਾਂ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੋਣਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਸੱਚ ਏਕਤਾ ਦੇ ਉਪਾਸ਼ਕ ਹਨ। ਉਹ ਸੱਚ-ਏਕ 'ੴ' ਵੀ ਹੈ ਤੇ ਨਿਰੰਕਾਰ ਵੀ ਹੈ। ਭਰਮਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕਢਣ ਲਈ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਆਏ। ਉਪਰ ਇਸ ਵਿਚਾਰ ਨੂੰ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕੀਤਾ ਹੈ।

## ਪਾਪ

‘ਭਰਮ’ ‘ਵਿਚਾਰਹੀਣਤਾ’ ਹੈ ਪਰ ਇਹ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰੇ ਤੀਕ ਸੀਮਤ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਮਨੁੱਖਤਾ ਵਿਚ ਹਰ ਪਰਕਾਰ ਦੀ ਵੰਡ—ਜਾਤ, ਵਰਨ, ਆਸ਼ਰਮ, ਧਰਮਾਂ, ਭੇਖਾਂ ਦੀ ਵੰਡ — ਭਰਮ ਵਿਚੋਂ ਉਪਜੀ ਹੈ। ਇਸ ਵੰਡ ਦਾ ਸਿੱਟਾ ‘ਪਾਪ’ ਹੈ। ‘ਪਾਪ’ ਦੂਜੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਵਿਰੁਧ ਕ੍ਰਮ ਹੈ। ਪਾਪ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖ ਦੂਜੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਵਿਰੁਧ ਅਨਿਆਂ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਧੱਖਾ ਦਿੰਦਾ, ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਹੱਕ ਮਾਰਦਾ ਹੈ, ਉਹਨਾਂ ਨਾਲ ਬੇਵਫ਼ਾਈ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਪਿਛੇ ਦਿਤੀ ਪਉੜੀ ਨੰ: ੩੦ ਵਿਚ ਪਾਪ ਦੇ ਸੱਤ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਰੂਪ ਦਸੇ ਹਨ।

(੧) ਪਾਪ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਰੂਪ ‘ਕੁਤੇ ਮੁਹੀ’ ਹੋ ਕੇ ‘ਮੁਰਦਾਰ’ ਖਾਣਾ ਹੈ—‘ਕਲਿ ਆਈ ਕੁਤੇ ਮੁਹੀ ਖਾਜੁ ਹੋਇਆ ਮੁਰਦਾਰ ਗੁਸਾਈ’। ‘ਕੁਤੇ ਮੁਹੀ’ ਵਿਚ ਲਾਲਚ ਦਾ ਭਾਵ ਹੈ। ਜੀਵ ਅਤਿਅੰਤ ਖੁਦਗਰਜ਼ ਤੇ ਲਾਲਚੀ ਹੋ ਗਏ ਸਨ। ਲਾਲਚ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ‘ਸੁਚੀ ਕਿਰਤ’ ਨਾਲ ਹੋਣੀ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਲਾਲਚ ਦੀ ਸੰਤੁਸ਼ਟੀ ਪਰਾਇਆ ਹੱਕ ਮਾਰ ਕੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ ਪਰ ‘ਲਾਲਚੀ’ ਭੱਖ-ਅਭੱਖ ਸਭ ਕੁਝ ਖਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ‘ਲਾਲਚੀ’ ਦੂਜੇ ਦਾ ਹੱਕ ਮਾਰ ਕੇ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਹੋਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਲਾਲਚੀ ਮੁਰਦਾਰ ਖਾਂਦਾ ਹੈ। ਮੁਰਦਾਰ ਦਾ ਭਾਵ ਪਰਾਇਆ ਹੱਕ ਮਾਰਨਾ ਹੈ। ਸੋ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਵਾਸਤੇ ‘ਸੁਕਿਰਤ’ ਨਾ ਕਰਨਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਪਾਪ ਹੈ, ਸੁਕਿਰਤ ਨ ਕਰਨਾ ਤੇ ਕ੍ਰਮ ਕਰ ਕੇ ਰੱਜੀ ਕਮਾਣਾ ਪਾਪ ਹੈ। ਸਿਖ ਧਰਮ ਦਾ ਬੁਨਿਆਦੀ ਸਿਧਾਂਤ ਦਸਾਂ ਨਹੁੰਆਂ ਦੀ

‘ਕਿਰਤ’ ਹੈ। ਕਿਰਤੀ ਮੁਰਦਾਰ ਨਹੀਂ ਖਾਂਦਾ, ਉਹ ਲਹੂ ਪਸੀਨੇ ਦੀ ਕਮਾਈ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਮੇਂ ਜਨ-ਸਾਧਾਰਨ, ਰਾਜੇ, ਧਾਰਮਿਕ ਆਗੂ, ਨਿਆਂ ਕਰਨ ਦੇ ਜ਼ਿਮਾਵਾਰ, ਇਸਤ੍ਰੀ-ਪੁਰਸ਼ ਸਭ ਅਨਿਆਂ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ ਅਤੇ ‘ਸੁਕਿਰਤ’ ਦੀ ਥਾਂ ‘ਦੁਕਿਰਤ’ ਨਾਲ ਰੋਜ਼ੀ ਕਮਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਦਿਆਨਤਦਾਰ ਕਿਰਤ ਦਾ ਸੰਦੇਸ਼ ਦਿਤਾ।

(੨) ਪਾਪ ਦਾ ਦੂਜਾ ਰੂਪ ‘ਰਾਜਸੀ ਪਾਪ’ ਸੀ ਜਿਸ ਦੇ ਹੋਰ ਸਪੱਸ਼ਟ ਸੰਕੇਤ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਕੀਤੇ ਹਨ :—

(ੳ) ਲਬੁ ਪਾਪੁ ਦੁਇ ਰਾਜਾ ਮਹਤਾ ਕੂੜੁ ਹੋਆ ਸਿਕਦਾਰੁ ।

(ਅ) ਰਾਜੇ ਸੀਹ ਮੁਕੱਦਮ ਕੁਤੇ ।

(ੲ) ਕਲਿ ਕਾਤੀ, ਰਾਜੇ ਕਾਸਾਈ ਧਰਮੁ ਪੰਖ ਕਰਿ ਉਡਰਿਆ ।

ਰਾਜੇ ਦਾ ਧਰਮ ਪਰਜਾ ਦਾ ਬਚਾ ਕਰਨਾ ਹੈ, ਪਰਜਾ ਦੇ ਹੱਕਾਂ ਦੀ ਰਾਖੀ ਕਰਨਾ ਹੈ, ਪਰਜਾ ਨੂੰ ਪਾਲਣਾ ਹੈ। ਪਰ ਜਿਥੇ ਰਾਜੇ ਲਾਲਚੀ, ਵਿਲਾਸੀ ਤੇ ਅਨਿਆਈ ਹੋ ਜਾਣ, ਉਥੇ ਉਹ ਪਰਜਾ ਦਾ ਬਚਾ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ। ਬਾਹਰੋਂ ਕੋਈ ਆਕਰਮਣ ਕਰੇ ਤਾਂ ਐਸੇ ਰਾਜੇ ਪਰਜਾ ਦਾ ਬਚਾ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ। ਇਹੋ ਪਠਾਣਾਂ ਦਾ ਹਾਲ ਹੋਇਆ। ਜਦੋਂ ਮੁਗ਼ਲਾਂ ਨੇ ਹੱਲਾ ਕੀਤਾ, ਰਾਜੇ ਨਾ ਕੇਵਲ ਪਰਜਾ ਦਾ ਬਚਾ ਕਰਨ ਤੋਂ ਅਸਮਰਥ ਸਨ ਸਗੋਂ ਉਹ ਆਪ ਪਰਜਾ ਦਾ ਖ਼ੂਨ ਚੂਸਦੇ ਸਨ, ਆਪ ਪਰਜਾ ਦੀਆਂ ਬਹੂ-ਬੇਟੀਆਂ ਦੀ ਇਜ਼ਤ ਲੁਟਦੇ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਇਸ ਦਸ਼ਾ ਵਿਰੁਧ ਆਵਾਜ਼ ਉਠਾਈ ਤੇ ‘ਰਾਜੇ ਚੁਲੀ ਨਿਆਵ’ ਕੀ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਕੀਤਾ।

(੩) ਪਰਜਾ ਅੰਧੀ ਗਿਆਨ ਬਿਨੁ ਕੂੜੁ ਕੁਸਤੁ ਮੁਖਹੁ ਆਲਾਈ —  
ਪਾਪ ਦਾ ਤੀਜਾ ਰੂਪ ਜੁਲਮ, ਅਨਿਆਂ, ਬੇਪਤੀ ਨੂੰ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਪਾਪ ਤੇ ਧੱਕਾ ਕਰਨਾ ਮਾੜਾ ਹੈ। ਪਰ ਪਾਪ ਜਾਂ ਧੱਕਾ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਕਰ ਜਾਣਾ ਹੋਰ ਵੀ ਮਾੜਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਵੇਖਿਆ ਕਿ ਰਯਤਿ-ਪਰਜਾ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਹੱਕਾਂ ਦਾ ਗਿਆਨ ਨਹੀਂ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਰਾਜਿਆਂ ਵਲੋਂ ਹੋ ਰਹਿਆ ਧੱਕਾ ਬਰਦਾਸ਼ਤ



ਕਰੀ ਜਾਂਦੇ ਹਨ — ‘ਅੰਧੀ ਰਯਤਿ ਗਿਆਨ ਵਿਹੁਣੀ ਭਾਹਿ ਭਰੇ ਮੁਰਦਾਰੁ’ ।  
 ਧੱਕੇ-ਅਨਿਆ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਨਾ ਉਚਿਤ ਹੈ । ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਅਤੇ  
 ਸਿਖ ਧਰਮ ਨੇ ਪਰਜਾ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਸ਼ਕਤੀ, ਮਹਾਨਤਾ ਤੇ ਹੱਕਾਂ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ  
 ਕਰਾਇਆ ।

ਪਰ, ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਇਹ ਅਹਿਸਾਸ ਵੀ ਕਰਾਇਆ ਕਿ ਅਨਿਆ-  
 ਧੱਕੇ ਵਿਰੁਧ ਕੇਵਲ ਪਵਿਤਰ ਆਚਰਨ ਦੇ ਲੋਕ ਹੀ ਲੜ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਜਿਹਨਾਂ  
 ਵਿਚ ਆਪ ‘ਕੂੜ-ਕੁਸਤੁ’ ਹੈ, ਉਹ ਕਿਵੇਂ ਦੂਜਿਆਂ ਦੇ ‘ਕੂੜ-ਕੁਸਤੁ’ ਦਾ  
 ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਨਗੇ । ਪਾਪੀ ਪਾਪ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ, ਪਵਿਤਰ  
 ਨਿਰਮਲ ਮਨੁੱਖ ਹੀ ਪਾਪ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ ।

(੪) ਪਰਜਾ ਦੇ ਆਗੂ ਧਾਰਮਕ ਪਰਚਾਰਕ ਹਨ । ਪਰ ਜਿਥੇ ਧਾਰਮਕ  
 ਆਗੂ ਪਾਖੰਡੀ ਹੋ ਜਾਣ, ਉਥੇ ਰਾਜਿਆਂ ਤੇ ਪਰਜਾ ਦੀ ਦਸ਼ਾ ਚੰਗੀ ਨਹੀਂ ਹੋ  
 ਸਕਦੀ । ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਮੇਂ ਧਾਰਮਕ ਦਸ਼ਾ ਸੀ — ‘ਚੇਲੇ ਸਾਜ ਵਜਾਇਏ  
 ਨਚਨਿ ਗੁਰੂ ਬਹੁਤੁ ਬਿਧਿ ਭਾਈ’ ।

ਗਿਆਨੀ ਨਚਹਿ ਵਾਜੇ ਵਾਵਹਿ ਰੂਪ ਕਰਹਿ ਸੀਗਾਰੁ ॥

ਉਚੇ ਕੂਕਹਿ ਵਾਦਾ ਗਾਵਹਿ ਜੋਧਾ ਕਾ ਵੀਚਾਰੁ ॥

ਮੂਰਖ ਪੰਡਿਤ ਹਿਕਮਤਿ ਹੁਜਤਿ ਸੰਜੈ ਕਰਹਿ ਪਿਆਰੁ ॥

ਪਾਖੰਡ ਨੇ ਧਰਮ ਦਾ ਦਰਜਾ ਲੈ ਲਇਆ ਸੀ ।

ਪਰਜਾ ਵੀ ਧਾਰਮਕ ਆਗੂਆਂ ਦੀ ਚੋਲ੍ਹਾ ਹੀ ਸੀ । ਪਰਜਾ ਦੀ ਹਾਲਤ  
 ਗਿਰਦੀ ਗਿਰਦੀ ਇਥੇ ਪਹੁੰਚ ਗਈ ਸੀ ।

[ੳ] ਘਰਿ ਘਰਿ ਮੀਆ ਸਭਨਾ ਜੀਆ ਬੋਲੀ ਅਵਰ ਤੁਮਾਰੀ ।

[ਅ] ਨੀਲ ਵਸਤ੍ਰੁ ਪਹਿਰਿ ਹੋਵਹਿ ਪਰਵਾਨ ।

[ੲ] ਅਭਾਖਿਆ ਕਾ ਕੁਠਾ ਬਕਰਾ ਖਾਣਾ ।

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਇਸ ਗਿਰਾਵਟ ਵਿਰੁਧ ਆਵਾਜ਼ ਉਠਾਈ ।

(੫) ਧਾਰਮਕ ਆਗੂ ਵੀ ਲਾਲਚ ਅਧੀਨ ਸਨ ਅਤੇ ਸ੍ਰੈ-ਸਤਿਕਾਰ  
 ਗਵਾ ਚੁਕੇ ਸਨ । ਉਹ ਮੰਗਤੇ ਬਣੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਘਰੀਂ ਭਜੇ ਫਿਰਦੇ ਸਨ । ਉਹ

ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਐਸੀਆਂ ਰਸਮਾਂ ਵਿਚ ਧੱਕ ਰਹੇ ਸਨ ਜਿਹਨਾਂ ਕਾਰਨ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਖੱਟੀ ਹੋ ਸਕੇ । ਗੁਰੂ ਆਪ ਅੰਧੇ ਸਨ ਅਤੇ ਚੇਲਿਆਂ ਨੂੰ ਅੰਧੇ ਪਾਸੇ ਲੈ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ ।

(੬) ਕਾਜੀ ਹੋਏ ਰਿਸ਼ਵਤੀ ਵਢੀ ਲੈ ਕੇ ਹਕ ਗਵਾਈ — ਰਾਜਿਆਂ ਤੇ ਆਗੂਆਂ ਵਿਚ ਗਿਰਾਵਟ ਆ ਜਾਣ ਨਾਲ ਸਾਰੇ ਹਾਕਮਾਂ ਵਿਚ ਗਿਰਾਵਟ ਆ ਜਾਣੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸੀ । ਰਿਸ਼ਵਤ ਤੇ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਵਧ ਗਏ ਸਨ । ਨਿਆਂ ਖ਼ਤਮ ਹੋ ਗਇਆ ਸੀ ।

(੭) ਪਾਪ ਦਾ ਸਤਵਾਂ ਰੂਪ ਹੋਰ ਵੀ ਭਿਆਂਕਰ ਸੀ । ‘ਇਸਤ੍ਰੀ ਪੁਰਖੈ ਦਾਮ ਹਿਤੁ ਭਾਵੈ ਆਇ ਕਿਥਾਉ ਜਾਈ’ । ਘਰੋਗੀ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਬੇਵਫ਼ਾਈ ਵਧ ਰਹੀ ਸੀ । ਇਸਤ੍ਰੀ ਨੂੰ ਪੁਰਸ਼ ਨਾਲ ਵਫ਼ਾ-ਪ੍ਰੇਮ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸਗੋਂ ਉਸ ਦਾ ਧਿਆਨ ਤੇ ਮੋਹ ਕੇਵਲ ਉਸ ਦੀ ਖੱਟੀ-ਕਮਾਈ ਨਾਲ ਸੀ । ‘ਰੰਨਾ ਹੋਈਆ ਬਧੀਆ’ ਤੇ ਸਰਮ ਗਇਆ ਘਰਿ ਆਪਣੇ’ ਦੀ ਦਸ਼ਾ ਸੀ । ਆਚਰਨ ਵਿਚ ਗਿਰਾਵਟ ਸੀ । ਗ੍ਰਸਤ ਜੀਵਨ ਦੀ ਨੀਂਹ ਇਸਤ੍ਰੀ-ਪੁਰਸ਼ ਦੀ ਵਫ਼ਾ ਹੈ, ਵਫ਼ਾ ਹੀ ਪ੍ਰੇਮ ਦਾ ਆਧਾਰ ਹੈ । ਸਿਖ ਧਰਮ ਬੁਨਿਆਦੀ ਤੌਰ ਤੇ ਗ੍ਰਸਤੀ ਧਰਮ ਹੈ । ਸੋ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਇਸ ਗਿਰਾਵਟ ਵਿਰੁਧ ਆਵਾਜ਼ ਉਠਾਈ । ਪਰ-ਇਸਤ੍ਰੀ ਜਾਂ ਪਰ-ਪੁਰਸ਼ ਗਮਨ ਕੁਰਹਿਤ ਹੈ ।

ਪਾਪ ਦੇ ਇਹ ਸਤ ਰੂਪ ਹਨ । ਬਾਕੀ ਸਾਰੇ ਪਾਪ ਇਹਨਾਂ ਸਤਾਂ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ । ‘ਸੁਚੀ ਕਿਰਤ’ ਇਹਨਾਂ ਸਾਰੇ ਪਾਪ-ਰੂਪਾਂ ਦਾ ਇਲਾਜ ਹੈ । ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਵਿਚ ਦੂਜਾ ਮਹਾਨ ਸਿਧਾਂਤ ਕਿਰਤ ਕਰਨ ਦਾ ਹੈ । ਕਿਰਤੀ ਕਿਸੇ ਪਾਪ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ।

— ੩ —

‘ਭਰਮ’ ਦਾ ਫਲ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦੀਆਂ ਵੰਡੀਆਂ ਹਨ, ਪਾਪ ਦਾ ਫਲ ਦੂਜਿਆਂ ਨਾਲ ਧੱਕਾ-ਅਨਿਆ-ਬੇਵਫ਼ਾਈ ਹੈ । ‘ਭਰਮ’ ਦਾ ਇਲਾਜ ‘ਨਾਮ’ ਹੈ, ੧ੳ — ਦਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਹੈ, ‘ਪਾਪ’ ਦਾ ਇਲਾਜ ‘ਕਿਰਤ’ ਹੈ —

ਸਚੀ-ਸੁਚੀ ਕਿਰਤ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਧਰਮ ਦੇ ਦੋ ਸਿਧਾਂਤ 'ਨਾਮ ਜਪਣਾ', 'ਕਿਰਤ ਕਰਨੀ' ਹਨ ।

ਤੀਜਾ ਸਿਧਾਂਤ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਧਰਮ ਦਾ 'ਸੇਵਾ' ਹੈ, 'ਵੰਡ ਛਕਣਾ' ਹੈ । ਜਿਸ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਹੋ ਜਾਵੇ ਕਿ ਸਾਰੇ ਜੀਵ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਰੂਪ ਹਨ ਤੇ ਪਰਮਾਤਮਾ 'ਇਕ' ਹੈ, ਉਹ ਕਿਸੇ ਵਿਰੁਧ ਧੱਕਾ-ਅਨਿਆ, ਜ਼ੋਰ-ਜਬਰ, ਕੂੜ ਕੁਸਤ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ । ਸਗੋਂ ਉਹ ਮਨੁੱਖਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਸਰੂਪ ਸਮਝ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਦਾ ਹੈ । 'ਖਾਲਸਾ' ਮਨੁੱਖਤਾ ਦਾ 'ਸੇਵਾਦਾਰ' ਹੈ ।

ਪਰ 'ਖਾਲਸਾ' ਉਹ ਹੈ ਜੋ ਆਪ ਪਵਿਤਰ ਆਚਰਨ ਵਾਲਾ ਹੈ । ਪਵਿਤਰ ਆਚਰਨ ਵਾਲਾ ਹੀ ਦੂਜਿਆਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਨਹੀਂ ਤੇ ਕਪਟੀ-ਪਾਖੰਡੀ ਤੇ ਦੂਜਿਆਂ ਨਾਲ ਧੌਖਾ ਹੀ ਕਰੇਗਾ । ਇਸ ਲਈ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੇ 'ਸੇਵਕ' ਦੇ ਆਚਰਨ ਦਾ ਪਧਰ ਇਵੇਂ ਦਸਿਆ ਹੈ —

ਸੇਵ ਕੀਤੀ ਸੰਤੋਖੀਈ ਜਿਨ੍ਹੀ ਸਚੋ ਸਚੁ ਧਿਆਇਆ ॥  
ਓਨ੍ਹੀ ਮੰਦੈ ਪੈਰੁ ਨ ਰਖਿਓ ਕਰਿ ਸੁਕ੍ਰਿਤੁ ਧਰਮੁ ਕਮਾਇਆ ॥  
ਓਨ੍ਹੀ ਦੁਨੀਆ ਤੋੜੇ ਬੰਧਨਾ ਅੰਨੁ ਪਾਣੀ ਥੋੜਾ ਖਾਇਆ ॥  
ਤੂੰ ਬਖਸੀਸੀ ਅਗਲਾ ਨਿਤ ਦੇਵਹਿ ਚੜਹਿ ਸਵਾਇਆ ॥  
ਵਡਿਆਈ ਵਡਾ ਪਾਇਆ ॥ ੭ ॥

(ਵਾਰ ਆਸਾ)

ਸੇਵਕ ਉਹ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜੋ (ੳ) ਆਪ ਸੰਤੋਖੀ ਹੈ, (ਅ) ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸੀ ਹੈ, (ੲ) ਮੰਦਾ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ, (ਸ) ਸੁਕ੍ਰਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ, (ਹ) ਧਰਮੀ ਹੈ, (ਕ) ਦੁਨਿਆਵੀ ਲਾਲਚ ਤੋਂ ਉੱਚਾ ਹੈ, (ਖ) ਲੋੜਾਂ ਘਟ ਰਖਦਾ ਹੈ, (ਗ) ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੀ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਦਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸੀ ਹੈ ਤੇ ਆਪਣੇ ਧਨ ਨੂੰ ਉਸ ਦੀ ਦਾਤ ਸਮਝਦਾ ਹੈ, ਆਦਿ ।

'ਸੰਤੋਖੀ' 'ਲਾਲਚੀ' ਦਾ ਉਲਟ ਹੈ । ਸੋ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਸੇਵਾ ਜਾਂ ਵੰਡ ਛਕਣ ਦਾ ਸੰਦੇਸ਼ ਦਿਤਾ । ਮਨੁੱਖਤਾ ਦੇ ਪ੍ਰੇਮੀ ਹੀ ਪ੍ਰਭੂ-ਪ੍ਰੇਮੀ ਹਨ । ਮਨੁੱਖਤਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰੇਮ ਕਰਨ ਦਾ ਸਬੂਤ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਵਿਚ ਹੈ ।

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਆਗਮਨ ਸਮੇਂ ਭਰਮ ਸੀ : ਇਕ-ਰੱਬ ਦਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਇਕ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨਹੀਂ ਸੀ । ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨੇ ਇਕ-ਰੱਬ ਦਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਕਾਇਮ ਕੀਤਾ ।

ਵੰਡੀਆਂ ਕਰ ਕੇ ਮਨੁੱਖਤਾ ਵਿਚ ਪਾਪ ਸੀ, ਇਕ-ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਧੱਕਾ ਸੀ । ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੇ 'ਕਿਰਤ' ਦੀ ਮਹਾਨਤਾ ਕਾਇਮ ਕੀਤੀ । ਪ੍ਰਭੂ-ਪ੍ਰੇਮ ਦਾ ਪ੍ਰਮਾਣ ਮਾਨਵਤਾ ਦੀ ਸੇਵਾ ਨੂੰ ਬਣਾਇਆ ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਿਧਾਂਤ ਬਣਿਆ—'ਕਿਰਤ ਕਰਨੀ, ਨਾਮ ਜਪਣਾ, ਵੰਡ ਛਕਣਾ', ਜਾਂ 'ਨਾਮ ਦਾਨ ਤੇ ਇਸ਼ਨਾਨ' ।



ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਹਿਰਦਾ-ਸਬਲ

## ਸੋ ਘਰੁ

ਸੋ ਘਰੁ ਗੁਰਿ ਨਾਨਕ ਕਉ ਦੀਆ ॥

(ਗਉੜੀ ਮਹਲਾ ੫)

ਅਗਮ ਰੂਪ ਕਾ ਮਨ ਮਹਿ ਥਾਨਾ ॥

ਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ਕਿਨੈ ਵਿਰਲੈ ਜਾਨਾ ॥੧॥

ਸਹਜ ਕਥਾ ਕੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੁੰਟਾ ॥

ਜਿਸਹਿ ਪਰਾਪਤਿ ਤਿਸੁ ਲੈ ਭੁੰਚਾ ॥੧॥ ਰਹਾਉ ॥

ਅਨਹਤ ਬਾਣੀ ਥਾਨੁ ਨਿਰਾਲਾ ॥

ਤਾ ਕੀ ਧੁਨਿ ਮੋਹੇ ਗੋਪਾਲਾ ॥੨॥

ਤਹ ਸਹਜ ਅਖਾਰੇ ਅਨੇਕ ਅਨੰਤਾ ॥

ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਕੇ ਸੰਗੀ ਸੰਤਾ ॥੩॥

ਹਰਖ ਅਨੰਤ ਸੋਗ ਨਹੀ ਬੀਆ ॥

ਸੋ ਘਰੁ ਗੁਰਿ ਨਾਨਕ ਕਉ ਦੀਆ ॥੪॥

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਆਦਰਸ਼ਕ ਪਰਮਾਤਮਾ, ਆਦਰਸ਼ਕ ਗੁਰੂ ਅਤੇ ਆਦਰਸ਼ਕ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਤਿੰਨੇ ਆਦਰਸ਼ਕ ਪਧਰ ਤੇ ਇਕੋ ਕੁਝ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਕੁਝ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਸਪਸ਼ਟ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਵਡਿਆਈ ਦਾ ਸੰਕੇਤ ਹੈ। ਇਹ ਦਸ-ਗੁਰ-ਜੋਤਿ ਦੀ ਮਹਾਨਤਾ ਦਰਸਾਣ ਦਾ ਯਤਨ ਹੈ। ਜਾਂ ਇਹ ਗੁਰ-ਜੋਤੀ ਦੀ ਮਹਾਨਤਾ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨ ਦਾ ਉਪਰਾਲਾ ਹੈ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ 'ਘਰੁ' ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਕਈ ਅਰਥ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ ਸੰਗੀਤਕਾਰੀ ਵਿਚ ਅਲਾਪ, ਰਹਿਣ ਦਾ ਥਾਂ, ਧਰਮ ਪੁਸਤਕ ਤੇ ਹਿਰਦਾ। ਉਪਰਲੇ ਸ਼ਬਦ ਵਿਚ 'ਘਰੁ' ਦਾ ਭਾਵ ਹਿਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ 'ਘਰੁ-ਹਿਰਦੇ' ਦੀ ਦਸ਼ਾ ਬਿਆਨ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਕੋਈ ਅਨੁਭਵੀ ਮਹਾਂਪੁਰਸ਼ ਹੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੇ 'ਘਰੁ-ਹਿਰਦੇ' ਦੀ ਦਸ਼ਾ ਦਾ ਬਿਆਨ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਜਨਮ ਸਾਖੀਆਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਮਹਾਂ ਪੁਰਸ਼, ਅਰਸੀ ਭੱਟਾਂ, ਸਤੇ ਤੇ ਬਲਵੰਡ, ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਆਦਿ ਨੇ ਕਿਸੇ ਹੱਦ ਤੀਕ 'ਨਾਨਕ-ਘਰੁ' ਦੀ ਦਸ਼ਾ ਬਿਆਨ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਪਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ 'ਘਰੁ' ਦੀ ਉਹ ਹੀ ਪਛਾਣ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜੋ ਅੰਗਦ ਹੋ ਗਇਆ ਹੋਵੇ। 'ਅੰਗਦ' ਦਾ ਭਾਵ 'ਅੰਗੇ ਜਾਣਾ' (Marked and approved) ਹੈ। ਜੋ ਚੀਜ਼ ਕਿਸੇ ਪਰਵਾਨ ਮਿਆਰ ਤੇ ਪੂਰੀ ਉਤਰਦੀ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ 'ਨਿਸ਼ਾਨ' ਜਾਂ 'ਅੰਗ' ਲਗਾ ਦਿਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ 'ਠੀਕ' ਹੈ ਜਾਂ 'ਪਰਵਾਣਿਤ' ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੇ 'ਲਹਿਣਾ' ਜੀ ਨੂੰ 'ਅੰਗਿਆ' ਤੇ ਗੁਰਤਾ ਲਈ ਪਰਵਾਨ ਕੀਤਾ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਨੌਂ 'ਅੰਗਦ-ਗੁਰੂ' ਹੋਏ। ਭਾਵ, ਆਦਿ ਗੁਰੂ, ਪਰਮ ਗੁਰੂ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਨੌਂ ਉਤਰਾਧਿਕਾਰੀ 'ਅੰਗਦ' ਹੀ ਸਨ। ਇਹਨਾਂ ਨੇ ਮੋਹਰ-ਛਾਪ 'ਨਾਨਕ' ਹੀ ਵਰਤੀ ਹੈ। ਇਹ 'ਅੰਗਦ' ਨਾਨਕ-ਸਰੂਪ ਹੀ ਸਨ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਸਾਹਿਬ ਪੰਜਵੇਂ ਨਾਨਕ ਜਾਂ ਚੌਥੇ ਅੰਗਦ ਸਨ।

ਉਪਰਲੇ ਸ਼ਬਦ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੇ 'ਘਰੁ-ਹਿਰਦੇ' ਦੀ ਦਸ਼ਾ ਬਿਆਨ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਕੀ ਸਨ — ਇਹ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਹੀ ਜਾਣਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਕੋਈ 'ਅੰਗਦ' ਜਾਣਦਾ ਹੈ। ਜੋ ਕੁਝ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਨਾਨਕ 'ਘਰੁ-ਹਿਰਦੇ' ਦੀ ਦਸ਼ਾ ਦੇਖੀ ਹੈ ਜਾਂ ਅਨੁਭਵ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਉਹ ਗਉੜੀ ਰਾਗ ਦੇ ਇਸ ਸ਼ਬਦ ਵਿਚ ਬਿਆਨ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਗਉੜੀ ਰਾਗ ਬੜੇ ਗੰਭੀਰ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਅਤੇ ਦਾਰਸ਼ਨਕ ਰੁਚੀਆਂ ਵਾਲਾ ਰਾਗ ਹੈ। ਇਤਨੇ ਗੰਭੀਰ ਰਾਗ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਸਾਹਿਬ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਦੀ ਦਸ਼ਾ ਦਾ ਚਿਤਰ ਖਿਚ ਰਹੇ ਹਨ।

- ੨ -

ਗੁਰੂਆਂ ਦਾ ਗੁਰੂ ਪਰਮਾਤਮਾ ਹੈ। ਪਰਮਾਤਮਾ ਗੁਰੂ ਨੇ ਹਿਰਦੇ ਦੀ ਜੋ ਦਸ਼ਾ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਦਿੱਤੀ ਹੈ (ਸੋ ਘਰੁ ਗੁਰਿ ਨਾਨਕ ਕਉ ਦੀਆ), ਉਹ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹੈ :—

'ਨਾਨਕ ਘਰੁ' ਵਿਚ ਪੰਜ ਵਸਤੂ ਮੁੱਖ ਹਨ : ੧. ਰੂਪ (ਅਗਮ ਰੂਪ), ੨. ਕਥਾ (ਸਹਿਜ ਕਥਾ), ੩. ਬਾਣੀ ਜਾਂ ਧੁਨਿ (ਅਨਹਤ ਬਾਣੀ), ੪. ਸਹਜ (ਸਹਜ ਅਖਾਰੇ), ੫. ਹਰਖ (ਹਰਖ ਅਨੰਤ ਸੋਗੁ ਨਹੀ ਬੀਆ)। ਇਹ ਪੰਜ ਚੀਜ਼ਾਂ ਭਾਵ ਅਗਮ ਰੂਪ (Divine Beauty), ਸਹਜ ਕਥਾ (Divine knowledge), ਅਨਹਤ ਬਾਣੀ (Divine Harmony), ਸਹਜ ਅਖਾਰੇ (Divine Balance) ਅਤੇ ਹਰਖ ਅਨੰਤ (Divine Bliss) ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਹਿਰਦੇ ਦੀ ਦਸ਼ਾ ਬਣਾਂਦੇ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਸਾਰੀ ਕੁਦਰਤ ਨੂੰ ਵੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਗੁਣਾਂ ਦਾ ਚਿੰਨ੍ਹ ਰੂਪ ਵੇਖਿਆ ਹੈ। 'ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ' ਵਿਚ ਆਪ ਨੇ 'ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ' ਦੀ ਅਸਲੀਅਤ (Cosmic Reality) ਦਾ ਰੂਪ ਸੱਚ, ਵੱਡੀ ਵਡਿਆਈ, ਵਿਸਮਾਦ, ਕੁਦਰਤ ਅਤੇ ਭੈ ਦਾ ਮੰਨਿਆ ਹੈ। ਭਾਵ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਵਿਚ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਦੀ ਸਚਾਈ ਦਾ ਤੱਤ ਹੈ (Divine Reality), ਉਸ ਦੀ ਹੀ ਵਡਿਆਈ (Divine Greatness), ਉਸ ਦੀ ਹੀ ਚਕਰਿਤ ਕਰਨ ਵਾਲੀ

ਸੁੰਦਰਤਾ (Divine Beauty), ਉਸ ਦੀ ਹੀ ਮਹਾਨ ਸ਼ਕਤੀ (Divine Power) ਅਤੇ ਉਸ ਦਾ ਹੀ ਪ੍ਰਬੰਧ (Divine Order) ਆਪ ਨੇ ਵੇਖਿਆ ।

(ੳ) ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ 'ਅਗਮ ਰੂਪ' ਦਾ ਨਿਵਾਸ ਹੈ । ਇਹ 'ਅਗਮ ਰੂਪ' ਕੀ ਹੈ ? ਇਹ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦਾ ਜਲਵਾ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਬਿਆਨ ਸਾਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਹੈ ਜੋ ਸਤਿਨਾਮੁ ਹੈ, ਕਰਤਾ ਪੁਰਖੁ ਹੈ । 'ਜਾਤ ਮਹਿ ਜੋਤਿ ਜੋਤਿ ਮਹਿ ਜਾਤਾ' ਵਾਲਾ ਹੈ, ਬਲਿਹਾਰੀ ਕੁਦਰਤਿ ਵਸਿਆ, ਸੋਦਰੁ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਾਲਾ ਹੈ, ਸੋਹਣ ਨੈਣਾਂ ਵਾਲਾ ਹੈ, ਸੋਹਣੇ ਨੱਕ ਤੇ ਲੰਮੜੇ ਵਾਲਾਂ ਵਾਲਾ ਹੈ, 'ਸਚਖੰਡ ਵਸੈ ਨਿਰੰਕਾਰ' ਵੀ ਹੈ । ਉਹ ਸਾਰੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਹੈ ਤੇ ਸਾਰੇ ਕੇਂਦਰ ਆ ਕੇ 'ਨਾਨਕ ਘਰੁ' ਵਿਚ ਸਮਾ ਗਏ । ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇ 'ਹਿਰਦੇ ਘਰੁ' ਵਿਚ 'ਅਗਮ ਰੂਪ' ਦਾ ਅਸਥਾਨ ਹੈ—'ਅਗਮ ਰੂਪ ਕਾ ਮਨ ਮਹਿ ਥਾਨਾ' । ਇਸ ਸੁੰਦਰਤਾ ਨੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ-ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਬਲ ਪੈਦਾ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਸੁੰਦਰ ਸੰਸਾਰ ਦਾ ਸੁਪਨਾ ਲੈ ਸਕਣ ਅਤੇ ਸਾਰੇ ਕੋਹਜ ਨੂੰ ਨਾਸ਼ ਕਰਨ ਦੀ ਜੁਰੱਤ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਸਮਾਏ । ਇਸ 'ਅਗਮ ਰੂਪ' ਨੇ ਹੀ ਇਹ ਸੁੰਦਰਤਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬਖਸ਼ੀ ਹੈ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਸਮਾਏ 'ਅਗਮ ਰੂਪ' ਵਾਲੇ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਦੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਸਦਾ ਸਤਿਨਾਮੁ ਹੈ, ਉਹ ਸਦਾ ਉਸਾਰੂ ਤੇ ਕਰਤਾਰੀ ਹੈ (ਕਰਤਾ ਪੁਰਖੁ), ਉਹ ਸਦਾ ਨਿਰਭਉ ਤੇ ਨਿਰਵੈਰੁ ਹੈ, ਉਹ ਅਬਿਨਾਸ਼ੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਹੈ (ਅਕਾਲ ਮੂਰਤਿ) । ਜਿਸ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਇਤਨੀ ਅਗਮ ਸੁੰਦਰਤਾ ਦਾ ਵਾਸ ਹੈ ਉਹ ਕਿਸੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਵੀ ਕਰੂਪਤਾ, ਮਲ, ਕਪਟ, ਪਾਖੰਡ, ਉਚ-ਨੀਚ ਦੇ ਵਿਤਕਰੇ, ਕਾਇਰਤਾ, ਅਗਿਆਨਤਾ, ਬੇਗੈਰਤੀ ਬੁਜ਼ਦਿਲੀ, ਜੁਲਮ ਦਾ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਹੋਣਾ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ । ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਕਰੂਪਤਾ ਤਾਂ ਮਨੁੱਖੀ ਹਿਰਦੇ ਦੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਔਗੁਣਾਂ ਕਰਕੇ ਹੀ ਹੈ । ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਇਸ ਲਈ 'ਅਗਮ-ਰੂਪ' ਦੇ ਬਖਸ਼ੇ ਬਲ ਨਾਲ ਇਸ ਕਰੂਪਤਾ ਨੂੰ ਧੋਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਹੈ । ੧੪੯੯ ਈਸਵੀ ਵਿਚ ਆਪ ਨੇ ਸੁਲਤਾਨਪੁਰ ਦੀ ਧਰਤੀ ਅਤੇ ਵੇਈਂ ਨਦੀ ਦੇ ਤੱਟ ਤੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਨੂੰ ਹਰ ਪਰਕਾਰ ਦੀ



ਕਰੂਪਤਾ ਦੇ ਨਾਸ਼ ਕਰਨ ਲਈ ਵੰਗਾਰਿਆ ਅਤੇ ਕਰੂਪਤਾ ਨੂੰ ਅਗਮ ਰੂਪ ਵਿਚ ਬਦਲਣ ਲਈ ਇਕ ਦਮ ਉਪਰਾਲਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤਾ ਅਤੇ ਇਹ ਉਪਰਾਲਾ ੧੬੬੬ ਈ: ਤਕ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਕੇਸਗੜ੍ਹ ਤੋਂ ਖੰਡੇ ਦਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਖਾਲਸੇ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇਆ, ਓਦੋਂ ਤਕ ਹੁੰਦਾ ਰਿਹਾ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਜੋ ਕਰੂਪਤਾ ਦੂਰ ਕਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਉਸ ਦੇ ਪੱਖ ਇਹ ਸਨ :

(੧) 'ਖਤ੍ਰੀਆ ਤ ਧਰਮੁ ਛੋਡਿਆ ਮਲੇਛ ਭਾਖਿਆ ਗਹੀ'। ਭਾਵ ਕਸੱਤਰੀ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਅਨਗਹਿਲੀ ਕਰਕੇ ਭਾਰਤ ਪ੍ਰਾਧੀਨ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਹ ਸਥਿਤੀ ਬੜੀ ਭਾਰੀ ਕਰੂਪਤਾ ਹੈ। ਅਜ਼ਾਦੀ ਜਾਂ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਹੀ ਰੂਪ ਹੈ, ਸੁੰਦਰਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਕਰੂਪਤਾ ਦਾ ਕਾਰਨ ਇਕ ਹੋਰ ਕੋਝ, ਭਾਵ ਕਾਇਰਤਾ, ਕਰੂਪਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸਾਹਸ, ਦਲੇਰੀ, ਬੀਰਤਾ, ਹੌਸਲਾ ਮਨੁੱਖੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਭਾਰਤ ਵਿਚੋਂ ਕਾਇਰਤਾ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਕੇ ਸਾਹਸ ਤੇ ਦਲੇਰੀ, ਬੀਰਤਾ ਤੇ ਜੁਰੱਤ, ਦੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਪੈਦਾ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ੧੬੬੬ ਈ: ਤਕ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਹ ਮਹਾਨ ਯੋਧਾ, ਸੰਤ ਸਿਪਾਹੀ, ਰਾਜ ਯੋਗੀ ਮੀਰੀ ਪੀਰੀ ਦਾ ਮਾਲਕ, ਦੇਗ ਤੇਗ ਦਾ ਧਨੀ 'ਖਾਲਸਾ' ਪੈਦਾ ਕਰ ਦਿਤਾ ਜਿਸ ਦੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਸਦਾ ਕਾਇਮ ਰੱਖੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। 'ਖਤ੍ਰੀਆ ਤ ਧਰਮੁ ਛੋਡਿਆ' ਦੀ ਥਾਂ 'ਦੇਗ ਤੇਗ ਦਾ ਧਨੀ' ਖਾਲਸਾ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ ਜਿਸ ਦੇ ਉਦੇਸ਼ ਸਨ :—

“ਜਉ ਤਉ ਪ੍ਰੇਮ ਖੇਲਣ ਕਾ ਚਾਉ ॥  
 ਸਿਰੁ ਧਰਿ ਤਲੀ ਗਲੀ ਮੇਰੀ ਆਉ ॥  
 ਇਤੁ ਮਾਰਗਿ ਪੈਰੁ ਧਰੀਜੈ ॥  
 ਸਿਰੁ ਦੀਜੈ ਕਾਣਿ ਨ ਕੀਜੈ ॥”

ਅਤੇ—

“ਦੇਹਿ ਸਿਵਾ ਬਰ ਮੋਹਿ ਇਹੈ  
 ਸੁਭ ਕਰਮਨ ਤੇ ਕਬਹੂੰ ਨ ਟਰੋਂ ॥

ਨ ਡਰੋਂ ਅਰਿ ਸੋ ਜਬ ਜਾਇ ਲਰੋਂ  
ਨਿਸਚੈ ਕਰਿ ਆਪਨੀ ਜੀਤ ਕਰੋਂ ॥”

ਅਤੇ—

“ਹੇ ਰਵਿ, ਹੇ ਸਸਿ, ਹੇ ਕਰੁਣਾ ਨਿਧਿ  
ਮੇਰੀ ਅਬੈ ਬਿਨਤੀ ਸੁਨ ਲੀਜੈ ॥  
ਔਰ ਨ ਮਾਂਗਤ ਹਉ ਤੁਮ ਤੇ ਕਛੁ,  
ਚਾਹਤ ਹੋਂ ਚਿਤ ਮੈਂ ਸੋਈ ਕੀਜੈ ॥”

(੨) ਦੂਜੀ ਕਰੂਪਤਾ ਜਿਸ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਦੀ  
'ਆਤਮ ਸੁੰਦਰਤਾ' ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰ ਸਕੀ, ਉਹ ਸੀ ਜਾਤ-ਪਾਤ ਦਾ  
ਵਿਤਕਰਾ, ਜਿਸ ਬਾਰੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਵੰਗਾਰਿਆ :

ਫਕੜ ਜਾਤੀ ਫਕੜੁ ਨਾਉ ॥  
ਸਭਨਾ ਜੀਆ ਇਕਾ ਛਾਉ ॥  
ਆਪਹੁ ਜੇ ਕੋ ਭਲਾ ਕਹਾਏ ॥  
ਨਾਨਕ ਤਾ ਪਰੁ ਜਾਪੈ ਜਾ ਪਤਿ ਲੇਖੈ ਪਾਏ ॥

(ਸਿਰੀ ਰਾਗ ਕੀ ਵਾਰ, ਮਹਲਾ ੧)

ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਹਿਰਦੇ ਦੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਇਹ ਦੱਸੀ :

ਨੀਚਾ ਅੰਦਰਿ ਨੀਚ ਜਾਤਿ ਨੀਚੀ ਹੂ ਅਤਿ ਨੀਚੁ ॥  
ਨਾਨਕੁ ਤਿਨ ਕੈ ਸੰਗਿ ਸਾਥਿ ਵਡਿਆ ਸਿਉ ਕਿਆ ਰੀਸ ॥  
ਜਿਥੈ ਨੀਚ ਸਮਾਲੀਅਨਿ ਤਿਥੈ ਨਦਰਿ ਤੇਰੀ ਬਖਸੀਸ ॥

(ਸਿਰੀ ਰਾਗੁ ਮਹਲਾ ੧)

ਅਤੇ ੧੬੬੬ ਈ: ਵਿਚ ਖੰਡੇ ਦੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਨਾਲ ਜੋ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਕੌਮ ਦਾ ਰੂਪ  
ਨਿਖਾਰਿਆ, ਉਹ ਇਹ ਸੀ :—

ਮਾਨਸ ਕੀ ਜਾਤ ਸਭੈ ਏਕੇ ਪਹਿਚਾਨਬੋ ॥

ਅਤੇ—

ਇਨਹੀ ਕੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਕੇ ਸਜੇ ਹਮ ਹੈਂ,  
ਨਹੀ ਮੋ ਸੋ ਗਰੀਬ ਕਰੋਰ ਪਰੇ ॥

ਸਾਰੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦਾ ਸਾਂਝਾ ਗ੍ਰੰਥ (ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ) ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਜਿਸ ਵਿਚ ਸਾਰੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੇ ਭਗਤ, ਫਕੀਰ ਅਤੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਬਰਾਜਮਾਨ ਸਨ। ਸਾਰੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦਾ ਸਾਂਝਾ ਗ੍ਰੰਥ 'ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ' ਸੀ ਜਿਸ ਵਿਚ ਪੁਰਾਤਨ ਧਾਰਮਿਕ ਸਾਹਿਤ ਨਵੇਂ ਪਰਮਾਰਥਾਂ ਸਮੇਤ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ।

ਇਹ ਉਹ ਸੁੰਦਰਤਾ ਸੀ ਜਿਥੇ ਸੰਗਤ ਸਾਂਝੀ ਸੀ ਅਤੇ ਜਿਥੇ ਪੰਗਤ ਸਾਂਝੀ ਸੀ, ਜਿਥੇ ਗੁਰੂ ਸਾਂਝਾ ਸੀ ਅਤੇ ਰੱਬ ਸਾਂਝਾ ਸੀ। ਉਚ ਨੀਚ ਦਾ ਵਿਤਕਰਾ ਕਰੂਪਤਾ ਹੈ, ਸਾਂਝਾ-ਪਨ ਤੇ ਪਿਆਰ ਸੁੰਦਰਤਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਇਹ ਸੁੰਦਰਤਾ ਦਿੱਤੀ।

(੩) ਅਗਿਆਨਤਾ ਕੋਝ ਹੈ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਹੱਕਾਂ ਤੋਂ ਅਗਿਆਤ ਹੋਣਾ ਕੋਝੀ ਮੂਰਖਤਾ ਹੈ। ਪਰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ੧੪੯੯ ਵਿਚ ਵੇਖਿਆ ਕਿ 'ਅੰਧੀ ਰਯਤ ਗਿਆਨ ਵਿਹੂਣੀ' ਅਤੇ 'ਅਸੰਖ ਅਮਰ ਕਰਿ ਜਾਹਿ ਜੋਰ' ਦੀ ਦਸ਼ਾ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿਚ ਪ੍ਰਧਾਨ ਹੈ। ਇਸ ਅਗਿਆਨਤਾ ਨੂੰ ਕੱਢ ਕੇ ਇਸ ਦੀ ਥਾਂ ੧੬੯੯ ਤੱਕ ਆਪ ਨੇ 'ਭੈ ਕਾਹੂ ਕਉ ਦੇਤ ਨਹਿ ਨਹਿ ਭੈ ਮਾਨਤ ਆਨਿ' ਦਾ ਨਾਅਰਾ ਭਾਰਤ ਨੂੰ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਕਿ 'ਬਲ ਹੋਆ ਬੰਧਨ ਛੁਟੇ'। ਸੁੰਦਰਤਾ ਆਜ਼ਾਦ ਤੇ ਮੁਕਤ ਹੋਣ ਵਿਚ ਹੈ। ਅਗਿਆਨਤਾ ਅਤੇ ਗੁਲਾਮੀ ਕੋਝ ਹਨ।

(੪) ਆਪਣੀ ਸਭਿਅਤਾ ਅਤੇ ਬੋਲੀ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਨਾ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਪਨਾਣ ਦੀ ਜੁਰਤ ਨਾ ਕਰਨੀ ਕੋਝ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਕੋਝ ਉਤੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਹੈਰਾਨੀ ਹੋਈ। 'ਘਰਿ ਘਰਿ ਮੀਆ ਸਭਨਾ ਜੀਆ ਬੋਲੀ

ਅਵਰ ਤੁਮਾਰੀ' । 'ਅੰਤਰ ਪੂਜਾ ਪੜ੍ਹਹਿ .ਕਤੇਬਾ ਸੰਜਮ ਤੁਰਕਾ ਭਾਈ' ।  
 'ਅਭਾਖਿਆ ਕਾ ਕੁਠਾ ਬਕਰਾ ਖਾਣਾ ।' ਇਹ ਕੋਝ ਆਮ ਪਸਰ ਚੁਕੇ ਸਨ । ਆਪ  
 ਨੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਨੂੰ ਸੁੰਦਰਤਾ ਦਿੱਤੀ ਜਿਸ ਦਾ ਇਕ ਅੰਗ ਆਪਣੇ ਵਿਰਸੇ,  
 ਸਭਿਆਚਾਰ, ਪਹਿਰਾਵੇ ਅਤੇ ਬੋਲੀ ਦਾ ਯੋਗ ਸਤਿਕਾਰ ਤੇ ਮਾਣ ਸੀ । ਖਾਲਸੇ  
 ਦਾ ਸਰੂਪ, ਉਸ ਦਾ ਪਹਿਰਾਵਾ, ਉਸ ਦੇ ਧਰਮ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਦੀ ਬੋਲੀ ਕਿਸੇ ਹੋਰ  
 ਦਾ ਨਿਰਾਦਰ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀ, ਪਰ ਮੂਲ ਤੌਰ ਤੇ ਭਾਰਤੀ ਹੈ । ਕੇਸ਼ ਭਾਰਤ ਦਾ  
 ਮੁਖ ਚਿੰਨ੍ਹ ਸੀ । ਕੇਸ਼ ਆਪਣੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਨੂੰ ਅਪਨਾਣ ਦੀ ਜੁਰੱਤ ਹੈ । ਇਹ  
 ਜੁਰੱਤ ਸੁੰਦਰਤਾ ਹੈ ।

(੫) 'ਅਭਾਖਿਆ ਕਾ ਕੁਠਾ ਬਕਰਾ ਖਾਣਾ' ਬੇ-ਗ਼ੈਰਤੀ ਹੈ । ਝਟਕਾ  
 ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੀ ਗ਼ੈਰਤ ਹੈ । ਮਾਸ ਬਨਾਣ ਦਾ ਇਹ ਸਾਡਾ ਆਪਣਾ ਤਰੀਕਾ  
 ਸੀ । ਬੇਗ਼ੈਰਤੀ ਹੀ ਕਰੂਪਤਾ ਹੈ । ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਦੀ  
 'ਅਗਮ ਰੂਪ' ਵਾਲੀ ਦਸ਼ਾ ਇਸ ਕਰੂਪਤਾ ਨੂੰ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰ  
 ਸਕਦੀ ।

(੬) ਹਰ ਕਿਸਮ ਦਾ ਪਾਖੰਡ, ਜੁਲਮ, ਜ਼ਬਰ, ਧੱਕਾ, ਕਪਟ, ਕਰੂਪਤਾ  
 ਹੈ । ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਇਸ ਕਰੂਪਤਾ ਨੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਿਆਨ ਕੀਤਾ  
 ਹੈ :—

ਮਾਣਸ ਖਾਣੇ ਕਰਹਿ ਨਿਵਾਜ ॥  
 ਫੁਰੀ ਵਗਾਇਨਿ ਤਿਨ ਗਲਿ ਤਾਗ ॥  
 ਤਿਨ ਘਰਿ ਬ੍ਰਹਮਣ ਪੂਰਹਿ ਨਾਦ ॥  
 ਉਨਾ ਭਿ ਆਵਹਿ ਓਈ ਸਾਦ ॥  
 ਕੂੜੀ ਰਾਸਿ ਕੂੜਾ ਵਾਪਾਰੁ ॥  
 ਕੂੜੁ ਬੋਲਿ ਕਰਹਿ ਆਹਾਰੁ ॥  
 ਸਰਮ ਧਰਮ ਕਾ ਡੇਰਾ ਦੂਰਿ ॥  
 ਨਾਨਕ ਕੂੜੁ ਰਹਿਆ ਭਰਪੂਰਿ ॥

ਮਥੈ ਟਿਕਾ ਤੇੜਿ ਧੋਤੀ ਕਖਾਈ ॥  
 ਹਥਿ ਛੁਰੀ ਜਗਤ ਕਾਸਾਈ ॥  
 ਨੀਲ ਵਸਤ੍ਰ ਪਹਿਰਿ ਹੋਵਹਿ ਪਰਵਾਣੁ ॥  
 ਮਲੇਛ ਧਾਨੁ ਲੇ ਪੂਜਹਿ ਪੁਰਾਣੁ ॥  
 ਅਭਾਖਿਆ ਕਾ ਕੁਠਾ ਬਕਰਾ ਖਾਣਾ ॥  
 ਚਉਕੇ ਉਪਰਿ ਕਿਸੈ ਨ ਜਾਣਾ ॥  
 ਦੇ ਕੈ ਚਉਕਾ ਕਢੀ ਕਾਰ ॥  
 ਉਪਰਿ ਆਇ ਬੈਠੇ ਕੂੜਿਆਰ ॥  
 ਮਤੁ ਭਿਟੈ ਵੇ ਮਤੁ ਭਿਟੈ ॥  
 ਇਹੁ ਅੰਨੁ ਅਸਾਡਾ ਫਿਟੈ ॥  
 ਤਨਿ ਫਿਟੈ ਫੇੜ ਕਰੇਨਿ ॥  
 ਮਨਿ ਜੂਠੈ ਚੁਲੀ ਭਰੇਨਿ ॥  
 ਕਹੁ ਨਾਨਕ ਸਚੁ ਧਿਆਈਐ ॥  
 ਸੁਚਿ ਹੋਵੈ ਤਾ ਸਚੁ ਪਾਈਐ ॥੨॥

(ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ ਮ: ੧)

ਇਸ ਕਰੂਪਤਾ ਦੀ ਥਾਂ ੧੬੯੯ ਤਕ ਉਹ ਖਾਲਸਾ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ ਜੋ  
 ਬਿਲਕੁਲ ਨਿਰਮਲ ਤੇ ਸੁਧ ਸੀ ਤੇ ਜਿਸ ਦੇ ਆਚਰਨ ਦੀ ਸਾਖ ਉਸ ਦੇ  
 ਦੁਸ਼ਮਨ ਵੀ ਭਰਦੇ ਹਨ । ਇਹ ਖਾਲਸਾ ਸੀ :—

ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨੀ ਸਦਾ ਨਿਰਲੇਪ ॥  
 ਜੈਸੇ ਜਲ ਮਹਿ ਕਮਲ ਅਲੇਪ ॥  
 ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨੀ ਸਦਾ ਨਿਰਦੋਖ ॥  
 ਜੈਸੇ ਸੂਰੁ ਸਰਬ ਕਉ ਸੋਖ ॥  
 ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨੀ ਕੈ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਿ ਸਮਾਨਿ ॥  
 ਜੈਸੇ ਰਾਜ ਰੰਕ ਕਉ ਲਾਗੈ ਤੁਲਿ ਪਵਾਨ ॥

ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨੀ ਕੈ ਧੀਰਜੁ ਏਕ ॥  
 ਜਿਉ ਬਸਧਾ ਕੋਉ ਖੋਦੈ ਕੋਉ ਚੰਦਨ ਲੇਪ ॥  
 ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨੀ ਕਾ ਇਹੈ ਗੁਨਾਉ ॥  
 ਨਾਨਕ ਜਿਉ ਪਾਵਕ ਕਾ ਸਹਜ ਸੁਭਾਉ ॥੧॥

(ਗਉੜੀ ਸੁਖਮਨੀ ਮ: ੫)

ਅਤੇ :—

ਜਾਗਤ ਜੋਤ ਜਪੈ ਨਿਸ ਬਾਸੁਰ  
 ਏਕ ਬਿਨਾ ਮਨ ਨੈਕ ਨ ਆਨੈ ॥  
 ਪੂਰਨ ਪ੍ਰੇਮ ਪ੍ਰਤੀਤ ਸਜੈ  
 ਬ੍ਰਤ ਗੋਰ ਮਤੀ ਮਟ ਭੂਲ ਨ ਮਾਨੈ ॥  
 ਤੀਰਥ ਦਾਨ ਦਇਆ ਤਪ ਸੰਜਮ  
 ਏਕ ਬਿਨਾ ਨਹਿ ਏਕ ਪਛਾਨੈ ॥  
 ਪੂਰਨ ਜੋਤ ਜਗੈ ਘਟ ਮੈਂ  
 ਤਬ ਖਾਲਸਾ ਤਾਹਿ ਨਖਾਲਸ ਜਾਨੈ ॥

(ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ੧੦)

(੭) ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਮੇਂ ਧਰਮ ਆਪੋ ਵਿਚ ਖਹਿ ਰਹੇ ਸਨ । ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਅਤੇ ਮੁਲਾਣੇ ਖਹਿ ਖਹਿ ਮਰ ਰਹੇ ਸਨ । ਇਹ ਕਰੂਪਤਾ ਹੈ । ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਦੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਇਸ ਕੋਝੀ ਦਸ਼ਾ ਨੂੰ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰ ਸਕਦੀ । ਇਸ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ੧੬੯੯ ਤੱਕ ਦਸ਼ਾ ਇਹ ਪੈਦਾ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਕਿ 'ਦਿਹੁਰਾ ਮਸੀਤ ਸੋਈ ਪੂਜਾ ਐ ਨਿਮਾਜ ਉਹੀ' ਸਾਰੇ ਧਰਮ ਇਕ ਹਨ । ਧਰਮਾਂ ਦਾ ਮਿਲਵਰਤਨ ਸੁੰਦਰਤਾ ਹੈ ।

(੮) ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਬਾਬਰਵਾਣੀ ਲਿਖੀ ਹੈ । ਜਰਵਾਣੇ 'ਪਾਪ ਦੀ ਜੰਝ' ਲੈ ਕੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੀ ਇਜ਼ਤ ਨੂੰ ਲੁਟਦੇ ਸਨ । ੧੬੯੯ ਤਕ ਉਹ ਖਾਲਸਾ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ ਜੋ ਸੰਤ ਵੀ ਅਤੇ ਸਿਪਾਹੀ ਵੀ ਸੀ । ਜਿਸ ਦਾ

ਆਦਰਸ਼ 'ਹਮ ਲੇ ਚਾਲਓ ਪੰਥ ਉਚੇਰੇ' ਸੀ ਤੇ ਇਹ ਫੌਜੀ ਹੁੰਦਿਆਂ ਵੀ ਪਾਪ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰ ਸਕਦਾ। ਇਹ ਕਿਸੇ ਇਸਤਰੀ ਦੀ ਇਜ਼ਤ ਦਾ ਘਾਤਕ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਸੰਤ-ਸਿਪਾਹੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਹੈ।

ਸੋ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਜੋ 'ਅਗਮ ਰੂਪ ਕਾ ਮਨ ਮਹਿ ਥਾਨਾ' ਸੀ ਉਸ ਨੇ ੨੦੦ ਸਾਲ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਪੂਰਾ ਰੰਗ ਪੈਦਾ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦਾ ਮੁਹਾਂਦਰਾ ਸੁੰਦਰਤਾ ਨਾਲ ਲਿਸ਼ਕਣ ਲੱਗਾ। ਭਾਰਤੀਆਂ ਵਿਚ ਜੁਰੱਅਤ ਦੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਪੈਦਾ ਹੋਈ, ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਪੈਦਾ ਹੋਈ, ਸਭਿਆਚਾਰ ਦਾ ਮਾਨ ਕਰਨ ਦੀ ਜੁਰੱਅਤ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਦੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਪੈਦਾ ਹੋਈ, ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰਨ ਦੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਪੈਦਾ ਹੋਈ। ਸੁੰਦਰ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਤੇ ਸੁੰਦਰ ਸੰਸਾਰ ਹੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇ ਸੁੰਦਰ ਹਿਰਦੇ ਦਾ ਸੁਪਨਾ ਸੀ।

— ੩ —

ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਉਪਰਲੇ ਗਉੜੀ ਰਾਗ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਵਿਚ ਹੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਦਾ ਦੂਜਾ ਚਿੰਨ੍ਹ 'ਸਹਜ ਕਥਾ ਕੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੁੰਟਾ' ਮੰਨਿਆ ਹੈ। ਕਥਾ ਤੇ ਕੇਵਲ ਸੁੰਦਰ ਸਰੂਪ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਹੋ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਗਿਆਨ ਨਾਲ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਸਾਰਾ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬਾਣੀ ਇਸ ਸਹਜ ਕਥਾ ਦਾ ਸਾਗਰ ਹੈ। ਜਪੁ ਜੀ, ਵਾਰ ਆਸਾ, ਓਅੰਕਾਰ, ਸੁਖਮਨੀ, ਇਸ ਸਾਗਰ ਦੇ ਤਰੰਗ ਹਨ। ਇਹ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ, ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦਾ ਅਥਾਹ ਰੂਪ ਹੈ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਦੀ ਝਲਕ ਹੈ। ਉਪਰ ਜਿੰਨਾ ਕੁ ਸੁੰਦਰਤਾ ਦਾ ਰੂਪ ਦਸ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਇਹ ਵੀ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦਾ ਹੀ ਇਕ ਸਰੂਪ ਹੈ।

(ੲ) ਅਨਹਤ ਬਾਣੀ ਥਾਨੁ ਨਿਰਾਲਾ ॥

ਤਾ ਕੀ ਧੁਨਿ ਮੋਹੇ ਗੋਪਾਲਾ ॥

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਨੇ ਜੋ ਵੀ ਬਾਣੀ ਰੂਪ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਉਹ ਅਤਿਅੰਤ ਮਿੱਠੇ ਰਾਗਾਂ ਵਿਚ ਹੈ । ੧੯ ਰਾਗਾਂ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਰਚਨਾ ਕੀਤੀ ਹੈ । ਸਾਰਾ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਹੀ ਰਾਗਾਂ ਦਾ ਸਰੂਪ ਹੈ । ਸਾਰਾ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਕਲਾ (Art) ਦੀਆਂ ਸਿਖਰਾਂ ਨੂੰ ਛੋਂਹਦਾ ਹੈ । ਇਹ ਕਲਾ ਤੇ ਰਾਗ 'ਨਾਨਕ ਘਰੂ' ਦਾ ਹੀ ਇਕ ਪੱਖ ਹੈ ।

— ੪ —

ਤਹ ਸਹਜ ਅਖਾਰੇ ਅਨੇਕ ਅਨੰਤਾ ॥

ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਕੇ ਸੰਗੀ ਸੰਤਾ ॥

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਹਿਰਦਾ ਸਹਜ ਦਾ ਅਖਾੜਾ ਸੀ । ਸਹਜ ਦਾ ਭਾਵ ਗਿਆਨ ਵੀ ਹੈ ਅਤੇ ਸਹਜ ਦਾ ਭਾਵ ਸੰਤੁਲਤ (Balanced) ਇਕ-ਰਸ ਦੁਖ-ਸੁਖ ਵਿਚ ਅਡੋਲ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ ਹਿਰਦਾ ਵੀ ਹੈ । ਇਹ ਉਹ ਹਿਰਦਾ ਸੀ ਜਿਸ ਦਾ ਚਿਤਰ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਜੀਵਨ-ਮੁਕਤ ਵਿਚ ਖਿਚਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਸੋਰਠਿ ਰਾਗ ਵਿਚ ਦਿਤਾ ਹੈ :

ਤੈਸਾ ਸੁਵਰਨੁ ਤੈਸੀ ਉਸੁ ਮਾਟੀ ॥

ਤੈਸਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਤੈਸੀ ਬਿਖੁ ਖਾਟੀ ॥

ਤੈਸਾ ਮਾਨੁ ਤੈਸਾ ਅਭਿਮਾਨੁ ॥

ਤੈਸਾ ਰੰਕੁ ਤੈਸਾ ਰਾਜਾਨੁ ॥

(ਗਉੜੀ ਸੁਖਮਨੀ ਮ: ੫)

ਅਤੇ —

ਜੋ ਨਰ ਦੁਖ ਮੈ ਦੁਖੁ ਨਹੀ ਮਾਨੈ ॥

ਸੁਖ ਸਨੇਹੁ ਅਰ ਭੈ ਨਹੀ ਜਾਕੈ

ਕੰਚਨ ਮਾਟੀ ਮਾਨੈ ॥

(ਸੋਰਠਿ ਮ: ੯)



ਜਿਥੇ ਇੰਨੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਹੈ, ਇੰਨਾ ਗਿਆਨ ਹੈ, ਇੰਨਾ ਸੰਗੀਤ-ਬਲ ਹੈ, ਇਤਨਾ ਸਹਿਜਮਈ ਜੀਵਨ ਹੈ, ਉਥੇ 'ਹਰਖ ਅਨੰਤ' ਹੋਣਾ ਸੁਭਾਵਕ ਹੈ। ਇਹ ਹਿਰਦਾ 'ਨਦਰੀ ਨਦਰਿ ਨਿਹਾਲ' ਸੀ।

ਹਰਖ ਅਨੰਤ ਸੋਗ ਨਹੀ ਬੀਆ ॥

ਸੋ ਘਰੁ ਗੁਰਿ ਨਾਨਕ ਕਉ ਦੀਆ ॥

ਸਦੀਆਂ ਦੀ ਘਾਲਣਾ ਨਾਲ ਐਸਾ 'ਘਰ-ਹਿਰਦਾ' ਬਣਦਾ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਉਹ ਸਾਰਾ ਜ਼ਬਤ-ਸੰਜਮ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਦਸਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੁਆਰਾ ਐਸਾ ਹਿਰਦਾ ਘੜਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ—

ਜਤੁ ਪਾਹਾਰਾ ਧੀਰਜੁ ਸੁਨਿਆਰੁ ॥

ਅਹਰਣਿ ਮਤਿ ਵੇਦੁ ਹਥੀਆਰੁ ॥

ਭਉ ਖਲਾ ਅਗਨਿ ਤਪ ਤਾਉ ॥

ਭਾਂਡਾ ਭਾਉ ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਤਿਤੁ ਢਾਲਿ ॥

ਘੜੀਐ ਸਬਦੁ ਸਚੀ ਟਕਸਾਲ ॥

ਜਿਨ ਕਉ ਨਦਰਿ ਕਰਮੁ ਤਿਨ ਕਾਰ ॥

ਨਾਨਕ ਨਦਰੀ ਨਦਰਿ ਨਿਹਾਲ ॥੩੮॥

(ਜਪੁ)

ਇਹ ਹਿਰਦਾ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਹੈ, ਇਹ ਹਿਰਦਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਹੈ, ਇਹ ਹਿਰਦਾ ਖਾਲਸੇ ਦਾ ਹੈ।

ਪਰਮ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਦੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦਾ ਇਕ ਚਿੰਨ੍ਹ—

## ਬਾਬੇ ਦੀ ਮੁਸਕਾਨ

— ੧ —

ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਰੂਪ ਵਿਚ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਜਨਮ ਨਾਲ ਇਕ ਗਲ ਸਾਰੇ ਜਨਮ ਸਾਖੀਆਂ ਦੇ ਕਰਤਾਰੀ ਲੇਖਕਾਂ ਨੇ ਇਹ ਕਹੀ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਬੱਚੇ ਦੇ ਜਨਮ-ਸਮੇਂ ਜੋ ਸ਼ਬਦ ਹੋਇਆ ਉਸ ਦਾ ਰਸ ਕੁਝ ਉਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਕੋਈ ਗੰਭੀਰ ਬਾਬਾ ਬਜ਼ੁਰਗ ਮੁਸਕਰਾ ਰਿਹਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਬਾਬਾ ਮਿਹਰਬਾਨ ਜੀ ਨੇ ਇਹ ਕਿਹਾ ਹੈ। ਇਸ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਸਾਖੀ ਦਾਈ ਦੌਲਤਾਂ ਮੰਨੀ ਗਈ ਹੈ। ਦਾਈ ਦੌਲਤਾਂ ਸਾਖ ਇਹ ਭਰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਬੱਚਿਆਂ ਦਾ ਜਨਮ ਦੇਖਿਆ ਹੈ, ਸਭ ਬੱਚੇ ਰੌਂਦੇ ਜਨਮਦੇ ਹਨ; ਪਰ ਇਹ ਮੁਬਾਲਕ ਨਾ ਕੇਵਲ ਹੋਇਆ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਜੋ ਪੁਨੀ ਜਾਂ ਸ਼ਬਦ ਇਸ ਦੇ ਜਨਮ ਨਾਲ ਸੁਣਾਈ ਦਿਤਾ, ਉਹ ਬਜ਼ੁਰਗ-ਬਾਬੇ ਦੀ ਮੁਸਕਾਨ ਦਾ ਸੀ। ਇਹ ਪ੍ਰਭਾਵ ਦਾਈ ਦੌਲਤਾਂ ਤੇ ਪਿਆ।

‘ਬਾਬੇ ਦੀ ਮੁਸਕਾਨ’ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਕੇਵਲ ਆਪ ਦੇ ਜਨਮ ਸਮੇਂ ਦਾ ਹੀ ਚਿੰਨ੍ਹ ਨਹੀਂ ਹੈ । ਇਹ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਜੀ ਦੇ ਸਾਰੇ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਦੀ ਕੁੰਜੀ ਹੈ । ਇਹ ਮੁਸਕਾਨ ਸਿਖ ਧਰਮ ਦੀ ਫਜ਼ੀਲਤ (ਮਹਾਨਤਾ) ਦਾ ਚਿੰਨ੍ਹ ਹੈ । ਇਹ ਸਿਖ-ਫਲਸਫ਼ੇ ਦੀ ਕੁੰਜੀ ਹੈ । ਬਾਬੇ ਦੀ ਇਸੇ ਮੁਸਕਾਨ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਨਾ ਕੇਵਲ ਬਾਬੇ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦੀ ਹਰ ਸਾਖੀ ਵਿਚ ਹੈ ਸਗੋਂ ਹਰ ਗੁਰੂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦੀਆਂ ਮਹਾਨ ਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਘਟਨਾਵਾਂ ਇਸੇ ਮੁਸਕਾਨ ਦੀ ਘਸਵੱਟੀ ਤੇ ਪੂਰੀਆਂ ਉਤਰਦੀਆਂ ਹਨ ।

ਇਹ ਮੁਸਕਾਨ ਕੀ ਸੀ ਤੇ ਕੀ ਹੈ ? ‘ਬਾਬੇ ਦੀ ਮੁਸਕਾਨ’ ਦੇ ਕਈ ਭਾਵ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ । ਚਿੰਨ੍ਹ ਰੂਪ ਵਿਚ ਇਹ ਮੁਸਕਾਨ ਇਹਨਾਂ ਭਾਵਾਂ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ ।

(ੳ) ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਬ੍ਰਹਮ-ਚਰਨਾਂ ਤੋਂ ਵਿਛੜ ਕੇ ਬ੍ਰਹਮ ਆਗਿਆ ਦਾ ਪਾਲਣ ਕਰਨ ਲਈ ਮਾਤ-ਲੋਕ ਵਿਚ ਆਏ । ਕਰਮ ਖੰਡ ਤੇ ਸਚ ਖੰਡ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲ ਕੇ ਆਪ ‘ਜਿਵ ਜਿਵ ਹੁਕਮੁ ਤਿਵੈ ਤਿਵ ਕਾਰ’ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ‘ਬਾਬਾ ਜੀ’ ਤੁਰੇ । ਕਰਮ ਖੰਡ ਵਿਚ ਭਗਤ ਵਸਦੇ ਹਨ —

‘ਤਿਥੈ ਭਗਤ ਵਸਹਿ ਕੇ ਲੋਅ ॥  
ਕਰਹਿ ਅਨੰਦੁ ਸਚਾ ਮਨਿ ਸੋਇ ॥’

ਤੇ ਸਚ ਖੰਡ ਵਿਚ—

ਸਚ ਖੰਡਿ ਵਸੈ ਨਿਰੰਕਾਰੁ ॥  
ਕਰਿ ਕਰਿ ਵੇਖੈ ਨਦਰਿ ਨਿਹਾਲ ॥  
ਤਿਥੈ ਖੰਡ ਮੰਡਲ ਵਰਭੰਡ ॥  
ਜੇ ਕੋ ਕਥੈ ਤ ਅੰਤ ਨ ਅੰਤ ॥  
ਤਿਥੈ ਲੋਅ ਲੋਅ ਆਕਾਰ ॥  
ਜਿਵ ਜਿਵ ਹੁਕਮੁ ਤਿਵੈ ਤਿਵ ਕਾਰ ॥

ਇਸ ਮੰਡਲ ਵਿਚੋਂ ‘ਜਿਵ ਜਿਵ ਹੁਕਮੁ ਤਿਵੈ ਤਿਵ ਕਾਰ’ ਕਰਨ

ਵਾਸਤੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਜਨਮ ਧਾਰਿਆ, ਧੰਧ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਕੇ ਧਰਮ ਨੂੰ ਸਥਾਪਨ ਕਰਨ ਲਈ ।

ਸਚ-ਖੰਡ ਤੋਂ ਮਾਤ-ਲੋਕ ਆ ਕੇ ਮੁਸਕਰਾਣਾ ਇਕ ਅਨੋਖੀ ਗਲ ਹੈ । ਇਹ ਹੱਦ ਹੈ ਭਾਣਾ ਮੰਨਣ ਦੀ, ਆਗਿਆ ਪਾਲਣ ਦੀ । ਸਿਖ ਫਲਸਫੇ ਦੀ ਬੁਨਿਆਦ ਇਹੋ ਹੈ— ਜਿਵ ਜਿਵ ਹੁਕਮੁ ਤਿਵੈ ਤਿਵ ਕਾਰ' । ਕੁਝ ਸੁਖ ਨਹੀਂ, ਕੁਝ ਦੁਖ ਨਹੀਂ, ਕੋਈ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਨਹੀਂ, ਕੋਈ ਜ਼ਹਿਰ ਨਹੀਂ; ਕੁਝ ਸੋਨਾ ਨਹੀਂ, ਕੁਝ ਮਿਟੀ ਨਹੀਂ । ਭਾਣੇ ਵਿਚ ਸਭ ਪਰਵਾਨ ਹੋ ਆਵੇ ਤਾਂ ਸਿੱਖੀ ਦੀ ਸ਼ਾਨ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ । ਇਸੇ ਫਲਸਫੇ ਨੂੰ ਜਪੁਜੀ ਦਾ ਸਾਰ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ— 'ਹੁਕਮਿ ਰਜਾਈ ਚਲਣਾ' ਇਹੋ ਫਲਸਫਾ ਹੈ । ਇਸੇ ਫਲਸਫੇ ਦਾ ਪੂਰਾ ਚਿਤਰ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਨੇ ਰਾਗ ਸੋਰਠਿ ਵਿਚ ਦਿਤਾ ਹੈ—

ਜੋ ਨਰੁ ਦੁਖੁ ਮੈ ਦੁਖੁ ਨਹੀ ਮਾਨੈ ॥  
 ਸੁਖ ਸਨੇਹੁ ਅਰੁ ਭੈ ਨਹੀ ਜਾ ਕੈ  
 ਕੰਚਨ ਮਾਟੀ ਮਾਨੈ ॥੧॥ ਰਹਾਉ ॥  
 ਨਹ ਨਿੰਦਿਆ ਨਹ ਉਸਤਤਿ ਜਾਕੈ  
 ਲੋਭੁ ਮੋਹੁ ਅਭਿਮਾਨਾ ॥  
 ਹਰਖ ਸੋਗ ਤੇ ਰਹੈ ਨਿਆਰਉ  
 ਨਾਹਿ ਮਾਨ ਅਪਮਾਨਾ ॥੧॥  
 ਆਸਾ ਮਨਸਾ ਸਗਲ ਤਿਆਗੈ  
 ਜਗ ਤੇ ਰਹੈ ਨਿਰਾਸਾ ॥  
 ਕਾਮੁ ਕ੍ਰੋਧੁ ਜਿਹ ਪਰਸੈ ਨਾਹਨਿ  
 ਤਿਹ ਘਟਿ ਬ੍ਰਹਮੁ ਨਿਵਾਸਾ ॥੨॥

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਦੀ ਜਨਮ ਸਮੇਂ ਦੀ ਮੁਸਕਾਨ ਦਿੰਨੂੰ ਹੈ ਇਸ ਫਲਸਫੇ ਦਾ ਕਿ ਬਾਬਾ ਦੁਖ, ਸੁਖ, ਸਨੇਹ, ਭੈ, ਨਿੰਦਾ-ਉਸਤਤਿ ਆਦਿ ਤੇ ਵਿਜਈ ਹੋਵੇਗਾ । ਬਾਬਾ ਵਿਜਈ ਹੋਇਆ । ਸਚੇ ਸਿਦਕੀ ਸਹੀਦ-ਸਿਖ, ਜਿਹੜੇ ਅਰਦਾਸ ਵਿਚ ਅਮਰ ਹਨ, ਵਿਜਈ ਰਹੇ । ਸਿੱਖੀ ਦੁਖ-ਸੁਖ, ਹਰਖ-

ਸੋਗ, ਨਿੰਦਾ-ਉਸਤਤ ਤੇ ਵਿਜੇ ਹੈ ।

(ਅ) ਬਾਬੇ ਦੇ ਆਗਮਨ ਸਮੇਂ ਹਰ ਪਾਸੇ 'ਧੰਧ' ਪਸਰੀ ਹੋਈ ਸੀ । ਬਾਬੇ ਨੂੰ ਪਤਾ ਸੀ ਕਾਰਜ ਬਹੁਤ ਕਠਨ ਹੈ, ਇਸ ਵਿਚ ਦੁਖ ਹੋਵੇਗਾ, ਭੈ ਵੀ ਹੈ, ਨਿੰਦਾ ਵੀ ਹੋਵੇਗੀ, ਅਪਮਾਨ ਵੀ ਪਰਤੱਖ ਦਿਸਦਾ ਹੈ, ਸੋਗ ਦੀ ਗੂੰਜਾਇਸ਼ ਵੀ ਹੈ, ਤਿਆਗ ਦੀ ਗੰਭੀਰ ਲੋੜ ਹੈ—ਪਰ 'ਮੁਸਕਾਨ' ਜਿਤ-ਫਤਹ ਦੀ ਸੂਚਕ ਹੈ । ਕੰਮ ਭਾਵੇਂ ਕਿਤਨਾ ਕਠਨ ਹੋਵੇ, ਜੇ ਉਸ ਨੂੰ ਅਰੰਭ 'ਮੁਸਕਾਨ' ਨਾਲ ਕਰੀਏ ਤਾਂ 'ਅੱਧੀ-ਜਿਤ' ਤੇ ਇਹ ਹੈ । ਹਾਲਾਤ ਦੀ ਗੰਭੀਰਤਾ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਨਿਰਾਸ ਹੋਣ ਦੀ ਥਾਂ ਮੁਸਕਰਾ ਦੇਣਾ ਹੀ 'ਫਤਹ' ਦਾ ਸੂਚਕ ਹੈ । ਸਚ ਮੁਚ ਜੀਵਨ ਦੀ ਹਰ ਮੰਜ਼ਿਲ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਫਤਹ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈ ।

(ਸ) ਮੁਸਕਰਾਹਟ ਵਿਚੋਂ ਮੁਸਕਰਾਹਟ ਵੰਡੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਪਰ ਰੋਣਾ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਵੰਡਦਾ । ਹਰ ਇਕ ਨੂੰ ਰੋਣਾ ਇਕੱਲਿਆਂ ਪੈਂਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਹਾਸੇ ਦੀ ਭਾਈਵਾਲ ਸਾਰੀ ਦੁਨੀਆਂ ਹੈ । ਦੁਨੀਆਂ ਭਾਵੇਂ ਮਾੜੀ ਹੈ, ਭੈੜੀ ਹੈ, ਪਾਪੀ ਹੈ, ਕੁਝ ਹੈ, ਇਸ ਨੂੰ ਖਿੜੇ ਮੱਥੇ ਮਿਲਣ ਨਾਲ ਤੁਸੀਂ ਇਸ ਦਾ ਵਧੇਰੇ ਸੁਧਾਰ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹੋ, ਕ੍ਰੋਧ ਨਾਲ ਲਾਲ ਹੋਈਆਂ ਅੱਖਾਂ ਦੀ ਅੱਗ ਵਿਚ ਤੁਸੀਂ ਕੇਵਲ ਆਪਣਾ ਆਪ ਹੀ ਸਾੜ ਸਕਦੇ ਹੋ । ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜਗਤ ਦੇ ਗੁੱਸੇ ਨੂੰ ਗੁੱਸੇ ਹੋਣ ਲਈ ਨਹੀਂ ਆਏ ਸਨ, ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਦੁਰਗਤੀ ਲਈ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕੋਸਣ ਲਈ ਨਹੀਂ ਆਏ ਸਨ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ 'ਮੁਸਕਾਨ' ਦੇਣ ਲਈ ਆਏ ਸਨ, ਉਹਨਾਂ ਤੋਂ ਮੁਸਕਾਨ ਲੈਣ ਆਏ ਸਨ । ਉਹ ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਹਸਦਾ-ਮੁਸਕਰਾਂਦਾ ਵੇਖਣ ਲਈ ਆਏ ਸਨ ਤੇ ਸਚ-ਮੁਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਇਸ ਟੀਸੀ ਤੇ ਪੁਜਾ ਕੇ ਦਸ ਦਿਤਾ ਕਿ ਉਹ ਆਰੇ ਦੇ ਦੰਦਿਆਂ ਥੱਲੇ ਵੀ 'ਮੁਸਕਾਨ' ਨਾ ਛੱਡੇ । ਪਹਿਲੀ ਮੁਸਕਾਨ ਕਦੇ ਖਤਮ ਨਹੀਂ ਹੋਈ । ਸਿਖੀ ਵਿਚ ਇਹ ਮੁਸਕਾਨ ਸਦਾ ਕਾਇਮ ਰਹੇਗੀ । 'ਗੁਰੂ ਕੇ ਬਾਗ' ਦੇ ਸਾਕੇ ਤੀਕ ਕਾਇਮ ਰਹੀ ਹੈ । ਹੁਣ ਵੀ ਕਾਇਮ ਹੈ । ਪਹਿਲੀ ਮੁਸਕਾਨ ਇਸ ਗਲ ਦੀ ਸ਼ਾਹਦੀ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਮੁਸਕਾਨ ਵੰਡਣ ਲਈ ਆਇਆ ਸੀ ।

(ਹ) ਸੰਸਾਰ ਗਲਤੀਆਂ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਅਗਿਆਨਤਾ ਵਿਚ ਹੈ। ਬਾਬਾ-ਬਜ਼ੁਰਗ ਮੁਸਕਰਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਮੁਸਕਰਾਹਟ ਬੜੀ ਰਹੱਸਮਈ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਥੇ ਗਿਆਨ ਅਤੇ ਅਗਿਆਨ ਦੀ ਟਕਰ ਹੋ ਰਹੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਮੁਸਕਰਾਹਟ ਦਾ ਭੇਦ ਭਵਿਸ਼ ਵਿਚ ਸਮਾਂ ਪਾ ਕੇ ਖੁਲ੍ਹਦਾ ਹੈ, ਤਦ ਸਾਰਾ ਸੰਸਾਰ ਸ਼ਰਮਸਾਰ ਵੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਮੁਸਕਰਾਂਦਾ ਵੀ ਹੈ। ਬਾਬੇ-ਬਜ਼ੁਰਗ ਦੀ ਮੁਸਕਰਾਹਟ ਗੁਰੂ-ਪਦ ਦੀ ਸਾਖੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

(ਕ) ਬਾਬੇ ਦੀ ਮੁਸਕਾਨ ਨਿਮਰਤਾ ਦੀ ਸੂਚਕ ਹੈ, ਗੰਭੀਰਤਾ ਦਾ ਚਿੰਨ੍ਹ ਹੈ, ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੀ ਜ਼ਾਮਨ ਹੈ, ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਦੀ ਵਿਸ਼ਵਾਸੀ ਹੈ, ਚਿੰਤਕ ਦੀ ਤਸਵੀਰ ਹੈ, ਗੌਰਵਤਾ ਦੀ ਲਖਾਇਕ ਹੈ। ਸਿੱਖੀ ਇਹਨਾਂ ਸੁਭ-ਗੁਣਾਂ ਦੀ ਖਾਣ ਹੈ। ਸਿੱਖੀ ਨਿਮਰਤਾ, ਗੰਭੀਰਤਾ, ਸਭਿਆਚਾਰ, ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ, ਚਿੰਤਨ, ਗੌਰਵਤਾ ਦੇ ਭੂਸ਼ਣਾਂ ਨਾਲ ਸੁਸੱਜਿਤ ਰਹੀ ਹੈ ਅਤੇ ਸਦਾ ਰਹੇਗੀ ਕਿਉਂਕਿ ਬਾਬਾ ਜਨਮ ਸਮੇਂ ਮੁਸਕਰਾਇਆ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਮੁਸਕਾਨ ਇਹਨਾਂ ਭੂਸ਼ਣਾਂ ਦੀ ਲਖਾਇਕ ਸੀ।

— ੨ —

(੧) ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਸਤਾਂ ਬਰਸਾਂ ਦੇ ਹੋ ਗਏ। ਆਪ ਨੂੰ ਪਾਂਧੇ ਪਾਸ ਪੜ੍ਹਨੇ ਪਾਇਆ ਗਇਆ। ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਸਾਇਦ ਆਪ ਪਹਿਲੇ ਹੀ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਹੋਣਗੇ ਜੋ ਬੜੇ ਸਤਿਕਾਰ ਨਾਲ ਮੁਸਕਾਏ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਅਧਿਆਪਕ ਨੂੰ ਅਧਿਆਤਮਕ ਤੇ ਆਤਮਕ ਨੇਤ੍ਰ ਬਖਸ਼ ਦਿਤੇ। ਆਪ ਨੇ ਆਪਣੇ ਅਧਿਆਪਕ ਨਾਲ ਪੜ੍ਹਾਈ ਦੇ ਫਲ ਬਾਰੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨੀ ਅਰੰਭ ਦਿਤੀ ਤੇ ਦੋਵੇਂ ਰਲ ਕੇ ਇਸ ਸਿੱਟੇ ਤੇ ਸਹਿਮਤ ਹੋਏ ਕਿ—

ਮਨ ਕਾਹੇ ਭੁਲੇ ਮੂੜ ਮਨਾ ॥

ਜਬ ਲੇਖਾ ਦੇਵਹਿ ਬੀਰਾ ਤਉ ਪੜਿਆ ॥

ਪੜ੍ਹੇ ਹੋਏ ਤੋਂ ਭਾਵ ਇਕ ਆਚਰਨ ਹੈ ਜੋ ਸਿਆਣਪ ਜਾਂ ਫਲਸਫ਼ੇ ਤੇ ਅਧਾਰਤ

ਹੈ। ਫਿਲਾਸਫੀ ਦਾ ਅਰਥ ਹੀ ਸਿਆਣਪ ਦਾ ਪਿਆਰ ਹੈ। ‘ਪਟੀ’ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਅਧਿਆਤਮਕ ਸਿਆਣਪ ਦਾ ਸਾਰ ਇਹ ਅਸੂਲ ਹਨ :—

(ੳ) ਸਭਨਾ ਸਾਹਿਬੁ ਏਕੁ ਭਇਆ:— ਸਾਰੇ ਜੀਵ ਇਕੋ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਬਣਾਏ ਹੋਏ ਹਨ ਜੋ ਸਭ ਦਾ ਮਾਲਕ ਹੈ। ਜੋ ਜੀਵ ਉਸ ਮਾਲਕ ਦੀ ਸੇਵਾ (ਸਿਮਰਨ) ਵਿਚ ਲਗਦੇ ਹਨ, ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਜਨਮ ਸਫਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ‘ਸੇਵਤ ਰਹੇ ਚਿਤੁ ਜਿਨੁਕਾ ਲਾਗਾ ਆਇਆ ਤਿਨਕਾ ਸਫਲੁ ਭਇਆ’। ਉਹ ‘ਆਦਿ ਪੁਰਖ’ ਹੈ, ਉਪਮਾ ਯੋਗ ਹੈ।

(ਅ) ਜੋ ਐਸੇ ਮਾਲਕ ਨੂੰ ਸਮਝ ਲੈਂਦਾ ਹੈ, ਉਹ ‘ਹਉਮੈ’ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ — ‘ਸਰਬ ਜੀਆ ਮਹਿ ਏਕੋ ਜਾਣੈ ਤਾ ਹਉਮੈ ਕਹੈ ਨ ਕੋਈ’। ਪਰ ਬਹੁਤੇ ਲੋਕ ਅਗਿਆਨੀ ਹੀ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਭਰਮ ਵਿਆਪਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਉਸ ਮਾਲਕ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪਛਾਣ ਸਕਦੇ। ‘ਛਛੈ ਛਾਇਆ ਵਰਤੀ ਸਭ ਅੰਤਰਿ ਤੇਰਾ ਕੀਆ ਭਰਮੁ ਹੋਆ।’

(ੲ) ਇਸ ਭਰਮ ਵਿਚੋਂ ਕੇਵਲ ‘ਗੁਰੂ’ ਕਢ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜੋ ਪ੍ਰਭੂ ਕਿਰਪਾ ਨਾਲ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਮਿਲਦਾ ਹੈ, ‘ਭਰਮੁ ਉਪਾਇ ਭੁਲਾਈਅਨੁ ਆਪੇ ਕਰਮ ਹੋਆ ਤਿਨੁ ਗੁਰੂ ਮਿਲਿਆ’। ‘ਏਕੈ’ ਦਾ ਗਿਆਨ ਹੀ ਸਰੇਸ਼ਟ ਗੁਰ-ਗਿਆਨ ਹੈ— ‘ਏਕੋ ਲੇਵੈ ਏਕੋ ਦੇਵੈ ਅਵਰੁ ਨ ਦੂਜਾ ਮੈ ਸੁਣਿਆ’।

(ੳ) ਗੁਰੂ ਦਾ ਗਿਆਨ ਹੈ ਕਿ ਹਰ ਕੋਈ ਆਪਣੇ ਕਰਮ ਦਾ ਜੁਮਾਵਾਰ ਹੈ —

ਦਦੈ ਦੋਸੁ ਨ ਦੇਉ ਕਿਸੈ ਦੋਸੁ ਕਰਮਾ ਆਪਣਿਆ ॥

ਜੋ ਮੈ ਕੀਆ ਸੋ ਮੈ ਪਾਇਆ ਦੋਸੁ ਨ ਦੀਜੈ ਅਵਰ ਜਨਾ ॥

ਇਹ ਹੈ ਬਾਬੇ ਦੀ ਮੁਸਕਾਨ ਜਿਸ ਦੁਆਰਾ ਪੜ੍ਹੇ-ਪੜ੍ਹਿਤ-ਪਾਧੇ ਨੂੰ ਅਧਿਆਤਮਕ ਨੇਤ੍ਰ ਬਖਸ਼ੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ।

(ੲ) ਮਾਤਾ-ਪਿਤਾ ਬਾਲਕ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਕਈ ਧਨ-ਉਪਜਾਊ ਪਾਸਿਆਂ

ਵਲ ਪਾਉਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਦੇ ਹਨ ਪਰ ਆਪ ਮੁਸਕਰਾ ਰਹੇ ਹਨ ਕਿ ਮੈਂ ਤਾਂ ਅਸਲ ਧਨ ਦੀ ਉਪਜ ਵਿਚ ਹੀ ਲਗਾਂਗਾ। ਮੁਸਕਾਂਦਿਆਂ ਹੀ ਮੁਸਕਾਂਦਿਆਂ ਆਪ ਨੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਜੀਵਾਂ ਦੇ ਨੇਤ੍ਰ ਖੋਲ੍ਹ ਦਿਤੇ।

ਮਨੁ ਹਾਲੀ ਕਿਰਸਾਣੀ ਕਰਣੀ ਸਰਮੁ ਪਾਣੀ ਤਨੁ ਖੇਤੁ ॥

ਨਾਮੁ ਬੀਜੁ ਸੰਤੋਖੁ ਸੁਹਾਗਾ ਰਖੁ ਗਰੀਬੀ ਵੇਸੁ ॥

ਉਪਜਾਉ ਕਿਰਸਾਣੀ ਨਾਮ ਦੀ ਕਿਰਸਾਣੀ ਹੈ ਤੇ ਨਾਮ ਮਨੁੱਖੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਦਾ ਇਕ ਰੂਪ ਹੈ। ਇਹ ਧਨ ਗੁਰੂ ਬਾਬੇ ਨੇ ਸੰਚਿਆ। 'ਹਟੁ' ਵੀ ਆਪ ਨੇ ਨਾਮ ਦਾ ਹੀ ਲਾਇਆ —

ਹਾਣੁ ਹਟੁ ਕਰਿ ਆਰਜਾ ਸਚੁ ਨਾਮੁ ਕਰਿ ਵਥੁ ॥

ਸੁਰਤਿ ਸੋਚ ਕਰਿ ਭਾਂਡ ਸਾਲ ਤਿਸੁ ਵਿਚਿ ਤਿਸਨੋ ਰਖੁ ॥

'ਸਉਦਾਗਰੀ' ਵੀ ਨਾਮ ਦੀ ਕਰਨੀ ਹੈ। 'ਚਾਕਰੀ' ਵੀ ਨਾਮ ਦੀ ਹੀ ਸਫਲ ਹੈ। ਸੋ ਬਾਬੇ ਨੇ ਮੁਸਕਾਂਦਿਆਂ ਮੁਸਕਾਂਦਿਆਂ ਕਿਰਸਾਣੀ, ਹਟਵਾਣੀ, ਸਉਦਾਗਰੀ ਤੇ ਚਾਕਰੀ ਨੂੰ ਨਵੇਂ ਅਧਿਆਤਮਕ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ ਬਦਲ ਦਿਤਾ।

(੩) ਪੰਡਿਤ ਜੀ ਆਪ ਨੂੰ ਜਨੇਊ ਪਾਉਣ ਲਗੇ ਆਪ ਮੁਸਕ੍ਰਾ ਪਏ ਅਤੇ ਪੁਛਣ ਲਗੇ ਕਿ ਕਿੰਨਿਆਂ ਨੇ ਅਸਲ ਜਨੇਊ (ਤਗੁ) ਧਾਰਨ ਕੀਤਾ ਹੈ ਜੋ ਸਦਾ ਆਤਮਾ ਦੇ ਨਾਲ ਨਿਭ ਸਕੇ। ਉਹ ਜਨੇਊ ਤਾਂ ਇਹ ਹੈ :

ਨਾਇ ਮੰਨਿਐ ਪਤਿ ਉਪਜੈ ਸਾਲਾਹੀ ਸਚੁ ਸੂਤੁ ॥

ਦਰਗਹ ਅੰਦਰਿ ਪਾਈਐ ਤਗੁ ਨ ਤੂਟਸਿ ਪੂਤੁ ॥

'ਨਾਇ ਮੰਨਣ' ਨਾਲ ਦਇਆ, ਸੰਤੋਖ, ਜਤੁ, ਸਤੁ ਜੀਵ ਵਿਚ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਇਹ ਤਗੁ ਨਹੀਂ ਤੂਟਦਾ। ਮੇਰਾ ਆਗੂ ਉਹ ਹੈ ਜਿਸ ਨੇ ਆਪ ਇਹ ਤਗੁ ਪਾਇਆ ਹੋਵੇ। ਉਹ ਹੀ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਐਸਾ ਤਗੁ ਦੇ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਪੰਡਿਤ ਜਾਤੀ ਨਾਲ ਇਹ ਅਨੋਖੀ ਮੁਸਕਾਨ ਸੀ।

(੩) ਸ੍ਰੀ ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੇ ਵਈਂ ਨਦੀ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਇਹ ਵੀ ਇਕ ਮੁਸਕਾਨ ਸੀ। ਪਰ ਜੋ ਕੁਝ ਪੂਰਣ ਹੋ ਕੇ ਆਪ ਨੇ ਕਹਿਆ ਉਸ ਮੁਸਕਾਨ



ਨੇ ਸਭ ਨੂੰ ਹੈਰਾਨ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਉਹ ਮੁਸਕਾਨ ਸੀ 'ਨਾ ਕੋਈ ਹਿੰਦੂ ਹੈ ਨਾ ਕੋ ਮੁਸਲਮਾਨ' ਤੇ ਆਪ ਨੇ ਮਨੁੱਖੀ ਬਰਾਬਰੀ, ਧਾਰਮਕ ਬਰਾਬਰੀ ਦਾ ਸੰਦੇਸ਼ ਦੇਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਬਜ਼ੁਰਗ ਦੀ ਮੁਸਕਾਨ ਇਹੋ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਲੁਕਵੇਂ ਨਾਟਕੀ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਡੂੰਘੇ ਰਹੱਸ ਤੇ ਰਮਜ਼ਾਂ ਸਮਝਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।

ਪਰ ਬਾਬੇ ਦੀ ਮੁਸਕਾਨ ਨੂੰ ਥੋੜੇ ਹੀ ਲੋਕੀ ਸਮਝਣ ਦੇ ਸਮਰਥ ਸਨ। ਲੋਕਾਂ ਆਪ ਦੀਆਂ ਰਮਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਨਾ ਸਮਝਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ, ਆਪ ਨੂੰ ਭੂਤਨਾ ਕਹਿਣਾ ਅਰੰਭ ਦਿਤਾ। ਆਪ ਨੇ ਉਸ ਤੇ ਮੁਸਕਰਾਂਦਿਆਂ ਲਿਖਿਆ —

ਕੋਈ ਆਖੈ ਭੂਤਨਾ ਕੋ ਕਹੈ ਬੇਤਾਲਾ ॥

ਕੋਈ ਆਖੈ ਆਦਮੀ ਨਾਨਕੁ ਵੇਚਾਰਾ ॥

ਭਇਆ ਦਿਵਾਨਾ ਸਾਹ ਕਾ ਨਾਨਕੁ ਬਉਰਾਨਾ ॥

ਹਉ ਹਰਿ ਬਿਨੁ ਅਵਰੁ ਨ ਜਾਨਾ ॥

ਬਾਬਾ ਆਪਣੇ ਆਪ ਤੇ ਵੀ ਮੁਸਕਰਾ ਰਹਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਅਗਿਆਨਤਾ ਵੀ ਹਟਾ ਰਹਿਆ ਹੈ। 'ਸ਼ਹੁ ਦਾ ਦਿਵਾਨਾ' ਸੰਸਾਰ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਬਉਰਾਨਾ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਇਹ 'ਬਉਰਾਨਾ' ਹੀ ਸਰੋਸ਼ਟ ਬ੍ਰਹਮਵੇਤਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

(੫) ਆਪ ਨੇ 'ਉਦਾਸੀਆਂ' ਅਰੰਭ ਦਿਤੀਆਂ। ਇਹਨਾਂ ਉਦਾਸੀਆਂ ਵਿਚ ਵੀ ਆਪ ਥਾਂ ਥਾਂ ਤੇ ਮੁਸਕਰਾਂਦੇ ਹੀ ਰਹੇ। ਹਿੰਦੂਆਂ, ਜੋਗੀਆਂ, ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੀਆਂ ਆਤਮਕ ਦਸ਼ਾਂ ਦੇਖ ਕੇ ਮੁਸਕਰਾਂਦੇ ਰਹੇ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਨੇਤ੍ਰ ਖੋਲ੍ਹਦੇ ਰਹੇ।

ਤੀਰਥਾਂ ਤੇ ਆਪ ਗਏ। 'ਹਰਿਦੁਆਰ' ਵਿਚ ਆਪ ਨੇ ਨਾਟਕੀ ਮੁਸਕਾਨ ਦੁਆਰਾ ਸਮਝਾਇਆ ਕਿ ਸੂਰਜ ਨੂੰ ਪਾਣੀ ਨਹੀਂ ਪੁਜਦਾ, ਜਗਨ ਨਾਥ ਪੁਰੀ ਵਿਚ ਆਪ ਨੇ ਦਸਿਆ ਕਿ ਸ਼ਰਬ ਵਿਆਪੀ ਬ੍ਰਹਮ ਦੀ ਆਰਤੀ ਸ਼ਰਬ ਵਿਆਪੀ ਕੁਦਰਤ ਦੀਆਂ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਹਨ, ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ 'ਮਨੁੱਖੀ ਹਿਰਦੇ' ਦੀ ਹੀ ਆਰਤੀ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਹਰ ਹਿਰਦਾ

ਪ੍ਰਭੂ-ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਹੈ, ਜੋਤਿ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ । ਮਨੁੱਖ ਪ੍ਰਭੂ-ਆਰਤੀ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਪੂਜਾ  
ਕਰ ਕੇ ਹੀ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ ।

ਜੋਗੀਆਂ ਨੂੰ ਆਪ ਨੇ ਸਮਝਾਇਆ ਕਿ —

ਮੁੰਦਾ ਸੰਤੋਖੁ ਸਰਮੁ ਪਤੁ ਝੋਲੀ ਧਿਆਨ ਕੀ ਕਰਹਿ ਬਿਭੂਤਿ ॥

ਖਿੰਥਾ ਕਾਲੁ ਕੁਆਰੀ ਕਾਇਆ ਜੁਗਤਿ ਡੰਡਾ ਪਰਤੀਤਿ ॥

ਧਾਰਨ ਕਰੋ । ਤੁਸੀਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਉਸ ਸ਼ਕਤੀ ਨੂੰ 'ਆਦੇਸੁ' ਕਰ ਸਕਦੇ ਹੋ  
ਜੋ 'ਆਦਿ ਅਨੀਲ ਅਨਾਦਿ ਅਨਾਹਤਿ ਜੁਗੁ ਜੁਗੁ ਏਕੋ ਵੇਸੁ' ਹੈ ।

ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੂੰ ਮੁਸਕਾਨ ਵਿਚ ਹੀ ਅਸਲ ਇਸਲਾਮ ਸਮਝਾ ਦਿਤਾ—

ਪੰਜਿ ਨਿਵਾਜਾ ਵਖਤ ਪੰਜਿ ਪੰਜਾ ਪੰਜੇ ਨਾਉ ॥

ਪਹਿਲਾ ਸਚੁ ਹਲਾਲ ਦੁਇ ਤੀਜਾ ਖੈਰ ਖੁਦਾਇ ॥

ਚਉਥੀ ਨੀਅਤਿ ਰਾਸਿ ਮਨੁ ਪੰਜਵੀ ਸਿਫਤਿ ਸਨਾਇ ॥

ਕਰਣੀ ਕਲਮਾ ਆਖਿ ਕੈ ਤਾ ਮੁਸਲਮਾਣੁ ਸਦਾਇ ॥

ਨਾਨਕ ਜੇਤੇ ਕੂੜਿਆਰ ਕੂੜੈ ਕੂੜੀ ਪਾਇ ॥

(੬) ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਉਪਰ ਦਿਤੇ ਲੋਕ ਹੀ ਆਪ ਨੂੰ ਮਿਲਦੇ ਰਹੇ ।  
ਪਰ ਐਸੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਵੀ ਘਾਟ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜੋ 'ਸਜਣ' ਨੂਰ ਸ਼ਾਹ, ਕੌਡੇ ਦਾ  
ਜੀਵਨ ਜੀ ਰਹੇ ਸਨ । ਮੁਸਕਾਨ ਦੇ ਨਾਟਕ ਦੁਆਰਾ ਗੁਰੂ ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੇ ਇਸ  
ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਵੀ ਵਟ ਕਢ ਦਿਤੇ । 'ਸਜਣ' ਇਕ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਰਹਿਣੀ  
ਦਾ ਪਰਤੀਕ ਸੀ, ਜੋ ਦੰਭ, ਪਾਖੰਡ ਦੁਆਰਾ ਕੁਕਰਮ ਨੂੰ ਪੁਜਦੀ ਹੈ । ਆਪ  
ਉਸ ਦਾ ਜੀਵਨ ਵੇਖ ਕੇ ਮੁਸਕਰਾ ਪਏ । ਇਸ ਸ਼ਰੇਣੀ ਦਾ ਜੀਵਨ ਚਿਤਰਿਆ,  
ਐਸੇ ਪਰਤੀਕਾਂ ਵਿਚ—

ਉਜਲੁ ਕੈਹਾ ਚਿਲਕਣਾ ਘੋਟਿਮ ਕਾਲੜੀ ਮਸੁ ॥

ਧੋਤਿਆ ਜੂਠਿ ਨ ਉਤਰੈ ਜੇ ਸਉ ਧੋਵਾ ਤਿਸੁ ॥ ੧ ॥

ਸਜਣ ਸੇਈ ਨਾਲਿ ਮੈ ਚਲਦਿਆ ਨਾਲਿ ਚਲੰਨਿ ॥

ਜਿਥੈ ਲੇਖਾ ਮੰਗੀਐ ਤਿਥੈ ਖੜੇ ਦਿਸੰਨਿ ॥ ੧ ॥ ਰਹਾਉ ॥

ਕੋਠੇ ਮੰਡਪ ਮਾੜੀਆ ਪਾਸਹੁ ਚਿਤਵੀਆਹਾ ॥  
 ਦਠੀਆ ਕੰਮਿ ਨ ਆਵਨੀ ਵਿਚਹੁ ਸਖਣੀਆਹਾ ॥੨॥  
 ਬਗਾ ਬਗੇ ਕਪੜੇ ਤੀਰਥ ਮੰਝਿ ਵਸੰਨਿ ॥  
 ਘੁਟਿ ਘੁਟਿ ਜੀਆ ਖਾਵਣੇ ਬਗੇ ਨ ਕਹੀਅਨਿ ॥੩॥  
 ਸਿੰਮਲ ਰੁਖੁ ਸਰੀਰੁ ਮੈ ਮੈ ਜਨ ਦੇਖਿ ਭੁਲੰਨਿ ॥  
 ਸੇ ਫਲ ਕੰਮਿ ਨ ਆਵਨੀ ਤੇ ਗੁਣ ਮੈ ਤਨਿ ਹੰਨਿ ॥੪॥  
 ਅੰਧੁਲੈ ਭਾਰੁ ਉਠਾਇਆ ਡੂਗਰ ਵਾਟ ਬਹੁਤੁ ॥  
 ਅਖੀ ਲੋੜੀ ਨਾ ਲਹਾ ਹਉ ਚੜਿ ਲੰਘਾ ਕਿਤੁ ॥੫॥  
 ਚਾਕਰੀਆ ਚੰਗਿਆਈਆ ਅਵਰ ਸਿਆਣਪ ਕਿਤੁ ॥  
 ਨਾਨਕ ਨਾਮੁ ਸਮਾਲਿ ਤੂੰ ਬਧਾ ਛੁਟਹਿ ਜਿਤੁ ॥੬॥੧॥੩॥

ਮੁਸਕਰਾਂਦਿਆਂ ਆਪ ਨੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਕਿ ਕੈਹ, ਸਖਣੀਆਂ ਮਾੜੀਆਂ, ਬਗਲੇ, ਸਿੰਮਲ ਰੁਖ, ਅੰਧਲੇ ਨਾਂ ਬਣੇ । ਸਗੋਂ 'ਨਾਮੁ ਸਮਾਲਣ' ਵਾਲੇ ਚਾਕਰ ਬਣੇ ਤੇ ਸੰਸਾਰ ਤੋਂ ਛੁਟ ਜਾਓ । ਇਹੋ ਉਪਦੇਸ਼ ਕੋਡਿਆਂ ਤੇ ਜਾਦੂਗਰਨੀਆਂ ਨੂੰ ਹੈ ।

(੭) ਪਰ ਕਈ ਮੌਕੇ ਬੜੇ ਗੰਭੀਰ ਸਨ ਜਦੋਂ ਮੁਸਕਰਾਣਾ ਮੌਤ ਸਹੇੜਨ ਤੁਲ ਸੀ । ਹਰਿਦੁਆਰ, ਕੁਰਕੁਸ਼ੇਤਰ, ਪੁਰੀ, ਕਾਬਲ ਤੇ ਮੱਕੇ ਵਿਖੇ ਨਾਟਕ ਖੇਡਣੇ ਤੇ ਮੁਸਕਰਾਣਾ ਅਥਾਹ ਦਲੇਰੀ ਦੀ ਮੰਗ ਕਰਦੇ ਸਨ । ਇਹ ਮੁਸਕਾਨ ਨਾਜ਼ਕ ਸੀ ਤੇ ਮੌਤ ਨਾਲ ਖੇਡਣਾ ਸੀ । ਧਾਰਮਿਕ ਜਨੂੰਨ ਪਰਵਸ ਹੋ ਕੇ ਉਹ ਲੋਕੀ ਕੀ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਸਨ ਕਰ ਸਕਦੇ ? ਪਰ ਬਾਬਾ ਮੁਸਕਰਾਂਦਿਆਂ ਹੀ ਉਪਦੇਸ਼ ਕਰਨ ਲਈ ਜਨਮਿਆ ਸੀ । ਨਾਟਕ ਖੇਡਦਾ ਮੁਸਕਰਾਂਦਾ ਰਹਿਆ ।

(੮) ਛੋਟੇ ਛੋਟੇ ਨਾਟਕਾਂ ਵਿਚ ਮੁਸਕਰਾਂਦੇ ਆਪ ਵਡੇ ਵਡੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਸਨ । ਦੁਨੀ ਚੰਦ ਨੂੰ ਆਪ ਨੇ 'ਸੂਈ' ਦਾ ਬਹਾਨਾ ਦੇ ਕੇ ਕਿਵੇਂ ਉਪਦੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਕਿ ਧਨ, ਮਰਨ ਮਗਰੋਂ ਕਿਸੇ ਦਾ ਨਹੀਂ ਹੈ । ਕਾਰੂ ਦੇ ਕਿਸੇ ਜਾਨਸ਼ੀਨ ਨੂੰ ਠੀਕਰਾਂ ਇਕੱਠੀਆਂ ਕਰਕੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਕਰ ਦਿਤਾ । ਨਿਕੇ ਨਿਕੇ ਨਾਟਕ ਖੇਡ ਕੇ ਜੀਵਾਂ ਨੂੰ ਸਿਧੇ ਰਾਹ ਪਾ ਦਿੰਦੇ । ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸ੍ਰੀ-ਮਾਣ ਤੇ ਸਟ ਵੀ ਨਾ ਮਾਰਦੇ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਜੀਵਨ ਵੀ ਬਦਲ ਦਿੰਦੇ ।

(੯) ਪਰ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਗੱਲ ਤੇ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਬਾਬਾ ਜੀ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਮੌਕਾ ਦਿੰਦੇ ਕਿ ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੇ ਹਸ ਸਕਣ। ਆਪ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਹਸਦਾ ਵੇਖ ਕੇ ਮੁਸਕਰਾ ਛੱਡਦੇ ਤੇ ਲੋਕ ਗੰਭੀਰ ਹੋ ਕੇ ਆਪ ਦੇ ਵਚਨ ਸੁਣ ਲੈਂਦੇ। ਆਪ ਨਿਤ ਨਵੇਂ ਸਾਂਗ ਬਣਾ ਕੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਸੁਣਾਂਦੇ। ਕਦੇ ਆਪ ਕਲੰਦਰ ਦਾ ਵੇਸ ਬਣਾ ਲੈਂਦੇ, ਕਦੇ ਚਮੜੇ ਦੇ ਕਪੜੇ ਪਾ ਲੈਂਦੇ, ਕਦੇ ਇਕ ਖੜਾਂ ਤੇ ਇਕ ਜੁਤੀ ਪਾ ਲੈਂਦੇ, ਕਦੇ ਕੋਈ ਹੋਰ ਹਸਾਉਣਾ ਰੂਪ ਧਾਰਨ ਕਰ ਲੈਂਦੇ। ਲੋਕ ਐਸਾ ਅਨੋਖਾ ਰੂਪ ਦੇਖ ਕੇ ਹਸਦੇ, ਫਿਰ ਆਪ ਦੁਆਲੇ ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਜਾਂਦੇ। ਆਪ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਸੁਣਾਣ ਦਾ ਮੌਕਾ ਮਿਲ ਜਾਂਦਾ।

(੧੦) ਆਪ ਜੋਤੀ ਜੋਤਿ ਸਮਾਏ। ਇਕ ਅਨੋਖਾ ਨਾਟਕ ਹੋਇਆ। ਇਹ ਵੀ ਇਕ ਮੁਸਕਾਨ ਸੀ।

ਸੌ 'ਮੁਸਕਾਨ' ਦਾ ਕੋਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਅਰਥ ਹੈ। ਮੁਸਕਾਨ ਤੇ ਅਨੋਖਾ, ਨਿਰਾਲਾ, ਮਨੋਵਿਗਿਆਨਕ ਪਰਚਾਰ-ਢੰਗ ਸੀ ਨਾਟਕਾਂ ਦੁਆਰਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਕਰਨਾ ਹੀ ਮੁਸਕਰਾਣਾ ਹੈ। ਇਹੋ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਪ੍ਰਿਅ ਉਪਦੇਸ਼-ਢੰਗ ਸੀ। ਇਸ ਉਪਦੇਸ਼ਮਈ ਢੰਗ ਦੀ ਸਿਖਰ 'ਉਚਲ ਕੈਹ ਚਿਲਕਣਾ' ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਵਿਚ ਹੈ।

—੩—

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਜਾਨਸ਼ੀਨ ਗੁਰੂ ਵੀ ਨਾਟਕੀ ਮੌਕਿਆਂ ਤੇ ਸ੍ਰੀ-ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨਾਲ ਮੁਸਕਰਾ ਕੇ ਜਿਤ ਗਏ।

(੧) ਸ਼ੇਰ ਸ਼ਾਹ ਸੂਰੀ ਪਾਸੋਂ ਹਾਰਿਆ ਤੇ ਨਸਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹਮਾਯੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਲਈ ਸ੍ਰੀ ਖੰਡੂਰ ਸਾਹਿਬ ਆਇਆ। ਪਰ ਉਸ ਨੂੰ ਗੁਸਾ ਆਇਆ ਕਿ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਬੱਚਿਆਂ ਨਾਲ ਖੇਡ ਵਿਚ ਮਸਤ ਰਹੇ ਅਤੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦਾ ਆਦਰ-ਸਤਿਕਾਰ ਨਾ ਕੀਤਾ। ਉਸ ਨੇ ਤਲਵਾਰ ਕੱਢੀ ਅਗੋਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਮੁਸਕਰਾ ਕੇ ਕਹਿ ਦਿਤਾ — 'ਇਹ ਤਲਵਾਰ ਸ਼ੇਰ ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਟਾਕਰੇ ਤੇ ਕਢਣੀ ਉਚਿਤ ਸੀ।' ਬਾਬਰ ਦਾ ਪੁਤਰ ਸ਼ਰਮਸਾਰ ਹੋ ਗਿਆ। ਮੌਕਾ ਸੰਭਲਿਆ ਗਿਆ।

(੨) ਹਮਾਯੂ ਦਾ ਪੁਤਰ, ਅਕਬਰ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਵਾਸਤੇ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਇਆ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਮੁਸਕਰਾ ਕੇ ਕਹਿ ਦਿਤਾ — ‘ਲੰਗਰ ਵਿਚ ਉਚ-ਨੀਚ ਨਾਲ ਬੈਠ ਕੇ ਖਾਣਾ ਖਾ ਕੇ ਹੀ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰ ਸਕੋਗੇ।’ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਇਕ ਨਿਰਾਲੀ ਮਿਸਾਲ ਹੋਈ ਕਿ ਭਾਰਤ ਦੇ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਨੇ ਜਨ ਸਾਧਾਰਨ ਨਾਲ ਬੈਠ ਕੇ ਖਾਣਾ ਖਾਧਾ।

(੩) ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਨੂੰ ਬਾਬਾ ਸ੍ਰੀ ਚੰਦ ਜੀ ਪੁਛਦੇ ਹਨ ਕਿ ‘ਦਾਹੜੀ ਇੰਨੀ ਲੰਬੀ ਕਿਉਂ ਰੱਖੀ ਹੋਈ ਹੈ।’ ਆਪ ਮੁਸਕਰਾ ਕੇ ਉਸੇ ਦਾਹੜੀ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਚਰਨ ਝਾੜਨ ਲਗ ਪੈਂਦੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝ ਆ ਗਈ ਕਿ ਕਿਉਂ ਗੁਰ-ਗੱਦੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਮਿਲੀ ਅਤੇ ਇਹਨਾਂ ਸਿਖਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲਦੀ ਰਹੀ ਸੀ।

(੪) ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਤੇ ਚਕ ਰਾਮਦਾਸ ਦੇ ਵਾਸੀਆਂ ਨੇ ਬੀਰਬਲ ਨੂੰ ਕਰ ਨਾ ਦਿਤਾ, ਸ਼ਾਹੀ ਜੁਰਮਾਨਾ ਨਾ ਤਾਰਿਆ ਮੁਸਕਰਾਂਦੇ ਹੋਏ ਤੱਤੀ ਲੋਹ ਤੇ ਬੈਠ ਗਏ। ਇਹ ਸਾਰੀ ਸਿਖ ਲਹਿਰ ਵਿਚ ਨਵੀਂ ਘਟਨਾ ਸੀ। ਇਸ ਨਾਲ ਲਹਿਰ ਨੇ ਯਥਾਰਥ ਸਮਝਿਆ ਅਤੇ ਨਵੀਂ ਕਰਵਟ ਲਈ।

(੬) ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਮੁਸਕਰਾ ਕੇ ਜਹਾਂਗੀਰ ਦੀ ਇਹ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਕਿ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਦੀ ਇਮਾਰਤ ਮੈਂ ਬਣਾ ਦਿੰਦਾ ਹਾਂ ਠੁਕਰਾ ਦਿਤੀ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਹੋਸ਼ ਆਈ ਕਿ ਇਹ ਲਹਿਰ ਅਨੋਖੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਜਨਤਾ ਦੇ ਬਲ ਦਾ ਇੰਨਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਹੈ। ਅਕਬਰ ਨੂੰ ਲੰਗਰ ਦੀ ਮਹਾਨਤਾ ਬਾਰੇ ਇਹੋ ਤਜਰਬਾ ਹੋਇਆ ਸੀ।

(੭) ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਏ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਤੋਸ਼ਾਖਾਨੇ ਵਿਚੋਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਸ਼ਾਹਜਹਾਨ ਨੂੰ ਵੀ ਹਰੜ ਮੰਗਣੀ ਪਈ। ਆਪ ਨੇ ਮੁਸਕਰਾ ਕੇ ਪੇਸ਼ ਕਰ ਦਿਤੀ।

(੮) ਪੰਡਿਤ ਦੀ ਹੈਂਕੜ ਦੇਖ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਮਹਾਰਾਜ ਮੁਸਕਰਾ ਪਏ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਸਮਝ ਆ ਗਈ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਉਹੋ

ਜਿਹੇ ਲੱਖਾਂ ਪੰਡਿਤ ਪੈਦਾ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹੈ — ਇਹ ਮੁਸਕਾਨ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਸੀ ।

(੯) ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਧਰਮ ਇਕ ਹੋਵੇ, ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਧਰਮ ਦੋ ਸਨ; ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਮੁਸਕਰਾਂਦੇ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਥੇ ਧਰਮ ਤੇ ਤਿੰਨ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਹਨ । ਪ੍ਰਭੂ ਹੋਰ ਸੋਚਦਾ ਹੈ, ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਹੋਰ ਸੋਚਦਾ ਹੈ ।

(੧੦) ਦਸਮੇਸ਼ ਦੇ ਹਰ ਕਰਤਵ ਵਿਚ ਨਾਟਕੀ ਮੁਸਕਾਨ ਸੀ । ਘੜੇ ਉਹ ਤੋੜਦੇ, ਕੰਗਣ ਉਹ ਦਰਿਆ ਵਿਚ ਸੁਟ ਪਾਂਦੇ, ਸ਼ੇਰ ਦੀ ਖਲ ਖੋਤੇ ਤੇ ਪਾ ਕੇ ਖਾਲਸੇ ਨੂੰ ਆਚਰਨ ਦੀ ਮਹਾਨਤਾ ਉਹ ਸਮਝਾਂਦੇ, ਭੰਗ ਦੀਆਂ ਚੁਲੀਆਂ ਕਰਾ ਕੇ ਉਪਰੋਂ ਪੜ੍ਹੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਫਲ ਉਹ ਸਮਝਾ ਦਿੰਦੇ । ਪਰ ਕਿੰਨੇ ਗੰਭੀਰ ਮੌਕਿਆਂ ਤੇ ਉਹ ਕਹਿ ਦਿੰਦੇ 'ਤੇਰੀ ਅਮਾਨਤ ਅਦਾ ਹੋਈ ਹੈ', 'ਚਾਰ ਮੁਏ ਤੋ ਕਿਆ ਹੂਆ ਜੀਵਤ ਕਈ ਹਜ਼ਾਰ', 'ਖਾਲਸਾ ਤੇਰੀ ਝੋਲੀ ਪਾਂਦਾ ਹਾਂ' 'ਪਾਣੀ ਤੇਰੇ ਵੀਰ ਪਾਸ ਹੈ' ।

ਇਹੋ 'ਮੁਸਕਰਾਨ' ਦਾ ਭਾਵ ਹੈ । 'ਮੁਸਕ੍ਰਾਹਟ' ਜੀਵਨ ਜੀਣ ਦਾ ਇਕ ਢੰਗ ਹੈ । ਜਦੋਂ ਹਰ ਪਾਸੇ ਬਦਲ ਘਿਰੇ ਹੋਣ, ਖਾਲਸਾ ਉਦੋਂ ਵੀ ਮੁਸਕਰਾ ਸਕਦਾ ਹੈ । ਉਸ ਦੇ ਗੁਰੂ ਮੁਸਕਰਾਂਦੇ ਰਹੇ ਹਨ । ਗੁਰੂਆਂ ਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਜੀਵਨ ਜੀ ਕੇ ਦਸਿਆ ਹੈ ਫਿਰ ਸਿਖ ਤੋਂ ਆਸ ਕੀਤੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਜੀਵੇਗਾ । ਸਭ ਕੁਝ ਕੁਰਬਾਨ ਕਰਕੇ ਖਾਲਸਾ ਮੁਸਕਰਾ ਦੇਵੇ । ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਮੁਸਕਾਨ ਨਾਲ ਸਭ ਨੂੰ ਲਾਗ ਲਗਾ ਦਿਤੀ ।

— ੪ —

ਸ੍ਰੀ ਬਾਬਾ ਜੀ ਦੀ ਮੁਸਕਾਨ ਇਕ 'ਪਰਤੀਕ' ਹੈ । ਇਹ ਪਰਤੀਕ ਹੈ 'ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ' ਦਾ; ਇਹ ਪਰਤੀਕ ਹੈ 'ਪੰਥ ਕੀ ਜੀਤ' ਦਾ; ਇਹ ਪਰਤੀਕ ਹੈ 'ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਫਤਹ' ਦਾ; ਇਹ ਪਰਤੀਕ ਹੈ 'ਸਵਾ ਲਾਖ ਸੇ ਏਕ ਲੜਾਉਂ' ਦਾ; ਇਹ ਪਰਤੀਕ ਹੈ 'ਦੁਖ ਮੈਂ ਦੁਖ ਨਾ ਮੰਨਣ' ਦਾ । ਸਿਖ ਹਰ

ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਮੁਸਕਰਾ ਸਕਦਾ ਹੈ । ਉਹ ਇਸ ਲਈ ਉਦੋਂ ਮੁਸਕਰਾਂਦੇ ਰਹੇ ਜਦੋਂ ਉਹਨਾਂ 'ਨਾਮ ਜਪਿਆ, ਵੰਡ ਛਕਿਆ, ਤੇਗ ਮਾਰੀ, ਦੇਗ ਚਲਾਈ, ਬੰਦ ਬੰਦ ਕਟਾਏ, ਪੁਠੀਆਂ ਖਲਾਂ ਲੁਹਾਈਆਂ, ਆਰਿਆਂ ਨਾਲ ਚੀਰੇ ਗਏ, ਤੇਲ ਪਾ ਕੇ ਸਾੜੇ ਗਏ, ਡਾਂਗਾਂ ਦੀ ਮਾਰ ਖਾਧੀ, ਭਠਾਂ ਵਿਚ ਝੌਕੇ ਗਏ' । ਮੁਸਕਾਨ ਮੌਤ ਤੇ ਵਿਜੈ ਦਾ ਚਿੰਨ੍ਹ ਹੈ । ਕੇਵਲ ਐਸਾ ਵਿਜਈ ਹੀ ਨਾਜ਼ਕ ਮੌਕਿਆਂ ਤੇ ਗਲਤ ਜੀਵਨ-ਰਾਹ ਨਾਲ ਮਖੌਲ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਨਰੋਇਆ-ਸੁਧ ਜੀਵਨ-ਸਾਰਗ ਦਰਸਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਸਿਰ ਤਲੀ ਤੇ ਰਖ ਕੇ ਪ੍ਰੇਮ ਦੀ ਗਲੀ ਜਾਣ ਲਈ, ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਮੁਸਕਾਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ । ਖਾਲਸਾ ਜੀ ਜੇ ਮੁਸਕਰਾਣਾ ਜਾਣ ਗਏ ਹੋ ਤਾਂ ਜੀਵਨ ਦੇ ਹਰ ਦੁਖ, ਸੁਖ, ਰੰਗ, ਮੌਤ, ਵਿਚ ਮੁਸਕਰਾ ਕੇ ਦਸਣਾ ਹੈ । ਇਹੋ ਜੀਵਨ ਜਾਚ ਹੈ । ਇਹੋ ਮੌਤ ਤੇ ਫਤਹ ਹੈ । ਇਹੋ ਦੁਖ ਤੇ ਜਿਤ ਹੈ । ਇਹੋ ਜੀਵਨ ਹੈ । ਬਾਬੇ ਨਾਨਕ ਦੇ ਜਨਮ ਸਮੇਂ ਸ਼ਬਦ ਹੀ 'ਗੰਭੀਰ ਮੁਸਕਾਨ' ਸੀ ।

ਜਨਮ ਤੋਂ ਗੁਰਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਤੇ ਗੁਰੂ-ਪਦ ਨਿਰਣੈ

## ਸਾਖੀਆਂ ਦੀ ਸਾਖ

(੧)

ਸਾਖੀ ਦਾ ਭਾਵ ਕਿਸੇ ਦੀ ਸਾਖ ਜਾਂ ਮਹਾਨਤਾ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਦੇਣਾ ਜਾਂ ਸਾਖ ਭਰਨੀ ਹੈ । ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੀਆਂ ਸਾਖੀਆਂ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਮਹਾਨਤਾ ਆਦਰਸ਼ਾਂ ਤੇ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਦੀ ਸਾਖ ਭਰਦੀਆਂ ਹਨ ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੇਵ ਜੀ ਦੀਆਂ ਜਨਮ ਸਾਖੀਆਂ ਵਿਚ ਦਿੱਤੀਆਂ ਸਾਖੀਆਂ ਸੱਤ ਸ਼ਰੇਣੀਆਂ ਵਿਚ ਵੰਡੀਆਂ ਜਾ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ ।

(੧) ਕੁਝ ਐਸੀਆਂ ਸਾਖੀਆਂ ਹਨ, ਜੋ ਇਹ ਪਰਗਟ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ ਕਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਸਮਝਿਆ ਨਾ ਗਇਆ, ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਮਹਾਨਤਾ ਤੇ ਦਰਜੇ ਤੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਆਲਾ ਦੁਆਲਾ, ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਤੇ ਅਨੇਕ ਲੋਕ ਅਗਿਆਨਤਾ ਵਿਚ ਰਹੇ । ਇਸ ਗਲ ਦਾ ਕੁਝ ਸੰਕੇਤ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਆਪ ਭੀ ਮਾਰੂ ਰਾਗ ਦੇ ਸ਼ਬਦ—

ਕੋਈ ਆਖੈ ਭੂਤਨਾ ਕੋ ਕਹੈ ਬੇਤਾਲਾ ॥

ਕੋਈ ਆਖੈ ਆਦਮੀ ਨਾਨਕੁ ਵੇਚਾਰਾ ॥



ਵਿਚ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ । ਸਭ ਤੋਂ ਘਟ ਆਪ ਦੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਆਪ ਨੂੰ ਸਮਝ ਸਕੇ ਜਿਸ ਕਰ ਕੇ ਕਦੇ ਆਪ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਮਝਾਂ ਚਰਾਣ ਤੇ ਲਾਇਆ, ਕਦੇ ਖੇਤੀ ਲਈ ਪਰੇਰਿਆ, ਕਦੇ ਵਣਜ ਲਈ ਪਰੇਰਿਆ, ਕਦੇ ਸੌਦਾਗਰੀ ਲਈ ਭੇਜਿਆ, ਕਦੇ ਆਪ ਨੂੰ ਬੀਮਾਰ ਸਮਝਿਆ ਗਇਆ । ਸ਼ਾਇਦ, ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਇਹ ਰਚਨਾ ਉਹਨਾਂ ਯਾਦਾਂ ਵਲ ਸੰਕੇਤ ਕਰਦੀ ਹੈ —

ਮਨੁ ਹਾਲੀ ਕਿਰਸਾਣੀ ਕਰਣੀ ਸਰਮੁ ਪਾਣੀ ਤਨੁ ਖੇਤੁ ॥  
 ਨਾਮੁ ਬੀਜੁ ਸੰਤੋਖੁ ਸੁਹਾਗਾ ਰਖੁ ਗਰੀਬੀ ਵੇਸੁ ॥  
 ਭਾਉ ਕਰਮ ਕਰਿ ਜੰਮਸੀ ਸੇ ਘਰ ਭਾਗਠ ਦੇਖੁ ॥ ੧ ॥  
 ਬਾਬਾ ਮਾਇਆ ਸਾਥਿ ਨ ਹੋਇ ॥

ਇਨਿ ਮਾਇਆ ਜਗੁ ਮੋਹਿਆ ਵਿਰਲਾ ਬੂਝੈ ਕੋਇ ॥੧॥ ਰਹਾਉ ॥  
 ਹਾਣੁ ਹਟੁ ਕਰਿ ਆਰਜਾ ਸਚੁ ਨਾਮੁ ਕਰਿ ਵਥੁ ॥  
 ਸੁਰਤਿ ਸੋਚ ਕਰਿ ਭਾਂਡਸਾਲ ਤਿਸੁ ਵਿਚਿ ਤਿਸ ਨੋ ਰਖੁ ॥  
 ਵਣਜਾਰਿਆ ਸਿਉ ਵਣਜੁ ਕਰਿ ਲੈ ਲਾਹਾ ਮਨ ਹਸੁ ॥੨॥  
 ਸੁਣਿ ਸਾਸਤ ਸਉਦਾਗਰੀ ਸਤੁ ਘੋੜੇ ਲੈ ਚਲੁ ॥  
 ਖਰਚੁ ਬੰਨੁ ਚੰਗਿਆਈਆ ਮਤੁ ਮਨ ਜਾਣਹਿ ਕਲੁ ॥  
 ਨਿਰੰਕਾਰ ਕੈ ਦੇਸਿ ਜਾਹਿ ਤਾ ਸੁਖਿ ਲਹਹਿ ਮਹਲੁ ॥੩॥  
 ਲਾਇ ਚਿਤੁ ਕਰਿ ਚਾਕਰੀ ਮੰਨਿ ਨਾਮੁ ਕਰਿ ਕੰਮੁ ॥  
 ਬੰਨੁ ਬਦੀਆ ਕਰਿ ਧਾਵਣੀ ਤਾ ਕੋ ਆਖੈ ਧੰਨੁ ॥  
 ਨਾਨਕ ਵੇਖੈ ਨਦਰਿ ਕਰਿ ਚੜੈ ਚਵਗਣ ਵੰਨੁ ॥ ੪ ॥ ੨ ॥

(ਸੋਰਠਿ ਮ: ੧)

ਉਪਰ ਦਸੀਆਂ ਸਾਖੀਆਂ ਤੇ ਇਹੋ ਜਿਹੀਆਂ ਹੋਰ ਸਾਖੀਆਂ ਇਸ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਦੀਆਂ ਸਾਖੀਆਂ ਹਨ ।

(੨) ਦੂਜੀ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਉਹਨਾਂ ਸਾਖੀਆਂ ਦੀ ਹੈ ਜਿਹਨਾਂ ਤੋਂ ਕਰਾਮਾਤਾਂ ਦਾ ਝੋਲਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਜਿਹਨਾਂ ਦੀ ਮਹਾਨਤਾ ਨੂੰ ਹੁਣ ਦੇ ਲੋਕ ਸਮਝਣ ਤੋਂ ਆਰੀ ਹਨ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਗੈਰ-ਵਿਗਿਆਨਕ ਸਮਝਦੇ ਹਨ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਖੇਤ

ਹਰਾ ਹੋਣਾ, ਸਰਪ ਛਾਇਆ, ਦੂਮ ਛਾਇਆ ਨਾ ਫਿਰਨੀ, ਵੇਈਂ ਨਦੀ ਪਰਵੇਸ਼, ਬਿਛਾਂ ਤੋਂ ਸਿਠਾਈ ਕਿਰਨੀ ਆਦਿ ਵਾਲੀਆਂ ਸਾਖੀਆਂ ।

(੩) ਤੀਜੀ ਸ਼ਰੇਣੀ ਉਹਨਾਂ ਸਾਖੀਆਂ ਦੀ ਹੈ, ਜਿਹਨਾਂ ਵਿਚ ਭੁਲੜ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਮੁੜ ਕੇ ਸਿਧੇ ਰਾਹੇ ਪਾਇਆ, ਜਿਵੇਂ ਸੱਜਣ ਠੱਗ, ਹਮਜ਼ਾ ਗੋਂਸ, ਠੱਗਾਂ ਦਾ ਨਿਸਤਾਰਾ, ਨੂਰ ਸ਼ਾਹ ਨਿਸਤਾਰਾ, ਸੈਦਪੁਰ ਦੀ ਬੰਦ ਖਲਾਸ, ਕੌਡਾ ਰਾਖਸ਼ ਆਦਿ ।

(੪) ਚੌਥੀ ਸ਼ਰੇਣੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀਆਂ ਨਾਟਕੀ ਸਾਖੀਆਂ ਦੀ ਹੈ, ਜਿਹਨਾਂ ਵਿਚ ਆਪ ਸੋਹਣੇ ਨਾਟਕੀ ਤਮਾਸ਼ੇ ਦੁਆਰਾ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਧਿਆਨ ਖਿਚਦੇ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਕਈ ਧਾਰਮਕ ਜਾਂ ਸਮਾਜਕ ਰਸਮਾਂ ਦੇ ਭੁਲੇਖਿਆਂ ਵਲ ਧਿਆਨ ਦਿਵਾਂਦੇ, ਜਿਵੇਂ ਆਪ ਨੇ ਹਰਦੁਆਰ ਪਾਣੀ ਲਹਿੰਦੇ ਸੁਟ ਕੇ ਕੀਤਾ, ਕੁਰਕੁਸ਼ੇਤਰ ਮਾਸ ਬਣਾ ਕੇ ਕੀਤਾ, ਲਾਹੌਰ ਠੀਕਰੀਆਂ ਇਕੱਠੀਆਂ ਕਰ ਕੇ ਕੀਤਾ, ਦੁਨੀ ਚੰਦ ਨੂੰ ਸੂਈ ਦੇ ਕੇ ਕੀਤਾ, ਆਦਿ । ਕਈ ਰੂਪਾਂ ਵਿਚ ਮਰਦਾਨੇ ਨੂੰ ਆਪ ਨੇ ਨਾਟਕਾਂ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਪਾਤਰ ਬਣਾ ਕੇ ਉਸ ਤੋਂ ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ, ਜਿਵੇਂ ਮਰਦਾਨੇ ਨੂੰ ਮੇਂਚਾ ਬਣਵਾ ਕੇ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਕੌਡੇ ਰਾਖਸ਼ ਦੇ ਢਾਹੇ ਚਾੜ੍ਹ ਕੇ ਆਦਿ ।

(੫) ਪੰਜਵੀਂ ਸ਼ਰੇਣੀ ਵਿਚ ਉਹ ਅਨੇਕ ਸਾਖੀਆਂ, ਗੋਸ਼ਟਾਂ, ਵਾਰਤਾ-ਲਾਪ ਤੇ ਚਰਚਾ ਹਨ ਜਿਹਨਾਂ ਵਿਚ ਹਿੰਦੂ, ਮੁਸਲਮ ਤੇ ਜੋਗੀ ਆਗੂਆਂ ਨਾਲ ਆਪ ਵਿਚਾਰ ਕਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸੱਚੇ ਸਾਂਝੇ ਸਦਾਚਾਰਕ ਧਰਮ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ।

(੬) ਛੇਵੀਂ ਸ਼ਰੇਣੀ ਉਹਨਾਂ ਸਾਖੀਆਂ ਦੀ ਹੈ ਜਿਹਨਾਂ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਜੀ ਸੱਚੇ ਪ੍ਰੇਮ ਦੀ ਡੋਰ ਨਾਲ ਖਿਚੇ ਭੈਣ ਨਾਨਕੀ ਜੀ, ਸ਼ਿਵਨਾਭ, ਝੰਡਾਬਾਢੀ, ਭਾਈ ਭਗੀਰਥ ਆਦਿ ਪਾਸ ਪੁਜਦੇ ਹਨ ।

(੭) ਸਤਵੀਂ ਸ਼ਰੇਣੀ ਉਹਨਾਂ ਸਾਖੀਆਂ ਦੀ ਹੈ ਜਿਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਹ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਗਰੀਬਾਂ ਦੇ ਦੋਸਤ ਸਨ ।

ਨੀਚਾ ਅੰਦਰਿ ਨੀਚ ਜਾਤਿ ਨੀਚੀ ਹੂ ਅਤਿ ਨੀਚੁ ॥  
 ਨਾਨਕੁ ਤਿਨ ਕੈ ਸੰਗਿ ਸਾਥਿ ਵਡਿਆ ਸਿਉ ਕਿਆ ਰੀਸ ॥  
 ਜਿਥੈ ਨੀਚ ਸਮਾਲੀਅਨਿ ਤਿਥੈ ਨਦਰਿ ਤੇਰੀ ਬਖਸੀਸ ॥

(ਸਿਰੀ ਰਾਗੁ ਮ: ੧)

ਇਸ ਸ਼ਰੇਣੀ ਵਿਚ ਭਾਈ ਮਰਦਾਨੇ, ਭਾਈ ਲਾਲੋ, ਸੱਜਣ, ਭੂਮੀਏ, ਕੋਹੜੀ ਫਕੀਰ ਆਦਿ ਦੀਆਂ ਸਾਖੀਆਂ ਆ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ ।

ਸ਼ਰੇਣੀ ਨੰ: ੧, ੩ ਤੋਂ ੭ ਤੀਕ ਦੀਆਂ ਸਾਖੀਆਂ ਐਸੀਆਂ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਆਪ ਪ੍ਰਗਟ-ਪਰਤੱਖ ਰੂਪ ਵਿਚ ਚੇਤੰਨ ਹੋ ਕੇ ਭਾਗ ਲੈ ਰਹੇ ਹਨ ਅਤੇ ਆਪ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰਾਂ, ਧਾਰਨਾਵਾਂ ਤੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਨਾਂ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰਦੇ ਹਨ । ਇਹਨਾਂ ਸਾਖੀਆਂ ਵਿਚ ਜੋ ਬਚਨ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਕਰਦੇ ਹਨ ਉਹ ਬੜੇ ਮਿਠੇ ਤੇ ਮੁਗਧ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਹਨ । ਭਾਵੇਂ ਆਪ ਨੇ, ਉਹ ਸਾਰੇ ਬਚਨ ਸਾਧਾਰਨ ਵਾਰਤਾਲਾਪੀ-ਢੰਗ ਵਿਚ ਤੇ ਵਾਰਤਕ ਵਿਚ ਕੀਤੇ ਹੋਏ ਹਨ ਪਰ ਮਗਰੋਂ ਉਹਨਾਂ ਵਾਰਤਾਲਾਪਾਂ ਨੂੰ ਆਪ ਨੇ ਬਾਣੀ-ਰੂਪ ਤੇ ਕਾਵਿ-ਰੂਪ ਵਿਚ ਅੰਕਤ ਕਰ ਕੇ ਸਦੀਵੀ ਮਾਨਵੀ ਅਗਵਾਈ ਲਈ ਸੁਰਖਸ਼ਤ ਕਰ ਦਿਤਾ । ਆਪ ਪਰਥਾਇ ਸਾਖੀ (ਸਿਖਿਆ) ਬੋਲ ਰਹੇ ਹਨ ਪਰ ਉਹ ਸਾਖੀ 'ਸਾਂਝੀ ਸਗਲ ਜਹਾਨੇ' ਬਣਾ ਦਿਤੀ । ਉਹ ਸਿਖਿਆ ਸਾਰੇ ਜਹਾਨ ਲਈ ਸੀ ਅਤੇ ਸਦੀਵੀ ਮਹਾਨਤਾ ਵਾਲੀ ਸੀ । ਇਹ ਸਾਰੇ ਬਚਨ ਗੁਰੂ-ਪਦ ਦਾ ਨਿਰਣਾ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਕਿਵੇਂ ਧੰਦਿਆਂ ਵਿਚ ਗੁਸੇ ਜੀਵਾਂ ਨੂੰ ਕਾਮਨਾਵਾਂ, ਚਿਤਾਵਾਂ, ਪਾਖੰਡ, ਕਪਟ, ਕਰਮ-ਕਾਂਡ, ਜ਼ਾਹਰਦਾਰੀ, ਫੋਕੀ ਵਿਦਵਤਾ ਆਦਿ ਤੋਂ ਆਜ਼ਾਦ ਕਰਦੇ ਹਨ ।

(੨)

ਪਰ ਸ਼ਰੇਣੀ ਨੰ: ੨ ਦੀਆਂ ਸਾਖੀਆਂ ਐਸੀਆਂ ਹਨ, ਜਿਹਨਾਂ ਵਿਚ ਗੁਰੂ-ਪਦ ਦਾ ਨਿਰਣਾ ਸੁਤੇ ਸਿਧ ਹੋ ਰਹਿਆ ਹੈ । ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਆਪ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਰੂਪ ਜਾਂ ਪ੍ਰਗਟ-ਰੂਪ ਵਿਚ ਇਹਨਾਂ ਸਾਖੀਆਂ ਵਿਚ ਘਟੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ

ਵਿਚ ਭਾਗ ਨਹੀਂ ਲੈ ਰਹੇ । ਸੱਪ ਆ ਗਇਆ— ਆਪ ਸੁਤੇ ਪਏ ਸਨ, ਬ੍ਰਿਛ ਦੀ ਛਾਂ ਨਾ ਫਿਰੀ, ਆਪ ਸੁਤੇ ਪਏ ਸਨ, ਖੇਤ ਹਰਾ ਹੋ ਗਇਆ, ਆਪ ਨੇ ਕੁਝ ਕਹਿਆ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਆਪੇ ਹਰਾ ਹੋ ਗਇਆ ਆਦਿ । ਇਹ ਸਾਖੀਆਂ ਇਸੇ ਲਈ ਅਲੌਕਿਕ ਹਨ ਅਤੇ ਇਸੇ ਲਈ ਬੇਪਰਤੀਤੀ ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਵੀ ਹਨ ।

ਸੋ ਅਸੀਂ ਕੇਵਲ ਸ਼ਰੇਣੀ ਨੰ: ੨ ਦੀਆਂ ਸਾਖੀਆਂ ਉਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਵਿਚਾਰ ਕਰਾਂਗੇ, ਜਿਹਨਾਂ ਸਾਖੀਆਂ ਤੇ ਬੇਪਰਤੀਤੀ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਜਿਹਨਾਂ ਵਿਚ ਕੋਈ ਸੁਨੇਹਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਦਿਸ ਸਕਿਆ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਸਦੀਵੀ ਮਹਾਨਤਾ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ।

੧. ਗੁਰੂ ਜੀ ਇਕ ਬ੍ਰਿਛ ਥਲੇ ਸੁਤੇ, ਦਰੱਖਤ ਦੀ ਛਾਂ ਨਾ ਫਿਰੀ ।
੨. ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਤੇ ਧੁਪ ਆ ਗਈ ਤੇ ਸਰਪ ਨੇ ਫਨ ਖਿਲਾਰ ਕੇ ਛਾਂ ਕਰ ਦਿਤੀ ।
੩. ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀਆਂ ਮੱਝਾਂ ਕਿਸੇ ਦਾ ਖੇਤ ਉਜਾੜ ਗਈਆਂ ਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਵੇਖਣੀ ਨਾਲ ਖੇਤ ਮੁੜ ਹਰਾ ਭਰਾ ਹੋ ਗਿਆ ।

ਪਹਿਲੀ ਗੱਲ ਤਾਂ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਮੇਰਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਸਾਖੀਆਂ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਾਪਰੀਆਂ । ਇਹ ਪਹਿਲਾਂ ਕਈ ਹੋਰ ਮਹਾਂਪੁਰਸ਼ਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਵੀ ਵਾਪਰੀਆਂ ਸਨ । ਇਹ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਮਹਾਨਤਾ ਦੀ ਸਾਖੀ ਹਨ : ਇਹ ਮਹਾਂਪੁਰਸ਼ਾਂ ਦੀ ਮਹਾਨਤਾ ਦੀਆਂ ਸਾਖੀਆਂ ਹਨ ।

ਪਰ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੈਨੂੰ ਸਮਝ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਇਹਨਾਂ ਸਾਖੀਆਂ ਵਿਚ ਬੜੇ ਮਹਾਨ ਸੰਕੇਤ ਵੀ ਹਨ ਜੋ ਸਾਡੇ ਲਈ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੁਰੂ-ਪਦ ਦਾ ਨਿਰਣਾ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ ਗੁਰਬਾਣੀ ਕਰਦੀ ਹੈ । ਸਾਖੀਆਂ ਵਿਚ ਗੁਰੂ-ਮਹਾਨਤਾ ਦੇ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨ ਦਾ ਸਰਲ ਉਪਰਾਲਾ ਹੈ ਜੋ ਜਨ ਸਾਧਾਰਨ ਨੂੰ ਵੀ ਸਮਝ ਆਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ । ਸਾਖੀਆਂ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਵਿਚ ਸ਼ਾਇਦ, ਸਾਨੂੰ ਕਸਰ ਇਹ ਲਗੀ ਹੈ ਕਿ ਅਸੀਂ ਉਹਨਾਂ ਵਿਚ ਵਰਤੀਆਂ ਵਸਤੂਆਂ ਨੂੰ ਕੇਵਲ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤਕ ਪਦਾਰਥ

ਹੀ ਸਮਝਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਗੌਰਜ ਰਹੱਸਵਾਦੀ ਅਰਥਾਂ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਸਮਝਿਆ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਭਾਂਡਾ, ਘਰ, ਸਰਪ, ਚਿਕੜ (ਪੰਕਜ), ਸਾਗਰ, ਪੇਡ, ਸ਼ਾਖ, ਫਲ, ਫੁੱਲ, ਬਿਖ, ਘਨਹਰ, ਧਨ, ਪਿਰ ਆਦਿ ਵਰਤੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਅਰਥ ਕਦੇ ਅਸੀਂ ਬਰਤਨ, ਮਕਾਨ, ਸੱਪ ਆਦਿ ਨਹੀਂ ਲਏ, ਸਗੋਂ ਕੁਝ ਹੋਰ ਹੀ ਲੈਂਦੇ ਹਾਂ। ਵੇਖੋ :

ਭਾਂਡਾ ਧੋਇ ਬੈਸਿ ਧੂਪ ਦੇਵਹੁ  
ਤਉ ਦੂਧੇ ਕਉ ਜਾਵਹੁ ॥

ਇਥੇ ਭਾਂਡਾ, ਧੂਪ, ਦੁਧ ਤੇ ਅਖਰੀ ਅਰਥ ਨਹੀਂ ਹਨ, ਭਾਂਡਾ ਮਨ ਹੈ, ਧੂਪ ਪਵਿਤਰਤਾ ਹੈ, ਦੁਧ ਹਰੀ ਨਾਮ ਹੈ।

ਹਮ ਘਰਿ ਸਾਜਨ ਆਏ ॥  
ਸਾਚੇ ਮੇਲਿ ਮਿਲਾਏ ॥

ਇਥੇ ਘਰ, ਸਾਜਨ ਤੇ ਮੇਲ ਦੇ ਅਖਰੀ ਅਰਥ ਨਹੀਂ—ਘਰ ਹਿਰਦਾ ਹੈ, ਸਾਜਨ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਹੈ ਅਤੇ ਮੇਲ ਆਤਮਕ ਮੇਲ ਹੈ।

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਇਹੋ ਜਿਹੀਆਂ (ਕਰਾਮਾਤੀ) ਸਾਖੀਆਂ ਦੇ ਰਹੱਸ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਸਾਰੇ ‘ਅੰਗੂਰ ਖਟੇ ਹਨ’ ‘ਸਰੇ ਤੇ ਕਛੂਏ ਦੀ ਦੌੜ’ ਆਦਿ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਜਾਣਦੇ ਹਾਂ — ਬਚਪਨ ਵਿਚ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਅਰਥ ਅਖਰੀ ਹੀ ਸਮਝਦੇ ਸਾਂ, ਪਰ ਹੁਣ ਵਡੇਰੇ ਹੋ ਕੇ ਇਉਂ ਜਾਪਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਤਾਂ ਸਾਡੇ ਮਨੁੱਖੀ ਸੁਭਾ ਨੂੰ ਬਿਆਨ ਕਰਨ ਲਈ ਰਹੱਸਮਈ ਕਹਾਣੀਆਂ ਹਨ। ਹਰ ਮਨੁੱਖ ਕਿਸੇ ਵੇਲੇ ਉਹ ਲੁੰਬੜੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ‘ਅੰਗੂਰ ਖਟੇ ਹਨ’ | ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ; ਹਰ ਮਨੁੱਖ ਉਹ ਕਉਆ ਹੈ ਜੋ ਲੁੰਬੜੀ ਦੀ ਖੁਸ਼ਾਮਦ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਆਪਣਾ ਰੋਟੀ ਦਾ ਟੁਕੜਾ ਵੀ ਗਵਾ ਬੈਠਾ ਸੀ। ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿਚ ਰਹੱਸ ਹਨ। ਸਾਖੀਆਂ ਵਿਚ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ?

ਤਾਂ ਤੇ ਮੈਂ ਉਪਰ ਕਥਿਤ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਨੰ: ੨ ਦੀਆਂ ਕੁਝ ਸਾਖੀਆਂ ਦੇ ਰਹੱਸ ਲਭਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਦਾ ਹਾਂ। ਜ਼ਰੂਰੀ ਨਹੀਂ ਸਾਰੇ ਸਹਿਮਤ ਹੋਣ, ਪਰ ਇਹ

ਵੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਨਹੀਂ ਕਿ ਸਾਰੇ ਅ-ਸਹਿਮਤ ਹੋਣ । ਇਹ ਇਕ ਯਤਨ ਹੈ ਜੋ ਗਲਤ ਨਹੀਂ । ਇਹਨਾਂ ਸਾਖੀਆਂ ਦੀ ਰੰਗੀਨੀ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ 'ਨਾਨਕ-ਪ੍ਰਕਾਸ਼' ਵਿਚੋਂ ਵੇਖਣ ਦਾ ਯਤਨ ਵੀ ਕਰਾਂਗੇ ।

(ਬਾਕੀ ਸਾਖੀਆਂ ਦੀਆਂ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਬਾਰੇ ਨਾ ਕੋਈ ਸੰਕਾ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸਦੀਵੀ ਸੰਦੇਸ਼ ਤੋਂ ਕੋਈ ਇਨਕਾਰ ਹੈ ।)

(੩)

(ੳ) ਸਾਖੀ :

ਬਿਛ ਛਾਇਆ ਅਸਥਿਰ ਰਹਿਨੀ

(ਨਾਨਕ ਪ੍ਰਕਾਸ਼, ਅਧਿ: ੧੨)

ਏਕ ਦਿਵਸ ਪਾਦ ਪਦਮ ਸੁੰਦਰ ॥  
ਸਘਣ ਛਾਉਂ ਬੈਠੇ ਗੁਨ ਮੰਦਰ ॥  
ਜਬ ਦਿਨ ਕੇ ਜੁਗ ਜਾਮ ਬਿਤਾਏ ॥  
ਦੁਖ ਮੋਚਨ ਲੋਚਨ ਅਲਸਾਏ ॥  
ਸੁੰਦਰ ਬਸਤ੍ਰ ਬਿਛਾਏ ਬਿਛੋਨਾ ॥  
ਪੌਢੇ ਪੁਨਾ ਅਨੁਕੰਪਾ ਭੋਨਾ ॥  
ਦੇਇ ਮਹੂਰਤ ਜਬਹਿ ਬਿਤਾਵਾ ॥  
ਚਲੇ ਬੁਲਾਰ ਤਿਹ ਮਾਰਗ ਆਵਾ ॥  
ਪੇਖ ਅਚੰਭੇ ਮਨ ਬਿਸਮਾਨਾ ॥  
ਸ਼ੋਰ ਬਿਹੀਨ ਭਯੋ ਠਹਿਰਾਨਾ ॥  
ਨਿਜ ਸੰਗੀ ਸੌਹ ਬਚਨ ਅਲਾਵਾ ॥  
ਦੇਖਹੁ ਅਚਰਜ ਏਹੁ ਸੁਹਾਵਾ ॥  
ਸੁੰਦਰ ਸੁਖ ਮੰਦਰ ਸੁਤ ਕਾਲੂ ॥  
ਸੋਯੋ ਅਜਮਤ ਜਾਮ ਬਿਸਾਲੂ ॥  
ਢਰ ਗਾ ਸਭ ਪਾਦਮ ਪਰਛਾਵਾਂ ॥

ਨਹੀਂ ਢਰਯੋ ਜਹਿੰ ਇਨ ਸੁਖ ਪਾਵਾ ॥  
 ਨਿਸਚੇ ਕਲਾਵਾਨ ਅਵਤਾਰਾ ॥  
 ਰਹਿਤ ਦੁਰਾਇ ਅਪਨ ਪੋ ਸਾਰਾ ॥  
 ਪਾਵਕ ਬੀਚ ਭਸਮ ਕੇ ਜੈਸੇ ॥  
 ਤੇਜ ਨ ਰਖਯੋ ਪਰਤ ਹੈ ਕੈਸੇ ॥  
 ਪਰ ਜੇ ਲਖਣਹਾਰਾ ਹੁਇ ਕੋਊ ॥  
 ਤਿਹ ਨਿਕਾਸ ਸੀਤਹ ਥੈ ਸੋਊ ॥  
 ਤਿਉ ਇਸ ਕੀ ਸੇਵਾ ਜੋ ਕਰਈ ॥  
 ਜਨਮ ਮਰਨ ਤਿਹ ਕਿਉ ਨਹਿ ਟਰਈ ॥

ਇਸ ਸਾਖੀ ਵਿਚ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੀ ਮਹਾਨਤਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਸਤਿਗੁਰੂ ਉਤੇ ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਹੱਥ ਸਦਾ ਹੀ ਹੈ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਪ੍ਰਭੂ ਵਲੋਂ ਭੇਜਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਪ੍ਰਭੂ ਉਸ ਦੇ ਅੰਗ ਸੰਗ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਇਹੋ ਗਲ ਸ੍ਰੀ ਬਚਿਤਰ ਨਾਟਕ ਵਿਚ ਕਹੀ ਹੈ—

ਮੈਂ ਅਪਨਾ ਸੁਤ ਤੋਹਿ ਨਿਵਾਜਾ ॥  
 ਪੰਥ ਪ੍ਰਚੁਰ ਕਰਬੇ ਕਉ ਸਾਜਾ ॥  
 ਜਹਾਂ ਤਹਾਂ ਤੈ ਧਰਮ ਚਲਾਏ ॥  
 ਕੁਬੁਧਿ ਕਰਨ ਤੇ ਲੋਕ ਹਟਾਏ ॥

ਠਾਢ ਭਯੋ ਮੈ ਜੋਰਿ ਕਰ ਬਚਨ ਕਹਾ ਸਿਰਿ ਨਿਆਇ ॥

ਪੰਥ ਚਲੈ ਤਬ ਜਗਤ ਮੈ ਜਬ ਤੁਮ ਕਰਹੁ ਸਹਾਇ ॥

ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ 'ਪੇਡ' ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਮੰਨਿਆ ਤੇ 'ਸਾਖ' ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ।  
 ਬਸੰਤ ਰਾਗ ਵਿਚ ਕਿਹੜਾ ਬਿਰਛ ਫੁਲਿਆ ਪਿਆ ਹੈ ?

(੧) ਕਰਮ ਪੇਡ ਸਾਖਾ ਹਰੀ ਧਰਮੁ ਫਲੁ ਫਲੁ ਗਿਆਨੁ ॥

ਪਤ ਪਰਾਪਤਿ ਛਾਵ ਘਣੀ ਚੂਕਾ ਮਨ ਅਭਿਆਨੁ ॥

(ਬਸੰਤ ਮ: ੧)

(੨) ਮੇਰਾ ਪ੍ਰਭ ਮਉਲਿਆ ਸਦ ਬਸੰਤੁ ॥  
ਇਹੁ ਮਨ ਮਉਲਿਆ ਗਾਇ ਗੁਣ ਗੋਬਿੰਦ ॥

(ਬਸੰਤ ਮ: ੩)

(੩) ਮਾਇਆ ਮੋਹੁ ਸਬਦਿ ਜਲਾਏ ॥  
ਮਨੁ ਤਨੁ ਹਰਿਆ ਸਤਿਗੁਰ ਭਾਏ ॥  
ਸਫਲਿਉ ਬਿਰਖੁ ਹਰਿ ਕੈ ਦੁਆਰਿ ॥  
ਸਾਚੀ ਬਾਣੀ ਨਾਮੁ ਪਿਆਰਿ ॥

(ਬਸੰਤ ਮ: ੪)

(੪) ਮਨੁ ਤਨੁ ਮਉਲਿਓ ਅਤਿ ਅਨੂਪ ॥  
ਸੂਕੇ ਨਾਹੀ ਛਾਵ ਧੂਪ ॥  
ਸਗਲੀ ਰੂਤੀ ਹਰਿਆ ਹੋਇ ॥  
ਸਦ ਬਸੰਤ ਗੁਰ ਮਿਲੇ ਦੇਵ ॥  
ਬਿਰਖ ਜਮਿਓ ਹੈ ਪਾਰਜਾਤ ॥  
ਫੂਲ ਲਗੇ ਫਲ ਰਤਨ ਭਾਂਤਿ ॥

(ਬਸੰਤ ਮ: ੫)

ਮਾਝ ਰਾਗ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦਾ ਰਾਗ ਹੈ । ਇਸ ਰਾਗ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਸਤਿਗੁਰੂ  
ਅਰਜਨ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਨਿਰਣਾ ਹੀ ਇਉਂ ਕੀਤਾ ਹੈ—

ਤੂੰ ਪੇਡ ਸਾਖ ਤੇਰੀ ਫੂਲੀ ॥

ਤੂੰ ਸੂਖਮੁ ਹੋਆ ਅਸਬੂਲੀ ॥

ਸੋ ਇਸ ਸਾਖੀ ਦਾ ਰਹੱਸ ਇਹ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਿਸ ਬ੍ਰਿਛ ਦੀ  
ਛਾਇਆ ਸਦਾ ਗੁਰੂ ਤੇ ਅਸਥਿਤ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ, ਉਹ ਬ੍ਰਿਛ ਪਰਮਾਤਮਾ ਆਪ  
ਹੀ ਹੈ । ਉਹ ਇਹ ਹੈ ਕਿ—

‘ਪੰਥ ਚਲੈ ਤਬ ਜਗਤ ਮੈ

ਜਬ ਤੁਮ ਕਰਹੁ ਸਹਾਇ ॥’



ਪਰਮਤਮਾ ਨੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੂੰ ਸੰਸਾਰ ਉਧਾਰ ਲਈ  
ਭੇਜਿਆ ਹੈ ਤੇ ਆਪਣਾ ਹੱਥ ਸਦਾ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਿਰ ਤੇ ਰਖਿਆ ਹੈ ।

ਬ੍ਰਿਛ ਦੀ ਛਾਂ ਵਿਚ ਠੰਢ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ । ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ  
ਉਸ ਬ੍ਰਿਛ ਨੂੰ ਪਾਦਪ ਦਲ ਸੁੰਦਰ (ਘਣੇ ਪਤਿਆਂ ਵਾਲਾ) ਤੇ 'ਸਘਨ ਛਾਉ  
ਬੈਠੇ' (ਸੰਘਣੀ ਛਾਂ) ਵਾਲਾ ਕਿਹਾ ਹੈ । ਮਹਾਂ ਕਵੀ ਨੇ ਨਾਨਕ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਵਿਚ  
ਲਿਖਿਆ ਹੈ :—

ਤਪਹਿ ਰਿਦਾ ਜਿਵ ਮਤਸਰ ਧਾਰੀ ॥  
ਤਿਉ ਤਪ ਗਈ ਭੂਮਿਕਾ ਸਾਰੀ ॥  
ਬਹਿਤ ਜੋਰ ਸੋ ਤਪਤ ਸਮੀਰਾ ॥  
ਜੋ ਤਾਪਹਿ ਨਰ ਨਾਰਿ ਸਰੀਰਾ ॥  
ਜਿਉ ਖਲ ਉਚਰਹਿ ਬਚਨ ਕੁਢਾਲੀ ॥  
ਰਿਦਾ ਤਪਾਇ ਦੇ ਰਿਸ ਨਾਲੀ ॥  
ਮਾਰਤੰਡ ਕੀ ਚੰਡ ਮਰੀਚਾ ॥  
ਦੁਖੀ ਜੀਵ ਲਘੁ ਤਾਲਨ ਬੀਚਾ ॥  
ਜਿਉ ਜਗ ਭਗਤਿ ਹੀਨ ਹੈ ਪ੍ਰਾਨੀ ॥  
ਜਨਮ ਮਰਨ ਮਹਿ ਨਿਤ ਦੁਖ ਖਾਨੀ ॥  
ਸੂਕੇ ਜਲ ਕਰਦਮ ਬਿਹਰਾਨੀ ॥  
ਜਨ ਪ੍ਰੇਮੀ ਉਹ ਸੀਖ ਸਿਖਾਨੀ ॥  
ਸਹਿਤ ਧੂਰ ਬਹੁ ਭ੍ਰਮਤ ਬਘੂਰੇ ॥  
ਜਿਉਂ ਮਤਿ ਭ੍ਰਮਤਿ ਬਿਨਾ ਗੁਰ ਪੂਰੇ ॥  
ਮ੍ਰਿਗ ਤ੍ਰਿਸਨਾ ਕੋ ਹੋਰਹਿ ਨੀਰਾ ॥  
ਦੋਰਤ ਮ੍ਰਿਗ ਨਹਿ ਪਾਵਹਿ ਧੀਰਾ ॥  
ਜਿਉਂ ਮਨ ਬਿਖਯ ਸੁਖਨ ਹਿਤ ਧਾਈ ॥  
ਤ੍ਰਿਪਤਿ ਨ ਹੋਤ ਨ ਬਿਰਤਾ ਪਾਈ ॥

ਗਰਮੀ ਦਾ ਦੁਖ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੈ ਜਿਵੇਂ 'ਈਰਖਾਲੂ ਹਿਰਦਾ' ਹੈ ।  
'ਬਚਨ ਕੁਢਾਲੀ' ਹਨ 'ਭਗਤਹੀਨ ਪ੍ਰਾਨੀ' ਹੈ, ਬਿਨ ਗੁਰੂ ਬੇਮੁਖ ਹੈ ਜਾਂ ਵਿਸ਼ਈ  
ਮਨ ਨੈ ।

ਬ੍ਰਿਛ ਦੀ ਛਾਂ ਥੱਲੇ ਗੁਰੂ ਹੈ, ਉਹ ਠੰਢ ਵਿਚ ਹੈ, ਉਸ ਤੇ ਇਸ  
ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਗਰਮੀ ਦਾ ਕੋਈ ਅਸਰ ਨਹੀਂ ਹੈ । ਉਥੇ ਤਾਂ ਠੰਢਕ ਹੈ ।

ਭਾਵਹਿ ਬਹੁ ਸੀਤਲਤਾ ਪਾਨੀ ॥

ਭਾਗ ਜਗੇ ਜਿਉਂ ਗੁਰ ਕੀ ਬਾਨੀ ॥

ਗੁਰੂ ਉਤੇ ਇਹ ਛਾਂ ਹੈ—ਇਹ ਸਾਖੀ 'ਅਸਥਿਰ ਛਾਇਆ' ਦੀ ਸੂਚਕ  
ਹੈ ।

ਗੁਰੂ ਉਤੇ ਛਾਂ ਹੈ । ਗੁਰੂ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਛਾਂ ਥਲੇ ਬੁਲਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ । ਗੁਰੂ  
ਠੰਢਕ ਵਿਚ ਹੈ, ਗੁਰੂ ਬਾਣੀ ਰਾਹੀਂ ਠੰਢਕ ਦਾ ਪਰਸਾਰ ਕਰਦਾ ਹੈ । ਗੁਰੂ  
ਬ੍ਰਿਛ ਥੱਲੇ ਹੈ, ਉਹ ਕਿਸੇ ਹਨੇਰੀ, ਮੀਂਹ ਤੋਂ ਘਬਰਾ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ । ਗੁਰੂ  
ਸੰਸਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਉਹ ਬ੍ਰਿਛ ਹੀ ਦਸਣ ਆਇਆ ਹੈ । ਇਸੇ ਲਈ ਬ੍ਰਿਛ  
ਛਾਇਆ ਥਲੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਰਾਏ ਬੁਲਾਰ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ :—

ਤਿਉ ਇਸ ਦੀ ਸੇਵਾ ਜੋ ਕਰਈ ॥

ਜਨਮ ਮਰਨ ਤਿਹ ਕਿਉਂ ਨਹਿ ਟਰਈ ॥

ਗੁਰੂ ਸਾਰੇ ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਬ੍ਰਿਛ ਛਾਇਆ ਥਲੇ ਲੈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਉਹ ਬ੍ਰਿਛ  
ਵੀ ਕਿਹੋ ਜਿਹਾ ਹੈ ? ਬ੍ਰਿਛ ਹੈ ਪਾਰਜਾਤ ਦਾ, ਬ੍ਰਿਛ ਹੈ ਕਲਪ ਦਾ,  
ਬ੍ਰਿਛ ਹੈ ਪਦਮ ਦਾ, ਬ੍ਰਿਛ ਹੈ ਮੌਲਸਰੀ ਜਿਸ ਦੀ ਸੁਗੰਧ ਸਾਰੇ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ  
ਪਸਰੀ ਹੈ ।

ਛਾਂ ਨਹੀਂ ਟਲਦੀ ਦਾ ਭਾਵ ਇਹ ਵੀ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਅਤੇ ਉਹ ਬ੍ਰਿਛ  
ਇਕ-ਮਿਕ ਹਨ, ਇਸ ਲਈ ਗੁਰੂ ਹੀ ਉਹ ਬ੍ਰਿਛ ਹੈ, ਗੁਰੂ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਹੈ,  
ਗੁਰੂ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਦਾ ਪੂਰਾ ਨੇਮ, ਉਸ ਦੀ ਛਾਂ ਹੈ, ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਕਿੰਨਾ ਮਹਾਨ  
ਹੋਵੇਗਾ ।

ਸ਼ਾਇਦ ਇਹ ਹੈ ਇਸ ਸਾਦੀ ਜਹੀ ਸਾਖੀ ਦਾ ਅਰਥ !

(ਅ) ਸਾਖੀ :

## ਸਰਪ ਛਾਉ

ਇਕ ਦਿਨ ਗੁਰੂ ਜੀ ਸੌਂ ਗਏ ਤੇ —

ਪਸਚਮ ਦਿਸ਼ਾ ਤਰਨ ਬਹੁ ਜਾਵਾ ॥  
ਮੁਖ ਖੰਕਜ ਪਰ ਆਤਪ ਆਵਾ ॥  
ਸ਼ੇਦ ਬਿੰਦੂ ਬੂੰਦ ਮਕਰੰਦਾ ॥  
ਰਾਜਤ ਜਿਵ ਪਾਤਨ ਅਰਬਿੰਦਾ ॥  
ਕਿਧੋ ਚੰਦ੍ਰਮਾ ਮੰਡਲ ਮਾਹੀ ॥  
ਕਿਨਕਾ ਸ੍ਰਵਤ ਪਿਯੂਖ ਸੁਹਾਹੀ ॥  
ਸ਼ੇਖ ਨਾਗ ਲਖ ਸ਼ੈਨ ਮਿਲਾਪੀ ॥  
ਆਤਪ ਉਬਪਿਉ ਇਉ ਉਰ ਥਾਪੀ ॥  
ਸ੍ਰੀਤ ਵਰਨਗੋ ਦੁਗਧ ਨਵੀਨਾ ॥  
ਧਰ ਦੂਸਰ ਤਨ ਆਵ ਪ੍ਰਬੀਨਾ ॥  
ਸੁੰਦਰ ਸੁਖ ਮੰਦਰ ਕੋ ਦੇਖੀ ॥  
ਕੀਨ ਬੰਦਨਾ ਪ੍ਰੀਤ ਬਿਸੇਖੀ ॥  
ਬਹੁਰੋ ਤੀਨ ਪ੍ਰਦਛਨਾ ਦੀਨੀ ॥  
ਸੀਸ ਦਿਸਾ ਨਿਜ ਇਸਥਿਤ ਕੀਨੀ ॥  
ਹੇਤ ਛਾਉ ਕੇ ਫਨ ਬਿਸਥਾਰਾ ॥  
ਅਤਿ ਉਜਲ ਜਿਵ ਸੁਰਸਰਿ ਧਾਰਾ ॥  
ਉਚੋ ਫਨ ਅਸ ਸੋਭਾ ਪਾਈ ॥  
ਕਿਧੋ ਸਿੰਧ ਸੀ ਸ਼ੈਨ ਬਨਾਈ ॥  
ਸਭ ਸਰੀਰ ਪਰ ਜਿਸ ਕੀ ਛਾਯਾ ॥  
ਜੜ ਸਾ ਥਿਰ ਨਹਿ ਨੈਕੁ ਡੁਲਾਯਾ ॥

ਇਹ ਘਟਨਾ ਵੀ 'ਤਲਵੰਡੀ ਨ੍ਰਿਪ ਰਾਇ ਬੁਲਾਰੁ' ਨੇ ਦੇਖੀ ।

ਇਹ ਸਾਖੀ ਗੁਰੂ ਮਹਾਨਤਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦੀ ਹੈ। 'ਸਰਪ' ਸੰਸਾਰ ਵਿਚਾਰ ਅਨੁਸਾਰ ਧਨ, ਸੁੰਦਰਤਾ ਤੇ ਰਾਗ ਦਾ ਆਸ਼ਕ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਸੁਤੇ ਪਏ ਹਨ, ਸਰਪ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਤੇ ਫਨ ਖਿਲਾਰ ਕੇ ਖਲੋ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਸਰਪ ਨੇ ਲਭ ਲਇਆ ਖਜ਼ਾਨੇ ਨੂੰ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸੰਸਾਰ ਲਈ ਅਤਿਅੰਤ ਕੀਮਤੀ ਖਜ਼ਾਨਾ ਹਨ, ਸਰਪ ਨੇ ਲਭ ਲਇਆ ਹੈ ਰਾਗ ਦੇ ਭੰਡਾਰ ਨੂੰ—ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸੰਸਾਰ ਲਈ ਬਾਣੀ ਦੀ ਧੁਨ ਦਾ ਅਲਾਪ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਮਹਾਨ ਸੰਗੀਤਕਾਰ ਹੈ; ਸਰਪ ਉਸ ਦੇ ਰਾਗ ਤੇ ਮਸਤ ਹੈ; ਸਰਪ ਸੁੰਦਰਤਾ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਥੇ ਸੁੰਦਰਤਾ ਦਾ ਮੁਜੱਸਮਾ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਸਰਪ ਨੇ ਲਭ ਲਇਆ ਹੈ।

ਸਰਪ ਜ਼ਹਿਰ ਦਾ ਸੂਚਕ ਹੈ। ਪਰ ਸ਼ਿਵ ਦੇ ਗਲ ਵਿਚ ਉਹ ਲਿਪ-ਟਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਸ਼ਿਵ ਨੇ 'ਕਾਲਕੂਟ' ਜ਼ਹਿਰ ਨੂੰ ਗਲੇ ਵਿਚ ਰੋਕਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨੇ ਵੀ ਸਾਰੇ ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਬਿਖ ਨੂੰ ਚੂਸ ਲੈਣਾ ਹੈ — ਉਸ ਦੀ ਗਿਰਾਵਟ ਦੀ ਬਿਖ ਨੂੰ। ਸਰਪ ਇਸ ਗਲ ਦੀ ਗਵਾਹੀ ਹੈ।

ਸਰਪ ਸੇਜਾ ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਜੀ ਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਤੇ ਉਹ ਖੀਰ-ਸਾਗਰ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ਰਾਮ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਸੰਸਾਰ ਦਾ ਪਾਲਕ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨੂੰ ਸਰਪ ਨੇ ਸੇਜਾ ਵੀ ਦਿਤੀ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਤੇ ਫਨ ਵੀ ਖਿਲਾਰਿਆ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਜੀ ਤੇ ਖਿਲਾਰਿਆ ਹੈ। ਸੋ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਰੇ ਸੰਸਾਰ ਦਾ ਪਾਲਕ ਹੈ।

(ੲ) ਸਾਖੀ :

### ਸੁਰਭੀ ਚਾਰਨ ਪ੍ਰਸੰਗ

ਗੁਰੂ ਜੀ ਸੁਰਭੀ (ਗਊਆਂ) ਚਾਰਨ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਗਊਆਂ ਕਿਸੇ ਰਾਹਕ ਦਾ ਖੇਤ ਚਰ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਉਹ ਜਾ ਕੇ ਰਾਏ ਬੁਲਾਰ ਪਾਸ ਫਰਿਆਦ ਕਰਦਾ ਹੈ :

ਪੁਨ ਬੋਲਯੋ ਸੁਨ ਕਰਿ ਕ੍ਰਿਖਕਾਰਾ ॥

ਸਾਬਤ ਏਕ ਨ ਕੋਨ ਕਿਦਾਰਾ ॥

ਪਠਵਹੁ ਮਾਨਵ ਹਰਹਿ ਤਾਸੂ ॥  
 ਮੈ ਨਹਿ ਕਹੈ ਕੂਰ ਤੁਮ ਪਾਸੂ ॥  
 ਯੁਗਮ ਬਚਨ ਸੁਨ ਸੰਸੈ ਆਯਾ ॥  
 ਨਿਰਨੈ ਕਾਰਨ ਮਨਜ ਪਠਾਯਾ ॥  
 ਹੇਰਯੋ ਫਿਰ ਕੈ ਨਰ ਚਹੁਆਂ ਤੇ ॥  
 ਬਿਘਨ ਨ ਦੀਸੈ ਮੁਰਯੋ ਤਹਾਂ ਤੇ ॥  
 ਆਇ ਰਾਇ ਸੋ ਬਾਤ ਜਨਾਈ ॥  
 ਮੈ ਹੇਰੀ ਫਿਰ ਕੈ ਚਹੁ ਆਈ ॥  
 ਨਹਿ ਪਸੂ ਖੋਜ ਨ ਬੂਟਾ ਟੂਟਾ ॥  
 ਰਹਯੋ ਨਿਸਰ ਸਭ ਸਾਬਿਤ ਬੂਟਾ ॥  
 ਚਹੂੰ ਓਰ ਕਿਤ ਬਾਰ ਨ ਤੋਰੀ ॥  
 ਹਰੀ ਖਰੀ ਭੂ ਜਰੀ ਸੁਜੋਰੀ ॥  
 ਰਾਹਕ ਝੂਠੋ ਦੇਤ ਦੁਹਾਈ ॥  
 ਉਚਿਤ ਦੰਡ ਇਹ ਹੈ ਨਰ ਰਾਈ ॥

ਅਗੇ ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਸਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਗਉਆਂ ਦਾ ਛੇੜੂ  
 ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸੀ, ਉਹ ਦੁੱਧ ਮੱਖਣ ਬਹੁਤ ਦਿੰਦੀਆਂ—

ਸੋਭਹਿ ਸਭ ਸੁਰਭੀ ਤਨ ਪੀਨਾ ॥  
 ਛੀਰ ਦੇਹਿ ਬਹੁ ਬਡ ਆਪੀਨਾ ॥  
 ਦਿਨ ਪ੍ਰਤਿ ਮਾਖਨ ਹੋਤ ਸਵਾਯਾ ॥  
 ਕਾਲੂ ਹੇਰ ਹੇਰ ਹਰਖਾਯਾ ॥  
 ਬਾਸਨ ਵਡੇ ਮਾਹਿ ਦਧਿ ਪਾਈ ॥  
 ਦਾਸੀ ਮਥਹਿ ਜੋਰ ਕਰ ਲਾਈ ॥  
 ਰਾਖਹਿ ਮਾਖਨ ਮਾਤ ਸਵਾਰੀ ॥  
 ਸੁਤਹਿੰ ਖਵਾਵਤ ਰੁਚ ਅਨੁਸਾਰੀ ॥  
 ਬਸਤ ਬਿੰਦ ਬਪ ਪੁਸਟ ਸੁਹਾਏ ॥

ਪੈ ਪੀਵਹਿ ਬਹੁ ਰਹੇ ਅਘਾਏ ॥

ਅਸ ਬਿਧ ਕਿੰਚਤ ਕਾਲ ਬਿਤਾਯੋ ॥

ਜੰਤਨ ਜੋਨ ਉਸਾਰਨ ਆਯੋ ॥

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਗੁਰੂਆਂ ਦੇ ਵੱਗ ਦਾ ਰਖਵਾਲਾ ਹੈ। 'ਖੇਤੀ' ਸੰਸਾਰ ਹੈ। ਗੁਰੂਆਂ ਜੀਵ ਹਨ। ਗੁਰੂਆਂ ਕਈ ਵਾਰੀ ਉਜਾੜਾ ਵੀ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ, ਆਪਣੇ ਸੰਸਾਰ ਦਾ ਜਦੋਂ ਉਹਨਾਂ ਵਿਚ ਕਾਮਾਦਿਕ, ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾ, ਅੰਨਿਆ, ਹਿੰਸਾ, ਜਬਰ ਤੇ ਲਾਲਸਾ ਵਧਦੇ ਹਨ ਮਨੁੱਖਤਾ ਗਿਰਾਵਟ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਆਪਣੇ ਸੰਸਾਰ ਦਾ ਆਪ ਉਜਾੜਾ ਕਰ ਦਿੰਦੀ ਹੈ : ਪਰ ਗੁਰੂ ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਸੋਹਣਾ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਪਹਿਲਾਂ ਗੁਰੂਆਂ ਨੂੰ ਸੁਧਾਰਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਸੁਧਰਦੀਆਂ ਹਨ—ਕਿੰਨਾ ਸਾਰਾ ਦੁਧ ਤੇ ਮੱਖਣ ਦੇਣ ਲਗ ਪੈਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਦੁਧ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਹੈ, ਘਿਉ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਹੈ। ਜੀਵਾਂ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨਾਲ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਸੰਸਾਰ ਉਜਾੜੂ ਰੁਚੀ ਨਾਸ਼ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਸੰਸਾਰ ਸੋਹਣਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸੋ ਗੁਰੂ ਸੰਸਾਰ ਦਾ ਆਚਰਨ ਉੱਚਾ ਕਰ ਕੇ ਉਸ ਦਾ ਸੁਧਾਰ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਸੋਹਣੀ ਰਮਣੀਕ ਥਾਂ ਬਣਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਸ਼ਾਇਦ ਇਹ ਹੋਵੇ, ਇਸ ਸਾਖੀ ਦਾ ਰਹੱਸ।

\*

\*

\*

ਪਰਤੱਖ ਹੈ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਦਾ ਜਿਹੀਆਂ ਸਾਖੀਆਂ ਵਿਚ ਬੜੇ ਗੰਭੀਰ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਵੀ ਦਿਤੇ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਗੁਰੂ ਦੀ ਪਦਵੀ ਕੀ ਹੈ, ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਤੇ ਗੁਰੂ ਦਾ ਸਬੰਧ ਕੀ ਹੈ ? ਗੁਰੂ ਨੇ ਸੰਸਾਰ ਲਈ ਕੀ ਕਰਨਾ ਹੈ ? ਗੁਰੂ ਦਾ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਆਉਣ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਕੀ ਹੈ ? ਆਦਿ। ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਦੇ ਸਰੂਪ ਬੜੇ ਵਚਿਤਰ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਦਿਤੇ ਹਨ, ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਬ੍ਰਿਛ ਰੂਪ ਹੈ ਜਿਸ ਦੀ ਛਾਂ ਸਾਰੇ ਸੰਸਾਰ ਲਈ ਹੈ। ਸੰਸਾਰ ਖੇਤੀ ਰੂਪ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਗੁਰ-ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਹਰਾ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਸੰਸਾਰੀ ਲੋਕ ਗੁਰੂ ਰੂਪ ਹਨ ਜਿਹਨਾਂ ਦਾ ਰਾਖਾ ਤੇ ਛੇੜੂ ਗੁਰੂ ਹੈ।

ਇਹ ਸਾਖੀਆਂ ਦਾਰਸ਼ਨਕ (Philosophical) ਹਨ। ਸਾਖੀਆਂ ਵਿਚ

ਹੋਰ ਵੀ ਬੜੇ ਸੰਕੇਤ ਹਨ। ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਸਾਖੀਆਂ ਵਿਚ ਸਮਾਜ ਦੀ ਅਧੋਗਤੀ ਦਾ ਬਿਆਨ ਹੈ। ਹਰ ਸਦੀ ਵਿਚ ਸਾਖੀਆਂ ਦੀ ਨਵੀਂ ਵਿਆਖਿਆ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਵਿਚ ਸਦੀਵੀ ਤੌਰ ਤੇ ਸੰਸਾਰ ਲਈ ਸਿਖਿਆ ਰੱਖੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਸਾਖੀਆਂ ਦੇ ਪਾਤਰਾਂ ਨੂੰ ਵਕਤੀ ਸਮੇਂ ਦੇ ਸਥਾਨਕ ਪਾਤਰ ਵੀ ਸਮਝੋ ਪਰ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਚਿੰਨ੍ਹ ਤੇ ਪਰਤੀਕ ਵੀ ਸਮਝੋ। ਇਹ ਸਾਖੀਆਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਾਪਰੀਆਂ ਪਰ ਇਹ ਹੁਣ ਵੀ ਵਾਪਰ ਰਹੀਆਂ ਹਨ, ਧਰਤੀ ਤੇ ਵੀ ਵਾਪਰ ਰਹੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਸਾਡੇ ਅੰਦਰ ਵੀ ਵਾਪਰ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਇਹ ਸਾਡਾ ਇਤਿਹਾਸ ਵੀ ਹਨ ਅਤੇ ਸਾਡਾ ਮਿਥਿਹਾਸ ਵੀ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਵਿਚ ਥੋੜੀ ਜਿੰਨੀ ਕਲਪਨਾ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਅਤੇ ਬੁਧੀ ਦੀ ਉਤਪਤੀ ਨਾਲ ਝਾਤ ਮਾਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਹਾਵ-ਭਾਵ ਵਿਚ ਬਚਗਾਨਾ ਦਿਸਣ ਵਾਲੀਆਂ ਸਾਖੀਆਂ ਅਕਲ ਦਾ ਖਜਾਨਾ ਦਿਸ ਪੈਣਗੀਆਂ।

(੪)

ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀਆਂ ਅਨੇਕਾਂ ਸਾਖੀਆਂ ਵਿਚ ਸਮਕਾਲੀਨ ਸਮਾਜਕ ਜੀਵਨ ਦਾ ਬੜੇ ਗੋਹਜ ਚਿੰਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਵਰਨਣ ਹੈ। ਇਸ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਆਮ ਸਾਖੀਆਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਪੰਡਤਾਂ, ਮੁਲਾਂ, ਜੋਗੀਆਂ ਜਾਂ ਅਮੀਰਾਂ ਜਾਂ ਲਾਲੋ-ਭਾਗੋ ਆਦਿ ਦਾ ਵਰਣਨ ਹੈ, ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਮੈਂ ਇਥੇ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ। ਇਹ ਸਾਖੀਆਂ ਬੜੀਆਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਭਾਵਾਂ ਦੀਆਂ ਹਨ। ਪਰ ਤਿੰਨ ਚਿੰਨ੍ਹ ਰੂਪ ਵਾਲੀਆਂ ਸਾਖੀਆਂ ਵਲ ਸੰਖੇਪ ਸੰਕੇਤ ਇਥੇ ਕਰਦਾ ਹਾਂ। ਸਮਕਾਲੀਨ ਸਮਾਜ ਸੱਜਣ ਠੱਗਾਂ, ਕੌਡੇ ਰਾਖਸ਼ਾਂ ਅਤੇ ਕੋਹੜੀਆਂ ਦਾ ਸੀ।

ਸਜਣ-ਠਗ ਕੇਵਲ ਇਤਿਹਾਸਕ ਘਟਨਾ ਨਹੀਂ, ਕਿਉਂਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ 'ਠਗ ਰੂਪ' ਬਿਰਤੀ ਦਾ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਾਣੀ ਦੁਆਰਾ ਖੋਲ੍ਹ ਕੇ ਵਰਣਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਐਸੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਭਰਮਾਰ ਸੀ ਜੋ ਵੇਖਣ ਵਿਚ ਧਾਰਮਕ ਭੇਖ ਵਾਲੇ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਮਹਾਂਪੁਰਸ਼ ਦਿਸਦੇ ਹਨ ਪਰ ਵਿਚੋਂ ਕੈਂਹੋਂ, ਢਠੇ ਮੰਦਰਾਂ, ਬਗਲਿਆਂ, ਸਿੰਮਲਾਂ ਵਰਗੇ ਤੇ ਅੰਧਲੇ ਸਨ। ਇਹ ਲੋਕ ਬਾਹਰੋਂ ਚੰਗੇ ਸਨ ਪਰ ਵਿਚੋਂ ਕਾਲੇ, ਕੁਕਰਮੀ ਤੇ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟ ਵਤੀਰੇ ਵਾਲੇ ਸਨ—

ਬਗਾ ਬਗੇ ਕਪੜੇ ਤੀਰਥ ਮੰਝਿ ਵਸੰਨਿ ॥  
 ਘੁਟਿ ਘੁਟਿ ਜੀਆ ਖਾਵਣੇ ਬਗੇ ਨਾ ਕਹੀਅਨਿ ॥  
 ਸਿੰਮਲ ਰੁਖੁ ਸਰੀਰੁ ਮੈ ਮੈ ਜਨ ਦੇਖਿ ਭੁਲੰਨਿ ॥  
 ਸੇ ਫਲ ਕੰਮਿ ਨ ਆਵਨੀ ਤੇ ਗੁਣਮੈ ਤਨਿ ਹੰਨਿ ॥

ਇਹ ਹਾਲ ਸੀ ਸਮਾਜ ਦਾ। ਤਲੰਭੇ ਵਾਲਾ ਸਜਣ ਤਾਂ ਇਸ ਦਸ਼ਾ ਦਾ ਪਰਤੀਕ ਸੀ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਚੁਣ ਕੇ ਸਮਾਜਕ ਜੀਵਨ ਦੀ ਅਲੋਚਨਾ ਲਈ ਮੌਕਾ ਪੈਦਾ ਕੀਤਾ। ਕਮਾਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਇਸੇ ਨੂੰ ਗੁਰ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਰਾਹੀਂ ਇੰਨਾ ਉੱਚਾ ਕਰ ਦਿਤਾ ਕਿ ਇਸ ਦੀ ਕਤਲਗਾਹ ਵਿਚ ਹੀ ਪਹਿਲੀ ਧਰਮਸਾਲ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ ਇਸ ਨੂੰ ਮੰਜੀ ਦੇ ਕੇ ਆਪਣਾ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਬਣਾ ਦਿਤਾ।

‘ਕੋਡੇ’ ਰਾਖਸ਼ ਨਾਲ ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਵਾਰਤਾਲਾਪ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤਦ ਕੋਡਾ ਦਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਪਾਸ ਇਕ ਸ਼ੀਸ਼ਾ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚੋਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਮਨੁੱਖਾਂ ਦਾ ਮੂੰਹ ਸੂਰ, ਕੁਤੇ, ਗਧੇ ਆਦਿ ਵਰਗਾ ਦਿਸਦਾ ਹੈ, ਮੈਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਤਲ ਕੇ ਖਾ ਜਾਂਦਾ ਹਾਂ।

ਗਹਿ ਕਰਿ ਆਨੇ ਮਨੁਜ ਘਨੇਰੇ ॥  
 ਮੁਕਰ ਵਿਖੇ ਪ੍ਰਤਿਬਿੰਬ ਸੁ ਹੇਰੇ ॥  
 ਸੂਕਰ, ਕੂਕਰ, ਖਰ, ਖਗ, ਸ਼ੇਰਾ ॥  
 ਇਤਿਆਦਿਕ ਸਭ ਕੇ ਮੁਖ ਹੇਰਾ ॥

ਭਾਵ ਕਿ ਇਹ ਸਾਰੇ ਮਨੁੱਖ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮੈਂ ਖਾਂਦਾ ਹਾਂ, ਵੇਖਣ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖ ਹਨ ਪਰ ਅਸਲ ਵਿਚ ਇਹ ਸ਼ੇਰ, ਕੁਤੇ, ਗਧੇ, ਸੂਰ, ਆਦਿ ਹੀ ਹਨ, ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਕਰਤੂਤ ਪਸੂ ਦੀ ਹੈ, ਜਾਤ ਮਾਣਸ ਹੈ। ਤਾਂ ਤੇ ਕੋਡਾ ਵੀ ਇਕ ਚਿੰਨ੍ਹ ਹੀ ਹੈ।

‘ਕੋਹੜੀ’ ਫਕੀਰ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਮਿਲਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਅਰੋਗ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਕੋਹੜੀ ਤੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰਾ ਸੰਸਾਰ ਸੀ : ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਕੋਹੜੀ ਸਮਾਜ ਦੇ ਚਿੰਨ੍ਹ ਧਨਾਸਰੀ ਰਾਗ ਵਿਚ ਦਸੇ ਹਨ—



“ਜੈ ਤਨਿ ਬਾਣੀ ਵਿਸਰਿ ਜਾਇ ॥”

ਬਹੁਤਾ ਬੋਲਣ, ਮੋਹ, ਪਰੀਤਿ ਸੁਆਦ ਆਦਿ ॥

ਇਸ ਦਸ਼ਾ ਦਾ ਇਲਾਜ ਦਸਿਆ ਹੈ —

ਕਰਮਿ ਮਿਲੈ ਆਖਣੁ ਤੇਰਾ ਨਾਉ ॥

ਜਿਤੁ ਲਗਿ ਤਰਣਾ ਹੋਰੁ ਨਹੀ ਥਾਉ ॥

ਜੇਕੋ ਡੂਬੈ ਫਿਰਿ ਹੋਵੈ ਸਾਰ ॥

ਨਾਨਕ ਸਾਚਾ ਸਰਬ ਦਾਤਾਰ ॥

‘ਨੂਰ ਸ਼ਾਹ’ ਜਾਂ ‘ਤ੍ਰਿਯਾ ਰਾਜ ਪ੍ਰਸੰਗ’ ਵਿਚ ਵੀ ਤ੍ਰਿਯਾ ਦੇ ਜੋਰ ਨੂੰ ਆਪ ਨੇ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਲੋਕ ਇਸਤ੍ਰੀ ਦੀ ਗੁਲਾਮੀ ਆਦਿ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿਉਂਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਕਾਮ ਦੀ ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਹੈ। ਇਸ ਹਾਲਤ ਦਾ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਵੀ ਆਪ ਨੇ ਬਿਆਨ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ ।

ਇਹਨਾਂ ਸਾਖੀਆਂ ਨੂੰ ਇਹਨਾਂ ਸੰਕੇਤਾਂ ਸਹਿਤ ਹੀ ਸਮਝਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ ।

(੫)

ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਨੰ: ੨ ਦੀਆਂ ਸਾਖੀਆਂ ਐਸੀਆਂ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਮਹਾਨਤਾ ਦਾ ਨਿਰਣਾ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਆਪ ਕਰਦਾ ਹੈ । ਇਹ ਗੁਰੂ ਬਾਬੇ ਦੀਆਂ ਕਰਾਮਾਤਾਂ ਨਹੀਂ ਕਹੀਆਂ ਜਾ ਸਕਦੀਆਂ ।

ਗੁਰੂ ਬਾਬੇ ਦੀਆਂ ਕਰਾਮਾਤਾਂ ਤੇ ਹੋਰ ਹਨ ਜਿਹਨਾਂ ਦੇ ਚਮਤਕਾਰ ਨੂੰ, ਅਸੀਂ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਸਕੇ । ਜੋ ਕੁਝ ਬਾਕੀ ਛੇ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਦੀਆਂ ਸਾਖੀਆਂ ਵਿਚ ਵਾਪਰਦਾ ਹੈ, ਇਹ ਗੁਰੂ ਬਾਬੇ ਦੀਆਂ ਕਰਾਮਾਤਾਂ ਹਨ । ਇਹ ਸਾਰੀਆਂ ਕਰਾਮਾਤਾਂ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਤੇ ਆਪ ਦੀ ਰਚੀ ਸੰਗਤ ਦੁਆਰਾ ਵਾਪਰਦੀਆਂ ਹਨ । ਕਰਾਮਾਤ ਇਹੋ ਹੈ ਕਿ ਮਨੁੱਖੀ ਜਾਮੇ ਵਿਚ ਹੁੰਦਿਆਂ, ਮਨੁੱਖ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਉਚੇਰਾ ਸੋਚਣਾ ਤੇ ਕਰਨਾ, ਗ੍ਰਿਹਿਤੀ ਹੁੰਦਿਆਂ, ਮਾਇਆ ਵਿਚ ਵਿਚਰਦਿਆਂ,

ਨਿਰਲੇਪ ਰਹਿਣਾ ਕਰਾਮਾਤ ਹੈ, ਬਾਣੀ ਦੁਆਰਾ ਨਵੇਂ ਨਜ਼ਰੀਏ ਮਨੁੱਖਤਾ ਨੂੰ ਦੇਣਾ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਸਮਰਥਾ ਤੇ ਸਾਹਸ ਵਿਚ ਵਾਧਾ ਕਰਨਾ ।

ਗੁਰੂ ਬਾਬੇ ਦੀਆਂ ਕਰਾਮਾਤਾਂ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਸਨ :—

੧. ਮਨੁੱਖਤਾ ਨੂੰ ਵਿਦਿਆ ਦੇ ਪਰਯੋਜਨ ਬਾਰੇ ਨਵਾਂ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਨ ਦੇ ਕੇ ਵਿਦਿਆ ਦੁਆਰਾ ਸੱਚ ਤੀਕ ਪੁਜਣ ਦਾ ਉਪਰਾਲਾ ਕਰਨ ਦਾ ਵਲ ਦੇਣਾ । ਆਪ ਨੇ ਵਿਦਿਆ ਤੇ ਭਗਤੀ ਨੂੰ ਇਕ ਕਰ ਦਿਤਾ । ਜਿਥੇ ਭਗਤੀ ਨਹੀਂ ਉਥੇ ਵਿਦਿਆ ਨਹੀਂ, ਜਿਥੇ ਸੱਚ ਤੀਕ ਪੁਜਣ ਦੀ ਇੱਛਾ ਨਹੀਂ, ਉਥੇ ਵਿਦਿਆ ਨਹੀਂ, ਜਿਥੇ ਸੱਚ ਦੀ ਖੋਜ ਨਹੀਂ, ਉਥੇ ਵਿਦਿਆ ਨਹੀਂ ਹੈ ।
੨. ਜਦੋਂ ਧਾਰਮਕ, ਰਾਜਸੀ, ਕੌਮੀ ਜਾਂ ਹੋਰ ਚਿੰਨ੍ਹ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਆਦਰਸ਼ਕ ਪਰੇਰਨਾ ਦੇਣ ਦੇ ਸੌਮੇ ਨਾ ਰਹਿ ਜਾਣ ਤਾਂ ਉਹ ਨਿਰਮੂਲ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ । ਚਿੰਨ੍ਹ ਚੰਗੇ ਹਨ ਪਰ ਉਹਨਾਂ ਨਾਲ ਆਦਰਸ਼ਕ ਲਛਣ ਵੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹਨ ਜਿਹਨਾਂ ਦੇ ਉਹ ਲਖਾਇਕ ਹਨ ।
੩. ਸੰਸਾਰਕ ਕਾਰ-ਵਿਹਾਰ ਠੀਕ ਹੈ ਪਰ ਇਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿਚ ਮੰਤਵ ਨਹੀਂ, ਇਹ ਸਾਧਨ ਹੈ । ਮੰਤਵ ਤੇ ਸੱਚ ਦੀ ਪਛਾਣ ਹੀ ਹੈ । ਜੀਵਨ ਰੋ ਨੂੰ ਸੱਚ ਦੀ ਪਛਾਣ ਵਲ ਤੋਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ ।
੪. ਮੈਂ ਨੀਚਾਂ ਨਾਲ ਹਾਂ ਅਤੇ ਜਿਥੇ ਨੀਚਾਂ ਦੀ ਸੰਭਾਲ ਹੈ, ਉਥੇ ਬਾਬੇ ਦੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਅਨੁਸਾਰ, ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਨਤਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ । ਜਿਥੇ ਹਕ-ਹਲਾਲ ਦੀ ਕਿਰਤ ਹੈ, ਉਥੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਵਸਦਾ ਹੈ ।
੫. ਹਿੰਦੂ-ਮੁਸਲਮ ਵਿਤਕਰੇ ਤੇ ਝਗੜੇ ਨਿਰਮੂਲ ਹਨ । ਗਲ ਕਰਣੀ ਦੀ ਹੈ । ਸ਼ਾਸਤ੍ਰਾਂ ਦੇ ਝਗੜੇ ਵੀ ਨਿਰਮੂਲ ਹਨ । ਇਹ ਸਾਰੇ ਸਿਫਤਿ ਸਲਾਹ ਕਰਦੇ ਹਨ ਪਰ ਪੂਰਨ ਕੋਈ ਵੀ ਨਹੀਂ ।
੬. 'ਛੋਟੀ ਲੇ ਪਾਖੰਡਾ'— ਇਹ ਆਪ ਦਾ ਕਰਾਮਾਤੀ ਨਾਹਰਾ ਸੀ । ਆਪ ਨੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ, ਜੋਗੀਆਂ, ਖੱਤਰੀਆਂ, ਕਾਜੀਆਂ, ਮੁਲਾਣਿਆਂ, ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੂੰ ਇਹੋ ਲਲਕਾਰ ਸੁਣੀ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸਿਧੇ ਰਾਹ ਲਿਆਂਦਾ ।

੭. 'ਸਚ ਸੁਣਾਇਸੀ ਸਚ ਕੀ ਬੋਲਾ' ਦਾ ਸਾਹਸ ਕਰਾਮਾਤ ਹੈ ਜੋ ਕੁਰਕੁਸ਼ੇਤਰ, ਹਰਦੁਆਰ, ਪੁਰੀ, ਮੱਕੇ, ਬਗਦਾਦ ਤੇ ਅਚਲ ਵਟਾਲੇ ਅਹਿਲ ਤੇ ਅਡੋਲ ਰਹਿਆ ।
੮. ਜਾਬਰ, ਜਰਵਾਣੇ ਹਾਕਮਾਂ ਤੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹਾਂ ਨੂੰ ਵੰਗਾਰ ਕੇ ਸਚ ਸੁਣਾ ਦੇਣਾ ਕਰਾਮਾਤ ਹੈ ।
੯. ਠੱਗਾਂ ਨੂੰ ਸੁਧਾਰ ਕੇ ਪਰਚਾਰਕ ਬਣਾ ਦੇਣਾ ਕਰਾਮਾਤ ਹੈ, ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਪਵਿਤਰਤਾ ਵਿਚ ਇੰਨਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ।
੧੦. ਗੁਰਗੱਦੀ ਵਿਚ ਉਲਟੀ ਗੰਗਾ ਵਹਾਣੀ ਕਰਾਮਾਤ ਹੈ ।
੧੧. ਪੈਦਲ ਤੁਰ ਕੇ, ਮੁਸਕਲਾਂ ਝਾਗ ਕੇ, ਸਚ ਦੇ ਪਰਚਾਰ ਲਈ ਇਤਨਾ ਸਫਰ ਕਰਨਾ ਕਰਾਮਾਤ ਹੈ, ਆਦਿ ਆਦਿ ।

ਬਾਬੇ ਦੀਆਂ ਕਰਾਮਾਤਾਂ ਇਹ ਹਨ ਜੋ ਕਹੀਆਂ ਸੁਣੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਕਰਾਮਾਤਾਂ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਵਚਿਤਰ ਹਨ ਤੇ ਸੰਸਾਰ ਲਈ ਕਲਿਆਨਕਾਰੀ ਹਨ ।

ਗੁਰੂ-ਬਿਰਤੀ ਦਾ ਉਲੇਖ

## ਦਿਵਾਨਾ ਸਾਹ ਕਾ

ਭਇਆ ਦਿਵਾਨਾ ਸਾਹ ਕਾ ਨਾਨਕੁ ਬਉਰਾਨਾ ॥  
ਹਉ ਹਰਿ ਬਿਨੁ ਅਵਰੁ ਨ ਜਾਨਾ ॥

(੧)

ਮਾਰੂ ਰਾਗ ਦੀ ਆਪਣੀ ਮਹਾਨਤਾ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਰਾਗਾਂ ਵਿਚ ਮਾਰੂ ਰਾਗ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਹੈ। ਮਾਰੂ ਰਾਗ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤੀ ਗਈ ਬਾਣੀ ਦੇ ਕਈ ਪੱਖ ਹਨ। ਪਰ ਉਸ ਦਾ ਇਕ ਪੱਖ ਇਸ ਲਲਕਾਰ ਜਾਂ ਵੰਗਾਰ ਦਾ ਲਖਾਇਕ ਹੈ :

ਗਗਨ ਦਮਾਮਾ ਬਾਜਿਓ ਪਰਿਓ ਨੀਸਾਨੈ ਘਾਉ ॥  
ਖੇਤੁ ਜੁ ਮਾਡਿਓ ਸੂਰਮਾ ਅਬ ਜੁਝਨ ਕੋ ਦਾਉ ॥  
ਸੂਰਾ ਸੋ ਪਹਿਚਾਨੀਐ ਜੁ ਲਰੈ ਦੀਨ ਕੇ ਹੇਤ ॥  
ਪੁਰਜਾ ਪੁਰਜਾ ਕਟਿ ਮਰੈ ਕਬਹੂ ਨ ਛਾਡੈ ਖੇਤੁ ॥

(ਕਬੀਰ ਜੀ)

‘ਅਬ ਜੁਝਣ ਕੋ ਦਾਉ’ ਦੀ ਲਲਕਾਰ ਸੀ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਜਨਮ ਤੋਂ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ 'ਬਚਿਤ੍ਰ ਨਾਟਕ' ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਕੁਦਰਤ ਵੀ ਆਪ ਦੇ ਨਾਟਕ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਕੇ ਕੰਮ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ। ਸਰਪ ਨੇ ਛਾਇਆ ਕੀਤੀ, ਬ੍ਰਿਛ ਦੀ ਛਾਂ ਨਾ ਹਿਲੀ, ਖੇਤ ਹਰਾ ਹੋਇਆ ਆਦਿ। ਆਪ ਨੇ ਮਦਰਸੇ, ਮਸੀਤ, ਪਾਠਸ਼ਾਲਾ ਵਿਚ 'ਬਚਿਤ੍ਰ ਨਾਟਕ' ਕੀਤੇ ਤੇ ਪਾਠਾ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਾਇਆ :—

ਪਾਠਾ ਪੜਿਆ ਆਖੀਐ ਬਿਦਿਆ ਬਿਚਰੈ ਸਹਜਿ ਸੁਭਾਇ ॥

ਬਿਦਿਆ ਸੋਧੈ ਤਤੁ ਲਹੈ ਰਾਮਨਾਮ ਲਿਵ ਲਾਇ ॥

ਮਨਮੁਖੁ ਬਿਦਿਆ ਬਿਕ੍ਰਦਾ ਬਿਖੁ ਖਟੇ ਬਿਖੁ ਖਾਇ ॥

ਮੂਰਖੁ ਸਬਦੁ ਨ ਚੀਨਈ ਸੂਜ ਬੁਝ ਨਹ ਕਾਇ ॥

(ਉਅੰਕਾਰੁ)

ਆਪ ਨੇ ਘਰ ਵਿਚ 'ਬਚਿਤ੍ਰ ਨਾਟਕ' ਖੇਡਿਆ ਤੇ ਪੰਡਿਤਿ ਨੂੰ ਸਮਝਾਇਆ —

ਤਗੁ ਨ ਇੰਦ੍ਰੀ ਤਗੁ ਨ ਨਾਰੀ ॥

ਭਲ ਕੇ ਬੁਕ ਪਵੈ ਨਿਤ ਦਾੜੀ ॥

ਤਗੁ ਨ ਪੈਰੀ ਤਗੁ ਨ ਹਥੀ ॥

ਤਗੁ ਨ ਜਿਹਵਾ ਤਗੁ ਤੇ ਅਖੀ ॥

ਵੇਤਗਾ ਆਪੇ ਵਤੈ ॥

ਵਟਿ ਧਾਗੈ ਅਵਰਾ ਘਤੈ ॥

ਲੈ ਭਾੜਿ ਕਰੇ ਵੀਆਹੁ ॥

ਕਢਿ ਕਾਗਲੁ ਦਸੇ ਰਾਹੁ ॥

ਸੁਣਿ ਵੇਖਹੁ ਲੋਕਾ ਇਹੁ ਵਿਡਾਣੁ ॥

ਮਨਿ ਅੰਧਾ ਨਾਉ ਸੁਜਾਣੁ ॥

ਆਪ ਨੇ ਮਹੀਆਂ ਦੇ ਛੇੜੂ ਹੋਣ ਦਾ ਨਾਟਕ ਕੀਤਾ। 'ਸੱਚਾ ਸੌਦਾ' ਕਰਨ ਦਾ ਨਾਟਕ ਖੇਡਿਆ। ਖੇਤੀ, ਵਣਜ, ਸੌਦਾਗਰੀ, ਚਾਕਰੀ ਦੇ ਨਾਟਕ ਖੇਡੇ ਤੇ 'ਮਨਹਾਲੀ ਕਿਰਸਾਣੀ ਕਰਨੀ', 'ਹਾਣ ਹਟੁ ਕਰਿ ਆਰਜਾ ਸਚੁ ਨਾਮੁ ਕਰਿ ਵਬੁ', 'ਸੁਣਿ ਸਾਸਤ ਸਉਦਾਗਰੀ' ਤੇ 'ਲਾਇ ਚਿਤੁ ਕਰਿ ਚਾਕਰੀ' ਦੇ ਸਿੱਟੇ ਕਢੇ।

ਆਪ ਨੂੰ ਰੋਗੀ ਸਮਝਿਆ ਗਿਆ । ਆਪ ਨੇ 'ਵੈਦ' ਨਾਲ ਵੀ 'ਬਚਿਤ੍ਰ ਨਾਟਕ' ਦੀ ਖੇਡ ਖੇਡੀ ।

ਪਰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਦੋਂ ਤੀਕ ਗੁਜ਼ਾਰਾ ਹੋਣਾ ਸੀ । ਆਪ ਨੂੰ ਐਲਾਨ ਕਰਨਾ ਹੀ ਪਇਆ ਕਿ ਆਪ ਕੀ ਸਨ, ਆਪ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਕੀ ਸੀ, ਆਪ ਕਿਧਰ ਜਾਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ, ਆਪ ਦੀ ਲਗਨ ਕੀ ਸੀ ? ਇਹ ਐਲਾਨ ਆਪ ਨੇ 'ਰਾਗ ਮਾਰੂ' ਵਿਚ ਹੀ ਕੀਤਾ । ਇਸੇ ਰਾਗ ਵਿਚ ਡੰਕੇ ਤੇ ਚੋਟ ਲਾਣ ਵਾਲੀ ਬਾਣੀ ਹੈ । ਪਰ ਆਪ ਜੋ ਜੁਧ ਰਚਾਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ, ਉਹ ਵੀ 'ਬਚਿਤ੍ਰ ਨਾਟਕ' ਹੀ ਸੀ । ਇਸ ਐਲਾਨ ਪਤਰ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ :

(੧) ਭਇਆ ਦਿਵਾਨਾ ਸਾਹ ਕਾ ਨਾਨਕੁ ਬਉਰਾਨਾ ॥  
ਹਉ ਹਰਿ ਬਿਨੁ ਅਵਰੁ ਨ ਜਾਨਾ ॥  
ਤਉ ਦੇਵਾਨਾ ਜਾਣੀਐ ਜਾ ਭੈ ਦੇਵਾਨਾ ਹੋਇ ॥  
ਏਕੀ ਸਾਹਿਬ ਬਾਹਰਾ ਦੂਜਾ ਅਵਰ ਨ ਜਾਣੈ ਕੋਇ ॥  
ਤਉ ਦੇਵਾਨਾ ਜਾਣੀਐ ਜਾ ਏਕਾ ਕਾਰ ਕਮਾਇ ॥  
ਹੁਕਮੁ ਪਛਾਣੈ ਖਸਮ ਕਾ ਦੂਜੀ ਅਵਰ ਸਿਆਣਪ ਕਾਇ ॥  
ਤਉ ਦੇਵਾਨਾ ਜਾਣੀਐ ਜਾ ਸਾਹਿਬ ਧਰੇ ਪਿਆਰੁ ॥  
ਮੰਦਾ ਜਾਣੈ ਆਪ ਕਉ ਅਵਰੁ ਭਲਾ ਸੰਸਾਰੁ ॥

(ਮਾਰੂ)

(੨) ਆਪ ਨੇ ਇਕ ਹੋਰ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ :—  
ਮੁਲ ਖਰੀਦੀ ਲਾਲਾ ਗੋਲਾ ਮੇਰਾ ਨਾਉ ਸਭਾਗਾ ॥  
ਗੁਰ ਕੀ ਬਚਨੀ ਹਾਟਿ ਬਿਕਾਨਾ ਜਿਤੁ ਲਾਇਆ ਤਿਤੁ ਲਾਗਾ ॥  
ਤੇਰੇ ਲਾਲੇ ਕਿਆ ਚਤੁਰਾਈ ॥  
ਸਾਹਿਬ ਕਾ ਹੁਕਮੁ ਨ ਕਰਣਾ ਜਾਈ ॥  
ਮਾ ਲਾਲੀ ਪਿਉ ਲਾਲਾ ਮੇਰਾ ਹਉ ਲਾਲੇ ਕਾ ਜਾਇਆ ॥  
ਲਾਲੀ ਨਾਚੈ ਲਾਲਾ ਗਾਵੈ ਭਗਤਿ ਕਰਉ ਤੇਰੀ ਰਾਇਆ ॥

(ਮਾਰੂ)

ਆਪ ਨੇ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਮੈਂ 'ਸਾਹੁ ਦਾ ਦੀਵਾਨਾ' ਹਾਂ ਮੈਂ ਸਾਹੁ ਦਾ 'ਮੁਲ ਖਰੀਦੀ ਲਾਲਾ ਗੋਲਾ' ਹਾਂ, ਮੈਂ ਹੋਰ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਹਾਂ, ਮੈਂ ਹੋਰ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਬਣ ਸਕਾਂਗਾ। ਪਰ ਕੌਣ ਮੰਨਦਾ ਸੀ, ਕੌਣ ਸਮਝਦਾ ਸੀ ਕਿ ਕਿਹੜੇ ਸਾਹੁ ਦਾ ਦੀਵਾਨਾ ਹੈ, ਇਹ !

ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਵੀ ਸਾਹੁ ਦਾ 'ਸੇਵਕ' ਹੋਣ ਦਾ ਅਤੇ ਸੇਵਾ ਦੁਆਰਾ 'ਜੀਵਨ ਪਦਵੀ' ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦਾ ਐਲਾਨ ਵੀ ਇਸੇ ਰਾਗ ਵਿਚ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਮਾਨ ਮੋਹ ਅਰੁ ਲੋਭ ਵਿਕਾਰਾ ਬੀਓ ਚੀਤਿ ਨ ਘਾਲਿਓ ॥  
 ਨਾਮ ਰਤਨੁ ਗੁਣਾ ਹਰਿ ਬਣਜੇ ਲਾਇ ਵਖਰੁ ਲੈ ਚਾਲਿਓ ॥  
 ਸੇਵਕ ਕੀ ਓੜਕਿ ਨਿਬਹੀ ਪ੍ਰੀਤਿ ॥  
 ਜੀਵਤ ਸਾਹਿਬੁ ਸੇਵਿਓ ਅਪਨਾ ਚਲਤੇ ਰਾਖਿਓ ਚੀਤਿ ॥  
 ਜੈਸੀ ਆਗਿਆ ਕੀਨੀ ਠਾਕੁਰਿ ਤਿਸ ਤੇ ਮੁਖੁ ਨਹੀ ਮੋਰਿਓ ॥  
 ਸਹਜੁ ਅਨੰਦੁ ਰਖਿਓ ਗ੍ਰਿਹੁ ਭੀਤਰਿ ਉਠਿਉਆਹੁ ਕਉ ਦਉਰਿਓ ॥  
 ਆਗਿਆ ਮਹਿ ਭੂਖ ਸੋਈ ਕਰਿ ਸੂਖਾ ਸੋਗ ਹਰਖ ਨਹੀ ਜਾਨਿਓ ॥  
 ਜੋ ਜੋ ਹੁਕਮੁ ਭਇਓ ਸਾਹਿਬ ਕਾ ਸੋ ਮਾਥੈ ਲੇ ਮਾਨਿਓ ॥  
 ਭਇਓ ਕ੍ਰਿਪਾਲੁ ਠਾਕੁਰੁ ਸੇਵਕ ਕਉ ਸਵਰੇ ਹਲਤ ਪਲਾਤਾ ॥  
 ਧੰਨੁ ਸੇਵਕੁ ਸਫਲੁ ਓਹੁ ਆਇਆ ਜਿਨਿ ਨਾਨਕ ਖਸਮੁ ਪਛਾਤਾ॥੪॥੫॥  
 (ਮਾਰੂ ਮਹਲਾ ੫)

'ਜੀਵਨ ਪਦਵੀ' ਆਪ ਨੂੰ 'ਸੇਵਾ' ਵਿਚੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈ :

ਖੁਲਿਆ ਕਰਮੁ ਕ੍ਰਿਪਾ ਭਈ ਠਾਕੁਰ ਕੀਰਤਨ ਹਰਿ ਹਰਿ ਗਾਈ ॥  
 ਸ੍ਰਮੁ ਥਾਕਾ ਪਾਏ ਬਿਸ੍ਰਾਮਾ ਮਿਟਿ ਗਈ ਸਗਲੀ ਧਾਈ ॥  
 ਅਬ ਮੋਹਿ ਜੀਵਨ ਪਦਵੀ ਪਾਈ ॥  
 ਚੀਤਿ ਆਇਓ ਮਨਿ ਪੁਰਖੁ ਬਿਧਾਤਾ ਸੰਤਨ ਕੀ ਸਰਣਾਈ ॥  
 ਕਾਮੁ ਕ੍ਰੋਧੁ ਲੋਭੁ ਮੋਹੁ ਨਿਵਰੇ ਨਿਵਰੇ ਸਗਲ ਬੈਰਾਈ ॥  
 ਸਦ ਹਜੂਰਿ ਹਾਜਰੁ ਹੈ ਨਾਜਰ ਕਤਹਿ ਨ ਭਇਓ ਦੂਰਾਈ ॥  
 (ਮਾਰੂ ਮਹਲਾ ੫)

(੨)

ਮਾਰੂ ਰਾਗ ਉਦੇਸ਼ਾਂ, ਆਦਰਸ਼ਾਂ ਤੇ ਆਪਣੀ ਸੱਤਾ ਦੇ ਐਲਾਨਾਂ ਦਾ ਰਾਗ ਹੈ। ਕਬੀਰ ਜੀ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਸਾਹਿਬ ਸੂਰਾ, ਲਾਲਾ ਗੋਲਾ, ਦੀਵਾਨਾ, ਸੇਵਕ ਹੋਣ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਭਾਵ, ਇਹ ਹੀ ਗੁਰਤਾ ਦਾ ਐਲਾਨ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸੂਰਾ ਹੈ, ਲਾਲਾ-ਗੋਲਾ ਹੈ, ਦੇਵਾਨਾ-ਭਗਤ ਹੈ, ਸੇਵਕ ਹੈ।

ਗੁਰੂ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਚੀਜ਼ ਸਾਹੁ-ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਲਗਨ ਵਿਚ ਦੇਵਾਨਾ-ਬਉਰਾਨਾ ਹੋਣਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਆਪਣੀ ਬਿਰਤੀ ਸੰਬੰਧੀਆਂ ਤੇ ਸਨੇਹੀਆਂ ਪ੍ਰਤੀ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ ਕਿ ਮੈਂ ਰੋਗੀ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਸੰਸਾਰਕ ਪੜ੍ਹਾਈ, ਖੇਤੀ, ਵਣਜ, ਵਾਪਾਰ ਵਿਚ ਮੇਰੀ ਸੁਰਤੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਮੈਂ ਕੇਵਲ ਸਾਹੁ-ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਇਸ਼ਕ ਵਿਚ ਮਸਤਾਨਾ ਹਾਂ। ਮੈਂ ਕੇਵਲ ਇਹੋ ਕੁਝ ਹੀ ਕਰ ਸਕਾਂਗਾ। ਗੁਰੂ ਪਰਮ-ਭਗਤ ਹੈ, ਭਗਤੀ ਦਵਾਰਾ ਹੀ ਉਹ ਗੁਰੂ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਪਰਮ ਸੇਵਕ ਹੈ, ਸੇਵਾ ਰਾਹੀਂ ਹੀ ਉਹ ਗੁਰੂ ਬਣਦਾ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਗੁਰੂ ਲਾਲਾ-ਗੋਲਾ ਹੈ; ਲਾਲਾ-ਗੋਲਾ ਹੀ ਸੇਵਕ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸੂਰਾ ਹੈ, ਸੂਰਾ ਉਹ ਹੈ ਜੋ 'ਲਰੈ ਦੀਨ ਕੇ ਹੇਤ'।

ਸਾਹੁ-ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਬਉਰਾਨਾ ਹੋਣ ਦੇ ਲਛਣ ਆਪ ਨੇ ਪੂਰੇ ਬਿਆਨ ਕੀਤੇ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਹੀ ਲਛਣਾਂ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਕਬੀਰ ਜੀ ਨੇ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਜੋ ਸਾਹੁ-ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਦੇਵਾਨਾ-ਬਉਰਾਨਾ ਹੈ, ਉਹ ਕਹਿੰਦਾ ਤੇ ਇਵੇਂ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ :

- (੧) ਹਉ ਹਰਿ ਬਿਨੁ ਅਵਰੁ ਨ ਜਾਨਾ ॥
- (੨) ਭੈ ਦੇਵਾਨਾ ਹੋਇ ॥
- (੩) ਏਕੀ ਸਾਹਿਬ ਬਾਹਰਾ ਦੂਜਾ ਅਵਰੁ ਨ ਜਾਣੈ ਕੋਇ ॥
- (੪) ਹੁਕਮ ਪਛਾਣੈ ਖਸਮ ਕਾ, ਦੂਜੀ ਅਵਰ ਸਿਆਣਪ ਕਾਇ ॥
- (੫) ਸਾਹਿਬ ਧਰੇ ਪਿਆਰ ॥
- (੬) ਮੰਦਾ ਜਾਣੈ ਆਪ ਕਉ ਅਵਰੁ ਭਲਾ ਸੰਸਾਰ ॥



ਐਸਾ ਦੇਵਾਨਾ-ਬਉਰਾਨਾ ਹੀ ਸੰਸਾਰਕ ਬਿਰਤੀ ਤੋਂ ਉਪਰ ਉਠਦ  
ਹੈ ਤੇ :—

- (੧) ਮਾਨ ਮੋਹ ਅਰੁ ਲੋਭ ਵਿਕਾਰਾ ਬੀਓ ਚੀਤਿ ਨ ਘਾਲਿਓ ॥
- (੨) ਨਾਮ ਰਤਨੁ ਗੁਣਾ ਹਰਿ ਬਣਜੇ
- (੩) ਜੈਸੀ ਆਗਿਆ ਕੀਨੀ ਠਾਕੁਰਿ ਤਿਸ ਤੇ ਮੁਖੁ ਨਹੀ ਮੋਰਿਓ ॥
- (੪) ਆਗਿਆ ਮਹਿ ਭੂਖ ਸੋਈ ਕਰਿ ਸੂਖਾ ਸੋਗ ਹਰਖ ਨਹੀ ਜਾਨਿਓ ॥
- (੫) ਜੋ ਜੋ ਹੁਕਮੁ ਭਇਓ ਸਾਹਿਬ ਕਾ ਸੋ ਮਾਥੈ ਲੇ ਮਾਨਿਓ ॥

ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਵਿਚਰਦਾ ਹੈ। ਇਹੋ ਸੂਰਮਾ ਹੋ ਕੇ ਦੀਨਾਂ ਲਈ  
ਜੂਝਦਾ ਹੈ।

‘ਦੇਵਾਨਾ-ਬਉਰਾਨਾ’ ਦੀ ਦਸ਼ਾ ਸਪਸ਼ਟ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੇ  
ਜੀਵਨ ਵਿਚੋਂ ਇਸ ਦਸ਼ਾ ਦੇ ਪਰਮਾਣ ਦੇਖਦੇ ਹਾਂ।

(੧) ਹਉ ਹਰਿ ਬਿਨੁ ਅਵਰੁ ਨ ਜਾਨਾ—ਸਾਰੀਆਂ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਦੇ ਉਪਰ  
ਇਕੋ ਸ਼ਕਤੀ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਇਸ ਲਈ ਉਸੇ ਸ਼ਕਤੀ—

੧ ਓ—ਦੇ ਲਈ ਦੇਵਾਨੇ-ਬਉਰਾਨੇ ਹਨ। ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਦੇ ਹੋਰ ਰੂਪ ‘ਮੋਤੀ-ਮੰਦਰ’  
‘ਰਿਧੀ-ਸਿਧੀ’, ਸੁਲਤਾਨਗੀਰੀ ਆਦਿ ਵੀ ਹਨ। ਪਰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਸਿਰੀ  
ਰਾਗ ਵਿਚ ਬਾਣੀ ਦਾ ਅਰੰਭ ਹੀ ਇਹਨਾਂ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਤੋਂ ਉਪਰ ਉਠਣ ਦਾ ਕੀਤਾ  
ਹੈ। ਆਪ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਮੋਤੀ-ਮੰਦਰਾਂ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਤੇ ਰਿਧੀ-ਸਿਧੀ ਵਾਲਿਆਂ  
ਨੂੰ ਹੀ ਮਿਲਦੇ ਰਹੇ ਹਨ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਤੇ ਜਿਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਹ  
ਜਿਤ ਇਸ ਗਲ ਦਾ ਹੀ ਸਬੂਤ ਹੈ ਕਿ ਜਿਸ ਸ਼ਕਤੀ ਦਾ ਦੇਵਾਨਾ-ਬਉਰਾਨਾ ਗੁਰੂ  
ਨਾਨਕ ਹੈ, ਉਹ ਇਹਨਾਂ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤੇ ਮਹਾਨ ਹੈ। ਮਲਕ  
ਭਾਗੋ ਤੇ ਬਾਬਰ ਰਾਜਸੀ ਜਾਂ ਮੋਤੀ-ਮੰਦਰ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਦੇ ਚਿੰਨ੍ਹ ਹਨ, ਸੁਮੇਰ  
ਪਰਬਤ ਅਤੇ ਅਚਲ ਵਟਾਲੇ ਦੇ ਜੋਗੀ ਰਿਧੀਆਂ ਸਿਧੀਆਂ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਕ ਸਨ।  
ਇਹਨਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਆਪ ਮਿਲੇ। ਆਪ ਦਾ ਸੁਨੇਹਾ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਇਹੋ ਸੀ ਕਿ  
ਜੋਗ ਤੇ ‘ਆਦਿ ਅਨੀਲੁ ਅਨਾਦਿ ਅਨਾਹਤਿ ਜੁਗੁ ਜੁਗੁ ਏਕੋ ਵੇਸੁ’ ਵਾਲੀ

ਸ਼ਕਤੀ ਨੂੰ 'ਆਦੇਸ' ਕਰਨ ਵਿਚ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ 'ਆਦੇਸ' ਉਸ ਦਾ ਦੇਵਾਨਾ-  
 ਬਉਰਾਨਾ ਹੋਣ ਨਾਲ ਹੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ। 'ਦੇਵਾਨਾ-ਬਉਰਾਨਾ ਹੋਣ ਦੀ ਜੋ  
 ਵਿਆਖਿਆ ਆਪ ਨੇ 'ਜਪੁ' ਤੇ 'ਸਿਧ ਗੋਸਟਿ' ਵਿਚ ਕੀਤੀ ਹੈ; ਉਹ ਉਸੇ  
 ਵਿਆਖਿਆ ਨਾਲ ਮੇਲ ਖਾਂਦੀ ਹੈ ਜੋ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਸੇਵਕ ਦੀ ਕੀਤੀ  
 ਹੈ—ਮਾਨ, ਮੋਹ, ਲੋਭ, ਵਿਕਾਰ — ਦਾ ਤਿਆਗ, 'ਮੁੰਦਾ ਸੰਤੋਖੁ ਸਰਮੁ ਪਤੁ  
 ਝੋਲੀ ਧਿਆਨ ਕੀ ਕਰਹਿ ਬਿਭੂਤਿ', 'ਖਿੰਬਾ ਕਾਲੁ ਕੁਆਰੀ ਕਾਇਆ ਜੁਗਤਿ  
 ਡੰਡਾ ਪਰਤੀਤਿ' ਵਾਲਾ ਜੋਗ ਹੀ ਦੇਵਾਨੇ-ਬਉਰਾਨੇ ਦਾ ਜੋਗ ਹੈ।

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਆਪ ਭਗਤ ਹਨ, ਪਰਮ ਭਗਤ। ਭਗਤੀ ਦਾ  
 ਲਛਣ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਇਕ ਦੀ ਹੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਇਕੋ ਸਮੇਂ ਦੋ  
 ਚੀਜ਼ਾਂ—ਮਾਇਆ ਤੇ ਪ੍ਰਭੂ—ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ  
 ਨੇ ਇਸ ਲਈ 'ਹਰਿ ਬਿਨੁ ਅਵਰੁ ਨ ਜਾਨਾ' ਦਾ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਸੇ  
 ਵਿਚ ਹੀ 'ਏਕੀ ਸਾਹਿਬ ਬਾਹਰਾ ਦੂਜਾ ਅਵਰ ਨ ਜਾਣੈ ਕੋਇ' ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ  
 ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ। ਮਾਇਆ ਨੂੰ 'ਦਾਸੀ' ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਆਪ ਵਰਤਦੇ ਰਹੇ ਹਨ  
 ਪਰ ਮਾਇਆ ਦਾ ਦਾਸ ਹੋਣਾ 'ਸਾਹੁ ਨੂੰ' ਪਿਠ ਦੇਣਾ ਹੈ। ਰਿਧੀ-ਸਿਧੀ ਸੇਵਕ  
 ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਕਰਤਵ ਕਰਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ ਹਨ ਪਰ ਰਿਧੀ-ਸਿਧੀ ਉਨ੍ਹਾਂ  
 ਦਾ ਆਦਰਸ਼ ਨਾ ਬਣਿਆ।

ਆਪ ਖੇਤੀ ਵੀ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਹਨ। ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਵਿਚ ਆਪ ਨੇ  
 ਬਿਲਕੁਲ ਸੰਸਾਰੀ ਜੀਵਨ ਮੁੜ ਧਾਰਨ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਪਰ ਖੇਤੀ ਸੰਸਾਰ ਭਲੇ  
 ਲਈ ਸੀ। ਮੌਦੀ-ਖਾਨਾ ਵੀ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਉਹ ਵੀ 'ਤੇਰਾ-ਤੇਰਾ' ਕਰਦੇ ਸੰਸਾਰ  
 ਕਲਿਆਨ ਲਈ ਸੀ।

ਸਿਖ ਨੇ ਹਰਿ ਦਾ ਦੇਵਾਨਾ-ਬਉਰਾਨਾ ਹੋਣਾ ਹੈ। ਕਿਰਤ-ਵਿਰਤ  
 ਕਰਨੀ ਹੈ ਪਰ ਮਾਇਆ ਦਾ ਦਾਸ ਨਹੀਂ ਹੋਣਾ। ਇਸ ਵਿਚ ਨਿਰਲੇਪ ਰਹਿਣਾ  
 ਹੈ।

ਦੇਵਾਨੇ-ਬਉਰਾਨੇ ਭਗਤ ਵਾਸਤੇ 'ਹਰਿ ਬਿਨੁ' 'ਅਵਰੁ ਨਾਹੀ ਥਾਉਂ'।  
 ਇਹ ਦੇਵਾਨੇ-ਬਉਰਾਨੇ ਦਾ ਗੀਤ ਹੈ :

ਮੇਤੀ ਤ ਮੰਦਰ ਉਸਰਹਿ ਰਤਨੀ ਤ ਹੋਹਿ ਜੜਾਉ ॥  
 ਕਸਤੂਰਿ ਕੁੰਗੁ ਅਗਰਿ ਚੰਦਨਿ ਲੀਪਿ ਆਵੈ ਚਾਉ ॥  
 ਮਤੁ ਦੇਖਿ ਭੂਲਾ ਵੀਸਰੈ ਤੇਰਾ ਚਿਤਿ ਨ ਆਵੈ ਨਾਉ ॥੧॥  
 ਹਰਿ ਬਿਨੁ ਜੀਉ ਜਲਿ ਬਲਿ ਜਾਉ ॥  
 ਮੈ ਆਪਣਾ ਗੁਰੁ ਪੂਛਿ ਦੇਖਿਆ ਅਵਰੁ ਨਾਹੀ ਥਾਉ ॥੧॥ਰਹਾਉ ॥  
 ਧਰਤੀ ਤ ਹੀਰੇ ਲਾਲ ਜੜਤੀ ਪਲਘਿ ਲਾਲ ਜੜਾਉ ॥  
 ਮੋਹਣੀ ਮੁਖਿ ਮਣੀ ਸੋਹੈ ਕਰੇ ਰੰਗਿ ਪਸਾਉ ॥  
 ਮਤੁ ਦੇਖਿ ਭੂਲਾ ਵੀਸਰੈ ਤੇਰਾ ਚਿਤਿ ਨ ਆਵੈ ਨਾਉ ॥੨॥  
 ਸਿਧੁ ਹੋਵਾ ਸਿਧਿ ਲਾਈ ਰਿਧਿ ਆਖਾ ਆਉ ॥  
 ਗੁਪਤੁ ਪਰਗਟੁ ਹੋਇ ਬੈਸਾ ਲੋਕੁ ਰਾਖੈ ਭਾਉ ॥  
 ਮਤੁ ਦੇਖਿ ਭੂਲਾ ਵੀਸਰੈ ਤੇਰਾ ਚਿਤਿ ਨ ਆਵੈ ਨਾਉ ॥੩॥  
 ਸੁਲਤਾਨੁ ਹੋਵਾ ਮੇਲਿ ਲਸਕਰ ਤਖਤਿ ਰਾਖਾ ਪਾਉ ॥  
 ਹੁਕਮੁ ਹਾਸਲੁ ਕਰੀ ਬੈਠਾ ਨਾਨਕਾ ਸਭ ਵਾਉ ॥  
 ਮਤੁ ਦੇਖਿ ਭੂਲਾ ਵੀਸਰੈ ਤੇਰਾ ਚਿਤਿ ਨ ਆਵੈ ਨਾਉ ॥੪॥੧॥  
 (ਸਿਰੀ ਰਾਗੁ)

ਜਿਸ ਨੂੰ ਮਾਇਆ ਦੇ ਇਹ ਰੂਪ ਜੋ ਇਸ ਗੀਤ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਦਸੇ ਹਨ, ਖਿੱਚ ਨਹੀਂ ਪਾਂਦੇ, ਇਹ ਸਾਹੁ ਦਾ ਦੇਵਾਨਾ ਹੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ।

ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਦੇਵਾਨੇ ਲਈ ਕੁਟੰਬ ਵੀ ਨਵਾਂ ਹੀ ਬਣਦਾ ਹੈ । ਪ੍ਰਭੂ-ਗੁਣ ਹੀ ਉਸ ਦਾ ਪਰਵਾਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ—

ਗਉੜੀ ਮਹਲਾ ੧

ਮਾਤਾ ਮਤਿ ਪਿਤਾ ਸੰਤੋਖੁ ॥  
 ਸਤੁ ਭਾਈ ਕਰਿ ਏਹੁ ਵਿਸੇਖੁ ॥  
 ਕਹਣਾ ਹੈ ਕਿਛੁ ਕਹਣੁ ਨ ਜਾਇ ॥  
 ਤਉ ਕੁਦਰਤਿ ਕੀਮਤਿ ਨਹੀ ਪਾਇ ॥੧॥ ਰਹਾਉ ॥

ਸਰਮ ਸੁਰਤਿ ਦੁਇ ਸਸੁਰ ਭਏ ॥  
 ਕਰਣੀ ਕਾਮਣਿ ਕਰਿ ਮਨ ਲਏ ॥੨॥  
 ਸਾਹਾ ਸੰਜੋਗੁ ਵੀਆਹੁ ਵਿਜੋਗੁ ॥  
 ਸਚੁ ਸੰਤਤਿ ਕਹੁ ਨਾਨਕ ਜੋਗੁ ॥੩॥੩॥

(ਪੰਨਾ ੧੫੧—੫੨)

ਇਹ ਹੈ ਸਾਹੁ ਦੇ ਦੇਵਾਨੇ ਦਾ ਹਿਰਦਾ । ਇਹੋ ਹੈ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਦਰਸ਼ਨ, ਇਹੋ ਹੈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਜੀਵਨੀ ।

(੨) 'ਤਉ-ਦੇਵਾਨਾ ਜਾਣੀਐ ਜਾ ਭੈ ਦੇਵਾਨਾ ਹੋਇ'—ਦੇਵਾਨਾ ਹੋਣ ਦਾ ਇਕ ਹੋਰ ਚਿੰਨ੍ਹ ਆਪ ਨੇ ਪ੍ਰਭੂ-ਭੈ ਵਿਚ ਦੇਵਾਨਾ ਹੋਣ ਦਾ ਦਿਤਾ ਹੈ । ਇਹ ਭੈ ਕੈਸਾ ਹੈ ? ਆਪ ਨੇ ਨਿਰਣਾ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ ਕਿ ਜਿਥੇ 'ਭਉ' ਹੈ ਉਥੇ ਹੀ 'ਭਾਉ' ਹੈ । ਜਿਥੇ ਪ੍ਰਭੂ-ਭੈ ਹੈ ਉਥੇ ਹੀ ਪ੍ਰਭੂ-ਪ੍ਰੇਮ ਹੈ । ਪ੍ਰੇਮ ਸਦਾ 'ਭੈ' ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ । ਗਉੜੀ ਰਾਗ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਦੋਵੇਂ ਸ਼ਬਦ 'ਭੈ-ਡਰ' ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਗੁਰੂ-ਨਾਨਕ ਹਿਰਦੇ ਦਾ ਚਿਤਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ।

ਭੈ ਬਿਨੁ ਕੋਇ ਨ ਲੰਘਸਿ ਪਾਰਿ ॥  
 ਭੈ ਭਉ ਰਾਖਿਆ ਭਾਇ ਸਵਾਰਿ ॥  
 ਭੈ ਤਨਿ ਅਗਨਿ ਭਖੈ ਭੈ ਨਾਲਿ ॥  
 ਭੈ ਭਉ ਘੜੀਐ ਸਬਦਿ ਸਵਾਰਿ ॥  
 ਭੈ ਬਿਨੁ ਘਾੜਤ ਕਚੁ ਨਿਕਚ ॥  
 ਅੰਧਾ ਸਚਾ ਅੰਧੀ ਸਟ ॥

(ਗਉੜੀ ਮਹਲਾ ੧)

ਡਰਿ ਘਰੁ, ਘਰਿ ਡਰੁ, ਡਰਿ ਡਰੁ ਜਾਇ ॥  
 ਸੋ ਡਰੁ ਕੇਹਾ ਜਿਤੁ ਡਰਿ ਡਰੁ ਪਾਇ ॥  
 ਤੁਧੁ ਬਿਨੁ ਦੂਜ ਨਾਹੀ ਜਾਇ ॥  
 ਜੋ ਕਿਛੁ ਵਰਤੈ ਸਭ ਤੇਰੀ ਰਜਾਇ ॥

ਡਰੀਐ ਜੇ ਡਰੁ ਹੋਵ ਹੋਰੁ ॥

ਡਰਿ ਡਰਿ ਡਰਣਾ ਮਨ ਕਾ ਸੋਰੁ ॥

(ਗਉੜੀ ਮਹਲਾ ੧)

‘ਸਾਹੁ ਦੇ ਦੇਵਾਨੇ’ ਨੂੰ ਤਾਂ ਸਾਰੀ ਕੁਦਰਤ, ਸਾਰੇ ਤੱਤ ਹੀ ਭੈ ਵਿਚ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਦਿਸਦੇ ਹਨ ।

ਭੈ ਵਿਚਿ ਪਵਣੁ ਵਹੈ ਸਦਵਾਉ ॥

ਭੈ ਵਿਚਿ ਚਲਹਿ ਲਖ ਦਰੀਆਉ ॥

ਭੈ ਵਿਚਿ ਅਗਨਿ ਕਢੈ ਵੇਗਾਰਿ ॥

ਭੈ ਵਿਚਿ ਧਰਤੀ ਦਬੀ ਭਾਰਿ ॥

ਭੈ ਵਿਚਿ ਇੰਦੁ ਫਿਰੈ ਸਿਰ ਭਾਰਿ ॥

ਭੈ ਵਿਚਿ ਰਾਜਾ ਧਰਮ ਦੁਆਰੁ ॥

ਭੈ ਵਿਚਿ ਸੂਰਜੁ ਭੈ ਵਿਚਿ ਚੰਦੁ ॥

ਕੋਹ ਕਰੋੜੀ ਚਲਤ ਨ ਅੰਤੁ ॥

ਭੈ ਵਿਚਿ ਸਿਧ ਬੁਧ ਸੁਰਨਾਥ ॥

ਭੈ ਵਿਚਿ ਆਡਾਣੇ ਆਕਾਸ ॥

ਭੈ ਵਿਚਿ ਜੋਧ ਮਹਾਬਲ ਸੂਰ ॥

ਭੈ ਵਿਚਿ ਆਵਹਿ ਜਾਵਹਿ ਪੂਰ ॥

ਸਗਲਿਆ ਭਉ ਲਿਖਿਆ ਸਿਰਿ ਲੇਖੁ ॥

ਨਾਨਕ ਨਿਰਭਉ ਨਿਰੰਕਾਰੁ ਸਚੁ ਏਕੁ ॥

(ਵਾਰ ਆਸਾ)

ਭੈ ਵਿਚਿ ਤੁਰਨਾ ਹੈ ਹੁਕਮ ਦੀ ਕਾਰ ਕਰਨੀ । ਜੋ ‘ਸਾਹੁ ਦਾ ਦੇਵਾਨਾ’ ਹੈ; ਉਹ ਕੇਵਲ ਇਕ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਹੁਕਮ ਵਿਚ ਤੁਰੀ ਜਾਂਦਾ ਹੈ — ਉਹ ‘ਖਸਮ ਦੀ ਬਾਣੀ’ ਉਡੀਕਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਦਾ ‘ਤਬਲਬਾਜ਼’ ਤੇ ‘ਢਾਢੀ’ ਵਾਂਗ ਗਿਆਨ-ਵਖਾਣ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ । ਉਹ ‘ਸਚ ਦੀ ਬਾਣੀ’ ‘ਸਚ ਸੁਣਾਨ ਦੇ ਵੇਲੇ’ ਸੁਣਾ

ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਭੈ ਨਹੀਂ ਖਾਂਦਾ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਨੇ 'ਉਸ' ਦਾ ਭੈ ਮੰਨ ਲਿਆ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਹੋਰ ਸਾਰੇ ਭੈ ਨਾਸ ਹੋ ਚੁਕੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਜੋ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਭੈ ਵਿਚ ਦੇਵਾਨਾ ਹੈ, ਉਹ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਤੋਂ ਭੈ ਨਹੀਂ ਖਾ ਸਕਦਾ। ਬਾਣੀ 'ਮਾਸਹੁ ਜੰਮੇ ਮਾਸਹੁ ਨਿੰਮੇ ਕੁਰਕਸ਼ੇਤਰ ਵਿਚ ਗਾਇਨ ਕੀਤੀ, ਨਿਰਭੈ ਹੋ ਕੇ ਹੀ ਐਸਾ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ, 'ਗਗਨ ਮੈ ਥਾਲੁ' ਪੁਰੀ ਦੇ ਮੰਦਰ ਵਿਚ ਗਾਇਨ ਕੀਤਾ ਤੇ ਨਿਰਭੈ ਹੋ ਕੇ ਹੀ ਐਸਾ ਹੋ ਸਕਦਾ ਸੀ। 'ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ' ਦੇ ਸਾਰੇ ਸਲੋਕ ਹਿੰਦੂ-ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਭਾਈਚਾਰੇ ਵਿਚ ਹੀ ਗਾਏ ਗਏ ਸਨ ਤੇ ਨਿਰਭੈ ਹੋ ਕੇ ਹੀ ਐਸਾ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਨਿਰਭੈ ਹੋ ਕੇ ਹਰ ਇਮਤਿਹਾਨ ਦੀ ਘੜੀ ਸਾਮ੍ਹਣੇ ਡੱਟ ਜਾਣਾ, 'ਪ੍ਰਭੂ ਦੇਵਾਨੇ' ਦਾ ਹੀ ਕਰਤਵ ਹੈ ਜੋ 'ਭੈ-ਦੇਵਾਨਾ' ਹੋਇਆ ਹੈ। 'ਭੈ ਵਿਚ ਵਿਚਰਨਾ' ਨਾਨਕ ਜੀਵਨੀ ਹੈ।

(੩) ਮੰਦਾ ਜਾਣੇ ਆਪ ਕਉ ਅਵਰੁ ਭਲਾ ਸੰਸਾਰ—'ਸਾਹੁ ਦਾ ਦੇਵਾਨਾ' ਨਿਮਰਤਾ ਦੀ ਮੂਰਤਿ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਹ 'ਸੇਵਕ' ਹੈ, ਉਹ 'ਪਰਮ-ਪੁਰਖੁ ਕਾ ਦਾਸਾ' ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਹੁਕਮ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਵਿਚ ਉਹ ਲੜਦਾ ਵੀ ਹੈ, ਮਰਦਾ ਭੀ ਹੈ, ਕਰੜੇ ਬਚਨ ਵੀ ਬੋਲਦਾ-ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਉਸ ਦੀ ਲੈ ਇਥੇ ਹੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ :

ਨਾਨਕੁ ਨੀਚੁ ਕਹੈ ਵੀਚਾਰੁ ॥  
 ਵਾਰਿਆ ਨ ਜਾਵਾ ਏਕ ਵਾਰ ॥  
 ਜੋ ਤੁਧੁ ਭਾਵੈ ਸਾਈ ਭਲੀਕਾਰ ॥  
 ਤੂ ਸਦਾ ਸਲਾਮਤਿ ਨਿਰੰਕਾਰ ॥

(ਜਪੁ)

'ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਦੇਵਾਨਾ' ਸੰਸਾਰ ਦਾ ਨਕਸ਼ਾ ਖਿਚਦਾ ਹੈ :—

ਅਸੰਖ ਮੂਰਖ ਅੰਧ ਘੋਰ ॥  
 ਅਸੰਖ ਚੋਰ ਹਰਾਮ ਖੋਰ ॥  
 ਅਸੰਖ ਅਮਰ ਕਰਿ ਜਾਹਿ ਜੋਰ ॥  
 ਅਸੰਖ ਗਲ ਵਚ ਹਤਿਆ ਕਮਾਹਿ ॥

ਅਸੰਖ ਪਾਪੀ ਪਾਪੁ ਕਰਿ ਜਾਹਿ ॥

ਅਸੰਖ ਕ੍ਰੁਤਿਆਰ ਕ੍ਰੁਤੇ ਫਿਰਾਹਿ ॥

ਪਰ ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਇਹਨਾਂ ਤੋਂ ਵਖਰਾ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ। ਉਸ ਦੀ ਆਪਣੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ 'ਆਪ ਪਰਮੇਸੁਰ' ਵਾਲੀ ਹੈ, ਪਰ ਉਸ ਵਿਚ ਉਹਨਾਂ ਪਾਪੀਆਂ ਲਈ ਅਥਾਹ ਪਿਆਰ ਹੈ ਜਿਹਨਾਂ ਦੇ ਸੁਧਾਰ ਲਈ ਉਸ ਨੂੰ ਭੇਜਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਉਹ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਘ੍ਰਿਣਾ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ, ਪਿਆਰ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਦੇਸ਼-ਰਟਨ ਕਰਕੇ ਲਭਦਾ ਹੈ, ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਨਾਲ ਮਿਲਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਆਤਮਕ ਉੱਨਤੀ ਦਾ ਰਾਹ ਨਿਮਰਤਾ ਨਾਲ ਸੁਝਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਹੈ 'ਸਾਹੁ ਦੇ ਦੇਵਾਨੇ' ਦਾ ਹਿਰਦਾ।

(੪) ਮਾਨ ਮੋਹ ਅਰੁ ਲੋਭ ਵਿਕਾਰਾ ਬੀਓ ਚੀਤਿ ਨ ਘਾਲਿਓ' — ਇਹ ਹੈ 'ਸਾਹੁ ਦੇ ਦੇਵਾਨੇ' ਦਾ ਕਿਰਦਾਰ। ਉਹ ਕਿਸੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਧਿਆਨ ਨਹੀਂ ਦੇ ਸਕਦਾ। ਉਸ ਨੂੰ ਇਕੋ ਲਗਨ ਹੈ ਕਿ ਪ੍ਰਭੂ ਹੁਕਮ ਪਾਲਿਆ ਜਾਏ। 'ਦਮਾਮੇ' ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਸੁਣੀ ਜਾਏ ਅਤੇ ਦੀਨਾ ਦੀ ਖਾਤਰ ਸੂਰਮਾ ਬਣ ਕੇ ਲੜਿਆ ਜਾਏ, 'ਸਾਹੁ ਦਾ ਦੇਵਾਨਾ' ਦੀਨਾ ਲਈ ਲੜਦਾ, ਪਿਛੇ ਨਹੀਂ ਹਟ ਸਕਦਾ। ਉਹ 'ਨੀਚਾ ਦਾ ਦੋਸਤ' ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਵੀ ਉਥੇ ਹੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜਿਥੇ ਨੀਚਾਂ ਦੀ ਸੰਭਾਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

(੪)

'ਕੋਈ ਆਖੈ ਭੂਤਨਾ ਕੋ ਕਹੈ ਬੇਤਾਲਾ' ਵਾਲਾ ਸ਼ਬਦ ਜਿਸ ਵਿਚ ਆਪ ਅਗੇ ਜਾ ਕੇ ਕਹਿ ਰਹੇ ਹਨ, 'ਭਇਆ ਦਿਵਾਨਾ ਸਾਹੁ ਕਾ ਨਾਨਕ ਬਉਰਾਨਾ' ਨਿਸਚੇ ਹੀ ਆਪ ਦੇ ਜੁਆਨੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਦਾ ਉਲੇਖ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਆਪ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋ ਰਹੇ ਸਨ ਪਰ ਸੰਸਾਰ ਚੰਧ ਵਿਚ ਸੀ ਤੇ ਆਪ ਨੂੰ ਪਛਾਣ ਨਹੀਂ ਸੀ ਰਿਹਾ। ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਆਪ ਦੀ 'ਸੁਲਤਾਨਪੁਰ' ਤੀਕ ਦੀ ਜੀਵਨੀ ਦਾ ਰੂਪ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਅਗੇ ਆਪ ਦੀ ਅੰਦਰੂਨੀ ਲਗਨ ਦਾ ਐਲਾਨ ਦਿੜ੍ਹ ਕਰਾਂਦਾ ਹੈ। 'ਸਾਹੁ ਕਾ ਦੇਵਾਨਾ-ਬਉਰਾਨਾ' ਨਾਨਕ ਫਿਰ ਆਪਣੇ ਰੱਬੀ-

ਕਰਤਵ ਦੀ ਪਾਲਨਾ ਵਿਚ ਲਗ ਗਏ। ਆਪ ਦਾ ਕਰਤਵ ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਹੁਕਮ ਸੁਣਾ ਦੇਣਾ ਸੀ—‘ਢਾਢੀ ਕਰੇ ਪਸਾਉ ਸਬਦੁ ਵਜਾਇਆ’। ਉਹ ਸਬਦ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਚੰਗਾ ਲਗੇ ਜਾਂ ਨਾ ਲਗੇ, ਮਾਲਕ-ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਹੁਕਮ ਸੁਣਾ ਦੇਣਾ ਹੈ। ‘ਸਬਦ-ਪਸਾਉ’ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਆਪ ਨੇ ਗੁਰੂ ਹੋਣ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰ ਦਿਤਾ ਹੈ :

### ਪਉੜੀ

ਹਉ ਢਾਢੀ ਵੇਕਾਰੁ ਕਾਰੈ ਲਾਇਆ ॥  
 ਰਾਤਿ ਦਿਹੈ ਕੈ ਵਾਰ ਧੁਰਹੁ ਫੁਰਮਾਇਆ ॥  
 ਢਾਢੀ ਸਚੈ ਮਹਲਿ ਖਸਮਿ ਬੁਲਾਇਆ ॥  
 ਸਚੀ ਸਿਫਤਿ ਸਾਲਾਹ ਕਪੜਾ ਪਾਇਆ ॥  
 ਸਚਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਨਾਮੁ ਭੋਜਨੁ ਆਇਆ ॥  
 ਗੁਰਮਤੀ ਖਾਧਾ ਰਜਿ ਤਿਨਿ ਸੁਖੁ ਪਾਇਆ ॥  
 ਢਾਢੀ ਕਰੇ ਪਸਾਉ ਸਬਦੁ ਵਜਾਇਆ ॥  
 ਨਾਨਕ ਸਚੁ ਸਾਲਾਹਿ ਪੂਰਾ ਪਾਇਆ ॥

(ਵਾਰ ਮਾਝ)

‘ਸਾਹ ਕਾ ਦੇਵਾਨਾ-ਬਉਰਾਨਾ’ ‘ਗੁਰੂ ਹੋ ਨਿਬੜਿਆ ਤੈ ਚੜ੍ਹੁ ਪਿਆ ਸੋਧਣ ਧਰਤ ਲੋਕਾਈ’। ਗੁਰੂ ‘ਸਦਾ ਸਾਹ ਕਾ ਦੇਵਾਨਾ’ ਰਿਹਾ। ਨਾਨਕ ਬਾਣੀ ਇਸ ਗਲ ਦੀ ਸਾਖ ਹੈ।

### (੫)

ਸਾਹ ਦੇ ‘ਦੇਵਾਨੇ-ਬਉਰਾਨੇ’ ਦਾ ਸਾਰਾ ਜੀਵਨ ਤਾਨ ਇਹੋ ਹਰੀ ਹੈ ਜੋ ਸੁਲਤਾਨਪੁਰ ਦੇ ਮੋਦੀਖਾਨੇ ਦੀ ਪਰਮੁਖ ਘਟਨਾ ਹੈ— ‘ਤੇਰਾ, ਤੇਰਾ, ਤੇਰਾ, ਤੇਰਾ’, ‘ਮੈਂ ਤੇਰਾ ਹਾਂ, ਮੈਂ ਤੇਰਾ ਹਾਂ’। ‘ਮੈਂ ਤੇਰਾ ਮੁਲ ਖਰੀਦੀ ਲਾਲਾ ਗੋਲਾ ਹਾਂ’ ‘ਮੈਂ ਤੇਰਾ ਹਾਂ’। ਆਪ ਸਾਰਾ ਜੀਵਨ ‘ਤੇਰਾ, ਤੇਰਾ’ ਹੀ ਕਰਦੇ ਰਹੇ— ‘ਇਹ ਦਾਸ ਤੇਰਾ ਹੈ, ਇਹ ਹੁਕਮ ਤੇਰਾ ਹੈ, ਇਹ ਭਾਣਾ ਤੇਰਾ ਹੈ, ਇਹ ਰਜਾ



ਤੇਰੀ ਹੈ—ਮੈਂ ਤੇ ਤੇਰੇ ਹੁਕਮ ਦਾ ਢੰਡੋਰਾ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਹਾਂ; ਮੈਂ ਵੀ ਤੇਰਾ ਹਾਂ ।  
ਬਸ 'ਤੇਰਾ' ਕਹਿਕੇ ਆਪ ਨਿਕਲ ਤੁਰੇ, ਧਰਤ-ਲੋਕਾਈ ਦੀ ਸਾਰ ਲੈਣ ਲਈ ਤੇ  
ਆਪ ਦਾ ਸਾਰਾ ਜੀਵਨ ਸੰਦੇਸ਼ ਇਹੋ ਰਹਿਆ ਹੈ ਕਿ ਸਾਰੇ, ਸੁਣੋ, ਮੰਨੋ ਤੇ ਕਹੋ,  
'ਤੇਰੇ ਹਾਂ, ਅਸੀਂ ਤੇਰੇ ਹਾਂ, ਇਹ ਸਭ ਪਵਣ, ਪਾਣੀ, ਬੈਸੰਤਰ ਤੇਰੇ ਹਨ, ਇਹ  
ਸਾਰੀ ਕਾਰ ਤੇਰੀ ਹੈ, ਇਹ ਰਚਨਾ ਤੇਰੀ ਹੈ, ਇਹ ਖੇਡ ਤੇਰੀ ਹੈ, ਇਹ ਤਮਾਸ਼ਾ  
ਤੇਰਾ ਹੈ' । ਇਹ ਭਗਤੀ ਹੈ ।

'ਇਹੋ 'ਤੇਰਾ, ਤੇਰਾ' ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਸੁਰਤਿ-ਸ਼ਬਦ  
ਸਮਾਧੀ ਵਿਚ 'ਤੂੰ ਹੀ, ਤੂੰ ਹੀ' ਹੋ ਗਇਆ । ਕੇਵਲ ਤੂੰ ਹੀ ਹੈਂ, ਕੇਵਲ ਤੂੰ ਹੀ  
ਹੈਂ, ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਹਾਂ; ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਹਾਂ — ਇਹ ਖਾਲਸਾਪਨ ਦੀ ਚੋਟੀ ਹੈ । ਇਹੋ  
'ਤੋਹੀ ਮੋਹੀ' ਹੈ, 'ਅੰਤਰ ਕਿਥੇ' ਹੈ, ਅੰਤਰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਹੈ । ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਆਸ਼ਕ  
ਪ੍ਰਭੂ ਹੀ ਹੈ, ਹੋਰ ਕੋਈ ਹੈ ਹੀ ਨਹੀਂ ।

'ਤੇਰਾ-ਤੂੰਹੀ' ਇਹ ਬਿਰਤੀ ਹੈ ਨਾਨਕ-ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੋਤਿ ਦੀ । ਇਹ  
ਬਿਰਤੀ ਹੀ ਗੁਰੂ ਹੈ ।

ਸਤਿਗੁਰ ਨਾਨਕ ਪ੍ਰਗਟਿਆ

## ਵੇਈਂ ਪਰਵੇਸ਼

‘ਸੋ ਦਰੁ ਕੇਹਾ ਸੋ ਘਰੁ ਕੇਹਾ’

-੧-

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਸੁਲਤਾਨਪੁਰ ਵਿਚ ਨਵਾਬ ਦੌਲਤ ਖਾਨ ਦੇ ਮੌਦੀਖਾਨੇ ਦੇ ਮੁਖੀ ਰਹੇ ਸਨ। ਸੁਲਤਾਨਪੁਰ ਦੇ ਨੇੜਿਓਂ ਇਕ ਨਵੀ ਲੰਘਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਨਾਮ ‘ਵੇਈਂ’ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਇਸ ਨਦੀ ਤੇ ਨਿਤਾਪ੍ਰਤਿ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ ਇਕ ਦਿਨ ਆਪ ਇਸ ਨਦੀ ਤੇ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਨ ਗਏ — ਤਾਂ ਜੋ ਵਾਪਰਿਆ, ਪੁਰਾਤਨ ਜਨਮ ਸਾਖੀ ਦਾ ਕਰਤਾ ਲਿਖਦਾ ਹੈ :

‘ਇਕ ਦਿਨ ਆਗਿਆ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਕੀ ਹੋਈ, ਜੋ ਨਿਤਾਪ੍ਰਤਿ ਦਰੀਆ ਵੈਦਾ ਆਹਾ, ਸੁ ਇਕਿ ਦਿਨ ਇਕੁ ਖਿਜਮਤਿਦਾਰ ਲੈ ਕਰਿ ਗਇਆ, ਕਪੜੇ ਲਾਹਿ ਖਿਜਮਤਿਦਾਰ ਕੇ ਹਵਾਲੇ ਕੀਤੇ, ਆਪਿ ਨਾਵਣਿ ਪਇਆ। ਜਿਉ ਪਇਆ। ਤਿਉ ਆਗਿਆ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਕੀ ਨਾਲਿ, ਸੇਵਕ ਲੈ ਗਏ ਦਰਗਾਹ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਕੀ, ਸੇਵਕਾਂ ਜਾਇ ਅਰਜ ਕੀਤੀ ‘ਜੀ ਨਾਨਕ ਹਾਜਰ ਹੈ।’ ਤਬ ਸਚੀ ਦਰਗਾਹੁ ਦਰਸ ਹੋਆ। ਸਾਹਿਬੁ ਮਿਹਰਬਾਨ ਹੋਆ। ਤਬ ਓਹੁ ਖਿਜਮਤਦਾਰੁ ਕਪੜਿਆ ਉਤੇ ਖੜਾ ਆਹਾ, ਸੋ ਖੜਾ ਖੜਾ ਹੁਟਿ ਗਇਆ। ਓਨਿ ਆਖਿਆ, ਜੋ ਨਾਨਕ ਦਰੀਆਇ ਵਿਚ ਪਇਆ ਆਹਾ ਸੋ ਨਿਕਲਿਓ ਨਾਹੀ।’

੧੦੬

ਅਗੇ ਚਲ ਕੇ ਪੁਰਾਤਨ ਜਨਮ ਸਾਖੀ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਦਰਗਾਹ ਪਰਮੇਸਰ ਦੀ ਵਿਚ (ਗੁਰੂ) ਨਾਨਕ ਜੀ ਪਾਸ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦਾ ਪਿਆਲਾ ਆਇਆ ਅਤੇ 'ਹੁਕਮ ਹੋਆ — ਨਾਨਕ ਇਹ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਮੇਰੇ ਨਾਮ ਕਾ ਪਿਆਲਾ ਹੈ, ਤੂ ਪੀਉ' । ਤਬ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਤਸਲੀਮ ਕੀਤਾ, ਪਿਆਲਾ ਪੀਤਾ, ਸਾਹਿਬ ਮਿਹਰਬਾਨੁ ਹੋਆ, 'ਨਾਨਕ ਮੈਂ ਵੇਰੇ ਨਾਲਿ ਹਾਂ।' ਤਬ ਫਿਰ ਆਗਿਆ ਆਈ, ਹੁਕਮੁ ਹੋਆ 'ਨਾਨਕ, ਜਿਸ ਉਪਰਿ ਤੇਰੀ ਨਦਰਿ, ਤਿਸੁ ਉਪਰਿ ਮੇਰੀ ਨਦਰਿ, ਜਿਸੁ ਉਪਰਿ ਤੇਰਾ ਕਰਮੁ, ਤਿਸੁ ਉਪਰਿ ਮੇਰਾ ਕਰਮੁ । ਮੇਰਾ ਨਾਉ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮੁ ਪਰਮੇਸਰੁ ਅਰ ਤੇਰਾ ਨਾਉ ਗੁਰੂ ਪਰਮੇਸਰੁ ।'

ਬਸ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਜਗਤ ਗੁਰੂ ਹੋ ਗਏ । ਆਦਿ ਗੁਰੂ ।

ਗੁਰਤਾ ਦੇ ਪਰਮਾਣ ਵਜੋਂ ਆਪ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚੋਂ ਜਪੁ ਜੀ ਵੁਟ ਨਿਕਲਿਆ । ਇਹ ਜਪੁ ਜੀ ਆਪ ਲੈ ਆਏ, ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਕਲਿਆਨ ਲਈ । ਤਿੰਨ ਦਿਨਾਂ ਮਗਰੋਂ ਆਪ ਵੇਈਂ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਆਏ ਤੇ ਜਪੁਜੀ ਦੇ ਪਰਕਾਸ਼ ਵਿਚ ਨਾਅਰਾ ਲਾਇਆ 'ਨਾ ਕੋਈ ਹਿੰਦੂ ਹੈ, ਨਾ ਕੋ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹੈ ।'

ਇਹ ਹੈ ਸੰਖੇਪ ਵਿਚ 'ਵੇਈਂ ਪਰਵੇਸ਼' ਦੀ ਸਾਖੀ ।

—੨—

ਇਹ 'ਵੇਈਂ ਪਰਵੇਸ਼' ਦੀ ਸਾਖੀ ਤੇ ਹੋਈ ਪਰ ਇਹ ਸਾਖੀ ਕਿਸ ਗਲ ਦੀ ਸਾਖੀ ਭਰਦੀ ਹੈ ? ਇਸ ਗਲ ਦਾ ਭੇਦ ਸਾਨੂੰ ਤਦ ਮਿਲ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਜੇ ਪਹਿਲਾਂ ਸਾਨੂੰ ਇਹ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਹੋਵੇ ਕਿ ਪਰਮਾਰਥ ਦੀ ਦੁਨੀਆਂ ਚਿੰਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਦੁਨੀਆਂ ਹੈ ।

'ਵੇਈਂ ਪਰਵੇਸ਼' ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦਾ 'ਵੇਈਂ ਇਸ਼ਨਾਨ' ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗੁਰਤਾ ਦੇ ਪਰਗਟ ਹੋਣ ਦਾ ਚਿੰਨ੍ਹ ਹੋ ਨਿਬੜਿਆ ਸੀ । ਇਸ਼ਨਾਨ ਨਵੇਂ ਜਨਮ, ਨਵੀਂ ਤਾਜਗੀ, ਕੰਮ ਕਰਨ ਦੀ ਨਵੀਂ ਸ਼ਕਤੀ, ਨਵੇਂ ਕੰਮ ਦੇ ਅਰੰਭ ਆਦਿ ਦਾ ਚਿੰਨ੍ਹ ਹੈ । ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਨੇ ਜਦੋਂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਵਿਚੋਂ ਗੁਰਤਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨਾ ਚਾਹਿਆ, ਆਪ ਨੇ ਇਸ਼ਨਾਨ

ਨੂੰ ਗੁਰਤਾ-ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਲਈ ਚਿੰਨ੍ਹ ਵਰਤ ਲਿਆ। ਗੁਰਤਾ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਸਦੀਵੀ ਸੰਸਥਾ ਹੈ—ਇਹ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਵਿਚੋਂ ਪਰਗਟ ਹੋਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਈ ਵਾਰੀ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋ ਚੁਕੀ ਸੀ ਤੇ ਅਗੋਂ ਕਈ ਵਾਰੀ ਹੋਵੇਗੀ। ਪਰ ਜਦ ਵੀ ਕਿਸੇ ਮਹਾਂਪੁਰਸ਼ ਵਿਚੋਂ ਗੁਰਤਾ ਸ਼ਕਤੀ ਪਰਗਟ ਹੋਈ ਹੈ, ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਨੇ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਨਾਟਕ ਦੁਆਰਾ ਇੰਜ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਕਿਧਰੇ ਰੋਸ਼ਨੀ ਹੋਈ ਸੀ, ਕਿਧਰੇ ਅੱਗ-ਪਰਚੰਡ ਹੋਈ ਸੀ, ਕਿਧਰੇ 'ਸ਼ਬੇ-ਮਹਿਰਾਜ' ਹੋਈ ਸੀ, ਕਿਧਰੇ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਾਣੀ ਇਸ਼ਨਾਨ ਵਿਚ ਹੀ ਗੁਰਤਾ ਪਰਗਟ ਹੋਈ ਸੀ। ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਤੇ ਗੁਰਤਾ 'ਵੇਈ' ਪਰਵੇਸ਼ ਘਟਨਾ ਦੁਆਰਾ ਨਾਜ਼ਲ ਹੋਈ। ਵੇਈ ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮਾਧਿਅਮ ਸੀ। ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਉਸ ਦਿਨ ਦਾ ਇਸ਼ਨਾਨ ਅਲੌਕਿਕ ਹੀ ਸੀ। ਇਸ ਇਸ਼ਨਾਨ ਨਾਲ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਵਿਚ ਗੁਰਤਾ ਜਾਗ ਪਈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਨਵੀਂ ਤਾਜ਼ਗੀ ਉਗਮੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮਨ ਮਉਲਿਆ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਆਪਣਾ ਨਵਾਂ ਮਿਸ਼ਨ ਅਰੰਭ ਦਿਤਾ। 'ਵੇਈ' ਇਸ਼ਨਾਨ ਦਾ ਚਿੰਨ੍ਹ ਹੈ, ਇਸ਼ਨਾਨ ਜਾਗਰਤ ਜਾਂ ਗੁਰਤਾ ਦਾ ਚਿੰਨ੍ਹ ਹੈ।

ਵੇਈ ਨਦੀ ਤੇ ਉਸ ਵਿਚ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ 'ਪਰਵੇਸ਼' ਕਲਪੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਨਹੀਂ ਹਨ, ਇਹ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੋਈਆਂ ਪਰ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਚਿੰਨ੍ਹ-ਰੂਪ ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਮੈਂ ਕਹਿਆ ਹੈ ਕਿ ਇਹਨਾਂ ਸਥੂਲ ਘਟਨਾਵਾਂ ਤੇ ਵਸਤਾਂ ਦੇ ਪਿਛੇ ਸੂਖਮ ਗੁਰਤਾ ਦਾ ਸੁਝਾ ਸੀ — ਇਹ ਘਟਨਾ ਅਰਸ਼ੀ ਰੱਬੀ ਨਾਟਕ ਸੀ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬ੍ਰਿਛਾਂ ਦੀ ਛਾਯਾ ਨਾ ਹਟਣ ਦੀ ਘਟਨਾ ਵਾਪਰੀ ਪਰ ਇਹ ਸਥੂਲ ਘਟਨਾ ਸੂਖਮ ਅਰਥਾਂ ਦੀ ਧਾਰਨੀ ਤੇ ਪ੍ਰਤੀਕ ਸੀ। ਵੇਈ ਨਦੀ ਪਰਵੇਸ਼ ਨਾਨਕ ਗੁਰ-ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਸਥਾਪਨਾ ਦਾ ਸਥੂਲ ਚਿੰਨ੍ਹ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿਚੋਂ ਸੂਖਮ ਸਿਧਾਂਤ ਰੂਪਮਾਨ ਹੋ ਰਹਿਆ ਸੀ।

-੩-

ਨਾਨਕ ਗੁਰ-ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਵਿਚੋਂ ਜਪੁ ਜੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਮਾਨ ਹੋਇਆ। ਇਹ ਜਪੁ ਜੀ ਸਦੀਵੀ ਤੌਰ ਤੇ ਉਸ ਗੁਰ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦਾ ਚਿੰਨ੍ਹ ਹੈ ਜੋ ਵੇਈ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕੌਤਕ ਦੁਆਰਾ ਜਗਤ ਤੇ ਰੂਪਮਾਨ ਹੋਇਆ। ਜਪੁ ਜੀ ਹੀ ਸਾਰੇ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ

ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਬੀਜ ਰੂਪ ਚਿੰਨ੍ਹ ਹੈ। ਜਪੁ ਜੀ ਵਿਚੋਂ ਸਾਰਾ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਮਉਲਿਆ ਹੈ। ਵੇਈਂ ਇਸ਼ਨਾਨ ਜਪੁ-ਗਿਆਨ ਦਾ ਇਸ਼ਨਾਨ ਹੈ। ਇਸ ਇਸ਼ਨਾਨ, ਜਪੁ-ਇਸ਼ਨਾਨ ਵਿਚੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਉਪਜਿਆ ਹੈ — ਇਹੋ ਜਪੁ-ਇਸ਼ਨਾਨ ਸਾਰੇ ਸਿਖ ਜਗਤ ਲਈ ਤੇ ਸਾਰੀ ਮਨੁੱਖਤਾ ਲਈ ਇਸ਼ਨਾਨ ਤੀਰਥ ਹੈ। ਜਪੁ-ਇਸ਼ਨਾਨ ਹੀ ਮਾਨਵ ਜਾਗਰਤੀ, ਤਾਜ਼ਗੀ, ਸਿਹਤ, ਉਤਸ਼ਾਹ, ਨਵੇ ਕੰਮ ਦੇ ਸ਼ੌਕ, ਨਵੀਂ ਜੁਰੱਅਤ ਦਾ ਚਿੰਨ੍ਹ ਹੈ। ਇਸ਼ਨਾਨ ਨਾਲ ਹੀ ਜਾਗਰਤ, ਤਾਜ਼ਗੀ, ਸਿਹਤ ਤੇ ਉਤਸ਼ਾਹ ਉਚੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਗਿਆਨ ਇਸ਼ਨਾਨ ਹੈ। ਵੇਈਂ ਇਸ਼ਨਾਨ ਵਿਚੋਂ ਇਹ ਗਿਆਨ ਇਸ਼ਨਾਨ ਸਾਰੀ ਮਨੁੱਖਤਾ ਲਈ ਉਪਜਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਗਿਆਨ-ਇਸ਼ਨਾਨ ਸਦੀਵੀ ਹੈ ਤੇ ਸੱਤਿ ਚਿਤ ਤੇ ਅਨੰਦ ਦਾ ਜ਼ਾਮਨ ਹੈ। ਇਹ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਇਸ਼ਨਾਨ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦਾ ਖੂਹ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਹੀ ਹੈ। ਇਹੋ 'ਬਾਣੀ ਗੁਰੂ, ਗੁਰੂ ਹੈ ਬਾਣੀ, ਵਿਚ ਬਾਣੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਸਾਰੇ' ਦਾ ਸਰੂਪ ਹੈ।

ਜਪੁ ਜੀ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ ਕੇਵਲ ਇਕ ਹੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਹੈ 'ਸਚੁ' ਦੀ ਪਛਾਣ। ਜੀਵਨ ਦਾ ਅਸੂਲ ਕੇਵਲ ਸਚਾਈ ਹੈ। ਸਚਾਈ ਹੀ ਪਰਮਾਤਮਾ ਹੈ। ਸਚਾਈ ਹੀ ਨਿਆਂ ਹੈ ਅਤੇ ਸਚਾਈ ਸੁਭ ਕਰਮ ਹੈ। ਸਚਾਈ ਹੀ ਇਖਲਾਕ ਹੈ, ਸਚਾਈ ਹੀ ਸਦਾਚਾਰ ਹੈ। ਜਪੁ ਜੀ 'ਸਚਾਈ' ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਹੈ ਤੇ ਜਪੁ ਜੀ ਦਾ ਧਰਮ ਹਿੰਸਾ ਜਾਂ ਅਹਿੰਸਾ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਨਹੀਂ, ਸੱਚ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਹੈ। ਸੱਚ ਤੇ ਨਿਆਂ ਲਈ ਕਿਸੇ ਵੇਲੇ ਅਹਿੰਸਾ ਵਿਚ ਰਹਿਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਵੇਲੇ ਹਿੰਸਾ ਕਰਨੀ ਪੈਂਦੀ ਹੈ। ਸਚ ਤੇ ਨਿਆਂ ਦੇ ਅਸੂਲ ਉਤੇ ਪਹਿਰਾ ਦੇਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ, ਹਿੰਸਾ ਜਾਂ ਅਹਿੰਸਾ ਮੁਖ ਨਹੀਂ ਰਖਣੇ। ਯਤਨ ਨਿਰਸੰਦੇਹ ਇਹ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿ ਅਹਿੰਸਾ ਰਾਹੀਂ ਹੀ ਸੱਚ ਤੇ ਨਿਆਂ ਕਾਇਮ ਰਖੇ ਜਾਣ ਪਰ ਜਦੋਂ ਐਸਾ ਸੰਭਵ ਨਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਜਪੁਜੀ ਵਿਚ ਸੂਰਮਤਾਈ ਨਾਲ ਯਤਨ ਕਰਨਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਸੱਚ ਤੇ ਹਰ ਹਾਲਤ ਕਾਇਮ ਰਹਿਣਾ ਹੈ।

ਸਚ ਕੀ ਹੈ ? ਜਪੁ ਜੀ ਵਿਚ 'ਸਚੁ' ਦੀ ਪ੍ਰੀਭਾਸ਼ਾ ਦਿਤੀ ਹੈ, ਮੂਲ ਮੰਤਰ ਵਿਚ ਵੇਈਂ ਨਦੀ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਦੇ ਨਾਟਕ ਵਿਚੋਂ ਇਹ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਗੁਰੂ ਜੀ

ਨੂੰ ਹੋਇਆ। ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਪ੍ਰਮੇਸ਼ਰ ਸਚਾਈ ਹੈ ਅਤੇ ਸਚਾਈ ਦੇ ਗੁਣ ਇਹ ਹਨ :

(੧) 'ਸਚੁ' ੧ੳ ਹੈ। ਸਚਾਈ ਸਦਾ ਮਨੁੱਖਤਾ, ਸਗੋਂ ਸਾਰੇ ਬ੍ਰਹਮੰਡ ਨੂੰ ਏਕਤਾ ਦੀ ਲੜੀ ਵਿਚ ਪਰੋਂਦੀ ਹੈ। ਸਚਾਈ ਤੇ ਹੀ ਕੋਈ ਮਿਲਾਪ ਜਾਂ ਏਕਤਾ ਨਿਰਭਰ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਜਿਥੇ ਸਚਾਈ ਨਹੀਂ ਹੈ ਉਥੇ ਏਕਤਾ ਭੀ

ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਸਕਦੀ। ੧ੳ ਦਾ ਭਾਵ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਭਾਵੇਂ ਮਨੁੱਖਤਾ ਵਿਚ ਕਈ ਭਾਂਤ ਦੀ ਅਨੇਕਤਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਦੇਸ਼ਾਂ, ਕੌਮਾਂ, ਜ਼ਾਤਾਂ ਪਾਤਾਂ, ਸਭਿਆਚਾਰਾਂ, ਧਰਮਾਂ, ਰੰਗਾਂ, ਰਾਜਸੀ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਆਦਿ ਦੀ, ਪਰ ਸਚਾਈ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਸਾਰੀ ਮਨੁੱਖਤਾ ਵਿਚ ਆਤਮਕ ਏਕਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਆਤਮਾ ਹੀ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਦਾ ਅੰਸ਼ ਹੈ। ਏਕਤਾ ਦਾ ਭਾਵ ਬਰਾਬਰੀ ਵੀ ਹੈ। ਸਾਰੇ ਜੀਵ ਬਰਾਬਰ ਹਨ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਇਕ ਬ੍ਰਹਮ ਵਿਚੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋਏ ਹਨ, ਇਕੋ ਬ੍ਰਹਮ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਲੀਨ ਹੋਣਗੇ। ਇਸ ਏਕਤਾ ਦਾ ਗਿਆਨ ਅਤੇ ਇਸ ਏਕਤਾ ਦਾ ਆਪਣੇ ਸਾਰੇ ਵਤੀਰੇ ਤੇ ਕਰਤਵ ਵਿਚ ਧਿਆਨ ਹੀ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਸੱਚ ਤੇ ਨਿਆਂ ਦਾ ਉਪਾਸ਼ਕ ਬਣਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਸੌ ਦੇਸ਼ਾਂ, ਜ਼ਾਤਾਂ, ਕੌਮਾਂ, ਰੰਗਾਂ ਰੂਪਾਂ, ਧਰਮਾਂ, ਸਭਿਆਚਾਰਾਂ ਤੇ ਵਿਤਕਰਿਆਂ ਤੋਂ ਉਪਰ ਉਠਣਾ ਹੀ ਸੱਚ ਦਾ ਧਾਰਨੀ ਹੋਣਾ ਹੈ। ਇਹ ੧ੳ ਦਾ ਸਦਾਚਾਰ ਹੈ।

ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਇਕ ਹੋ ਇਸ ਦਾ ਭਾਵ ਇਹ ਹੋਵੇਗਾ :—

(ੳ) ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਇਕ ਹੈ ਦਾ ਭਾਵ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਕ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਸਾਰੀ ਅਨੇਕਤਾ ਪੈਦਾ ਹੋਈ ਹੈ, ਜੋ ਦਿਸ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਮਾਨ-ਅਨੇਕਤਾ ਅਸਲ ਵਿਚ ਏਕਤਾ ਵਿਚ ਵਿਚਰਦੀ ਹੈ। ਏਕਤਾ ਸਦਾ ਹੀ ਕਾਇਮ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ ਭਾਵੇਂ ਇਹ ਸਰੂਪ ਅਨੇਕ ਧਾਰਣ ਕਰ ਲਵੇ। ਸਾਰੀ ਅਨੇਕਤਾ ਏਕਤਾ ਵਿਚੋਂ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਅੰਤ ਤੇ ਉਸ ਇਕ ਵਿਚ ਹੀ ਜਾ ਕੇ ਲੀਨ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਸਦੀਵੀ ਚੀਜ਼ ਇਕਾਈ ਹੀ ਹੈ।

(ਅ) ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਇਕ ਹੈ ਤੋਂ ਭਾਵ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਅਨੂਪਮ ਹੈ ਅਤੇ

ਉਸ ਵਰਗਾ ਹੋਰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਪਰ ਹੋਰ ਸਾਰੀਆਂ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਦੇਵੀ ਦੇਵਤੇ ਉਸ ਦੀ ਕਿਰਤ ਹਨ। ਉਹ ਉਸ ਦਾ ਦਰਜਾ ਜਾਂ ਥਾਂ ਨਹੀਂ ਲੈ ਸਕਦੇ; ਉਹ ਮਹਾਨ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ ਮਹਾਨਤਾ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪਹੁੰਚ ਸਕਦੇ। ਸੋ ਅਸਲ ਇਸ਼ਟ ਕੇਵਲ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਹੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ।

(ੲ) ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਇਕ ਹੈ ਦਾ ਭਾਵ ਮਾਇਆ ਜਾਂ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤੀ ਅਨਾਦੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਹੋਰ ਕੋਈ ਚੀਜ਼ ਜਾਂ ਤੱਤ ਅਨਾਦੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਆਤਮਾ ਵੀ ਅਨਾਦੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤੀ, ਮਾਇਆ, ਆਤਮਾ ਸਭ ਇਕ ਵਿਚੋਂ ਉਸ ਦੇ ਹੁਕਮ ਅਨੁਸਾਰ ਜਨਮ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਸਭ ਦਾ ਆਦਿ ਹੈ, ਅੰਤ ਹੈ, ਪਰ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦਾ ਨਾ ਆਦਿ ਹੈ ਨਾ ਅੰਤ ਹੈ। ਮਾਇਆ ਤੇ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਨਹੀਂ ਹੈ ਸਗੋਂ ਮਾਇਆ ਉਸ ਵਿਚੋਂ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

(ੳ) ਪਸਾਰੇ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਚੰਗਾ ਕਹਿੰਦੇ ਹਾਂ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਮੰਦਾ, ਕੋਈ ਕਰਮ ਪਾਪ ਹੈ ਕੋਈ ਪੁੰਨ ਹੈ; ਪਰ ਦੋਹਾਂ ਦਾ ਸੋਮਾ ਕੇਵਲ ਇਕ ਹੀ ਹੈ। ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਪਾਪ ਪੁੰਨ ਦਾ ਝਗੜਾ ਜਾਂ ਵਿਰੋਧ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਸਮੇਂ, ਸਥਾਨ ਦੀ ਸੀਮਾ ਨੇ ਕਿਸੇ ਕਰਮ ਨੂੰ ਪਾਪ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਪੁੰਨ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਅਸਲੀਅਤ ਕੇਵਲ ਪੁੰਨ ਹੀ ਹੈ।

(ੴ) ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਇਕ ਹੈ ਦਾ ਭਾਵ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਉਚ-ਨੀਚ, ਗਰੀਬ—ਅਮੀਰ ਦਾ ਉਥੇ ਵਿਤਕਰਾ ਨਹੀਂ। ਚੱਕਰ, ਚਿੰਨ੍ਹ, ਬਰਨ, ਜਾਤ ਦਾ ਵਿਤਕਰਾ ਨਹੀਂ, ਜਾਂ ਇਹ ਵਿਤਕਰਾ ਨਿਰਪੂਲ ਹੈ।

(ੲੲ) 'ਸਚੁ' ਦਾ ਸਰੂਪ ਸਤਿਨਾਮੁ ਦਾ ਸਰੂਪ ਹੈ। ਉਸ ਦਾ ਭਾਵ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਸਚਾਈ ਜਾਣਨਾ ਕਾਫ਼ੀ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਸਚਾਈ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕਰਤੱਵ ਵਿਚੋਂ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਨੇਕੀ ਜਾਣਨਾ ਕਾਫ਼ੀ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਨੇਕ ਹੋਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਸੱਚ ਨਾਲੋਂ ਉਚੇਰੀ ਚੀਜ਼ ਸੱਚ ਨੂੰ ਧਾਰਨਾ ਹੈ। ਪਰਮਾਤਮਾ ਤੋਂ ਉਚੇਰੀ ਚੀਜ਼ ਪਰਮਾਤਮਾਪਨ ਹੈ। ਸਚੁ ਤੋਂ ਉਪਰ ਸਚ ਆਚਾਰ ਹੈ। ਸੋ ਸਚਾਈ ਦਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਅਸੂਲ ਸਚਾਈ ਦੁਆਰਾ ਜੀਣਾ ਹੈ। ਇਹੀ ਵੇਈਂ ਦਾ ਇਸ਼ਨਾਨ ਹੈ।

(੩) 'ਸਚ' ਹੈ 'ਕਰਤਾ ਪੁਰਖ' ਭਾਵ ਉਸਾਰੂ ਤੇ ਕਰਤਾਰੀ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਸੋਚਣਾ ਤੇ ਵਰਤਣਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਵੀ ਸਾਡਾ ਮੰਤਵ ਜਾਂ ਸੋਚ ਢਾਉ ਜਾਂ ਡੇਗੂ ਹੈ, ਤਾਂ ਨਿਸਚੇ ਹੀ ਅਸੀਂ ਸਚਾਈ ਤੋਂ ਵੀ ਵਿਚਲਿਤ ਹੋਏ ਹੁੰਦੇ ਹਾਂ। ਜਦੋਂ ਸਾਡੀ ਸੋਚ ਕਰਤਾਰੀ ਤੇ ਉਸਾਰੂ ਹੈ, ਅਸੀਂ ਸਚ ਮਾਰਗ ਉਤੇ ਹਾਂ। ਭਾਵ ਜਦੋਂ ਸਾਡੇ ਵਿਚਾਰ ਜਾਂ ਵਿਹਾਰ ਤੋਂ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਦੁਖ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਅਸੀਂ ਕਿਸੇ ਦਾ ਕੰਮ ਵਿਗਾੜਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਸੱਚ ਮਾਰਗ ਤੋਂ ਪਰੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਾਂ। ਸਚ ਉਸਾਰੂ ਹੈ, ਸਚ ਸੁਭਇਛਕ ਤੇ ਸੁਭਚਿੰਤਕ ਹੈ।

(੪) ਸੱਚ 'ਨਿਰਭਉ ਤੇ ਨਿਰਵੈਰ' ਹੈ। ਸਚ ਨਿਧੜਕ ਹੋ ਕੇ ਨਿਆਂ-ਮਾਰਗ ਤੇ ਤੁਰਦਾ ਹੈ, ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਵਿਤਕਰਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ਸਚ ਕਿਸੇ ਦੇ ਭੈ ਕਰਕੇ ਉਸ ਦੀ ਰਿਆਇਤ ਵੀ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ। ਸਚ ਉਥੇ ਹੈ ਜਿਥੇ ਪਖਪਾਤ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਜਿਥੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਆਧਾਰ ਤੇ ਵਿਤਕਰਾ ਨਹੀਂ ਹੈ ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਕਾਰਨ ਕਿਸੇ ਦਾ ਭੈ ਨਹੀਂ ਹੈ—ਕੇਵਲ ਸਚਾਈ ਤੇ ਨਿਆਂ ਹੀ ਮੁਖ ਹਨ। ਜਦੋਂ ਵੀ ਸਾਨੂੰ ਡਰ ਲਗਦਾ ਹੈ, ਅਸੀਂ ਜ਼ਰੂਰ ਸੱਚ ਤੋਂ ਉਖੜੇ ਹੋਏ ਹਾਂ, ਜਦੋਂ ਵੀ ਅਸੀਂ ਜਾਣਦੇ ਬੁਝਦੇ ਵਿਤਕਰਾ ਕਰਦੇ ਹਾਂ, ਅਸੀਂ ਸਚ ਤੋਂ ਉਖੜੇ ਹੋਏ ਹਾਂ। ਦੇਸ਼, ਜਾਤ, ਕੌਮ, ਧਰਮ, ਕਿਸੇ ਵੀ ਆਧਾਰ ਤੇ ਵਿਤਕਰਾ ਜਾਂ ਭੈ ਸਚ ਤੋਂ ਉਖੜੇ ਹੋਣ ਦਾ ਚਿੰਨ੍ਹ ਹੈ। 'ਵੇਈਂ ਨਦੀ' ਵਿਚੋਂ ਇਹ ਆਵਾਜ਼ ਆਈ ਸੀ।

(੫) ਸਚ ਸਦਾ ਅਮਰ ਸੁੰਦਰਤਾ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਸਚ ਦੇ ਅਧੀਨ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਸੁੰਦਰਤਾ ਆਪਣੇ ਆਪ ਉਪਜਦੀ ਹੈ—ਭਾਵੇਂ ਸਾਡਾ ਖੇਤਰ ਸਾਹਿਤਕਾਰ ਦਾ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਸਿਲਪ ਦਾ ਜਾਂ ਚਿਤ੍ਰਕਾਰੀ ਦਾ ਜਾਂ ਵਪਾਰ ਦਾ ਜਾਂ ਦਸਤਕਾਰੀ ਦਾ, ਜਾਂ ਵਖਿਆਨ ਹੀ ਹੋਵੇ। ਸੱਚੇ ਪੁਰਸ਼ ਦਾ ਬੋਲ ਸੁੰਦਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਸੁੰਦਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਉਸ ਦਾ ਵਿਹਾਰ ਸੁੰਦਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸੱਚ ਸੁੰਦਰਤਾ ਦਾ ਹੀ ਨਾਮ ਹੈ। ਸੱਚ ਦਾ ਉਪਾਸ਼ਕ ਸਦਾ ਸੁੰਦਰਤਾ ਦਾ ਉਪਾਸ਼ਕ ਹੈ। ਇਹ 'ਅਕਾਲ ਮੂਰਤਿ' ਹੈ।

(੬) ਸੱਚ ਸੁਤੰਤਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ—ਸੱਚ ਅਜੂਨੀ ਸੈਭੰ ਹੈ। ਸੱਚ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਸ੍ਵੈ-ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਹਸਤੀ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਵਿਚਾਰ, ਬਿਆਨ ਜਾਂ ਕਰਤਵ ਤੇ



ਅਧਾਰਤ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਸਚ ਪਰਤਖ ਤੇ ਰੂਪਮਾਨ ਹੈ। ਸੱਚ ਦਾ ਵਿਹਾਰ ਆਤਮ ਨਿਰਭਰਤਾ ਤੇ ਹੈ ਨਾ ਕਿ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਦੀ ਮਰਜ਼ੀ ਅਧੀਨ ਜੀਣ ਵਿਚ। ਸਚ ਅੰਦਰ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਤੇ ਪਹਰਾ ਦੇਣ ਦਾ ਨਾਮ ਹੈ, ਨਾ ਕਿ ਪੁਸਤਕਾਂ ਦੀ ਸਿਖਿਆ ਦਾ ਅਨੁਸਾਰੀ ਹੋਣਾ ਹੈ। ਸਚ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਅੰਦਰ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਮਾਨ ਹੈ।

(੭) ਸਚ ਸਦਾ ਗਿਆਨੀ ਹੈ ਅਤੇ ਗਿਆਨ ਸਦਾ ਪ੍ਰਸਾਦੀ ਹੈ। ਗਿਆਨ ਹੀ ਏਕਤਾ ਦੇ ਅਹਿਸਾਸ ਦਾ ਧੁਰਾ ਹੈ। ਅਗਿਆਨੀ ਲੋਕ ਹੀ ਮਨੁੱਖਾਂ ਵਿਚ ਵਿਤਕਰੇ ਪੈਦਾ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਗਿਆਨੀ ਨੂੰ ਸਾਰੀ ਮਨੁੱਖਤਾ ਇਕੋ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਜਾਪਦੀ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਗਿਆਨੀ ਨੂੰ ਸਾਰੀ ਮਨੁੱਖਤਾ ਇਕ ਭਾਸਦੀ ਹੈ, ਤਦ ਉਹ ਸਾਰਿਆਂ ਨਾਲ ਮਿਠਾ ਵਰਤਦਾ ਹੈ। ਮਿਠੀ ਵਰਤੋਂ ਹੀ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ਹੈ। Graceful, cultured ਅਤੇ Enlightened ਵਤੀਰਾ ਹੀ ਸੱਚ ਦਾ ਵਤੀਰਾ ਹੈ।

ਵੇਈਂ ਨਦੀ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਇਹ ਸੀ। ਇਹ ਗੁਰਤਾ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਤੇ ਉਤਰੀ। ਇਸ ਵੇਈਂ ਨੇ ਸਾਰੀ ਮਨੁੱਖਤਾ ਨੂੰ ਧੋ ਦਿਤਾ, ਸਾਰੀ ਮਨੁੱਖਤਾ ਨੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨਾਲ ਵੇਈਂ ਵਿਚ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕੀਤਾ। ਇਹ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਹੈ—

“ੴ ਸਤਿਨਾਮੁ ਕਰਤਾ ਪੁਰਖੁ ਨਿਰਭਉ ਨਿਰਵੈਰੁ  
ਅਕਾਲ ਮੂਰਤਿ ਅਜੂਨੀ ਸੈਭੰ ਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ”, ਦਾ।

ਸੱਚ ਤੇ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਇਕੋ ਚੀਜ਼ ਹਨ। ਸੱਚ ਦੀ ਪੂਜਾ ਸਚਾਈ ਦਾ ਧਾਰਨੀ ਹੋਣ ਨਾਲ ਹੋਣੀ ਹੈ। ਸੋ ਉਹ ਪੂਜਾ ਇਹੋ ਹੈ ਕਿ ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਵਿਤਕਰੇ ਰਹਿਤ, ਕਰਤਾਰੀ, ਉਸਾਰੂ, ਸੁੰਦਰ, ਸੁਤੰਤਰ, ਗਿਆਨੀ ਤੇ ਪ੍ਰਸਾਦੀ ਹੋਵੇ। ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਇਹੋ ਕੁਝ ਪਰਦਾਨ ਕਰਨਾ ਸੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨੇ, ਇਹ ਅਸੂਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿੜ੍ਹ ਕਰਾ ਦਿਤਾ।

ਸਚੇ ਵਤੀਰੇ ਦੀ ਪਛਾਣ ਤੇ ਸਾਧਨ ਵੀ ਦਸੇ।

(੧) ਪਹਿਲੀ ਗਲ ਜਪੁ ਜੀ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਪਉੜੀ ਵਿਚ ਦਸੀ। ਇਹ ਦਸਿਆ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਸੱਚ ਨੂੰ ਪਛਾਣਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹੋ ਤਾਂ ਉਹ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ

ਲਿਖਿਆ ਪਇਆ ਹੈ, ਪੜ੍ਹ ਲਉ। ਭਾਵ ਆਪਣੀ ਜ਼ਮੀਰ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹੋ, ਉਸ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਸੁਣੋ। ਇਹ ਤੁਹਾਡੇ ਅੰਦਰ ਵਸਦਾ ਸਚ ਹੈ। ਹਰ ਕਰਤਵ ਵੇਲੇ ਜ਼ਮੀਰ ਨਿਰਣਾ ਕਰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਸਚ ਕੀ ਹੈ। ਅੰਤਹਕਰਣ ਹੀ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਅਸਲ ਗੁਰੂ ਹੈ। ਇਹ ਗਿਆਨੀ ਹੈ। ਇਹ ਸਦਾ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਹੈ।

(੨) ਸੱਚ ਵਤੀਰੇ ਦੀ ਦੂਜੀ ਪਛਾਣ ਇਹ ਦਸੀ ਕਿ ਕਾਨੂੰਨ ਸਚ ਹੈ ਪਰ ਖੁਦਗਰਜ਼ੀ ਜਾਂ ਹਉਮੈ ਦੇ ਅਧੀਨ ਕੰਮ ਕਰਨਾ ਸਦਾ ਸਚਾਈ ਤੋਂ ਪਰੇ ਲੈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ‘ਨਾਨਕ ਹੁਕਮੈ ਜੇ ਬੁਝੈ ਤ ਹਉਮੈ ਕਹੈ ਨ ਕੋਇ’। ਸਚਾਈ ਤੇ ਖੁਦਗਰਜ਼ੀ ਕਦੇ ਇਕੱਠੇ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ। ਨੇਕੀ ਤੇ ਹਉਮੈ ਸਦਾ ਵਿਰੋਧੀ ਹਨ। ਧਨ, ਸ਼ੋਭਾ, ਪਦਵੀ, ਮਾਣ ਲਈ ਕੀਤੇ ਸਾਰੇ ਕਰਤਵ ਹਉਮੈ ਹਨ ਅਤੇ ਇਹਨਾਂ ਵਿਚ ਝੂਠ ਦਾ ਅੰਸ਼ ਸਦਾ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪੂਰਨ ਸਚਾਈ ਪੂਰਨ ਤੌਰ ਤੇ ਹਉਮੈ ਤੋਂ ਰਹਿਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

(੩) ਸਚ ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਹੋ ਚੁਕੇ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਸਰੂਪ ਇਹ ਹੁੰਦਾ ਹੈ—

ਜਤੁ ਪਾਹਾਰਾ ਧੀਰਜੁ ਸੁਨਿਆਰੁ ॥  
 ਅਹਰਣਿ ਮਤਿ ਵੇਦੁ ਹਥੀਆਰੁ ॥  
 ਭਉ ਖਲਾ ਅਗਨਿ ਤਪਤਾਉ ॥  
 ਭਾਂਡਾ ਭਾਉ ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਤਿਤੁ ਢਾਲਿ ॥  
 ਘੜੀਐ ਸਬਦੁ ਸਚੀ ਟਕਸਾਲ ॥  
 ਜਿਨ ਕਉ ਨਦਰਿ ਕਰਮੁ ਤਿਨ ਕਾਰ ॥  
 ਨਾਨਕ ਨਦਰੀ ਨਦਰਿ ਨਿਹਾਲ ॥

ਸੰਜਮ, ਧੀਰਜ, ਸਿਆਣਪ, ਗਿਆਨ, ਸਤਿਕਾਰ, ਸ਼੍ਰਮ ਤੇ ਪ੍ਰੇਮ ਵਾਲੇ ਲੋਕ ਹੀ ਸਚ ਵਾਲੇ ਲੋਕ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ।

ਗੁਰਤਾ ਨਾਜਲ ਹੁੰਦਿਆਂ ਇਹ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਆਪ ਨੇ ਉਸੇ ਵੇਲੇ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦੇ ਪਰਸਾਰ ਦਾ ਬੀੜਾ ਚੁਕ

ਲਇਆ । ਇਹ ਸੁਨੇਹਾ ਸਾਰੇ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚਾਇਆ — ‘੧ ਓ ਸਤਿਨਾਮੁ  
ਕਰਤਾ ਪੁਰਖੁ ਨਿਰਭਉ ਨਿਰਵੈਰੁ ਅਕਾਲ ਮੂਰਤਿ ਅਜੂਨੀ ਸੈਭੰ ਗੁਰਪ੍ਰਸਾਦਿ’  
ਦਾ ਸੁਨੇਹਾ ।

ਸਚ ਪੱਧਰ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੇ ਮਾਰਗ ਦਾ ਵੀ ਆਪ ਨੂੰ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਹੋਇਆ ।  
ਆਪ ਨੇ ਇਹ ਭੀ ਸਭ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ । ਸਚ ਨੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਸਚਿਆਰੁ ਬਨਾਣਾ ਹੈ ।  
ਸਚਿਆਰਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦਾ ਸਾਧਨ ਨਾਮ-ਭਗਤੀ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾਮ-ਭਗਤੀ ਦਾ  
ਆਧਾਰ ਗੁਰੂ-ਭਗਤੀ ਹੈ । ਗਿਆਨ ਹੀ ਗੁਰੂ ਹੈ । ਗੁਰੂ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੀ ਪ੍ਰਭੂ-ਨਦਰ  
ਹੈ । ਗਿਆਨ ਹੀ ਪ੍ਰੇਮਾ ਭਗਤੀ ਦਿੰਦਾ ਹੈ । ਪ੍ਰੇਮਾ ਭਗਤੀ ਜਾਂ ਨਾਮ ਭਗਤੀ  
ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਸਚ ਪੱਧਰ ਤੀਕ ਉਥਾਨ ਕਰਨ ਦੇ ਸਮਰਥ ਹੈ । ਨਾਮ ਭਗਤੀ ਵਿਚੋਂ  
ਨਾਮ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਉਸ ਦਾ ਸਰੂਪ ‘ਦਇਆ’ ਹੈ । ਦਇਆ ਹੀ ਧਰਮ ਹੈ  
ਅਤੇ ਦਇਆ ਹੀ ਪ੍ਰਸਾਦੀ ਵਤੀਰਾ ਹੈ । ਦਇਆ ਜਾਂ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ਵਿਚੋਂ ਉਪਜੇ  
ਕਰਮ ਹੀ ਸੁਭ ਕਰਮ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ।

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨੇ ਇਹ ਵੇਈਂ ਨਦੀ ਹਰ ਥਾਂ ਵਗਾ ਦਿਤੀ । ਅਸੀਂ ਇਸ  
ਵਿਚ ਹਰ ਸਮੇਂ ਤੇ ਹਰ ਥਾਂ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰ-ਸਕਦੇ ਹਾਂ । ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇ ਉਸ  
ਪਹਿਲੇ ਵੇਈਂ ਪਰਵੇਸ਼ ਸਦਕਾ ਜਪੁ ਜੀ ਹੀ ਵੇਈਂ ਨਦੀ ਹੈ ।

ਸਾਰੇ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਇਹਨਾਂ ਹੀ ਸਤ ਆਦਰਸ਼ਕ ਜੀਵਨ-  
ਢੰਗ ਦੇ ਅਸੂਲਾਂ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਹੈ । ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਮੰਤਵ ਮਨੁੱਖ  
ਨੂੰ ਆਦਰਸ਼ਕ ਆਚਰਨ ਦੀ ਇਸ ਪੱਧਰ ਤਕ ਲਿਆਣਾ ਹੈ ।

‘ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ’ ਆਮ ਕਰ ਕੇ ਤੇ ‘ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ’ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਰ ਕੇ ਇਹਨਾਂ  
ਹੀ ਆਦਰਸ਼ਕ ਅਸੂਲਾਂ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਹੈ । ‘ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ’ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਛੰਦ  
ਵਿਚ ‘ਮੂਲ ਮੰਤਰ’ ਦੇ ਸਰੂਪ ਨੂੰ ਦੁਹਰਾਇਆ ਵੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ  
ਵੀ ਕੀਤੀ ਹੈ । ‘ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ’ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਛੰਦ ਵਿਚ ‘ਅਚਲ ਮੂਰਤਿ’  
‘ਅਨਭਉ ਪ੍ਰਕਾਸ਼’ ‘ਕਰਮ ਨਾਮ’ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ‘ਮੂਲ ਮੰਤਰ’ ਦੇ ‘ਅਕਾਲ ਮੂਰਤਿ’  
‘ਨਿਰਭਉ’ ‘ਸਤਿਨਾਮੁ’ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਦਾ ਹੀ ਰੂਪ ਹਨ ਅਤੇ ਛੰਦ ਦਾ ਬਾਕੀ

ਹਿੱਸਾ 'ਨਿਰਵੈਰੁ' 'ਗੁਰਪ੍ਰਸਾਦਿ', 'ਕਰਤਾ ਪੁਰਖੁ', ੧ ਓ 'ਸਤਿਨਾਮੁ' ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਹੈ।

'ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਉਹ ਹੈ ਜੋ ਜੀਵ ਦੇ ਅੰਗ-ਸੰਗ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਦੇ ਅੰਦਰ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਬੋਲਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਦੇ ਬਚਨਾਂ ਨੂੰ (ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਹੋਣ ਕਰ ਕੇ) ਮਿਠਾਸ ਦੇਂਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਨੂੰ ਪਰਉਪਕਾਰ ਵਿਚ ਲਗਾਂਦਾ ਹੈ। ਅੰਦਰ ਬੈਠਾ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਜੁਰੱਤ, ਦਲੇਰੀ, ਨਿਰਭੈਤਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਅੰਦਰ ਬੈਠਾ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਹਰ ਕਹਿਣੀ ਕਥਨੀ ਵਿਚੋਂ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।' ਜੇ ਇਹ ਦਸ਼ਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਜਾਵੇ ਤਦ ਤੇ ਕਿਸੇ ਨੇ 'ਮੂਲ ਮੰਤਰ' ਵਾਲੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੀ ਸਫਲ ਉਪਾਸ਼ਨਾ ਕੀਤੀ ਹੈ।

—੫—

ਵੇਈਂ ਨਦੀ ਵਿਚ ਇਸ਼ਨਾਨ ਉਪਰੰਤ ਜਿਸ ਹੋਰ ਸਚਾਈ ਦਾ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਉਹ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਸਭ ਧਾਰਮਕ ਲੇਬਲ ਨਿਰਾਰਥਕ ਹਨ ਅਤੇ ਸਾਰੀ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦਾ ਵਾਸਤਵਿਕ ਧਰਮ ਇਕੋ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਧਰਮ ਹਿਰਦੇ ਦੀ ਦਸ਼ਾ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਦਇਆ, ਸੰਤੋਖ, ਜਤ, ਸਤ, ਧੀਰਜ, ਗਿਆਨ ਆਦਿ ਦੇ ਗੁਣ ਲੋੜੀਂਦੇ ਹਨ। ਆਪ ਨੇ ਅਨੁਭਵ ਕੀਤਾ ਕਿ ਆਪ ਨਾ ਹਿੰਦੂ ਹਨ ਅਤੇ ਨਾ ਮੁਸਲਮਾਨ, ਸਗੋਂ ਨਾ ਕੋਈ ਹਿੰਦੂ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹੈ—ਸਾਰੇ ਮਨੁੱਖ ਹਨ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖਤਾ ਹੀ ਸਭ ਦਾ ਧਰਮ ਹੈ। ਮਨੁੱਖਤਾ ਦਇਆ, ਸੰਤੋਖ, ਜਤ, ਸਤ, ਸਚ ਦਾ ਧਰਮ ਹੈ। ਆਪ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਹਰ ਲੇਬਲ ਲਈ, ਖਤੀ, ਬ੍ਰਾਹਮਣ, ਸੂਦ, ਵੈਸ ਲਈ, ਸਾਂਝਾ ਮਾਨਵ ਧਰਮ ਹੀ ਹੈ। ਜਿੰਨੇ ਤੀਕ ਸਾਰੇ ਧਰਮ ਇਹ ਸਮਝਦੇ ਨਹੀਂ ਲੇਬਲ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਸਵਾਰਨਗੇ। ਵੈਸੇ ਹਰ ਧਰਮ-ਮਾਰਗ ਮਹਾਨ ਹੈ ਅਤੇ ਕਲਿਆਨਕਾਰੀ ਹੈ ਪਰ ਜਿਥੇ ਜਾ ਕੇ ਸਾਰੇ ਧਰਮ ਕਲਿਆਨਕਾਰੀ ਤੇ ਸਮਰਥ ਬਣਦੇ ਹਨ, ਉਥੇ ਉਹ ਇਕ ਹੀ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਸਾਰੇ ਧਰਮ ਆਪਣੀ ਸਿਖਰ ਤੇ ਇਕ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਸਾਰੇ ਅਵਤਾਰਾਂ, ਨਬੀਆਂ, ਰਿਸ਼ੀਆਂ, ਮੁਨੀਆਂ, ਵੇਦਾਂ, ਕਤੇਬਾਂ, ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਤੇ ਫਲਸਫਿਆਂ ਦਾ ਗਿਆਨ ਸੋਮਾ ਇਕੋ ਇਕ ਹੈ ਅਤੇ ਸਾਰਿਆਂ ਦਾ ਮੰਤਵ ਵੀ ਇਕੋ ਹੈ । ਇਸ ਲਈ ਰਸਤਾ ਵੀ ਅਸਲ ਵਿਚ ਇਕ ਹੈ । ਧਾਰਮਕ ਲੇਬਲਾਂ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਵੰਡੀਆਂ ਨਿਰਾਰਥਕ ਹਨ —

ਛਿਅ ਘੁਰ ਛਿਅ ਗੁਰ ਛਿਅ ਉਪਦੇਸ ॥  
ਗੁਰੁ ਗੁਰੁ ਏਕੋ ਵੇਸ ਅਨੇਕ ॥

ਅਤੇ ਉਹ ਸਾਂਝਾ ਧਰਮ ਮਨੁੱਖੀ ਸਦਾਚਾਰ ਹੈ । ਜੋਗੀ, ਮੁਸਲਮਾਨ ਅਤੇ ਹਿੰਦੂ ਲਈ ਇਕੋ ਹੈ ।

ਮੁੰਦਾ ਸੰਤੋਖੁ ਸਰਮੁ ਪਤੁ ਝੋਲੀ  
ਧਿਆਨ ਕੀ ਕਰਹਿ ਬਿਭੂਤਿ ॥  
ਖਿੰਥਾ ਕਾਲੁ ਕੁਆਰੀ ਕਾਇਆ  
ਜੁਗਤਿ ਡੰਡਾ ਪਰਤੀਤਿ ॥  
ਆਈ ਪੰਥੀ ਸਗਲ ਜਮਾਤੀ  
ਮਨਿ ਜੀਤੈ ਜਗੁ ਜੀਤੁ ॥  
ਆਦੇਸੁ ਤਿਸੈ ਆਦੇਸੁ ॥  
ਆਦਿ ਅਨੀਲੁ ਅਨਾਦਿ ਅਨਾਹਤਿ  
ਜੁਗੁ ਜੁਗੁ ਏਕੋ ਵੇਸੁ ॥

ਮੁਸਲਮਾਨ ਦਾ ਧਰਮ ਇਹੋ ਹੈ —

ਪੰਜਿ ਨਿਵਾਜਾ ਵਖਤ ਪੰਜਿ ਪੰਜਾ ਪੰਜੇ ਨਾਉ ॥  
ਪਹਿਲਾ ਸਚੁ ਹਲਾਲ ਦੁਇ ਤੀਜਾ ਖੈਰ ਖੁਦਾਇ ॥  
ਚਉਥੀ ਨੀਅਤਿ ਰਾਸਿ ਮਨੁ ਪੰਜਵੀ ਸਿਫਤਿ ਸਨਾਇ ॥  
ਕਰਣੀ ਕਲਮਾ ਆਖਿਕੈ ਤਾ ਮੁਸਲਮਾਨ ਸਦਾਇ ॥  
ਨਾਨਕ ਜੇਤੇ ਕੂੜਿਆਰ ਕੂੜੈ ਕੂੜੀ ਪਾਇ ॥

ਇਹੋ ਹੀ ਸਦਾਚਾਰ ਹਿੰਦੂ ਦਾ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ —

ਦਇਆ ਕਪਾਹ, ਸੰਤੋਖੁ ਸੂਤੁ

ਜਤੁ ਗੰਢੀ, ਸਤੁ ਵਟੁ ॥

ਏਹੁ ਜਨੇਉ ਜੀਅ ਕਾ ਹਈ

ਤ ਪਾਡੇ ਘਤੁ ॥

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਵੇਈਂ ਇਸ਼ਨਾਨ ਉਪਰੰਤ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਸਾਂਝਾ ਧਰਮ ਸਦਾਚਾਰ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਬਣਦਾ ਭਗਤੀ ਨਾਲ ਹੈ, ਭੇਖਾਂ ਤੇ ਕਰਮ ਕਾਂਡਾਂ ਨਾਲ ਨਹੀਂ, ਜਾਂ ਘਟੋ ਘਟ ਹਰ ਭੇਖ ਤੇ ਚਿੰਨ੍ਹ ਉਸ ਸਾਂਝੇ ਧਰਮ ਦੇ ਲਖਾਇਕ ਹਨ। ਚਿੰਨ੍ਹ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹਨ ਪਰ ਚਿੰਨ੍ਹ ਦੇ ਮਗਰ ਲੁਕੀ ਸੂਖਮ ਸਿਧਾਂਤਕ ਭਾਵਨਾ ਉਹਨਾਂ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਵਧ ਲੋੜੀਂਦੀ ਹੈ।

ਵੇਈਂ ਇਸ਼ਨਾਨ ਮਗਰੋਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਕਾਜ਼ੀ ਤੇ ਨਵਾਬ ਨਾਲ ਨਿਮਾਜ਼ ਵੀ ਪੜ੍ਹੀ। ਇਸ ਦੁਆਰਾ ਆਪ ਨੇ ਇਹ ਅਸੂਲ ਦਿੜ੍ਹ ਕਰਾਇਆ ਕਿ ਭਗਤੀ ਮਨ ਦੀ ਦਸ਼ਾ ਹੈ, ਨਾ ਕਿ ਰਸਮੀ ਪੂਜਾ ਪਾਠ ਹੈ, ਪ੍ਰੇਮ ਹੀ ਭਗਤੀ ਹੈ ਪਰ ਪ੍ਰੇਮ ਵਿਚ ਇਕਾਗਰਤਾ, ਲਿਵ ਤੇ ਧਿਆਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਮਨ ਦੀ ਇਕਾਗਰਤਾ ਦੇ ਬਿਨਾਂ ਪੂਜਾ ਪਾਠ ਦੇ ਕੋਈ ਅਰਥ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਜਾਂਦੇ।

—੬—

ਵੇਈਂ ਨਦੀ ਇਸ਼ਨਾਨ ਮਗਰੋਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਗੁਰਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈ। ਆਪ ਗੁਰ-ਪ੍ਰੇਮੇਸ਼ਕ ਬਣ ਗਏ। ਅਤੇ ਸੰਸਾਰ ਕਲਿਆਨ ਲਈ ਆਪਣਾ ਸੁਖ ਆਰਾਮ ਤੇ ਪਰਵਾਰ ਦਾ ਪਿਆਰ ਛੱਡ ਕੇ ਆਪ ਉਦਾਸੀਆਂ ਤੇ ਤੁਰ ਪਏ। ਕਰਣੀ ਤੇ ਕਥਨੀ ਦੀ ਇਕਸੁਰਤਾ ਦੁਆਰਾ ਆਪ ਨੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕੀਤਾ। ਆਪ ਦੇ ਮੁਖ ਸਿਧਾਂਤ ਜਾਂ ਅਸੂਲ ਇਹੋ ਰਹੇ ਜੋ ਵੇਈਂ ਇਸ਼ਨਾਨ ਸਮੇਂ

ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ-ਪ੍ਰਮੇਸ਼ਰ ਵਲੋਂ ਆਪ ਨੂੰ ਬਖਸ਼ੇ ਗਏ । ਜਪੁ ਜੀ ਨੂੰ ਕਲਮਬੰਦ ਭਾਵੇਂ  
ਆਪ ਨੇ ਮਗਰੋਂ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਪਰ ਜਪੁ-ਅਸੂਲ ਹੀ ਆਪ ਨੇ ਆਪਣੀ ਸਾਰੀ  
ਬਾਣੀ ਦੁਆਰਾ ਗਾਇਨ ਕਰਕੇ ਪ੍ਰਚਾਰੇ ਸਨ । ਆਪ ਦੀ ਸਾਰੀ ਬਾਣੀ ਜਪੁ  
ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਦੀ ਹੀ ਵਿਆਖਿਆ ਹੈ । ਵੇਈਂ ਇਸ਼ਨਾਨ ਜਪੁ ਜੀ ਦਾ  
ਉਦੇ ਹੋਣਾ ਸੀ ।

ਪਰਮ ਗੁਰੂ ਦੀ ਗੁਰਤਾ ਦਾ 'ਪ੍ਰਕਾਸ਼' ਪੱਖ

## ਸੂਰਜ ਨਿਕਲਿਆ

ਸਤਿਗੁਰ ਨਾਨਕ ਪ੍ਰਗਟਿਆ ਮਿਟੀ ਧੁੰਧ ਜਗਿ ਚਾਨਣੁ ਹੋਆ ॥

ਜਿਉ ਕਰਿ ਸੂਰਜੁ ਨਿਕਲਿਆ ਤਾਰੇ ਛਪੇ ਅੰਧੋਰ ਪਲੋਆ ॥

(ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ, ਵਾਰ ਪਹਿਲੀ)

—੧—

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਪਹਿਲਾ ਵਖਿਆਨ ਵੇਈਂ ਨਦੀ ਦੇ ਕੰਢੇ ਤੇ ਖਲੋ ਕੇ ਸੁਲਤਾਨਪੁਰ ਵਿਖੇ ਕੀਤਾ। ਇਸੇ ਵਖਿਆਨ ਨੂੰ ਅਸੀਂ 'Sermon on the River Bank' ਜਾਂ 'Sermon in Sultanpur' ਆਖ ਸਕਦੇ ਹਾਂ। ਸ਼ਾਇਦ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਮਹਾਨ ਐਸੇ ਵਖਿਆਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਵਖਿਆਨ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧ ਸੰਖੇਪ ਸੀ ਪਰ ਨਾਲ ਹੀ ਮਹਾਨ, ਸਮਰਥ ਤੇ ਸਾਰਥਕ। ਇਸ ਵਖਿਆਨ ਵਿਚੋਂ ਬ੍ਰਹਮ ਤੇ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦੇ ਸਰੂਪ ਤੇ ਸਿਧਾਂਤ ਦਰਸਾਏ ਗਏ। ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਚਰਚਾ ਪਹਿਲਾਂ ਹੋ ਚੁਕੀ ਹੈ। ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਸਰੂਪ ਦੇ ਦੋ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤੱਤ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ 'ਗੁਰੂ' ਅਤੇ 'ਪ੍ਰਸਾਦਿ ਵੀ ਦਸੇ। ਜਦੋਂ ਪ੍ਰਭੂ ਗੁਰੂ ਰੂਪ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ 'ਗਿਆਨ' ਬਖਸ਼ਦਾ ਹੈ, ਜਦੋਂ



ਉਹ 'ਪ੍ਰਸਾਦਿ' ਭਾਵ 'ਕਿਰਪਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ 'ਸਭਿਆਚਾਰ' (culture) ਬਖਸ਼ਦਾ ਹੈ, ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ 'ਪ੍ਰਸਾਦੀ-ਜੀਵਨ (Graceful Living) ਬਖਸ਼ਦਾ ਹੈ। ਗਿਆਨ-ਮਈ ਪ੍ਰਸਾਦੀ ਜੀਵਨ ਹੀ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਜੀਵਨ ਹੈ। ਸਭਿਆਚਾਰ ਜਾਂ Culture ਵਿਚ ਦੋਵੇਂ ਹੀ ਗੁਣ ਹਨ 'ਮਿਠਾਸ' ਅਤੇ 'ਪ੍ਰਕਾਸ਼' Sweetness ਤੇ Light। ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਹੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋ ਤੱਤਾਂ, ਮਿਠਾਸ ਤੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼, ਦਾ ਸੋਮਾ ਹੈ। ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਨੇ ਮਿਠਾਸ ਅਤੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦੇ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਪਰਸਾਰ ਲਈ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਥਾਪਿਆ। 'ਪ੍ਰਕਾਸ਼' ਦੇ ਪੱਖ ਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਲੈਂਦੇ ਹਾਂ। ਜਿਵੇਂ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਉਪਰ ਅੰਕਤ ਪੰਕਤੀਆਂ ਵਿਚ ਕਿਹਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸੂਰਜ ਹੋ ਕੇ ਉਦੈ ਹੋਇਆ। ਸੂਰਜ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦਾ ਲਖਾਇਕ ਹੈ।

—੨—

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਸੂਰਜ ਉਦੈ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸੂਰਜ ਦੇ ਉਦੈ ਹੋਣ ਨਾਲ ਸਿਤਾਰੇ ਕਿਧਰੇ ਚਲੇ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦੇ ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਚਾਨਣ ਸੂਰਜ ਦੇ ਚਾਨਣ ਵਿਚ ਜਜ਼ਬ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸੂਰਜ ਸਿਤਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਨਾਸ਼ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਤੇਜ ਵਿਚ ਮਿਲਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਇਵੇਂ ਹੀ ਕੀਤਾ। ਆਪ ਦੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਸਮੇਂ ਅਨੇਕ ਛੋਟੇ ਵੱਡੇ ਧਰਮਾਂ ਦੇ ਸਿਤਾਰੇ ਆਤਮਕ ਗਗਨ ਵਿਚ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਜਦੋਂ ਸੂਰਜ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਉਦੋਂ ਸਿਤਾਰੇ ਦੀ ਲੋਅ ਵੀ ਸਹਾਇਕ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਭਾਵੇਂ ਸਿਤਾਰਾ ਸੂਰਜ ਦਾ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਦੇ ਸਕਦਾ। ਪਰ ਸਿਤਾਰਾ ਵੀ ਨਿਗੂਣੀ ਚੀਜ਼ ਨਹੀਂ, ਸਿਤਾਰੇ ਦੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਵੀ ਹੈ, ਇਸ ਦੀ ਸੇਧ ਵੀ ਹੈ, ਇਸ ਦੀ ਲੋਅ ਵੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਗਗਨ ਦਾ ਸਿੰਗਾਰ ਵੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਧਰਮ ਨੇ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਧਰਮ ਨੂੰ ਜਾਂ ਧਰਮ ਦੇ ਕਿਸੇ ਰੂਪ ਨੂੰ ਜਾਂ ਮਾਰਗ ਨੂੰ ਨਾਸ਼ ਕਰਨਾ ਆਪਣਾ ਕਰਤਵ ਨਹੀਂ ਬਣਾਇਆ ਜਿਵੇਂ ਸੂਰਜ ਦਾ ਕਰਤਵ ਤਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਨਾਸ਼ ਕਰਨਾ ਨਹੀਂ। ਪਰ 'ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਪ੍ਰਕਾਸ਼' ਆਪ

ਇਤਨਾ ਬਲਵਾਨ ਸੀ, ਉਸ ਦੇ ਧਰਮ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਇਤਨੇ ਮਹਾਨ ਸਨ ਕਿ ਬਾਕੀ ਮਾਰਗ ਉਸ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਵਿਚ ਲੀਨ ਹੋ ਗਏ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦਾ 'ਧਰਮ ਪ੍ਰਕਾਸ਼' ਸਾਰੇ ਧਰਮਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਸੂਰਜ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਸਾਰਿਆਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧ ਹੈ। ਚੰਦ੍ਰਮਾ ਤੇ ਤਾਰਿਆਂ ਦੀ ਆਪਣੀ ਹਸਤੀ ਹੈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਕਲਿਆਨਕਾਰੀ ਵੀ ਹੈ, ਪਰ ਉਹ ਸੂਰਜ ਨਹੀਂ। ਸੂਰਜ ਦੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਆਪਣੀ ਹੀ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਸਮਰਥਾ, ਉਹਦੀ ਬਲ ਸ਼ਕਤੀ ਅਲੌਕਿਕ ਹੈ। 'ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਧਰਮ' ਨੇ ਦੂਜਿਆਂ ਧਰਮਾਂ ਨੂੰ ਨਾਸ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਸਗੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸੰਪੂਰਨ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵਿਚ ਸਮੇਟ ਕੇ ਨਵਾਂ ਉਤਮ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਪਸਾਰਿਆ ਹੈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਨੂੰ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦਿਤਾ ਹੈ। 'ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਧਰਮ' ਭਗਤਾਂ ਦੇ ਧਾਰਮਿਕ ਤਜਰਬਿਆਂ ਦੀ ਸਿਖਰ ਹੈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਘਾਤਕ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਹ ਉਸਰਿਆ ਪਹਿਲੇ ਤਜਰਬਿਆਂ ਦੀਆਂ ਨੀਹਾਂ ਤੇ ਹੀ ਹੈ।

—੩—

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸੂਰਜ ਨਾਲ ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਧੁੰਧ ਸਮਾਪਤ ਹੋ ਗਈ ਅਤੇ ਸਾਰੇ ਪਾਸੇ ਚਾਨਣ ਹੋ ਗਿਆ। 'ਧੁੰਧ' ਦਾ ਭਾਵ ਅਗਿਆਨਤਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਸਪਸ਼ਟ ਤੌਰ ਤੇ ਕੁਝ ਦਿਸਦਾ ਨਹੀਂ। ਧੁੰਧ ਅੰਧੇਰੇ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਵਧੇਰੇ ਸੰਘਣੀ ਚੀਜ਼ ਹੈ। ਅੰਧੇਰੇ ਵਿਚ ਵੀ ਕੁਝ ਦਿਸ ਸਕਦਾ ਹੈ ਪਰ ਜਿਥੇ ਸੰਘਣੀ ਧੁੰਧ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਉਥੇ ਕੋਈ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਸਹਾਇਕ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਅੰਧੇਰੇ ਵਿਚ ਤਾਂ ਮਾੜਾ ਜਿੰਨਾ ਚਾਨਣ ਵੀ ਰਸਤਾ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਧੁੰਧ ਨੂੰ ਤਾਂ ਕੇਵਲ ਸੂਰਜ ਹੀ ਹਟਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਉਹੋ ਹੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਸੀ। ਜਿਉਂ ਹੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਹੋਇਆ, ਭਾਰਤ ਦੀ ਤੇ ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਧੁੰਧ ਮਿਟਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈ।

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਨਾਲ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ 'ਦੌਲਤਾਂ ਦਾਈ' ਦੀ ਧੁੰਧ ਮਿਟੀ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਬਾਲਕ ਦੇ ਜਨਮ ਤੇ ਅਨੌਖੀ ਸੰਗੀਤਮਈ ਮੁਸਕਾਹਟ ਤੇ ਹਾਸੇ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਸੁਣਾਈ ਦਿਤੀ। 'ਪੰਡਤ' ਦੀ ਧੁੰਧ ਮਿਟੀ ਜਿਸ ਨੇ ਇਸ ਬਾਲਕ ਦੇ

ਦਰਸ਼ਨ ਕੀਤੇ । ਇਹ ਬਾਲਕ ਜਦੋਂ ਪਾਠਸ਼ਾਲਾ ਵਿਚ ਗਿਆ ਤਾਂ 'ਪਾਂਧਾ ਜੀ' ਦੀ ਧੁੰਧ ਮਿਟੀ । ਇਹ ਬਾਲਕ ਜਦੋਂ 'ਸੱਜਨ ਠੱਗ' ਨੂੰ ਮਿਲਿਆ ਤਾਂ ਉਸ ਦੀ ਧੁੰਧ ਮਿਟੀ । 'ਮਲਕ ਭਾਗੋ' ਨੇ ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕੀਤੇ ਉਸ ਦੀ ਧੁੰਧ ਮਿਟੀ । 'ਰਾਣੀ ਨੂਰ ਸ਼ਾਹ' ਨੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕੀਤੇ ਉਸ ਦੀ ਧੁੰਧ ਮਿਟੀ । 'ਭੂਮੀਏ ਚੌਰ' ਦੀ ਧੁੰਧ ਮਿਟੀ । 'ਰਾਜੇ ਸ਼ਿਵਨਾਭ' ਦੀ ਧੁੰਧ ਮਿਟੀ । 'ਪੁਰੀ ਮੰਦਰ' ਦੇ ਪੁਜਾਰੀਆਂ ਦੀ ਧੁੰਧ ਮਿਟੀ, 'ਕੋਡੇ ਵਰਗੇ ਰਾਕਸ਼ਾਂ ਦੀ ਧੁੰਧ ਮਿਟੀ, ਸਿਧਾਂ ਦੀ ਧੁੰਧ ਮਿਟੀ, ਮੱਕੇ ਦੇ ਕਾਜ਼ੀਆਂ ਦੀ ਧੁੰਧ ਮਿਟੀ ਅਤੇ ਅਨੇਕ ਅਸੰਖ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਧੁੰਧ ਮਿਟੀ ।

ਆਪ ਦੀ ਬਾਣੀ 'ਪੱਟੀ' ਵਿਚ ਜੋ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਮਾਨ ਹੈ ਉਸ ਨੇ ਪਾਂਧਾ ਜੀ ਦੀ ਧੁੰਧ ਨੂੰ ਮਿਟਾ ਦਿਤਾ । ਆਪ ਦੇ 'ਸਿਧ ਗੋਸਟਿ' ਵਿਚ ਜੋ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਹੈ ਉਸ ਨੇ ਸਿਧਾਂ, ਨਾਥਾਂ ਤੇ ਜੋਗੀਆਂ ਦੀ ਧੁੰਧ ਮਿਟਾ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਚਾਨਣ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕੀਤਾ । ਆਪ ਦੀਆਂ 'ਥਿੱਤਾਂ' ਅਤੇ 'ਉਅੰਕਾਰ' ਵਿਚ ਜੋ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਹੈ ਉਸ ਨੇ ਕਰਮ ਕਾਂਡੀਆਂ ਦੀ ਧੁੰਧ ਨਾਸ਼ ਕੀਤੀ । ਆਪ ਦੀਆਂ 'ਵਾਰਾਂ' ਵਿਚ ਜੋ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਹੈ ਉਸ ਨੇ ਅਨਿਆਈ ਰਾਜਿਆਂ ਅਤੇ 'ਅੰਧੀ ਰਯਤਿ ਗਿਆਨ ਵਿਹੁਣੀ ਭਾਹਿ ਭਰੇ ਮੁਰਦਾਰੁ' ਦੀ ਧੁੰਧ ਨਾਸ਼ ਕੀਤੀ । ਆਪ ਨੇ ਜਦੋਂ 'ਬਾਬਰ ਵਾਣੀ' ਦਾ ਉਚਾਰ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਬਾਬਰ ਦੀ ਧੁੰਧ ਨਾਸ਼ ਕੀਤੀ । ਆਪ ਦੇ ਲਲਕਾਰੇ ਨਾਲ ਲੋਕਾਈ ਦੇ ਭਰਮ ਨਾਸ਼ ਹੋਏ ਅਤੇ ਜੰਤਾ ਪ੍ਰੇਮ ਦੀ ਗਲੀ ਵਲ ਨਿਡਰ ਹੋ ਕੇ ਵਧਦੀ ਗਈ—

‘ਜਉ ਤਉ ਪ੍ਰੇਮ ਖੇਲਣ ਕਾ ਚਾਉ ॥  
 ਸਿਰ ਧਰਿ ਤਲੀ ਗਲੀ ਮੇਰੀ ਆਉ ॥  
 ਇਤੁ ਮਾਰਗਿ ਪੈਰ ਧਰੀਜੈ ॥  
 ਸਿਰੁ ਦੀਜੈ ਕਾਣਿ ਨ ਕੀਜੈ ॥’

ਜੰਤਾ ਦੀ ਧੁੰਧ ਨਾਸ਼ ਹੋਈ, 'ਪ੍ਰਕਾਸ਼' ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਜੀਵਨ ਕਰਤਵ ਅਰੰਭ ਕੀਤਾ । ਸਿਰ ਤਲੀ ਡੇ ਰੱਖ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਨਿਰਮਲ ਸੁਧ ਪਵਿਤਰ ਧਰਮ

ਅੱਪਣਾਇਆ ਅਤੇ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਭਾਰਤ 'ਅੰਮ੍ਰਿਤ' ਦੀ ਦਸ਼ਾ ਤਕ ਪਹੁੰਚਾ ।

—੪—

ਆਪ ਦੇ 'ਪ੍ਰਕਾਸ਼' ਦੇ ਸਰੂਪ ਨੂੰ 'ਵਾਰ ਆਸਾ' ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਕਰਾਂਦੀ ਹੈ । 'ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ' ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਭਾਰਤੀ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਈ ਜਿਵੇਂ ਸੂਰਜ ਉਦੈ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । 'ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ' ਦੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦੀਆਂ ਕੁਝ ਕਿਰਨਾਂ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਦੇ ਹਾਂ :—

੧. 'ਫਲੀਅਹਿ ਫੁਲੀਅਹਿ ਬਪੁੜੇ ਭੀ ਤਨੁ ਵਿਚਿ ਸੁਆਹ ।'—ਇਕ ਬੜਾ ਮਹਾਨ ਅਸੂਲ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਦੱਸਿਆ ਇਹ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਬਾਹਰਲਾ ਪਦਾਰਥਕ ਜੀਵਨ ਸੁਚੇਤ ਮਨ ਦੀ ਜ਼ਾਮਨੀ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਕਿਸੇ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਮਹਾਨਤਾ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਪਦਾਰਥਕ ਠਾਠ ਬਾਠ ਤੇ ਐਸਵਰਯ ਤੋਂ ਨਾਪਿਆ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ । ਅਮੀਰੀ ਤੇ ਸ਼ਾਹੀ ਠਾਠ ਬਾਠ, ਬਾਹਰਲੀ ਰਹਿਤ ਬਹਿਤ ਤੇ ਰਸਮੀ ਧਰਮ-ਧੁਜਾ, ਪਦਾਰਥਕ ਉਨਤੀ ਤੇ ਐਸਵਰਯ ਸੁਚੇਤ ਮਨ ਦਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਤੌਰ ਤੇ ਸਬੂਤ ਨਹੀਂ । ਸੁਚੇਤ ਮਨ ਤੇ ਕੇਵਲ ਉਹ ਹੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਅੰਦਰ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਗਿਆਨ ਹੈ ਕਿ 'ਦੁਯੀ ਕੁਦਰਤਿ ਸਾਜੀਐ ਕਰਿ ਆਸਣੁ ਡਿਠੋ ਚਾਉ' ਕਿ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਜ਼ੌਰੇ ਜ਼ੌਰੇ ਵਿਚ ਵਿਆਪਕ ਹੈ । ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦੀ ਇਸ ਕਿਰਨ ਨੇ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਧਰਮਾਂ ਦੀਆਂ ਕੀਮਤਾਂ ਬਦਲ ਦਿਤੀਆਂ ਹਨ । ਪਦਾਰਥਕ ਕੀਮਤਾਂ ਨੂੰ ਬਦਲਕੇ ਅਧਿਆਤਮਕ ਕਰ ਦਿਤਾ ਹੈ ।

੨. 'ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ' ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨੇ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਕਰਾਇਆ ਕਿ ਸੰਸਾਰ ਦਾ ਸਹੀ ਜੀਵਨ ਪੂਰਨ ਸਚਾਈ ਤੇ ਜ਼ਿਮੇਵਾਰੀ ਦਾ ਜੀਵਨ ਹੈ । ਇਹ ਸੁਪਨਾ ਤੇ ਮਿਥਿਆ ਨਹੀਂ ਹੈ । ਇਹ 'ਕੀਤਾ ਕਰਣਾ ਸਰਬ ਰਜਾਇ' ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਲਈ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਜ਼ਿਮੇਵਾਰ ਹੋ ਕੇ ਆਪਣਾ ਹਰ ਕਰਤੱਵ ਵੇਖਣਾ ਜਾਚਣਾ ਤੇ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ । ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਹਰ ਕਰਮ ਲਈ ਜ਼ਿਮੇਵਾਰੀ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰਨੀ ਪਏਗੀ ਅਤੇ ਹਰ ਕਰਮ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕਰਮ ਉਸ ਨੂੰ ਭੁਗਤਣਾ ਪਏਗਾ । ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਸੱਚ ਮੁੱਚ ਦੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਸਚਾਈ ਦਾ ਹੀ ਵਿਹਾਰ ਉਚਿਤ ਹੈ ।

ਇਸ ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਸੁਪਨਾ ਨਾ ਸਮਝੀ ਬੈਠੋ ਕਿਉਂਕਿ :—

‘ਨਾਨਕ ਜੀਅ ਉਪਾਇ ਕੇ  
ਲਿਖਿ ਨਾਵੈ ਧਰਮੁ ਬਹਾਲਿਆ ॥  
ਓਥੇ ਸਚੇ ਹੀ ਸਚਿ ਨਿਬੜੈ  
ਚੁਣਿ ਵਖਿ ਕਢੇ ਜਜਮਾਲਿਆ ॥’

੩. ਸੰਸਾਰ ਸੱਚ ਹੈ ਪਰ ਨਰਕ ਨਹੀਂ । ਸੰਸਾਰ ਦੁਖ ਦੀ ਵਾੜੀ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਕਰੂਪ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਘ੍ਰਿਣਾ ਯੋਗ ਨਹੀਂ ਹੈ । ਇਹ ਤੇ ਇਕ ਵਿਸਮਾਦ ਵਿਚ ਲੈ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਖੇਡ ਹੈ । ਇਹ ਅਤਿਅੰਤ ਸੁੰਦਰ ਹੈ ਅਤੇ ਅਤਿਅੰਤ ਸ਼ਕਤੀਵਾਨ ਹੈ । ਸੰਸਾਰ ਤੋਂ ਭਜ ਜਾਣਾ ਅਧੇ ਜਨਮ ਗਵਾਣ ਵਾਲੀ ਗਲ ਹੋਵੇਗੀ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਭੋਗ ਦਾ ਸਾਧਨ ਬਣਾ ਲੈਣਾ ਵੀ ਜ਼ਹਿਰ ਫੱਕਣ ਦੇ ਤੁੱਲ ਹੋਵੇਗਾ । ਇਸ ਲਈ ਸੁਚੇਤ ਹੋ ਕੇ ਜੀਵਨ ਜੀਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਨਿਸਚੇ ਰਖੋ :—

‘ਅਗੈ ਕਰਣੀ ਕੀਰਤਿ ਵਾਚੀਐ  
ਬਹਿ ਲੇਖਾ ਕਰਿ ਸਮਝਾਇਆ ॥

੪. ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ ਵਿਚ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਕਰਾਇਆ ਕਿ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਐਵੇਂ ਮੌਕਾ-ਮੇਲ ਤੇ ਜਾਦੂ ਨਾ ਸਮਝੋ । ਇਸ ਵਿਚ ਤੇ ਮਹਾਨਤਾ ਧਰਮ ਜਾਂ ਕਾਨੂੰਨ ਦੀ ਹੈ । ਸਭ ਕੁਝ ਇਕ ਪ੍ਰਬੰਧ ਤੇ ਭੈ ਵਿਚ ਚਲ ਰਿਹਾ ਹੈ । ਕਿਸੇ ਕਾਨੂੰਨ ਅਨੁਸਾਰ ਮਨੁੱਖ ਬੰਧਨ ਵਿਚ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਕਾਨੂੰਨ ਅਨੁਸਾਰ ਮਨੁੱਖ ਮੁਕਤੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਮਨੁੱਖੀ ਮੁਕਤੀ ਦਾ ਕਾਨੂੰਨ ਸੱਚ ਨੂੰ ਬੁਝਣਾ ਹੈ । ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਨਾਲ ਕਿਸੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਸੱਚ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਸੰਸਾਰੀ ਭਰਮਾਂ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲਦਾ ਹੈ :—

‘ਏਹੁ ਜੀਉ ਬਹੁਤੇ ਜਨਮ ਭਰੰਮਿਆ  
ਤਾ ਸਤਿਗੁਰਿ ਸਬਦੁ ਸੁਣਾਇਆ’ ॥

੫. ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਪੂਜਾ ਸਮੇਂ ਦੀ ਸੰਭਾਲ ਹੈ । ਸਮਾਂ ਹੀ ਪਰਮਾਤਮਾ ਹੈ

ਤੇ ਸਮਾਂ ਮਿਲਿਆ ਹੈ ਆਪਣਾ ਭਲਾ ਕਰਨ ਲਈ, - ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਨਰਕ ਤੋਂ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਤੇ ਸਰਬੱਤ ਦਾ ਭਲਾ ਕਰਨ ਲਈ । ਇਸੇ ਸਮੇਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ —

‘ਜੇ ਲੋੜਹਿ ਚੰਗਾ ਆਪਣਾ  
ਕਰਿ ਪੁੰਨਹੁਨੀਚੁ ਸਦਾਈਐ ॥’

ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਸਦਾ ਨੇਕੀ ਵਲ ਝੁਕਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਨਿਮਰਤਾ ਵਿਚ ਵਿਚਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ।

੬. ਫੌਕੀ ਸ਼ਰ੍ਹਾ ਤੇ ਦਰਸ਼ਨ ਨਾਲੋਂ ‘ਭੁਖ ਸਾਲਾਹਣੁ’ ਤੇ ‘ਸਚੁ ਨਾਮੁ ਆਧਾਰੁ’ ਵਡੇਰੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਹਨ । ਵਡੀ ਚੀਜ਼ ‘ਸਚੇ ਸਿਉ ਚਿਤ’ ਲਾਣਾ ਹੈ ਨਾ ਕਿ ਕੇਵਲ ਬਾਹਰਲਾ ਰਸਮੀ ਧਰਮ ਹੈ ਜਾਂ ਦਰਸ਼ਨ ਦਾ ਫੌਕਾ ਜਾਲ ਹੈ । ਸੱਚ ਨਾਲ ਚਿੱਤ ਲਾ ਲੈਣ ਵਿਚ ਜੀਵਨ ਦੀ ਸਾਰੀ ਪ੍ਰਭਤਾ ਹੈ ।

੭. ‘ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ’ ਦਾ ਨਿਰਣਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਹਉਮੈ ਨਾਲੋਂ ਸੇਵਾ ਦਾ ਮਾਰਗ ਉਤਮ ਹੈ । ਸੇਵਾ ਹੀ ਸਚ ਦਾ ਮਾਰਗ ਹੈ । ਪਰ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਹਰ ਹਰਕਤ ਹਉਮੈ ਵਾਲੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ । ਹਉਮੈ ਪੁੰਧ ਹੈ, ਸੇਵਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਹੈ, ਸੇਵਾ ਆਚਰਨ ਦੇ ਉਚ ਪੱਧਰ ਨਾਲ ਹੀ ਸੰਭਵ ਹੈ । ਹਉਮੈ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿਚ ਜੀਣਾ ਹੈ, ਸੇਵਾ ਦਾ ਆਚਰਨ ਦੂਜਿਆਂ ਲਈ ਜੀਣਾ ਹੈ । ਪਰ ਦੂਜਿਆਂ ਲਈ ਥੋੜਾ ਬਹੁਤਾ ਉਹ ਹੀ ਜੀਅ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜੋ ਆਪ ਸੰਤੋਖੀ ਹੈ, ਜੋ ਸੱਚ ਦਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸੀ ਹੈ, ਜੋ ਮੰਦੇ ਪਾਸੇ ਪੈਰ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦਾ, ਜੋ ਸੁਕ੍ਰਿਤ ਭਾਵ ਨੇਕ ਕਮਾਈ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਪਦਾਰਥਾਂ ਦੀ ਪਕੜ ਵਿਚ ਨਹੀਂ, ਜਿਸ ਦੀਆਂ ਆਪਣੀਆਂ ਲੋੜਾਂ ਥੋੜੀਆਂ ਹਨ । ਸੇਵਾ ਭਾਵ ਵਾਲਾ ਆਦਮੀ ਪ੍ਰਭੂ ਕਿਰਪਾ ਦਾ ਪਾਤਰ ਹੈ । ਹਉਮੈ ਦਾ ਜੀਵਨ ‘ਗਿਆਨ ਵਿਹੂਣਾ’ ਜੀਵਨ ਹੈ ।

੮. ਆਪਣੀ ਰੋਜ਼ੀ ਨਾਲੋਂ ਸੱਚ ਦੀ ਚਿੰਤਾ ਵਧੇਰੀ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ । ਰੋਜ਼ੀ ਦੀ ਚਿੰਤਾ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਹੈ । ‘ਨਾਨਕ ਜੰਤ ਉਪਾਇਕੈ ਸਮਾਲੇ ਸਭਨਾਹ ॥’ ਭਾਵ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਰੋਜ਼ੀ ਦੀ ਖਾਡਰ, ਖਾਣ-ਪੀਣ ਤੇ ਐਸ਼ਵਰਯ ਦੀ ਖਾਡਰ,

ਪਦਾਰਥ ਤੇ ਧਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੀ ਖਾਤਰ, 'ਸੱਚ ਕਮਾਇਆ' ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ ਨਹੀਂ ਛੱਡਣਾ ਚਾਹੀਦਾ। ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਕਮਾਈ 'ਸੱਚ' ਦੀ ਹੈ। ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਧਨ ਵੀ 'ਸੱਚ' ਹੈ। ਇਹੋ ਜੀਵਨ ਦਾ ਮਨੋਰਥ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਕਿਸੇ ਲਾਲਚ ਵਿਚ ਫਸ ਕੇ ਸੱਚ ਤੇ ਅਸੂਲ ਨੂੰ ਕੁਰਬਾਨ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ।

੯. ਨਿਰਾ ਪਾਠ, ਪੂਜਾ, ਤੀਰਥ ਤੇ ਕਰਮ ਕਾਂਡ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ, ਉਸ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਸੱਚ ਦੀ ਪੂਜਾ ਹੀ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਸੱਚ ਦੀ ਪੂਜਾ ਉਹ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜੋ,

‘ਆਸ ਅੰਦੇਸੇ ਤੇ ਨਿਹਕੇਵਲੁ  
ਹਉਮੈ ਸਬਦਿ ਜਲਾਏ ॥’

ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਦਾ ਹੈ। ਜਿਥੇ ਹਉਮੈਂ ਤੇ ਖੁਦਗਰਜ਼ੀ ਹੈ, ਧਨ ਪਦਾਰਥ ਦਾ ਲਾਲਚ ਹੈ, ਉਥੇ ਸੱਚ ਨਹੀਂ, ਭਾਵੇਂ ਐਸਾ ਮਨੁੱਖ ਤੀਰਥ, ਕਰਮ ਕਾਂਡ ਕਿਤਨੇ ਹੀ ਕਰਦਾ ਰਹੇ।

੧੦. ਰਾਜ ਭਾਗ, ਰਸਮੀ ਪੂਜਾ-ਕਰਮ ਕੂੜ ਹਨ ਅਤੇ ਕੂੜ ਨੂੰ ਕੇਵਲ ਸੱਚ ਹੀ ਦੂਰ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ : ‘ਸਚੁ ਸਭਨਾ ਹੋਇ ਦਾਰੂ ਪਾਪ ਕਢੇ ਧੋਇ ॥’ ਪਰ ਸੱਚ ਦੀ ਸੋਝੀ ਤਦ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ ਜੇ ‘ਰਿਦੈ ਸੱਚਾ ਹੋਇ’, ਜੇ ਮਨੁੱਖ ‘ਸਚ ਧਰੇ ਪਿਆਰ’, ਜੇ ਮਨੁੱਖ ‘ਦਇਆ ਜਾਣੈ ਜੀਅ ਕੀ ਕਿਛੁ ਪੁੰਨੁ ਦਾਨੁ ਕਰੇਇ’ ਅਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਗੱਲ ਇਹ ਕਿ ਜੇ ਮਨੁੱਖ ‘ਆਤਮ ਤੀਰਥ ਕਰੇ ਨਿਵਾਸ।’ ਜਿਸ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਦੀ ਸੋਝੀ ਨਹੀਂ, ਆਪਣੇ ਅੰਦਰੇ ਦੀ ਸੋਝੀ ਨਹੀਂ, ਉਸ ਨੂੰ ਸੱਚ ਦੀ ਸੋਝੀ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ। ਸੱਚ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਦੀ ਪੜਤਾਲ ਹੈ ਅਤੇ ਹਰ ਕਰਮ ਦੀ ਪੜਤਾਲ ਹੈ। ਬਸ ਇਹੋ ਉਤਮ ਧਰਮ ਹੈ ਤੇ ਇਹੋ ਹੀ ਚਾਨਣ ਹੈ।

-੫-

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਜਦੋਂ ‘ਪੰਥ ਪ੍ਰਚਾਰ’ (ਪੰਥ ਜਾਂ ਧਰਮ ਦੇ ਪਰਸਾਰ, ਵਿਸਤਾਰ) ਦਾ ਕਾਰਜ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ ਤਾਂ ਆਪ ਉਮਰ ਦੇ ਹਿਸਾਬ

ਨਾਲ 'ਬਾਬਾ' ਨਹੀਂ ਸਨ, ਆਪ ਬਿਰਥ, ਬਜ਼ੁਰਗ ਨਹੀਂ ਸਨ, ਪਰ ਆਪ ਨੂੰ ਆਪ ਦੀ ਸਿਆਣਪ, ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਤੇ ਮਿਠਤ ਕਰ ਕੇ ਬਾਬਾ ਕਹਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਆਪ ਦਾ ਕਰਤਵ 'ਬਾਬਾ' ਵਾਲਾ ਸੀ। ਜਿਵੇਂ ਘਰ ਵਿਚ 'ਬਾਬਾ' ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਘਰ ਦੇ ਬੰਧਾਨ (discipline), ਨਿਯੰਤਰਣ, ਪ੍ਰਬੰਧ ਤੇ ਕਰਤਵ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਸਿਆਣਪ ਨਾਲ ਕਾਇਮ ਰੱਖਦਾ ਹੈ, ਘਰ ਵਿਚੋਂ ਵਖੋਵਿਆਂ ਨੂੰ ਮੋਟਦਾ ਤੇ ਸਮੋਟਦਾ ਹੈ; ਘਰ ਦੇ ਝਗੜੇ ਨਿਪਟਦਾ ਤੇ ਨਿਪਟਾਂਦਾ ਹੈ, ਘਰ ਦੀ ਸਾਰੀ ਜ਼ੁਮਾਵਾਰੀ ਸੰਭਾਲਦਾ ਹੈ, ਘਰ ਵਿਚ ਗਲਤੀ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਦੰਡਦਾ, ਚੰਡਦਾ ਹੈ; ਉਸ ਨੂੰ ਗਲਤੀ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਕਰਾਂਦਾ ਤੇ ਰਾਹੇ ਪਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਘਰ ਦਾ ਮੁਖੀ ਹੋ ਕੇ ਬੋਲਦਾ ਹੈ। ਤਿਵੇਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ 'ਭਾਰਤ-ਘਰ' ਦੇ 'ਬਾਬਾ' ਬਣੇ ਜਿਥੇ ਹਿੰਦੂ-ਮੁਸਲਮਾਨ ਆਦਿ ਭਰਾ ਵਸਦੇ ਸਨ ਤੇ ਜਿਹਨਾਂ ਦੇ ਅਗੋਂ ਕਈ ਪੁਤਰ ਪੋਤਰੇ ਫਿਰਕੇ ਤੇ ਮਤ ਬਣ ਚੁਕੇ ਸਨ। ਇਹ ਪੁਤਰ ਤੇ ਨਾਤੀ ਆਪੋ ਵਿਚ ਟਕਰਾ ਜਾਂਦੇ ਸਨ ਜਿਵੇਂ ਘਰ ਵਿਚ ਹੁੰਦਾ ਹੀ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਇਹ ਲੜਦੇ ਤਾਂ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਗੌਰਵਤਾ ਦਾ ਕੋਈ ਧਿਆਨ ਨਾ ਰਹਿੰਦਾ ਕਿ ਅਸੀਂ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਦੇ ਪੁਤਰ ਹਾਂ, ਸਾਡੇ ਧਰਮ ਪੁਸਤਕ ਉਸ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਦਾ ਬਖਸ਼ਿਆ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਹਨ, ਸਾਨੂੰ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਉਸ ਨੇ ਇਕੋ ਧਰਮ ਦਿਤਾ ਹੈ ਪਰ ਸੁਝਾਇਆ ਸਾਡੀਆਂ ਜਾਤੀ ਲੋੜਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਹੈ। 'ਗੁਰੂ-ਬਾਬੇ' ਨੇ 'ਭਾਰਤ-ਘਰ' ਵਿਚ ਸਦ-ਭਾਵਨਾ ਪਿਆਰ ਤੇ ਜ਼ਬਤ ਕਾਇਮ ਕਰਨ ਦਾ ਜਤਨ ਕੀਤਾ।

'ਗੁਰੂ-ਬਾਬੇ' ਦੇ 'ਸੁਗਿਆਨ' ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਮਹਾਨ ਕ੍ਰਿਸ਼ਮਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਹਿੰਦੂ-ਮੁਸਲਮਾਨ ਤੇ ਅਗੋਂ ਉਹਨਾਂ ਵਿਚ ਪੈਦਾ ਹੋ ਗਏ ਅਨੇਕ ਮਤਾਂ ਮਤਾਂਤਰਾਂ ਨੂੰ ਦਿੜ੍ਹ ਕਰਾ ਦਿਤਾ ਕਿ 'ਧਰਮ' ਇਕੋ ਹੈ, 'ਮਤ' ਅਨੇਕ ਹੋ ਗਏ ਹਨ। ਸਾਰੇ ਧਰਮ ਪੁਸਤਕ ਇਕ ਹਨ, ਵਿਆਖਿਆ ਅਨੇਕ ਹਨ। ਗੁਰੂ-ਬਾਬੇ ਨੇ ਹਿੰਦੂ-ਮੁਸਲਮ ਦੀ ਗਲਵਕੜੀ ਪਵਾ ਦਿਤੀ। ਹਿੰਦੂਆਂ ਵਿਚੋਂ ਉਪਜੇ ਅਨੇਕ ਮਤਾਂ ਦੀ ਗਲਵਕੜੀ ਪਵਾਣ ਦਾ ਸੁਹਿਰਦ ਉਪਰਾਲਾ ਕੀਤਾ, ਕਿਸੇ ਹੱਦ ਤੀਕ ਸਫਲਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈ। 'ਗੁਰੂ-ਬਾਬੇ' ਨੇ ਸਭ ਵੀਰਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲਾ ਦਿਤਾ; ਇਹੋ ਆਪ ਨੇ ਗੁਰੂ ਦਾ ਕਰਤਵ ਦਸਿਆ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ



ਮਿਲਾਣ ਲਈ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਭਿੜਾਣ ਲਈ ਨਹੀਂ। 'ਗੁਰੂ-ਬਾਬੇ' ਨੇ 'ਨਾ ਕੋਈ ਹਿੰਦੂ, ਨਾ ਮੁਸਲਮਾਨ' ਦਾ ਨਾਹਰਾ ਦੇ ਕੇ ਮਨੁੱਖਤਾ ਨੂੰ ਤੇ ਮਿਲਾ ਦਿਤਾ ਪਰ ਆਪ ਨੇ ਇਹ ਨਾਹਰਾ ਵੀ ਦਿਤਾ ਕਿ 'ਸਚ' ਵੀ ਇਕੋ ਹੈ, ਸਦਾ ਇਕੋ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸਦਾ ਇਕ-ਰਸ ਹੈ। ਮਨੁੱਖਤਾ ਇਕ ਹੈ, ਸਚ ਇਕ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ 'ਧਰਮ' ਸਦਾ ਇਕੋ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਧਰਮ ਕੇਵਲ ਸਚਾਈ ਦਾ ਜੀਵਨ ਹੈ, ਸਚ ਨੂੰ ਪਛਾਣ ਕੇ, ਉਸ ਦਾ ਅਨੁਸਾਰੀ ਹੋਣਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ-ਬਾਬੇ ਨੇ ਸਾਰਿਆਂ ਫਲਸਫਿਆਂ ਦਾ ਸੋਮਾ ਇਕੋ ਮੰਨਿਆ, ਸਾਰੇ ਫਲਸਫਿਆਂ ਦਾ ਆਚਾਰੀਆ ਇਕੋ-ਪ੍ਰਭੂ ਨੂੰ ਮੰਨਿਆ। ਸਾਰੇ ਗੁਰੂਆਂ ਦਾ ਗੁਰੂ ਇਕੋ ਮੰਨਿਆ। ਆਪ ਦੀ ਆਸਾ ਰਾਗ ਵਿਚ ਉਚਾਰਨ ਕੀਤੀਆਂ ਇਹ ਸਤਰਾਂ ਧਰਮਾਂ ਤੇ ਧਰਮ ਗ੍ਰੰਥਾਂ; ਨਬੀਆਂ, ਗੁਰੂਆਂ, ਪੀਰਾਂ ਦੀ ਬਰਾਬਰੀ ਨੂੰ ਮੰਨਣ ਮੰਨਾਣ ਵਿਚ, ਧਰਮਾਂ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਬੜਾ ਮਹਾਨ ਮੀਲ-ਪਥਰ ਹਨ :—

ਫਿਅ ਘਰ, ਫਿਅ ਗੁਰ, ਫਿਅ ਉਪਦੇਸ ॥

ਗੁਰੁ ਗੁਰੁ ਏਕੋ ਵੇਸ ਅਨੇਕ ॥੧॥

ਅਤੇ ਆਪ ਦੀ ਇਹ ਅਰਦਾਸ ਜਿਸ ਵਿਚ ਸਾਰੇ ਧਰਮ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਦਾ ਭਲਾ ਮੰਗਿਆ ਹੈ, ਧਰਮਾਂ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਅਲੌਕਿਕ ਹੈ—

ਬਾਬਾ ਜੈ ਘਰਿ ਕਰਤੇ ਕੀਰਤਿ ਹੋਇ ॥

ਸੋ ਘਰੁ ਰਾਖੁ ਵਡਾਈ ਤੋਇ ॥

ਇਸ 'ਏਕਤਾ' ਦਾ ਗਿਆਨ ਆਪ ਨੇ ਦਿਤਾ।

ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹਨਾਂ ਤੁਕਾਂ ਦੇ ਭਾਵ ਕੁਝ ਹੋਰ ਵੀ ਹੋਣ, ਪਰ ਜੋ ਵੀ ਭਾਵਨਾ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਇਥੇ ਦਿਤੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ, ਉਹ 'ਬਾਬੇ' ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਦੇ ਵਿਪ੍ਰੀਤ ਬਿਲਕੁਲ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਬਾਬਾ ਜੀ ਮੁਸਲਮਾਨ ਪੀਰਾਂ-ਫਕੀਰਾਂ, ਸ਼ੇਖਾਂ-ਦਰਵੇਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਸਦਾ ਹੀ ਗਲਵਕਤੀ ਪਾ ਕੇ ਮਿਲਦੇ ਸਨ। ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ, ਜੋਗੀਆਂ, ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਤੇ ਹੋਰ ਸਭ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ 'ਧਰਮ' ਦਾ ਸੀ—ਸਤ, ਸੰਤੋਖ, ਦਇਆ, ਵੀਚਾਰ ਦਾ। ਇਹਨਾਂ ਗੁਣਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ 'ਨਾਮ' ਮਾਰਗ ਨਾਲ ਹੈ। ਭਗਤੀ, ਬੰਦਗੀ ਕਰਨੀ ਆਪ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਸਨ।

‘ਬਾਬਾ’ ‘ਨਿਰੰਕਾਰੀ’ ਸੀ। ਸਾਰੇ ਧਰਮਾਂ ਨੂੰ ਆਪ ਨੇ ਦਸਿਆ ਕਿ ‘ਨਿਰੰਕਾਰ’ ਦਾ ਅੰਤ ਕਿਸੇ ਨਹੀਂ ਪਾਇਆ। ਗਿਆਨ ਦਾ ਅਰੰਭ ਇਸ ਗਲ ਤੋਂ ਹੈ ਕਿ ਗਿਆਨ ‘ਅੰਤ’ ਲਭਣ ਵਿਚ ਅਸਮਰਥ ਹੈ। ‘ਨਿਰੰਕਾਰ’ ਦਾ ਅੰਤ ਕੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਤੇ ਸਦਾ ‘ਅਨੰਤ’ ਹੈ। ਨਿਰੰਕਾਰ ਸੂਖਮ ਹੈ; ਸੂਖਮ ‘ਸਤਿ’ ‘ਸੁਹਾਣ’ ਤੇ ‘ਚਾਉ’ ਹੈ, ਸੂਖਮ ‘ਸਚ’ ਹੈ ਜੋ ‘ਬਾਪਿਆ’ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ, ‘ਕੀਤਾ’ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਆਕਾਰ ਵਾਲੀ ਕੋਈ ਚੀਜ਼ ਬ੍ਰਹਮ-ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਨਹੀਂ ਹੈ ਪਰ ‘ਆਕਾਰ’ ਵਿਚ ‘ਨਿਰੰਕਾਰ’ ਦੀ ਸੱਤਾ ਸ਼ਾਮਲ ਹੈ, ਜੋਤਿ ਸ਼ਾਮਲ ਹੈ।

‘ਬਾਬੇ’ ਨੇ ਨਿਰੰਕਾਰ ਦੀ ਪੂਜਾ ਨਹੀਂ ਦ੍ਰਿੜਾਈ, ਰੱਬ ਦੀ ਪੂਜਾ ਨਹੀਂ ਦੱਸੀ, ਰਬਤਾ ਦੀ ਪੂਜਾ ਦੱਸੀ, ਨਾਮ ਦੀ ਪੂਜਾ ਦੱਸੀ। ‘ਨਾਮ’ ‘ਰਬਤਾ’ ਹੈ। ਨਾਮ ਜਾਂ ਰਬਤਾ ਦੀ ਪੂਜਾ ਨਹੀਂ ਦੱਸੀ, ਪ੍ਰੇਮ ਦ੍ਰਿੜਾਇਆ ਹੈ। ਰਬਤਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰੇਮ ਕਰੋ, ਰੱਬ ਦੀ ਪੂਜਾ ਭਾਵੇਂ ਨਾ ਕਰੋ। ਪ੍ਰੇਮ ਨਾਲ ਉਸ ‘ਨਿਰੰਕਾਰ’ ਨੂੰ ਵੇਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਨਿਰੰਕਾਰ ਦਾ ਸੁਆਦ ਮਾਣਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

‘ਨਿਰੰਕਾਰ’ ਸੱਤਾ ਸੂਖਮ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਹੀ ਇਕ ਹੈ; ‘ਸਾਕਾਰ’ ਇਕ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਨਿਰੰਕਾਰ ‘ਇਕ’ ਨਹੀਂ, ‘ਏਕਤਾ’ ਹੈ ਤੇ ਸਾਰੇ ‘ਸਾਕਾਰ’ ਉਸ ਏਕਤਾ ਵਿਚ ਅਭੇਦ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ‘ਨਿਰੰਕਾਰ’ ‘ਨਾਮ’ ਹੈ। ‘ਨਾਮ’ ਕਿਸੇ ‘ਸਾਕਾਰ’ ਦੀ ਸੰਗਿਆ ਨਹੀਂ, ਨਾਮ ‘ਰਬਤਾ’—ਰੱਬੀ ਗੁਣਾਂ ਦਾ ਸੂਚਕ ਹੈ। ‘ਸਤ’ ਸੱਚ ਜਾਂ ਸਚਾਈ ‘ਨਾਮ’ ਹੈ; ‘ਮੁਰਾਰੀ’ ਨਾਮ ਨਹੀਂ ਹੈ; ਰਾਖਸ਼ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਦਾ ਕਿਰਦਾਰ ‘ਨਾਮ’ ਹੈ; ‘ਦਇਆਲੂ’ ਨਾਮ ਨਹੀਂ ਹੈ, ‘ਦਇਆ’ ਨਾਮ ਹੈ, ‘ਸੰਤੋਖੀ’ ਨਾਮ ਨਹੀਂ ਹੈ, ‘ਸੰਤੋਖ’ ਨਾਮ ਹੈ; ‘ਕ੍ਰਿਪਾਲੂ’ ਨਾਮ ਨਹੀਂ ਹੈ, ‘ਕ੍ਰਿਪਾ’ ਨਾਮ ਹੈ। ‘ਨਾਮ’ ਸੂਖਮ, ਨਿਰੰਕਾਰ ਰਬਤਾ ਹੈ। ‘ਨਾਮ’ ਨਿਰੰਕਾਰੀ ਹੈ, ਸਾਕਾਰ ਨਹੀਂ ਹੈ। ‘ਸਾਕਾਰ’ ਤੇ ਸਮੇਂ-ਸਥਾਨ ਵਿਚ ਹੈ, ‘ਸਾਕਾਰ’ ਤੇ ‘ਕਿਰਤਮ’ ਹੈ, ਨਾਮ ‘ਕਿਰਤਮ’ ਨਹੀਂ, ‘ਨਾਮ’ ਸਰਬ-ਵਿਆਪੀ ਹੈ।

ਐਸੇ 'ਨਾਮ' ਨੂੰ ਪਕੜਿਆ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ, ਇਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰੇਮ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ : ਸਚ, ਸੰਤੋਖ, ਦਇਆ, ਸੁੰਦਰਤਾ, ਗਿਆਨ, ਵਿਚਾਰ ਆਦਿ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ।

'ਧਰਮ' ਕੋਈ ਸਥੂਲ ਸਾਕਾਰ ਨਹੀਂ ਹੈ । ਇਸੇ ਲਈ ਧਰਮ, ਤਗ, ਟਿਕਾ, ਧੋਤੀ ਜਾਂ ਤਸਬੀ, ਮੁਸਲਾ, ਸੁੰਨਤ ਨਹੀਂ ਹੈ । 'ਧਰਮ' 'ਨਿਰੰਕਾਰੀ' ਹੈ । 'ਧਰਮ' 'ਨਾਮ'-ਰੂਪ ਹੈ । 'ਧਰਮ' ਸਚ, ਸੰਤੋਖ, ਵਿਚਾਰ, ਦਇਆ, ਸੁੰਦਰਤਾ ਹੈ । ਧਰਮ ਸੂਖਮ ਆਦਰਸ਼ ਹੈ, ਸਥੂਲ ਰੂਪ ਨਹੀਂ ਹੈ । ਆਪ ਸਥੂਲ ਧਾਰਮਕ ਚਿੰਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸੂਖਮ ਸਤਿਆ ਪਰਦਾਨ ਕਰਦੇ ਰਹੋ ।

ਸੋ 'ਬਾਬੇ' ਨੇ ਪੂਜਾ ਨਹੀਂ ਸਿਖਾਈ, ਪ੍ਰੇਮ ਸਿਖਾਇਆ, ਸੂਖਮ ਆਦਰਸ਼ ਦਾ ਪ੍ਰੇਮ, ਉਸ ਲਈ ਚਾਅ-ਉਮਾਹ, ਇਹੋ ਆਪ ਦਾ ਗਿਆਨ ਹੈ ।

-੨-

'ਪ੍ਰਕਾਸ਼-ਸਰੂਪ'—'ਨਿਰੰਕਾਰੀ'—'ਬਾਬੇ' ਨੇ 'ਕਰਮ' ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਨਹੀਂ ਦਿਤਾ 'ਕਰਨੀ' ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿਤਾ ਹੈ । 'ਕਰਮ' ਸਾਕਾਰ-ਸਥੂਲ ਚੀਜ਼ ਹੈ । ਤੀਰਥ, ਵਰਤ, ਦਾਨ, ਪੁੰਨ, ਅਰਚਾ, ਪੂਜਾ, ਹੋਮ, ਜਾਪ, ਪਾਠ, ਵਿਚਾਰ-'ਸਾਕਾਰ-ਸਥੂਲ' ਕਰਮ ਹਨ, 'ਕਰਨੀ' ਸੂਖਮ ਹੈ, 'ਕਰਨੀ' ਭਾਵਨਾ ਹੈ । 'ਕਰਨੀ' ਸੁਭਾ ਹੈ, ਕਰਤਵ ਦੇ ਪਿਛੇ ਸੂਖਮ ਤੱਤ ਹੈ । 'ਕਰਨੀ' 'ਰਹਿਣੀ' ਹੈ, Way of life ਹੈ । ਕਰਨੀ ਕਿਸੇ ਕਰਮ ਪਿਛੇ ਲੁਕੀ ਜਾਂ ਕੰਮ ਕਰਦੀ ਰੁਚੀ ਜਾਂ ਭਾਵਨਾ ਹੈ । 'ਕਰਮ' ਦੀ ਕੋਈ ਮਹਾਨਤਾ ਨਹੀਂ, ਕਰਮ ਦੇ ਪਿਛੇ ਕੰਮ ਕਰਦੀ ਭਾਵਨਾ ਦੀ ਮਹਾਨਤਾ ਹੈ ।

'ਨਾਮ' ਭਾਵਨੀ ਘੜਦਾ ਹੈ, 'ਨਾਮ' 'ਸੁਭਾ' ਘੜਦਾ ਹੈ । 'ਭਾਵਨੀ' ਉਹ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ 'ਸ਼ਬਦ' ਵੀ ਕਈ ਥਾਈਂ ਆਖਿਆ ਹੈ । ਜੋਗੀ, ਬ੍ਰਾਹਮਣ, ਖੜੀਆਂ ਦੇ 'ਸ਼ਬਦ' ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਹੋਇਆ ਹੈ । 'ਬਾਬੇ' ਨੇ 'ਜਪੁ' ਵਿਚ 'ਸ਼ਬਦ' ਦੇ ਘੜਨ ਤੇ ਹੀ ਜ਼ੋਰ ਦਿਤਾ ਹੈ । 'ਜਪੁ-ਭਗਤੀ' 'ਸ਼ਬਦ' ਪੈਦਾ ਕਰਦੀ ਹੈ ।

ਜਤੁ ਪਾਹਾਰਾ ਧੀਰਜੁ ਸੁਨਿਆਰੁ ॥  
 ਅਹਰਣਿ ਮਤਿ ਵੇਦੁ ਹਥੀਆਰੁ ॥  
 ਭਉ ਖਲਾ ਅਗਨਿ ਤਪ ਤਾਉ ॥  
 ਭਾਂਡਾ ਭਾਉ ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਤਿਤੁ ਢਾਲਿ ॥  
 ਘੜੀਐ ਸਬਦੁ ਸਚੀ ਟਕਸਾਲ ॥

'ਨਦਰ' ਨਾਲ ਇਹ 'ਸ਼ਬਦ' ਜਾਂ 'ਭਾਵਨੀ' ਜਾਂ 'ਕਰਨੀ' ਮਿਲਦੀ ਹੈ ਤੇ ਜੀਵ ਨਦਰੀ ਨਦਰਿ ਨਿਹਾਲ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। 'ਜੁੱਧ' ਦੇ 'ਕਰਮ' ਦੀ ਮਹਾਨਤਾ ਨਹੀਂ, ਜੁੱਧ ਦੇ ਪਿਛੇ ਕੰਮ ਕਰਦੀ 'ਭਾਵਨਾ' ਦੀ ਮਹਾਨਤਾ ਹੈ।

—੮—

ਆਪ ਨੇ 'ਤਿਆਗ' ਦੀ ਨਖੇਧੀ ਕੀਤੀ ਹੈ ਜਿਸ ਦੁਆਰਾ ਮਨੁੱਖ ਘਰ-ਬਾਰ ਛੱਡ ਕੇ ਬਾਹਰ ਜਾ ਕੇ ਤੱਪ ਸਾਧਦੇ ਹਨ। ਇਹ 'ਤਿਆਗ' ਸਥੂਲ ਹੈ। ਬਾਬੇ ਨੇ 'ਗ੍ਰਸਤ ਵਿਚ ਉਦਾਸ' ਰਹਿਣ ਤੇ ਬਲ ਦਿਤਾ। ਇਹ ਭਾਵਨਾ ਹੈ, ਇਹ ਕਰਨੀ ਹੈ, ਇਹ ਸੂਖਮ ਹੈ। ਮਾਇਆ ਵਿਚ ਵਿਚਰਦਿਆਂ ਮਾਇਆ ਤੋਂ ਨਿਰਲੇਪ ਰਹਿ ਸਕਣਾ, ਬਾਬੇ ਵਲੋਂ ਬਖਸ਼ਿਆ ਆਦਰਸ਼ ਹੈ। ਇਹ ਗਲ ਆਪ ਦੇ ਸੁਗਿਆਨ ਦੀ ਬੜੀ ਮਹਾਨਤਾ ਵਾਲੀ ਹੈ। ਗ੍ਰਸਤ ਵਿਚ ਰਹਿਣਾ ਹੈ— ਕਾਮ, ਕ੍ਰੋਧ, ਲੋਭ, ਮੋਹ, ਹਉਮੈ ਵਿਚ ਵਿਚਰਨਾ ਹੈ, ਪਰ ਇਹਨਾਂ ਤੋਂ ਉੱਚਾ ਉਠਣਾ ਹੈ। ਪਹਿਲਾ ਮਤਾਂ ਮਤਾਂਤਰਾਂ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਹੀ ਆਪ ਨੇ ਬਦਲ ਦਿਤਾ ਕਿ ਗ੍ਰਸਤ ਵਿਚ ਕੋਈ ਜੀਵ ਮੁਕਤੀ ਨਹੀਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਸਕਦਾ। ਆਪ ਨੇ ਦਸਿਆ ਕਿ ਮੁਕਤੀ ਤੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੀ ਕੇਵਲ ਗ੍ਰਸਤ ਵਿਚ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਮੁਕਤ ਵੀ ਕਿਸ ਤੋਂ ਹੋਣਾ ਹੈ, ਕਾਮਾਦਿਕ ਤੋਂ। ਮੁਕਤ ਆਤਮਾ ਦੀ ਪ੍ਰੀਖਿਆ ਵੀ ਇਹੋ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਕਾਮਾਦਿਕ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਿਆਂ, ਮਾਇਆ ਵਿਚ ਵਿਚਰਦਿਆਂ ਇਹਨਾਂ ਤੋਂ ਉਚੇਰਾ ਹੋ ਸਕੇ। 'ਅੰਜਨ ਮਾਹਿ ਨਿਰੰਜਨ' ਰਹਿਣਾ ਹੀ ਉਦੇਸ਼ ਹੈ। ਇਹ ਸੂਖਮ 'ਤਿਆਗ' ਹੈ। ਜਲ ਵਿਚ ਕਮਲ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ 'ਨਿਰਾਲਮ' ਰਹਿਣਾ, ਮੁਰਗਾਈ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨੈਸਾਣ ਵਿਚ ਅਭਿਜ ਰਹਿਣਾ ਆਪ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਹੈ। ਇਹ ਅਵਸਥਾ 'ਸੰਤੋਖ' ਹੈ।

੧੩੨

ਆਪ ਦੇ ਸੁਗਿਆਨ ਵਿਚ ਇਕ ਹੋਰ ਕਮਾਲ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਪੂੜਾ 'ਗਿਆਨ' ਦੀ ਹੈ, ਪੂਜਾ 'ਪ੍ਰਕਾਸ਼' ਦੀ ਹੈ, ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। 'ਗੁਰੂ-ਵਿਅਕਤੀ ਮਹਾਨ ਨਹੀਂ ਹੈ, 'ਗੁਰੂ-ਸ਼ਬਦ' ਮਹਾਨ ਹੈ। 'ਸ਼ਬਦ ਸੁਰਤਿ' 'ਭਵ ਸਾਗਰ' ਤਰਿਆ ਜਾਣਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ-ਵਿਅਕਤੀ ਸਥੂਲ ਚੀਜ਼ ਹੈ, ਗੁਰੂ-ਸ਼ਬਦ ਸੂਖਮ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸ਼ਬਦ-ਜੁਗੋ ਜੁਗ ਅਟੱਲ ਹੈ। ਮਨੁੱਖਤਾ ਨੂੰ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਪੂਜਾ ਤੋਂ ਉਚੇਰਾ ਕਰ ਦਿਤਾ ਹੈ।

ਭਾਰਤੀ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਇਹ ਸਾਰੇ ਸਿਧਾਂਤ ਮਹਾਨ ਇਨਕਲਾਬੀ ਸਿਧਾਂਤ ਸਨ। ਪਰਮਾਤਮਾ, ਧਰਮ-ਪੁਸਤਕ, ਗੁਰੂ, ਕਰਮ, ਚਿੰਨ੍ਹ-ਭੇਖ ਆਦਿ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਹੀ ਆਪ ਨੇ ਬਦਲ ਦਿਤੇ। ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਸਥੂਲਤਾ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਕੇ ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਸੂਖਮਤਾ ਵਲ ਬਿਰਤੀ ਨੂੰ ਮੋੜ ਦਿਤਾ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜੀਵਨ ਜੀਣ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ ਹੀ ਆਪ ਨੇ ਬਦਲ ਦਿਤਾ। ਜੀਵਨ ਜੀਣ ਵਿਚ ਭਾਵਨਾ ਮਹਾਨ ਚੀਜ਼ ਹੈ, ਕਰਮ ਮਹਾਨ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਗੁਸਤ ਵਿਚ ਸਭ ਕੁਝ ਕਰਦਿਆਂ, ਭਾਵਨਾ ਦੇ ਪਵਿਤਰ ਰਹਿਣ ਨਾਲ ਸਭ ਕੁਝ ਪਵਿਤਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਧਾਰਮਕ ਖਿਚੋਤਾਣ ਵੀ 'ਸੂਖਮ' ਦੀ ਪਛਾਣ ਨਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਹੈ। ਜੇ ਸਾਰੇ ਧਰਮਾਂ ਦੇ ਸੂਖਮ ਤੱਤ ਪਛਾਣੇ ਜਾਣ ਤਾਂ ਉਹ 'ਇਕੋ' ਹਨ, ਸਥੂਲ ਤੱਤ ਹਰ ਧਰਮ ਦੇ ਵਖਰੇ ਹਨ। 'ਸਚ' ਸੂਖਮ ਤੱਤ ਹੈ, ਇਸ ਨੂੰ ਸੰਤੋਖ, ਦਇਆ ਨਾਲ ਪਕੜਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਮੋੜ ਭਾਰਤੀ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਉਸ 'ਸੂਰਏ' ਦੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਨੇ ਲਿਆਦਾ ਜੋ ੧੪੬੯ ਵਿਚ ਤਲਵੰਡੀ ਵਿਚੋਂ ਚੜ੍ਹਿਆ।

ਗੁਰਤਾ ਦੀ ਕਰਨੀ

## ਸਿੰਘ ਗਰਜਿਆ

ਸਤਿਗੁਰ ਨਾਨਕ ਪ੍ਰਗਟਿਆ  
ਮਿਟੀ ਖੁੰਧ ਜਗ ਚਾਨਣ ਹੋਆ।  
ਜਿਉ ਕਰਿ ਸੂਰਜ ਨਿਕਲਿਆ  
ਤਾਰੇ ਛਪੇ ਅੰਧੇਰੁ ਪਲੋਆ।  
ਸਿੰਘ ਬੁਕੇ ਮਿਰਗਾਵਲੀ  
ਭੰਨੀ ਜਾਏ ਨ ਧੀਰਿ ਧਰੋਆ।

(ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ, ਵਾਰ ਪਹਿਲੀ)

—੧—

‘ਵੇਈਂ ਨਦੀ ਪਰਵੇਸ਼’ ਉਪਰੰਤ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰਤਾ ਕਰਤਵ ਪੂਰਨ ਰੂਪ ਵਿਚ ਅਰੰਭ ਦਿਤਾ। ਗੁਰਤਾ-ਕਰਤਵ ਨੂੰ ਸਿਧ ਕਰਨ ਦੇ ਜਾਹਰਾ ਦੋ ਹੀ ਰੂਪ ਹੋ ਸਕਦੇ ਸਨ, ਪਹਿਲਾ ਕਥਨੀ ਭਾਵ ਬਾਣੀ-ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨਾ ਅਤੇ ਦੂਜਾ ਰਹਿਣੀ ਭਾਵ ਆਪਣੀ ਕਰਨੀ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਕਥਨ ਨੂੰ ਨਿਭਾ ਕੇ

ਦਰਸਾਣਾ । ਪਹਿਲੇ ਕਰਤਵ ਨੂੰ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ 'ਸੂਰਜ ਨਿਕਲਿਆ' ਕਹਿਆ ਹੈ । ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਬਚਨ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਮਈ ਸਨ, ਜਿਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸੁਣ ਕੇ ਸਭ ਹਿਰਦੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਮਾਨ ਹੋ ਗਏ । ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਦਰਸ਼ਨ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਮਈ ਸੀ— ਜਿਸ ਦੇ ਆਤਮਕ ਬਲ ਕਾਰਨ ਦਰਸ਼ਕਾਂ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਮਾਨ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਸਨ । ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ, ਕਥਨੀ, ਬਚਨ, ਬਾਣੀ 'ਸੂਰਜ' ਵਾਂਗ ਸਨ । ਇਹ ਬਾਣੀ ਦੇ ਗਿਆਨ ਪੱਖ ਦੀ ਗਲ ਹੈ । 'ਗੁਰਪ੍ਰਸਾਦਿ' ਵਿਚੋਂ ਇਹ 'ਗੁਰ'-ਪੱਖ ਦੀ ਗਲ ਹੈ । ਇਸ ਪੱਖ ਤੋਂ ਭਾਵ ਬਾਣੀ ਦੇ ਅੰਦਰਲੇ ਗਿਆਨ, ਦਰਸ਼ਨ, ਵਿਚਾਰ ਤੋਂ ਹੈ । ਪਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਅਤੇ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਦਾ ਇਕ ਹੋਰ ਪੱਖ 'ਸਿੰਘ ਬੁਕੇ' ਦੇ ਸੰਕੇਤ ਵਿਚ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਸੁਝਾਇਆ ਹੈ । ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ 'ਸ਼ੇਰ ਦੀ ਗਰਜ' ਸੀ, ਇਹ 'ਸਿੰਘ' ਚੀ ਭੱਬਕ ਸੀ । ਗੁਰੂ ਦੀ ਕਥਨੀ ਵਿਚ ਵੀ 'ਸ਼ੇਰ ਦੀ ਗਰਜ' ਸੀ ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕਰਨੀ ਵਿਚ ਉਸ ਤੋਂ ਵੀ ਵਧੇਰੇ ਭੱਬਕ ਸੀ ।

—੨—

'ਸਿੰਘ' ਪਦਵੀ ਹੀ ਤੇ ਨਾਨਕ-ਗੁਰ-ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਸੀ । 'ਸਿੰਘ' ਪਦਵੀ ਤੇ ਭਾਰਤੀ ਜਨਤਾ ਨੂੰ ਬਿਠਾਣਾ ਸੀ । ਸਿੰਘਾਸਣ ਤੇ ਕੌਮ ਨੂੰ ਬਿਠਾਣਾ ਹੀ ਸਿਖ-ਲਹਿਰ ਦਾ ਕਰਤਵ ਸੀ । 'ਸਿੰਘ' ਬਲ, ਜੁਰਅੱਤ, ਦਲੇਰੀ ਦਾ ਸੰਕੇਤ ਹੈ । ਪਰ ਜਦੋਂ ਖਾਲਸੇ ਦੇ ਨਾਲ ਸਿੰਘ ਦਾ ਪਰਯੋਗ ਹੋ ਰਹਿਆ ਹੈ ਤਾਂ ਬਲ, ਜੁਰਅੱਤ, ਦਲੇਰੀ ਕੇਵਲ ਸਰੀਰਕ ਨਹੀਂ ਰਾਹੰਦੇ, ਇਹ ਬਲ ਬਹੁ-ਪੱਖੀ ਜਾਂ ਸਰਬ-ਪੱਖੀ ਫਰਜ਼, ਸ਼ਕਤੀ ਦਾ ਸੰਕੇਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । 'ਸਿੰਘ' ਆਤਮਕ, ਮਾਨਸਕ, ਬੌਧਕ, ਜਜ਼ਬਾਤੀ ਅਤੇ ਸਰੀਰਕ ਬਲ ਦਾ ਸੰਕੇਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਸਿੰਘ-ਆਤਮਾ ਦੀ ਪਦਵੀ ਹੈ । ਇਹ ਸਿਧਾਂਤ ਬੁਧਮਤ ਨੇ ਵੀ ਦਿਤਾ ਸੀ । ਸਿੰਘ ਦੇ ਬਲ ਦਾ ਸੰਕੇਤ ਸਾਧਾਰਨ ਜੀਵਨ ਦੇ ਮੁਹਾਵਰੇ ਵਿਚ ਵੀ ਹੈ — ਸ਼ੇਰ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲੜਨਾ, ਤਰਨਾ, ਆਦਿ । 'ਸਿੰਘ' ਉਚੀ ਤੋਂ ਉਚੀ ਆਤਮਕ, ਮਾਨਸਕ ਪੱਧਰ ਦਾ ਸੰਕੇਤ ਹੈ ।

‘ਸਿੰਘ’ ਪੱਧਰ ਤੀਕ ਹੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ਭਾਰਤੀਆਂ ਨੂੰ ਪੁਚਾਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਸੀ ਅਤੇ ਇਸੇ ਲਈ ਨਾਵਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ‘ਦਾਸ’ ਆਦਿ ਸੰਕੇਤ ਲਗਾਣ ਨਾਲੋਂ ਆਪ ਨੇ ‘ਸਿੰਘ’ ਲਗਾਣਾ ਹੀ ਠੀਕ ਸਮਝਿਆ। ‘ਸਿੰਘ’ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਪਹਿਲਾਂ ਵੀ ਨਾਵਾਂ ਨਾਲ ਲਗਦਾ ਸੀ। ‘ਸਿੰਘ’ ਦਾ ਦਾਰਸ਼ਨਕ ਸੰਕੇਤ ਵੀ ਪਹਿਲਾਂ ਮੌਜੂਦ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ‘ਸਿੰਘ’ ਦੀ ਮੁੜ ਸਥਾਪਨਾ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਇਸ ਤੋਂ ਵੀ ਵਡੀ ਗਲ ਇਹ ਕਿ ਆਪ ਨੇ ਇਸ ਸੰਕੇਤਕ ਚਿੰਨ੍ਹ ਨੂੰ ਸਾਰਥਕ ਬਣਾਇਆ। ਸੰਨ ੧੬੯੯ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ‘ਸਿੰਘ’ ਦੀ ਪੁਨਰ ਸਥਾਪਨਾ ਕਰ ਦਿਤੀ ਅਤੇ ਰਾਜ-ਜੋਗ, ਮੀਰੀ-ਪੀਰੀ, ਸੰਤ-ਸਿਪਾਹੀ, ਦੇਗ ਤੇਗ, ਭਾਰਤੀ-ਸ਼ਕਤੀ ਨੂੰ ਮਿਲਾ ਕੇ ਪੂਰਨ ‘ਸਿੰਘ’ ਪੱਧਰ ਤੇ ਭਾਰਤੀ ਜਨਤਾ ਨੂੰ ਅਰੂੜ ਕਰ ਦਿਤਾ।

ਪਰ ਸਰਬ ਪ੍ਰਿਥਮ ‘ਸਿੰਘ-ਪਦਵੀ’ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਹੀ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਨੇ ਬਖਸ਼ੀ। ਕੌਮ ਨੂੰ ‘ਸਿੰਘ ਪਦਵੀ’ ਤੇ ਅਰੂੜ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਗੁਰੂ ਦਾ ਆਪ ਸਿੰਘ-ਪਦ ਅਰੂੜ ਹੋਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ।

—੩—

ਪਹਿਲਾਂ ਦੇਖਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਕਥਨੀ ਵਿਚ ਕਿਵੇਂ ‘ਸਿੰਘ’ ਸਨ। ਕਥਨੀ ਵਿਚ ‘ਸਿੰਘ ਬੁਕਣ’ ਦਾ ਭਾਵ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਅਥਾਹ ਬਲ, ਸੂਝ, ਜੁਰਤ, ਦਲੇਰੀ, ਨਿਰਭੈਤਾ, ਨਿਧੜਕਤਾ, ਵੇਗ, ਕਲਪਨਾ ਨਾਲ ਕਥਨ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਪਰ ਜੁਰਤ, ਦਲੇਰੀ, ਨਿਰਭੈਤਾ, ਨਿਧੜਕਤਾ ਆਦਿ ਦੀ ਲੋੜ ਤੇ ਉਥੇ ਹੈ ਜਦੋਂ ਕੋਈ ਉਹ ਸਚ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਹੈ ਪੂਰਨ ਸਚ ਪਰ ਉਸ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਣਾ ਕਈ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਦੇ ਮੁਫ਼ਾਦਾਂ ਨਾਲ ਟਕਰਾਂਦਾ ਹੋਵੇ ਤੇ ਉਹ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਹੋਣ ਵੀ ਐਸੀਆਂ, ਜਿਹਨਾਂ ਪਾਸ ਰਾਜਸੀ ਜਾਂ ਸਮਾਜਕ ਬਲ ਹੋਵੇ।

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਬਹੁਤ ਸਾਰਾ ਭਾਗ ਤੇ ਉਸ ‘ਭੁਖ’ ਦਾ ‘ਭੋਜਨ’ ਹੀ ਹੈ ਜੋ ਹਰ ਜੀਵ ਅੰਦਰ ਹੈ। ਇਹ ‘ਨਾਮ ਦੀ ਭੁਖ’ ਹੈ।

੧੩੬



ਸਮੁੱਚੇ ਤੌਰ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਇਸੇ 'ਭੁਖ' ਦੀ ਤਿਪਤੀ ਲਈ 'ਭੋਜਨ ਦਾ  
ਥਾਲ' ਹੈ। 'ਨਾਮ' ਜੀਵਨ ਹੈ—

‘ਨਾਨਕ ਨਾਮੁ ਮਿਲੈ ਤਾਂ ਜੀਵਾਂ  
ਤਨੁ ਮਨੁ ਥੀਵੈ ਹਰਿਆ ॥’

(ਮ: ੫)

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਇਸੇ 'ਭੁਖ' ਲਈ ਭੋਜਨ ਪਰੋਸਣਾ ਸ਼ੁਰੂ  
ਕੀਤਾ ਸੀ।

ਆਸਾ ਮਹਲਾ ੧ ॥

ਆਖਾ ਜੀਵਾ ਵਿਸਰੈ ਮਰਿ ਜਾਉ ॥  
ਆਖਣਿ ਅਉਖਾ ਸਾਰਾ ਨਾਉ ॥  
ਸਾਚੇ ਨਾਮ ਕੀ ਲਾਗੈ ਭੁਖ ॥  
ਉਤੁ ਭੁਖੈ ਖਾਇ ਚਲੀਅਹਿ ਦੂਖ ॥੧॥  
ਸੋ ਕਿਉ ਵਿਸਰੈ ਮੇਰੀ ਮਾਇ ॥  
ਸਾਰਾ ਸਾਹਿਬੁ ਸਾਚੈ ਨਾਇ ॥

ਬਹੁਤ ਬਾਣੀ ਨਾਮ-ਜਸ ਦੀ ਹੈ, ਉਸਤਤਿ ਦੀ ਹੈ, ਰਹਸਵਾਦ ਤੇ ਦਰਸ਼ਨ ਦੀ  
ਹੈ। ਇਹ ਗਿਆਨ ਪੱਖ ਹੈ। ਇਹ ਨਾਨਕ ਬਾਣੀ ਦਾ 'ਸੂਰਜ-ਪੱਖ' ਹੈ। ਇਹ  
ਆਪ ਦੀ ਜੀਵਨੀ ਦਾ 'ਸੂਰਜ ਪ੍ਰਗਟਿਆ' ਪੱਖ ਹੈ।

ਪਰ ਆਪ ਦੀ ਕਥਨੀ ਭਾਵ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀ ਮਾਤ੍ਰਾ ਐਸੀ  
ਬਾਣੀ ਦੀ ਹੈ ਜੋ ਸਿਧੀ, ਸਿੰਘ ਦੀ ਗਰਜ ਵੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸੇ ਲਈ ਸਿਧੀ ਸਿੰਘ  
ਵਾਲੀ ਟੱਕਰ ਵੀ ਹੈ। ਆਪ ਨੇ ਕਥਨੀ ਵਿਚ (੧) ਸਮਾਜ ਦੇ ਚੌਧਰੀਆਂ,  
ਰਾਜਿਆਂ ਨਾਲ ਟੱਕਰ ਲਈ ਹੈ; (੨) ਧਰਮ ਦੇ ਠੇਕੇਦਾਰ ਨਾਲ ਟੱਕਰ  
ਲਈ ਹੈ, ਜੋ ਅਸਲ ਵਿਚ ਫੌਕਟ ਧਰਮ ਦੁਆਰਾ ਪੇਟ-ਪੂਜਾ ਦੇ ਸਾਧਨ ਬਣਾਈ  
ਬੈਠੇ ਸਨ; (੩) ਪਖੰਡੀ ਅਧਿਆਤਮਵਾਦੀਆਂ ਨਾਲ ਟੱਕਰ ਲਈ ਹੈ; (੪) ਫੌਕਟ  
ਪੰਡਤਾਈ ਤੇ ਵਿਦਵਤਾ ਨੂੰ ਵੰਗਾਰਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਸਾਰੀਆਂ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਬੜੀਆਂ  
ਬਲਵਾਨ ਸਨ, ਅੰਦਰੋਂ ਤੇ ਖੋਖਲੀਆਂ ਸਨ ਪਰ ਸਮਾਜ ਉਤੇ ਇਹਨਾਂ ਦਾ

ਜਬਾ ਸੀ, ਇਹਨਾਂ ਨੇ ਆਪਣਾ ਜੁਲਾ ਸਮਾਜ ਤੇ ਪਾਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ । ਇਹ ਸਨ (੧) ਰਾਜਸੀ ਹਾਕਮ ਤੇ ਕਰਮਚਾਰੀ, (੨) ਬ੍ਰਾਹਮਣ, ਪ੍ਰੋਹਤ ਤੇ ਮੁਲਾਂ ਮੁਲਾਣੇ, (੩) ਜੋਗੀ ਅਤੇ ਕਰਮ ਕਾਂਡੀ ਬ੍ਰਾਹਮਣ, ਖੜੀ ਆਦਿ, (੪) ਪੰਡਿਤ ਤੇ ਵਿਦਵਾਨ ।

ਜੋ ਕੁਝ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਇਹਨਾਂ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਨੂੰ ਕਹਿਆ ਹੈ ਉਹ ਸਿੰਘ ਦੀ ਜੁਰਤ, ਦਲੇਰੀ, ਨਿਰਭੈਤਾ ਦੀ ਮੰਗ ਕਰਦਾ ਹੈ । ਅਜ ਕਲ ਵੀ ਇਹ ਕੁਝ ਕਹਿਣਾ ਖਤਰੇ ਤੋਂ ਖਾਲੀ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਪਰ ਅਜ ਤੋਂ ਪੰਜ ਸੌ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਤੇ ਹਾਲਾਤ ਹੀ ਬਿਲਕੁਲ ਹੋਰ ਸਨ, ਉਦੋਂ ਤੇ 'ਜਿਸ ਕੀ ਲਾਠੀ ਉਸ ਕੀ ਭੈਂਸ' ਦਾ ਸਹੀ ਰੂਪ ਹੀ ਸਾਰਥਕ ਸੀ । ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਨੇ ਕੀ ਕਹਿਆ ?

### (੧) ਰਾਜਸੀ ਸ਼੍ਰੇਣੀ

‘ਸਿੰਘ’ ਨੇ ਰਾਜਸੀ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਨੂੰ ਵੰਗਾਰਿਆ ਤੇ ਲੱਲਕਾਰਿਆ :—

(ੳ) ਲਬ ਪਾਪੁ ਦੁਇ ਰਾਜਾ ਮਹਤਾ ਕੂੜੁ ਹੋਆ ਸਿਕਦਾਰੁ ॥  
ਕਾਮੁ ਨੇਬੁ ਸਦਿ ਪੁਛੀਐ ਬਹਿ ਬਹਿ ਕਰੇ ਬੀਚਾਰੁ ॥  
ਅੰਧੀ ਰਯਤਿ ਗਿਆਨ ਵਿਹੂਣੀ ਭਾਹਿ ਭਰੇ ਮੁਰਦਾਰੁ ॥

(ਅ) ਰਾਜੇ ਸੀਹ ਮੁਕਦਮ ਕੁਤੇ ॥  
ਜਾਇ ਜਗਾਇਨਿ ਬੈਠੇ ਸੁਤੇ ॥  
ਚਾਕਰ ਨਹ ਦਾ ਪਾਇਨਿ ਘਾਉ ॥  
ਰਤੁ ਪਿਤੁ ਕੁਤਿਹੋ ਚਟਿ ਜਾਹੁ ॥

(ਵਾਰ ਮਲਾਰ)

(ੲ) ਕਲਿ ਕਾਤੀ ਰਾਜੇ ਕਾਸਾਈ ਧਰਮੁ ਪੰਖ ਕਰਿ ਉਡਰਿਆ ॥

(ਸ) ਖੁਰਾਸਾਨ ਖਸਮਾਨਾ ਕੀਆ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੁ ਡਰਾਇਆ ॥

ਆਪੈ ਦੋਸੁ ਨ ਦੇਈ ਕਰਤਾ ਜਮੁ ਕਰਿ ਮੁਗਲੁ ਚੜਾਇਆ ॥

ਏਤੀ ਮਾਰ ਪਈ ਕਰਲਾਣੇ ਤੈਂ ਕੀ ਦਰਦੁ ਨ ਆਇਆ ॥

ਰਾਜ ਕਰ ਰਹੇ ਹਾਕਮਾਂ ਨੂੰ ਵੰਗਾਰਨਾ ਬੜਾ ਕਠਨ ਹੈ ਪਰ ਜੋ ਬਾਹਰੋਂ ਹਮਲਾਵਰ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਵੰਗਾਰਨਾ ਹੋਰ ਵੀ ਖਤਰਨਾਕ ਹੈ। ਜਿਹੜਾ ਰਾਜ ਸਥਾਪਨਾ ਲਈ ਹਰ ਜ਼ੁਲਮ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਵੰਗਾਰਨਾ ਕਿੰਨਾ ਕਠਨ ਹੈ। ਪਰ 'ਸਿੰਘ' ਨੇ ਹੋਰ ਕਰਨਾ ਕੀ ਹੋਇਆ? ਨਾਨਕ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਇਹੋ ਸਿੰਘ ਦੀ ਗਰਜ ਹੈ।

## (੨) ਪ੍ਰੋਹਤ-ਸ਼੍ਰੇਣੀ

ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਤੇ ਕਾਜ਼ੀ-ਮੁਲਾਂ ਇਸ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਵਿਚ ਸਨ। ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਸਿਧਾ ਹਾਕਮ-ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਨਾਲ ਸਬੰਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਜਬ੍ਰਾ ਪਇਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਵੰਗਾਰਨਾ ਵੀ ਬੜਾ ਕਠਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸਾਂ ਤੇ ਕਿਰਦਾਰ ਨੂੰ ਥਾਂ ਥਾਂ ਤੇ ਇਸ 'ਸਿੰਘ' ਨੇ ਲੱਲਕਾਰਿਆ ਹੈ :—

(ੳ) ਪ੍ਰੋਹਤ ਦੀ ਲੁਟ ਰਸਮਾਂ ਤੇ ਕਾਇਮ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਉਸ ਨੂੰ ਪੁਛਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜੋ ਰੀਤ (ਰਸਮ) ਉਹ ਕਰ ਰਹਿਆ ਹੈ, ਉਸ ਦਾ ਮੂਲ ਕੀ ਹੈ? ਅਤੇ 'ਪ੍ਰੋਹਤ' ਦਾ ਆਪਣਾ ਮੂਲ ਕੀ ਹੈ?

੧—ਦਇਆ ਕਪਾਹ ਸੰਤੋਖੁ ਸੂਤੁ ਜਤੁ ਗੰਢੀ ਸਤੁ ਵਟੁ ॥  
 ਏਹੁ ਜਨੇਉ ਜੀਅ ਕਾ ਹਈ ਤ ਪਾਡੇ ਘਤੁ ॥  
 ਨਾ ਏਹੁ ਤੁਟੈ ਨ ਮਲੁ ਲਗੈ ਨਾ ਏਹੁ ਜਲੈ ਨ ਜਾਇ ॥  
 ਧੰਨੁ ਸੁ ਮਾਣਸ ਨਾਨਕਾ ਜੋ ਗਲਿ ਚਲੇ ਪਾਇ ॥  
 ਚਉਕੜਿ ਮੁਲਿ ਅਣਾਇਆ ਬਹਿ ਚਉਕੈ ਪਾਇਆ ॥  
 ਸਿਖਾ ਕੰਨਿ ਚੜਾਈਆ ਗੁਰੁ ਬ੍ਰਾਹਮਣੁ ਥਿਆ ॥  
 ਓਹੁ ਮੁਆ ਓਹੁ ਝੜਿ ਪਇਆ ਵੇਤਗਾ ਗਇਆ ॥

੨—ਤੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਤੂੰ ਆਪ ਵੇਤਗਾ ਹੈਂ ਅਤੇ ਹੋਰਾਂ ਨੂੰ ਤਗ ਪਾਂਦਾ ਹੈਂ :—

ਤਗੁ ਨ ਇੰਦ੍ਰੀ ਤਗੁ ਨ ਨਾਰੀ ॥  
 ਭਲਕੇ ਬੁਕ ਪਵੈ ਨਿਤ ਦਾੜੀ ॥

ਤਗੁ ਨ ਪੈਰੀ ਤਗੁ ਨ ਹਥੀ ॥  
 ਤਗੁ ਨ ਜਿਹਵਾ ਤਗੁ ਨ ਅਖੀ ॥  
 ਵੇਤਗਾ ਆਪੇ ਵਤੈ ॥  
 ਵਟਿ ਧਾਗੈ ਅਵਰਾ ਘਤੈ ॥  
 ਲੈ ਭਾੜਿ ਕਰੇ ਵੀਆਹੁ ॥  
 ਕਢਿ ਕਾਗਲੁ ਦਸੇ ਰਾਹੁ ॥  
 ਸੁਣਿ ਵੇਖਹੁ ਲੋਕਾ ਇਹੁ ਵਿਡਾਣੁ ॥  
 ਮਨਿ ਅੰਧਾ ਨਾਉ ਸੁਜਾਣੁ ॥

‘ਭਾੜੇ’ ਦੀ ਗਲ ਹੈ, ਰੋਟੀਆ ਕਾਰਨ ਤਾਲ ਦੀ ਗਲ ਹੈ ।

(ਅ) ਪ੍ਰੋਹਤ ‘ਸ਼ਰਾਧ’ ਕਰਾਉਂਦਾ ਹੈ :—

ਜੇ ਮੋਹਾ ਕਾ ਘਰੁ ਮੁਹੈ ਘਰੁ ਮੁਹਿ ਪਿਤਰੀ ਦੇਇ ॥  
 ਅਗੈ ਵਸਤੁ ਸਿਵਾਣੀਐ ਪਿਤਰੀ ਚੋਰ ਕਰੇਇ ॥  
 ਵਢੀਅਹਿ ਹਥ ਦਲਾਲ ਕੇ ਮੁਸਫੀ ਏਹ ਕਰੇਇ ॥  
 ਨਾਨਕ ਅਗੈ ਸੋ ਮਿਲੈ ਜਿ ਖਟੇ ਘਾਲੇ ਦੇਇ ॥

ਸਾਰੀ ‘ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ’ ਇਸ ਗਰਜ ਦਾ ਇਕ ਨਮੂਨਾ ਹੈ । ‘ਵਾਰ ਮਾਝ’ ਵਿਚ ਮੁਲਾਂ-ਮੁਲਾਣਿਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਹਥ ਪਾਏ ਹਨ । ਪਰ ਬਹੁਤਾ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਪ੍ਰੋਹਤਾਂ ਨੂੰ ਵੰਗਾਰਿਆ ਹੈ ।

(੩) ਫੋਕਟ ਅਧਿਆਤਮਵਾਦੀ

ਕਈ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਸਨ ਜਿਹਨਾਂ ਦਾ ਦਾਹਵਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਬੜੇ ‘ਉਚੇ’ ਮਹਾਤਮਾ ਹਨ, ਸਿਧ ਹਨ, ਰਿਧੀਆਂ ਸਿਧੀਆਂ ਦੇ ਮਾਲਕ ਹਨ । ਇਹ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ‘ਗੁਰ ਪੀਰ’ ਹਨ । ਇਸ ਸਲੋਕ ਵਿਚ ਗੁਰੂ-ਸਿੰਘ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਲੱਲਕਾਰਦਾ ਹੈ :—

ਸਲੋਕ ਮ: ੧ ॥

ਗਿਆਨ ਵਿਹੂਣਾ ਗਾਵੈ ਗੀਤ ॥  
 ਭੁਖੇ ਮੁਲਾਂ ਘਰੇ ਮਸੀਤਿ ॥

ਮਖਟੂ ਹੋਇ ਕੈ ਕੰਨ ਪੜਾਏ ॥  
 ਫਕਰੁ ਕਰੇ ਹੋਰੁ ਜਾਤਿ ਗਵਾਏ ॥  
 ਗੁਰੁ ਪੀਰੁ ਸਦਾਏ ਮੰਗਣ ਜਾਇ ॥  
 ਤਾ ਕੈ ਮੂਲਿ ਨ ਲਗੀਐ ਪਾਇ ॥  
 ਘਾਲਿ ਖਾਇ ਕਿਛੁ ਹਥਹੁ ਦੇਇ ॥  
 ਨਾਨਕ ਰਾਹੁ ਪਛਾਣਹਿ ਸੇਇ ॥

(ਵਾਰ ਸਾਰੰਗ)

ਇਹ ਗੁਰ-ਪੀਰ ਨਹੀਂ ! ਗੁਸਤੀ ਇਹਨਾਂ ਤੋਂ ਚੰਗੇ ਹਨ ।

### (੪) ਪੰਡਿਤ-ਵਿਦਵਾਨ ਆਦਿ

ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਜੀਵਨ ਰਹਿਣੀ ਖੋਖਲੀ ਸੀ । ਆਚਰਨ-ਹੀਣ ਵਿਦਵਤਾ ਹਾਨੀਕਾਰਕ ਹੈ ।

(ੳ) ਧ੍ਰਿਗੁ ਤਿਨਾ ਕਾ ਜੀਵਿਆ ਜਿ ਲਿਖਿ ਲਿਖਿ ਵੇਚਹਿ ਨਾਉ ॥  
 ਖੇਤੀ ਜਿਨ ਕੀ ਉਜੜੈ ਖਲਵਾੜੇ ਕਿਆ ਥਾਉ ॥  
 ਸਚੈ ਸਰਮੈ ਬਾਹਰੇ ਅਗੈ ਲਹਹਿ ਨ ਦਾਇ ॥  
 ਅਕਲਿ ਏਹ ਨ ਆਖੀਐ ਅਕਲਿ ਗਵਾਈਐ ਬਾਦਿ ॥  
 ਅਕਲੀ ਸਾਹਿਬੁ ਸੇਵੀਐ ਅਕਲੀ ਪਾਈਐ ਮਾਨੁ ॥  
 ਅਕਲੀ ਪੜ੍ਹਿ ਕੈ ਬੁਝੀਐ ਅਕਲੀ ਕੀਚੈ ਦਾਨੁ ॥  
 ਨਾਨਕੁ ਆਖੈ ਰਾਹੁ ਏਹੁ ਹੋਰਿ ਗਲਾਂ ਸੈਤਾਨੁ ॥

(ਸਾਰੰਗ ਕੀ ਵਾਰ)

(ਅ) ਉਹ ਵਿਦਵਾਨ ਉਪਦੇਸ਼ਕ ਕੀ ਹੈ ਜੋ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਆਪ ਕਮਾਂਦਾ ਨਹੀਂ ।

ਮਨਹ ਜਿ ਅੰਧੇ ਕੂਪ  
 ਕਹਿਆ ਬਿਰਦੁ ਨ ਜਾਣਨੀ ॥

ਮਨਿ ਅੰਧੈ ਉਂਧੈ ਕਵਲਿ ਦਿਸਨਿ ਖਰੇ ਕਰੂਪ ॥

ਇਕਿ ਕਹਿ ਜਾਣਹਿ ਕਹਿਆ ਬੁਝਹਿ ਤੇ ਨਰ ਸੁਘੜ ਸਰੂਪ ।

(ਵਾਰ ਸਾਰੰਗ)

(ੳ) ਗਿਆਨੀ ਨਚਹਿ ਵਾਜੇ ਵਾਵਹਿ ਰੂਪ ਕਰਹਿ ਸੀਗਾਰੁ ॥

ਉਚੇ ਕੂਕਹਿ ਵਾਦਾ ਗਾਵਹਿ ਜੋਧਾ ਕਾ ਬੀਚਾਰੁ ॥

ਮੂਰਖ ਪੰਡਤਿ ਹਿਕਮਤਿ ਹੁਜਤਿ ਸੰਜੈ ਕਰਹਿ ਪਿਆਰੁ ॥

(ਵਾਰ ਅਸਾ)

### (੫) ਆਮ ਜਨਤਾ

ਇਹ ਸਲੋਕ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਮੇਂ ਦੀ ਆਮ ਜਨਤਾ, ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਰ ਕੇ ਖੜੀਆਂ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਨ ਕੀਤਾ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਲੱਲਕਾਰ ਹੈ ਕਿ ਕਿਵੇਂ ਉਹ ਆਪਣੇ ਧਰਮ, ਸਭਿਅਤਾ, ਸਭਿਆਚਾਰ ਤੇ ਗ਼ੌਰਤ ਨੂੰ ਪਿਠ ਦੇ ਰਹੇ ਹਨ । ਆਪ ਦੇ 'ਛੋਡੀਲੇ ਪਾਖੰਡਾ' ਕਹਿਣ ਵਿਚ ਸਿੰਘ ਦੀ ਗਰਜ ਹੈ ।

ਸਲੋਕ ਮ: ੧

ਗਉ ਬਿਰਾਹਮਣ ਕਉ ਕਰੁ ਲਾਵਹੁ ਗੋਬਰਿ ਤਰਣੁ ਨ ਜਾਈ ॥

ਧੱਤੀ ਟਿਕਾ ਤੇ ਜਪਮਾਲੀ ਧਾਨੁ ਮਲੇਛਾ ਖਾਈ ॥

ਅੰਤਰਿ ਪੂਜਾ ਪੜਹਿ ਕਤੇਬਾ ਸੰਜਮੁ ਤੂਰਕਾ ਭਾਈ ॥

ਛੋਡੀਲੇ ਪਾਖੰਡਾ ॥

ਨਾਮਿ ਲਇਐ ਜਾਹਿ ਤਰੰਦਾ ॥ ੧ ॥

ਮ: ੧

ਮਾਣਸ ਖਾਣੇ ਕਰਹਿ ਨਿਵਾਜ ॥

ਛੁਰੀ ਵਗਾਇਨਿ ਤਿਨ ਗਲਿ ਤਾਗ ॥

ਤਿਨ ਘਰਿ ਬ੍ਰਹਮਣ ਪੂਰਹਿ ਨਾਦ ॥

ਉਨਾ ਭਿ ਆਇਹਿ ਓਈ ਸਾਦ ॥

ਕੂੜੀ ਰਾਸਿ ਕੂੜਾ ਵਾਪਾਰੁ ॥

ਕੂੜੁ ਬੋਲਿ ਕਰਹਿ ਆਹਾਰੁ ॥  
 ਸਰਮ ਧਰਮ ਕਾ ਡੇਰਾ ਦੂਰਿ ॥  
 ਨਾਨਕ ਕੂੜੁ ਰਹਿਆ ਭਰਪੂਰਿ ॥  
 ਮਥੈ ਟਿਕਾ ਤੇੜਿ ਧੋਤੀ ਕਖਾਈ ॥  
 ਹਥਿ ਛੁਰੀ ਜਗਤ ਕਾਸਾਈ ॥  
 ਸੀਲ ਵਸਤੁ ਪਹਿਰਿ ਹੋਵਹਿ ਪਰਵਾਣੁ ॥  
 ਮਲੇਛ ਧਾਨੁ ਲੇ ਪੂਜਹਿ ਪੁਰਾਣੁ ॥  
 ਅਭਾਖਿਆ ਕਾ ਕੁਠਾ ਬਕਰਾ ਖਾਣਾ ॥  
 ਚਉਕੇ ਉਪਰਿ ਕਿਸੈ ਨ ਜਾਣਾ ॥  
 ਦੇ ਕੈ ਚਉਕਾ ਕਢੀ ਕਾਰ ॥  
 ਉਪਰਿ ਆਇ ਬੈਠੇ ਕੂੜਿਆਰ ॥  
 ਮਤੁ ਭਿਟੈ ਵੇ ਮਤੁ ਭਿਟੈ ॥  
 ਇਹੁ ਅੰਨੁ ਅਸਾਡਾ ਫਿਟੈ ॥  
 ਤਨਿ ਫਿਟੈ ਫੇੜ ਕਰੇਨਿ ॥  
 ਮਨਿ ਜੂਠੈ ਚੁਲੀ ਭਰੇਨਿ ॥  
 ਕਹੁ ਨਾਨਕ ਸਚੁ ਧਿਆਈਐ ॥  
 ਸੁਚਿ ਹੋਵੈ ਤਾ ਸਚੁ ਪਾਈਐ ॥ ੨ ॥

-੪-

ਇਹ ਤੇ ਹੈ ਕਥਨੀ ਦੀ ਗਰਜ। ਸ਼ੇਰ ਜਾਂ ਸਿੰਘ ਵਾਲੀ ਗਰਜ ਹੈ  
 ਠਾਨਕ-ਬਾਣੀ ਵਿਚ। ਜੋ ਜੁਲਮ, ਅਨਿਆ, ਵਧੀਕੀ, ਧੱਕਾ, ਪਾਖੰਡ, ਅਧੋਗਤੀ,  
 ਬੇਸ਼ਰਮੀ, ਬੇਗੈਰਤੀ ਆਪ ਨੇ ਨੰਗੀ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਪੂਰਨ ਨਿਧੜਕਤਾ, ਨਿਰਭੈਤਾ  
 ਨਾਲ ਕੀਤੀ ਹੈ।

ਪਰ 'ਸਿੰਘ' ਨਿਰੇ ਕਥਨੀ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਗਰਜਦੇ, ਅਮਲ, ਕਰਨੀ ਵਿਚ  
 ਕਥਨੀ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਨਿਧੜਕ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਜੁਰਤ, ਦਲੇਰੀ ਦਾ ਸਬੂਤ ਦਿੰਦੇ  
 ਹਨ। (੧) ਕੁਰਕੁਸ਼ੇਤਰ, ਹਰਦੁਆਰ, ਪੁਰੀ, ਮੱਕੇ, ਬਗਦਾਦ ਵਿਚ ਜਿਸ

ਪਰਚਾਰ ਦਾ ਵਤੀਰਾ ਆਪ ਨੇ ਧਾਰਨ ਕੀਤਾ, ਉਹ 'ਸਵਾ ਲਖ' ਨਾਲ ਲੜਨ ਵਾਲੀ ਜੁਰਤ ਸੀ। ਇਕ ਪਾਸੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਕਟੜ-ਧਰਮੀ ਹਨ ਅਤੇ ਕਿੰਨੀ ਜੁਰਤ ਨਾਲ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਗ਼ਲਤ, ਨਿਆਏ-ਪ੍ਰਤੀਕੂਲ ਵਿਸ਼ਵਾਸਾਂ ਦਾ ਨਾ ਕੇਵਲ ਖੰਡਨ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਸਗੋਂ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਗੌਹਜ ਹਾਸਾ ਉਡਾਇਆ ਹੈ। ਕੋਈ ਵੀ ਕਟੜ-ਧਰਮੀ ਐਸੇ ਹਾਲਾਤ ਵਿਚ ਕੁਝ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਸੰਗਸਾਰ ਵੀ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਪਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਜੁਰਤ ਤੇ ਦਲੇਰੀ ਦੇ ਨਾਲ ਆਪ ਵਿਚ ਸਿੰਘ ਦਾ ਅਧਿਆਤਮਕ ਬਿਬੇਕ ਵੀ ਤੇ ਸੀ।

(੨) ਜੋ ਕੁਝ ਆਪ ਨੇ 'ਸਜਣ' ਦੀ ਕਤਲਗਾਹ ਵਿਚ, ਜਾਦੂਗਰਨੀ ਨੂਰ ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ, ਕੋਡੇ ਰਾਖਸ਼ ਦੇ ਸਨਮੁਖ ਵਿਹਾਰ ਕੀਤਾ, ਉਹ ਵੀ 'ਸਿਰ ਤਲੀ ਤੇ ਧਰਨ' ਦੇ ਤੁਲ ਸੀ। ਸਿੰਘ ਹੀ ਇਤਨਾ ਨਿਧੜਕ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ।

(੩) ਸ਼ਿਵ ਨਾਭ ਦੇ ਵਿਛਾਏ ਕਾਮ ਜਾਲ ਵਿਚੋਂ ਅਤੇ ਨੂਰ ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਚਲਿਤਰਹਾਰ ਵਿਚੋਂ ਕੋਈ 'ਸਿੰਘ' ਹੀ ਬਚ ਕੇ ਨਿਕਲ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਇਹ ਸਭ 'ਸਿੰਘ-ਪਧਰ' ਦੇ ਕਰਤਵ ਹਨ।

ਨਾਨਕ ਜੋਤਿ ਦਾ ਉਬਲਦੀ ਦੇਗ ਵਿਚ ਸਮਾਧੀ ਲਗਾ ਲੈਣਾ, ਚਾਂਦਨੀ ਚੌਕ ਵਿਚ ਤਲਵਾਰ ਦੀ ਛਾਂ ਥਲੇ ਜਪੁਜੀ ਦਾ ਪਾਠ ਅਡੋਲ ਕਰੀ ਜਾਣਾ, ਪਿਤਾ-ਪੁਤਰ ਸਰਬੰਸ ਬਿਨਾ ਅੱਖ ਗਿੱਲੀ ਕੀਤੇ ਕੁਰਬਾਨ ਕਰ ਦੇਣਾ—ਤੇ ਸਿੰਘ-ਕਰਤਵ ਹਨ ਹੀ।

ਇਸੇ ਸਿੰਘ ਜੋਤਿ ਦੀ ਕਿਰਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਕੇ ਅਨੇਕ ਸਿੰਘ ਸਵਾ ਲੱਖ ਨਾਲ ਜੂਝੇ, ਉਹਨਾਂ ਬੰਦ ਬੰਦ ਕਟਾਏ, ਖਲਾਂ ਲੁਹਾਈਆਂ, ਆਰਿਆਂ ਨਾਲ ਚੀਰੇ ਗਏ, ਆਦਿ।

—੫—

ਉਪਰ ਕਥਿਤ ਸਿੰਘ ਵਿਹਾਰ ਤੇ ਐਸੇ ਹਨ ਜਿਹਨਾਂ ਲਈ ਨਾ ਰੋਜ਼ ਮੰਕੇ ਹਨ, ਨਾ ਹਰ ਕੋਈ ਐਸੇ ਵਿਹਾਰ ਲਈ ਤੱਤਪਰ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਜੀਵਨ ਕਥਾ ਅਨੇਕ ਐਸੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਨਾਲ ਵੀ



ਸ਼ੋਭਿਤ ਹੈ ਜਿਹੜੀਆਂ ਰੋਜ਼ ਵਾਪਰਦੀਆਂ ਹਨ ਪਰ ਜਿਹਨਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ  
 ਨਜ਼ਿਠਣ ਲਈ ਸਿੰਘ-ਜੁਰਤ, ਦਲੇਰੀ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। (੧) ਕੋਈ ਵਿਦਿਆਰਥੀ  
 ਜੋ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ, ਆਪਣੇ ਅਧਿਆਪਕ ਨੂੰ ਪੁਛ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜੋ ਕੁਝ  
 ਅਸੀਂ ਪੜ੍ਹਿਆ ਹੈ, ਉਸ ਦਾ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਸਾਰਥਕ, ਸਦਾਚਾਰਕ ਰੂਪ ਵਿਚ ਜੀਣ  
 ਲਈ ਕੀ ਮੁਲ ਹੈ, ਉਹ ਸਿੰਘ ਹੈ। ਜੇ ਹਰ ਵਿਦਿਆਰਥੀ, ਪਾਠਕ, ਸਿਨਮਾ  
 ਵੇਖਣ ਵਾਲਾ, ਰੰਗ ਤਮਾਸ਼ੇ ਮਾਣਨ ਵਾਲਾ ਇਹ ਪੁਛਣ ਲਗ ਪਏ ਕਿ ਇਸ ਦਾ  
 ਜੀਵਨ ਲਈ ਕੀ ਮੁਲ ਹੈ ਤਾਂ ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਕਾਇਆ ਪਲਟ ਜਾਏ। (੨) ਰੋਜ਼ ਸਾਡੇ  
 ਘਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਰੀਤਾਂ, ਰਸਮਾਂ, ਸ਼ਗਨ ਆਦਿ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਨਾਲ  
 ਵੀ ਜਨੇਊ-ਪਾਉਣ ਦੀ ਰੀਤ ਹੋਈ, ਜੇ ਹਰ ਕੋਈ ਗੁਰੂ ਜੀ ਵਾਂਗ ਹੀ ਸੁਆਲ  
 ਕਰਨ ਲਗ ਪਏ ਕਿ ਇਸ ਰੀਤ-ਰਸਮ ਦਾ ਮੁਲ ਕੀ ਹੈ, ਇਸ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ ਕੀ  
 ਹੈ, ਇਸ ਦੀ ਨਿਆਏ-ਸ਼ੀਲਤਾ ਕੀ ਹੈ—ਤਾਂ ਇਹ ਸਿੰਘ ਵਾਲੀ ਜੁਰਤ ਹੋਵੇਗੀ  
 ਅਤੇ ਜੀਵਨ ਬਿਲਕੁਲ ਬਦਲ ਜਾਏਗਾ। (੩) ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਲੋੜਵੰਦਾਂ ਨੂੰ  
 ਮਿਲੇ, ਅਸੀਂ ਰੋਜ਼ ਸੈਂਕੜੇ ਲੋੜਵੰਦਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲਦੇ ਹਾਂ। ਪਰ ਅਸੀਂ ਜਿਤਨੇ ਰੁਪਏ ਜੇਬ  
 ਵਿਚ ਲੈ ਜਾਂਦੇ ਹਾਂ, ਮੌੜ ਕੇ ਲੈ ਆਉਂਦੇ ਹਾਂ। ਲੋੜਵੰਦ ਵੇਖਦੇ ਰਹਿ ਜਾਂਦੇ  
 ਹਨ। ਪਰ 'ਸਿੰਘ' ਵਾਲੀ ਜੁਰਤ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ ਜੇ ਲੋੜਵੰਦ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਨਾਲ  
 ਕੋਈ ਉਹ ਪੈਸੇ ਖੀਸੇ ਵਿਚੋਂ ਕਢਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਫੜਾ ਸਕੇ। (੪) ਸੈਂਕੜੇ ਬਲੈਕ  
 ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ, ਚੋਰਬਾਜ਼ਾਰੀ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ, ਕਾਲੇ ਧਨ ਦੇ ਬਲ ਤੇ  
 ਰੋਜ਼ ਕੜਾਹ-ਪ੍ਰਸ਼ਾਦਿ, ਅਖੰਡ ਪਾਠਾਂ ਤੇ ਚੰਦਿਆਂ ਦੇ ਅਰਦਾਸੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।  
 ਅਸੀਂ ਸਾਰੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਕਾਲੇਧਨ ਵਿਚੋਂ ਹਿੱਸਾ ਵੰਡਦੇ ਹਾਂ। ਪਰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ  
 ਦਾ ਸਿੰਘ-ਪਧਰ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਐਸੇ ਜ਼ੋਰ-ਜੁਲਮ ਤੇ ਕਪਟ ਨਾਲ ਕਮਾਏ  
 ਧਨ ਦੇ ਹਿੱਸੇਦਾਰ ਨਹੀਂ ਬਣੇ ਅਤੇ ਮਲਕ ਭਾਗੋਂ ਨੂੰ ਮੂੰਹ ਤੋੜ ਕੇ ਕਹਿ ਦਿਤਾ  
 ਕਿ ਮੈਂ ਲਹੂ ਨਹੀਂ ਪੀ-ਖਾ ਸਕਦਾ। (੫) ਦੁਖੀਏ ਰੋਗੀ ਸਾਡੇ ਗਵਾਂਢ ਰਹਿੰਦੇ  
 ਹਨ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ 'ਕੋਹੜੀ' ਦੇ ਘਰ ਰਾਤ ਕਟ ਸਕਦਾ ਸੀ, ਇਹ ਸਿੰਘ-  
 ਕਰਤਵ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ, ਇਤਨੀ ਜੁਰਤ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਐਸਾ ਕਰਨ  
 ਲਈ ਸਿੰਘ-ਪਧਰ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। (੬) ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇ ਘਰ ਸੰਤਾਨ ਸੀ,

ਇਸਤ੍ਰੀ ਸੀ, ਮਾਤਾ-ਪਿਤਾ ਸਨ। ਕਿਸੇ ਉਦੇਸ਼ ਲਈ ਸਭ ਕੁਝ ਛੱਡ ਕੇ ਤੁਰ ਪਏ। ਇਹ ਸਿੰਘ-ਜੁਰਤ ਦਾ ਸਬੂਤ ਸੀ। ਥੋੜੇ ਹੀ ਇਹ ਕਰ ਸਕਦੇ ਸਨ। (੭) ਗੁਰ-ਗੱਦੀ ਬੜੀ ਵਡੀ ਚੀਜ਼ ਸੀ। ਘਰ ਵਿਚ ਰਹੇ ਤੇ ਚੰਗਾ ਹੀ ਹੈ। ਪਰ ਇਤਨਾ ਬੇਲਿਹਾਜ਼ ਨਿਆਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਹੀ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਆਪਣੇ ਪੁਤਰਾਂ ਨੂੰ ਇਤਨੀ ਵਡੀ ਚੀਜ਼ ਨਾ ਦੇਵੇ ਅਤੇ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਯੋਗ ਸਮਝ ਕੇ ਦੇ ਦੇਵੇ, ਇਹ 'ਸਿੰਘ' ਦਾ ਬਿਬੇਕ ਹੈ।

ਸੋ, ਸਿੰਘ-ਕਿਰਦਾਰ ਦੀ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮੌਕਿਆਂ ਨਾਲੋਂ ਬਹੁਤ ਵਧ ਲੋੜ ਹੈ। ਹਰ ਖਿਨ-ਪਲ ਐਸੇ ਕਿਰਦਾਰ ਲਈ ਮੌਕੇ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਧੱਕਾ ਨਾ ਕਰਨਾ-ਨਾ ਸਹਿਣਾ, ਭੈ ਨਾ ਦੇਣਾ, ਨਾ ਮੰਨਣਾ, ਅਨਿਆਂ ਨਾ ਕਰਨਾ, ਨਾ ਜਰਨਾ, ਸਿੰਘ-ਵਤੀਰਾ ਹੈ। ਦਇਆ-ਉਪਕਾਰ ਸਿੰਘ ਦਾ ਵਤੀਰਾ ਹੈ। ਦੁਖੀਏ ਦਾ ਦਰਦ ਵੰਡਣਾ ਹੀ ਸਿੰਘ-ਵਤੀਰਾ ਹੈ। ਜੁਰਤ ਨਾਲ ਗਲਤ ਵਿਸ਼ਵਾਸਾਂ ਨੂੰ ਭੰਡਣਾ-ਛੰਡਣਾ ਹੀ ਸਿੰਘ-ਵਤੀਰਾ ਹੈ।

ਪਰ ਇਹ ਸਿੰਘ-ਵਤੀਰਾ ਸਚਿਆਰ, ਸਾਧੂ, ਸੰਤ, ਬ੍ਰਹਮਗਿਆਨੀ, ਗੁਰਮੁਖ ਸਿਖ ਹੀ ਧਾਰਨ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਸਿੰਘ-ਵਤੀਰਾ ਰਾਜ-ਜੋਗ ਕਮਾਣ ਵਾਲਾ, ਮੀਰੀ-ਪੀਰੀ ਦਾ ਮਾਲਕ, ਦੇਗ-ਤੇਗ ਦਾ ਧਨੀ, ਸੰਤ-ਸਿਪਾਹੀ ਹੀ ਧਾਰਨ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। 'ਸਿੰਘ'-ਪਧਰ ਸਚਿਆਰ, ਸਾਧੂ, ਸੰਤ, ਬ੍ਰਹਮਗਿਆਨੀ, ਗੁਰਮੁਖ ਦਾ ਸੰਕੇਤ ਹੈ। 'ਸਿੰਘ' ਖਾਲਸਾ ਹੈ। 'ਸਿੰਘ' ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਆਪ ਹੈ।

ਕੁਰ-ਕਰਤਵ ਦੀ ਪਾਲਣਾ

## ਚੜਿਆ ਸੋਧਣਿ ਧਰਤਿ ਲੁਕਾਈ

ਬਾਬਾ ਦੇਖੇ ਧਿਆਨ ਧਰਿ ਜਲਤੀ ਸਭਿ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਦਿਸਿ ਆਈ ॥  
ਬਾਝਹੁ ਗੁਰੂ ਗੁਬਾਰਿ ਹੈ, ਹੈ ਹੈ ਕਰਦੀ ਸੁਣੀ ਲੁਕਾਈ ॥  
ਬਾਬੇ ਭੇਖ ਬਣਾਇਆ ਉਦਾਸੀ ਦੀ ਰੀਤਿ ਚਲਾਈ ॥  
ਚੜਿਆ ਸੋਧਣਿ ਧਰਤਿ ਲੁਕਾਈ ॥

-੧-

‘ਵਈ’ ਨਦੀ ਪਰਵੇਸ਼’ ਦੀ ਘਟਨਾ ਨਾਲ ਹੀ ‘ਬਾਬਾ ਪੈਧਾ ਸਚਖੰਡਿ ਨਉ ਨਿਧਿ ਨਾਮੁ ਗਰੀਬੀ ਪਾਈ’ । ਇਹ ਘਟਨਾ ਸੰਨ ੧੪੯੮ ਈ: ਵਿਚ ਹੋਈ । ਸੰਨ ੧੪੯੯ ਤੋਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ‘ਧਰਤੀ ਸੋਧਣ’ ਦਾ ਕੰਮ ਅਰੰਭ ਕੀਤਾ । ਇਹ ਯਤਨ ‘ਨਾਨਕ ਜੋਤਿ’ ਨੇ ਸੰਨ ੧੬੯੯ ਤੀਕ ਜਾਰੀ ਰਖਿਆ । ਸੰਨ ੧੬੯੯ ਵਿਚ ਇਹ ‘ਸੋਧਣਿ’ ਸਮਾਪਤ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਸਾਰਾ ਕਾਰਜ ਸਫਲ ਹੋਇਆ । ਸੰਨ ੧੬੯੯ ਦੀ ਵੈਸਾਖੀ ਵਾਲੀ ਘਟਨਾ ਭਾਰਤ ਦੀ ਪੁਨਰਜਾਗਰਤੀ ਦੀ ਮਹਾਨ ਘਟਨਾ ਹੈ । ਐਸਾ ਭਾਰਤੀ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਨਾ ਪਹਿਲਾਂ ਹੋਇਆ ਸੀ ਨਾ ਮਗਰੋਂ ਹੋਇਆ ਹੈ । ਸੰਨ ੧੬੯੯ ਵਿਚ ਕੇਸਗੜ੍ਹ

੧੪੭

(ਅਨੰਦਪੁਰ) ਦੇ ਸਥਾਨ ਤੇ ਭਾਰਤ ਨੇ ਪਰਸਪਰ ਧਾਰਮਕ, ਸਮਾਜਕ, ਜ਼ਾਤ-ਪਾਤ ਦੇ ਝਗੜੇ ਸੋਧ ਕੇ ਇਕ ਹੋਣ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ; ਆਪਣੀ ਕਿਸਮਤ ਆਪ ਬਨਾਣ ਦਾ ਪ੍ਰਣ ਲਇਆ, ਭਗਤੀ ਅਤੇ ਸ਼ਕਤੀ ਦੋਹਾਂ ਦਾ ਸੁਮੇਲ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਕੇ ਜੀਵਨ ਦੀ ਸਹੀ ਜੁਗਤੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ, ਸ੍ਰੈ-ਸੰਜਮ ਤੇ ਜ਼ਬਤ ਦਾ ਪ੍ਰਣ ਲੀਤਾ ਅਤੇ ਜਾਮਨੀ ਦਿਤੀ ਕਿ ਭਾਰਤੀਆਂ ਦਾ ਕਰਤਵ

“ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਕੀ ਫ਼ਤਹ”

ਸੰਸਾਰ ਤੇ ਪੈਦਾ ਕਰਨਾ ਹੈ, ਭਾਵ ਸੰਸਾਰ ਤੇ ਪ੍ਰਭੂ-ਰਾਜ, ਰਾਮ-ਰਾਜ ਸਥਾਪਤ ਕਰਨਾ ਹੈ ।

‘ਨਾਨਕ-ਜੋਤਿ’ ਦੇ ਸਦੀਆਂ ‘ਸੋਧਣਿ ਧਰਤਿ ਲੁਕਾਈ’ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਦੀ ਰਹੀ । ਇਸ ਗੁਰਤਾ-ਕਰਤਵ ਦਾ ਅਰੰਭ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਕੀਤਾ । ਖਾਲਸਾ ਹੁਣ ਵੀ ਇਸ ਕਰਤਵ ਦਾ ਜਾਮਨ ਹੈ । ਖਾਲਸਾ ‘ਸੋਧਣਿ ਧਰਤਿ ਲੁਕਾਈ’ ਦੇ ਕਰਤਵ ਲਈ ਹੀ ਸਾਜਿਆ ਗਇਆ ਹੈ ।

ਇਸ ਕਰਤਵ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਵਿਚ ਸਭ ਤੋਂ ਮਹਾਨ ਕੰਮ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਹੀ ਕੀਤਾ ਹੈ । ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ‘ਸੋਧਣਿ ਧਰਤਿ ਲੁਕਾਈ’ ਦੀ ਘਾਲਣਾ ਨੂੰ ‘ਉਦਾਸੀ-ਰੀਤ’ ਦਾ ਨਾਮ ਦਿਤਾ ਹੈ । ਜੋ ਪਦ-ਯਾਤਰਾ ਆਪ ਨੇ ‘ਧਰਤਿ ਲੁਕਾਈ’ ਲਈ ਕੀਤੀ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਉਦਾਸੀਆਂ ਕਹਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਨਿਸਚੇ ਨਾਲ ਕਹਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਬਾਈ ਸਾਲ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਇਸ ਘਾਲਣਾ ਤੇ ਲਗਾਏ ਅਤੇ ਸੰਸਾਰ ਭਰ ਦੇ ਸਾਰੇ ਪੈਗੰਬਰਾਂ, ਗੁਰੂਆਂ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਪਦ-ਯਾਤਰਾ ਜਾਂ ਸਫ਼ਰ ਕੀਤਾ । ੧੫ਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿਚ ਕੋਈ ‘ਸ਼ਹੂ ਦਾ ਦੀਵਾਨਾ’ ਹੀ ਐਸਾ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸੀ, ਕੋਈ ਲੁਕਾਈ ਦਾ ਆਸ਼ਕ ਹੀ ਇਹ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸੀ ।

ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਤਿੰਨ ਮਹਾਨ ਉਦਾਸੀਆਂ (ਸਫ਼ਰਾਂ, ਪਦ-ਯਾਤਰਾਂ) ਦਾ ਨਾਮ ਅੰਕਤ ਕੀਤਾ ਹੈ :—

(੧) ਬਾਬਾ ਆਇਆ ਤੀਰਥੀ ਤੀਰਥੁ ਪੁਰਬ ਸਭੇ ਫਿਰਿ ਦੇਖੈ ।

(੨) ਫਿਰਿ ਜਾਇ ਚੜ੍ਹਿਆ ਸੁਮੇਰ ਪਰ ਸਿਧ ਮੰਡਲੀ ਦ੍ਰਿਸਟੀ ਆਈ ।

(੩) ਬਾਬਾ ਫਿਰਿ ਮਕੇ ਗਇਆ ਨੀਲ ਬਸਤ੍ਰ ਧਾਰੇ ਬਨਵਾਰੀ ।

ਬਾਈ ਸਾਲ ਵਿਚ ਆਪ ਨੇ ਤਿੰਨ ਮੁਖ ਧਰਮ-ਕੇਂਦਰਾਂ ਨੂੰ ਵੇਖਿਆ; ਹਿੰਦੂ-ਤੀਰਥ, ਸਿਧ ਆਸਣ ਤੇ ਇਸਲਾਮੀ ਕੇਂਦਰ । ਜੋ ਕੁਝ ਬਾਬੇ ਨਾਨਕ ਜੀ ਨੇ ਇਹਨਾਂ ਤਿੰਨ ਮੁਖੀ ਧਰਮ ਕੇਂਦਰਾਂ ਤੇ ਅਨੁਭਵ ਕੀਤਾ ਉਸ ਦਾ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਆਪ ਨੇ ਕ੍ਰਮ ਅਨੁਸਾਰ ਵਾਰ ਆਸਾ (ਸਲੋਕ), ਰਾਗ ਰਾਮਕਲੀ (ਸਿਧ ਗੋਸਟ) ਅਤੇ ਵਾਰ ਮਾਝ (ਸਲੋਕਾਂ) ਵਿਚ ਅੰਕਤ ਕੀਤਾ ਹੈ ।

ਜੋ ਕੁਝ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਵੇਖਿਆ ਤੇ ਮਹਿਸੂਸਿਆ ਉਸ ਦਾ ਠੀਕ ਚਿਤ੍ਰ ਤੇ ਇਹਨਾਂ ਬਾਣੀਆਂ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪ ਦਿਤਾ ਹੈ । ਪਰ ਜੋ ਕੁਝ ਤੀਰਥਾਂ, ਸੁਮੇਰ ਤੇ ਮੱਕੇ ਦੀ ਦਸ਼ਾ ਬਾਰੇ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਸਮਝ ਸਕੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਭੀ ਅੰਕਤ ਕੀਤਾ ਹੈ । ਤੀਰਥ ਸੰਕੇਤ ਹੈ ਭਾਰਤੀ ਹਿੰਦੂ ਦਸ਼ਾ ਦਾ, ਸੁਮੇਰ ਸੰਕੇਤ ਹੈ ਭਾਰਤੀ ਜੋਗੀ ਸਾਧਨਾ ਦਾ, ਅਤੇ ਮੱਕਾ ਸੰਕੇਤ ਹੈ ਇਸਲਾਮੀ ਮੁਸਲਮਾਨੀ ਦਸ਼ਾ ਦਾ ।

## ਤੀਰਥ

ਬਾਬਾ ਆਇਆ ਤੀਰਥੈ ਤੀਰਥ ਪੁਰਬ ਸਭੇ ਫਿਰਿ ਦੇਖੈ ।  
ਪੁਰਬ ਧਰਮ ਬਹੁ ਕਰਮ ਕਰਿ ਭਾਉ ਭਗਤਿ ਬਿਨੁ ਕਿਤੇ ਨ ਲੇਖੈ ।  
ਭਾਉ ਨ ਬ੍ਰਹਮੈ ਲਿਖਿਆ ਚਾਰਿ ਬੇਦਿ ਸਿੰਮ੍ਰਿਤਿ ਪੜਿ ਪੇਖੈ ।  
ਢੁੰਡੀ ਸਗਲੀ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਸਤਿਜੁਗਿ ਆਦਿ ਦੁਆਪਰਿ ਤੇਤੇ ।  
ਕਲਿਜੁਗ ਧੰਧੁਕਾਰ ਹੈ ਭਰਮਿ ਭੁਲਾਈ ਬਹੁ ਬਿਧਿ ਭੇਖੈ ।  
ਭੇਖੀ ਪ੍ਰਭੂ ਨ ਪਾਈਐ ਆਪੁ ਗਵਾਏ ਰੂਪ ਨ ਰੇਖੈ ।  
ਗੁਰਮੁਖਿ ਵਰਨੁ ਅਵਰਨੁ ਹੋਇ ਨਿਵ ਚਲਣਾ ਗੁਰ ਸਿਖਿ ਵਿਸੇਖੈ ।  
ਤਾ ਕਛੁ ਘਾਲਿ ਪਵੈ ਦਰਿ ਲੇਖੈ ।

(ਵਾਰ ੧—੨੫)

## ਸੁਮੇਰ

ਬਾਬੇ ਡਿਠੀ ਪਿਰਥਵੀ ਨਵੈ ਖੰਡਿ ਜਿਥੇ ਤਕਿ ਆਹੀ ।  
ਫਿਰਿ ਜਾਇ ਚੜ੍ਹਿਆ ਸੁਮੇਰ ਪਰ ਸਿਧ ਮੰਡਲੀ ਦਿਸੁਣੀ ਆਈ ।  
ਚਉਰਾਸਹਿ ਸਿਧ ਗੋਰਖਾਦਿ ਮਨ ਅੰਦਰਿ ਗਿਣਤੀ ਵਰਤਾਈ ।  
ਸਿਧ ਪੁਛਣਿ ਸੁਣਿ ਬਾਲਿਆ ਕਉਣੁ ਸਕਤਿ ਤਹਿ ਏਥੇ ਲਿਆਈ ।  
ਹਉ ਜਪਿਆ ਪਰਮੇਸਰੋ ਭਾਉ ਭਗਤਿ ਸੰਗਿ ਤਾੜੀ ਲਾਈ ।  
ਆਖਣਿ ਸਿਧ ਸੁਣਿ ਬਾਲਿਆ ਅਪਨਾ ਨਾਉ ਤੁਮ ਦੇਹੁ ਬਤਾਈ ।  
ਬਾਬਾ ਆਖੇ ਨਾਥ ਜੀ ਨਾਨਕ ਨਾਮ ਜਪੇ ਗਤਿ ਪਾਈ ।  
ਨੀਚੁ ਕਹਾਇ ਉਚ ਘਰਿ ਆਈ । (ਵਾਰ ੧—੨੮)

## ਮੱਕੇ

ਬਾਬਾ ਫਿਰਿ ਮਕੇ ਗਇਆ ਨੀਲ ਬਸਤੁ ਧਾਰੇ ਬਨਵਾਰੀ ।  
ਆਸਾ ਹਥਿ ਕਿਤਾਬ ਕਛਿ ਕੂਜਾ ਬਾਂਗ ਮੁਸਲਾ ਧਾਰੀ ।  
ਬੈਠਾ ਜਾਇ ਮਸੀਤ ਵਿਚਿ ਜਿਥੇ ਹਾਜੀ ਹਜਿ ਗੁਜਾਰੀ ।  
ਜਾ ਬਾਬਾ ਸੁਤਾ ਰਾਤਿ ਨੋ ਵਲਿ ਮਹਰਾਬੇ ਪਾਇ ਪਸਾਰੀ ।  
ਜੀਵਣਿ ਮਾਰੀ ਲਤਿ ਦੀ ਕੇਹੜਾ ਸੁਤਾ ਕੁਫਰ ਕੁਫਾਰੀ ।  
ਲਤਾਂ ਵਲਿ ਖੁਦਾਇ ਦੇ ਕਿਉ ਕਰਿ ਪਇਆ ਹੋਇ ਬਜਿਗਾਰੀ ।  
ਟੰਗੋਂ ਪਕੜਿ ਘਸੀਟਿਆ ਫਿਰਿਆ ਮਕਾ ਕਲਾ ਦਿਖਾਰੀ ।  
ਹੋਇ ਹੈਰਾਨੁ ਕਰੇਨਿ ਜੁਹਾਰੀ । (ਵਾਰ ੧—੩੨)

ਹੋਰ ਹਾਲ ਵੀ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਦਿਤੇ ਹਨ । ਇਹ ਮੁਖ ਗਲਾਂ  
ਹਨ ।

-੨-

ਹੁਣ ਵਿਚਾਰ ਗੌਚਰ ਗਲਾਂ ਇਹ ਹਨ ਕਿ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਜੀ ਸੋਧ  
ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜਾਂ ਨਾਨਕ-ਜੋਤਿ ਨੂੰ ਕਿੰਨੀ ਸਫਲਤਾ

ਹੋਈ । ਦੂਜੀ ਗਲ 'ਦਾ ਉਤਰ ਕੁਝ ਪਿਛੇ ਵੀ ਆ ਚੁਕਾ ਹੈ । ਪਹਿਲੀ ਗਲ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤੌਰ ਤੇ ਵਿਚਾਰ ਗੋਚਰੇ ਹੈ । ਪਰ ਇਸ ਦਾ ਪਤਾ ਤਦ ਲਗ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜੇ ਸਾਨੂੰ ਕੁਝ ਪਤਾ ਲਗ ਜਾਵੇ ਕਿ ਮੁਖ ਦੋਸ਼ ਕੀ ਸਨ ਜਿਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸੋਧਣ ਲਈ ਆਪ ਚੜ੍ਹੇ । ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਦੋਸ਼ ਇਸ ਪਰਕਾਰ ਦਸੇ ਹਨ :—

ਕਲਿਜੁਗ ਚਉਥਾ ਬਾਪਿਆ ਸੂਦ੍ਰ ਬਿਰਤਿ ਜਗਿ ਮਹਿ ਵਰਤਾਈ ।  
ਕਰਮ ਸੁ ਰਿਗਿ ਜੁਜ ਸਿਆਮ ਕੇ ਕਰੇ ਜਗਤੁ ਰਿਦਿ ਏਹੁ ਸੁਕਚਾਈ ।  
ਮਾਇਆ ਮੋਹੀ ਮੇਦਨੀ ਕਲਿ ਕਲਿਵਾਲੀ ਸਭਿ ਭਰਮਾਈ ।  
ਉਠੀ ਗਿਲਾਨਿ ਜਗਤ ਵਿਚਿ ਹਉਮੈ ਅੰਦਰ ਜਲੈ ਲੁਕਾਈ ।  
ਕੋਇ ਨ ਕਿਸੇ ਪੂਜਦਾ ਉਚ ਨੀਚ ਸਭਿ ਗਤਿ ਬਿਸਰਾਈ ।  
ਭਏ ਬੇਅਦਲੀ ਪਾਤਸਾਹ ਕਲਿ ਕਾਤੀ ਉਮਰਾਇ ਕਸਾਈ ।  
ਰਹਿਆ ਤਪਾਵਸੁ ਤਿਹੁ ਜੁਗੀ ਚਉਥੇ ਜੁਗਿ ਜੋ ਦੇਇ ਸੁ ਪਾਈ ।  
ਕਰਮ ਭਿਸਟਿ ਸਭਿ ਭਈ ਲੋਕਾਈ । (ਵਾਰ ੧—੭)

ਕਲਿ ਆਈ ਕੁਤੇ ਮੁਹੀ ਖਾਜੁ ਹੋਇਆ ਮੁਰਦਾਰ ਗੁਸਾਈ ।  
ਰਾਜੇ ਪਾਪ ਕਮਾਵਦੇ ਉਲਟੀ ਵਾੜ ਖੇਤ ਕਉ ਖਾਈ ।  
ਪਰਜਾ ਅੰਧੀ ਗਿਆਨ ਬਿਨੁ ਕੂੜੁ ਕੁਸਤੁ ਮੁਖਹੁ ਆਲਾਈ ।  
ਚੇਲੇ ਸਾਜ ਵਜਾਇਦੇ ਨਚਨਿ ਗੁਰੂ ਬਹੁਤੁ ਬਿਧਿ ਭਾਈ ।  
ਸੇਵਕ ਬੈਠਨਿ ਘਰਾਂ ਵਿਚਿ ਗੁਰ ਉਠਿ ਘਰੀ ਤਿਨਾੜੇ ਜਾਈ ।  
ਕਾਜੀ ਹੋਏ ਰਿਸ਼ਵਤੀ ਵਢੀ ਲੈ ਕੇ ਹਕ ਗਵਾਈ ।  
ਇਸਤ੍ਰੀ ਪੁਰਖੈ ਦਾਮ ਹਿਤੁ ਭਾਵੈ ਆਇ ਕਿਥਾਉ ਜਾਈ ।  
ਵਰਤਿਆ ਪਾਪ ਸਭਸ ਜਗ ਮਾਹੀ । (ਵਾਰ ੧—੩੦)

ਮੁਖ ਦੋਸ਼ ਜਿਹਨਾਂ ਦੇ ਸੋਧਣ ਲਈ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਜੀ ਚੜ੍ਹੇ ਇਹ ਸਨ :—

(੧) ਕਰਮਕਾਂਡ ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਸੀ, ਧਰਮ ਦੀ ਸੂਝ ਨਹੀਂ ਸੀ ।

- (੨) ਮਾਇਆ ਦਾ ਮੌਹ ਬਲਵਾਨ ਸੀ, ਪਰਮਾਰਥ ਦਾ ਗਿਆਨ ਨਹੀਂ ਸੀ ।
- (੩) ਭਰਮ ਵਧ ਰਹਿਆ ਸੀ, ਗਿਆਨ ਦਾ ਚਾਨਣ ਨਹੀਂ ਸੀ ।
- (੪) ਗਿਲਾਨੀ ਜਾਂ ਪਰਸਪਰ ਧਰਮਾਂ, ਜ਼ਾਤਾਂ ਦੀ ਘ੍ਰਿਣਾ ਵਧ ਰਹੀ ਸੀ, ਪ੍ਰੇਮ-ਪਿਆਰ ਤੇ ਮੇਲ-ਮਿਲਾਪ ਨਹੀਂ ਸੀ ।
- (੫) ਉਤਮ ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਜਾਂ ਸੰਤਾਂ ਦਾ ਸਤਿਕਾਰ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਖੋਟੇ ਚੌਧਰੀ ਬਣੇ ਹੋਏ ਸਨ ।
- (੬) ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਤੇ ਉਮਰਾ ਬਿਅਦਲੀ ਸਨ, ਨਿਆਂ ਨਹੀਂ ਸੀ ।
- (੭) ਮਨੁੱਖਤਾ ਕਰਮ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਿ ਹੋ ਚੁਕੀ ਸੀ, ਕੋਈ ਸਦਾਚਾਰਕ, ਧਾਰਮਕ, ਸਮਾਜਕ ਕੀਮਤਾਂ ਸਥਿਰ ਨਹੀਂ ਸਨ ।
- (੮) ਗ੍ਰਹਸਤੀ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਗਿਰਾਵਟ ਆ ਗਈ ਸੀ, ਦੰਪਤੀ ਸਬੰਧ ਦੀ ਪਵਿਤਰਤਾ ਮਾਇਆ-ਵਿਹਾਰ ਵਿਚ ਲੋਪ ਹੋ ਗਈ ਸੀ ।
- (੯) ਪਾਪ ਦਾ ਜ਼ੋਰ ਸੀ, ਪਖੰਡ ਦਾ ਬੋਲ ਬਾਲਾ ਸੀ ।
- (੧੦) ਪਰਜਾ ਅੰਧੀ ਅਗਿਆਨੀ ਸੀ ਤੇ ਨੇਤਾ ਵੀ ਅੰਧੇ ਅਗਿਆਨੀ ਸਨ ।

ਸਪਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਬਾਬੇ ਨੇ ਇਹਨਾਂ ਦੋਸ਼ਾਂ ਦੇ ਸੋਧਣ ਲਈ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਯਤਨ ਕੀਤਾ :—

(੧) ਆਪ ਨੇ ਕਰਮ ਕਾਂਡ ਅਤੇ ਰਵਾਇਤੀ ਪਰਮਾਰਥਕ ਸਾਧਨਾਂ ਦੀ ਥਾਂ ਕੇਵਲ 'ਨਾਮ ਭਗਤੀ' ਦਸੀ ਤੇ ਹੁਕਮ ਰਜਾਈ ਚਲਣਾ ਦਸਿਆਂ ।

ਸੋਚੈ ਸੋਚਿ ਨ ਹੋਵਈ ਜੇ ਸੋਚੀ ਲਖ ਵਾਰ ॥  
 ਚੁਪੈ ਚੁਪਿ ਨ ਹੋਵਈ ਜੇ ਲਾਇ ਰਹਾ ਲਿਵਤਾਰ ॥  
 ਭੁਖਿਆ ਭੁਖ ਨ ਉਤਰੀ ਜੇ ਬੰਨਾ ਪੁਰੀਆ ਭਾਰ ॥  
 ਸਹਸ ਸਿਆਣਪਾ ਲਖ ਹੋਹਿ ਤ ਇਕ ਨ ਚਲੈ ਨਾਲਿ ॥  
 ਕਿਵ ਸਚਿਆਰਾ ਹੋਈਐ ਕਿਵ ਕੂੜੈ ਤੁਟੈ ਪਾਲਿ ॥  
 ਹੁਕਮਿ ਰਜਾਈ ਚਲਣਾ ਨਾਨਕ ਲਿਖਿਆ ਨਾਲਿ ॥੧॥

(ਜਪੁਜੀ)



ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰੂ ਬਾਬੇ ਦਾ ਸੁਨੇਹਾ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅੰਕਤ ਕੀਤਾ ਹੈ :

- (ੳ) ਭਾਉ ਭਗਤਿ ਪਰਵਾਣ ਹੈ ਜਗ ਹੋਮ ਤੇ ਪੁਰਬ ਕਮਾਈ ।
- (ਅ) ਬਾਬਾ ਆਇਆ ਤੀਰਥੇ ਤੀਰਥ ਪੁਰਬ ਸਭੇ ਫਿਰ ਦੇਖੈ ।  
ਪੁਰਬ ਧਰਮ ਬਹੁ ਕਰਮ ਕਰਿ ਭਾਉ ਭਗਤਿ ਬਿਨੁ ਕਿਤੇ ਨ ਲੇਖੈ ।
- (ੲ) ਸਿਧਾਂ ਨੂੰ ਆਪ ਨੇ ਕਿਹਾ :—

ਹਉ ਜਪਿਆ ਪਰਮੇਸਰੋ ਭਾਉ ਭਗਤਿ ਸੰਗਿ ਤਾੜੀ ਲਾਈ ।  
'ਕਲਜੁਗਿ ਨਾਨਕ ਨਾਮੁ ਸੁਖਾਲਾ'

(ਨਾਮ ਸੁਖ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਹੈ ।)

ਸੋ ਪਹਿਲੀ ਸੋਧ ਜੋ ਆਪ ਨੇ ਕੀਤੀ ਉਹ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਕੇਵਲ 'ਭਾਉ ਭਗਤਿ' ਹੀ ਸਹੀ ਧਰਮ ਦਾ ਰਸਤਾ ਹੈ, ਕਰਮ ਕਾਂਡ ਨਹੀਂ । ਭਗਤੀ ਪ੍ਰੇਮ ਹੈ, ਭਗਤੀ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਹੈ, ਭਗਤੀ ਸੱਚ ਦੀ ਹੈ । ਸੱਚ ਸਤ ਅਸੂਲ ਹਨ ਜਿਹਨਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰੇਮ ਕਰਨਾ ਹੈ—

ਏਕਤਾ (ੴ), ਸੱਚ ਦਾ ਜੀਵਨ (ਸਤਿਨਾਮੁ), ਉਸਾਰੂ ਕਰਤਾਰੀ ਬਿਰਤੀ (ਕਰਤਾ ਪੁਰਖੁ), ਨਿਰਭੈ ਤੇ ਨਿਰਵੈਰ ਹੋਣਾ (ਨਿਰਵੈਰ ਤੇ ਨਿਰਭੈ), ਸਦੀਵੀ ਅਮਰ ਸੁੰਦਰਤਾ ਦੀ ਲਗਨ (ਅਕਾਲ ਮੂਰਤਿ), ਅਟਲ ਸਦੀਵੀ ਅਸੂਲਾਂ ਦਾ ਪਿਆਰ (ਅਜੂਨੀ ਸੈਭੰ), ਗਿਆਨ ਤੇ ਮਿਠਾਸ ਦਾ ਪਿਆਰ ਭਾਵ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਜੀਵਨ ਦੀ ਲਗਨ (ਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ) ।

ਭਗਤੀ ਜਾਂ ਪ੍ਰੇਮ ਹਿਰਦੇ ਦੀ ਦਸ਼ਾ ਹੈ, ਬਾਹਰਮੁਖੀ ਕਰਮ ਨਹੀਂ ਹੈ । ਭਗਤੀ ਸੱਚ ਨੂੰ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਨਾ ਹੈ, ਇਹ ਅਨੁਭਵ ਦੀ ਚੀਜ਼ ਹੈ, ਮਸ਼ੀਨੀ ਕਰਮ ਨਹੀਂ ਹੈ ।

(Heroism feels and never reasons and therefore is always right—Emerson).

ਗੁਰੂ ਬਾਬੇ ਨੇ ਨਾਮ ਤੇ ਗਰੀਬੀ ਨੂੰ ਇਕੱਠਾ ਕੀਤਾ । ਕਰਮ ਤੇ ਹਉਮੈ ਜਾਂ ਗਿਣਤੀ ਇਕੱਠੇ ਚਲਦੇ ਹਨ । ਕਰਮ ਤੇ ਹਿਸਾਬ ਮੰਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਤਨਾ ਪੁੰਨਦਾਨ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਇਤਨਾ ਤੀਰਥ ਰਟਨ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਇਤਨਾ ਹੋਮ-ਯਗ ਕੀਤਾ ਹੈ—ਇਤਨੇ ਵਰਸ਼ ਦਾ ਸੁਵਰਗ ਮਿਲੇ । ਪਰ ਪ੍ਰੇਮ ਦੀ ਕੋਈ ਮੰਗ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਇਸ ਨੇ ਗਿਣਤੀ ਮਿਣਤੀ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਪੈਣਾ, ਇਸ ਨੇ ਗਰੀਬੀ ਧਾਰਨ ਕਰਨੀ ਹੈ, ਭਾਵ ਪ੍ਰੇਮ ਕਰਦਿਆਂ ਸੱਚ ਦਾ ਕਰਮ ਕਰਨਾ ਹੈ ਪਰ ਫਿਰ ਫਲ ਦੀ ਉਡੀਕ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਕਿਰਪਾ ਦਾ ਭਰੋਸਾ ਹੈ । ‘ਕਰਮ ਤੇ ਫਲ’ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਦੇ ਉਲਟ ਹੈ ‘ਨਾਮ ਤੇ ਗਰੀਬੀ’ ਸਿਧਾਂਤ । ‘ਕਰਮ ਤੇ ਫਲ’ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਵਿਚੋਂ ‘ਲੇਖਾ’ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ‘ਨਾਮ ਗਰੀਬੀ’ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਵਿਚੋਂ ‘ਸੇਵਾ’ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ । ‘ਨਾਮ ਗਰੀਬੀ’ ਤੋਂ ਸੱਚੀ ਆਸ਼ਕੀ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਜੋ ਦੂਜੇ ਵਲ ਨਹੀਂ ਝੁਕ ਸਕਦੀ, ਭਾਣੇ ਵਿਚ ਰਾਜ਼ੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ, ਜੋ ਦੇਵੇ ਉਸ ਦੀ ਰਜ਼ਾ ਵਿਚ ਖੁਸ਼ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਲੇਖਾ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀ ।

ਏਹ ਕਿਨੇਹੀ ਆਸਕੀ ਦੂਜੈ ਲਗੈ ਜਾਇ ॥  
 ਨਾਨਕ ਆਸਕੁ ਕਾਂਢੀਐ ਸਦ ਹੀ ਰਹੈ ਸਮਾਇ ॥  
 ਚੰਗੈ ਚੰਗਾ ਕਰਿ ਮੰਨੈ ਮੰਦੈ ਮੰਦਾ ਹੋਇ ॥  
 ਆਸਕੁ ਏਹੁ ਨ ਆਖੀਐ ਜਿ ਲੇਖੈ ਵਰਤੈ ਸੋਇ ॥

‘ਨਾਮ-ਗਰੀਬੀ’ ਵਿਚੋਂ ਸੇਵਾ, ਕੁਰਬਾਨੀ, ਕਰਨੀ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਪਰ ‘ਕਰਮ-ਫਲ’ ਵਿਚੋਂ—

ਚਾਕਰੁ ਲਗੈ ਚਾਕਰੀ ਨਾਲੇ ਗਾਰਬੁ ਵਾਦੁ ॥  
 ਗਲਾ ਕਰੇ ਘਣੇਰੀਆ ਖਸਮ ਨ ਪਾਏ ਸਾਨੁ ॥  
 ਆਪੁ ਗਵਾਇ ਸੇਵਾ ਕਰੇ ਤਾ ਕਿਛੁ ਪਾਏ ਮਾਨੁ ॥  
 ਨਾਨਕ ਜਿਸਨੋ ਲਗਾ ਤਿਸੁ ਮਿਲੈ ਲਗਾ ਸੋ ਪਰਵਾਨੁ ॥

‘ਕਰਮ-ਫਲ’ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ ‘ਚਾਕਰ’ ਤੇ ‘ਸ਼ਹੀਦ’ ਨਹੀਂ ਪੈਦਾ ਕਰ ਸਕਦਾ, ਮਜ਼ਦੂਰ, ਗੁਲਾਮ ਤੇ ਸਵਾਰਥੀ ਹਿਸਾਬ ਕਿਤਾਬ ਪੈਦਾ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ । ਗੁਰੂ ਬਾਬੇ ਨੇ ‘ਖਾਲਸਾ’ ਪੈਦਾ ਕਰਨਾ ਸੀ ਜੋ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦਾ ਚਾਕਰ ਹੋਵੇ,

ਮਨੁੱਖਤਾ ਦਾ ਸੇਵਕ ਹੋਵੇ, ਮਨੁੱਖਤਾ ਦਾ ਦਰਦ ਆਪ ਲੈ ਲਵੇ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਦੁਖ ਲਈ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ । ‘ਨਾਮ-ਗਰੀਬੀ’ ਕੁਰਬਾਨੀ ਪੈਦਾ ਕਰਦੀ ਹੈ । ਖਾਲਸੇ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਵੇਖਿਆਂ, ਕੀ ਸਾਬਤ ਨਹੀਂ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਕਿ ਬਾਬਾ ਆਪਣੇ ਕਰਤਵ ਵਿਚ ਸਫਲ ਹੋਇਆ ।

ਬਾਬੇ ਨੇ ਸਿਧਾਂ ਨਾਲ ਗਲ ਹੀ ਸੰਸਾਰ ਕਲਿਆਨ ਦੀ ਛੇੜੀ ਸੀ, ਨਾ ਕਿ ਫੋਕੀ ਤਪਸਿਆ ਦੀ । ‘ਭਗਤੀ’ ਉਹ ਹੈ, ਜੋ ਭਗਤ ਨੂੰ ‘ਪਰਉਪਕਾਰੀ’ ਬਣਾਵੇ ।

ਸਿਧ ਛਪਿ ਬੈਠੇ ਪਰਬਤੀ  
ਕਉਣੁ ਜਗਤਿ ਕਉ ਪਾਰਿ ਉਤਾਰਾ ॥

ਭਗਤੀ, ਧਰਮ, ਸਦਾਚਾਰ ਸਭ ਦਾ ਮੰਤਵ ‘ਜਗਤਿ ਕਉ ਪਾਰਿ ਉਤਾਰਾ’ ਹੈ, ਸੰਸਾਰੀ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਕਲਿਆਨ ਲਈ ਯਤਨਸ਼ੀਲ ਹੋਣਾ ਹੈ । ‘ਨਾਮ-ਗਰੀਬੀ’ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ‘ਚੋਂ’ ‘ਖਾਲਸਾ’ ਉਪਜਿਆ, ਜਿਸ ਨੇ ਸ਼ਹੀਦੀਆਂ, ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ, ਸੇਵਾਂ ਕਰ ਕੇ ਜਗਤ ਭਲੇ ਦਾ ਕੰਮ ਕੀਤਾ । ਹਿਸਾਬੀ ਸੇਵਾ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ, ਉਹ ਕੀਤੇ ਪੁੰਨ ਦਾ ਫਲ ਮੰਗ ਸਕਦਾ ਹੈ । ‘ਪ੍ਰੇਮੀ’ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਮੰਗਦਾ, ਨਾ ਰਾਜ, ਨਾ ਮੁਕਤੀ, ਦਰਸ਼ਨ ਮੰਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਹੇ ਪ੍ਰਭੂ, ਤੂੰ ਮੇਰੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਬੈਠ, ਮੇਰੇ ਕਰਤਵ ਵਿਚੋਂ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋ ।

(੨) ਪ੍ਰੇਮ ਜਾਂ ‘ਨਾਮ-ਗਰੀਬੀ’ ਸਿਧਾਂਤ ਵਾਪਾਰੀ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਉਹ ‘ਮਾਇਆ-ਮੋਹ’ ਤੋਂ ਉਤੇ ਉਠਦਾ ਹੈ । ਉਹ ‘ਸੰਸਾਰ’ ਦਾ ਆਸ਼ਕ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਉਹ ‘ਸਤਿ’ ਦਾ ਆਸ਼ਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਪਦਾਰਥਾਂ ਦੇ ਪਿਛੇ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦਾ, ਉਹ ‘ਕਰਤਾਰੀ’ ਹੋ ਕੇ ਕੁਝ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਕਰਨ ਵਿਚ ਖੁਸ਼ੀ ਲੈਂਦਾ ਹੈ, ਕੁਝ ਉਸਾਰਨਾ ਸੰਵਾਰਨਾ ਉਸ ਦਾ ਕਰਤਵ ਹੈ । ਪਰਉਪਕਾਰ, ਤਿਆਗ, ‘ਪ੍ਰੇਮ’ ਵਿਚੋਂ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੇ ਹਨ । ਗੁਰੂ ਬਾਬੇ ਨੇ ‘ਪ੍ਰੇਮ-ਭਗਤੀ’ ਦਾ ਧੁਰਾ ਦਿਤਾ ਤੇ ਨਾਲ ਗਰੀਬੀ ਦਿਤੀ ਕਿ ਭਗਤੀ ਕਰ ਕੇ ਵੀ ਕਿਰਪਾ ਦੀ ਯਾਚਨਾ ਹੈ, ਕਿਸੇ ਫਲ ਦਾ ਦਾਅਵਾ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਹਿਸਾਬ-ਵਾਪਾਰ ਨਹੀਂ ਹੈ ।

(੩) ਗੁਰੂ ਬਾਬੇ ਨੇ ਭਰਮ ਦੂਰ ਕੀਤਾ । ਭਰਮ ਤੇ ਅਗਿਆਨ ਦਾ ਰੂਪ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੈ :

ਕਿਸੇ ਪੂਜਾਈ ਸਿਲਾ ਸੁੰਨਿ, ਕੋਈ ਗੋਰੀ ਮੜੀ ਪੁਜਾਵੈ ।  
 ਤੰਤੂ ਮੰਤ੍ਰ ਪਾਖੰਡ ਕਰਿ ਕਲਹਿ, ਕ੍ਰੋਧੁ ਬਹੁ ਵਾਦਿ ਵਧਾਵੈ ।  
 ਆਪੋਧਾਪੀ ਹੋਇ ਕੈ, ਨਿਆਰੇ ਨਿਆਰੇ ਧਰਮ ਚਲਾਵੈ ।  
 ਕੋਈ ਪੂਜੈ ਚੰਦੁ ਸੂਰੁ ਕੋਈ ਧਰਤਿ ਅਕਾਸੁ ਮਨਾਵੈ ।  
 ਪਉਣੁ ਪਾਣੀ ਬੈਸੰਤਰੋ, ਧਰਮਰਾਜ ਕੋਈ ਤ੍ਰਿਪਤਾਵੈ ।  
 ਫੋਕਟਿ ਧਰਮੀ ਭਰਮਿ ਭੁਲਾਵੈ । (ਵਾਰ ੧—੧੮)

‘ਭਰਮ’ ਦਾ ਇਲਾਜ ਵੀ ‘ਨਾਮ-ਗਰੀਬੀ’ ਹੀ ਹੈ । ਭਗਤੀ ਹੀ ਗਿਆਨੁ ਧਿਆਨੁ ਤਤ ਬੁਧਿ ਪੈਦਾ ਕਰਦੀ ਹੈ । ‘ਪ੍ਰੇਮ’ ਇਕ ਨਾਲ ਲਗਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸੇ ਤੇ ਸਾਰਾ ਤਕੀਆ ਰਖਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਦੂਜੇ, ਤੀਜੇ, ਚੌਥੇ, ਦੇਵੀ ਦੇਵਤੇ, ਸ਼ਕਤੀ, ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਦੇਖਦਾ : ‘ਆਸ਼ਕੀ’ ਇਹੋ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਦੀ ਝਾਕ ਨਹੀਂ ਰਖਦੀ, ਉਸ ਨੂੰ ਝਾਕ ਹੁੰਦੀ ਹੀ ਕੋਈ ਨਹੀਂ । ਜੇ ‘ਪ੍ਰੇਮ’ ਤੇ ‘ਨਾਮ-ਗਰੀਬੀ’ ਦੇ ਧੁਰੇ ਤੋਂ ਉਖੜ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਉਹ ਹੀ ਬੁਤ, ਸਿਲ, ਕਬਰ ਮੜੀ, ਤੰਤੂ, ਜੰਤੂ, ਮੰਤ੍ਰ ਦੀ ਓਟ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਉਹ ਹੀ ਮਾਲਕ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਦਾਸੀ ਦੀ ਪੂਜਾ ਕਰਦਾ ਹੈ । ‘ਭਰਮ’ ਸਬੂਤ ਹੈ ਪ੍ਰੇਮੀ, ਆਸ਼ਕ ਨਾ ਹੋਣ ਦਾ । ਭਰਮ ਭਗਤੀ ਨਾਲ ਨਾਸ਼ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਭਗਤੀ ਗਿਆਨਵਾਨ ਹੈ ।

ਖਾਲਸਾ ਨਿਸਚੇ ‘ਭਰਮ’ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲ ਗਇਆ ਹੈ । ਇਕ ‘ਵਾਹਿਗੁਰੂ’ ਹੈ, ਇਕ ਉਸ ਦਾ ‘ਖਾਲਸਾ’ ਹੈ, ਦੋਹਾਂ ਵਿਚ ਤੀਜੀ ਕੋਈ ਸ਼ਕਤੀ ਨਹੀਂ ਹੈ ।

(੪) ਗਿਲਾਨੀ, ਘ੍ਰਿਣਾ, ਵਾਦ-ਵਿਵਾਦ, ਖਿਚੋਤਾਣ, ਈਰਖਾ, ਨਿੰਦਾ ਨਿਰਾਦਰ—ਸਭ ‘ਫੋਕਟਿ ਧਰਮੀ’ ਹੀ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਆਸ਼ਕ, ਪ੍ਰੇਮੀ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ । ਪ੍ਰੇਮ, ਪ੍ਰਭੂ ਨੂੰ ਹੀ ਪ੍ਰੇਮ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਹਿੰਦੂ, ਮੁਸਲਮਾਨ, ਈਸਾਈ, ਕਾਲਾ, ਗੋਰਾ, ਅਮੀਰ ਗਰੀਬ, ਦੇਸੀ ਪਰਦੇਸੀ ਨਹੀਂ ਵੇਖਦਾ । ‘ਪ੍ਰੇਮ’ ਵਿਤਕਰੇ ਦੇ ਉਲਟ ਹੈ, ਪਰ ਕਰਮ ਕਾਂਡੀ ਵਾਪਾਰ ਵਿਤਕਰੇ

ਬਿਨਾ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਵੇਖਦਾ। 'ਪ੍ਰੇਮ' ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਉਚਾਰਾਂ ਨੀਚਾਂ ਨੂੰ ਗਲੇ ਲਾਇਆ ਹੈ। ਪ੍ਰੇਮ ਨੇ 'ਲੰਗਰ' ਚਲਾਇਆ ਹੈ, ਪ੍ਰੇਮ ਨੇ ਹਰੀਮੰਦਰ ਬਣਾਇਆ ਹੈ, ਪ੍ਰੇਮ ਨੇ ਸੇਵਾ ਕਰਾਈ ਹੈ, ਪ੍ਰੇਮ ਨੇ ਭਾਈ ਘਨਈਆ ਬਣਾਇਆ ਹੈ। ਬਾਬੇ ਨਾਨਕ ਨੇ 'ਨਾਮ-ਗਰੀਬੀ' ਪ੍ਰੇਮ ਸਿਖਾ ਦਿਤਾ ਹੈ। ਸਾਰੇ 'ਦੋਸ਼ਾਂ' ਦਾ ਇਹੋ ਇਕ ਇਲਾਜ ਸੀ ਤੇ ਹੈ।

(੫—੧੦) 'ਨਾਮ-ਗਰੀਬੀ' ਜਾਂ 'ਪ੍ਰੇਮ-ਭਗਤੀ' ਨੇ ਉਤਮ ਪੁਰਸ਼ਾਂ, ਸੰਤਾਂ, ਫਕੀਰਾਂ ਦੀ ਪੂਜਾ ਸਿਖਾਈ, 'ਸੰਤਾਂ ਮਾਨਉ ਦੂਤਾ ਡਾਨਉ' ਦਾ ਰਸਤਾ ਦਸਿਆ। ਨਾਨਕ ਕੱਲ ਵਿਚਿ ਆਇਆ ਰਬੁ ਫਕੀਰੁ ਇਕੋ ਪਹਿਚਾਨਾ' ਦਸਿਆ। ਪ੍ਰੇਮ ਨੇ 'ਨਿਆਂ ਇਨਸਾਫ' ਦਾ ਨਾਹਰਾ ਲਾਇਆ ਤੇ ਬਿਅਦਲੀ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਲੱਲਕਾਰਿਆ। ਪ੍ਰੇਮ ਨੇ ਹੀ ਸਾਰਾ ਸਦਾਚਾਰ ਸਿਖਾਇਆ ਹੈ। ਘ੍ਰਿਣਾ, ਈਰਖਾ ਵਿਚ ਵੀ ਕੋਈ ਸਦਾਚਾਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ? ਪ੍ਰੇਮ ਨੇ ਹੀ ਦੰਪਤੀ-ਗ੍ਰਹਸਤੀ ਜੀਵਨ ਦੀ ਪਵਿਤਰਤਾ ਸਿਖਾਈ ਹੈ ਜਿਥੇ ਇਕ ਦੂਜੇ ਲਈ ਸੇਵਾ-ਕੁਰਬਾਨੀ ਕਰਨੀ ਪੈਂਦੀ ਹੈ — ਗ੍ਰਹਸਤ ਹੀ ਪ੍ਰੇਮ-ਮਾਰਗ ਦਾ ਅਰੰਭ ਹੈ ਜਾਂ ਨੀਂਹ ਹੈ। ਪ੍ਰੇਮ ਹੀ ਦਇਆਵਾਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਪਾਪੀ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਪ੍ਰੇਮ ਮਾੜਾ ਚਿਤਵ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ, ਇਸ ਲਈ ਪ੍ਰੇਮ ਹੀ ਗਿਆਨ ਹੈ — ਅਗਿਆਨਤਾ ਵਿਚ ਹੀ ਮਾੜਾ ਚਿਤਵਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਸੋ ਜੋ ਦਸ ਦੋਸ਼ ਕਲਜੁਗੀ ਜੀਵਨ ਦੇ ਗਿਣੇ ਸਨ, ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਇਲਾਜ ਕੇਵਲ 'ਨਾਮ-ਗਰੀਬੀ' ਹੀ ਹੈ, ਪ੍ਰੇਮ ਹੀ ਹੈ। 'ਪ੍ਰੇਮੀ'—'ਸੰਤ' ਤੇ 'ਸਿਪਾਹੀ' ਦੋਵੇਂ ਕਰਤਵ ਕਰਦਾ ਹੈ। 'ਪ੍ਰੇਮੀ' ਕਦੇ 'ਸੰਤ' ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਕਦੇ 'ਸਿਪਾਹੀ' ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਖਾਲਸਾ ਇਹੋ ਕੁਝ ਹੈ। ਪਰ ਹੈ ਪ੍ਰੇਮ ਭਗਤੀ' ਕਰ ਕੇ।

—੩—

ਸੋ ਬਾਬੇ ਦਾ ਦਸਿਆ ਇਲਾਜ ਤੇ ਬਿਲਕੁਲ ਸਾਦਾ ਜਿਹਾ ਸੀ ਪਰ ਉਸ ਨੂੰ ਸਚ ਖੰਡ ਤੋਂ ਮਿਲਿਆ ਵੀ ਇਹੋ ਕੁਝ ਸੀ —

ਬਾਬਾ ਪੈਧਾ ਸਚਖੰਡਿ ਨਉਨਿਧਿ ਨਾਮੁ ਗਰੀਬੀ ਪਾਈ।

ਇਹੋ ਹੀ 'ਜਲਤੀ ਪ੍ਰਿਥਵੀ' ਨੂੰ ਸੀਤਲ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸੀ, ਇਹੋ 'ਗੁਬਾਰਿ' ਤੇ 'ਹੈ ਹੈ' ਨੂੰ ਹਟਾ ਸਕਦਾ ਸੀ ।

'ਨਾਮ-ਗਰੀਬੀ' ਮਾਰਗ ਹੀ ਸਾਰੀ ਸ਼ਕਤੀ, ਗਿਆਨ, ਧਿਆਨ, ਬੁਧ, ਉਪਕਾਰ ਦਾ ਸੋਮਾ ਹੈ । ਭਗਤੀ ਵਿਚੋਂ ਸਾਰੀ ਸ਼ਕਤੀ ਦਾ ਜਨਮ ਹੈ ।

ਨਾਮ ਸਿਮਰਨ ਭਗਤੀ ਹੈ । ਨਾਮ ਦਾ ਸਾਧਨ ਵੀ ਸਾਦਾ ਜਿਹਾ ਹੈ । ਨਾਮ ਸਿਮਰਨਾ ਹੈ, ਨਾਮ ਧਿਆਣਾ ਹੈ, ਨਾਮ ਜਪਣਾ ਹੈ । ਨਾਮ ਸਿਮਰਨ ਦੀ ਸਿਧੀ ਸਿਧੀਆਂ ਸਿਧੀਆਂ, ਅਨਹਦ ਧੁਨ, ਪੰਚ ਸ਼ਬਦ, ਅਨਹਦ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਸੁਣੇ ਜਾਣ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਪਰਖੀ ਜਾਣੀ, ਸਗੋਂ ਨਾਮ ਸਿਮਰਨ ਦੀ ਸਿਧੀ (ਸਫਲਤਾ) ਇਸ ਗਲ ਤੋਂ ਪਰਖੀ ਜਾਣੀ ਹੈ ਕਿ ਸਿਮਰਨ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਕਰਮ-ਕਾਂਡ, ਮਾਇਆ-ਮੋਹ, ਭਰਮ-ਪਾਖੰਡ, ਗਿਲਾਨੀ-ਘ੍ਰਿਣਾ, ਖੱਟ, ਬਿਅਦਲੀ, ਕ੍ਰਕਰਮ, ਬੇਵਫਾਈ, ਪਾਪ, ਅਗਿਆਨਤਾ ਤੋਂ ਕਿਸ ਹਦ ਤੀਕ ਸੁਤੰਤਰ ਹੋਇਆ ਹੈ । ਨਾਮ ਸਿਮਰਨ ਦੀ ਸਿਧੀ ਇਕ ਦਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸੀ ਹੋਣ ਵਿਚ ਹੈ, ਮਾਇਆ ਦੀ ਪਕੜ ਤੋਂ ਆਜਾਦ ਹੋਣ ਵਿਚ ਹੈ, ਨਿਰਨੇ ਵਿਚ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੋਣ ਵਿਚ ਹੈ, ਦੂਜਿਆਂ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰਨ ਵਿਚ ਹੈ, ਸੰਤ-ਸੇਵੀ ਹੋਣ ਵਿਚ ਹੈ, ਸਦਾਚਾਰਕ ਹੋਣ ਵਿਚ ਹੈ, ਵਫਾਦਾਰ ਪਤੀ-ਪਤਨੀ ਹੋਣ ਵਿਚ ਹੈ, ਦਇਆਵਾਨ ਹੋਣ ਵਿਚ ਹੈ ਗਿਆਨੀ-ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨੀ ਹੋਣ ਵਿਚ ਹੈ । ਨਾਮ ਸਾਨੂੰ ਕਿਸੇ ਨਹੀਂ ਦੇਣਾ; ਨਾਮ ਸਾਨੂੰ ਬਾਬਾ ਦੇ ਗਇਆ ਹੈ, ਨਾਮ ਸਾਨੂੰ ਕਲਗੀ ਵਾਲਾ ਦੇ ਗਇਆ ਹੈ, ਨਾਮ ਸਾਨੂੰ ਪੰਜ ਪਿਆਰੇ ਦੇ ਦਿੰਦੇ ਹਨ । ਨਾਮ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਹੈ । ਨਾਮ ਮਾਰਗ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦਾ ਜਾਪ ਹੈ ਐਸਾ ਜਾਪ ਜਦੋਂ ਹੋਰ ਕੋਈ ਫੁਰਨਾ ਸੰਭਵ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ।

—੪—

ਗੁਰੂ ਬਾਬੇ ਨੇ ਰਾਹ ਦਸ ਦਿਤਾ । ਪਰ ਬਾਬਾ ਤੇ ਚੜ੍ਹਿਆ ਸੀ 'ਧਰਤਿ ਲੁਕਾਈ' ਸੋਧਣ । ਕੀ ਆਪ ਨੇ ਸਾਰੀ 'ਧਰਤੀ' ਅਤੇ ਸਾਰੀ 'ਲੁਕਾਈ' ਹੀ ਸੋਧ ਦਿਤੀ ? ਹਾਂ, ਜੀ !

੧੫੮

ਜਿਉਂ ਜਿਉਂ ਸਮਾਂ ਲੰਘਦਾ ਜਾ ਰਹਿਆ ਹੈ, ਬਾਬੇ ਦਾ ਦਸਿਆ ਮਾਰਗ ਸਰਬੱਤ ਅਪਣਾਇਆ ਜਾ ਰਹਿਆ ਹੈ ਜਾਂ ਘਟੋ ਘਟ ਉਤਮਤਰੀਨ ਮੰਨਿਆ ਜਾ ਰਹਿਆ ਹੈ । ਸਮਾਂ ਲੰਘਦਾ ਜਾ ਰਹਿਆ ਹੈ —

੧. ਭਰਮ ਘਟਦਾ ਜਾ ਰਹਿਆ ਹੈ, ਗਿਆਨ-ਵਿਗਿਆਨ ਦੀ ਵਿਰਤੀ ਵਧ ਰਹੀ ਹੈ । ਜੰਤੂ, ਮੰਤੂ, ਤੰਤੂ, ਮਸਾਣ ਦੀ ਪੂਜਾ ਘਟ ਰਹੀ ਹੈ ।
੨. ਧਾਰਮਕ ਖਿਚੋਤਾਣ ਨਾ ਕੇਵਲ ਘਟ ਰਹੀ ਹੈ, ਸਗੋਂ ਧਾਰਮਕ ਸਹਿਝਾਸ, ਧਾਰਮਕ ਪਰਸਪਰ ਸਾਂਝ ਵਧ ਰਹੀ ਹੈ । ਹੁਣ ਦੀ ਬਿਰਤੀ ਧਾਰਮਕ ਸਾਂਝ ਵਲ ਹੈ, ਨਾ ਕਿ ਵਖੇਵੇਂ ਵਲ ।
੩. ਗ੍ਰਹਸਤ ਤੇ ਸਮਾਜ ਦੀ ਮਹਾਨਤਾ ਮੰਨੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ । ਹੁਣ ਹਰ ਅਖੌਤੀ ਤਿਆਗੀ ਨੂੰ ਪਾਖੰਡੀ ਤੇ ਵਿਹਲੜ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਕਿਰਤ ਕਰਨ ਤੇ ਵੰਡ-ਛਕਣ ਦੀ ਮਹਾਨਤਾ ਵਧ ਗਈ ਹੈ ।
੪. ਹੁਣ ਧੌਂਕਾ, ਅਨਿਆਂ, ਅੰਤਰ-ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਜਾਂ ਕੌਮਾਂਤਰੀ ਪੱਧਰ ਤੇ ਵੀ ਅਸੰਭਵ ਹੁੰਦਾ ਜਾ ਰਹਿਆ ਹੈ ।
੫. ਸੇਵਾ, ਪਰਉਪਕਾਰ ਦਾ ਮਾਰਗ ਸੰਸਾਰ-ਕਲਿਆਨ ਦਾ ਮਾਰਗ ਜਾਪਣ ਲਗ ਪਇਆ ਹੈ ।

ਇਹੋ ਨਾਮ ਸਿਧੀ ਦੇ ਚਿੰਨ੍ਹ ਹਨ । 'ਪ੍ਰੇਮ' ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਮੰਗ ਹੈ । ਪ੍ਰੇਮ ਹੀ ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਕਲਿਆਨ ਹੈ । ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਬਾਬੇ ਦਾ ਦਸਿਆ ਰਸਤਾ ਹੀ ਸੰਸਾਰ ਅਪਣਾ ਰਹਿਆ ਹੈ । ਹੋਰ ਮਹਾਨ ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਦਾ ਦਸਿਆ ਮਾਰਗ ਵੀ ਇਹੋ ਹੈ । ਬੁਧ, ਈਸ਼ਾ, ਮੁਹੰਮਦ ਦਾ ਮਾਰਗ ਵੀ ਇਹੋ ਹੈ ।

ਗੁਰੂ ਦੀ ਵੰਗਾਰ ਤੇ ਲਲਕਾਰ

## ਪ੍ਰੇਮ ਖੇਲਣ

ਕਵਤੁ ਹੁਮੈ, ਕਿਆ ਨਾਉ ਤੁਮਾਰਾ  
ਕਉਨੁ ਮਾਰਗੁ ਕਉਨੁ ਸੁਆਓ ॥  
ਸਾਚੁ ਕਹਉ ਅਰਦਾਸਿ ਹਮਾਰੀ  
ਹਉ ਸੈਤ ਜਨਾ ਬਲਿ ਜਾਓ ॥

(ਸਿਧ ਗੋਸਟਿ)

—੧—

ਭਾਰਤੀ ਜੀਵਨ, ਸਭਿਤਾ, ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ, ਸਭਿਆਚਾਰ ਨੇ ਜੁਗਾਂ ਜਗੀਤਰਾਂ ਦੇ ਅਨੇਕ ਉਤਾਰ ਚੜ੍ਹਾ ਵੇਖੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਪਰ ਜਿਥੋਂ ਤੀਕ ਆਧੁਨਿਕ ਸੋਝੀ-ਸਰੋਤ ਕੰਮ ਕਰਦੀ ਹੈ ਇਸ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਪਤਨ ਦਾ ਇਕ ਜੁਗ ਅਠਵੀਂ-ਨਾਵੀਂ ਸਦੀ ਈਸਵੀ ਨਾਲ ਵੀ ਅਰੰਭ ਹੋਇਆ ਜਦੋਂ ਭਾਰਤੀ ਪਰਾਧੀਨਤਾ ਦਾ ਆਰੰਭ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਫਿਰ ਦੇਸ਼ ਛੇਤੀ ਛੇਤੀ ਰਸਾਤਲਤਾ ਵਲ ਜਾਣ ਲਗਾ। ਅਧੋਗਤੀ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਭਾਰਤ ਦੇ ਅਨੇਕ ਕੌਨਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਮਹਾ-ਪੁਰਸ਼ ਉਠੇ ਜਿਹਨਾਂ ਭਾਰਤੀ ਜਨਤਾ ਨੂੰ ਸੁਚੇਤ ਕੀਤਾ, ਮਾਰਗ ਦਿਖਾਇਆ ਅਤੇ ਪੁਨਰ ਜੀਵਨ ਕਲਿਆਣ ਲਈ ਉਤਸ਼ਾਹ ਦਿਤਾ। ਇਹ ਸਭ 'ਸੰਤ' ਸਨ ਜੋ ਭਗਤੀ ਦੀ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਚੱਟਾਨ ਤੇ ਆਪ ਖੜੇ ਸਨ ਅਤੇ ਜਨਤਾ ਨੂੰ ਵੰਗਾਰ, ਲਲਕਾਰ ਕੇ ਉਸ ਪਾਸੇ ਲੈ ਜਾ ਰਹੇ



ਸਨ । ਭਾਰਤ ਦੇ ਦੱਖਣ, ਪੂਰਬ ਤੇ ਉੱਤਰ ਵਿਚੋਂ ਇਹਨਾਂ 'ਸੰਤਾਂ' ਦੀ ਵੰਗਾਰ ਲੱਲਕਾਰ ਨੇ 'ਲਹਿਰਾਂ' ਪੈਦਾ ਕਰ ਦਿਤੀਆਂ । ਨਿਸਚੇ ਹੀ 'ਸਿੱਖ ਲਹਿਰ' ਇਹਨਾਂ 'ਲਹਿਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧ ਸ਼ਕਤੀ-ਸ਼ਾਲੀ, ਉਪਯੋਗੀ ਅਤੇ ਉਸਾਰੂ ਸਿਧ ਹੋਈ । ਪਰ ਇਸ ਗਲ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿ ਹੋਰ ਸਾਰੀਆਂ 'ਸੰਤ-ਲਹਿਰਾਂ' ਨੇ ਵੀ ਬੜਾ ਉਸਾਰੂ ਤੇ ਉਪਯੋਗੀ ਕੰਮ ਕੀਤਾ ।

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਉਠੇ । ਉਹ ਧਰਤ ਲੁਕਾਈ ਸੋਧਣ ਲਈ ਚੜ੍ਹੇ । ਪਰ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਹਨਾਂ 'ਸੰਤਾਂ' ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਦੀ ਧਾਰਨਾ ਧਾਰੀ ਜੋ ਦੇਸ਼ ਲਈ ਉਸਾਰੂ ਤੇ ਉਪਯੋਗੀ ਕੰਮ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ ਜਾਂ ਨੇੜੇ ਦੇ ਕਾਲ ਵਿਚ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਸਨ । ਜਿਹਨਾਂ 'ਸੰਤਾਂ' ਨੂੰ ਮਿਲਣਾ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਜੋ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕਰ ਚੁਕੇ ਸਨ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚੋਂ ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਭਾਵਨਾ ਲਭਣੀਆਂ ਚਾਹੀਆਂ । ਇਸੇ ਯਤਨ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਹਿਆ ਹੈ—'ਹਉ ਸੰਤ ਜਨਾ ਬਲਿ ਜਾਓ ॥' ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਉਦਾਸੀ ਧਾਰਨ ਹੀ ਇਸ ਲਈ ਕੀਤੀ ਕਿ ਸੰਤ ਜਨਾ ਨੂੰ ਲਭਿਆ ਜਾਏ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲਿਆ ਜਾਏ ਤੇ ਸਾਂਝਾ ਜੋਰ ਲਾ ਕੇ ਦੇਸ਼ ਦਾ ਉਥਾਨ ਕੀਤਾ ਜਾਏ । ਬੁਨਿਆਦੀ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਆਪ 'ਸੰਗਤ' ਦੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸੀ ਸਨ—'ਗੁਰਬਾਣੀ' ਅਤੇ 'ਸੰਗਤ' ਦੀ ਹੀ ਆਪ ਨੇ ਓਟ ਲਈ ਹੋਈ ਸੀ । 'ਸੰਗਤ' ਆਪ ਦੀ 'ਸੰਤ ਜਨਾ' ਨਾਲ ਹੀ ਸੀ, 'ਸੰਤ-ਜਨ' ਉਹ ਜਿਹਨਾਂ ਗ੍ਰਿਸਤ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਰਹਿ ਕੇ ਘੋਲ ਕੀਤਾ ਸੀ । ਜਨਤਾ ਨਾਲ ਸਾਂਝ ਪਾ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕੀਤੀ ਸੀ । ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹ ਦਿਤਾ ਸੀ । ਉਹ ਵੀ 'ਸੰਤ-ਜਨ' ਸਨ ਜੋ 'ਸੁਮੇਰ' ਤੇ ਚੜ੍ਹੇ ਬੈਠੇ ਸਨ ਪਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮੁੜ ਜਨਤਾ ਨਾਲ ਗੰਢਣ ਲਈ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਕਰਨ ਲਈ ਗਏ । ਆਪ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਵਿਚ ਸੰਤ ਤੇ ਉਹ ਸਨ ਜੋ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਰਹੇ ਸਨ, ਰਹਿ ਰਹੇ ਸਨ :

ਜੈਸੇ ਜਲ ਮਹਿ ਕਮਲੁ ਨਿਰਾਲਮੁ ਮੁਰਗਾਈ ਨੈਸਾਣੇ ॥  
 ਸੁਰਤਿ ਸਬਦਿ ਭਵ ਸਾਗਰੁ ਤਰੀਐ ਨਾਨਕ ਨਾਮੁ ਵਖਾਣੇ ॥  
 ਰਹਹਿ ਇਕਾਂਤਿ ਏਕੋ ਮਨਿ ਵਸਿਆ ਆਸਾ ਮਾਹਿ ਨਿਰਾਸੋ ॥  
 ਅਗਮੁ ਅਗੋਚਰੁ ਦੇਖਿ ਦਖਾਏ ਨਾਨਕੁ ਤਾ ਕਾ ਦਾਸੋ ॥

ਸੰਤ ਉਹ ਸਨ ਜੋ ਇਵੇਂ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਵਿਚਰੇ ਸਨ :

ਹਾਟੀ ਬਾਟੀ ਨੀਂਦ ਨ ਆਵੈ ਪਰ ਘਰਿ ਚਿਤੁ ਨ ਡੁੱਲਾਈ ॥

ਬਿਨੁ ਨਾਵੇ ਮਨੁ ਟੇਕ ਨ ਟਿਕਈ ਨਾਨਕ ਭੂਖ ਨ ਜਾਈ ॥

ਹਾਟੁ ਪਟਣੁ ਘਰੁ ਗੁਰੂ ਦਿਖਾਇਆ ਸਹਜੇ ਸਚੁ ਵਾਪਾਰੋ ॥

ਖੰਡਿਤ ਨਿਦ੍ਰਾ ਅਲਪ ਅਹਾਰੰ ਨਾਨਕ ਤਤੁ ਬੀਚਾਰੋ ॥

(ਸਿਧ ਗੋਸਟਿ)

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ 'ਸੰਗਤ' ਬਣਾ ਰਹੇ ਸਨ । ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ 'ਗੁਰਮੁਖਾਂ' ਸੰਤਾਂ ਨੂੰ ਲਭ ਰਹੇ ਸਨ ਤਾਂ ਜੋ ਰਲ ਕੇ ਜ਼ੋਰ ਲਗਾਇਆ ਜਾਏ । ਉਨ੍ਹਾਂ ਇਸੇ ਲਈ 'ਉਦਾਸੀ' ਧਾਰਨ ਕੀਤੀ ਸੀ । ਸਫ਼ਰ ਤੇ ਦੇਸ਼ਾਟਨ ਤੇ ਤੁਰੇ ਸਨ :

ਸਿਧ :—ਕਿਸੁ ਕਾਰਣਿ ਗ੍ਰਿਹੁ ਤਜਿਓ ਉਦਾਸੀ ॥

ਕਿਸੁ ਕਾਰਣਿ ਇਹੁ ਭੇਖੁ ਨਿਵਾਸੀ ॥

ਕਿਸੁ ਵਖਰ ਕੇ ਤੁਮ ਵਣਜਾਰੇ ॥

ਕਿਉ ਕਰਿ ਸਾਬੁ ਲੰਘਾਵਹੁ ਪਾਰੇ ॥੧੭॥

ਗੁਰੂ ਜੀ :—ਗੁਰਮੁਖਿ ਖੋਜਤ ਭਏ ਉਦਾਸੀ ॥

ਦਰਸਨ ਕੈ 'ਤਾਈ ਭੇਖ ਨਿਵਾਸੀ ॥

ਸਾਚ ਵਖਰ ਕੇ ਹਮ ਵਣਜਾਰੇ ॥

ਨਾਨਕ ਗੁਰਮੁਖਿ ਉਤਰਸਿ ਪਾਰੇ ॥

(ਸਿਧ ਗੋਸਟਿ)

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼ਾਟਨ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਇਹ ਦੱਸ ਰਹੇ ਹਨ ਕਿ ਮੈਂ 'ਗੁਰਮੁਖਾਂ' ਦੀ ਭਾਲ ਵਿਚ ਹਾਂ ਅਤੇ 'ਸੱਚ' ਵਸਤੂ ਦਾ ਵਣਜਾਰਾ ਹਾਂ । ਜਿਥੇ ਕੋਈ ਸੱਚਾ 'ਸੰਤ-ਜਨ' ਜਾਂ ਗੁਰਮੁਖ ਹੈ ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਮਿਲਣਾ ਹੈ ਅਤੇ ਜਿਥੇ 'ਸੱਚ' ਦੀ ਪਛਾਣ ਹੈ, ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਮਿਲਣਾ ਹੈ ਤੇ 'ਸੱਚ' ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਨਾ ਹੈ । ਸਾਰੇ ਦੇਸ਼ ਵਿਚੋਂ ਮੈਂ 'ਸੰਤ-ਜਨਾਂ' ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਮਿਲਾਣਾ ਹੈ । ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਭੇ ਆਪਣੀ ਅਵਾਜ਼ ਜਨਤਾ ਨੂੰ ਸੁਣਾਣੀ ਹੈ ਅਤੇ ਜਨਤਾ ਵਿਚੋਂ 'ਸੰਤ ਜਨ'

ਬਨਾਣੇ ਹਨ । 'ਸੰਤ' ਤੇ 'ਗੁਰਮੁਖ' ਦਾ ਰਸਤਾ ਮੈਂ ਸਭ ਨੂੰ ਦਸਣਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹੋ ਹੀ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਕਲਿਆਨ ਦਾ ਸੱਚਾ ਰਸਤਾ ਹੈ । ਸੰਤ ਉਹ ਹੈ ਜੋ ਸੱਚ ਦਾ ਵਾਪਾਰੀ ਹੈ ।

-੨-

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਭਾਰਤੀਆਂ ਨੂੰ ਸੱਚ ਦਾ ਰਸਤਾ ਦਰਸਾਣਾ ਆਪਣਾ ਪਰਯੋਜਨ ਦਸਿਆ । ਪਰ ਆਪ ਨੇ ਨਾਲ ਹੀ ਵੰਗਾਰਿਆ ਤੇ ਲੱਲਕਾਰਿਆ ਕਿ ਇਹ ਰਸਤਾ ਅਪਨਾਣਾ ਆਸਾਨ ਨਹੀਂ । ਇਹ ਤੇ ਸਿਰ ਤਲੀ ਤੇ ਧਰਨ ਦਾ ਨਾਮ ਹੈ । 'ਪ੍ਰੇਮ' ਹੈ 'ਸੱਚ ਦਾ ਪ੍ਰੇਮ' ਅਤੇ 'ਪ੍ਰੇਮ ਖੇਲਣਾ' ਸਿਰ-ਧੜ ਦੀ ਬਾਜ਼ੀ ਹੈ । ਮੇਰੇ ਦੇਸ਼ ਵਾਸੀਓ, ਸੱਚ ਸਮਝ ਕੇ, ਨਿਸਚੇ ਨਾਲ 'ਪ੍ਰੇਮ ਖੇਲਣ' ਦੇ ਰਸਤੇ ਤੇ ਤੁਰੋ ।

ਜਉ ਤਉ ਪ੍ਰੇਮ ਖੇਲਣ ਕਾ ਚਾਉ ॥

ਸਿਰੁ ਧਰਿ ਤਲੀ ਗਲੀ ਮੇਰੀ ਆਉ ॥

ਇਤੁ ਮਾਰਗਿ ਪੈਰੁ ਧਰੀਜੈ ॥

ਸਿਰੁ ਦੀਜੈ ਕਾਣਿ ਨ ਕੀਜੈ ॥

(ਸਲੋਕ ਵਾਰਾਂ ਤੇ ਵਧੀਕ)

'ਸਚ' ਨੂੰ 'ਪ੍ਰੇਮ' ਕਰਨ ਦਾ ਰਸਤਾ 'ਸਿਰ ਦੇਣ' ਦਾ ਰਸਤਾ ਹੈ— ਆਪ ਨੇ ਇਹ ਵੰਗਾਰ ਤੇ ਲੱਲਕਾਰ ਭਾਰਤੀਆਂ ਨੂੰ ਦਿਤੀ । ਆਪ ਨੇ ਨਾਲ ਦਸਿਆ ਕਿ ਇਹ 'ਲੱਲਕਾਰ' ਮੇਰੀ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਇਹ 'ਸੰਤਾਂ' ਤੇ 'ਗੁਰਮੁਖਾਂ' ਦੀ ਲੱਲਕਾਰ ਹੈ । ਸਾਡਾ ਰਸਤਾ 'ਸਚ ਦੇ ਪ੍ਰੇਮ' ਦਾ ਹੈ ਜਾਂ 'ਭਗਤੀ' ਦਾ ਹੈ । ਇਹ 'ਜਲ ਮਹਿ ਕਮਲ' ਦਾ ਹੈ, ਇਹ 'ਮੁਰਗਾਈ ਨੈਸਾਣੇ' ਦਾ ਹੈ, ਇਹ 'ਹਾਟੀ ਬਾਟੀ ਨੀਦ ਨ ਆਵੈ' ਦਾ ਹੈ, ਇਹ 'ਪਰ ਘਰਿ ਚਿਤੁ ਨ ਡੋਲਾਈ' ਦਾ ਹੈ, ਇਹ 'ਖੰਡਿਤ ਨਿਦਾ' ਹੈ, ਇਹ 'ਅਲਪ ਅਹਾਰੋ' ਦਾ ਰਸਤਾ ਹੈ । ਇਹ ਸਚ ਵਪਾਰ ਦੇ ਵਣਜਾਰਿਆਂ ਦਾ ਰਸਤਾ ਹੈ । ਇਹ ਕਠਨ ਰਸਤਾ ਹੈ, ਸੰਭਲ ਕੇ ਇਸ ਪਾਸੇ ਪੈਰ ਧਰੋ ।

ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਵੇਖਿਆ ਕਿ ਸਾਰੇ 'ਸੰਤਾਂ' ਤੇ 'ਗੁਰਮੁਖਾਂ' ਇਹ ਅਨੁਭਵ

ਕੀਤਾ ਸੀ ਕਿ ਜਿਸ ਪਾਸੇ ਉਹ ਭਾਰਤੀਆਂ ਨੂੰ ਲੈ ਜਾਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ, ਉਹ ਰਸਤਾ ਕਠਨ ਸੀ। ਕਿਸੇ ਸੰਤ-ਗੁਰਮੁਖ ਨੇ ਸਬਜ਼ ਬਾਗ ਨਹੀਂ ਸਨ ਵਿਖਾਏ ਹੋਏ। ਹਾਂ, ਰਸਤੇ ਦੀ ਮੰਜ਼ਲ ਬੜੀ ਹੀ ਸੁੰਦਰ ਸੀ, ਅਤਿਅੰਤ ਅਨੰਦ-ਦਾਤਾ ਸੀ।

ਸ਼ੇਖ ਫਰੀਦ ਜੀ ਉਹ 'ਸੰਤ' ਤੇ ਗੁਰਮੁਖ' ਸਨ ਜਿਹੜੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਲਭੇ। ਉਹ ਆਪ ਨੂੰ ਮਿਲੇ ਨਹੀਂ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਮਿਲੀ ਹੈ। ਸੰਤ, ਗੁਰਮੁਖ ਸਦਾ ਬਾਣੀ ਦੁਆਰਾ ਹੀ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਫਰੀਦ ਜੀ ਨੇ ਵੰਗਾਰਿਆ ਸੀ :

ਵਾਟ ਹਮਾਰੀ ਖਰੀ ਉਡੀਣੀ ॥  
 ਖੰਨਿਅਹੁ ਤਿਖੀ ਬਹੁਤੁ ਪਿਈਣੀ ॥  
 ਉਸੁ ਉਪਰਿ ਹੈ ਮਾਰਗੁ ਮੇਰਾ ॥  
 ਸੇਖ ਫਰੀਦਾ ਪੰਥੁ ਸਮੁਰਿ ਸਵੇਰਾ ॥

(ਸੂਹੀ)

ਕਬੀਰ ਜੀ ਵੀ ਆਪ ਨੂੰ ਲਭੇ। ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੀ ਵੰਗਾਰ ਵੀ ਇਹੋ ਸੀ—

ਗਗਨ ਦਮਾਮਾ ਬਾਜਿਓ, ਪਰਿਓ ਨੀਸਾਨੈ ਘਾਓ ॥  
 ਖੇਤੁ ਜੁ ਮਾਂਡਿਓ ਸੂਰਮਾ, ਅਬ ਜੂਝਨ ਕੋ ਦਾਉ ॥  
 ਸੂਰਾ ਸੋ ਪਹਿਚਾਨੀਐ, ਜੁ ਲਰੈ ਦੀਨ ਕੇ ਹੇਤੁ ॥  
 ਪੁਰਜਾ ਪੁਰਜਾ ਕਟਿ ਮਰੈ, ਕਬਹੂ ਨ ਛਾਡੇ ਖੇਤੁ ॥

(ਰਾਗ ਮਾਰੂ)

ਇਸੇ ਸੁਰ ਵਿਚ ਹੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਅਲਾਪਿਆ—

ਜਉ ਤਉ ਪ੍ਰੇਮ ਖੇਲਣ ਕਾ ਚਾਉ ॥  
 ਸਿਰੁ ਧਰਿ ਤਲੀ ਗਲੀ ਮੇਰੀ ਆਉ ॥  
 ਇਤੁ ਮਾਰਗਿ ਪੈਰੁ ਧਰੀਜੈ ॥  
 ਸਿਰੁ ਦੀਜੈ ਕਾਣਿ ਨ ਕੀਜੈ ॥

‘ਨਾਨਕ-ਜੋਤ’ ਦੇ ਹੋਰ ਅਧਿਕਾਰੀ ਵੀ ਇਸੇ ਸੁਰ ਵਿਚ ਬੋਲਦੇ ਰਹੇ ।  
ਭਗਤੀ ‘ਸਿਰ ਦੇਣ’ ਤੁਲ ਹੈ । ਗੁਰੂ ਅਮਰ ਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਵੰਗਾਰਿਆ—

ਭਗਤਾ ਕੀ ਚਾਲ ਨਿਰਾਲੀ ॥

ਚਾਲਾ ਨਿਰਾਲੀ ਭਗਤਾਹ ਕੇਰੀ, ਬਿਖਮ ਮਾਰਗਿ ਚਲਣਾ ॥

ਲਬੁ ਲੋਭੁ ਅਹੰਕਾਰੁ ਤਜਿ, ਤ੍ਰਿਸਨਾ ਬਹੁਤੁ ਨਾਹੀ ਬੋਲਣਾ ॥

ਖੰਨਿਅਹੁ ਤਿਖੀ ਵਾਲਹੁ ਨਿਕੀ, ਏਤੁ ਮਾਰਗਿ ਜਾਣਾ ॥

(ਅਨੰਦੁ, ਰਾਮਕਲੀ)

ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਇਹੋ ਅਲਾਪ ਦਿਤਾ —

ਪਹਿਲਾ ਮਰਣੁ ਕਬੂਲਿ, ਜੀਵਣ ਕੀ ਛਡਿ ਆਸ ॥

ਹੋਹੁ ਸਭਨਾ ਕੀ ਰੇਣੁ ਕਾ, ਤਉ ਆਓ ਹਮਾਰੇ ਪਾਸਿ ॥

(ਵਾਰ ਮਾਝ)

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ‘ਗੁਰਮੁਖਿ ਖੋਜਤ ਭਏ ਉਦਾਸੀ’ ਹੋਏ ਸਨ ।  
ਆਪ ਸੰਤ ਜਨਾਂ ਤੇ ‘ਗੁਰਮੁਖਾਂ’ ਨੂੰ ਲਭ ਰਹੇ ਸਨ, ਸਾਂਝੇ ਕਰਤਵ ਲਈ, ਸਾਂਝੇ  
ਜਤਨ ਲਈ । ਆਪ ਨੂੰ ਇੰਨੇ ‘ਸੰਤ ਜਨ’ ਮਿਲ ਗਏ ।

ਨਾਮ	ਦੇਸ	ਜਾਤ
੧. ਸ਼ੇਖ ਫ਼ਰੀਦ	ਪੰਜਾਬ	ਸ਼ੇਖ
੨. ਕਬੀਰ	ਉੱਤਰ ਪ੍ਰਦੇਸ਼	ਜੁਲਾਹਾ
੩. ਰਵਿਦਾਸ	...	ਚਮਾਰ
੪. ਰਾਮਾ ਨੰਦ	...	ਬ੍ਰਾਹਮਣ
੫. ਪਰਮਾਨੰਦ	ਮਹਾਰਾਸ਼ਟਰ	ਬ੍ਰਾਹਮਣ
੬. ਨਾਮਦੇਵ	...	ਛੀਪਾ
੭. ਤ੍ਰਿਲੋਚਨ	...	ਬ੍ਰਾਹਮਣ
੮. ਬੰਨਾ	ਰਾਜਧੂਤਾਨਾ	ਜੱਟ
੯. ਬੇਣੀ	...	?

੧੦. ਸੈਣ	ਉੱਤਰ ਪਰਦੇਸ਼	ਨਾਈ
੧੧. ਭੀਖਣ	...	ਸੂਫੀ ਫਕੀਰ
੧੨. ਜੈਦੇਵ	ਬੰਗਾਲ	ਬ੍ਰਾਹਮਣ
੧੩. ਪੀਪਾ	ਉੱਤਰ ਪਰਦੇਸ਼	?
੧੪. ਸਦਨਾ	ਸਿੰਧ	ਕਸਾਈ
੧੫. ਸੂਰ ਦਾਸ	ਅਵਧ	ਖੱਤੀ ਜਾਂ ਬ੍ਰਾਹਮਣ

ਇਹ ਗੁਰਮੁਖ-ਸੰਤ ਤਿਆਗੀ ਨਹੀਂ ਸਨ । ਇਹ ਉਹ ਨਹੀਂ ਸਨ ਜੋ ਕਹਿੰਦੇ ਸਨ—

ਹਾਟੀ ਬਾਟੀ ਰਹਿ ਨਿਰਾਲੇ ਰੂਖਿ ਬਿਰਖਿ ਉਦਿਆਨੇ ॥  
ਕੰਦ ਮੂਲੁ ਅਹਾਰੇ ਖਾਈਐ ਅਉਧੂ ਬੋਲੇ ਗਿਆਨੇ ॥  
ਤੀਰਥਿ ਨਾਈਐ ਸੁਖੁ ਫਲੁ ਪਾਈਐ ਮੈਲੁ ਨ ਲਾਗੈ ਕਾਈ ॥  
ਗੋਰਖਪੂਤੁ ਲੋਹਾਰੀਪਾ ਬੋਲੈ ਜੋਗ ਜੁਗਤਿ ਬਿਧਿ ਸਾਈ ॥੨॥

ਇਹ ਗੁਰਮੁਖ-ਸੰਤ ਤੇ 'ਪ੍ਰੇਮ ਖੇਲਣ' ਵਾਲੇ ਸਨ, ਜੀਵਨ-ਸੰਘਰਸ਼ ਦੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸੀ ਸਨ, ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਸਤਿ, ਸੁਹਾਣ, ਚਾਉ, ਦਇਆ, ਸੰਤੋਖ, ਨਿਰਭੈਤਾ, ਕੁਰਬਾਨੀ ਪਰਦਾਨ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਸਨ । ਇਹ ਤੇ ਉਸੇ ਉਦੇਸ਼ ਤੇ ਲਗੇ ਰਹੇ ਸਨ ਜਿਸ ਲਈ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ 'ਉਦਾਸੀ' ਹੋਏ ਸਨ—'ਸਾਚ ਵਖਰ ਕੇ ਹਮ ਵਣਜਾਰੇ' । ਇਹਨਾਂ ਗੁਰਮੁਖ-ਸੰਤਾਂ ਦੀ ਲੱਲਕਾਰ ਸੁਣ ਕੇ ਕਈ 'ਪ੍ਰੇਮ ਖੇਲਣ' ਲਈ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਨਿਤਰੇ ਹੋਣੇ ਹਨ, ਸਾਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਸਿਖਾਂ ਦਾ ਬਹੁਤ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਹੈ । ਪਰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਸੁਣ ਕੇ, ਕਈ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਨਿਤਰੇ, ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਕੁਝ ਕੁਝ ਸਾਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ । ਇਹ ਸਿਖ ਬਣਦੇ ਗਏ । ਫਿਰ ਇਹ ਸੰਗਤਾਂ ਬਣਦੇ ਗਏ । ਫਿਰ ਇਹ ਪੰਥ ਬਣਦੇ ਗਏ । ਭਾਈ ਮਰਦਾਨੇ ਨੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੀ ਵੰਗਾਰ ਸੁਣੀ, ਉਹ ਆਪ ਦੇ ਨਾਲ ਹੋ ਪਇਆ ਤੇ 'ਗੁਰਮੁਖ-ਸੰਤ' ਬਣਿਆ । ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨੇ ਜਾ ਕੇ ਇਹ ਵੰਗਾਰ ਭਾਈ

ਲਾਲੋ ਨੂੰ ਸੁਣਾਈ ਉਹ ਵੀ ਸਿਖ ਹੋਇਆ, ਇਹ ਮੰਜੀ-ਨਸ਼ੀਨ ਹੋਇਆ ਤੇ ਗੁਰੂ ਦਾ ਢੰਢੋਰਚੀ ਹੋਇਆ; ਇਹ ਆਵਾਜ਼ ਭਾਈ ਸਜਣ ਨੇ ਸੁਣੀ, ਉਸ ਨੇ ਆਪਣਾ ਕਮਾਮ ਬਦਲਿਆ ਤੇ ਮੰਜੀ-ਨਸ਼ੀਨ ਹੋ ਕੇ ਗੁਰੂ ਬਾਬੇ ਦਾ ਪਰਚਾਰਕ ਹੋਇਆ, ਇਹ ਸਦਾ ਭਾਈ ਸਾਲਸ ਰਾਏ ਨੇ ਸੁਣੀ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਨਵੇਂ ਜਵਾਹਰ ਲਭੇ ।

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ 'ਸੰਗਤ' ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਦੇ ਧਾਰਨੀ ਸਨ । 'ਬਾਣੀ' ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੀ ਸੀ । 'ਸੰਗਤ' ਹੀ ਜਥੇਬੰਦੀ ਹੈ, ਇਹੋ ਫਿਰ ਪੰਥ ਦਾ ਰੂਪ ਧਾਰਨ ਕਰਦੀ ਹੈ । 'ਸੰਗਤ' ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਦੁਆਲੇ ਬਣੀਆਂ । ਪਰ ਫਿਰ ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਰੂਹ ਕੁਝ ਮਹਾਨ ਮੰਜੀ-ਨਸ਼ੀਨ ਜਾਂ ਸਿੱਖ ਹੀ ਬਣੇ । ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਕੁਝ ਮੁਖੀ ਸਿਖਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਦਿਤੇ ਹਨ ।

(ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ-ਵਾਰ ੧੧)

ਤਾਰੂ ਪੋਪਟੁ ਤਾਰਿਆ ਗੁਰਮੁਖਿ ਬਾਲ ਸੁਭਾਇ ਉਦਾਸੀ ॥  
 ਮੂਲਾ ਕੀੜੁ ਵਖਾਣੀਐ ਚਲਿਤੁ ਅਚਰਜ ਲੁਭਤਿ ਗੁਰਦਾਸੀ ॥  
 ਪਿਰਥਾ ਖੇਡਾ ਸੋਇਰੀ ਚਰਣ ਸਰਣ ਸੁਖ ਸਹਜਿ ਨਿਵਾਸੀ ॥  
 ਭਲਾ ਰਬਾਬ ਵਜਾਇਦਾ ਮਜਣਸ ਮਰਦਾਨਾ ਮੀਰਾਸੀ ॥  
 ਪਿਰਥੀ ਮਲੁ ਸਹਗਲੁ ਭਲਾ ਰਾਮਾ ਡਿਡੀ ਭਗਤਿ ਅਭਿਆਸੀ ॥  
 ਦਉਲਤ ਖਾਂ ਲੋਦੀ ਭਲਾ ਹੋਆ ਜਿੰਦ ਪੀਰੁ ਅਭਿਨਾਸੀ ॥  
 ਮਾਲੋ ਮਾਂਗਾ ਸਿਖ ਦੁਇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਰਸਿ ਰਸਿਕ ਬਿਲਾਸੀ ॥  
 ਸਨਮੁਖਿ ਕਾਲੂ ਆਸ ਧਾਰ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਰਗਹ ਸਾਬਾਸੀ ॥  
 ਗੁਰਮਤਿ ਭਾਉ ਭਗਤਿ ਪ੍ਰਗਾਸੀ ॥੧੩॥

ਭਗਤੁ ਜੋ ਭਗਤਾ ਓਹਰੀ ਜਾਪੂਵੰਸੀ ਸੇਵ ਕਮਾਵੈ ॥  
 ਸੀਹਾਂ ਉਪਲੁ ਜਾਣੀਐ ਗਜਣੁ ਉਪਨੁ ਸਤਿਗੁਰ ਭਾਵੈ ॥  
 ਮੈਲਸੀਹਾਂ ਵਿਚਿ ਆਖੀਐ ਭਾਗੀਰਥੁ ਕਾਲੀ ਗੁਣ ਗਾਵੈ ॥  
 ਜਿਤਾ ਰੰਧਾਵਾ ਭਲਾ ਹੈ ਬੂੜਾ ਬੁਢਾ ਇਕ ਮਨਿ ਧਿਆਵੈ ॥

ਫਿਰਣਾ ਖਹਿਰਾ ਜੋਧੁ ਸਿਖੁ ਜੀਵਾਈ ਗੁਰੁ ਸੇਵ ਸਮਾਵੈ ॥  
 ਗੁਜਰੁ ਜਾਤਿ ਲੁਹਾਰੁ ਹੈ ਗੁਰੁ ਸਿਖੀ ਗੁਰੁ ਸਿਖ ਸੁਣਾਵੈ ॥  
 ਨਾਈ ਧਿੰਡ ਵਖਾਣੀਐ ਸਤਿਗੁਰੁ ਸੇਵਿ ਕੁਟੰਬੁ ਤਰਾਵੈ ॥  
 ਗੁਰਮੁਖਿ ਸੁਖ ਫਲ ਅਲਖ ਲਖਾਵੈ ॥੧੪॥

ਇਹਨਾਂ ਸਿਖਾਂ ਨੇ ਸਾਰੇ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਸੰਦੇਸ਼ ਪਰਚਾਰਿਆ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਉਦੇਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਸਥਾਪਨ ਕੀਤਾ। ਇਹ ਗੁਰੂ ਬਾਬੇ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਸੁਣ ਕੇ 'ਪ੍ਰੇਮ ਖੇਲਣ' ਲਈ ਉਤਰੇ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਮੰਤਵ ਵਿਚ ਸਫਲ ਹੋਏ। ਹੋਰ ਅਨੇਕ ਵੀ ਗੁਰੂ ਬਾਬੇ ਦਾ ਨਾਦ ਸੁਣ ਕੇ 'ਸੰਗਤ' ਰੂਪ ਵਿਚ ਇਕੱਤਰ ਹੋਏ ਹੋਏ ਹਨ ਪਰ ਇਤਿਹਾਸ ਨਾ-ਮੁਕੰਮਲ ਹੈ।

ਸਾਰੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਬਾਬੇ ਦੇ ਨਾਲ 'ਪ੍ਰੇਮ ਖੇਡ' ਖੇਡੀ। ਪਰ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਹ ਖੇਡ ਭਾਈ ਮਰਦਾਨਾ ਜੀ ਨੇ ਖੇਡੀ, ਉਹ ਅਲੌਕਿਕ ਸੀ। ਫਿਰ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭਾਈ ਲਹਿਣਾ ਜੀ ਨੇ ਖੇਡੀ, ਉਹ ਵਚਿਤਰ ਸੀ। ਭਾਈ ਲਹਿਣਾ ਜੀ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਬਾਬੇ 'ਅੰਗਦ' ਕਰ ਲਿਆ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਸਿਰ ਤੇ ਚੌਰ-ਛਤਰ ਝੁਲਾਇਆ। ਉਹ ਨਾਨਕ-ਜੋਤਿ ਵਿਚ ਗੁਰਤਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਏ ਪਰ ਭਾਈ ਮਰਦਾਨਾ ਵੀ ਅਮਰ ਹੋਇਆ। ਬਿਹਾਗੜੇ ਦੀ ਵਾਰ ਵਿਚ ਇਹ ਸਲੋਕ ਭਾਈ ਮਰਦਾਨਾ ਜੀ ਦੇ ਹੀ ਹਨ :

#### ਸਲੋਕ ਮਰਦਾਨਾ ੧

ਕਲਿ ਕਲਵਾਲੀ ਕਾਮੁ ਮਦੁ ਮਨੁਆ ਪੀਵਣ ਹਾਰੁ ॥  
 ਕ੍ਰੋਧ ਕਟੋਰੀ ਮੋਹਿ ਭਰੀ ਪੀਲਾਵਾ ਅਹੰਕਾਰੁ ॥  
 ਮਜਲਸ ਕੂੜੇ ਲਬ ਦੀ ਪੀ ਪੀ ਹੋਇ ਖੁਆਰੁ ॥  
 ਕਰਣੀ ਲਾਹਣਿ ਸਤੁ ਗੁੜੁ ਸਚੁ ਸਰਾ ਕਰਿ ਸਾਰੁ ॥  
 ਗੁਣ ਮੰਡੇ ਕਰਿ ਸੀਲੁ ਘਿਉ ਸਰਮੁ ਮਾਸੁ ਆਹਾਰੁ ॥  
 ਗੁਰਮੁਖਿ ਪਾਈਐ ਨਾਨਕਾ ਖਾਧੈ ਜਾਹਿ ਬਿਕਾਰ ॥੧॥



ਮਰਦਾਨਾ ੧

ਕਾਇਆ ਲਾਹਣਿ ਆਪੁ ਮਦੁ ਮਜਲਸ ਤ੍ਰਿਸਨਾ ਧਾਤੁ ॥  
ਮਨਸਾ ਕਟੋਰੀ ਕੂੜਿ ਭਰੀ ਪੀਲਾਏ ਜਮਕਾਲੁ ॥  
- ਇਤੁ ਮਦਿ ਪੀਤੈ ਨਾਨਕਾ ਬਹੁਤੇ ਖਟੀਅਹਿ ਬਿਕਾਰ ॥  
ਗਿਆਨੁ ਗੁੜੁ ਸਾਲਾਹ ਮੰਡੇ ਭਉ ਮਾਸੁ ਆਹਾਰੁ ॥  
ਨਾਨਕ ਇਹੁ ਭੋਜਨੁ ਸਚੁ ਹੈ, ਸਚੁ ਨਾਮੁ ਆਧਾਰੁ ॥ ੨ ॥  
ਕਾਯਾਂ ਲਾਹਣਿ ਆਪੁ ਮਦੁ ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਤਿਸ ਕੀ ਧਾਰ ॥  
ਸਤ ਸੰਗਤਿ ਸਿਉ ਮੇਲਾਪੁ ਹੋਇ ਲਿਵ ਕਟੋਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਭਰੀ  
ਪੀ ਪੀ ਕਟਹਿ ਬਿਕਾਰ ॥ ੩ ॥

ਭਾਈ ਮਰਦਾਨੇ ਨੇ ਸੱਚਾ ਪ੍ਰੇਮ ਖੋਲਿਆ ।

-੪-

ਗੁਰੂ ਬਾਬੇ ਨੇ 'ਪ੍ਰੇਮ ਖੋਲਣ' ਦੀ ਲੱਲਕਾਰ ਕਿਤੇ ੧੪੯੯ ਈ: ਵਿਚ ਦਿਤੀ ਸੀ । ੧੪੯੯ ਈ: ਤੋਂ ੧੬੯੯ ਈ: ਤੀਕ ਭਾਰਤ ਦੇ ਉਥਾਨ ਦਾ ਕੰਮ ਹੁੰਦਾ ਚਹਿਆ । ਕੇਸਗੜ੍ਹ ਤੋਂ ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਨੇ ਇਹ 'ਪ੍ਰੇਮ ਖੋਲਣ' ਲਈ ਵੰਗਾਰਿਆ ਅਤੇ ਸਚਮੁਚ ਹੀ 'ਸਿਰ ਤਲੀ' ਤੇ ਧਰ ਦਿਤੇ । ਪਹਿਲਾਂ ਪੰਜ ਪਿਆਰਿਆਂ ਨੇ ਸਿਰ ਤਲੀ ਤੇ ਧਰ ਦਿਤੇ । ਫਿਰ ਅਨੇਕ ਹੋਰ ਭਾਰਤੀਆਂ ਨੇ 'ਪ੍ਰੇਮ' ਖੋਲਿਆ ਅਤੇ ਸਿਰ ਤਲੀ ਤੇ ਧਰੇ । ਫਿਰ ਅਨੇਕ ਸਿਖ ਪ੍ਰੇਮ ਖੋਲਦੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੁੰਦੇ ਰਹੇ ।

ਇਹ 'ਪ੍ਰੇਮ ਖੋਲਣ' ਕੀ ਹੈ । ਇਸੇ 'ਪ੍ਰੇਮ ਖੋਲਣ' ਬਾਰੇ ਹੀ ਤੇ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਕਹਿਆ ਹੈ—

ਸਾਚੁ ਕਹੋਂ ਸੁਨ ਲੇਹੁ ਸਭੇ

ਜਿਨ ਪ੍ਰੇਮ ਕੀਓ ਤਿਨ ਹੀ ਪ੍ਰਭੁ ਪਾਇਓ ॥

'ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਸਵੱਯੇ' ਵਿਚ ਆਪ ਨੇ 'ਪ੍ਰੇਮ ਖੋਲਣ' ਜਾਂ 'ਪ੍ਰੇਮ ਕੀਓ' ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕੀਤੀ ਹੈ । 'ਪ੍ਰੇਮ ਕੀਓ' ਦਾ ਸਰੂਪ ਸਵੱਯਾਂ ਵਿਚ ਇਹ ਹੈ :

੧੬੯

- (ੳ) ਸ੍ਰੀ ਭਗਵਾਨ ਕੀ 'ਭਾਇ' 'ਕ੍ਰਿਪਾ' ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਏ । ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਨੂੰ ਪ੍ਰੇਮ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ ਕਿਰਪਾ ਦਾ ਪਾਤਰ ਬਣਨਾ ਪ੍ਰੇਮ ਕਰਨਾ ਹੈ ।
- (ਅ) 'ਭੂਪਤਿ' ਹੁੰਦਿਆਂ ਵੀ 'ਭਾਇ' ਵਿਚ ਰਹਿਣਾ ਤੇ 'ਕ੍ਰਿਪਾ' ਦਾ ਯਾਚਕ ਹੋਣਾ 'ਪ੍ਰੇਮ ਕੀਓ' ਹੈ । 'ਭੂਪਤ' ਰਾਜਾ ਹੈ । ਖਾਲਸਾ 'ਰਾਜ-ਜੋਗੀ' ਹੈ । ਖਾਲਸਾ 'ਰਾਜਾ' ਹੁੰਦਿਆਂ ਵੀ 'ਜੋਗੀ' ਹੈ । ਉਹ 'ਜੈਸੇ ਜਲ ਮਹਿ ਕਮਲ ਨਿਰਾਲਮ ਮੁਰਗਾਈ ਨੈਸਾਣੇ' ਹੈ ।
- (ੲ) ਸੂਰਮਾ ਹੁੰਦਿਆਂ ਵੀ 'ਭਾਇ' ਤੇ 'ਕ੍ਰਿਪਾ' ਵਿਚ ਰਹਿਣਾ ਹੀ 'ਪ੍ਰੇਮ ਖੇਲਣਾ' ਹੈ । ਖਾਲਸਾ 'ਸੂਰਮਾ' ਹੈ, ਪਰ ਉਹ 'ਸੰਤ' ਹੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ । ਉਹ 'ਸੰਤ ਸਿਪਾਹੀ' ਹੈ । ਉਹ 'ਸੰਤ' ਪਹਿਲਾਂ ਹੈ ਅਤੇ 'ਸਿਪਾਹੀ' ਮਗਰੋਂ । ਇਹ 'ਪ੍ਰੇਮ ਖੇਲਣ' ਹੈ ।
- (ਸ) 'ਸ੍ਰੀ ਭਗਵਾਨ ਭਜੇ ਬਿਨੁ ਭੂਪਤਿ ਏਕ ਰਤੀ ਬਿਨੁ ਏਕ ਨ ਲੇਖੇ'— ਸ੍ਰੀ ਭਗਵਾਨ ਦਾ ਭਜਨ-ਸਿਮਰਨ ਹੀ 'ਪ੍ਰੇਮ ਖੇਡਣ' ਹੈ । 'ਸਿਮਰਨ' 'ਪ੍ਰੇਮ-ਖੇਡਣ' ਹੈ ।
- (ਹ) 'ਸ੍ਰੀ ਭਗਵਾਨ ਕ੍ਰਿਪਾ ਬਿਨੁ' ਹੋਣਾ ਨਿਰਾਰਥਕ ਹੋਂਦ ਹੈ । ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੇ 'ਪ੍ਰਸਾਦਿ' ਲਈ ਕ੍ਰਿਤਗਯਤਾ ਹੀ 'ਪ੍ਰੇਮ ਖੇਲਣ' ਹੈ ।
- (ਕ) ਸਦਾ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੇ ਦਰ ਦੇ ਭਿਖਾਰੀ ਰਹਿਣਾ 'ਪ੍ਰੇਮ ਖੇਲਣ' ਹੈ ।
- (ਖ) 'ਜਪਣਾ' ਹੀ 'ਪ੍ਰੇਮ ਖੇਲਣ' ਹੈ । ਜਪ ਕਰਨ ਨਾਲ ਮਨੁੱਖ 'ਸਾਧ' ਬਣਦਾ ਹੈ (ਸਾਧ ਸਮੂਹ ਪ੍ਰਸੰਨ ਫਿਰੇ) । ਖਾਲਸਾ ਸਾਧ ਹੈ ।
- (ਗ) 'ਜੇ ਨਰ ਸ੍ਰੀ ਪਤਿ ਕੇ ਪ੍ਰਸ ਹੈ ਪਗ ਤੇ ਨਰ ਫੇਰ ਨ ਦੇਹ ਧਰੇ ਹੈ ।' —ਪ੍ਰਭੂ ਚਰਨ ਪਰਸਨਾ ਹੀ 'ਪ੍ਰੇਮ ਖੇਲਣ' ਹੈ । ਖਾਲਸਾ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੀ ਸ਼ਰਨ ਵਿਚ ਹੈ । ਉਸ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਵਿਚ ਹੈ ।
- (ਘ) 'ਪ੍ਰੇਮ ਖੇਲਣ' ਪਾਖੰਡ ਨਹੀਂ ਹੈ (ਕਹਾ ਭਯੋ ਜੋ ਦੋਊ ਲੋਚਨ ਮੂੰਦ ਕੇ ਬੈਠਿ ਰਹਿਓ ਬਕ ਧਿਆਨ ਲਗਾਇਓ) । ਦਿਖਾਵੇ, ਪਾਖੰਡ ਤੋਂ ਉਠ ਕੇ

ਨਿਮਰਤਾ ਤੇ 'ਭਾਇ' (ਸਚੇ ਦਿਲੋਂ ਪ੍ਰੇਮ) ਵਿਚ ਰਹਿਣਾ 'ਪ੍ਰੇਮ ਖੇਲਣ' ਹੈ। ਖਾਲਸਾ ਪਾਖੰਡੀ ਨਹੀਂ ਹੈ।

(ਛ) 'ਪ੍ਰੇਮ ਖੇਲਣ' 'ਕੂਰ ਕ੍ਰਿਆ' ਵਿਚ ਉਲਝਣਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਹ ਨਿਰੋਲ ਨਾਮ ਸਿਮਰਨ ਦਾ ਰਸਤਾ ਹੈ।

ਇਹ ਸਵੱਯੇ 'ਪ੍ਰੇਮ ਖੇਲਣ' ਦੇ ਦਸ ਪੱਖ ਦਰਸਾਂਦੇ ਹਨ। ਧਰਮ, ਭੇਖ ਦੀ ਹਉਮੈ ਨੂੰ ਮਾਰਨਾ, ਰਾਜਸੀ ਪਦ ਤੋਂ ਉਚਾ ਉਠਣਾ, ਬਾਹੂ-ਬਲ ਨਾਲ ਨਿਮਰਤਾ ਧਾਰਨ ਕਰਨਾ; ਪਾਖੰਡ ਨੂੰ ਤਿਆਗਣਾ, ਫੌਰਟ ਕਿਰਿਆ, ਕੰਮ ਕਾਜ ਤੋਂ ਉਚੇਰਾ ਹੋਣਾ—ਕਠਨ ਹੈ। ਪਰ ਇਹ ਕਠਨ ਰਸਤਾ ਲੰਘ ਕੇ ਹੀ ਪ੍ਰੇਮ, ਜਪੁ, ਸਿਮਰਨ ਦਾ ਰਸਤਾ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਹੀ ਕਲਿਆਨ ਹੈ। ਇਹ ਸੰਤ ਦਾ ਮਾਰਗ ਹੈ। ਇਹ ਗੁਰਮੁਖ ਦਾ ਮਾਰਗ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਬਾਬਾ ਇਹਨਾਂ 'ਸੰਤਾਂ' ਤੇ 'ਗੁਰਮੁਖਾਂ' ਨੂੰ ਢੂੰਢਣ ਲਈ ਹੀ ਉਦਾਸੀ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਸਦਾ ਐਸੇ ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ ਵਿਚ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਸੰਤਾਂ ਨੂੰ ਉਭਾਰਨਾ ਹੀ ਕਲਗੀਧਰ ਦਾ ਧਰਮ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਆਪਣੀ ਛੋਹ ਨਾਲ ਸੰਤ ਬਣਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।

ਧਰਮ-ਕਰਮ ਦੀ ਥਾਂ ਭਾਉ-ਭਗਤਿ

## ਭਾਰਤ ਦੀ ਉਦਾਸੀ

ਬਾਬਾ ਆਇਆ ਤੀਰਥੇ ਤੀਰਥ ਪੁਰਬ ਸਭੇ ਫਿਰਿ ਦੇਖੈ ॥  
ਪੁਰਬ ਧਰਮ ਬਹੁ ਕਰਮ ਕਰਿ ਭਾਉ ਭਗਤਿ ਬਿਨੁ ਕਿਤੇ ਨ ਲੇਖੈ ॥  
ਭਾਉ ਨ ਬ੍ਰਹਮੈ ਲਿਖਿਆ ਚਾਰਿ ਬੇਦਿ ਸਿੰਮ੍ਰਿਤਿ ਪੜਿ ਪੇਖੈ ॥  
ਢੂੰਡੀ ਸਗਲੀ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਸਤਿਜੁਗਿ ਆਇ ਦੁਆਪਰਿ ਤ੍ਰੇਤੈ ॥  
ਕਲਿਦੁਗੁ ਏਧੁਕਾਰੈ ਹੈ ਭਰਮਿ ਭੁਲਾਈ ਬਹੁ ਬਿਧਿ ਭੇਖੈ ॥  
ਭੇਖੀ ਪ੍ਰਭੂ ਨ ਪਾਈਐ ਆਪੁ ਗਵਾਏ ਰੂਪ ਨ ਰੇਖੈ ॥  
ਗੁਰਮੁਖਿ ਵਰਨੁ ਅਵਰਨੁ ਹੋਇ ਨਿਵਚਲਣਾ ਗੁਰ ਸਿਖਿ ਵਿਸੇਖੈ ॥  
ਤਾ ਕਛੁ ਘਾਲਿ ਪਵੈ ਦਰਿ ਲੇਖੈ ॥

(ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ, ੧—੨੫)

—੧—

ਤੀਰਥ ਹਿੰਦੂ ਜਾਂ ਭਾਰਤੀ ਧਰਮ, ਸਭਿਅਤਾ, ਸਭਿਆਚਾਰ, ਧਰਮ-ਕਰਮ ਦੇ ਕੇਂਦਰ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਪ੍ਰਸਿਧ ਭਾਰਤੀ ਤੀਰਥਾਂ ਤੇ ਫੇਰੀ ਪਾਈ। ਆਪ ਨੇ ਆਪਣਾ ਦੇਸ਼ਾਟਨ ਦਾ ਪਰੋਗਰਾਮ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਣਾਇਆ

ਸੀ ਕਿ ਹਰ ਤੀਰਥ ਉਤੇ ਲਗਣ ਵਾਲੇ ਵਡੇ ਪੁਰਬ ਸਮੇਂ ਆਪ ਉਥੇ ਹੁੰਦੇ । ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਪ ਉਸ ਤੀਰਥ ਦੇ ਅਸਲ ਧਰਮ-ਕਰਮ ਨੂੰ ਵੀ ਦੇਖ ਸਕਦੇ ਅਤੇ ਆਪਣਾ ਸੰਦੇਸ਼ ਵੀ ਵਧ ਤੋਂ ਵਧ ਲੋਕਾਂ ਤੀਕ ਪੁਜਾ ਸਕਦੇ ਕਿਉਂਕਿ ਪੁਰਬਾਂ ਸਮੇਂ ਉਥੇ ਵਧ ਤੋਂ ਵਧ ਸੰਖਿਆ ਵਿਚ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਜਗਿਆਸੂ ਇਕੱਤਰ ਹੁੰਦੇ । ਤੀਰਥਾਂ ਤੋਂ ਛੁਟ, ਆਪ ਹੋਰ ਐਸੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਵਿਚਰੇ ਜੋ ਸਾਧਾਰਨ ਤੌਰ ਤੇ ਯਾਤਰਾ ਵਿਚ ਵਾਪਰੀਆਂ ਜਾਂ ਉਹਨਾਂ ਥਾਵਾਂ ਵਿਚ ਵਿਚਰੇ ਜੋ ਸੁਤੇ ਸਿਧ ਭਰਮਣ ਸਮੇਂ ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਆਈਆਂ ।

ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਉਪਰਲੀ ਪਉੜੀ ਵਿਚ ਉਸ ਤੱਤ ਵਲ ਸੰਕੇਤ ਕੀਤਾ ਹੈ ਜਿਸ ਤੇ ਗੁਰੂ ਬਾਬਾ ਜੀ ਸਾਰੇ ਤੀਰਥਾਂ ਦੇ ਤਥ ਵੇਖ ਕੇ ਪਹੁੰਚੇ । ਸੰਖੇਪ ਵਿਚ ਆਪ ਦੀ ਇਸ ਯਾਤਰਾ ਦਾ ਸਾਰ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਤੀਰਥਾਂ ਅਤੇ ਪੁਰਬਾਂ ਸਮੇਂ (ੳ) 'ਧਰਮ-ਕਰਮ' ਬਹੁਤ ਹੈ ਪਰ 'ਭਾਉ-ਭਗਤਿ' ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਪੁਰਾਤਨ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਵਿਚ ਹੀ 'ਭਾਉ ਭਗਤਿ' ਨਹੀਂ ਹੈ : (ਅ) ਭਾਰਤੀ ਤੀਰਥਾਂ ਤੇ 'ਪੁੰਧੂਕਾਰ' ਹੈ, 'ਭਰਮ-ਭੁਲਾਵਾ' ਹੈ, ਪਰ 'ਬਿਬੇਕ' ਨਹੀਂ ਹੈ, ਗਿਆਨ ਨਹੀਂ ਹੈ; (ੲ) ਭਾਰਤ ਵਿਚ 'ਭੇਖ' ਹੈ, ਪਰ 'ਤਿਆਗ' ਨਹੀਂ ਹੈ, 'ਆਪ-ਵਵਾਉਣਾ' ਨਹੀਂ ਹੈ; ਤੇ (ੳ) 'ਹਉਮੈ-ਹੰਕਾਰ' ਹੈ, 'ਨਿਵਚਲਣਾ-ਨਿਮਰਤਾ' ਨਹੀਂ ਹੈ । ਇਸ ਲਈ ਭਾਰਤੀ ਜੀਵਨ ਐਸਾ ਨਹੀਂ ਹੈ ਜੋ ਪ੍ਰਭੂ ਦਰ ਤੇ ਲੇਖੇ ਪੈ ਸਕੇ । ਗੁਰੂ ਬਾਬੇ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ 'ਭਾਉ-ਭਗਤਿ' 'ਬਿਬੇਕ' 'ਸੇਵਾ-ਤਿਆਗ'; 'ਨਿਮਰਤਾ' ਧਾਰਨ ਕਰਨਾ ਕਰਾਣਾ ਸੀ । ਇਸ ਚੌਮੁਖੀ ਦੀਪਕ ਨੂੰ ਹੀ ਨਾਮ ਮਾਰਗ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ।

ਭੱਟ ਭਿੱਖਾ ਜੀ ਜੋ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਸਮਕਾਲੀ ਸਨ, ਦੋਵੇਂ ਉਪਰਲੇ ਸੰਕੇਤ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ ਕਿ ਭਾਰਤ ਵਿਚ 'ਧਰਮ-ਕਰਮ', 'ਭਰਮ-ਭੁਲਾਵਾ', 'ਭੇਖ-ਰੇਖ', 'ਹਉਮੈ-ਹੰਕਾਰ' ਬਹੁਤ ਸੀ ਪਰ 'ਭਾਉ-ਭਗਤਿ', 'ਬੁਧ-ਬਿਬੇਕ', 'ਸੇਵਾ-ਤਿਆਗ' ਤੇ 'ਨਿਵਣ-ਖਵਣ' ਨਹੀਂ ਸੀ :—

ਰਹਿਓ ਸੰਤ ਹਉ ਟੱਲਿ ਸਾਧ ਬਹੁਤੇਰੇ ਡਿਠੇ ॥

ਸੰਨਿਆਸੀ ਤਪਸੀਅਹ ਮੁਖਹੁ ਏ ਪੰਡਿਤ ਮਿਠੇ ॥

ਬਰਸੁ ਏਕ ਹਉ ਫਿਰਿਓ ਕਿਨੈਨਹੁ ਪਰਚਉ ਲਾਯਉ ॥  
 ਕਹਤਿਅਹ ਕਹਤੀ ਸੁਣੀ ਰਹਤ ਕੋ ਖੁਸ਼ੀ ਨ ਆਯਉ ॥  
 ਹਰਿਨਾਮੁ ਛੋਡਿ ਦੂਜੈ ਲਗੇ ਤਿਨੁ ਕੇ ਗਣ ਹਉ ਕਿਆ ਕਹਉ ॥  
 ਗੁਰੁ ਦਯਿ ਮਿਲਾਯਉ ਭਿਖਿਆ ਜਿਵ ਤੂ ਰਖਹਿ ਤਿਵ ਰਹਉ ॥੨॥੨੦॥  
 (ਸਵਈਏ ਮਹਲੇ ਤੀਜੇ ਕੇ)

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵੀ ਇਸੇ ਗਲ ਦਾ ਸੰਕੇਤ ਕਰਦੇ ਹਨ: —  
 ਸ੍ਰਾਵਗ ਸੁਧ ਸਮੂਹ ਸਿਧਾਨ ਕੇ ਦੇਖਿ ਫਿਰਿਓ ਘਰ ਜੋਗ ਜਤੀ ਕੇ ॥  
 ਸੂਰ ਸੁਰਾਰਦਨ ਸੁਧ ਸੁਧਾਦਿਕ ਸੰਤ ਸਮੂਸ ਅਨੇਕ ਮਤੀ ਕੇ ॥  
 ਸਾਰੇ ਹੀ ਦੇਸ ਕੋ ਦੇਖਿ ਰਹਯੋ ਮਤ ਕੋਉ ਨ ਦੇਖੀਅਤ ਪ੍ਰਾਨਪਤੀ ਕੇ ॥  
 ਸ੍ਰੀ ਭਗਵਾਨ ਕੀ ਭਾਇ ਕ੍ਰਿਪਾ ਹੂੰ ਤੇ ਏਕ ਰਤੀ ਬਿਨੁ ਏਕ ਰਤੀ ਕੇ ॥  
 (ਅਕਾਲ ਉਸਤਤਿ)

—੨—

ਗੁਰੂ ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੇ ਦੇਸ਼ਾਟਨ ਲਈ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਮੀਲਾਂ ਦਾ ਸਫ਼ਰ ਲਗਭਗ  
 ਬਾਰਾਂ ਸਾਲ ਲਗਾ ਕੇ ਕੀਤਾ। ਆਪ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਦੀ ਸਾਰੀ ਐਟਲਸ ਤਿਆਰ  
 ਕਰਨੀ ਅਸੰਭਵ ਹੈ। ਪਰ ਰਵਾਇਤ ਦਸ ਰਹੀ ਹੈ ਕਿ ਪਰਮੁਖ ਥਾਵਾਂ ਜਿਥੇ  
 ਆਪ ਨੇ ਫੇਰੀ ਪਾਈ ਇਹ ਸਨ — ਕੁਰਕੁਸ਼ੇਤਰ, ਹਰਿਦੁਆਰ, ਬਿੰਦਰਾਬਨ,  
 ਬਨਾਰਸ, ਅਜੁਧਿਆ, ਪ੍ਰਯਾਗ, ਆਸਾਮ ਦੇਸ਼, ਜਗਨ ਨਾਥ ਪੁਰੀ, ਸੰਗਲਾਦੀਪ,  
 ਗਯਾ ਆਦਿ ਆਦਿ। ਇਹ ਪ੍ਰਸਿਧ ਤੀਰਥ ਸਨ। ਹਰ ਥਾਂ ਦੀ ਫੇਰੀ ਬਾਰੇ  
 ਰਵਾਇਤ ਨੇ ਕੁਝ ਨਾ ਕੁਝ ਸਾਂਭ ਕੇ ਰਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਹਰ ਥਾਂ ਪੇਸ਼ ਆਈ  
 ਘਟਨਾ ਬਾਰੇ ਕੋਈ ਨਾ ਕੋਈ ਗੂਜ ਹੁਣ ਵੀ ਸੁਣੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਕੋਈ ਨਾ  
 ਕੋਈ ਨਿਸ਼ਾਨ, ਯਾਦਗਾਰ ਉਥੇ ਬਾਕੀ ਵੀ ਹੈ। ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਇਹਨਾਂ  
 ਸਥਾਨਾਂ ਬਾਰੇ ਕੁਝ ਕਹਿਣਾ ਨਿਰਾ ਕਿਆਸੀ-ਕਲਪਤ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ  
 ਸਥਾਨਾਂ ਤੇ ਜੋ ਘਟਨਾਵਾਂ ਪੇਸ਼ ਆਈਆਂ ਉਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਪਰਤੱਖ ਹੈ ਕਿ ਭਾਰਤੀ  
 ਜੀਵਨ, ਧਰਨ, ਸਭਿਅਤਾ, ਸਭਿਆਚਾਰ ਵਿਚੋਂ 'ਭਾਉ-ਭਗਤਿ', 'ਬੁਧ-ਬਿਬੇਕ',

‘ਸੇਵਾ-ਤਿਆਗ’, ‘ਨਿਵਣ-ਖਵਣ’ ਦੀ ਅਣਹੋਂਦ ਸੀ ਅਤੇ ਫੌਕਾ ‘ਧਰਮ-ਕਰਮ’  
 ‘ਭਰਮ-ਭੁਲਾਵਾ’, ‘ਭੇਖ-ਰੇਖ’, ‘ਹਉਮੈ-ਹੰਕਾਰ’ ਦਾ ਬੋਲ ਬਾਲਾ ਸੀ।

ਗੁਰੂ ਬਾਬੇ ਨੇ ਨਿਝੱਕ ਆਲੋਚਨਾ ਵੀ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਪਿਆਰ ਸਹਿਤ  
 ‘ਭਾਉ-ਭਗਤੀ’ ਆਦਿ ਦਾ ਸੰਦੇਸ਼ ਵੀ ਸੁਣਾ ਦਿਤਾ।

### (ੳ) ਕੁਰਕੁਸ਼ੇਤਰ

ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਬਾਬਾ ਜੀ ਕੁਰਕੁਸ਼ੇਤਰ ਦੇ ਤੀਰਥ ਤੇ ਪੁਜੇ ਤਾਂ ਸੂਰਜ ਗ੍ਰਹਿਣ  
 ਦਾ ਦਿਨ ਸੀ, ਲੱਖਾਂ ਯਾਤਰੀ ਕੁਰਕੁਸ਼ੇਤਰ ਦੇ ਤਲਾਬ ਤੇ ਇਸਨਾਨ ਕਰ ਰਹੇ  
 ਸਨ, ਮਾਸ ਦਾ ਖਾਣਾ ਵਿਵਰਜਤ ਸੀ। ਰਵਾਇਤ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ  
 ਮਾਸ ਚਾੜ੍ਹ ਦਿਤਾ, ਲੋਕੀ ਇਹ ਦੇਖ ਕੇ ਇਕੱਠੇ ਹੋਏ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ‘ਵਾਰ  
 ਮਲਾਰ’ ਦੇ ਨਿਮਨ ਦਰਜ ਸਲੋਕ ਸੁਣਾ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਨਿਰੁਤਰ ਕੀਤਾ।

ਪਹਿਲਾਂ ਮਾਸਹੁ ਨਿੰਮਿਆ ਮਾਸੈ ਅੰਦਰਿ ਵਾਸ ॥  
 ਜੀਉ ਪਾਇ ਮਾਸੁ ਮੁਹਿ ਮਿਲਿਆ ਹੜੁ ਚੰਮੁ ਤਨੁ ਮਾਸੁ ॥  
 ਮਾਸਹੁ ਬਾਹਰਿ ਕਢਿਆ ਮੰਮਾ ਮਾਸੁ ਗਿਰਾਸੁ ॥  
 ਮੁਹੁ ਮਾਸੈ ਕਾ ਜੀਭ ਮਾਸੈ ਕੀ ਮਾਸੈ ਅੰਦਰਿ ਸਾਸੁ ॥  
 ਵਡਾ ਹੋਆ ਵੀਆਹਿਆ ਘਰਿ ਲੈ ਆਇਆ ਮਾਸੁ ॥  
 ਮਾਸਹੁ ਹੀ ਮਾਸੁ ਉਪਜੈ ਮਾਸਹੁ ਸਭੋ ਸਾਕੁ ॥  
 ਸਤਿਗੁਰਿ ਮਿਲਿਐ ਹੁਕਮੁ ਬੁਝੀਐ ਤਾਕੋ ਆਵੈ ਰਾਸਿ ॥  
 ਆਪਿ ਛੁਟੇ ਨਹ ਛੁਟੀਐ ਨਾਨਕ ਬਚਨ ਬਿਣਾਸੁ ॥੧॥

ਮ: ੧

ਮਾਸੁ ਮਾਸੁ ਕਰਿ ਮੂਰਖੁ ਝਗੜੇ ਗਿਆਨੁ ਧਿਆਨੁ ਨਹੀ ਜਾਣੈ ॥  
 ਕਉਣੁ ਮਾਸੁ ਕਉਣੁ ਸਾਗੁ ਕਹਾਵੈ ਕਿਸ ਮਹਿ ਪਾਪ ਸਮਾਣੈ ॥  
 ਗੈਂਡਾ ਮਾਰਿ ਹੋਮ ਜਗ ਕੀਏ ਦੇਵਤਿਆਂ ਕੀ ਬਾਣੈ ॥  
 ਮਾਸੁ ਛੋਡਿ ਬੈਸਿ ਨਕੁ ਪਕੜਹਿ ਰਾਤੀ ਮਾਣਸ ਖਾਣੈ ॥

ਪਾਂਡੇ ਤੂ ਜਾਣੈ ਹੀ ਨਾਹੀ ਕਿਥਹੁ ਮਾਸੁ ਉਪੰਨਾ ॥  
 ਤੋਇਅਹੁ ਅੰਨੁ ਕਮਾਦੁ ਕਪਾਹੁ ਤੋਇਅਹੁ ਤਿਭਵਣੁ ਗੰਨਾ ॥

ਤੋਆ ਆਖੈ ਹਉ ਬਹੁ ਬਿਧਿ ਹਛਾ ਤੋਐ ਬਹੁਤੁ ਬਿਕਾਰਾ ॥

ਏਤੇ ਰਸ ਛੋਡਿ ਹੋਵੈ ਸੰਨਿਆਸੀ ਨਾਨਕੁ ਕਹੈ ਵਿਚਾਰਾ ॥੨॥

ਕੁਰਕੁਸ਼ੇਤਰ ਪਹਿਲਾ 'ਤੀਰਥ' ਸੀ ਜਿਥੇ ਗੁਰੂ ਬਾਬਾ ਜੀ ਗਏ । ਕੀ ਮਾਸ ਖਾਣ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਜਾਂ ਵਿਰੁਧ ਗਲ ਬਾਤ ਹੋ ਕੇ ਕੁਰਕੁਸ਼ੇਤਰ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਸਮਾਪਤ ਹੋ ਗਈ ? ਨਹੀਂ ! 'ਕੁਰਕੁਸ਼ੇਤਰ' ਆਪ ਇਕ ਚਿੰਨ੍ਹ ਹੈ, ਇਸ ਦੇ ਆਪਣੇ ਅਰਥ ਜੀਵਨ ਦੇ ਧਰਮ ਜੁੱਧ ਦੇ ਹਨ, 'ਸੂਰਜ ਗ੍ਰਹਿਣ' ਦੀ ਕਥਾ ਇਕ ਚਿੰਨ੍ਹ ਹੈ, ਇਸ ਦਾ ਭਾਵ 'ਧਰਮ-ਅਧਰਮ' ਦਾ ਯੁਧ ਹੈ । 'ਗੀਤਾ' ਇਕ ਚਿੰਨ੍ਹ ਹੈ, ਇਹ 'ਹਿੰਸਾ-ਅਹਿੰਸਾ' ਦਾ ਨਿਰਣਾ ਹੈ, ਇਕ 'ਧਰਮ' ਲਈ ਹਿੰਸਾ ਨੂੰ ਪਾਪ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦੀ, 'ਮਾਸ' ਇਕ ਚਿੰਨ੍ਹ ਹੈ, ਇਹ ਵੀ 'ਹਿੰਸਾ-ਅਹਿੰਸਾ' ਦਾ ਨਿਰਣਾ ਹੈ । 'ਗੁਰੂ ਬਾਬਾ' ਜੀ ਨੇ ਗਲ 'ਧਰਮ-ਅਧਰਮ' ਦੀ ਕਰਨੀ ਸੀ । ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਹੋਰ ਕੀ ਗਲਾਂ ਹੋਈਆਂ ਹੋਣ । 'ਮਾਸ' ਵਾਲੇ ਇਹ ਸ਼ਲੋਕ 'ਮਲਾਰ' ਦੀ ਉਸ 'ਵਾਰ' ਵਿਚ ਹਨ ਜਿਸ ਵਿਚ ਇਹ ਸਤਰਾਂ ਵੀ ਹਨ :

(ੳ) ਤੀਰਥ ਧਰਮ ਵੀਚਾਰ ਨਾਵਣ ਪੁਰਬਾਣਿਆਂ ॥

(ਅ) ਦਸ ਅਵਤਾਰੀ ਰਾਮੁ ਰਾਜਾ ਆਇਆ ॥

ਦੈਤਾ ਮਾਰੇ ਧਾਇ ਹੁਕਮਿ ਸਬਾਇਆ ॥

(ੲ) ਆਪੇ ਛਿੰਝ ਪਵਾਇ ਮਲਾ ਖਾੜਾ ਰਚਿਆ ॥

ਲਥੇ ਭੜਬੂ ਪਾਇ ਗੁਰਮੁਖਿ ਮਚਿਆ ॥

ਮਨਮੁਖ ਮਾਰੇ ਪਛਾਣਿ ਮੂਰਖ ਕਚਿਆ ॥

ਆਪਿ ਭਿੜੈ ਮਾਰੇ ਆਪਿ ਕਾਰਜ ਰਚਿਆ ॥

'ਮਾਸ' ਦੀ 'ਹਿੰਸਾ-ਅਹਿੰਸਾ' ਤੋਂ ਘਬਰਾਉਂਦੇ ਕਿਉਂ ਹੋ ? 'ਧਰਮ' ਲਈ ਹਿੰਸਾ 'ਜੁਧ' ਜੰਗ ਹੈ ! ਫਿਰ 'ਆਪਿ ਭਿੜੈ', 'ਮਾਰੇ ਆਪਿ', 'ਆਪਿ ਕਾਰਨ ਰਚਿਆ' ਕੌਣ ਮਰਦਾ ਹੈ ? ਕੌਈ ਨਹੀਂ ! ਆਪ ਪਰਮਾਤਮਾ ਹੀ ਸਭ ਕੁਝ ਹੈ ? ਨਿਰੇ 'ਹਿੰਸਾ-ਅਹਿੰਸਾ' 'ਭਖ-ਅਭਖ' ਵਿਚ ਨਾ ਫਸੇ ਰਹੋ । ਅਧਰਮ ਵਿਰੁਧ ਯੁਧ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ । 'ਗੁਰੂ ਬਾਬੇ' ਨੇ ਮੁੜ ਗੀਤਾ ਸੁਣਾ



ਦਿਤੀ। 'ਮਾਸ' ਦਾ ਝਗੜਾ ਤੇ ਇਕ 'ਚਿੰਨ੍ਹ-ਨਾਟਕ' ਹੈ। 'ਧਰਮ-ਜੁਧ' ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ 'ਸੂਰਜ-ਗ੍ਰਹਿਣ' ਦਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨਿਰਾ 'ਅੰਧ-ਅੰਧਾਰ' ਜਾਂ 'ਭਰਮ-ਭੁਲਾਵਾ' ਹੈ। 'ਕੁਰਕੁਸ਼ੇਤਰ' ਦਾ ਇਸ਼ਨਾਨ ਤਾਂ 'ਧਰਮ-ਜੁਧ' ਵਿਚ ਜੂਝਣ ਦਾ ਇਸ਼ਨਾਨ ਹੈ ਨਹੀਂ ਤੇ ਉਹ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕੇਵਲ 'ਰਸਮੀ ਧਰਮ ਕਰਮ' ਹੈ, 'ਮਾਸ' ਨਾ ਖਾਣਾ, ਨਿਰਾ 'ਭੇਖ' ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ 'ਹ ਉਮੈ-ਹੰਕਾਰ' ਸੀ। ਬਾਬੇ ਦਾ ਸੰਦੇਸ਼ ਸੀ ਜੀਵਨ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਧਰਮ ਅਤੇ ਅਧਰਮ ਦੇ ਜੁਧ ਵਿਚ ਹਿੰਸਾ-ਅਹਿੰਸਾ ਦਾ ਭਰਮ ਕਢ ਕੇ ਧਰਮ ਲਈ ਲੜਨਾ ਹੈ। ਕੁਰਕੁਸ਼ੇਤਰ ਦੇ ਸਰੋਵਰ ਦਾ ਇਸ਼ਨਾਨ ਅਧਰਮ ਵਿਰੁੱਧ ਲੜਨ ਵਿਚ ਹੈ।

### (ਅ) ਹਰਿਦੁਆਰ

ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਬਾਬਾ ਜੀ ਹਰਿਦੁਆਰ ਪਹੁੰਚੇ ਤਾਂ ਵਿਸਾਖੀ ਦਾ ਦਿਨ ਸੀ। ਰਵਾਇਤ ਹੈ ਕਿ ਲਖਾਂ ਯਾਤਰੂ ਇਸ ਪੁਰਬ ਤੇ 'ਹਰਿ ਕੀ ਪਉੜੀ' ਤੋਂ ਸੂਰਜ-ਮੰਡਲ ਵਿਚ ਵਸਦੇ ਪਿਤਰਾਂ ਨੂੰ ਪਾਣੀ ਦੇ ਰਹੇ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਬਾਬੇ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਖੇਤਾਂ ਵਲ ਪਾਣੀ ਦੇਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਇਹ ਨਾਟਕ ਹੋਇਆ। ਸੰਦੇਸ਼ ਹੈ ਕਿ ਪਾਣੀ ਤੇ ਖੇਤਾਂ ਨੂੰ ਦੇਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ, ਸੂਰਜ ਨੂੰ ਨਹੀਂ।

'ਹਰਿਦੁਆਰ' 'ਸ਼ਿਵ' ਦੀਆਂ ਜਟਾਂ ਵਿਚ ਉਤਰੀ 'ਗੰਗਾਂ' ਦੇ ਕੰਢੇ ਤੇ ਪ੍ਰਸਿਧ ਸ਼ਹਿਰ ਹੈ। ਇਥੋਂ ਸਭ ਦੀ ਕਲਿਆਨ ਹੋਣੀ ਹੈ। ਇਹ 'ਸ਼ਿਵਮ' ਕੇਂਦ੍ਰ ਹੈ। ਕਲਿਆਨ 'ਖੇਤੀ' ਵਿਚ ਹੈ। 'ਖੇਤੀ' ਅੰਨ ਦੀ ਲੋੜੀਏ ਅਤੇ 'ਖੇਤੀ' ਮਨ ਦੀ ਵੀ ਲੋੜੀਏ—

ਮਨ ਹਾਲੀ ਕਿਰਸਾਣੀ ਕਰਣੀ, ਸਰਮੁ ਪਾਣੀ, ਤਨੁ ਖੇਤੁ ॥  
 ਨਾਮੁ ਬੀਜੁ, ਸੰਤੋਖੁ ਸੁਹਾਗਾ, ਰਖੁ ਗਰੀਬੀ ਵੇਸੁ ॥  
 ਭਾਉ ਕਰਮ ਕਰਿ ਜੰਮਸੀ, ਸੇ ਘਰ ਭਾਗਠ ਦੇਖੁ ॥ ੧ ॥

(ਸੋਰਠਿ ਮ: ੧)

ਸੁਆਲ ਇਸ ਧਰਤੀ ਨੂੰ 'ਸ਼ਿਵਮ' ਦੇਣ ਦਾ ਹੈ, ਨਾ ਕਿ 'ਸੂਰਜ-ਮੰਡਲ' ਨੂੰ। ਸੁਆਲ 'ਧਰਤੀ' ਦੇ ਵਾਸੀਆਂ ਦੇ 'ਸ਼ਿਵਮ' ਦਾ ਹੈ ਨਾ ਕਿ 'ਪਿਤਰਾਂ ਦੇ ਸ਼ਿਵਮ' ਦਾ ਹੈ। 'ਧਰਤੀ' ਦੇ ਜੀਵਾਂ ਲਈ 'ਸਰਮੁ ਪਾਣੀ' ਨੂੰ ਵਰਤਣਾ ਹੈ, ਗ੍ਰਹਿਸਤ ਵਿਚ ਪਰਵਿਰਤ ਹੋਣਾ ਹੈ, ਜੀਵਨ ਘੱਲ ਕਰਨਾ ਹੈ। 'ਖੇਤੀ' ਖੁਸ਼ਹਾਲ ਜੀਵਨ ਦਾ ਚਿੰਨ੍ਹ ਹੈ। ਸੌਰਠਿ ਰਾਗ ਵਿਚ ਹੀ ਗੁਰੂ ਬਾਬੇ ਨੇ 'ਪਾਣੀ' ਦਾ ਰੂਪ ਵੀ ਦਸਿਆ ਹੈ। 'ਪਾਣੀ' ਇਸ ਗਲ ਦਾ ਸੂਚਕ ਹੈ।

ਜਿਸੁ ਜਲ ਨਿਧਿ ਕਾਰਣਿ ਤੁਮ ਜਗਿ ਆਏ,  
ਸੋ ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਗੁਰ ਪਾਹੀ ਜੀਉ ॥  
ਛੋਡਹੁ ਵੇਸੁ ਭੇਖ ਚਤੁਰਾਈ,  
ਦੁਬਿਧਾ ਇਹੁ ਫਲੁ ਨਾਹੀ ਜੀਉ ॥ ੧ ॥  
ਮਨ ਰੇ ਥਿਰੁ ਰਹੁ ਮਤੁ ਕਤ ਜਾਹੀ ਜੀਉ ॥  
ਬਾਹਰਿ ਦੂਢਤ ਬਹੁਤੁ ਦੁਖੁ ਪਾਵਹਿ,  
ਘਰਿ ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਘਟ ਮਾਹੀ ਜੀਉ ॥ ਰਹਾਉ ॥  
ਅਵਗੁਣ ਛੋਡਿ ਗੁਣਾ ਕਉ ਧਾਵਹਿ,  
ਕਰਿ ਅਵਗੁਣ ਪਛੁਤਾਹੀ ਜੀਉ ॥  
ਸਰ ਅਪਸਰ ਕੀ ਸਾਰ ਨ ਜਾਣਹਿ  
ਫਿਰਿ ਫਿਰਿ ਕੀਚ ਬੁਢਾਹੀ ਜੀਉ ॥ ੨ ॥  
ਅੰਤਰਿ ਮੈਲੁ ਲੋਭ ਬਹੁ ਝੂਠੇ  
ਬਾਹਰਿ ਨਾਵਹੁ ਕਾਹੀ ਜੀਉ ॥  
ਨਿਰਮਲ ਨਾਮੁ ਜਪਹੁ ਸਦ ਗੁਰਮੁਖਿ  
ਅੰਤਰ ਕੀ ਗਤਿ ਤਾਹੀ ਜੀਉ ॥ ੩ ॥  
ਪਰਹਰਿ ਲੋਭੁ ਨਿੰਦਾ ਕੂੜੁ ਤਿਆਗਹੁ,  
ਸਚੁ ਗੁਰ ਬਚਨੀ ਫਲੁ ਪਾਹੀ ਜੀਉ ॥  
ਜਿਉ ਭਾਵੈ ਤਿਉ ਰਾਖਹੁ ਹਰਿ ਜੀਉ  
ਜਨ ਨਾਨਕ ਸਬਦਿ ਸਲਾਹੀ ਜੀਉ ॥੪॥੬॥

ਹਰਿ, ਸਿਵ, ਹਰਿ ਕੀ ਪਉੜੀ, ਹਰਿ ਦੁਆਰ, ਪਾਣੀ, ਇਸ਼ਨਾਨ ਖੇਤ ਸਭ ਚਿੰਨ੍ਹ ਹਨ। ਇਹ ਚਿੰਨ੍ਹ ਹਨ ਖੁਸ਼ਹਾਲ ਜੀਵਨ ਦੇ, ਸਿਵਮ, ਖੁਸ਼ਹਾਲੀ, ਮਿਹਨਤ, ਕਿਰਸਾਣੀ ਦੇ। 'ਨਾਮ-ਧਰਮ' ਖੁਸ਼ਹਾਲੀ ਹੈ। ਜੀਵਨ-ਘੋਲ ਹੈ, ਜੀਵਨ ਕਲਿਆਨ ਹੈ। ਸੂਰਜ ਪੂਜਾ, ਪਿਤਰ-ਪੂਜਾ, ਸਰੀਰਕ ਇਸ਼ਨਾਨ ਨਿਰਾ ਭੇਖ ਹੈ, ਭਰਮ ਹੈ, ਹਉਮੈ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਤੀਕ ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਅਸਲੀਅਤ ਨੂੰ ਨਾ ਸਮਝਿਆ ਜਾਏ। 'ਗੁਰੂ-ਬਾਬੇ' ਨੇ ਅਸਲੀਅਤ ਸਮਝਾਈ। ਨਾਮ ਜਪੋ, ਕਿਰਤ ਕਰੋ (ਖੇਤੀ ਦੀ), ਵੰਡ ਛਕੋ।

### (ੲ) ਬਿੰਦਰਾਬਨ

'ਬਿੰਦਰਾਬਨ' ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਦੀ ਧਰਤੀ ਹੈ, ਇਹ ਰਾਸਾਂ ਦੀ ਭੂਮੀ ਹੈ, ਇਹ ਨਚਣ ਦੀ ਧਰਤੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਬਾਬੇ ਨੇ ਕਰਮ ਕਾਂਡੀ ਭਰਮ, ਭੇਖ, ਹਉਮੈ ਦੀਆਂ ਰਾਸਾਂ ਦੇਖੀਆਂ। ਗੁਰੂ ਬਾਬੇ ਨੇ ਸਮਝਾਇਆ ਕਿ 'ਰਾਸ' ਤੇ 'ਸਮਾ' ਪਾ ਰਹਿਆ ਹੈ, ਰਾਸ ਤੇ ਪਵਣ, ਪਾਣੀ, ਅਗਨੀ, ਧਰਤੀ, ਇੰਦ ਪਾ ਰਹੇ ਹਨ, ਰਾਸ ਤੇ 'ਗਿਆਨੀ' ਪਾਂਦੇ ਹਨ। (ਵੇਖੋ 'ਵਾਰ ਆਸਾ' ਵਿਚੋਂ ਚੌਥੀ ਤੇ ਪੰਜਵੀਂ ਪਉੜੀ ਤੇ ਸਲੋਕ)।

'ਰਾਸ' ਹੈ 'ਮ ਲਕ ਦੇ ਦੁਆਲੇ ਘੁੰਮਣਾ, ਨਚਣਾ। ਇਹ ਚਿੰਨ੍ਹ ਹੈ 'ਹੁਕਮ ਪਾਲਣ' ਦਾ। ਘੜੀਆਂ, ਪਹਿਰ, ਪਉਣ, ਪਾਣੀ, ਬੈਸੰਤਰੁ, ਚੰਦ, ਸੂਰਜ ਤੇ ਅਵਤਾਰ (ਰਾਮ, ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ) ਸਭ ਰਾਸ ਪਾਉਂਦੇ ਰਹੇ — ਪ੍ਰਭੂ ਹੁਕਮ ਵਲ ਤੁਰ ਕੇ, ਪ੍ਰਭੂ ਭੈ ਵਿਚ ਰਹਿ ਕੇ, ਗਿਆਨ ਨਾਲ ਜੀਵਨ ਬਤੀਤ ਕਰ ਕੇ।

(ੳ) ਭੈ ਵਿਚਿ ਪਵਣੁ ਵਹੈ ਸਦਵਾਉ ॥

ਭੈ ਵਿਚਿ ਚਲਹਿ ਲਖ ਦਰੀਆਉ ॥ ਇਹ ਰਾਸ ਹੈ।

(ਅ) ਘੜੀਆ ਸਭੇ ਗੋਪੀਆ ਪਹਰ ਕੰਨੁ ਗੋਪਾਲ ॥

ਗਹਣੇ ਪਉਣੁ ਪਾਣੀ ਬੈਸੰਤਰੁ ਚੰਦੁ ਸੂਰਜੁ ਅਵਤਾਰ ॥

—ਇਹ ਰਾਸ ਹੈ।

(ੲ) ਗਿਆਨੁ ਨ ਗਲੀਈ ਦੂਚੀਐ ਕਥਨਾ ਕਰਤਾ ਸਾਰੁ ॥  
 ਕਰਮਿ ਮਿਲੈ ਤਾ ਪਾਈਐ ਹੋਰ ਹਿਕਮਤਿ ਹੁਕਮੁ ਖੁਆਰੁ ॥  
 —ਇਹ ਰਾਸ ਹੈ ।

(ੳ) ਨਚਣੁ ਕੁਦਣੁ ਮਨ ਕਾ ਚਾਉ ॥  
 ਨਾਨਕ ਜਿਨੁ ਮਨਿ ਭਉ ਤਿਨੁ ਮਨਿ ਭਾਉ ॥  
 —ਇਹ ਰਾਸ ਹੈ :

ਪ੍ਰਭੂ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ ਕਰਨਾ ਲੋਚਦੇ ਹੋ — ਹੁਕਮ ਰਜਾ ਵਿਚ ਚਲੋ, ਭੈ ਵਿਚ ਰਹੋ, ਘੜੀ ਪਲ ਸਿਮਰਨ ਵਿਚ ਰਹੋ, ਗਿਆਨੀ ਹੋ ਕੇ ਵਿਚਾਰੋ । ਹਿਕਮਤ-ਸਿਆਣਪ ਛੱਡੋ, ਕਰਮ-ਬਖਸ਼ ਦਾ ਦਰ ਤਕੋ, ਭੈ-ਭਉ ਵਿਚ ਜੀਵੋ । ਇਹ ਰਾਸ ਹੈ, ਨਾਚ ਹੈ । ਇਹ ਪ੍ਰੇਮ ਹੈ, ਇਸ਼ਕ ਹੈ । ਇਹ ਰੀਝਾਣਾ ਹੈ । ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਭੈ-ਹੁਕਮ ਵਿਚ ਕਰਮਸ਼ੀਲ ਸੀ, ਰਾਮ ਭੈ-ਹੁਕਮ ਵਿਚ ਕਰਮਸ਼ੀਲ ਸੀ, ਧਰਮ-ਅਧਰਮ ਦਾ ਨਿਰਨਾ ਕਰ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਰਾਸ ਪਾਈ ।

### (ੴ) ਬਨਾਰਸ

ਬਨਾਰਸ—ਵਾਰਾਨਸੀ, ਸ਼ਿਵ-ਨਗਰੀ ਹੈ, ਗੰਗਾ ਦੇ ਕੰਢੇ ਹੈ । ਇਹ ਭਾਰਤੀ ਵਿਦਿਆ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਹੈ, ਪੰਡਿਤ-ਸਭਿਅਤਾ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਸੀ, ਬ੍ਰਾਹਮਣੀ-ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੀ ਸੰਸਥਾ ਹੈ । ਪਰ ਇਹ ਰਾਮਾ ਨੰਦ, ਕਬੀਰ, ਰਵਿਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਧਰਤੀ ਸੀ ।

ਪੁਰਾਤਨ ਜਨਮ ਸਾਖੀ ਦੀ ਗਵਾਹੀ ਤੋਂ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਬਨਾਰਸ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਬਾਬੇ ਨੇ ਬਸੰਤ ਰਾਗ ਗਾਵਿਆ ਸੀ । ਰਾਮਾ ਨੰਦ ਜੀ ਨੇ ਵੀ ਬਸੰਤ ਰਾਗ ਵਿਚ ਇਥੇ ਧੁਨ ਉਠਾਈ ਸੀ—

ਏਕ ਦਿਵਸ ਮਨਿ ਭਈ ਉਮੰਗ ॥  
 ਘਸਿ ਚੰਦਨ ਚੌਆ ਬਹੁ ਸੁਗੰਧ ॥  
 ਪੂਜਨ ਚਾਲੀ ਬ੍ਰਹਮ ਠਾਇ ॥  
 ਸੋ ਬ੍ਰਹਮੁ ਬਤਾਇਓ ਗੁਰ ਮਨ ਹੀ ਮਾਹਿ ॥੧॥

ਜਹਾ ਜਾਈਐ ਤਹ ਜਲ ਪਖਾਨ ॥  
 ਤੂ ਪੂਰਿ ਰਹਿਓ ਹੈ ਸਭ ਸਮਾਨ ॥  
 ਬੇਦ ਪੁਰਾਨ ਸਭ ਦੇਖੇ ਜੋਇ ॥  
 ਉਹਾਂ ਤਉ ਜਾਈਐ ਜਉ ਈਹਾਂ ਨ ਹੋਇ ॥੨॥

‘ਬ੍ਰਹਮ-ਪੂਜਾ’ ਤੇ ਹੋਰ ਚੀਜ਼ ਹੈ, ਇਹ ਕਿਸੇ ‘ਬ੍ਰਹਮ ਠਾਇ’ ਮੰਦਰ ਵਿਚ ਪੂਜਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ‘ਬ੍ਰਹਮ ਤੇ ਸਰਬ-ਬਿਆਪਕ’ ਹੈ। ਉਸ ਦੀ ਪੂਜਾ ਹਰ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਵਸਦੇ ਬ੍ਰਹਮ ਦੀ ਪੂਜਾ ਹੀ ਹੈ। ਬਸੰਤ ਹੈ, ਹਿਰਦੇ ਦੀ ਧਰਤੀ ਨੂੰ ਜੋਧੋ, ਤੇ ਇਸ ਵਿਚ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਸਿੰਚੋ।

ਮਹਲਾ ੧ ਬਸੰਤੁ ਹਿੰਡੋਲ

ਸਾਲਗ੍ਰਾਮ ਬਿਪ ਪੂਜਿ ਮਨਾਵਹੁ ਸੁਕ੍ਰਿਤੁ ਤੁਲਸੀ ਮਾਲਾ ॥  
 ਰਾਮ ਨਾਮੁ ਜਪਿ ਬੇੜਾ ਬਾਧਹੁ ਦਇਆ ਕਰਹੁ ਦਇਆਲਾ ॥੧॥  
 ਕਾਹੇ ਕਲਰਾ ਸਿੰਚਹੁ ਜਨਮੁ ਗਵਾਵਹੁ ॥  
 ਕਾਚੀ ਢਹਗਿ ਦਿਵਾਲ ਕਾਹੇ ਗਚੁ ਲਾਵਹੁ ॥੧॥ ਰਹਾਉ ॥  
 ਕਰ ਹਰਿ ਹਟ ਮਾਲ ਟਿੰਡ ਪਰੋਵਹੁ ਤਿਸੁ ਭੀਤਰਿ ਮਨ ਜੋਵਹੁ ॥  
 ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਸਿੰਚਹੁ ਭਰਹੁ ਕਿਆਰੇ, ਤਉ ਮਾਲੀ ਕੇ ਹੋਵਹੁ ॥ ੨ ॥  
 ‘ਬ੍ਰਹਮ-ਪੂਜਾ’ ‘ਮਾਨਵ-ਪੂਜਾ’ ਹੈ, ਨਾਮ ਸਿਮਰਨ ਹੈ, ਮਨ-ਸਾਧਨਾ ਹੈ।

‘ਵਿਦਵਤਾ’ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ‘ਓਅੰਕਾਰ’ ਹੈ —

‘ਲਿਖੁ ਰਾਮ ਨਾਮ ਗੁਰਮੁਖ ਗੋਪਾਲ ॥’

(ਹ) ਹੋਰ ਕੇਂਦਰ

ਪਹਿਲੀ ਉਦਾਸੀ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਜੀ ਸ਼ਿਵ ਕੇਂਦਰਾਂ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਕੇਂਦਰਾਂ ਤੇ ਗਏ। ਸ਼ਿਵ ਭਗਤੀ ਕਈ ਰੂਪ ਧਾਰਨ ਕਰ ਚੁਕੀ ਸੀ। ਗੰਗਾ, ਬਨਾਰਸ ਸ਼ਿਵ ਭਗਤੀ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿਧ ਕੇਂਦਰ ਸਨ। ਪਰ ਜੋਗੀ ਵੀ ਸ਼ਿਵ ਦਾ ਇਕ ਰੂਪ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਇਸ ਉਦਾਸੀ ਵਲੋਂ ਗੌਰਖ ਮਤੇ ਵੀ ਗਏ ਜਿਸ ਦਾ ਨਾਂ ਮਗਰੋਂ ਨਾਨਕ ਮਤਾ ਹੋਇਆ। ਇਥੇ ਜੋ ਗਲ ਆਪ ਨੇ ਦਿੜ੍ਹ ਕਰਾਈ ਉਸ ਦਾ

ਵਿਸਥਾਰ ਅਗਲੀ ਉਦਾਸੀ ਦੇ ਸਿਰਲੇਖ ਥਲੇ ਹੋਵੇਗਾ । ਕੁਰਕੁਸ਼ੇਤਰ, ਬਿੰਦਰਾਬਨ, ਅਯੁਧਿਆ, ਜਗਨਨਾਥ ਪੁਰੀ ਆਦਿ ਵੈਸ਼ਨਵ ਕੇਂਦਰ ਸਨ । ਇਹਨਾਂ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਰਾਮ ਭਗਤੀ ਜਾਂ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਭਗਤੀ ਦਾ ਜੋਰ ਸੀ । ਗਯਾ ਬੁਧ ਧਰਮ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਸੀ । ਸੰਗਲਾਦੀਪ ਦਾ ਸ਼ਿਵਨਾਭ ਵੀ ਸ਼ਿਵ ਭਗਤ ਹੋਣਾ ਹੈ । ਇਹ ਵੀ ਜੋਗ ਪ੍ਰਭਾਵ ਹੇਠ ਸੀ । ਭਾਵੇਂ ਪ੍ਰਾਣ ਸੰਗਲੀ ਗੁਰੂ ਬਾਬੇ ਦੀ ਰਚਨਾ ਨਹੀਂ ਪਰ ਇਹ ਪੁਸਤਕ ਇਸ ਗਲ ਦਾ ਸੰਕੇਤ ਜ਼ਰੂਰ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਬਾਬੇ ਨੇ ਸੰਗਲਾਦੀਪ ਵਿਚ ਜੋਗ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕੀਤੀ । ਜੋਗ ਵੀ ਸ਼ਿਵ ਭਗਤੀ ਦਾ ਤੇ ਬੋਧ ਭਗਤੀ ਦਾ ਰੂਪ ਸੀ ।

ਜਿਵੇਂ ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਭਗਤੀ ਦੀ ਪਰੰਪਰਾ ਵਿਗੜਦੀ ਵਿਗੜਦੀ ਪੂਜਾ, ਨਾਚਾਂ ਤੇ ਰਾਸਾਂ ਦਾ ਰੂਪ ਧਾਰਨ ਕਰ ਗਈ ਸੀ, ਸ਼ਿਵ ਭਗਤੀ ਵੀ ਕਈ ਰੂਪ ਧਾਰਨ ਕਰ ਗਈ ਸੀ । ਇਹੋ ਜੋਗ ਦਾ ਰੂਪ ਵੀ ਧਾਰਨ ਕਰ ਗਈ । ਗੁਰੂ ਬਾਬੇ ਨੇ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਕੇਂਦਰਾਂ ਤੇ ਆਪਣਾ ਸੁਨੇਹਾ ਸੁਣਾਇਆ ।

ਆਸਾਮ ਬੰਗਾਲ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਭਗਤੀ ਵੀ ਪਰਚਲਤ ਸੀ । ਜੈ ਦੇਵ (ਚੈਤੰਨਯ ਮਹਾਂਪ੍ਰਭੂ) ਇਸ ਗਲ ਦੇ ਲਖਾਇਕ ਹਨ । ਪਰ ਅਸਲੋਂ ਇਹ ਸ਼ਕਤੀ ਉਪਾਸ਼ਨਾ ਦੇ ਕੇਂਦਰ ਸਨ ਜਿਸ ਦਾ ਵਿਗੜਿਆ ਰੂਪ ਜਾਦੂ-ਟੂਣੇ, ਜੰਤਰ, ਮੰਤਰ, ਤੰਤਰ ਆਦਿ ਸਨ । ਸਾਕਤਾਂ ਨਾਲ ਗੁਰੂ ਬਾਬੇ ਦੀ ਜੋ ਗਲਬਾਤ ਹੋਈ ਉਸ ਦਾ ਰੂਪ 'ਨੂਰਸ਼ਾਹ ਨਾਲ ਵਾਰਤਾਲਾਪ' ਹੈ ।

### (ਕ) ਨੂਰਸ਼ਾਹ ਨਿਸਤਾਰ

ਰਵਾਇਤ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ-ਬਾਬਾ ਤੇ ਭਾਈ ਮਰਦਾਨਾ ਕਾਮ ਰੂਪ (ਆਸਾਮ) ਵਿਚ ਪੁਜੇ । ਉਥੇ ਜਾਦੂਗਰਨੀਆਂ ਤੇ ਜੰਤਰ ਮੰਤਰ ਕਰਨ ਵਾਲੀਆਂ ਦਾ ਰਾਜ ਸੀ । ਨੂਰਸ਼ਾਹ ਜਾਦੂਗਰਨੀਆਂ ਦੀ ਰਾਣੀ ਸੀ । ਉਸ ਨੇ ਮਰਦਾਨੇ ਨੂੰ ਲੇਲਾ ਬਣਾ ਕੇ ਬੰਨ੍ਹ ਦਿਤਾ । ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਜਾ ਕੇ ਜਾਦੂਗਰਨੀਆਂ ਦੇ ਪੰਜੇ ਤੋਂ ਛੁਡਾਇਆ ਅਤੇ ਜਾਦੂਗਰਨੀਆਂ ਦੇ ਨਿਸਤਾਰੇ ਲਈ ਸ਼ਾਹ ਪ੍ਰਭੂ ਨੂੰ ਵਸ ਕਰਨ ਲਈ ਸੱਚਾ ਜਾਦੂ ਸਮਝਾਇਆ ਜਿਸ ਦਾ ਰੂਪ ਅੰਦਰੇ ਦਾ ਗੁਣ ਦੁਆਰਾ ਵਿਕਾਸ ਸੀ । ਖੂਬੀ ਸਭ ਤੋਂ ਉਤਮ ਜਾਦੂ ਹੈ ।

- (ੳ) ਸਹੁ ਨੇੜੈ ਧੰਨ ਕੰਮਲੀਏ ਬਾਹਰੁ ਕਿਆ ਢੂਢੇਹਿ ॥
- (ਅ) ਭੈ ਕੀਆ ਦੇਹਿ ਸਲਾਈਆ ਨੈਣੀ ਭਾਵ ਕਾ ਕਰਿ ਸੀਗਾਰੋ ॥
- (ੲ) ਵਿਣੁ ਕਰਮਾ ਕਿਛੁ ਪਾਈਐ ਨਾਹੀ ਜੈ ਬਹੁਤੇਰਾ ਧਾਵੇ ॥
- (ਸ) ਲਬ ਲੋਭ ਅਹੰਕਾਰ ਕੀ ਮਾਤੀ ਮਾਇਆ ਮਾਹਿ ਸਮਾਣੀ ॥  
ਇਨੀ ਬਾਤੀ ਸਹੁ ਪਾਈਐ ਨਾਹੀ ਭਈ ਕਾਮਣਿ ਇਆਣੀ ॥
- (ਹ) ਜੋ ਕਿਛੁ ਕਹੇ ਸੋ ਭਲਾ ਕਰਿ ਮਾਨੀਐ ਹਿਕਮਤਿ ਹੁਕਮੁ ਚੁਕਾਈਐ ॥
- (ਕ) ਆਪੁ ਗਵਾਈਐ ਤਾ ਸਹੁ ਪਾਈਐ ਅਉਰੁ ਕੈਸੀ ਚਤੁਰਾਈ ॥

ਇਹ ਸਾਕਤਾਂ ਦਾ ਦੇਸ਼ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਬਾਬਾ ਜੀ ਸਮਝਾ ਰਹੇ ਹਨ ਕਿ ਸਭ ਤੋਂ ਮਹਾਨ ਸ਼ਕਤੀ ਅੰਦਰਲੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਹੈ, ਅੰਦਰ ਗੁਣਾਂ ਦਾ ਸੰਚਾਰ ਹੈ। ਇਸ ਸੁੰਦਰਤਾ ਕਰਕੇ ਸਭ ਕੋਈ ਵਸ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

### (ਖ) ਕੌਡਾ ਰਾਖਸ਼

ਗੁਰੂ ਬਾਬਾ ਜੀ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੀਆਂ ਕੁਝ ਐਸੀਆਂ ਜਾਤੀਆਂ ਵਿਚ ਵੀ ਵਿਚਰੇ ਜੋ ਜਾਂਗਲੀ ਸਨ ਅਤੇ ਸਭਿਅਤਾ, ਸਭਿਆਚਾਰ ਤੋਂ ਦੂਰ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਆਹਾਰ ਮਾਸ ਖਾਣਾ ਸੀ। ਉਹ ਜੰਗਲੀ ਜਾਨਵਰਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰ ਕੇ ਖਾਂਦੇ ਸਨ। ਕੌਡਾ ਉਹਨਾਂ ਜਾਤੀਆਂ ਦਾ ਨੇਤਾ ਸੀ। ਇਹ ਜਾਤੀਆਂ ਜਾਂਗਲੀ ਸਨ ਅਤੇ ਸਭਿਅਤਾ ਤੋਂ ਅਛੋਹ ਸਨ ਪਰ ਇਹਨਾਂ ਵਿਚ ਭੇਖ, ਹਉਮੈ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਇਹਨਾਂ ਵਿਚ ਅਨੇਕ ਹੋਰ ਸਭਿਅ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਮਾਹੌਲ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਕੌਡਾ ਇਕ ਸ਼ੀਸ਼ੇ ਦੁਆਰਾ ਵੇਖ ਲੈਂਦਾ ਸੀ ਕਿ ਕਿਹੜਾ ਅਖੌਤੀ ਸਭਿਅਤਾ ਵਿਚੋਂ ਆਇਆ ਮਨੁੱਖ ਅਸਲ ਵਿਚ ਗਿਦੜ, ਲੂਮੜ, ਸ਼ੇਰ, ਚੀਤਾ, ਗਧਾ ਆਦਿ ਹੈ। ਮਨੁੱਖਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਪਸ਼ੂ ਵੜਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਕੌਡਾ ਐਸੇ ਮਨੁੱਖਾਂ ਦਾ ਘਾਤ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਇਹ ਕੌਡਾਂ ਵੀ ਗੁਰੂ ਬਾਬੇ ਦਾ ਹੋਇਆ।

ਪਹਿਲੀ ਉਦਾਸੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਗੁਰੂ ਬਾਬਾ ਜੀ ਹਰ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਮਨੁੱਖਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲੇ । ਆਪ ਰਾਜਿਆਂ-ਭਿਖਾਰੀਆਂ, ਚੋਰਾਂ-ਸਾਧਾਂ, ਪੰਡਤਾਂ-ਮੂਰਖਾਂ, ਠਗਾਂ-ਫਕੀਰਾਂ, ਜੋਗੀਆਂ-ਭੋਗੀਆਂ, ਸੂਫੀਆਂ-ਪੀਰਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲੇ । ਬਹੁਤੀ ਥਾਂਈਂ ਆਪ ਨੇ 'ਕਲਜੁਗ' ਦਾ ਰਾਜ ਦੇਖਿਆ । ਰਵਾਇਤ ਹੈ ਕਿ ਇਸੇ ਉਦਾਸੀ ਵਿਚ ਆਪ ਨੂੰ 'ਕਲਜੁਗ' ਵੀ ਮਿਲਿਆ । 'ਕਲਜੁਗ' ਦੇ ਮਿਲਾਪ ਵਾਲੀ ਸਾਖੀ ਬੜੀ ਵਚਿਤਰ ਹੈ । 'ਕਲਜੁਗ' ਸਾਰੇ ਮਹਾਂਪੁਰਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲਦਾ ਰਹਿਆ ਹੈ । ਈਸਾ ਜੀ ਨੂੰ ਵੀ Tempter ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਮਿਲਿਆ ਸੀ ।

8. Again, the devil taketh him (Christ) up into an exceeding high mountain, and sheweth him all the kingdoms of the world and the glory of them;
9. And saith unto him. All these things will I give thee, if thou wilt fall down and worship me.

(St. Matthew, IV)

ਗੁਰੂ ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੂੰ 'ਕਲਜੁਗ' ਮਿਲਿਆ ਤੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ ਮੌਤੀਆਂ ਦੇ ਬਣੇ ਮੰਦਰ, ਮੋਹਣੀਆਂ, ਰਿਧੀਆਂ ਸਿਧੀਆਂ ਤੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀਆਂ । ਬਾਬੇ ਨੇ ਇਹ ਠੁਕਰਾ ਦਿਤੇ ਤੇ ਪ੍ਰਭੂ ਪਾਸ ਅਰਦਾਸ ਕੀਤੀ — 'ਮਤੁ ਦੇਖਿ ਭੂਲਾ ਵੀਸਰੈ ਤੇਰਾ ਚਿਤਿ ਨ ਆਵੈ ਨਾਉ' ਪਰ ਬਾਬੇ ਨੇ ਸਾਰੇ ਤੀਰਥਾਂ ਤੇ ਕਲਜੁਗ ਦਾ ਰਾਜ ਦੇਖਿਆ ਸੀ । ਧਰਮ ਕਰਮ, ਭਰਮ ਭੁਲਾਵਾ, ਭੇਖ ਰੇਖ, ਹਉਮੈ ਹੰਕਾਰ—ਸਭ ਕਲਜੁਗ ਦੇ ਰੂਪ ਹਨ । ਕਲਜੁਗ ਮਨ ਦੀ ਦਸ਼ਾ ਹੈ । ਬਾਬੇ ਨੇ ਰਾਗ ਰਾਮਕਲੀ ਵਿਚ ਕਲਜੁਗ ਦਾ ਪੜਦਾ ਫਾਸ਼ ਕੀਤਾ । ਇਹ ਮਾਨਸਕ ਦਸ਼ਾ ਕਲਜੁਗੀ ਹੈ :

ਜੇ ਕੋ ਸਤੁ ਕਰੇ ਸੋ ਛੀਜੈ ਤਪ ਘਰਿ ਤਪੁ ਨ ਹੋਈ ॥

ਜੇ ਕੋ ਨਾਉ ਲਏ ਬਦਨਾਵੀ ਕਲਿ ਕੇ ਲਖਣ ਏਈ ॥੩॥

ਜਿਸੁ ਸਿਕਦਾਰੀ ਤਿਸਹਿ ਖੁਆਰੀ ਚਾਕਰ ਕੇਹੇ ਡਰਣਾ ॥

ਜਾ ਸਿਕਦਾਰੈ ਪਵੈ ਜੰਜੀਰੀ ਤਾ ਚਾਕਰ ਹਬਹੁ ਮਰਣਾ ॥੪॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਅਸਟਪਦੀਆ ਮ: ੧)



ਸ਼ੈਤਾਨ ਦੀ ਪੂਜਾ ਕਲਜੁਗ ਹੈ। ਸ਼ੈਤਾਨ ਈਸਾ ਜੀ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਤੂੰ ਮੇਰੀ ਪੂਜਾ ਕਰ, ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਸੰਸਾਰ ਦੀਆਂ ਅਨੇਕ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀਆਂ ਦੇਵਾਂਗਾ। ਜੀਵ ਤੀਰਥਾਂ ਤੇ ਰਹਿੰਦੇ ਵੀ ਸੰਸਾਰਕ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀਆਂ ਲਈ ਕਾਮ ਤੇ ਲੋਭ ਵਿਚ ਪਰਵਿਰਤ ਸਨ, ਇਹੋ ਕਲਜੁਗ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਬਾਬੇ ਨੇ ਕਲਜੁਗ ਵਿਰੁਧ ਹੀ ਤੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਸਾਰੀ ਉਦਾਸੀ ਵਿਚ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਸਾਰੇ ਤੀਰਥਾਂ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਕਰਕੇ ਬਾਬਾ ਜੀ ਪੰਜਾਬ ਆਏ। ਬਾਰਾਂ ਸਾਲ ਮਗਰੋਂ ਆਪਣਿਆਂ ਨੂੰ ਮਿਲੇ।

ਸੁਮੇਰ ਤੋਂ ਧਰਤੀ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਵਲ

## ਦੂਜੀ ਉਦਾਸੀ—ਸੁਮੇਰ ਪਰਬਤ

ਪੂਰਾ ਸਾਚੁ ਪਿਆਲਾ ਸਹਜੇ ਤਿਸਹਿ ਪੀਆਏ ਜਾਕਉ ਨਦਰਿ ਕਰੇ ॥  
ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕਾ ਵਾਪਾਰੀ ਹੋਵੈ ਕਿਆ ਮਦਿ ਛੂਛੈ ਭਾਉ ਧਰੇ ॥  
ਗੁਰ ਕੀ ਸਾਖੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਬਾਣੀ ਪੀਵਤ ਹੀ ਪਰਵਾਣੁ ਭਇਆ ॥  
ਦਰ ਦਰਸਨ ਕਾ ਪ੍ਰੀਤਮੁ ਹੋਵੈ ਮੁਕਤਿ ਬੈਕੁੰਠੈ ਕਰੈ ਕਿਆ ॥

(ਆਸਾ ਮ: ੧)

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਦੂਜੀ ਮਹਾਨ ਪਦ-ਯਾਤਰਾ 'ਕਸ਼ਮੀਰ' ਅਤੇ 'ਸੁਮੇਰ ਪਰਬਤ' ਦੀ ਕੀਤੀ। 'ਕਸ਼ਮੀਰ' ਵਿਚ ਆਪ ਬ੍ਰਹਮਦਾਸ ਮਹਾਨ ਪੰਡਤ ਨੂੰ ਮਿਲੇ ਅਤੇ ਸੁਮੇਰ ਪਰਬਤ ਤੇ ਸਿਧਾਂ ਨੂੰ। 'ਪੁਰਾਤਨ ਜਨਮ ਸਾਖੀ' ਵਿਚ ਇਹਨਾਂ ਮਿਲਣੀਆਂ ਦਾ ਹਾਲ ਦਰਜ ਹੈ।

(ੳ) ਪੰਡਤ ਬ੍ਰਹਮਦਾਸ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਮਿਲਿਆ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਵਜੋਂ ਉਸ ਨੂੰ 'ਅਰਬਦ ਨਰਬਦ ਧੰਧੂਕਾਰਾ' ਵਾਲਾ ਮਾਰੂ ਰਾਗ ਦਾ ਸੋਹਲਾ ਸੁਣਾਇਆ। ਪੁਰਾਤਨ ਜਨਮ ਸਾਖੀ ਵਿਚ ਇਉਂ ਅੰਕਤ ਹੈ: 'ਤਬ ਬ੍ਰਹਮਦਾਸ

ਪਡਤੁ ਆਇ ਪੈਰੀ ਪਇਆ, ਗਲ ਤੇ ਪਥਰੁ ਸੁਟਿ ਪਾਇਆ, ਨਾਉ ਧਰੀਕ ਹੋਆ । ਸੇਵਾ ਲਗਾ ਕਰਣਿ, ਪਰ ਮਨ ਤੇ ਬਾਸਨਾ ਜਾਵਸ ਨਾਹੀ । ਜੋ ਸੇਵਾ ਕਰੇ, ਸੋ ਸਾਸ ਭਰਿ ਸਹਿਜਿ ਸੁਭਾਇ ਕਰੇ, ਮਨ ਉਤੈ ਆਣੈ, ਜੋ 'ਸੈਂ ਅਗੇ ਭੀ ਏ ਸੇਵਾ ਕਰਦਾ ਥਾ' । ਤਬ ਹਉਮੈ ਕਾ ਸਦਕਾ ਥਾਇ ਪਵੈ ਨਾਹੀ । ਤਦਹੁ ਗੁਰੂ ਬਾਬੇ ਏਕ ਦਿਨਿ ਆਖਿਆ, ਜੋ 'ਜਾਹਿ ਗੁਰੂ ਕਰੁ ।' ਤਬ ਪੰਡਿਤ ਆਖਿਆ ਜੀ 'ਕਉਣੁ ਗੁਰੂ ਕਰਾਂ ?' ਤਦਹੁ ਗੁਰੂ ਬਾਬੇ ਆਖਿਆ ਜੋ 'ਜਾਹਿ ਉਦਿਆਨ ਵਿਚਿ ਇਕੁ ਕੋਠਾ ਹੈ, ਤਿਥੇ ਚਾਰਿ ਫਕੀਰ ਬੈਠੇ ਹੈਨਿ, ਉਹ ਤੈਨੂੰ ਦਸਣਗੇ ।' ਤਬ ਓਥਹੂੰ ਬ੍ਰਹਮਦਾਸ ਚਲਿਆ, ਜਾਇ ਪੈਰੀ ਪਉਣਾ ਕਹਿਆ । ਤਬ ਇਕ ਘੜੀ ਸਸਤਾਇ ਕੇ ਓਨਾ ਸਿਖਾਂ ਕਹਿਆ, 'ਓਸ ਮੰਦਰ ਵਿਚਿ ਤੇਰਾ ਗੁਰੂ ਹੈ' । ਤਬ ਪੰਡਤੁ ਆਇਆ, ਆਇਆ ਤਸਲੀਮ ਕੀਤੀਅਸੁ । ਤਬ ਅਗੇ ਸੂਹੇ ਬਸਤੁ ਪੈਧੇ ਇਸਤ੍ਰੀ ਖੜੀ ਥੀ । ਤਬ ਲੈਕਰਿ ਪੈਜਾਰ ਬੁਰੇ ਹਾਲਿ ਮਾਰਿਆ । ਤਬ ਰੋਂਦਾ ਆਇਆ । ਤਬ ਓਨਾਂ ਸਿਖਾਂ ਪੁਛਿਆ, ਜੋ 'ਗੁਰੂ ਮਿਲਿਓ' ਤਬ ਓਸ ਆਪਣੀ ਹਕੀਕਤ ਆਖਿ ਸੁਣਾਈ । ਤਬ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਿਖਾਂ ਆਖਿਆ, 'ਭਾਈ ਜੀ ! ਉਹ ਮਾਇਆ ਸੀ, ਜਿਸ ਦੀ ਤੂੰ ਬਾਸਨਾ ਕਰਦਾ ਥਾ, ਓਹੀ ਤੇਰਾ ਗੁਰੂ ਥੀ' ।

(ਅ) ਗੁਰੂ-ਬਾਬਾ ਜੀ ਸੁਮੇਰ ਪਰਬਤ ਤੇ ਜਾ ਚੜ੍ਹੇ — 'ਤਦਹੁ ਸਿਧ ਡਿਬੀ ਦਿਤੀ, ਤਾਂ ਆਖਿਓ ਨੇ; 'ਜਾਹਿ ਜੀ ਭਰਿ ਲੇਆਓ, ਕਲਜੁਗ ਕੇ ਬਾਲਕੇ । ਤਦਹੁ ਬਾਬਾ ਡਿਬੀ ਭਰਣਿ ਗਇਆ । ਜਾ ਪਾਣੀ (ਮਾਨਸਰੋਵਰ ਦੇ ਪਾਣੀ) ਵਿਚ ਪਾਏ ਤਾਂ ਹੀਰੇ ਮੌਤੀ ਵਿਚਿ ਲਗੇ ਪਵਣਿ । ਤਬ ਗੁਰੂ ਬਾਬੈ ਡਿਬੀ ਧਰਤੀ ਨਾਲਿ ਮਾਰੀ, ਤਬ ਠੀਕਰੀਆਂ ਹੋਇ ਗਈਆਂ । ਤਦਹੁ ਬਾਬੈ ਠੀਕਰੀਆਂ ਜੋੜੀਆਂ ਜੋੜਿ ਕੇ ਸਲੋਕ ਦਿਤਾ ।

॥ ਸਲੋਕ ॥

ਭੰਨੈ ਘੜੇ ਸਵਾਰੇ ਸੋਇ ।  
ਨਾਨਕ ਸਚਿ ਬਿਨੁ ਅਵਰ ਨ ਕੋਇ ।

(ਨੋਟ—ਇਹ ਸਲੋਕ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੈ)

ਤਬ ਮੰਤਰਾਂ ਕੀ ਕਲਾ ਦੂਰਿ ਹੋਈ । ਤਬ ਡਿਬੀ ਵਿਚਿ ਪਾਣੀ  
ਪਇਆ । ਤਬ ਸਿਧਾਂ ਪਾਸਿ ਭਰਿ ਲੈ ਆਇਆ । ਤਬ ਸਭਨਾ ਸਿਖਾਂ ਪਾਣੀ  
ਪੀਤਾ, ਪਰ ਪਾਣੀ ਨਿਖੁਟੈ ਨਾਹੀ ।

...                                  ...                                  ...  
...                                  ...                                  ...

ਤਦਹੁ ਸਿਧ ਬੋਲੇ, ‘ਨਾਨਕ ! ਤੂੰ ਅਚਲ ਚੱਲੁ ਮੇਲਾ ਹੈ, ਦਰਸਨੁ ਸਿਧਾਂ  
ਕਾ ਮੇਲਾ ਹੈ’ । ਤਬ ਬਾਬੈ ਆਖਿਆ, ‘ਅਚਲੁ ਕਿਤਨਿਆਂ ਦਿਨਾਂ ਕੀ ਵਾਟ ਹੈ?’  
ਤਬ ਸਿਧ ਬੋਲੇ, ‘ਨਾਨਕ ! ਅਚਲੁ ਤਿਹੁ ਦਿਨਾਂ ਕਾ ਪੈਂਡਾ ਹੈ, ਅਸਾਡਾ ਹੈ ਜੋ  
ਪਉਣ ਕੀ ਚਾਲਿ ਚਲਦੇ ਹਾਂ’ । ਤਬ ਬਾਬੈ ਆਖਿਆ, ‘ਤੁਸੀਂ ਚਲਹੁ ਅਸੀਂ  
ਧੀਰੇ ਭਾਇ ਆਵਹਿੰਗੇ’ । ਤਬ ਸਿਧ ਉਥਹੁ ਚਲੇ, ਤਬ ਪਿਛਹੁ ਬਾਬਾ ਭੀ  
ਚਲਿਆ ਮਨਸਾ ਕੀ ਚਾਲ, ਇਕ ਪਲ ਮਹਿ ਗਇਆ । ਆਇ ਬੜ ਤਲੈ ਬੈਠਾ,  
ਪਿਛਹੁ ਸਿਧ ਆਏ । ਜਾਂ ਦੇਖਨਿ ਤਾਂ ਅਗੇ ਬੈਠਾ ਹੈ ! ਤਬ ਸਿਧਾ ਪੁਛਿਆ, ‘ਏਹੁ  
ਕਦਿ ਕਾ ਆਇਆ ਹੈ?’ ਤਬ ਅਗਹੁ ਸਿਧਾ ਕਹਿਆ, ‘ਜੋ ਇਸ ਨੋਂ ਆਇਆ  
ਅਜੁ ਤੀਸਰਾ ਦਿਨ ਹੋਆ ਹੈ ।’ ਤਬ ਸਿਧ ਹੈਰਾਨੁ ਹੋਇ ਗਏ ।

ਤਦਹੁ ਪਿਆਲੇ ਕਾ ਵਖਤੁ ਹੋਯਾ, ਸੁਰਾਹੀ ਫਿਰੀ । ਤਬ ਬਾਬੈ ਪਾਸਿ ਭੀ  
ਲੈ ਆਏ । ਤਬ ਬਾਬੈ ਪੁਛਿਆ, ‘ਏਹ ਕਿਆ ਹੈ?’ ਤਬ ਸਿਧਾ ਆਖਿਆ, ‘ਏਹੁ  
ਸਿਧਾਂ ਕਾ ਪਿਆਲਾ ਹੈ, ਤੂੰ ਪੀਉ’ । ਤਬ ਬਾਬੈ ਆਖਿਆ, ‘ਇਸ ਵਿਚ ਕਿਆ  
ਪਾਇਆ ਹੈ?’ ਤਬ ਸਿਧਾਂ ਆਖਿਆ, ‘ਇਸ ਵਿਚ ਗੁੜ ਅਤੇ ਧਾਵੈ ਕੇ ਫੁਲ  
ਪਾਏ ਹੈਨਿ’ । ਤਬ ਬਾਬਾ ਬੋਲਿਆ, ਸ਼ਬਦ ਰਾਗੇ ਆਸਾ ਮ: ੧—

ਗੁੜੁ ਕਰਿ ਗਿਆਨੁ ਧਿਆਨੁ ਕਰਿ ਧਾਵੈ ਕਰ ਕਰਣੀ ਕਸੁ ਪਾਈਐ ॥  
ਭਾਠੀ ਭਵਨੁ ਪ੍ਰੇਮ ਕਾ ਪੋਰਾ ਇਤੁ ਰਸਿ ਅਮਿਉ ਚੁਆਈਐ ॥ ੧ ॥  
ਬਾਬਾ ਮਨੁ ਮਤਵਾਰੋ ਨਾਮ ਰਸੁ ਪੀਵੈ ਸਹਜ ਰੰਗ ਰਚਿ ਰਹਿਆ ॥  
ਅਹਿਨਿਸਿ ਬਨੀ ਪ੍ਰੇਮ ਲਿਵ ਲਾਗੀ ਸਬਦੁ ਅਨਾਹਦ ਗਹਿਆ ॥੧॥ ਰਹਾਉ ॥  
ਪੂਰਾ ਸਾਚੁ ਪਿਆਲਾ ਸਹਜੇ ਤਿਸਹਿ ਪੀਆਏ ਜਾ ਕਉ ਨਦਰਿ ਕਰੇ ॥  
ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕਾ ਵਾਪਾਰੀ ਹੋਵੈ ਕਿਆ ਮਦਿ ਫੁਛੈ ਭਾਉ ਧਰੇ ॥ ੨ ॥

ਗੁਰ ਕੀ ਸਾਖੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਬਾਣੀ ਪੀਵਤ ਹੀ ਪਰਵਾਣੁ ਭਇਆ ॥  
 ਦਰ ਦਰਸਨ ਕਾ ਪ੍ਰੀਤਮੁ ਹੋਵੈ ਮੁਕਤਿ ਬੈਕੁੰਠੈ ਕਰੈ ਕਿਆ ॥ ੩ ॥  
 ਸਿਫਤੀ ਰਤਾ ਸਦ ਬੈਰਾਗੀ ਜੁਐ ਜਨਮੁ ਨ ਹਾਟੈ ॥  
 ਕਹੁ ਨਾਨਕ ਸੁਣਿ ਭਰਥਰਿ ਜੋਗੀ ਖੀਵਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਧਾਰੈ ॥੪॥੪॥੩੮॥

ਤਬ ਸਿਧਾਂ 'ਆਦੇਸੁ ! ਆਦੇਸੁ' ਕੀਤਾ । ਤਬ ਬਾਬਾ ਬੋਲਿਆ, ਆਦਿ ਪੁਰਖ ਕਉ ਆਦੇਸੁ' । ਓਥਹੁ ਰਵਦਾ ਰਹਿਆ ।

-੨-

ਕਸਮੀਰ ਵਿਚ ਗੁਰੂ-ਬਾਬਾ ਜੀ ਪੰਡਤ ਨੂੰ ਮਿਲਦੇ ਹਨ । ਉਸ ਦਾ ਨਾਂ 'ਬ੍ਰਹਮ ਦਾਸ' ਹੈ ਪਰ ਪੂਜਾ 'ਪਥਰ' ਦੀ ਕਰਦਾ ਹੈ । 'ਸੇਵਾ' ਵਿਚ ਸਰੀਰਕ ਤੌਰ ਤੇ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਪਰ 'ਗਣਤ ਗਣਦਾ' ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਬ੍ਰਹਮ ਜਾਂ ਗੁਰੂ ਨੂੰ ਉਹ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਛਾਣਦਾ, ਉਸ ਦਾ ਗੁਰੂ ਤੇ 'ਸੂਹੇ ਬਸਤਰਾਂ' ਵਾਲੀ 'ਮਾਇਆ' ਸੀ ਜੋ ਉਸ ਨੂੰ 'ਜੁਤੀਆਂ' ਮਾਰਦੀ ਸੀ ਪਰ ਉਹ ਉਸ ਦੀ ਚਰਨੀ ਹੀ ਲਗਾ ਹੋਇਆ ਸੀ । ਪੰਡਤ ਅਸਲ ਵਿਚ 'ਦਾਸ' ਬ੍ਰਹਮ ਦਾ ਨਹੀਂ 'ਮਾਇਆ' ਦਾ ਸੀ । ਇਹ ਪੰਡਤ ਸਾਰੀ ਪੰਡਤ ਪਾਂਧਾ ਵਰਗ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧ ਸੀ ।

'ਪੰਡਤ-ਵਰਗ' ਬਾਰੇ 'ਗੁਰੂ-ਬਾਬਾ' ਜੀ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਕੀ ਸੀ ? ਬਸ ਇਹ ਕਿ ਉਸ (ਪੰਡਤ) ਦਾ ਗੁਰੂ 'ਮਾਇਆ' ਹੈ । ਪਾਂਧਾ-ਵਰਗ ਵੀ ਪੰਡਤ-ਵਰਗ ਦਾ ਹੀ ਹਿਸਾ ਸੀ । ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਵਰਗ

ਮਨਮੁਖ ਬਿਦਿਆ ਬਿਕ੍ਰਦਾ ਬਿਖੁ ਖਟੇ ਬਿਖੁ ਖਾਇ ॥

ਮੂਰਖੁ ਸਬਦੁ ਨ ਚੀਨਈ ਸੂਭ ਬੂਝ ਨਹ ਕਾਇ ॥੫੩॥

(ਓਅੰਕਾਰੁ)

ਮਾਇਆ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਖਿਆਲਾਂ ਵਿਚ ਪੰਡਤ-ਪਾਂਧਾ ਗਿਰਜਾਂ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਤੇ ਆਕਾਸ਼ ਤੇ ਚੜ੍ਹਦਾ ਹੈ ਪਰ ਨਜ਼ਰ ਸਦਾ ਧਰੰਗੇ ਮੁਰਦਾਰ ਵਲ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਜਿਥੇ ਮੁਰਦਾਰ ਨਜ਼ਰੀ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਪੰਡਤ ਉਚਿਆਈਆਂ ਤੋਂ ਡਿਗ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ।

੧੮੬

ਪੰਡਤ-ਵਰਗ ਵਿਦਵਤਾ ਵਿਚ ਤੇ ਘਟ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਬੜੇ ਬੜੇ ਚਾਤਰ ਵਿਦਵਾਨ ਮੌਜੂਦ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੂੰ ਇਤਰਾਜ਼ ਕੇਵਲ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਮਨਮੁਖ 'ਬਿਦਿਆ ਬਿਕ੍ਰਦਾ' ਹੈ। ਵਿਦਿਆ ਵੇਚੀ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ। ਇਹ ਗਲ ਅਤਿਅੰਤ ਦੁਖਦਾਈ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਸਾਰੇ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਭ੍ਰਸ਼ਟ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ। ਕਿਵੇਂ ?

ਵਿਦਵਾਨ ਜਦੋਂ 'ਬਿਖ ਖਟੇ ਬਿਖ ਖਾਇ' ਵਿਹਾਰ ਵਿਚ ਲਗਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਵਿਚ ਕਈ ਕਮਜ਼ੋਰੀਆਂ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ : (੧) ਉਸ ਦਾ ਯਤਨ ਆਪਣੇ ਅਮੀਰ ਜਜਮਾਨਾਂ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ ਕਰਨ ਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, (੨) ਉਹ ਰਾਜਵਾੜਾ-ਸ਼ਾਹੀ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ ਕਰਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਰਾਜਵਾੜਾਸ਼ਾਹੀ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ ਕਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਜਾਂ ਸਾਮਰਾਜ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਕਰਦਾ ਹੈ, (੩) ਉਸ ਵਿਚ ਸਹੀ ਸਿਧਾਂਤ ਤੇ ਸਿਖਿਆ ਕਹਿਣ ਦੀ ਦਲੇਰੀ ਤੇ ਜੁਰਤ ਘਟਦੇ ਹਨ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਅਮੀਰਾਂ ਤੇ ਰਾਜਵਾੜਿਆਂ ਦੇ ਹਿਤਾਂ ਵਿਰੁਧ ਜਨਤਾ ਵਿਚ ਜਾਗਰਤੀ ਪੈਦਾ ਕਰਦੇ ਹਨ, (੪) ਉਹ ਆਪ ਜਨਤਾ ਨੂੰ ਮਦਹੋਸ਼ ਤੇ ਅਵੇਸਲਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਐਸੀਆਂ ਫੋਕੀਆਂ ਰਸਮਾਂ-ਰੀਤਾਂ ਵਿਚ ਪਰਵਿਰਤ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜਿਹੜੀਆਂ ਵਹਿਮ-ਪ੍ਰਸਤੀ ਪੈਦਾ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ; (੫) ਵਿਦਿਆ ਵੇਚਣ ਵਾਲਾ ਪੰਡਤ ਲੋਕ-ਹਿਤਾਂ ਵਿਰੁਧ ਸਾਮਰਾਜੀ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਦਾ ਸਾਥ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਜਨਤਾ ਨੂੰ ਨਿਰਉਦਮ ਕਰਨ ਲਈ ਹੋਣੀ, ਕਿਸਮਤ, ਲੇਖ, ਭਾਣੇ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਉਲਟੇ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਸਮਝਾਂਦਾ ਹੈ; (੬) ਮਾਇਆ ਦੀ ਖਾਤਰ, ਐਸਾ ਪੰਡਤ, ਆਪਣੀ ਜ਼ਮੀਰ ਦੀ ਰਖਿਆ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ, ਹੋਰਾਂ ਦੀ ਕੀ ਕਰੇਗਾ; (੭) ਵਾਦ-ਵਿਵਾਦ ਤੇ ਈਰਖਾ ਵਿਚ ਉਲਝਦਾ ਹੈ; ਪੰਡਤਾਂ ਦੇ ਆਪਸੀ ਵਾਦ-ਵਿਵਾਦ ਕਾਰਨ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਭਰਮ ਭੁਲੇਖੇ ਵਧਦੇ ਹਨ; ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਮਨਾਂ ਵਿਚ ਗੜਬੜ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, (੮) ਪੰਡਤ ਪਾਂਧਾ ਦੀ ਧਰਮ ਗ੍ਰੰਥ ਦੀ ਉਲਟ ਪੁਲਟ ਕੀਤੀ ਵਿਆਖਿਆ ਹੋਰ ਫਿਰਕੇ ਪੈਦਾ ਕਰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਮਾਨਵਤਾ ਦੀ ਏਕਤਾ ਭੰਗ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਨਵੀਆਂ ਸੰਪਰਦਾਂ ਪੈਦਾ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਆਦਿ।

ਪੰਡਤ-ਪਾਂਧਾ ਜੀ ਨੇ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਸੇਧ ਦੇਣੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਪਰ ਲੋਭ-ਵਸ ਹੋਣ

ਕਰ ਕੇ ਉਹ ਸਚ ਕਹਿਣ ਤੇ ਰਹਿਣ ਦੀ ਦਲੇਰੀ-ਜੁਰਤ ਗੁਆ ਬੈਠਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸਚ ਆਖਣ ਲਈ, ਜੋ ਦੁਖ ਸਹੇੜਨਾ ਪੈਂਦਾ ਉਸ ਤੋਂ ਘਬਰਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਆਪ ਸਚ-ਪਰਚਾਰ ਲਈ ਤਿਆਗ ਕਰਨ ਅਤੇ ਆਪਣਾ ਬਲੀਦਾਨ ਦੇਣ ਦੇ ਅਸਮਰਥ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਉਹ ਬੜਾ ਖ਼ਤਰਨਾਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ।

ਪੰਡਤਾਂ-ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦਾ ਹਾਲ ਆਮ ਕਰਕੇ ਇਹੋ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਆਪਣੇ ਸਰਪ੍ਰਸਤਾਂ (Patrons) ਦੇ ਇਤਨੀ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਰਵਸ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਹ ਜਨਤਾ ਦੇ ਹਿਤਾਂ ਨੂੰ ਪਿਠ ਦੇ ਕੇ, ਇਕ ਸ਼ਰੋਣੀ ਦੇ ਹਿਤਾਂ ਦੀ ਰਾਖੀ ਵਿਚ ਲਗ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਬੜੇ ਬੇਸ਼ਰਮ ਹੋ ਕੇ ਇਹ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਹਨ—ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਦੇ ਅਰਥ ਜਾਣ ਬੁਝ ਕੇ ਗ਼ਲਤ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਧਰਮ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਨੂੰ ਗ਼ਲਤ ਰੰਗ ਦਿੰਦੇ ਹਨ, ਇਤਿਹਾਸ ਨੂੰ ਵਿਗਾੜਦੇ ਹਨ, ਰਹਿਤ ਵਿਚ ਢਿੱਲ ਪੈਦਾ ਕਰਦੇ ਹਨ । ਢਿੱਲੜ-ਅਮੀਰ ਜਜ਼ਮਾਨਾਂ ਲਈ ਰਹਿਤ ਵਿਚ ਕਮਜ਼ੋਰੀਆਂ ਦਾ ਪਰਚਾਰ ਕਰਦੇ ਹਨ । ਜਨਤਾ ਵਿਚ ਉਤਸ਼ਾਹ ਹੀਣਤਾ, ਉਦਮ-ਹੀਣਤਾ ਪੈਦਾ ਕਰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੁਲਕ ਦੀ ਹੋਣੀ ਇਨਕਲਾਬੀ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਤੇ ਸਥਿਰ ਨਹੀਂ ਹੋਣ ਦਿੰਦੇ ਸਗੋਂ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਅਗਿਆਨਤਾ, ਗ਼ਫ਼ਲਤ, ਮਦਹੋਸ਼ੀ ਵਿਚ ਰਖਦੇ ਹਨ ਤੇ ਬੌਧਿਕਤਾ, ਨਿਆਏਸ਼ੀਲਤਾ, ਦਲੀਲ, ਸੋਚ ਨੂੰ ਪਰਫੁੱਲਤ ਨਹੀਂ ਹੋਣ ਦਿੰਦੇ । ਅਜ ਕਲ ਵੀ ਇਹੋ ਹਾਲ ਹੈ ।

ਗੁਰੂ ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੂੰ ਪੰਡਤ-ਪਾਂਧਾ ਵਰਗ ਦੀ ਵਿਦਵਤਾ ਤੇ ਕੋਈ ਸ਼ਕ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਨੀਅਤ ਤੇ ਅਵਿਸ਼ਵਾਸ ਸੀ ਅਤੇ ਉਹ ਠੀਕ ਸੀ । ਮੌਲਵੀ ਨੂੰ ਵੀ ਉਹ ਇਸੇ ਵਰਗ ਵਿਚ ਰਖਦੇ ਸਨ ਜੋ ਕਿ ਸਾਮਰਾਜ ਦਾ ਥੰਮ ਸੀ ਅਤੇ ਕੁਰਾਨ ਦੇ ਨਿਯਮਾਂ ਦੀ ਜਾਣ ਬੁਝ ਕੇ ਗ਼ਲਤ ਵਿਆਖਿਆ ਦੇ ਕੇ ਅਨਿਆ, ਜ਼ੁਲਮ, ਜਬਰ ਪੈਦਾ ਕਰਦਾ ਸੀ । ਮੌਲਵੀ ਵੀ ਅਮੀਰਾਂ ਤੇ ਹਾਕਮਾਂ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ ਕਰਨ ਲਈ ਸਚ ਨੂੰ ਪਿਠ ਦੇ ਰਹਿਆ ਸੀ ।

ਸੋ ਜਿਥੇ ਪੰਡਤ-ਪਾਂਧਾ-ਮੌਲਵੀ ਵਰਗ ਵਿਚ ਮਾਇਆ ਲਈ ਵਿਕ ਜਾਣ ਦੀ ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਹੈ ਉਥੇ ਉਹ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਅਗਵਾਈ ਦੇਣ ਤੋਂ ਅਸਮਰਥ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਸਗੋਂ ਉਹ ਕਮਜ਼ੋਰੀਆਂ ਦਾ ਪਰਚਾਰਕ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਉਪਦੇਸ਼ ਕਰਦਾ

ਆਕਾਸ਼ ਵਿਚ ਗਿੱਧਾਂ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਚਾ ਚਲਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਝਟ ਹੀ ਜਿਥੇ ਮੁਰਦਾਰ ਵੇਖਦਾ ਹੈ, ਉਥੇ ਡਿਗ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਵਿਦਵਤਾ ਦੀ ਘਾਟ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਸਚ ਕਹਿਣ ਦੀ ਜੁਰਤ ਦੀ ਘਾਟ ਸੀ।

ਗੁਰੂ ਬਾਬਾ ਜੀ ਦੇ ਜਨਤਾ-ਹਿਤੈਸ਼ੀ ਉਦੇਸ਼ਾਂ ਲਈ ਇਹ ਪੰਡਤ-ਮੌਲਵੀ ਵਰਗ ਬੜਾ ਖਤਰਨਾਕ ਸੀ। 'ਗੁਰੂ-ਬਾਬਾ ਤੇ 'ਸਚੁ ਸੁਣਾਇਸੀ ਸਚ ਕੀ ਬੋਲਾ' ਦੇ ਧਾਰਨੀ ਸਨ ਪਰ ਇਹ ਵਰਗ ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ ਸੀ। ਗੁਰੂ-ਬਾਬਾ ਜੀ ਇਸ ਵਰਗ ਨੂੰ ਨਜ਼ਰ-ਅੰਦਾਜ਼ ਨਹੀਂ ਸਨ ਕਰ ਸਕਦੇ, ਇਸ ਨੂੰ ਸੁਧਾਰਨਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸੀ। ਵਿਦਿਅਕ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਬੜੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਚੀਜ਼ ਹੈ, ਸਮਾਜ ਉਸਾਰੀ ਲਈ। ਗੁਰੂ-ਬਾਬੇ ਦਾ ਆਸ਼ਾ ਦਸਣ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਉਚਾਰਨ ਕੀਤੀ 'ਪਟੀ' ਇਸ ਵਰਗ ਲਈ ਪਹਿਲੀ ਉਦੇਸ਼-ਸ਼ਿਲਾ ਹੈ, 'ਓਅੰਕਾਰ' ਉਸ ਉਦੇਸ਼-ਸ਼ਿਲਾ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿਚ ਉਹ ਅਸੂਲ ਦਿਤੇ ਹਨ ਜਿਹਨਾਂ ਦਾ ਵਿਦਿਅਕ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੁਆਰਾ ਜਨਤਾ ਵਿਚ ਸੰਚਾਰ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਬਾਬੇ ਵਰਗਾ ਅਧਿਆਪਕ ਹੀ ਪ੍ਰੋਹਤਾਂ, ਸਜਣ ਠਗਾਂ, ਮਲਕ ਭਾਗੀਆਂ, ਬਾਬਰ ਪਾਤਸ਼ਾਹਾਂ, ਨੂਰ ਸ਼ਾਹ, ਆਰਤੀਆਂ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਪੁਜਾਰੀਆਂ, ਰਾਸਧਾਰੀਆਂ ਵਿਰੁਧ ਸਚ ਕਹਿਣ ਦੀ ਦਲੇਰੀ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਨਾ ਕੇਵਲ ਉਸ ਤੇ ਮਾਇਆ ਦੀ ਪਕੜ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸਗੋਂ ਉਹ ਆਪਣਾ ਸਭ ਕੁਝ ਤਿਆਗ ਕੇ ਕੁਰਬਾਨੀ ਕਰਨ ਤੇ ਤੁਲਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। 'ਸੇਵਾ' ਤੇ 'ਮਾਇਆ' ਦਾ ਪਿਆਰ ਇਕੱਠੇ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਸਕਦੇ, 'ਉਪਦੇਸ਼ਕ' ਤੇ 'ਮਾਇਆਧਾਰੀ' ਇਕੱਠੇ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਸਕਦੇ, ਗੁਰਤਾ ਤੇ ਸਾਮਰਾਜ ਦਾ ਮੇਲ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਸੋ ਗੁਰੂ ਬਾਬੇ ਦਾ ਦਸਿਆ ਇਹ ਨਿਕਾ ਜਿਹਾ ਨੁਕਸ-ਬਿਦਿਆ ਬਿਕ੍ਰਦਾ-ਨਿਕਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਹੋ ਨੁਕਸ ਅਗਿਆਨਤਾ ਕਿਸਮਤ, ਭਾਣੇ, ਵਹਿਮ-ਪ੍ਰਸਤੀ, ਰਾਜ-ਪ੍ਰਸਤੀ, ਰਸਮ-ਪ੍ਰਸਤੀ, ਮਾਨਵ-ਪੂਜਾ, ਸਨਮਾਨ-ਹੀਣਤਾ ਦਾ ਜੁਮੇਂ-ਵਾਰ ਹੈ। ਗੁਰੂ-ਬਾਬਾ ਵਿਦਵਾਨ ਵਰਗ ਨੂੰ ਜਿਤ ਕੇ ਆਪਣੇ ਸੁਚੇ ਉਦੇਸ਼ਾਂ ਦਾ ਪਰਸਾਰਨ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ।

ਪੰਡਤ ਵਾਲੀ ਘਟਨਾ ਦੀ ਪੂਰੀ ਵਿਆਖਿਆ ਸਿਧ-ਮਿਲਣੀ ਵਾਲੀ ਸਾਖੀ ਕਰਦੀ ਹੈ। 'ਸਿਧ' ਪਾਸ 'ਸਿਧੀ' ਹੈ, ਉਹ 'ਸੁਮੇਰ' ਦਾ ਵਾਸੀ ਹੈ, ਜਿਥੇ



‘ਮਾਨ ਸਰੋਵਰ’ ਹੈ ਤੇ ‘ਹੰਸ’ ਵੀ ਉਸ ‘ਮਾਨ ਸਰੋਵਰ’ ਤੇ ਹੀ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ । ‘ਸੁਮੇਰ’ ਅੰਦਰ ਵੀ ਹੈ, ਬਾਹਰ ਵੀ ਹੈ, ‘ਮਾਨ ਸਰੋਵਰ’ ਗੁਰੂ ਵੀ ਹੈ, ‘ਸੁਮੇਰ’ ਉਚਾ ‘ਦਸਮ-ਦੁਆਰ’ ਵੀ ਹੈ ਜੋ ‘ਨਉ ਦਰਵਾਜ਼ੇ’ ਬੰਦ ਕਰਕੇ ਖੁਲ੍ਹਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ‘ਸੁਮੇਰ’ ਤੇ ਚੜ੍ਹਨ ਨਾਲ ਹੀ ਅਸਲ ‘ਸ਼ਾਧੀ’ ਮਿਲਦੀ ਹੈ, ਉਸੇ ‘ਸੁਮੇਰ’ ਤੇ ‘ਮਾਨ ਸਰੋਵਰ’ ਹੈ ਜਿਥੇ ‘ਹੰਸ—ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨੀ’ ਜਾਂ ‘ਅੰਜਨ ਮਾਹਿ ਨਿਰੰਜਨ’ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ‘ਸਿਧ’ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ । ਗੁਰੂ-ਬਾਬਾ ‘ਅੰਜਨ ਮਾਹਿ ਨਿਰੰਜਨ’ ਵਾਲਾ ‘ਸਿਧ’ ਸੀ ਜੋ ‘ਮਾਨ ਸਰੋਵਰ’ ਦਾ ‘ਹੰਸ’ ਸੀ ਅਤੇ ‘ਅੰਮ੍ਰਿਤ’ ਪੀਂਦਾ ਸੀ । ਪਰ ‘ਸਿਧ’ ਅਸਲ ਵਿਚ ਪੰਡਤ ਵਾਂਗ ਹੀ ‘ਮਾਇਆ’ ਦੇ ਵਾਪਾਰੀ ਸਨ ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਬਾਹਰਲੇ ‘ਸੁਮੇਰ ਪਰਬਤ’ ਤੇ ਬੈਠੇ ਸਨ ਤੇ ‘ਮਾਨ ਸਰੋਵਰ’ ਵਿਚੋਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ‘ਭਾਂਡੇ’ ਵਿਚ ਕੇਵਲ ‘ਮਾਇਆ’ (ਹੀਰੇ-ਮੋਤੀ) ਹੀ ਪੈ ਸਕਦੇ ਸਨ, ‘ਅੰਮ੍ਰਿਤ’ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪੈ ਸਕਦਾ । ‘ਭਾਂਡਾ’ ਤੇ ‘ਮਨ’ ਹੀ ਹੈ, ‘ਭਾਂਡਾ’ ਆਤਮਾ ਹੀ ਹੈ, ‘ਭਾਂਡਾ’ ‘ਦਸਮ-ਦੁਆਰ’ ਹੈ ।

‘ਸਿਧ’ ਆਪਣਾ ‘ਭਾਂਡਾ’ ‘ਬਾਬੇ’ ਨੂੰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ । ਸਦੋਂ ‘ਸਿਧਾਂ’ ਦਾ ‘ਭਾਂਡਾ’ ਬਾਬਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਵਿਚ ‘ਮਾਨ ਸਰੋਵਰ’ ਦਾ ‘ਅੰਮ੍ਰਿਤ’ ਪੈ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ । ‘ਬਾਬਾ’ ‘ਸਿਧਾਂ’ ਦਾ ‘ਭਾਂਡਾ’ ਤੋੜ ਦਿੰਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਵਿਚ ‘ਅੰਮ੍ਰਿਤ’ ਪੈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ‘ਬਾਬਾ’ ‘ਭਾਂਡਾ’ ਭਰ ਕੇ ਲੈ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਸਿਧ ਰਜ ਰਜ ਕੇ ‘ਅੰਮ੍ਰਿਤ’ ਪੀਂਦੇ ਹਨ ਪਰ ‘ਅੰਮ੍ਰਿਤ’ ਅਖੁਟ ਹੈ; ਮੁਕਦਾ ਨਹੀਂ ਹੈ । ਇਹ ‘ਅੰਮ੍ਰਿਤ’ ‘ਪਵਣ’— ਅਧੀਨ ਨਹੀਂ, ਇਹ ‘ਮਨ’ ਦੀ ਚਾਲ ਬਦਲਦਾ ਹੈ । ‘ਬਾਬਾ’ ‘ਸਿਧਾਂ’ ਦੇ ‘ਭਾਂਡੇ’ ਵਿਚ ਉਹ ‘ਅੰਮ੍ਰਿਤ’ ਪਾਉਂਦਾ ਹੈ ਜੋ ਸਾਖੀ ਵਾਲੇ ‘ਸ਼ਬਦ’ ਅਨੁਸਾਰ ਤਿਆਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ—

ਗੁੜੁ ਕਰਿ ਗਿਆਨੁ ਧਿਆਨੁ ਕਰਿ ਧਾਵੈ  
ਕਰਿ ਕਰਣੀ ਕਸੁ ਪਾਈਐ ॥  
ਭਾਠੀ ਭਵਨੁ ਪ੍ਰੇਮ ਕਾ ਪੋਚਾ  
ਇਤੁ ਰਸਿ ਅਮਿਉ ਚੁਆਈਐ ॥੧॥

ਬਾਬਾ ਮਨੁ ਮਤਵਾਰੋ ਨਾਮ ਰਸੁ ਪੀਵੈ  
 ਸਹਜ ਰੰਗ ਰਚਿ ਰਹਿਆ ॥  
 ਅਹਿਨਿਸਿ ਬਨੀ ਪ੍ਰੇਮ ਲਿਵ ਲਾਗੀ  
 ਸਬਦੁ ਅਨਾਹਦ ਗਹਿਆ ॥ ੧ ॥ ਰਹਾਉ ॥  
 ਪੂਰਾ ਸਾਚੁ ਪਿਆਲਾ ਸਹਜੇ  
 ਤਿਸਹਿ ਪੀਆਏ ਜਾਕਉ ਨਦਰਿ ਕਰੇ ॥  
 ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਕਾ ਵਾਪਾਰੀ ਹੋਵੈ  
 ਕਿਆ ਮਦਿ ਛੂਛੈ ਭਾਉ ਧਰੇ ॥ ੨ ॥  
 ਗੁਰ ਕੀ ਸਾਖੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਬਾਣੀ  
 ਪੀਵਤ ਹੀ ਪਰਵਾਣੁ ਭਇਆ ॥  
 ਦਰ ਦਰਸਨ ਕਾ ਪ੍ਰੀਤਮੁ ਹੋਵੈ  
 ਮੁਕਤਿ ਬੈਕੁੰਠੈ ਕਰੈ ਕਿਆ ॥ ੩ ॥  
 ਸਿਫਤੀ ਰਤਾ ਸਦ ਬੈਰਾਗੀ  
 ਜੁਐ ਜਨਮੁ ਨ ਹਾਰੈ ॥  
 ਕਹੁ ਨਾਨਕ ਸੁਣਿ ਭ ਥਰਿ ਜੋਗੀ  
 ਖੀਵਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਧਾਰੈ ॥ ੪ ॥ ੪ ॥ ੩੮ ॥

ਗੁਰੂ-ਬਾਬੇ ਨੇ 'ਸਿਧਾਂ' ਦੇ 'ਭਾਂਡੇ' ਵਿਚ ਕਦੇ ਨਾ ਨਖੁਟਣ ਵਾਲਾ  
 'ਅੰਮ੍ਰਿਤ' ਪਾ ਦਿਤਾ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ 'ਮਨ' ਦੇ ਘੋੜੇ ਤੇ ਚੜਨ ਦਾ ਵਲ ਦਸ  
 ਦਿਤਾ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ 'ਮਨੁ ਮਤਵਾਰੋ ਨਾਮ ਰਸੁ ਪੀਵੈ, ਸਹਜ ਰੰਗ ਰਚਿ ਰਹਿਆ'  
 ਦਾ ਜੀਵਨ ਦੇ ਦਿਤਾ। ਸਾਰੇ ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਬਾਬੇ ਨੇ ਇਹ ਸਿਧੀ ਬਖਸ਼ੀ। ਉਸ ਨੇ  
 'ਅੰਮ੍ਰਿਤ' ਵੰਡਿਆ ਤੇ 'ਸਹਜ' ਦੀ ਜਾਚ ਸਿਖਾਈ।

'ਸਹਜ' ਗੁਰੂ-ਬਾਬੇ ਦਾ ਮਾਰਗ ਹੈ, ਇਹ 'ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਮਾਰਗ' ਹੈ। ਇਹ  
 ਇਕ ਜੀਵਨ-ਜਾਚ ਹੈ, ਇਸ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਗਿਆਨ, ਧਿਆਨ, ਕਰਣੀ,  
 ਭਾਵਨਾ, ਪ੍ਰੇਮ-ਲਗਨ, ਰਸ-ਚੇਟਕ ਨੂੰ 'ਨਾਮ-ਰਸ' ਦੁਆਰਾ ਬਦਲਣਾ ਪੈਂਦਾ  
 ਹੈ। 'ਨਾਮ-ਰਸ' ਗੁਰੂ-ਭਗਤੀ, ਪ੍ਰਭੂ-ਭਗਤੀ ਵਿਚੋਂ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। 'ਭਗਤਿ'

‘ਨਦਰਿ’ ਨਾਲ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ‘ਸਿਫਤ-ਸਾਲਾਹ’ ਮਿਲ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਫਿਰ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਰਸ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦੀ। ‘ਅੰਮ੍ਰਿਤ’ ਦਾ ਵਾਪਾਰ ਮਿਲ ਜਾਵੇ ਤੇ ਫਿਰ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ‘ਫੂਫੇ ਰਸ’ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦੀ, ‘ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕਾ ਵਾਪਾਰੀ ਹੋਵੇ ਕਿਆ ਮਦਿ ਫੂਫੇ ਭਾਉ ਧਰੇ’। ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ ਹੀ ਅਸਲ ਬੈਰਾਗ ਜਾਂ ਤਿਆਗ ਹੈ।

ਗੁਰੂ-ਬਾਬੇ ਦਾ ਸਾਰਾ ਜਤਨ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ‘ਸਿਧਾਂ’ ਨੂੰ ‘ਸੁਮੇਰ’ ਤੋਂ ‘ਧਰਤੀ’ ਤੇ ਲਿਆਂਦਾ ਜਾਏ, ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰੋਂ ‘ਸੁਮੇਰ’ ਦੀਆਂ ਸੁਗੰਧਤ ਉਚਾਈਆਂ ਅਤੇ ਸਵਛ ਪਵਿਤਰ ‘ਮਾਨ ਸਰੋਵਰ’ ਉਪਜਾਏ ਜਾਣ, ਉਹਨਾਂ ਦੇ ‘ਭਾਂਡੇ’ ਵਿਚ ਅਸਲ ‘ਅੰਮ੍ਰਿਤ’ ਪਾਇਆ ਜਾਵੇ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ‘ਸਹਜ’ ਵਿਚ ਵਿਚਰਨ ਦਾ ਬਲ ਦੇ ਕੇ ਸੰਸਾਰੀ-ਗੁਸਤੀਆਂ ਨੂੰ ‘ਅੰਮ੍ਰਿਤ’ ਵੰਡਣ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਲਾਇਆ ਜਾਏ। ਆਪ ਨੇ ਸਿਧਾਂ ਨੂੰ ਰਿਧੀਆਂ-ਸਿਧੀਆਂ ਦੇ ‘ਮਾਇਆ-ਜਾਲ ਵਿਚੋਂ’ ਉਵੇਂ ਹੀ ਕਢਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਜਿਵੇਂ ਆਪ ਨੇ ‘ਪੰਡਤ’ ਨੂੰ ‘ਸੂਹੇ ਵੇਸ ਵਾਲੀ ਮਾਇਆ’ ਦੀਆਂ ‘ਜੁਤੀਆਂ’ ਤੋਂ ਫੁਡਾਣ ਦਾ ਉਪਰਾਲਾ ਕੀਤਾ।

ਸਿਧ ਜੋਗੀਆਂ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਨਾਲ ਸਰਸਾਰ ਕਰਨਾ ਬੜਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਸਿਧਾਂ-ਜੋਗੀਆਂ ਦਾ ਗੁਰੂ-ਬਾਬਾ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਬੜਾ ਜ਼ੋਰ ਸੀ। ਗੁਰੂ-ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੇ ਕਈ ਸ਼ਬਦ ਇਹਨਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਉਚਾਰਨ ਕੀਤੇ ਹਨ। ‘ਸਿਧ ਗੋਸ਼ਟਿ’ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਆਪ ਨੇ ਇਹਨਾਂ ਨਾਲ ਹੋਈਆਂ ਗੋਸ਼ਟਾਂ ਦਾ ਸਾਰ ਦਿਤਾ ਹੈ। ਆਪ ਨੇ ਜੋਗ ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿਚ ਮੁੱਖ ਸਿਧਾਂਤ ਇਹ ਦਿਤਾ :—

### ਸੂਹੀ ਮਹਲਾ ੧

ਜੋਗੁ ਨ ਖਿੰਥਾ ਜੋਗੁ ਨ ਡੰਡੈ ਜੋਗੁ ਨ ਭਸਮ ਚੜਾਈਐ ॥

ਜੋਗੁ ਨ ਮੁੰਦੀ ਮੂੰਡਿ ਮੁਡਾਇਐ ਜੋਗੁ ਨ ਸਿੰਡੀ ਵਾਈਐ ॥

ਅੰਜਨ ਮਾਹਿ ਨਿਰੰਜਨਿ ਰਹੀਐ ਜੋਗ ਜੁਗਤਿ ਇਵ ਪਾਈਐ ॥੧॥

ਗਲੀ ਜੋਗੁ ਨ ਹੋਈ ॥

ਏਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਿ ਕਰਿ ਸਮਸਰਿ ਜਾਣੈ ਜੋਗੀ ਕਹੀਐ ਸੋਈ ॥੧॥ਰਹਾਉ॥

ਜੋਗੁ ਨ ਬਾਹਰਿ ਮੜੀ ਮਸਾਣੀ ਜੋਗੁ ਨ ਤਾੜੀ ਲਾਈਐ ॥  
 ਜੋਗੁ ਨ ਦੇਸਿ ਦਿਸੰਤਰਿ ਭਵਿਐ ਜੋਗੁ ਨ ਤੀਰਥਿ ਨਾਈਐ ॥  
 ਅੰਜਨ ਮਾਹਿ ਨਿਰੰਜਨਿ ਰਹੀਐ ਜੋਗ ਜੁਗਤਿ ਇਵ ਪਾਈਐ ॥੨॥  
 ਸਤਿਗੁਰੁ ਭੇਟੈ ਤਾ ਸਹਸਾ ਤੂਟੈ ਧਾਵਤੁ ਵਰਜਿ ਰਹਾਈਐ ॥  
 ਨਿਝਰੁ ਝਰੈ ਸਹਜ ਧੁਨਿ ਲਾਗੈ ਘਰ ਹੀ ਪਰਚਾ ਪਾਈਐ ॥  
 ਅੰਜਨ ਮਾਹਿ ਨਿਰੰਜਨਿ ਰਹੀਐ ਜੋਗ ਜੁਗਤਿ ਇਵ ਪਾਈਐ ॥੩॥  
 ਨਾਨਕ ਜੀਵਤਿਆ ਮਰਿ ਰਹੀਐ ਐਸਾ ਜੋਗੁ ਕਮਾਈਐ ॥  
 ਵਾਜੇ ਬਾਝਹੁ ਸਿੰਝੀ ਵਾਜੈ, ਤਉ ਨਿਰਭਉ ਪਦੁ ਪਾਈਐ ॥  
 ਅੰਜਨ ਮਾਹਿ ਨਿਰੰਜਨਿ ਰਹੀਐ ਜੋਗ ਜੁਗਤਿ ਤਉ ਪਾਈਐ ॥੪॥੧॥੮॥

ਸਿਧਾਂ ਦੇ ਅਨੇਕ ਭੇਖਾਂ ਬਾਰੇ ਭੀ ਆਪ ਨੇ ਵਿਚਾਰ ਦਿਤੇ ਹਨ :—

੧. ਸੌ ਓਦਾਸੀ ਜਿ ਪਾਲੇ ਉਦਾਸੁ ॥  
 ਅਰਧ ਉਰਧ ਕਰੇ ਨਿਰੰਜਨ ਵਾਸੁ ॥  
 ਚੰਦ ਸੂਰਜ ਦੀ ਪਾਏ ਗੰਢ ॥  
 ਤਿਸ ਉਦਾਸੀ ਕਾ ਪੜੈ ਨ ਕੰਧੁ ॥
੨. ਸੌ ਅਉਧੂਤੀ ਜੋ ਧੂਪੈ ਆਪੁ ॥  
 ਭਿਖਿਆ ਭੋਜਨੁ ਕਰੈ ਸੰਤਾਪੁ ॥  
 ਅਉਹਠ ਪਟਣ ਮਹਿ ਭੀਖਿਆ ਕਰੈ ॥  
 ਸੌ ਅਉਧੂਤੀ ਸਿਵ ਪੁਰਿ ਚੜੈ ॥
੩. ਸੌ ਪਾਖੰਡੀ ਜਿ ਕਾਇਆ ਪਖਾਲੇ ॥  
 ਕਾਇਆ ਕੀ ਅਗਨਿ ਬ੍ਰਹਮ ਪਰਜਾਲੇ ॥  
 ਸੁਪਨੈ ਬਿੰਦੁ ਨ ਦੇਈ ਝਰਨਾ ॥  
 ਤਿਸੁ ਪਾਖੰਡੀ ਜਰਾ ਨਾ ਮਰਣਾ ॥
੪. ਸੌ ਬੈਰਾਗੀ ਜਿ ਉਲਟੇ ਬ੍ਰਹਮ ॥  
 ਗਗਨ ਮੰਡਲ ਮਹਿ ਰੋਪੈ ਬੰਮੁ ॥

ਅਹਿਨਿਸਿ ਅੰਤਰਿ ਰਹੈ ਧਿਆਨਿ ॥

ਤੇ ਬੈਰਾਗੀ ਸਤ ਸਮਾਨਿ ॥

(ਰਾਮਕਲੀ ਦੀ ਵਾਰ)

ਸਿਧਾਂ-ਜੋਗੀਆਂ ਨਾਲ ਗੁਰੂ ਬਾਬੇ ਨੂੰ ਵਿਖੇਵਾਂ ਕੇਵਲ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਜੋਗੀ ਅੰਜਨ (ਸੰਸਾਰ, ਮਾਇਆ) ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲਣ ਦਾ ਜਤਨ ਕਰਦੇ ਸਨ ਭਾਵ ਗ੍ਰਹਿਸਤ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਰਦੇ ਸਨ ਜੋਕਿ ਉਹ ਕਰ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸਨ ਸਕਦੇ ਪਰ ਗੁਰੂ-ਬਾਬਾ ਜੀ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਇਹ ਕਰਾਂਦੇ ਸਨ ਕਿ 'ਅੰਜਨ ਮਾਹਿ ਨਿਰੰਜਨਿ' ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਪਰਵਿਰਤ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਫਿਰ ਸੰਸਾਰ ਦੀਆਂ ਮਾਇਕ ਕਮਜ਼ੋਰੀਆਂ ਤੋਂ ਉਪਰ ਉਠਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਆਪ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਗ੍ਰਹਿਸਤ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਿਆਂ ਨਾਮ ਦੁਆਰਾ 'ਜੋਗ' ਕਮਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਨਾਮਿ ਰਤੇ ਸਿਧ ਗੋਸਟਿ ਹੋਇ ॥

ਨਾਮਿ ਰਤੇ ਸਦਾ ਤਪੁ ਹੋਇ ॥

ਨਾਮਿ ਰਤੇ ਸਚੁ ਕਰਣੀ ਸਾਰੁ ॥

ਨਾਮਿ ਰਤੇ ਗੁਣ ਗਿਆਨ ਬੀਚਾਰੁ ॥

ਬਿਨੁ ਨਾਵੈ ਬੋਲੈ ਸਭੁ ਬੇਕਾਰੁ ॥

ਨਾਨਕ ਨਾਮਿ ਰਤੇ ਤਿਨ ਕਉ ਜੈਕਾਰ ॥

ਗੁਰੂ-ਬਾਬੇ ਦਾ ਮਾਰਗ 'ਸਹਜ' ਦਾ ਹੈ। ਸਿਧਾਂ ਜੋਗੀਆਂ ਦਾ ਮਾਰਗ 'ਹਠ' ਦਾ ਹੈ। ਸਹਜ-ਮਾਰਗ ਉਹ ਹੈ ਜਿਥੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚੋਂ ਵਿਰੋਧ, ਦਵੈਤ, ਦਵੰਦ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਕੇ 'ਜੋਗ ਤੇ ਭੋਗ', 'ਮੀਰੀ ਤੇ ਪੀਰੀ', 'ਦੇਗ ਤੇ ਤੇਗ' 'ਸੰਤ ਤੇ ਸਿਪਾਹੀ' ਨੂੰ ਇਕੱਠਾ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਹ 'ਗ੍ਰਹਿਸਤ ਵਿਚ ਉਦਾਸੀ' ਦਾ ਮਾਰਗ ਹੈ। ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਘੋਲ ਕਰਦਿਆਂ ਕਾਮਾਦਿਕ ਵਿਕਾਰਾਂ ਅਤੇ ਰੋਗਾਂ-ਸੋਗਾਂ ਦੀ ਪਕੜ ਤੋਂ ਉਚੇ ਰਹਿਣਾ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਗੁਰੂ-ਬਾਬੇ ਨੇ 'ਕਮਲ' ਤੇ 'ਮੁਰਗਾਈ' ਦੇ ਜੀਵਨ ਨਾਲ ਉਪਮਾ ਦੇ ਕੇ ਸਪਸ਼ਟ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਪਾਣੀ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਭਿਜਦੇ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਮਨੁੱਖ ਨੇ ਸੰਸਾਰ

ਦੇ ਅੰਜਨ ਵਿਚ ਰਹਿਣਾ ਹੈ ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਨਿਰੰਜਨ ਰਹਿਣਾ ਹੈ । ਇਹ ਜੀਵਨ-  
ਜਾਚ ਹੀ ਆਤਮਕ ਬਲ ਜਾਂ ਮਹਾਨਤਾ ਦਾ ਪਰਮਾਣ ਮੰਨੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ ।  
ਜੇ 'ਅੰਜਨ' ਵਿਚੋਂ ਬਾਹਰ ਭਜ ਜਾਣਾ ਹੈ ਤਾਂ ਫਿਰ ਮਹਾਨਤਾ ਦਾ ਪਰਮਾਣ ਕੀ  
ਹੈ ?

ਗੁਰੂ-ਬਾਬੇ ਨੇ 'ਅੰਮ੍ਰਿਤ' ਦੁਆਰਾ 'ਸੰਤ ਸਿਪਾਹੀ', 'ਸਿਧ' ਪੈਦਾ ਕੀਤੇ  
ਜੋ ਸਹਜ ਵਿਚ ਰਾਜ-ਜੋਗ ਕਮਾਂਦੇ, ਲੋਕ ਹਿਤਾਂ ਦੀ ਰਾਖੀ ਲਈ ਜੂਝ ਵੀ  
ਸਕੇ । ਇਹੋ ਬਾਬੇ ਦੀ ਰਿਧੀ ਸਿਧੀ ਹੈ । ਉਸ ਨੇ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦਾ ਭਾਂਡਾ 'ਸੁਮੇਰ'  
'ਮਾਨਸਰੋਵਰ' 'ਪਿਆਲਾ' 'ਮਦ' ਸਭ ਬਦਲ ਦਿਤੇ ਤੇ 'ਸੁਮੇਰ' ਦੇ 'ਮਾਨ-  
ਸਰੋਵਰ' ਨੂੰ ਧਰਤੀ ਤੇ ਲੈ ਆਂਦਾ ਜਿਥੇ 'ਹੰਸ' ਬੈਠ ਕੇ 'ਕਲੋਲ' ਕਰਦੇ ਹਨ ।  
ਇਹ ਨਕਸ਼ਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਹਰੀਮੰਦਰ ਵਿਚ ਪੂਰਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ।

ਤੀਜੀ ਉਦਾਸੀ—

## ਇਸਲਾਮੀ ਕੇਂਦਰ ਤੇ ਧਰਮ ਸਥਾਨ

(੧) ਰਾਹ ਦੱਵੈ ਇਕੁ ਜਾਣੈ ਸੋਈ ਸਿਝਸੀ ॥  
ਕੁਫਰ ਗੋਅ ਕੁਫਰਾਣੈ ਪਇਆ ਦਝਸੀ ॥

(ਵਾਰ ਮਾਝ, ੧੪੨)

(੨) ਮੁਸਲਮਾਣੁ ਕਹਾਵਣੁ ਮੁਸਕਲੁ ਜਾ ਹੋਇ ਤਾ ਮੁਸਲਮਾਣੁ ਕਹਾਵੈ ॥  
ਅਵਲਿ ਅਉਲਿ ਦੀਨੁ ਕਰਿ ਮਿਠਾ ਮਸਕਲਮਾਨਾ ਮਾਲੁ ਮੁਸਾਵੈ ॥  
ਹੋਇ ਮੁਸਲਿਮੁ ਦੀਨ ਮੁਹਾਣੈ ਮਰਣ ਜੀਵਣ ਕਾ ਭਰਮੁ ਚੁਕਾਵੈ ॥  
ਰਬ ਕੀ ਰਜਾਇ ਮੰਨੇ ਸਿਰ ਉਪਰਿ ਕਰਤਾ ਮੰਨੇ ਆਪੁ ਗਵਾਵੈ ॥  
ਤਉ ਨਾਨਕ ਸਰਬ ਜੀਆਂ ਮਿਹਰੰਮਤਿ ਹੋਇ ਤ ਮੁਸਲਮਾਣੁ ਕਹਾਵੈ ॥੧॥

(ਵਾਰ ਮਾਝ, ੧੪੧)

—੧—

ਇਸਲਾਮ ਦੇ ਘੇਰੇ ਵਿਚ ਵਿਕਾਸ ਕਰ ਰਹੇ ਸੁਹਿਰਦ ਰਹਿਸਵਾਦੀ  
ਸੂਫੀਆਂ ਫਕੀਰਾਂ ਦੇ ਅਧਿਆਤਮਕ ਬਚਨਾਂ ਨੂੰ ਸਰਧਾ ਦੇ ਕੇ ਸ਼ੇਖਾਂ, ਫਕੀਰਾਂ,

੧੯੯

ਪੀਰਾਂ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਗਲਵਕੜੀਆਂ ਪਾ ਕੇ, ਇਸਲਾਮ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿਚ  
 ਸਮਰਥ ਕਲਿਆਨਕਾਰੀ ਧਰਮ ਪਰਵਾਨ ਕਰ ਕੇ, ਕੁਰਾਨ ਨੂੰ ਵੇਦ ਨਾਲ ਇਕੱਠਾ  
 ਵਰਨਣ ਕਰ ਕੇ ਇਸਲਾਮੀ ਬੋਲੀਆਂ ਦੀ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਨੂੰ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰ ਕੇ,  
 ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਤੋਂ ਛੋਹ-ਭਿਟ ਦੇ ਘ੍ਰਿਣਤ ਭਾਵ ਨੂੰ ਸਿਦਕ ਦਿਲੀ ਨਾਲ ਦੂਰ  
 ਕਰ ਕੇ, ਭਾਈ ਮਰਦਾਨੇ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਪਰਚਾਰ ਮਾਧਿਅਮ ਤੇ ਸਫ਼ਰ ਸਾਥੀ  
 ਬਣਾ ਕੇ, ਮੁਸਲਮਾਨ ਹਾਕਮਾਂ ਨੂੰ ਨਿਆ-ਸਤਿ ਦਾ ਰਸਤਾ ਵਿਖਾ ਕੇ, ਇਸਲਾਮੀ  
 ਹਕੂਮਤ ਦੇ ਜਬਰ ਨੂੰ ਵੰਗਾਰ ਕੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਭਾਰਤੀਆਂ ਨੂੰ ਸਾਂਝੇ  
 ਜੀਵਨ ਲਈ ਨਰੋਈ ਸੇਧ ਦਿਤੀ। ਗੁਰੂ ਬਾਬਾ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਕੌਮ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ  
 ਭਾਰਤੀਆਂ ਤੇ ਰਾਜ ਕਰਨ ਦੇ ਹੱਕ ਨੂੰ ਕਦੇ ਪ੍ਰਵਾਨ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰ ਸਕਿਆ,  
 ਪਰ ਇਸ ਅਸਲੀਅਤ ਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ ਕਿ  
 ਹਿੰਦੂ ਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਦੋਹਾਂ ਨੂੰ ਇਕੱਠਾ ਰਹਿਣਾ ਪੈਣਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਇਕੱਠੇ  
 ਰਹਿਣ ਦੀ ਜਾਚ ਸਿਖਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਆਪ ਨੇ ਸ਼ੁਰੂ ਤੋਂ ਹੀ ਨਾ ਕੇਵਲ  
 ਮੁਸਲਮਾਨ ਨੂੰ ਘ੍ਰਿਣਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਸਗੋਂ ਇਸਲਾਮ ਵਲ ਬੜੀ ਖੁਲ੍ਹ-ਦਿਲੀ,  
 ਹਮਦਰਦੀ ਤੇ ਸਿਦਕ ਦਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਨ ਰਖਿਆ ਹੈ। ਆਪ ਦਾ ਇਹ ਨਿਰਨਾ  
 ਤੇ ਜ਼ਰੂਰ ਸੀ ਕਿ ਸਚਾ ਹਿੰਦੂ ਤੇ ਸਚਾ ਮੁਸਲਮਾਨ ਕੋਈ ਵਿਰਲਾ ਹੀ ਹੈ, ਨਾ ਹੋਣ  
 ਤੁਲ ਹੈ, ਪਰ ਇਹ ਨਿਰਨਾ ਵੀ ਨਾਲ ਹੀ ਸੀ ਕਿ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਵਿਚ ਖੁਦਾ ਰਸੀਦ  
 ਪੁਰਸ਼ ਹਨ ਅਤੇ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਇਸਲਾਮ ਧਰਮ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਅਨੁ-  
 ਸਾਰੀਆਂ ਲਈ ਉਤਨਾ ਹੀ ਕਲਿਆਨਕਾਰੀ ਹੈ ਜਿਤਨਾ ਕੋਈ ਹੋਰ ਧਰਮ ਉਸ  
 ਦੇ ਅਣਯਾਈਆਂ ਲਈ ਹੈ। ਆਪ ਪ੍ਰਭੂ-ਜੋਤਿ ਨੂੰ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਉਸ  
 ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਰਵਾਨ ਕਰਦੇ ਜਿਵੇਂ ਉਸ ਨੂੰ ਹਿੰਦੂਆਂ ਵਿਚ ਵਿਆਪਕ ਦੇਖਦੇ ਤੇ ਇਸ  
 ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਤੌਰ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਨਾ ਕੇਵਲ ਉਹੋ ਦਰਜਾ ਦਿੰਦੇ ਜੋ ਭਾਰਤੀਆਂ  
 ਦਿੰਦੇ ਸਗੋਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਦੁਖ-ਸੁਖ ਨੂੰ ਉਨੀ ਤੀਬਰਤਾ ਨਾਲ ਹੀ ਮਹਿਸੂਸ  
 ਕਰਦੇ ਜਿਤਨੀ ਤੀਬਰਤਾ ਨਾਲ ਭਾਰਤੀਆਂ ਦੇ ਦੁਖ ਨੂੰ—ਬਾਬਰ ਦੇ ਹੱਲੇ ਵਿਚ  
 ਜੋ ਪਠਾਣੀਆਂ ਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨੀਆਂ ਦੀ ਬੇਪਤੀ ਹੋਈ, ਉਸ ਤੋਂ ਵੀ ਆਪ ਨੇ ਉਸ  
 ਤਰ੍ਹਾਂ ਖੂਨ ਦੇ ਸੋਹਿਲੇ ਗਾਵੇ, ਜਿਵੇਂ ਹਿੰਦੂ ਇਸਤਰੀਆਂ ਦੀ ਬੇਪਤੀ ਤੇ, 'ਥਾਨ,



ਮੁਕਾਮ, ਜਲੇ ਬਿਜਮੰਦਰ' ਵਿਚ ਦੋਹਾਂ ਦੇ ਧਰਮ ਅਸਥਾਨਾਂ ਨੂੰ ਇਕੱਠਾ ਸਤਿਕਾਰਿਆ, 'ਪੋਹਰਣ ਸਿਰ ਖੁਰ ਪਾਟੇ' ਤੇ ਦੁਖ ਜਤਾਇਆ। ਸ਼ੇਖ ਇਬਰਾਹੀਮ, ਸ਼ਰਫ ਆਦਿ ਨੂੰ ਗਲਵਕੜੀ ਪਾ ਕੇ ਮਿਲਦੇ, ਉਹਨਾਂ ਪਾਸ ਰਾਤਾਂ ਕਟਦੇ, ਉਹਨਾਂ ਪਾਸ ਖਾਣ-ਪਾਣ ਰਖਦੇ, ਮਰਦਾਨੇ ਨਾਲ ਭਿਟਦੇ-ਵਰਤਦੇ। ਇਹ ਤੇ ਹਦ ਹੀ ਹੈ ਕਿ ਆਪ ਦੇ ਸੰਕਲਪ ਅਨੁਸਾਰ ਮੁਸਲਮਾਨ ਫਕੀਰਾਂ, ਸ਼ੇਖਾਂ (ਫਰੀਦ, ਭੀਖਣ) ਦੀ ਬਾਣੀ ਹੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਸੁਰਖਸ਼ਤ ਕਰ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਇਲਾਹੀ ਕਲਾਮ ਮੰਨ ਲਇਆ। ਬਾਬਾ ਇਸਲਾਮ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰਦਾ, ਪਰ ਜ਼ਾਲਮ ਜ਼ਾਬਰ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੂੰ ਵੰਗਾਰਦਾ ਤੇ ਹਟਕਦਾ, ਵਰਜਦਾ, ਹਮਜ਼ਾਗੋਸਾਂ, ਵਲੀ ਕੰਧਾਰੀਆਂ, ਪੀਰਾਂ, ਦਸਤਗੀਰਾਂ, ਮੌਲਵੀਆਂ, ਮੁਲਾਣਿਆਂ ਦੇ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਾਜ ਖੋਲ੍ਹਦਾ ਜਿਵੇਂ ਸਿਧਾਂ, ਜੋਗੀਆਂ, ਜੈਨੀਆਂ, ਬੋਧੀਆਂ, ਪੰਡਤਾਂ-ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਦੰਭੀਆਂ ਦੇ।

ਇਸ ਦਾ ਭਾਵ ਇਹ ਨਹੀਂ ਕਿ ਗੁਰੂ ਬਾਬੇ ਨੇ ਇਸਲਾਮੀ ਦਰਸ਼ਨ, ਧਰਮ, ਧਰਮ ਸਾਧਨਾ, ਇਤਿਹਾਸ, ਮਿਥਿਹਾਸ ਵਿਚੋਂ ਕੋਈ ਇਸ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਲਈ ਕਿ ਉਹ ਉਸ ਦੇ ਆਪਣੇ ਦਰਸ਼ਨ ਆਦਿ ਦੇ ਸਰੋਤ ਕਹੇ ਜਾ ਸਕਣ। ਆਪ ਨੂੰ ਸ਼ਬਦ ਪ੍ਰਾਪਤ ਸੀ, ਖਸਮ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਸੁਣਨ ਦਾ ਮਾਣ ਪ੍ਰਾਪਤ ਸੀ, ਆਪਣਾ ਅਧਿਆਤਮਕ ਤੇ ਰਹਸਵਾਦੀ ਤਜਰਬਾ। ਸਪੰਨ ਤੇ ਸੰਪੂਰਨ ਸੀ, ਪਰ ਜਿਸ ਦਰਸ਼ਨ, ਅਧਿਆਤਮਵਾਦ, ਰਹਸਵਾਦ ਨੂੰ ਅਪਣਾਇਆ, ਉਹ ਭਾਰਤੀ ਸੀ, ਨਿਰੋਲ ਹਦ ਤੀਕ ਭਾਰਤੀ ਵੀ ਕਹਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਇਹ ਇਕ ਕਠੋਰ ਅਸਲੀਅਤ ਸੀ ਕਿ ਮੁਸਲਮਾਨ ਭਾਰਤ ਦੇ ਹਾਕਮ ਬਣ ਚੁਕੇ ਸਨ ਅਤੇ ਇਸਲਾਮ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ 'ਘਰ' ਬਣਾ ਚੁਕਾ ਸੀ। ਸਿਧਾਂਤ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਆਪ ਧਰਮਾਂ, ਕੌਮਾਂ, ਮਨੁੱਖਾਂ ਦੀ ਬਰਾਬਰੀ ਨੂੰ ਮੰਨਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਲਈ ਆਪ ਨੇ ਇਸਲਾਮ ਵਲ ਠੀਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਬਣਾਇਆ, ਅਪਣਾਇਆ ਅਤੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਧਰਮ ਤੇ ਧਰਮੀਆਂ ਨੂੰ ਠੀਕ ਸੋਧ ਦਿਤੀ। ਆਪ ਨੇ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਰਹਿ ਰਹੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਸੰਦੇਸ਼ ਦਿਤਾ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਅਸਲ ਕੇਂਦਰਾਂ ਤੇ ਧਰਮ ਸਥਾਨਾਂ ਤੇ ਜਾ ਕੇ ਆਪਣਾ ਸੰਦੇਸ਼ ਦੇਣਾ ਉਚਿਤ ਸਮਝਿਆ ਤੇ ਦਿਤਾ।

ਆਪ ਮਕੇ ਤੇ ਬਗਦਾਦ ਗਏ, ਦੇਸ ਵਿਚ ਮੁਲਤਾਨ ਤੇ ਪਾਕਪਟਨ ਦੇ ਕੇਂਦਰਾਂ ਤੇ ਕਈ ਵਾਰੀ ਗਏ ਹੋਣੇ ਹਨ। ਨਿਸਚੇ, ਬਾਬੇ ਨੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹਿਰਦਾ ਜਿਤਿਆ। ਰਾਏ ਬੁਲਾਰ, ਨਵਾਬ ਦੌਲਤ ਖਾਨ ਨੇ ਆਪ ਨੂੰ ਪਛਾਣਿਆ ਸੀ, ਬਾਬਰ ਵੀ ਪਛਾਣ ਗਇਆ ਸੀ, ਮੁਲਤਾਨ ਦੇ ਪੀਰ ਵੀ ਸਮਝ ਗਏ ਸਨ, ਪਰ ਆਮ ਮੁਸਲਮਾਨ ਵੀ ਆਪ ਨੂੰ ਜਾਣ ਗਏ ਤੇ ਆਪ ਨੂੰ ਪੀਰ ਤੇ ਵਲੀ ਵੀ ਮੰਨ ਗਏ (ਰਸੂਲ ਸ਼ਾਇਦ ਮੰਨੇ ਹੋਣ) ਤੇ ਆਪ ਦੇ ਜੋਤੀ ਜੋਤਿ ਸਮਾਣ ਸਮੇਂ ਆਪ ਦੀ ਦੇਹ ਦੇ ਦਾਹਵੇਦਾਰ ਬਣੇ।

-੨-

(ੳ) ਜਗਤ-ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੂੰ ਅਨੇਕ ਮੌਕਿਆਂ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਧਰਮਾਂ ਦਾ ਕੇਂਦਰੀ ਨੁਕਤਾ ਨੈਤਕਤਾ, ਸਦਾਚਾਰ ਦਾ—ਸਮਝਾਇਆ ਅਤੇ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਕਰਾਇਆ ਕਿ ਭੇਖ ਦੇ ਅੰਗ ਤੇ ਸ਼ਰਹਾਂ ਦੇ ਪਖ ਤਦ ਹੀ ਸਾਰਥਕ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜੇ ਅੰਦਰ ਦੀ ਰਹਿਣੀ ਨੈਤਕ ਤੇ ਸਦਾਚਾਰ ਸਾਊ ਹੋਣ। ਹਕੂਮਤ ਸਥਿਰ ਨਹੀਂ ਰਹਿਣੀ, ਸਿਕਦਾਰੀ, ਨਵਾਬੀ ਸਥਿਰ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਪਰ ਸਦਾਚਾਰਕ ਵਿਹਾਰ ਅਸਲ ਜਿਤ ਹੈ ਅਤੇ ਨਿਆਂ ਹਕੂਮਤ ਕਰਨ ਦਾ ਠੀਕ ਵਸੀਲਾ ਹੈ। ਜਬਰ, ਅਨਿਆਂ, ਧਕਾ ਹਕੂਮਤ ਦੇ ਤਰੀਕੇ ਨਹੀਂ ਹਨ—

ਸੁਲਤਾਨ ਖਾਨ ਮਲੂਕ ਉਮਰੇ ਗਏ ਕਰਿ ਕਰਿ ਕੂਚੁ ॥  
 ਘੜੀ ਮੁਹਿਤਿ ਕਿ ਚਲਣਾ ਦਿਲ ਸਮਝੁ ਤੂੰ ਭਿ ਪਹੂਚੁ ॥੪॥  
 ਸਬਦਾਹ ਮਾਹਿ ਵਖਾਣੀਐ ਵਿਰਲਾ ਤ ਬੂਝੈ ਕੋਇ ॥  
 ਨਾਨਕੁ ਵਖਾਣੈ ਬੇਨਤੀ ਜਲਿ ਥਲਿ ਮਹੀਅਲਿ ਸੋਇ ॥੫॥  
 ਅਲਾਹੁ ਅਲਖੁ ਅਗੰਮ ਕਾਦਰੁ ਕਰਣਹਾਰੁ ਕਰੀਮੁ ॥  
 ਸਭ ਦੁਨੀ ਆਵਣ ਜਾਵਣੀ ਮੁਕਾਮੁ ਏਕੁ ਰਹੀਮੁ ॥੬॥

(ਸਿਰੀ, ੧, ੬੪)

ਵਾਰ ਮਾਝ ਮਹਲਾ ਪਹਿਲਾ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸੰਕੇਤ ਮੁਸਲਮਾਨੀ ਜੀਵਨ ਦੇ ਸੁਧਾਰ ਲਈ ਹਨ

(੧) ਕੂੜ ਬੋਲਿ ਮੁਰਦਾਰੁ ਖਾਇ ॥ ਅਵਰੀ ਨੋ ਸਮਝਾਵਣ ਜਾਇ ॥  
ਮੁਠਾ ਆਪਿ ਮੁਹਾਏ ਸਾਥੈ ॥ ਨਾਨਕ ਐਸਾ ਆਗੂ ਜਾਪੈ ॥

(ਪੰਨਾ ੧੪੦)

(੨) ਜੇ ਰਤੁ ਲਗੈ ਕਪੜੈ ਜਾਮਾ ਹੋਇ ਪਲੀਤੁ ॥  
ਜੋ ਰਤੁ ਪੀਵਹਿ ਮਾਣਸਾ ਤਿਨ ਕਿਉ ਨਿਰਮਲੁ ਚੀਤੁ ॥  
ਨਾਨਕ ਨਾਉ ਖੁਦਾਇ ਕਾ ਦਿਲਿ ਹਛੈ ਮੁਖਿ ਲੇਹੁ ॥  
ਅਵਰਿ ਦਿਵਾਜੇ ਦੁਨੀ ਕੇ ਝੁਠੇ ਅਮਲ ਕਰੇਹੁ ॥ ੧ ॥

(ਪੰਨਾ ੧੪੦)

(੪) ਮਿਹਰ ਮਸੀਤਿ ਸਿਦਕੁ ਮੁਸਲਾ ਹਕੁ ਹਲਾਲੁ ਕੁਰਾਣੁ ॥  
ਸਰਮ ਸੁੰਨਤਿ ਸੀਲ ਰੋਜਾ ਹੋਹੁ ਮੁਸਲਮਾਣੁ ॥  
ਕਰਣੀ ਕਾਬਾ ਸਚੁ ਪੀਰੁ ਕਲਮਾ ਕਰਮ ਨਿਵਾਜ ॥  
ਤਸਬੀ ਸਾ ਤਿਸੁ ਭਾਵਸੀ ਨਾਨਕ ਰਖੈ ਲਾਜ ॥

(ਪੰਨਾ ੧੪੦-੧)

(੪) ਹਕੁ ਪਰਾਇਆ ਨਾਨਕਾ ਉਸੁ ਸੂਅਰ ਉਸ ਗਾਇ ॥  
ਗੁਰੁ ਪੀਰੁ ਹਾਮਾ ਤਾ ਭਰੇ ਜਾ ਮੁਰਦਾਰੁ ਨ ਖਾਇ ॥  
ਗਲੀ ਭਿਸਤਿ ਨ ਜਾਈਐ ਛੁਟੈ ਸਚੁ ਕਮਾਇ ॥  
ਮਾਰਣ ਪਾਹਿ ਹਰਾਮ ਮਹਿ ਹੋਇ ਹਲਾਲੁ ਨ ਜਾਇ ॥  
ਨਾਨਕ ਗਲੀ ਕੂੜੀਈ ਕੂੜੋ ਪਲੈ ਪਾਇ ॥ ੨ ॥

(ਪੰਨਾ ੧੪੧)

(੫) ਪੰਜਿ ਨਿਵਾਜਾ ਵਖਤ ਪੰਜਿ ਪੰਜਾ ਪੰਜੇ ਨਾਉ ॥  
ਪਹਿਲਾ ਸਚੁ ਹਲਾਲ ਦੁਇ ਤੀਜਾ ਖੈਰ ਖੁਦਾਇ ॥  
ਚਉਥੀ ਨੀਅਤਿ ਰਾਸਿ ਮਨੁ ਪੰਜਵੀ ਸਿਫਤਿ ਸਨਾਇ ॥  
ਕਰਣੀ ਕਲਮਾ ਆਖਿ ਕੈ ਤਾ ਮੁਸਲਮਾਣੁ ਸਦਾਇ ॥  
ਨਾਨਕ ਜੇਤੇ ਕੂੜਿਆਰ ਕੂੜੈ ਕੂੜੀ ਪਾਇ ॥ ੩ ॥

(ਪੰਨਾ ੧੪੧)

(ਅ) ਆਪ ਨੂੰ ਇਹ ਕੁਝ ਕਹਿਣ ਦੀ ਲੋੜ ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਪਈ ਕਿ  
ਸਮੁੱਚੇ ਤੌਰ ਤੇ ਰਾਜ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਪਾਸ ਸੀ ਪਰ ਦਸ਼ਾ ਇਹ ਸੀ—

ਕਲਿ ਕਾਤੀ ਰਾਜੇ ਕਾਸਾਈ ਧਰਮੁ ਪੰਖ ਕਰਿ ਉਡਰਿਆ ॥

ਕੂੜੁ ਅਮਾਵਸ ਸਚੁ ਚੰਦ੍ਰਮਾ ਦੀਸੈ ਨਾਹੀ ਕਹਿ ਚੜਿਆ ॥

ਹਉ ਭਾਲਿ ਵਿਕੁੰਨੀ ਹੋਈ ॥

ਆਧੇਰੈ ਰਾਹੁ ਨ ਕੋਈ ॥

(ਵਾਰ ਮਾਝ ੧੪੫)

ਸਰਹਾ ਦੇ ਜਬਰ ਨੇ ਕੁਝ ਐਸੀ ਦਸ਼ਾ ਪੈਦਾ ਕਰ ਦਿਤੀ ਸੀ ਕਿ  
ਹਿੰਦੂਆਂ ਵਿਚ ਰਾਜਸੀ ਪਤਨ ਦੇ ਨਾਲ, ਆਤਮਕ, ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਗਿਰਾਵਟ  
ਵੀ ਆ ਗਈ। ਇਹ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੀ ਸੀ। ਇਹ ਬਹੁ-ਪਖੀ ਗਿਰਾਵਟ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼  
ਚਿੰਨ੍ਹ ਬਾਬੇ ਨੇ ਇਹ ਮੰਨੇ ਅਤੇ ਭਾਰਤੀਆਂ ਨੂੰ ਅਪਮਾਨ ਵਾਲੇ ਬੇਗ਼ੈਰਤ ਜੀਵਨ  
ਵਿਚੋਂ ਕਢਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ :

ਗਉ ਬਿਰਾਹਮਣ ਕਉ ਕਰੁ ਲਾਵਹੁ ਗੋਬਰਿ ਤਰਣੁ ਨ ਜਾਈ ॥

ਧੋਤੀ ਟਿਕਾ ਤੈ ਜਪਮਾਲੀ ਧਾਨੁ ਮਲੋਛਾਂ ਖਾਈ ॥

ਅੰਤਰਿ ਪੂਜਾ ਪੜਹਿ ਕਤੇਬਾ ਸੰਜਮੁ ਤੁਰਕਾ ਭਾਈ ॥

(ਆਸਾ ੪੭੧)

ਨੀਲ ਵਸਤ੍ਰੁ ਪਹਿਰਿ ਹੋਵਹਿ ਪਰਵਾਣੁ ॥

ਮਲੋਛ ਧਾਨੁ ਲੇ ਪੂਜਹਿ ਪੁਰਾਣੁ ॥

ਅਭਾਖਿਆ ਕਾ ਕੁਠਾ ਬਕਰਾ ਖਾਣਾ ॥

ਚਉਕੇ ਉਪਰਿ ਕਿਸੈ ਨ ਜਾਣਾ ॥

(ਆਸਾ, ੪੭੨)

ਗਉ ਦਾ ਨਿਰਾਦਰ, ਮਲੋਛ ਧਾਨ ਖਾਣਾ, ਕਤੇਬਾ ਦਾ ਪਾਠ, ਤੁਰਕੀ  
ਸੰਜਮ (ਰਹਿਣੀ), ਨੀਲੇ ਵਸਤ੍ਰਾਂ ਦਾ ਧਾਰਨ, ਅਭਾਖਿਆ ਦਾ ਕੁਠਾ ਖਾਣਾ,  
ਬੋਲੀ ਬਦਲਣਾ — ਸਭ ਗੁਲਾਮੀ ਦੇ ਚਿੰਨ੍ਹ ਸਨ, ਬੇਗ਼ੈਰਤੀ ਦੀ ਮੋਹਰ ਸਨ।

ਸ਼ਰਹਾ ਦੇ ਸ਼ੈਦਾਈ ਨੇ ਇਹ ਗਿਰਾਵਟ ਪੈਦਾ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਬਾਬਾ ਇਸ ਬੇਗ਼ੈਰਤੀ ਵਿਰੁਧ ਹਿੰਦੂ ਗ਼ੈਰਤ ਨੂੰ ਜਗਾ ਰਹਿਆ ਸੀ। ਇਹ ਬੇਗ਼ੈਰਤੀ ਰਾਜਸੀ ਦਬਾ ਕਾਰਨ ਪੈਦਾ ਹੋਈ ਸੀ।

(ੲ) ਇਹ ਸਾਰੀਆਂ ਗਲਾਂ ਗੁਰੂ ਬਾਬੇ ਨੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਧਰਮ ਸਥਾਨਾਂ ਵਲ ਜਾਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਹਿ ਦਿਤੀਆਂ ਸਨ। ਤੀਜੀ ਉਦਾਸੀ ਤੋਂ ਆ ਕੇ ਵੀ ਸਮਸਿਆ ਇਹੋ ਕੁਝ ਸੀ ਅਤੇ ਆਪ ਨੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੂੰ ਇਹੋ ਕੁਝ ਸਮਝਾਇਆ। ਮਗਰੋਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਘਟਨਾ ਬਾਬਰ ਦੇ ਹੱਲੇ ਅਤੇ ਜਬਰ ਦੀ ਵਾਪਰੀ ਜਿਸ ਦਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਗੁਰੂ ਬਾਬੇ ਨੇ ਸੈਦਪੁਰ ਵਿਚ ਡਿਠਾ ਅਤੇ ਸਚ ਸੁਨਾਣ ਦੇ ਵੇਲੇ ਸਚ ਸੁਣਾ ਦਿਤਾ :

(੧) ਪਾਪ ਦੀ ਜੰਝ ਲੈ ਕਾਬਲਹੁ ਧਾਇਆ ਜੋਰੀ ਮੰਗੈ ਦਾਨੁ ਵੇ ਲਾਲੋ ॥

ਸਰਮੁ ਧਰਮੁ ਦੁਇ ਛਪਿ ਖਲੋਏ ਕੂੜੁ ਫਿਰੈ ਪਰਧਾਨੁ ਵੇ ਲਾਲੋ ॥

ਕਾਜੀਆ ਬਾਮਣਾ ਕੀ ਗਲ ਥਕੀ ਅਗਦੁ ਪੜੈ ਸੈਤਾਨੁ ਵੇ ਲਾਲੋ ॥

(ਪੰਨਾ, ੭੨੨)

(੨) ਰਤਨ ਵਿਗਾੜਿ ਵਿਗੋਏ ਕੁਤੀਂ ਮੁਇਆ ਸਾਰ ਨ ਕਾਈ ॥

(੩) ਬਾਬਰਵਾਣੀ ਫਿਰਿ ਗਈ ਕੁਇਰੁ ਨ ਰੋਟੀ ਖਾਇ ॥

ਇਕਨਾ ਵਖਤ ਖੁਆਈਅਹਿ ਇਕਨਾ ਪੂਜਾ ਜਾਇ ॥

(ਪੰਨਾ ੪੧੭)

ਅਤੇ ਆਸ਼ਾ ਵੀ ਬੰਨ੍ਹਾ ਦਿਤੀ ਕਿ ਜੁਲਮ ਜਦੋਂ ਵੀ ਅਸਹਿ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਕੋਈ ਯੁਗ ਪੁਰਸ਼ ਪੈਦਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ — ‘ਹੋਰੁ ਭੀ ਉਠਸੀ ਮਰਦ ਕਾ ਚੇਲਾ’ — ਤੇ ਹਾਲਾਤ ਬਦਲ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।

(ਸ) ਆਪ ਜਾਬਰ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੇ ਵਿਰੋਧੀ ਸਨ। ਹੋਰ ਵੀ ਕੋਈ ਜਬਰ ਕਰਦਾ ਤਾਂ ਉਸ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕਰਦੇ; ਪਰ ਆਪ ਇਸਲਾਮ ਦੇ ਵਿਰੋਧੀ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਮੁਸਲਮਾਨੀ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਦੌਰੇ ਮਗਰੋਂ ਆਪ ਨੇ ਮੁਲਤਾਨ ਦੇ ਪੀਰਾਂ ਨੂੰ ‘ਦੁਧ ਦੇ ਕਟੋਰੇ ਤੇ ਚੰਬੇਲੀ ਦਾ ਫੁਲ’ ਰਖ ਕੇ ਜੋ ਰਮਜ਼ ਸਮਝਾਈ, ਉਹ ਹੋਰ

ਧਰਮਾਂ ਵਲ ਆਪ ਦੇ ਵਤੀਰੇ ਦੀ ਅਸਲ ਕੁੰਜੀ ਸੀ। ਸਿਖ ਧਰਮ ਸਭ ਤੋਂ ਉਚੇਰਾ ਰਹੇਗਾ ਪਰ ਸਭ ਵਿਚ ਰਹੇਗਾ।

-੩-

ਗੁਰੂ ਬਾਬੇ ਨੇ ਭਾਰਤ ਦੇ ਸਾਰੇ ਤੀਰਥਾਂ ਤੇ ਆਪਣਾ ਸੰਦੇਸ਼ ਦਿਤਾ, ਇਹ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੇ ਕੇਂਦਰ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਬਾਬੇ ਨੇ ਸੁਮੇਰ ਪਰਬਤ ਤੇ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਸੰਦੇਸ਼ ਦਿਤਾ, ਇਥੇ ਸਿਧਾਂ-ਜੋਗੀਆਂ ਦੇ ਕੇਂਦਰ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਬਾਬੇ ਨੇ ਹੋਰ ਮਤਾਂ ਦੇ ਕੇਂਦਰ ਵੀ ਦੇਖੇ। ਇਸ ਮਗਰੋਂ ਆਪ ਨੇ ਜਗਤ-ਉਧਾਰ ਲਈ ਬਾਹਰਲੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਲ ਸੋਧ ਕੀਤੀ। ਆਪ ਤਿਬਤ ਵਿਚ ਜ਼ਰੂਰ ਗਏ ਚੀਨ, ਰੂਸ ਵਲ ਵੀ ਸ਼ਾਇਦ। ਪਰ ਜਨਮ-ਸਾਖੀਆਂ ਨੇ ਮੱਕੇ ਤੇ ਬਗਦਾਦ ਦੀ ਫੇਰੀ ਦਾ ਉਚੇਰਾ ਵਰਣਨ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਗੁਰੂ ਬਾਬਾ ਇਸਲਾਮ ਦੀ ਨੈਤਕਤਾ ਤੇ ਸਦਾਚਾਰ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਦਾ ਕਾਇਲ ਸੀ ਅਤੇ ਪਰਮੁਖ ਤੌਰ ਤੇ ਇਸਲਾਮ ਇਹੋ ਕੁਝ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਈਸਾਈ ਮਤ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਆਪ ਨੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੂੰ 'ਮੁਸਲਮਾਣੁ' ਹੋਣ ਲਈ ਕਹਿਆ, 'ਜਾ ਹੋਇ ਤਾ ਮੁਸਲਮਾਣੁ ਕਹਾਵੈ'। ਮੁਸਲਮਾਨ ਹੋਣ ਦਾ ਭਾਵ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਸਦਾਚਾਰ ਦੇ ਧਾਰਨੀ ਹੋਣ ਜਿਸ ਦਾ ਇਸਲਾਮ ਪਰਚਾਰਕ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਪਿਛੇ ਬਾਬਾ ਜੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਦਿਤੀ ਹੈ। 'ਮੁਸਲਮਾਨ' ਕੂੜ ਨਾ ਬੋਲੇ, ਮੁਰਦਾਰ ਨਾ ਖਾਵੇ, ਜੀਵਾਂ ਤੇ ਜੁਲਮ ਕਰ ਕੇ ਰਤ ਨਾ ਪੀਵੇ, ਦਿਲ ਪਾਕ ਰਖੇ, ਦੁਨਿਆਵੀ ਵਿਸਥਾਰ (ਦਿਵਾਜੇ) ਨਾ ਕਰੇ, ਮਿਹਰ, ਸਿਦਕ ਦਾ ਧਾਰਨੀ ਹੋਵੇ, ਹਕ ਹਲਾਲ ਦੀ ਕਮਾਈ ਕਰੇ ਤੇ ਖਾਵੇ, ਮਿਹਨਤੀ ਹੋਵੇ, ਸਿਦਕ ਵਿਚ ਪੂਰਾ ਹੋਵੇ, ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਕਰੇ ਕਿ ਕੇਵਲ ਨੇਕ ਕਰਣੀ ਹੀ ਬਹਿਸ਼ਤ ਦਾ ਸਾਧਨ ਹੈ, ਨੇਕ ਕਰਣੀ ਹੀ ਹਜ਼ ਹੈ, ਸਚ ਹੀ ਪੀਰ ਹੈ। ਇਹ ਸੱਚੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਦੇ ਗੁਣ ਹਨ ਅਤੇ ਇਹ ਸਾਰੇ ਧਰਮਾਂ ਲਈ ਸਾਂਝੇ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ 'ਰਾਹ' (ਧਰਮ) ਅਨੇਕ ਹੋਣ ਤੇ ਵੀ ਅਸਲ ਵਿਚ 'ਇਕ' ਹਨ। ਪਰ ਇਹ 'ਕਰਣੀ' ਦੀ ਚੀਜ਼ ਹੈ, ਗਲਾਂ, ਚਰਚਾ ਦੀ ਨਹੀਂ। ਉੱਚੇ

ਅਮਲ ਨਾਲ ਇਸਲਾਮ ਨੇ ਉੱਚਾ ਹੋਣਾ ਹੈ ।

ਗੁਰੂ ਬਾਬੇ ਨੇ ਇਹ ਉਪਦੇਸ਼ ਬਾਹਰ ਮੁਸਲਮਾਨੀ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਹਰ ਥਾਂ ਅਨੇਕ ਵਾਰੀ ਦੁਹਰਾਇਆ ਹੋਣਾ ਹੈ । ਪਰ ਇਸ ਦੌਰੇ ਵਿਚ ਆਪ ਨੇ ਇਸਲਾਮ ਨੂੰ ਅਸਲੋਂ ਹੀ ਦੋ ਨਵੀਆਂ ਗਲਾਂ ਦਸਣੀਆਂ ਚਾਹੀਆਂ ਜਿਹਨਾਂ ਦੁਆਰਾ ਉਸ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਜਾਂ ਘਟੋ ਘਟ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ਾਲਤਾ ਆਵੇ ਅਤੇ 'ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਧਰਮ ਕੌਮ, ਰਸੂਲ, ਪੁਸਤਕ ਸ਼ਰਹ' ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਬਦਲਣ । ਆਪ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੇ ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਬਦਲਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਇਹ ਕੌਮ 'ਮੌਮਨ' ਹੈ ਅਤੇ ਬਾਕੀ ਸਭ 'ਕਾਫ਼ਰ' ਹਨ, ਇਕ ਪੈਗੰਬਰ 'ਰਸੂਲ' ਹੈ ਤੇ ਹੋਰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ; ਇਕੋ 'ਮੌਮਨ' ਲਈ ਹੀ ਬਹਿਸ਼ਤ ਵਿਚ ਥਾਂ ਹੈ ਅਤੇ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਲਈ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ; 'ਮੌਮਨ' ਦੀ ਸ਼ਰਹ ਸ਼ਰੀਅਤ ਹੀ ਦਰੁਸਤ ਹੈ, ਬਾਕੀ ਸਭ ਗਲਤ ਹੈ, ਕੇਵਲ ਕੁਰਾਨ ਹੀ 'ਇਲਾਹੀ ਕਲਾਮ' ਹੈ, ਬਾਕੀ ਨਹੀਂ ਹਨ ! ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਵੀ 'ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ' ਦੇ ਸਨ, 'ਇਸਲਾਮ' ਦੇ ਨਹੀਂ ਸਨ — ਕੁਰਾਨ ਦੀ ਤਾਲੀਮ ਇਹ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਾਂ ਉਸ ਦੇ ਗਲਤ ਅਰਥ ਕਢੇ ਗਏ ਸਨ । ਸੋ ਗੁਰੂ ਬਾਬਾ 'ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ' ਨੂੰ ਵਿਸ਼ਾਲ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੇਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ ਤਾਂ ਜੋ ਉਹਨਾਂ ਦਾ 'ਹਿਰਦਾ' ਵੀ ਵਿਸ਼ਾਲ ਹੋਵੇ ।

ਦੋ ਨਾਟਕ ਇਹਨਾਂ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਆਪ ਨੇ ਖੇਡੇ ਜਿਹੜੇ ਹੁਣ ਤੀਕ ਵੀ ਉਥੋਂ ਦੇ ਵਾਸੀਆਂ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਭੁਲੇ । 'ਗੜ ਬਗਦਾਦ ਨਿਵਾਇਕੈ ਮੱਕਾ ਮਦੀਨਾ ਸਭ ਨਿਵਾਯਾ' (ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ) । ਇਹ ਨਾਟਕ ਆਪ ਨੇ 'ਮੱਕੇ' ਵਿਚ ਖੇਡਿਆ ਅਤੇ ਦੂਜਾ 'ਬਗਦਾਦ' ਵਿਚ ।

ਜਾ ਬਾਬਾ ਸੁਤਾ ਰਾਤਿ ਨੋ ਵਲਿ ਮਹਰਾਬੇ ਪਾਇ ਪਸਾਰੀ ॥  
ਜੀਵਣਿ ਮਾਰੀ ਲਤਿ ਦੀ ਕੇਹੜਾ ਸੁਤਾ ਕੁਫਰ ਕੁਫਾਰੀ ॥  
ਲਤਾ ਵਲਿ ਖੁਦਾਇ ਦੇ ਕਿਉਂ ਪਇਆ ਹੋਇ ਬਜਿਗਾਰੀ ॥  
ਟੰਗੋਂ ਪਕੜਿ ਘਸੀਟਿਆ ਫਿਰਿਆ ਮਕਾ ਕਲਾ ਦਿਖਾਰੀ ॥  
ਹੋਇ ਹੈਰਾਨੁ ਕਰੇਨਿ ਜੁਹਾਰੀ ॥੩੨॥

(ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ, ਵਾਰ ੧)

ਮੱਕੇ ਵਿਖੇ ਹੋਈ ਇਸ ਘਟਨਾ ਦਾ ਭਾਵ ਸਾਰੀ ਇਸਲਾਮੀ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਸਪੱਸ਼ਟ ਸੀ ਕਿ 'ਰਬ' ਕੋਈ ਸੀਮਤ ਹਸਤੀ ਨਹੀਂ ਹੈ ਜੋ ਕਿਸੇ ਇਕ ਪਾਸੇ ਵਿਚ ਸਥਿਤ ਹੈ। 'ਰਬ' ਤਾਂ ਸਰਬ ਵਿਆਪੀ ਹਸਤੀ ਹੈ, ਸਰਬ-ਸਾਂਝੀ ਹਸਤੀ ਹੈ। ਉਹ ਕਿਸੇ ਇਕ ਕੌਮ-ਸਥਾਨ ਦਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਸਾਰੇ ਧਰਮ, ਚਿੰਨ੍ਹ, ਰੂਪ ਉਸ ਦੇ ਆਪਣੇ ਹਨ। ਉਹ ਸਭ ਦਾ ਹੈ। 'ਬਾਬਾ ਆਖੇ ਹਾਜ਼ੀਆ ਸੁਭਿ ਅਮਲਾ ਬਾਝਹੁ ਦੋਨੋਂ ਰੋਈ' — ਨਾ ਹਿੰਦੂ ਵਡੇ ਹਨ, ਨਾ ਮੁਸਲਮਾਨ ਵਡੇ ਹਨ। 'ਸੁਭ ਕਰਣੀ' ਪ੍ਰਧਾਨ ਹੈ। ਕੋਈ ਇਕ ਧਰਮ, ਚਿੰਨ੍ਹ, ਪਹਿਰਾਵਾ, ਭੇਖ, ਬੋਲੀ ਵਡੀ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਕੇਵਲ 'ਇਨਸਾਨੀਅਤ' ਵਡੀ ਚੀਜ਼ ਹੈ। 'ਸੁਭ ਕਰਣੀ' ਨਾਲ ਹੀ ਕੋਈ ਵੱਡਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, 'ਸੁਭ ਕਰਣੀ' ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ "ਹਿੰਦੂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਦੁਇ ਦਰਗਹ ਅੰਦਰਿ ਲਹਿਨ ਨ ਢੋਈ" ਧਰਮਾਂ ਦਾ ਆਪੋ ਵਿਚ ਕੋਈ ਝਗੜਾ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਕੋਈ ਈਰਖਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਸਾਰੇ ਧਰਮ ਬਰਾਬਰ ਹਨ, 'ਸੁਭ ਕਰਣੀ' ਹੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਹੈ।

ਗੁਰੂ ਬਾਬੇ ਨੇ 'ਰਬ' ਅਤੇ 'ਧਰਮ' ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਵਿਸ਼ਾਲ ਕਰ ਦਿਤੇ। ਇਸਲਾਮ ਲਈ ਤੇ ਇਹ ਗਲ ਨਵੀਂ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਪਰ 'ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ' ਲਈ ਨਵੀਂ ਸੀ।

ਫਿਰ—ਦੂਜਾ ਨਾਟਕ 'ਬਗਦਾਦ' ਵਿਚ ਹੋਇਆ—

ਦਿਤੀ ਬਾਂਗਿ ਨਿਵਾਜਿ ਕਰਿ ਸੁੰਨਿ ਸਮਾਨਿ ਹੋਆ ਜਹਾਨਾ ।

ਸੁੰਨ ਮੁੰਨਿ ਨਗਰੀ ਭਈ ਦੇਖਿ ਪੀਰ ਭਇਆ ਹੈਰਾਨਾ ।

... ..

ਪਾਤਾਲਾ ਆਕਾਸ ਲਖ ਓੜਕਿ ਭਾਲੀ ਖਬਰੁ ਸੁਣਾਈ ।

... ..

(ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਵਾਰ, ੧)

ਗੁਰੂ ਬਾਬੇ ਨੇ ਮੁਸਲਮਾਨੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ-ਕੋਨ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ਾਲ ਕੀਤਾ। ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਦਸਿਆ ਕਿ ਇਹ ਸੰਸਾਰ ਕੁਝ 'ਤਬਕ' ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਹ ਲਖਾਂ ਪਾਤਾਲਾਂ ਤੇ ਲਖਾਂ ਆਕਾਸ਼ਾਂ, ਲਖਾਂ ਚੰਨਾਂ ਤੇ ਲਖਾਂ ਸੂਰਜਾਂ ਦੀ ਦੁਨੀਆਂ ਹੈ। ਰਚਨਾ ਦੀ



ਅਨੇਕਤਾ ਤੇ ਬੇਅੰਤਤਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰਨ ਨਾਲ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ-ਕੋਣ ਵਿਸ਼ਾਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ,  
'ਰਬ' ਲਾ-ਮਹਿਦੂਦ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ।

—੪—

ਸਾਰ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ-ਬਾਬੇ ਨੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੂੰ ਸਹਿਨਸ਼ੀਲਤਾ,  
ਉਦਾਰਤਾ, ਵਿਸ਼ਾਲਤਾ ਵਾਲੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਦਿਤੇ ਅਤੇ ਸਿਖਾਇਆ ਕਿ :

(ੳ) ਕੋਈ ਧਰਮ, ਕੌਮ, ਪੁਸਤਕ, ਨਬੀ, ਰਸੂਲ ਰਬ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼  
ਪਿਆਰਾ ਨਹੀਂ ਹੈ । ਰਬ ਲਈ ਸਾਰੇ ਧਰਮ, ਕੌਮਾਂ, ਗ੍ਰੰਥ, ਨਬੀ, ਅਵਤਾਰ  
ਬਰਾਬਰ ਹਨ । 'ਸੁਭ ਕਰਣੀ' ਹੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਹੈ । ਜਿਸ ਪੁਰਸ਼, ਧਰਮ, ਕੁਲ, ਕੌਮ,  
ਪਾਸ ਇਹ ਹੈ, ਉਹ ਹੀ ਮਹਾਨ ਹੈ । ਨੈਤਕ ਤੇ ਸਦਾਚਾਰੀ ਜੀਵਨ ਮਹਾਨ ਹੈ ।

(ਅ) 'ਰਬ' ਸਭ ਧਰਮਾਂ, ਕੌਮਾਂ, ਦੇਸ਼ਾਂ, ਪਾਸਿਆਂ ਦਾ ਹੈ । ਉਹ ਇਕ  
ਥਾਂ ਜਾਂ ਪਾਸੇ ਸੀਮਤ ਨਹੀਂ ਹੈ । ਉਹ ਸਭ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਸਰਬ-  
ਵਿਆਪੀ ਤੇ ਸਰਬ ਸਾਂਝਾ ਹੈ ।

(ੲ) ਇਹ ਸੰਸਾਰ ਅਸੰਖ, ਬੇਅੰਤ, ਵਿਸ਼ਾਲ ਹੈ । ਇਸ ਵਿਚ ਹਰ ਥਾਂ  
ਅਨੇਕਤਾ ਤੇ ਭਿੰਨਤਾ ਹੈ । ਇਹ ਸਾਰੀ ਅਨੇਕਤਾ ਤੇ ਭਿੰਨਤਾ ਇਕੋ ਰਬ ਦੀ  
ਰਚਨਾ ਹੈ । ਸਾਰੇ ਪਾਤਾਲ ਤੇ ਆਕਾਸ਼ ਉਸੇ 'ਰਬ' ਦੇ ਹਨ ।

(ਸ) 'ਇਸਲਾਮ' 'ਜਬਰ-ਅਨਿਆ' ਦਾ ਵਿਰੋਧੀ ਹੈ, ਪਰ ਮੁਸਲਮਾਨ  
ਜਾਬਰ-ਜ਼ਾਲਮ ਹਨ । ਜਿਥੇ ਵੀ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਹਥ ਵਿਚ ਤਾਕਤ ਹੈ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ  
ਉਦਾਰ ਤੇ ਨਿਆਕਾਰ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ।

ਗੁਰੂ ਬਾਬਾ ਸਾਰੇ ਧਰਮਾਂ ਨੂੰ ਬਰਾਬਰੀ ਦਾ ਦਰਜਾ ਵੀ ਦੇਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ  
ਸਨ ਅਤੇ ਸਾਰਿਆਂ ਧਰਮਾਂ ਵਿਚ ਉਦਾਰਤਾ ਦੁਆਰਾ ਸਹਿਨਸ਼ੀਲਤਾ ਤੇ ਪਿਆਰ  
ਪੈਦਾ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ । ਆਪ ਨੇ ਆਪਣੇ ਇਸ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਨੂੰ ਮੁਲਤਾਨ ਦੇ  
ਪੀਰਾਂ ਨਾਲ ਗੋਸ਼ਟਿ ਸਮੇਂ ਸਪਸ਼ਟ ਕੀਤਾ । ਆਪ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਵਲੋਂ ਭੇਜੇ ਦੁੱਧ ਦੇ

ਕਟੌਰੇ ਤੇ ਚੰਬੇਲੀ ਦਾ ਫੁੱਲ ਰਖ ਦਿਤਾ । ਬਸ, ਇਹ ਆਪ ਦੀ ਸਾਰੀ ਵਿਆਖਿਆ  
ਸੀ । ਧਰਮ ਉਹ ਆਦਰਸ਼ਕ ਹੈ ਜੋ ਹੋਰ ਧਰਮਾਂ ਨਾਲ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਸਦਾ ਹੈ  
ਜਿਵੇਂ ਦੁੱਧ ਦੇ ਕਟੌਰੇ ਤੇ ਫੁੱਲ ਟਿਕਦਾ ਹੈ । ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੇ ਅਨੇਕ ਧਰਮਾਂ ਨੂੰ  
ਇਕ ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਸਹਿਨਸ਼ੀਲਤਾ ਅਤੇ ਪਿਆਰ ਵਿਚ ਵਧਣਾ ਉਚਿਤ ਹੈ । ਸਾਰੇ  
ਧਰਮ ਅਸਲੋਂ ਮਹਾਨ ਹਨ ਪਰ ਜਿਸ ਵਿਚ ਤੰਗ ਨਜ਼ਰੀ ਹੈ, ਉਹ ਮਹਾਨ ਨਹੀਂ  
ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ ।

ਰਾਜ ਤੇ ਜੋਗ ਦਾ ਜੀਵਨ

## ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਵਾਸ

ਫਿਰਿ ਬਾਬਾ ਆਇਆ ਕਰਤਾਰਪੁਰਿ ਭੋਖ ਉਦਾਸੀ ਸਗਲ ਉਤਾਰਾ ।  
ਪਹਿਰਿ ਸੰਸਾਰੀ ਕਪੜੇ ਮੰਜੀ ਬੈਠਿ ਕੀਆ ਅਵਤਾਰਾ ।  
ਉਲਟੀ ਗੰਗ ਵਹਾਈਓਨਿ ਗੁਰ ਅੰਗਦੁ ਸਿਰਿ ਉਪਰਿ ਧਾਰਾ ।  
ਪੁਤਰੀ ਕਉਲੁ ਨ ਪਾਲਿਆ ਮਨਿ ਖੋਟੇ ਆਕੀ ਨਿਸਿਆਰਾ ।  
ਬਾਣੀ ਮੁਖਹੁ ਉਚਾਰੀਐ ਹੁਇ ਰੁਸਨਾਈ ਮਿਟੈ ਅੰਧਿਆਰਾ ।  
ਗਿਆਨ ਗੋਸਟਿ ਚਰਚਾ ਸਦਾ ਅਨਹਦਿ ਸਬਦਿ ਉਠੇ ਧੁਨਕਾਰਾ ।  
ਸੋਦਰੁ ਆਰਤੀ ਗਾਵੀਐ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ ਜਾਪੁ ਉਚਾਰਾ ।  
ਗੁਰਮੁਖਿ ਭਾਰ ਅਥਰਬਣਿ ਤਾਰਾ ॥੩੮॥

(ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ, ਵਾਰ ਪਹਿਲੀ)

—੧—

‘ਮਾਰਿਆ ਸਿਕਾ ਜਗਤਿ ਵਿਚਿ ਨਾਨਕ ਨਿਰਮਲ ਪੰਥ ਚਲਾਇਆ’—  
ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਪੰਜਾਬੋਂ ਪਰੇ ਦੀਆਂ ਉਦਾਸੀਆਂ ਸੰਨ ੧੫੨੧ ਈ:  
ਦੇ ਨੌੜੇ ਤੇੜੇ ਸਮਾਪਤ ਕਰ ਦਿਤੀਆਂ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਵਸਾਏ ਪਿੰਡ ਕਰਤਾਰਪੁਰ  
ਵਿਖੇ ਨਿਵਾਸ ਕਰ ਲਇਆ । ਆਪ ਬਾਕੀ ਜੀਵਨ ਦੇ ੧੮ ਵਰ੍ਹੇ ਇਥੇ ਹੀ

੨੧੧

ਰਹੇ। ਇਥੇ ਹੀ ਆਪ ਸੰਨ ੧੫੩੯ ਈਸਵੀ ਵਿਚ ਜੋਤੀ ਜੋਤਿ ਸਮਾਏ। ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਨਾਮ ਚੇਤੰਨ ਹੋ ਕੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਭਾਵਾਂ ਤੇ ਮੰਤਵਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਰਖਿਆ ਗਇਆ ਸੀ।

ਬੜੀ ਵਚਿਤ੍ਰ ਲੀਲਾ ਹੈ। ਨਾਨਕ-ਜੋਤਿ ਨੇ ਤਿੰਨ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਵਾਸ ਰਖੇ ਹਨ : ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਦਾ ਵਾਸ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦਾ ਵਾਸ ਅਤੇ ਅਨੰਦਪੁਰੀ ਦਾ ਵਾਸ। ਅਨੰਦਪੁਰੀ ਦਾ ਵਾਸ ਕਿਤਨਾ ਕਠਨ ਹੈ। ਇਸ ਵਾਸ ਲਈ ਸਭ ਕੁਝ ਜਿਸ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਕਹਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ — ਮਾਤਾ, ਪਿਤਾ, ਪੁਤਰ, ਸਿਖ, ਐਸ਼ਵਰਜ, ਧਨ, ਪਦਾਰਥ, ਫੌਜ, ਸਸਤ੍ਰ ਤੇ ਆਪਣਾ ਆਪ — ਕੁਰਬਾਨ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਗੁਰ-ਜੋਤਿ ਨੇ ਅਧਿਆਤਮਕ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਤਿੰਨ ਹੀ ਵਾਸ ਕੀਤੇ ਹਨ। ਵਾਸ ਦਾ ਭਾਵ ਵੀ ਆਤਮਾ ਦਾ ਟਿਕਾਣਾ ਹੈ, ਬਿਰਤੀ ਦੀ ਦਸ਼ਾ ਹੈ; ਮਨ ਦਾ ਪਧਰ ਹੈ। ਜਿਸ ਬਿਰਤੀ ਵਿਚ ਕੋਈ ਹੈ, ਉਹ ਹੀ ਉਸ ਦਾ ਵਾਸ ਹੈ। ਗੁਰੂ-ਜੋਤਿ 'ਕਰਤਾਰੀ' ਹੋਈ, ਉਸ ਨੇ 'ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ' ਵਿਚ ਵਾਸ ਕੀਤਾ। ਉਸ ਨੇ ਨਿਰਮਲ ਪੰਥ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਕੀਤੀ। ਕਰਤਾਰੀ ਹੋਣਾ ਉਸਾਰੂ ਹੋਣਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਬਾਬੇ ਨੇ ਕਰਤਾਰਪੁਰੀ ਵਾਸ ਵਿਚ ਨਿਰਮਲ ਪੰਥ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਕੀਤੀ। ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦਾ ਵਾਸ ਸੰਤੋਖਸਰ, ਰਾਮਸਰ, ਬਿਬੇਕਸਰ, ਕੰਵਲਸਰ ਦਾ ਵਾਸ ਹੀ ਹੈ। ਸਾਰਾ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਰਾਮਸਰ ਹੈ, ਇਸ ਦਾ ਸੰਕਲਨ ਰਾਮਸਰ ਵਿਚ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਸਾਰੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਰਾਮ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਹੈ, ਰਾਮ ਦਾ ਸਰੂਪ ਪ੍ਰਗਟ ਹੈ। ਜਿਥੇ ਰਾਮ ਦਾ ਨਿਵਾਸ ਹੈ, ਉਥੇ ਸੰਤੋਖ, ਬਿਬੇਕ ਅਤੇ ਨਿਰਲੇਪਤਾ ਹੋਣਗੇ। ਥਾਲ (ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ) ਵਿਚ ਸਤ, ਸੰਤੋਖ, ਅਤੇ ਵਿਚਾਰ ਹਨ। ਰਾਮ ਦਾ ਵਾਸ ਹੀ ਸਤ, ਸੰਤੋਖ, ਵਿਚਾਰ ਦਾ ਹੈ। ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦੀ ਮਿਠਾਸ ਅਤੇ ਪਵਿਤਰਤਾ ਉਥੇ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜਿਥੇ ਸੰਤੋਖ, ਬਿਬੇਕ (ਸਤ ਦਾ ਨਿਰਨਾ) ਅਤੇ ਨਿਰਲੇਪਤਾ (ਵੀਚਾਰ) ਹੋਵੇ। ਗੁਰੂ-ਜੋਤਿ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਨਿਵਾਸ ਕੀਤਾ।

ਗੁਰੂ-ਜੋਤਿ ਤੇ ਸਦਾ ਹੀ ਇਕਸਾਰ ਕਰਤਾਰਪੁਰ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਅਤੇ ਅਨੰਦਪੁਰ ਦੀ ਵਾਸੀ ਹੈ। ਸਾਰੇ ਗੁਰੂ ਉਸਾਰੂ ਕੰਮਾਂ ਵਿਚ ਸਦਾ ਜੁਟੇ ਰਹਿੰਦੇ, ਸਾਰੇ ਆਪ ਸੰਤੋਖੀ, ਬਿਬੇਕੀ ਤੇ ਨਿਰਲੇਪ ਰਹਿੰਦੇ, ਸਾਰੇ ਸਦਾ ਹਰ ਹਾਲਤ ਵਿਚ,

ਦੁਖ-ਸੁਖ ਵਿਚ ਇਕਸਾਰ ਰਹਿੰਦੇ । ਗੁਰੂ-ਜੋਤਿ ਦੇ ਤਿੰਨ ਹੀ ਰੂਪ ਹਨ, ਕਰ-  
ਤਾਰਪੁਰੀ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰੀ, ਅਨੰਦਪੁਰੀ ।

ਭਾਵੇਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਪਿੰਡ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਵਿਚ ਵਾਸ ਰਖਦੇ  
ਸਨ, ਆਪ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਅਤੇ ਅਨੰਦਪੁਰ ਦੇ ਵਾਸੀ ਸਦਾ ਹੀ ਸਨ । ਜਦੋਂ ਆਪ  
ਤਲਵੰਡੀ ਵਾਸੀ ਸਨ ਜਾਂ ਸੁਲਤਾਨਪੁਰੀ ਵਾਸੀ ਸਨ ਜਾਂ ਵੇਸ਼ਾਂ-ਪ੍ਰਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਵਿਚਰ  
ਰਹੇ ਸਨ, ਆਪ ਦੀ ਬ੍ਰਿਤੀ ਕਰਤਾਰੀ ਸੀ ਅਤੇ ਆਪ ਸਦਾ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਦੇ  
ਵਾਸੀ ਸਨ । ਸੁਲਤਾਨਪੁਰ ਵਸਦਿਆਂ ਵੀ ਆਪ ਇਹੋ ਸੋਚ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ 'ਨਿਰਮਲ  
ਪੰਥ' ਦੀ ਰੂਪ-ਰੇਖਾ ਕੀ ਹੋਵੇ ਅਤੇ ਇਸ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਕਿਵੇਂ ਕੀਤੀ ਜਾਏ । ਜਦੋਂ  
ਆਪ ਉਦਾਸੀਆਂ ਦੇ ੨੨ ਸਾਲ ਦੇਸ਼ਰਟਨ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ, ਆਪ ਕਰਤਾਰੀ ਤੇ  
ਉਸਾਰੂ ਸਨ, ਆਪ ਵਿਸ਼ਵ ਨੁਹਾਰ ਵਾਲੇ ਨਿਰਮਲ ਪੰਥ ਦੀ ਰੂਪ-ਰੇਖਾ ਚਿਤਰ  
ਰਹੇ ਸਨ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ । ਗੁਰੂ-ਬਾਬੇ ਦਾ ਮੰਗਲ 'ਸਤਿ  
ਕਰਤਾਰ' ਹੀ ਸੀ ! ਉਸਾਰੀ ਹੀ ਪ੍ਰਭੂ-ਗੁਣ ਹੈ । ਪਰਮਾਤਮਾ ਸਦਾ ਕਰਤਾਰੀ ਹੈ ।  
ਵਿਸ਼ਵ ਕਲਿਆਨ ਲਈ ਨਿਰਮਲ-ਪੰਥ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਹੀ ਕਰਤਾਰ ਦਾ ਗੁਣ  
ਹੈ ।

—੨—

ਤਾਂ ਤੇ ਦੇਖਣਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ-ਬਾਬੇ ਨੇ ਸਾਰਾ ਜੀਵਨ ਕੀ ਉਸਾਰੀ ਕੀਤੀ  
ਅਤੇ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਵਾਸ ਸਮੇਂ ਕੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਉਸਾਰੀ ਕੀਤੀ । ਸੰਨ ੧੫੨੧ ਤੋਂ  
ਪਹਿਲਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਆਪ ਨੇ ਹਲਚਲ ਮਚਾਈ ਅਤੇ 'ਅਧਰਮ' ਦਾ ਕਠੌਰ ਮਹਲ  
ਗਿਰਾਇਆ, ਇਹ ਵੀ ਉਸਾਰੂ ਕਰਤਵ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਨਿਰਮਲ ਧਰਮ  
ਦਾ ਮਹਲ ਉਸਾਰਦੇ ਰਹੇ । ਵਿਦਿਅਕ-ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੇ ਗਲਤ ਵਹਿਣ ਨੂੰ ਨਵੀਂ  
ਸੇਧ ਦੇ ਕੇ ਠੀਕ ਕਰਨਾ ਆਪ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਕਰਤਾਰੀ ਕਰਤਵ ਸੀ — ਆਪ  
ਨੇ ਵਿਦਿਅਕ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਨੂੰ ਆਰਥਕ ਮੰਤਵਾਂ ਤੋਂ ਯੋਗ ਹਦ ਤੀਕ ਮੁਕਤ ਕੀਤਾ  
ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਪਰਮਾਰਥਕ ਅੰਸ਼ ਪਰਦਾਨ ਕੀਤਾ । ਆਪ ਨੇ ਨਿਰਮੂਲ ਤੇ  
ਨਿਸਫਲ ਵਰਣ — ਆਸ਼ਰਮ ਵਿਤਕਰਿਆਂ ਨੂੰ ਹਟਾਇਆ ਅਤੇ ਸਰਬ-ਸਾਂਝੇ

ਧਰਮ ਦੀ ਸੋਝੀ ਕਠਾਈ — ਤਗ ਜਾਂ ਜਨੇਊ ਵਰਣਾਂ ਦਾ ਲਖਾਇਕ ਹੈ, ਵੰਡੀਆਂ ਦਾ ਸੂਚਕ ਹੈ, ਨਿਸਫਲ ਮਰਯਾਦਾ ਬਣ ਚੁਕਾ ਸੀ, ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਨਵੇਂ ਅਰਥ ਦਿਤੇ, ਉਸ ਦੀ ਨੈਤਕ ਵਿਆਖਿਆ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਜਨਤਾ ਨੂੰ ਫੌਕੀਆਂ ਰਸਮਾਂ ਤੋਂ ਛੁਟਕਾਰਾ ਪਾਉਣ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਦਿਤੀ। ਆਪ ਨੇ ਸਾਰੇ ਉਪਜੋਗੀ ਧੰਧੇ ਵੀ ਕੀਤੇ ਪਰ ਆਪ ਨੇ ਨਿਰਲੇਪ ਰਹਿਣ ਦੀ ਜਾਚ ਵੀ ਦੱਸੀ — ਆਪ ਨੇ ਮੱਝਾਂ ਚਰਾਈਆਂ, ਖੇਤੀ ਕੀਤੀ, ਵਣਜ ਵਿਹਾਰ ਕੀਤਾ, ਫਿਰ ਮੋਦੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ, ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਖਚਤ ਨਹੀਂ ਹੋਏ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਫਲਤਾ ਪੂਰਬਕ ਨਿਭਾਇਆ। ਆਪ ਨੇ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਅਰੰਭ ਕੀਤਾ — ਜਿਹਨਾਂ ਨੂੰ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧ ਲੋੜ ਹੈ, ਉਹਨਾਂ ਪਾਸ ਪਹੁੰਚਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ — ਗੁਰੂ ਬਾਬਾ ਜੀ ਆਪ ਹੀ ਸਜਣ ਠੱਗਾਂ, ਮਲਕ ਭਾਗਵਾਂ, ਨੂਰ ਸ਼ਾਹਾਂ, ਕੋਡੇ ਰਾਕਸ਼ਾਂ, ਬਾਬਰਾਂ ਪਾਸ ਪਹੁੰਚੇ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸਿਧੇ ਰਾਹ ਪਾਇਆ। ਆਪ ਹਿੰਦੂ, ਮੁਸਲਿਮ ਅਤੇ ਹੋਰ ਧਾਰਮਕ ਕੇਂਦਰਾਂ ਤੇ ਪੁਜੇ ਅਤੇ ਨਿਰਭੈ ਹੋ ਕੇ ਆਪਣਾ ਸੁਨੇਹਾ ਦਿਤਾ, ਹਰ ਥਾਂ ਆਪਣੇ ਲਈ ਖਤਰਾ ਮੁਲ ਲਇਆ। ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਕਰਤਾਰੀ ਸੁਭਾ ਅਤੇ ਰੁਚੀ ਦਾ ਪਰਮਾਣ ਹੈ।

—੩—

ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਦੇ ਵਾਸ ਵਿਚ ਆਪ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਉਸਾਰੂ ਕਰਤਵ ਜੋ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਗਿਣੇ ਹਨ, ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹਨ:—

- ੧ 'ਉਦਾਸ' ਦੇ ਟਾਕਰੇ ਤੇ 'ਗ੍ਰਹਿਸਤ' ਦੀ ਮਹਾਨਤਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨਾ।
- ੨ ਧਰਮ ਨੂੰ ਜਥੇਬੰਦ ਕਰਨ ਲਈ ਗੁਰ-ਪੀੜ੍ਹੀ ਜਾਂ ਗੱਦੀ ਨੂੰ ਅਗੇ ਚਲਾਉਣਾ ਅਤੇ ਇਹ ਮਹਾਨ ਜੁਮੇਂਵਰੀ ਵਾਲਾ ਕਾਰਜ ਯੋਗ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਸਉਂਪਣਾ।
- ੩ ਗੁਰਤਾ ਦੇ ਅਬਚਲੀ ਰੂਪ ਬਾਣੀ ਦਾ ਪਰਵਾਹ ਚਲਾਣਾ ਜਿਸ ਨੇ ਸਦਾ ਮਨੁੱਖਤਾ ਨੂੰ ਰੋਸ਼ਨੀ ਦੇਣੀ ਹੈ।

੪ ਗਿਆਨ ਤੇ ਨਿਆਏ ਸ਼ੀਲਤਾ ਨੂੰ ਸ਼ਰਧਾ ਤੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨਾਲ ਯੋਗੋ ਸਥਾਨ ਦੇਣਾ ।

੫ ਆਤਮ-ਸੰਗੀਤ ਨੂੰ ਸੁਣਨਾ ਤੇ ਸੰਗਤ ਵਿਚ ਕੀਰਤਨ ਨੂੰ ਉਸ ਦਾ ਸਾਧਨ ਨਿਸਚਿਤ ਕਰਨਾ ।

੬ ਨਿਤਨੇਮ ਅਤੇ ਨਿਤ ਕਰਮ ਕਾਇਮ ਕਰਨਾ ।

੭ ਦੇਸ਼ ਕਲਿਆਨ ਲਈ ਅਥਰਬਣੀ ਪ੍ਰਭਾਵਾਂ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨਾ ਜਿਸ ਦਾ ਭਾਵ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਬਦੇਸ਼ੀ ਇਸਲਾਮੀ ਹਕੂਮਤ ਦੁਆਰਾ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਆਈ ਸਭਿਆਚਾਰਕ, ਧਾਰਮਕ ਨੈਤਕ ਗੁਲਾਮੀ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨਾ ।

ਕੋਈ ਘਟਨਾ ਇਤਨੀ ਉਸਾਰੂ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ ਜਿਤਨਾ ਕੋਈ ਮਹਾਨ ਵਿਚਾਰ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ । ਘਟਨਾ ਤੇ ਕਿਸੇ ਵਿਚਾਰ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਹੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ । ਵਿਚਾਰ ਤਾਂ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦਾ 'ਅੰਦਰ' ਬਣਾਂਦਾ ਹੈ, ਕੌਮਾਂ ਨੂੰ ਨਵੀਆਂ ਸੋਧਾਂ ਦਿੰਦਾ ਹੈ । ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇਸ਼, ਕੌਮਾਂ ਤੇ ਧਰਮ ਬਣਦੇ ਹਨ, ਉਸਰਦੇ ਹਨ । ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਬੜੀ ਬਰੀਕ ਸੂਝ ਨਾਲ ਗੁਰੂ ਬਾਬੇ ਦੇ ਇਨਕਲਾਬੀ ਆਸ਼ਿਆਂ, ਉਦੇਸ਼ਾਂ ਤੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਵਲ ਸੰਕੇਤ ਕੀਤਾ ਹੈ । ਆਪ ਦੀਆਂ ਸੁਣਾਈਆਂ ਸਤ ਗਲਾਂ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਕਰੀਏ ।

(੧) ਗੁਰੂ-ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੇ ੭੦ ਵਰ੍ਹੇ ਦੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ੨੨ ਸਾਲ ਦੇ ਕਰੀਬ ਉਦਾਸੀ ਧਾਰਨ ਕੀਤੀ । ਪਰ ਇਹ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਲਈ ਕੀਤਾ । ਇਕ ਸਮੇਂ ਸਾਧਾਰਣ ਗ੍ਰਿਹਸਤੀ ਕਿਰਿਆ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਰਨਾ ਉਚਿਤ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਕਿਸੇ ਉਦੇਸ਼ ਜਾਂ ਪਰਯੋਜਨ ਲਈ, ਪਰ ਗ੍ਰਹਿਸਤ ਤਿਆਗ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿਚ ਕੋਈ ਅਧਿਆਤਮਕ ਜਾਂ ਧਾਰਮਕ ਮਹਾਨਤਾ ਵਾਲੀ ਚੀਜ਼ ਨਹੀਂ ਹੈ । ਗੁਰੂ-ਬਾਬੇ ਜੋ ਰੀਤ ਚਲਾਈ, ਉਸ ਵਿਚ ਗ੍ਰਹਿਸਤ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਹੀ ਮਹਾਨਤਾ ਦਿਤੀ ।

ਪਰਵਿਰਤੀ ਮਾਰਗ ਸੰਸਾਰਕ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਘੋਲ ਦਾ ਮਾਰਗ ਹੈ । ਸਮਾਜਕ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਸਫਲ ਬਣਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖੀ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਉਚਿਆਂ ਕਰਦਾ ਹੈ । ਗੁਰੂ-ਬਾਬੇ ਦਾ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਧਾਰਮਿਕ ਇਤਿਹਾਸ ਨੂੰ 'ਪਰਵਿਰਤੀ ਮਾਰਗ'

ਦਾ ਖਿਆਲ ਬੜਾ ਇਨਕਲਾਬੀ ਖਿਆਲ ਸੀ ਜਿਸ ਦਾ ਅੰਤਮ ਉਦੇਸ਼ ਮਨੁੱਖੀ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਹੀ ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨੀਆਂ ਜਾਂ ਫਿਲਾਸਫਰਾਂ ਦਾ ਸਮਾਜ ਬਣਾ ਦੇਣਾ ਹੈ। ਜੰਗਲ ਵਿਚ ਆਤਮਕ ਉੱਨਤੀ ਦਾ ਅਰਥ ਵੀ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਜਾਪਦਾ। ਸਾਰੇ ਮਨੁੱਖੀ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਆਤਮਕ ਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਤੌਰ ਤੇ ਉੱਚਾ ਕਰਨਾ ਹੀ ਅਸਲ ਆਸ਼ਾ ਹੈ। ਆਪ ਇਸੇ ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਹੀ ਸਚੇ ਕੀ ਕੋਠੜੀ ਬਣਾ ਦੇਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਇਥੇ ਹੀ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਸਲਤਨਤ ਉਸਾਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਗ੍ਰਹਿਸਤ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਸਫਲ ਕਰਨ ਦਾ ਆਸ਼ਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਸਾਰਾ ਮਨੁੱਖੀ ਸਮਾਜ ਆਤਮਕ, ਮਾਨਸਕ, ਸਦਾਚਾਰਕ, ਆਰਥਕ, ਧਾਰਮਕ ਤੌਰ ਤੇ ਉੱਨਤ ਹੋਵੇ।

ਆਪ ਨੇ ਇਸ ਆਸ਼ੇ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਹੀ ਸਾਰੇ ਸਿਧਾਂਤ ਦਿਤੇ ਹਨ। ਆਪ ਨੇ ਕਿਰਤ ਕਰਨ, ਨਾਮ ਜਪਣ ਅਤੇ ਵੰਡ ਛਕਣ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਦਿਤੇ। ਨਾਮ, ਦਾਨ, ਇਸ਼ਨਾਨ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ ਦਿੱਤਾ ਕਰਾਇਆ। ਸਾਰਾ ਮਨੁੱਖੀ ਸਮਾਜ ਆਸਤਕ ਹੋਵੇ, ਗੁਰੂ-ਵਾਲਾ (ਗਿਆਨਵਾਨ) ਹੋਵੇ, ਨੇਮ-ਧਰਮ ਵਾਲਾ, ਸੁਚੇ ਤੇ ਨਿਰਮਲ ਵਿਹਾਰ ਵਾਲਾ ਹੋਵੇ। ਸਾਰਾ ਸਮਾਜ ਕਿਰਤੀ ਹੋਵੇ, ਸਾਰਾ ਸਮਾਜ ਕਰਤਾਰੀ ਹੋਵੇ, ਜਿਥੇ ਕਿਰਤ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਉਥੇ ਸਮਾਧੀਆਂ, ਨਿਵਾਜਾਂ, ਪਾਠ, ਪੂਜਾ, ਧਰਮ ਕਰਮ ਬਿਲਕੁਲ ਨਿਰਮੂਲ ਹਨ। ਗ੍ਰਹਿਸਤੀ ਕਿਰਤੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਬਨਵਾਸੀ ਕੀ ਕਿਰਤ ਕਰੇਗਾ ਅਤੇ ਕਿਸ ਮੰਤਵ ਲਈ ਕਰੇਗਾ। ਕਿਰਤ ਸਦਾਚਾਰ ਦਿੰਦੀ ਹੈ, ਕਿਰਤ ਆਤਮਕ ਕਰਤੱਵ ਹੈ। ਕਿਰਤ, ਨਾਮ ਤੇ ਵੰਡਣ ਹੀ ਆਤਮਕ ਕਰਤੱਵ ਹਨ। ਗੁਰੂ-ਬਾਬਾ ਆਪ ਖੇਤੀ ਕਰਦਾ ਅਤੇ ਦੀਵਾਨ ਲਗਾ ਕੇ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਵੀ ਕਰਦਾ।

ਭੱਟ ਕਲਸਹਾਰ ਨੇ ਗੁਰੂ-ਬਾਬੇ ਨੂੰ ਰਾਜ-ਜੋਗ ਕਮਾਣ ਵਾਲਾ ਦਸਿਆ ਹੈ। ਗ੍ਰਹਿਸਤੀ ਨੇ ਕਿਰਤ ਕਰਨੀ ਹੈ, ਪਰ ਨਾਲ ਨਾਮ ਜਪਣਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਵੰਡ ਛਕਣਾ ਹੈ। ਕਿਰਤ ਕਰਨੀ 'ਰਾਜ' ਹੈ, ਨਾਮ ਜਪਣਾ ਅਤੇ ਵੰਡ ਛਕਣਾ 'ਜੋਗ' ਹੈ ਜਾਂ 'ਤਿਆਗ' ਹੈ। ਗ੍ਰਹਿਸਤ ਵਿਚ ਨਿਰਲੇਪ ਰਹਿਣਾ ਹੀ ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨੀ ਹੋਣ ਦਾ ਸਬੂਤ ਹੈ। ਕਿਰਤ ਕਮਾਈ ਕਰਨੀ ਹੈ, ਧਰਮ ਦੀ ਕਿਰਤ ਕਰਨੀ ਹੈ, ਪਰ ਵੰਡ ਛਕਣਾ ਵੀ ਹੈ।



ਮਨੁੱਖੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਲਈ ਰਾਜ-ਜੋਗ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ ਬਹੁਤ ਹੀ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਸਿਧਾਂਤ ਹੈ। ਇਸ ਨੇ ਸੰਸਾਰੀ ਜੀਵਨ ਤੇ ਸੰਸਾਰ ਬਾਰੇ ਬਣੇ ਹੋਏ ਵਿਚਾਰ ਬਦਲ ਦਿਤੇ ਕਿ ਸੰਸਾਰ ਦੁੱਖ ਦੀ ਨਗਰੀ ਹੈ, ਸੰਸਾਰ ਮਿ੍ਰਗ-ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਹੈ, ਇਹ ਮਾਇਆ-ਜਾਲ ਹੈ, ਇਹ ਬਿਖ ਦੀ ਵਾੜੀ ਹੈ, ਇਹ ਧੂੰਏਂ ਦਾ ਪਹਾੜ ਹੈ, ਇਹ ਗੰਧਰਬ ਨਗਰੀ ਹੈ, ਇਹ ਭਰਮ-ਭੁਲਾਵਾ ਹੈ, ਇਹ ਨਾਸ਼ਵਾਨ ਹੈ, ਇਹ ਵਿਕਾਰ-ਗ੍ਰਸਤ ਹੈ ਆਦਿ। ਗੁਰੂ-ਬਾਬੇ ਨੇ ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਰਜਾ ਦਾ ਚਿੰਨ੍ਹ ਬਣਾ ਦਿਤਾ, ਜਗਤ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਹੁਕਮ ਦਾ ਪ੍ਰਮਾਣ ਕਹਿ ਦਿਤਾ, ਇਸ ਨੂੰ ਸਚੇ ਦਾ ਤਖਤ ਦਸਿਆ। ਦਿੜ੍ਹ ਇਹ ਹੋਇਆ ਹੈ ਕਿ ਸਭ ਕੁਝ ਅਤੇ ਅਧਿਆਤਮਕਤਾ ਵੀ ਜੀਵਨ ਲਈ ਹੈ, ਧਰਮ ਵੀ ਜੀਵਨ ਲਈ ਹੈ। ਜੇ ਜੀਵਨ ਨਹੀਂ ਤੇ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ। ਕੀਮਤ ਬਦਲ ਗਈ — ਪੂਜਾ ਜੀਵਨ ਲਈ ਹੈ, ਜੀਵਨ ਪੂਜਾ ਲਈ ਨਹੀਂ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਖਾਣਾ ਜੀਵਨ ਲਈ ਹੈ, ਜੀਵਨ ਖਾਣੇ ਲਈ ਨਹੀਂ ਹੈ।

(੨) ਗੁਰ-ਪੀੜੀ ਵਿਕਾਸ ਸਿਧਾਂਤ ਦੀ ਲਖਾਇਕ ਹੈ। ਮਨੁੱਖੀ ਸਮਾਜ ਹੌਲੇ ਹੌਲੇ ਪ੍ਰੀਵਰਤਨ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਹੌਲੇ ਹੌਲੇ ਉੱਨਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ — ਇਹ ਵਿਕਾਸ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਕੋਈ ਇਕ ਵਿਅਕਤੀ ਸਾਰੀ ਉਸਾਰੀ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ, ਸਾਰਾ ਵਿਕਾਸ ਨਹੀਂ ਪੂਰਨ ਕਰ ਸਕਦਾ। ਕਿਸੇ ਇਕ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਸਾਰੀ ਸਮਰਥਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਪੂਰਣਤਾ ਤੀਕ ਲੈ ਜਾਵੇ। ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਵਿਕਾਸ ਕਰਨ ਲਈ ਸਦਾ ਰੋਸ਼ਨੀ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ ਜੋ ਗੁਰੂ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਸਦਾ ਹੀ ਅਗਵਾਈ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ।

ਗੁਰੂ-ਬਾਬੇ ਨੇ ਸਿਧਾਂਤ ਇਹ ਦਿਤਾ ਹੈ ਕਿ ਜਿਵੇਂ ਸੰਸਾਰਕ ਬਾਦਸ਼ਾਹੀ ਯੋਗ ਹੱਥਾਂ ਵਿਚ ਹੋਵੇ ਤਦ ਹੀ ਸੁਖਾਵੀਂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤਿਵੇਂ ਹੀ ਧਾਰਮਕ ਨੇਤਤਵ ਵੀ ਬੜੇ ਸੁਜਾਨ, ਸੁਗੜ, ਬ੍ਰਹਮਵੇਤਾ, ਅਨੁਭਵੀ ਮਹਾਂਖੁਰਸ਼ਾਂ ਪਾਸ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਅਤੇ ਐਸਾ ਨੇਤਾ ਸਥਾਪਤ ਕਰਦਿਆਂ ਕੋਈ ਹੋਰ ਗਲਾਂ ਧਿਆਨ ਗੋਚਰੇ ਨਹੀਂ ਹੋਣੀਆਂ ਚਾਹੀਦੀਆਂ। ਨੇਤਾ ਦੀ ਚੋਣ ਕੇਵਲ ਮਾਨਵਤਾ ਦੇ ਹਿਤਾਂ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਵਿਚ ਰਖ ਕੇ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਨੇਤਾ ਦੀ ਲੋੜ ਅਵੱਸ ਹੈ, ਪਰ

ਨੇਤਾ ਯੋਗ ਹੋਣਾ ਉਸ ਤੋਂ ਵੀ ਵਧ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਨੇਤਾ ਕਰਤਾਰੀ ਤੇ ਉਸਾਰੂ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ਮਨੁੱਖਤਾ ਨੂੰ ਉੱਨਤ ਕਰਨ ਲਈ ਸਿਧਾਂਤ ਇਕੋ ਹਨ, ਜੁਗਤੀ ਇਕੋ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਮਨੁੱਖਤਾ ਨੂੰ ਕਿਰਤ ਕਰਨ, ਨਾਮ ਜਪਣ ਅਤੇ ਵੰਡ ਛਕਣ ਵਿਚ ਲਗਾਇਆ ਜਾ ਸਕੇ। ਨਾਮ-ਦਾਨ-ਇਸ਼ਨਾਨ ਹੀ ਜੋਤਿ ਹੈ, ਨਾਮ-ਦਾਨ-ਇਸ਼ਨਾਨ ਹੀ ਜੁਗਤ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਬਾਬੇ ਦੇ ਉਤਰਾਧਿਕਾਰੀਆਂ ਵਿਚ ਇਹ ਜੋਤਿ ਤੇ ਜੁਗਤ ਕੰਮ ਕਰਦੀ ਰਹੀ ਹੈ।

ਸੰਨ ੧੮੬੬ ਤੋਂ ੧੯੦੮ ਤੀਕ ਗੁਰੂ-ਜੋਤਿ ਨੇ ਮਾਨਵੀ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਰੋਸ਼ਨੀ ਦਿੱਤੀ।

(੩) ਗੁਰਤਾ ਦਾ ਅਬਚਲੀ ਰੂਪ ਬਾਣੀ ਜਾਂ ਸਿਧਾਂਤ ਹੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਬਾਬੇ ਨੇ 'ਗੁਰ ਦੀ ਕਰਣੀ' ਅਤੇ 'ਗੁਰ-ਕਹਿਆ' ਵਿਚ ਭੇਦ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਕੋਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਰਤਵ ਜਾਂ ਘਟਨਾ ਸਮੇਂ-ਸਥਾਨ, ਕਾਰਜ-ਕਾਰਣ, ਹਾਲਾਤ ਦੇ ਪਰਵਸ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਪਰ ਸਿਧਾਂਤ ਤ੍ਰੈ-ਕਾਲ ਸਤ ਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜਿਉਂ ਜਿਉਂ ਕਿਸੇ ਸਮਾਜ ਜਾਂ ਕੌਮ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਹੁੰਦੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਉਹ ਸਿਧਾਂਤ ਉੱਚਾਈ ਵਲ ਚਲਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਜਦੋਂ ਸਮਾਜ ਮੁਢ ਤੋਂ ਵਿਕਾਸ ਕਾਰਜ ਵਿਚ ਲਗਾ ਹੈ। ਆਦਰਸ਼ਕ ਸਿਧਾਂਤ ਉਸ ਲਈ ਟੀਚਾ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਕਰਤਵ ਨਹੀਂ। 'ਰਹਿਣੀ' ਹੌਲੇ ਬਣਦੀ ਹੈ, 'ਕਹਿਣੀ' ਪਹਿਲਾਂ ਆ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਪਰ 'ਰਹਿਣੀ' ਜਾਂ ਆਦਰਸ਼-ਉਲੀਕਣਾ ਬੜਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਮਹਲ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਸ ਦਾ ਨਕਸ਼ਾ ਜਾਂ ਚਿਤ੍ਰ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਉਤਾਰਨਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। 'ਗੁਰਬਾਣੀ' ਆਦਰਸ਼ ਉਲੀਕਦੀ ਹੈ, ਅੰਤਮ-ਹੋਣੀ ਚਿਤਰਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਕੌਮ ਉਥੇ ਪਹੁੰਚਦੀ ਹੌਲੇ ਹੌਲੇ ਹੈ। ਗੁਰੂ-ਨੇਤਾ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਆਦਰਸ਼ ਨਿਰਭੈ ਹੋ ਕੇ ਦਸਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ। ਆਦਰਸ਼ਕ ਮਨੁੱਖ ਅਤੇ ਆਦਰਸ਼ਕ ਮਨੁੱਖੀ ਸਮਾਜ ਦਾ ਚਿਤ੍ਰ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨੇਤਾ ਕਰਤਾਰੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਾਨਵ ਸਮਾਜ ਉਸਰਦਾ ਹੈ।

ਵੇਦ, ਬਾਈਬਲ, ਕੁਰਾਨ, ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਆਦਿ ਰਸ਼ਕ ਮਨੁੱਖ ਲਈ ਵਿਧਾਨ ਹਨ। ਇਹੋ ਸੰਸਾਰ-ਸਮਾਜ ਦੇ ਵਿਧਾਨ ਹਨ।

ਸਾਨੂੰ ਹੋਸਲਾ ਦੇਣ ਵਾਲੀ ਗਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਹਨਾਂ ਵਿਧਾਨਾਂ ਵਿਚ ਜੋ ਵੀ ਸਿਧਾਂਤ ਹਨ, ਉਹ ਸਾਡੇ ਰਿਸ਼ੀਆਂ, ਪੈਗੰਬਰਾਂ, ਗੁਰੂਆਂ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਜੀ ਕੇ ਦਸੇ ਹਨ। ਉਹ ਵੀ ਹਡ-ਚਮ-ਮਾਸ ਦੇ ਮਨੁੱਖ ਸਨ। ਅਸੀਂ ਵੀ ਇਹਨਾਂ ਵਿਧਾਨਾਂ ਨੂੰ ਅਪਣਾ ਸਕਦੇ ਹਾਂ।

(੪, ੫, ੬) ਅਗਲੀਆਂ ਤਿੰਨੇ ਗਲਾਂ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਵਿਖੇ ਗੁਰੂ-ਬਾਬੇ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਹਨ। ਕਿਸੇ ਸਮਾਜ ਦੀ ਆਤਮਕ ਜਾਗਰਤੀ ਵਾਸਤੇ ਉਸ ਅੰਦਰ ਸਦੀਵੀ ਅਧਿਆਤਮਕ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੇ ਸੰਚਾਰ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਗੁਰੂ-ਬਾਬੇ ਨੇ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਦੀਵਾਨਾਂ ਦਾ ਨੇਮ ਤੋਰਿਆ। ਅਜ ਕਲ ਜੋ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਵਿਚ ਦੀਵਾਨਾਂ ਦਾ ਰੂਪ ਹੈ, ਇਹ ਗੁਰੂ-ਬਾਬੇ ਦਾ ਹੀ ਬੰਨ੍ਹਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਨਿਤਨੇਮ, ਕੀਰਤਨ ਅਤੇ ਕਥਾ-ਬਾਰਤਾ (ਵਿਚਾਰ, ਚਰਚਾ) ਦੀਵਾਨਾਂ ਦੇ ਨੇਮ ਦੇ ਮੁਖ ਅੰਗ ਹਨ।

ਗੁਰੂ-ਬਾਬੇ ਦੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਦੀ ਮਹਾਨਤਾ ਸੰਨ ੧੫੨੧ ਤੀਕ ਬਹੁਤ ਹਦ ਤੀਕ ਮੰਨੀ ਜਾ ਚੁਕੀ ਹੋਣੀ ਹੈ। ਆਪ ਦੇ ਦੇਸ਼ਾਟਨ ਨੇ ਆਪ ਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦੂਰ ਦੂਰ ਤੀਕ ਕਰਾ ਦਿਤੀ ਹੋਣੀ ਹੈ। ਦੇਸ਼ ਦੇ ਕੋਨੇ ਕੋਨੇ ਤੋਂ ਹਰ ਸੰਪਰਦਾ ਦੇ ਲੋਕ ਅਤੇ ਹਰ ਭੇਖ ਦੇ ਧਾਰਨੀ ਆਪ ਨਾਲ ਗਿਆਨ-ਚਰਚਾ ਲਈ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਆਉਂਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਉਹ ਸਮਾਂ ਵਧੇਰੇ ਰਮਤੇ ਸਾਧੂਆਂ, ਸੰਤਾਂ, ਜੋਗੀਆਂ, ਸਿਧਾਂ ਦਾ ਸੀ। ਰੋਜ਼ ਦੀਵਾਨ ਵਿਚ ਹਰ ਵਿਚਾਰ ਦੇ ਮਹਾਤਮਾ ਇਕੱਠੇ ਹੁੰਦੇ। ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨਾਲ ਕਹਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ-ਬਾਬਾ ਜੀ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਬੜੇ ਧਿਆਨ ਤੇ ਹਮਦਰਦੀ ਨਾਲ ਸੁਣਦੇ ਹੋਏ ਹਨ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਪਖ ਸਮਝਾਂਦੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਗੁਰੂ-ਬਾਬੇ ਦਾ ਮੁਖ ਨਿਸ਼ਾਨਾ, ਵਾਦ ਵਿਵਾਦ ਤੇ ਝਗੜਾ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਸਗੋਂ ਸਾਰੇ ਧਰਮਾਂ, ਭੇਖਾਂ ਦੇ ਅੰਤ੍ਰੀਵ ਸਾਂਝੇ ਆਦਰਸ਼ਕ ਤੱਤਾਂ ਨੂੰ ਸਤਾ ਉਤੇ ਲਿਆਉਣਾ ਸੀ। ਆਪ ਸਾਰੇ ਧਾਰਮਕ ਅਧਿਆਤਮਕ ਤਜਰਬਿਆਂ ਦਾ ਸਤਿਕਾਰ ਕਰਦੇ ਸਨ ਪਰ ਆਪਣੀ ਰੀਝ ਇਹੋ ਦਸਦੇ ਹੋਏ ਹਨ ਕਿ ਅਸਲ

ਅਧਿਆਤਮਵਾਦ ਉਹ ਹੀ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਰਹਿ ਕੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਵਰਤਿਆ ਜਾਏ, ਅਧਿਆਤਮਵਾਦ ਨੂੰ ਜੀਵਿਆ ਜਾਏ। ਮਤ, ਵਿਚਾਰ ਤੇ ਧਰਮ ਸਾਦਾ ਤੇ ਸਰਲ ਹੋਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ। ਆਪ ਦਿੜ੍ਹ ਇਹ ਕਰਾਂਦੇ ਹੋਣੇ ਹਨ ਕਿ ਸਾਰੇ ਧਰਮਾਂ, ਭੇਖਾਂ ਵਿਚ ਅਸਲੀਅਤ ਹੈ ਪਰ ਪਾਖੰਡ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਅੱਖੋਂ ਓਝਲ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਉਹ ਅਸਲੀਅਤ ਲਭਣੀ ਉਚਿਤ ਹੈ ਤਾਂ ਜੋ ਮਾਨਵ ਸਮਾਜ ਦੀ ਏਕਤਾ ਨੂੰ ਸਥਾਪਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕੇ।

ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਉਸਾਰੀ ਲਈ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਭਾਵਕ, ਜਜ਼ਬਾਤੀ ਉਸਾਰੀ ਦੀ ਪਹਿਲਾਂ ਲੋੜ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਨਾਲ ਸੁਰ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਸੰਗੀਤ, ਕੀਰਤਨ ਦੁਆਰਾ ਇਹ ਸੰਭਵ ਹੈ। ਕੀਰਤਨ ਨੂੰ ਗੁਰੂ-ਬਾਬੇ ਨੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮਹਾਨਤਾ ਦਿਤੀ ਹੈ।

ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਸੰਤੁਲਤ ਰਖਣ ਲਈ ਰੋਜ਼ ਉਤਸਾਹ, ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ ਨਿਤਨੇਮ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਹੈ। ਜਪੁ, ਸੋਦਰੁ, ਆਰਤੀ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਨੂੰ ਰੋਜ਼ ਵਿਚਾਰਨ ਤੇ ਦੁਹਰਾਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਇਹ ਬਾਣੀਆਂ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਚਿੰਨ੍ਹ ਰੂਪ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਵਿਚਾਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ।

(੭) ਗੁਰਮੁਖਿ ਭਾਰ ਅਥਰਬਣਿ ਤਾਰਾ — ਇਸ ਤੁਕ ਵਿਚ ਜੋ ਸੰਕੇਤ ਹੈ, ਉਸ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਬਾਰੇ ਮਤਭੇਦ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਹੈ। ‘ਅਥਰਬਣ’ ਬਾਰੇ ਗੁਰੂ-ਬਾਬਾ ਜੀ ਦਾ ਸੰਕੇਤ ਇਹ ਹੈ :

ਕਲਿ ਮਹਿ ਬੇਦੁ ਅਥਰਬਣੁ ਹੂਆ  
ਨਾਉ ਖੁਦਾਈ ਅਲਹੁ ਭਇਆ ॥  
ਨੀਲ ਬਸਤ੍ਰੁ ਲੇ ਕਪੜੇ ਪਹਿਰੇ  
ਤੁਰਕ ਪਠਾਣੀ ਅਮਲੁ ਕੀਆ ॥

ਕਲਿਜੁਗ ਦਾ ਸ਼ਬਦ ਗੁਰੂ-ਬਾਬਾ ਜੀ ਅਤੇ ਹੋਰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਆਪਣੇ ਜ਼ਮਾਨੇ ਬਾਰੇ ਹੀ ਵਰਤਦੇ ਰਹੇ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਸ ਜ਼ਮਾਨੇ ਵਿਚ ਕੁਦਰਤੀ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਦੀ ਪੂਜਾ ਹੈ, ਜੰਤੂ ਮੰਤ੍ਰ ਦਾ ਬੋਲ ਬਾਲਾ ਹੈ, ਭਾਰਤੀ ਧਰਮਾਂ ਨੂੰ ਇਸਲਾਮੀ ਜਬਰ ਨੇ ਦਬਾ ਲਿਆ ਹੈ, ਭਾਰਤੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਇਸ-

ਲਾਮੀ ਪ੍ਰਭਾਵ ਥਲੇ ਆ ਗਇਆ ਹੈ ਅਤੇ ਭਾਰਤੀ ਰਾਜਸੀ ਸੱਤਾ ਨਾਸ਼ ਹੋ ਗਈ ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਤੁਰਕਾਂ ਤੇ ਪਠਾਣਾਂ ਦਾ ਰਾਜ ਭਾਰਤ ਉਤੇ ਹੋ ਗਇਆ ਹੈ। ਅਥਰ-ਬਣ ਕੁਦਰਤੀ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਦੀ ਉਪਾਸਨਾ, ਯੱਗ ਤੇ ਕਰਮ ਕਾਂਡਾਂ ਅਤੇ ਜੰਤੂ ਮੰਤ੍ਰ ਦਾ ਸੂਚਕ ਹੈ, ਈਸ਼ਵਰ-ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਥਾਂ ਤੇ ਖੁਦਾ-ਅਲਾਹ ਪਰਚਲਤ ਹੋਣਾ ਭਾਰਤੀ ਧਰਮ ਦੇ ਪਤਨ ਦਾ ਸੰਕੇਤ ਦਿੰਦਾ ਹੈ, ਸ਼੍ਰੇਤ, ਪੀਤਾਂਬਰ ਆਦਿ ਬਸਤਰ ਛਡ ਕੇ ਨੀਲੇ ਬਸਤਰ ਧਾਰਨਾ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਗੁਲਾਮੀ ਦਾ ਚਿੰਨ੍ਹ ਹੈ ਅਤੇ ਰਾਜਸੀ ਗੁਲਾਮੀ ਮੌਜੂਦ ਹੀ ਸੀ ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਉਪਰ ਦੀ ਸਾਰੀ ਗਿਰਾਵਟ ਆਈ ਸੀ।

ਗੁਰੂ-ਬਾਬੇ ਨੇ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਤੋਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤੌਰ ਤੇ ਇਸ ਸਾਰੀ ਗਿਰਾਵਟ ਵਿਰੁਧ ਅਵਾਜ਼ ਉਠਾਈ ਹੋਣੀ ਹੈ। ਆਪ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਇਸ ਭਾਵ ਦੇ ਸ਼ਬਦ, ਅਸ਼ਟਪਦੀਆਂ ਮੌਜੂਦ ਹਨ। ਆਪ ਨੇ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਵਾਸ ਸਮੇਂ ਹੀ ਸੈਦਪੁਰ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਵੀ ਕੀਤੀ ਜਦੋਂ ਬਾਬਰ ਨੇ ਇਸ ਸ਼ਹਿਰ ਨੂੰ ਤਬਾਹ ਕੀਤਾ। ਕਿਤਨੀ ਜ਼ੋਰਦਾਰ ਆਵਾਜ਼ ਆਪ ਨੇ ਉਸ ਸਮੇਂ ਉਠਾਈ ਅਤੇ ਬਦੇਸ਼ੀ ਹਮਲੇ ਤੇ ਧੱਕੇ ਵਿਰੁਧ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਚੇਤੰਨ ਕੀਤਾ। ਨੀਲਾ ਪਾਣ, ਕੁੱਠਾ ਖਾਣ, ਬੋਲੀ ਬਦਲਾਣ, ਆਪਣਾ ਧਰਮ ਲੁਕਾਣ, ਥਾਂ ਨਸ਼ਟ ਭ੍ਰਸ਼ਟ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਆਦਿ ਦੇ ਸੰਕੇਤ ਵਾਰ ਆਸਾ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤੌਰ ਤੇ ਅਤੇ ਹੋਰ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਕੀਤੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਆਪ ਕਿਸੇ ਧਰਮ ਸਭਿਆਚਾਰ ਨੂੰ ਘਟੀਆ ਨਹੀਂ ਸਨ ਮੰਨਦੇ, ਪਰ ਕਿਸੇ ਧਰਮ ਜਾਂ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦਾ ਦੂਜੇ ਧਰਮ ਜਾਂ ਸਭਿਆਚਾਰ ਨੂੰ ਨਾਸ਼ ਕਰਨ ਦਾ, ਜਾਂ ਦਬਾਣ ਦਾ ਕੋਈ ਹਕ ਨਹੀਂ ਹੈ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਦਸ਼ਾ ਨੂੰ ਬਦਲਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ। ਆਪ ਨੇ ਜਨਤਾ ਵਿਚ ਜਾਗਰਤ ਪੈਦਾ ਕੀਤੀ। ਨਿਸਚੇ ਨਾਲ ਕਹਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਸਾਜਨਾ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤੀਕ ਭਾਵ ਸੰਨ ੧੬੯੯ ਤੀਕ, ਦਸ਼ਾ ਬਦਲ ਚੁਕੀ ਸੀ। ਗੁਰੂ-ਬਾਬੇ ਦੀ ਚਲਾਈ ਲਹਿਰ ਨੇ ਭਾਰਤ ਦੀ ਦਸ਼ਾ ਬਦਲ ਦਿਤੀ। ਇਸਲਾਮੀ ਰਾਜ ਖਤਮ ਕਰ ਦਿਤਾ ਤੇ ਭਾਰਤ ਨੂੰ ਰਾਜਸੀ, ਧਾਰਮਿਕ, ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਤੌਰ ਤੇ ਸੁਤੰਤਰ ਕਰ ਦਿਤਾ। (ਇਸ ਬਾਰੇ ਇਹਨਾਂ ਹੀ ਪੰਨਿਆਂ ਵਿਚ ਵਿਸਥਾਰ ਪੂਰਬਕ ਵਿਚਾਰ ਕੀਤੀ ਜਾ ਚੁਕੀ ਹੈ) ਗੁਰਮੁਖਾਂ ਨੇ

ਕਰਮ ਕਾਂਡ, ਯੱਗ-ਵਰਤ, ਜੰਤ੍ਰ-ਮੰਤ੍ਰ, ਦੇਵੀ-ਦੇਵਤਿਆਂ ਦੀ ਪੂਜਾ ਦਾ ਭਾਰ  
ਸਿਰੋਂ ਲਾਹ ਦਿਤਾ, ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦਾ ਮੰਤ੍ਰ ਜਪਿਆ, ਆਪਣਾ ਬਾਣਾ ਧਾਰਨ ਕੀਤਾ,  
ਤੁਰਕ-ਪਠਾਣੀ ਰਾਜ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕੀਤਾ ।

ਜਿਵੇਂ ਸੁਲਤਾਨਪੁਰ ਦਾ ਵਾਸ ਉਦਾਸੀਆਂ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਲਈ ਸੌਚ  
ਵਿਚਾਰ ਅਤੇ ਯੋਜਨਾ ਉਲੀਕਣ ਦਾ ਸਮਾਂ ਸੀ ਤਿਵੇਂ ਹੀ ਕਰਤਾਰ ਪੁਰ ਵਾਸ  
ਉਦਾਸੀਆਂ ਦੇ ਸਮੇਂ ਕੀਤੇ ਕੰਮ, ਪੈਦਾ ਹੋਈ ਜਾਗਰਤ ਨੂੰ ਲਹਿਰ ਰੂਪ ਦੇਣ ਦਾ  
ਸਮਾਂ ਸੀ, ਸਾਰੇ ਲੰਮੇ ਤਜਰਬੇ ਤੇ ਜਾਇਜ਼ੇ ਮਗਰੋਂ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਤੇ ਸਿਧਾਂਤਾਂ  
ਨੂੰ ਸਪੱਸ਼ਟ ਰੂਪ ਵਿਚ ਅੰਕਤ ਕਰਨ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਚਾਰਨ ਤੇ ਅਮਲੀ ਸ਼ਕਲ  
ਦੇਣ ਦਾ ਸਮਾਂ ਸੀ । ਗੁਰੂ-ਬਾਬੇ ਨੇ ਲੰਮੀਆਂ ਬਾਣੀਆਂ ਇਸੇ ਸਮੇਂ ਰਚੀਆਂ,  
ਵਿਚਾਰਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਸਾਰਨ ਕੀਤਾ, ਅਨੁਸਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਜਥੇਬੰਦ ਕੀਤਾ, ਅਗਲੀ ਅਗ-  
ਵਾਈ ਲਈ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੀਤਾ, ਵਿਧਾਨ ਸਥਾਪਤ ਕੀਤਾ । ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਸਾਰੀ ਲਹਿਰ  
ਦਾ ਗੜ੍ਹ ਜਾਂ ਕੇਂਦ੍ਰ ਬਣਾਇਆ । ਇਸ ਲਈ ਪੰਜਾਬੀ ਮੁਸਲਮਾਨ ਪੀਰਾਂ, ਫਕੀਰਾਂ,  
ਨੇਤਾਵਾਂ ਅਤੇ ਜੋਗੀਆਂ, ਸਿਧਾਂ ਦੇ ਨੇਤਾਵਾਂ ਆਦਿ ਨੂੰ ਫਿਰ ਕਈ ਵਾਰ ਮਿਲੇ,  
ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਕੇਂਦ੍ਰਾਂ ਤੇ ਜਾ ਜਾ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸੱਚ ਵਲ ਪ੍ਰੇਰਿਆ । ਪੰਜਾਬ ਹੀ  
ਭਾਰਤ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਲਈ ਕੇਂਦ੍ਰ ਬਣਾ ਦਿਤਾ । ਇਸੇ ਨੂੰ ਭਾਰਤ ਦਾ ਪਹਿਰੇਦਾਰ  
ਵੀ ਬਣਾਇਆ । ਜੋ ਕਰਤੱਵ ਪੰਜਾਬ ਨੇ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਿਭਾਇਆ । ਕਰਤਾਰਪੁਰ  
ਦਾ ਸਮਾਂ ਠੱਸ ਉਸਾਰੀ ਤੇ ਅਮਨ ਦਾ ਸਮਾਂ ਸੀ ।

ਭਾਗ ਦੂਜਾ





## ਜਪੁਜੀ

-੧-

ਜਪੁ ਤੇ ਹੋਰ ਸਾਰੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਕਲਿਆਨ ਹੈ। ਕਲਿਆਨ ਪ੍ਰਭੂ ਮਿਲਾਪ ਵਿਚ ਹੈ। ਪ੍ਰਭੂ ਮਿਲਾਪ ਦਾ ਸਾਧਨ 'ਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ' ਹੈ, ਭਾਵ ਪ੍ਰਭੂ ਗੁਰੂ ਦੀ ਕਿਰਪਾ ਦੁਆਰਾ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਪਰ 'ਗੁਰੂ' ਕਿਥੋਂ ਆਇਆ? ਅਤੇ ਉਸ ਪਾਸ ਕਿਰਪਾ ਕਿਥੋਂ ਆਈ? ਪ੍ਰਭੂ 'ਹੋਂਦ' (ਹਸਤੀ) ਦਾ ਹੀ ਇਕ ਪੱਖ 'ਕਿਰਪਾ' ਹੈ। ਉਸ ਦੀ ਮਹਾਨ ਕਿਰਪਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਗੁਰੂ ਭੇਜਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਗਿਆਨ ਹੈ। ਗਿਆਨ ਕਿਥੋਂ ਮਿਲਦਾ ਹੈ? ਇਹ ਵੀ ਪ੍ਰਭੂ ਹਸਤੀ ਦਾ ਹੀ ਪੱਖ ਹੈ। ਸੋ ਅਸਲ ਵਿਚ 'ਗੁਰਤਾ' ਅਤੇ 'ਪ੍ਰਸਾਦ' ਪ੍ਰਭੂ-ਹਸਤੀ ਦੇ ਹੀ ਦੋ ਪੱਖ ਹਨ। ਇਥੇ ਦੋ ਪੱਖਾਂ ਦਾ ਉਚੇਚੇ ਤੌਰ ਤੇ ਜ਼ਿਕਰ ਇਸ ਲਈ ਕਰ ਰਹੇ ਹਾਂ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਕਲਿਆਨ ਲਈ ਪ੍ਰਭੂ ਹਸਤੀ ਨੇ ਇਹੋ ਪ੍ਰਬੰਧ ਨਿਸਚਿਤ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੀ ਹੋਣੀ (ਸਚਿਆਰ-ਪਦ ਜਾਂ ਮੁਕਤਿ-ਪਦ) ਤੀਕ ਇਸੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਜਾਂ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੁਆਰਾ ਪੁਜ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਜਾਂ ਪ੍ਰਭੂ ਹਸਤੀ ਦੇ ਹੋਰ ਵੀ ਕੁਝ ਬੁਨਿਆਦੀ ਪੱਖ 'ਜਪੁ' ਵਿਚ ਦਸੇ ਗਏ ਹਨ। ਉਹ ਹਸਤੀ—(੧) ੴ, (੨) ਸਤਿਨਾਮੁ, (੩) ਕਰਤਾ ਪੁਰਖੁ, (੪) ਨਿਰਭਉ ਨਿਰਵੈਰੁ, (੫) ਅਕਾਲ ਮੂਰਤਿ, (੬) ਅਜੂਨੀ ਸੈਭੰ ਹੈ। ਉਹ (੧) ਇਕੋ ਇਕ ਹੈ ਅਤੇ ਨਿਰਗੁਣ ਸਰਗੁਣ ਵੀ ਆਪ ਹੀ ਹੈ। (੨) ਉਸ

ਦਾ ਨਾਮ ਸਦਾ ਕਾਇਮ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ ਹੈ । (੩) ਉਹ ਸਾਰੀ ਰਚਨਾ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਹੈ ਤੇ ਆਪ ਰਚਨਾ ਵਿਚ ਵਿਆਪਕ ਹੈ । (੪) ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਹਸਤੀ ਦਾ ਭੈ ਨਹੀਂ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਵੈਰ ਨਹੀਂ ਹੈ । (੫) ਉਸਦੀ ਹਸਤੀ ਕਾਲ ਦੀ ਸੀਮਾਂ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੈ । (੬) ਉਹ ਜੂਨਾਂ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ ਅਤੇ ਇਸ ਲਈ ਉਸ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਆਪਣੇ ਆਪ ਤੋਂ ਹੈ । ਉਹ ਹਸਤੀ :

(੧) ਸਚ ਹੈ, ਸਦੀਵੀ ਹੋਂਦ ਵਾਲੀ ਹੈ :

ਆਦਿ ਸਚੁ ਜੁਗਾਦਿ ਸਚੁ ॥

ਹੈ ਭੀ ਸਚੁ ਨਾਨਕ ਹੋਸੀ ਭੀ ਸਚੁ ॥

(੨) ਜੋ ਕੁਝ ਵਾਪਰਦਾ ਹੈ ਉਸ ਦੇ ਹੁਕਮ ਵਿਚ ਵਾਪਰਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਹੁਕਮ ਵਾਲਾ ਹੈ, ਹਰ ਹੁਕਮ ਕਾਲ ਦੇ ਸਮਰਥ ਹੈ :

ਹੁਕਮੈ ਅੰਦਰਿ ਸਭੁ ਕੋ ਬਾਹਰਿ ਹੁਕਮੁ ਨ ਕੋਇ ॥

(੩) ਉਹ ਸਾਰੇ ਰਚਨਾ ਦੇ ਸਿਲਸਲੇ ਨੂੰ ਚਲਾਉਣ ਵਾਲਾ ਹੈ, ਆਪਣੇ ਹੁਕਮ (ਕਾਨੂੰਨ) ਅਨੁਸਾਰ ਸਾਰੀ ਰਚਨਾ ਨੂੰ ਚਲਾਂਦਾ ਹੈ :

ਹੁਕਮੀ ਹੁਕਮੁ ਚਲਾਏ ਰਾਹੁ ॥

(੪) ਉਹ ਰਚਨਾ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਹਰ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਦਾਤਾਂ (ਆਤਮਕ, ਮਾਨਸਕ, ਸਰੀਰਕ, ਪਦਾਰਥਕ) ਰਚਨਾ ਨੂੰ ਤੇ ਜੀਵਾਂ ਨੂੰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ :

ਆਖਹਿ ਮੰਗਹਿ ਦੇਹਿ ਦੇਹਿ, ਦਾਤਿ ਕਰੇ ਦਾਤਾਰੁ ॥

(੫) ਉਹ ਗੁਣਾਂ ਦਾ ਖਜ਼ਾਨਾ ਹੈ, ਉਹ ਸਦਾਚਾਰ ਦਾ ਸੋਮਾ ਹੈ :

ਨਾਨਕ ਗਾਵੀਐ ਗੁਣੀ ਨਿਧਾਨ ॥

(੬) ਉਹ ਗੁਰੂ ਰੂਪ ਹੋ ਕੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਗਿਆਨ ਦਿੰਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਮੁਖੀ ਗੁਰੂ ਹੈ :

‘ਗੁਰਮੁਖਿ ਨਾਦੰ ਗੁਰਮੁਖਿ ਵੇਦੰ’

ਉਹ ‘ਆਥਿ ਬਾਣੀ ਬਰਮਾਉ, ਸਤਿ ਸੁਹਾਣੁ ਸਦਾ ਮਨਿ ਚਾਉ’ ਹੈ ।

ਇਹ ਉਪਰ ਦਸੇ ਉਸ ਹਸਤੀ ਦੇ ਕੁਝ ਮੁਖ ਪੱਖ ਹਨ, ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਾਤਰਾ ਉਸ ਹਸਤੀ ਵਿਚ ਕਿੰਨੀ ਹੈ, ਇਸ ਬਾਰੇ ਕੋਈ ਜੀਵ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕਹਿ

ਸਕਦਾ । ਉਹ ਬੇਅੰਤ (ਜਪੁ, ੨੪), ਵੱਡਾ (ਜਪੁ, ੨੫), ਤੇ ਅਮੁਲ (ਜਪੁ, ੨੬) ਹੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ।

ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਬੇਅੰਤ, ਵੱਡਾ ਤੇ ਅਮੁਲ ਹੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਉਸ ਦੀ 'ਸੁਰਤਿ' ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ—'ਸਾਲਾਹੀ ਸਾਲਾਹਿ ਏਤੀ ਸੁਰਤਿ ਨ ਪਾਈਆ' ਪਰ ਹਰ ਜੀਵ ਉਸ ਸਾਗਰ ਵਰਗੀ ਮਹਾਨ ਹਸਤੀ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਮਿਲ ਸਕਦਾ ਹੈ । 'ਨਦੀਆ ਅਤੇ ਵਾਹ ਪਵਹਿ ਸਮੁੰਦਿ', ਉਸ ਦਾ ਇਹ ਪ੍ਰਬੰਧ ਮਨੁੱਖ ਲਈ ਮਹਾਨ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹ ਦਿੰਦਾ ਹੈ । ਮਨੁੱਖ ਭਾਵੇਂ ਉਸ ਨੂੰ ਸਾਰਾ ਜਾਣ ਨਾ ਸਕੇ, ਉਸ ਨਾਲ ਮਿਲ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਅੰਦਰ ਵੀ ਉਹ ਗੁਣ ਆ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਜੋ ਪ੍ਰਭੂ ਹਸਤੀ ਦੇ ਗੁਣ ਹਨ ।

—੨—

ਮਨੁੱਖ ਉਸ ਹਸਤੀ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਤੇ ਤੁੱਛ ਹੈ । ਪਰ ਬੜੀ ਉਤਸ਼ਾਹ ਜਨਕ ਗਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਹਸਤੀ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰਸਾਦ (ਕਿਰਪਾ, *grace*) ਕਰਕੇ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਕਲਿਆਨ ਕਰਦੀ ਹੈ । ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਹਸਤੀ ਇਸ ਲਈ ਮਹਾਨ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਪ੍ਰਭੂ ਹਸਤੀ ਵੀ ਉਸੇ ਦੀ ਕਲਿਆਨ ਲਈ ਸਾਰਾ ਕੁਝ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ । ਤਾਂ ਤੇ 'ਜਪੁ' ਅਨੁਸਾਰ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਹਸਤੀ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨਾ ਭੀ ਬੜਾ ਅਵਸ਼ਕ ਹੈ ।

(੧) ਮਨੁੱਖ ਬਾਰੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਗਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਸਾਰੀ ਰਚਨਾ ਵਿਚੋਂ ਮਨੁੱਖ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧ ਮਹਾਨ ਹੈ । ਉਹ ਮਹਾਨ ਇਸ ਲਈ ਹੈ ਕਿ ਸਾਰੇ ਵਿਕਾਸ (*Evolution*) ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿਚ ਉਹ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧ ਵਿਕਸਿਤ (*Evolved*) ਹੈ । ਵਿਕਾਸ ਦੀ ਹੋਂਦ ਅਤੇ ਵਿਕਾਸ ਪਉੜੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਸਰਵੋਤਮ ਪਦਵੀ ਇਸ ਪਉੜੀ ਵਿਚੋਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ—

ਹੁਕਮੀ ਹੋਵਨਿ ਆਕਾਰ ਹੁਕਮੁ ਨ ਕਹਿਆ ਜਾਈ ॥

ਹੁਕਮੀ ਹੋਵਨਿ ਜੀਅ ਹੁਕਮਿ ਮਿਲੈ ਵਡਿਆਈ ॥

ਹੁਕਮੀ ਉਤਮੁ ਨੀਚੁ ਹੁਕਮਿ ਲਿਖਿ ਦੁਖ ਸੁਖ ਪਾਈਅਹਿ ॥

ਹੁਕਮ ਜਾਂ ਪ੍ਰਬੰਧ ਅਨੁਸਾਰ ਆਕਾਰ ਤੇ ਜੀਅ ਹੁੰਦੇ ਹਨ । ਜੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਉੱਤਮ ਤੇ ਨੀਚ ਹੁੰਦੇ ਹਨ । ਉੱਤਮ ਤੇ ਨੀਚ ਵਿਕਾਸ-ਪ੍ਰਬੰਧ ਦੀਆਂ ਪਉੜੀਆਂ ਹਨ । ਉੱਤਮ ਤੇ ਨੀਚ ਦੀ ਜਾਣ ਨੈਤਕ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਸਗੋਂ ਵਧ ਵਿਕਸਿਤ ਤੇ ਘਟ ਵਿਕਸਿਤ ਹੈ । ਕੋਈ ਜੀਵ-ਸ੍ਰੇਣੀਆਂ ਵਧ ਵਿਕਸਿਤ ਹਨ, ਕੋਈ ਘਟ ਵਿਕਸਿਤ ਹਨ । ਸਾਰੀਆਂ ਜੀਵ-ਸ੍ਰੇਣੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਮਨੁੱਖ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧ ਵਿਕਸਿਤ ਹੈ । ਪਰ ਮਨੁੱਖਾਂ ਵਿਚੋਂ ਵੀ ਕੋਈ 'ਬਖਸ਼ੇ' ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਪੂਰਣਤਾ ਨੂੰ ਪਹੁੰਚ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਜਿਥੇ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਹੋਰ ਵਿਕਾਸ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਅਤੇ ਉਹ ਮੁਕਤ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਕਈ ਭਵਾਏ ਜਾਂਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਪੂਰਨ ਤੌਰ ਤੇ ਵਿਕਸਿਤ ਨਹੀਂ ਹੋ ਪਾਂਦੇ । ਵਿਕਾਸ ਦੀਆਂ ਪਉੜੀਆਂ ਹੀ ਜੂਨਾਂ ਹਨ । ਮਨੁੱਖਾ ਜੂਨ ਸਭ ਤੋਂ ਸ਼੍ਰੇਸ਼ਟ ਹੈ ।

(੨) ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਵਡਿਆਈ ਹੋਰ ਜੀਵ ਸ੍ਰੇਣੀਆਂ ਵਿਚੋਂ 'ਮਤਿ' ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਕਰ ਕੇ ਵੀ ਹੈ । ਪਰ ਇਹ 'ਮਤਿ' ਦੋਵੇਂ ਪਾਸੇ ਚਲ ਸਕਦੀ ਹੈ । ਇਹ ਮਾੜਾ ਚਿਤਵਨ ਵੀ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਚੰਗਾ ਵੀ । ਕਈ ਵਾਰੀ ਉਸ ਦੇ ਹੁਕਮ ਅਧੀਨ ਹੀ ਇਹ ਮਾੜੇ ਪਾਸੇ ਪਰਵਿਰਤ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ । ਪਰ ਪ੍ਰਭੂ ਹਸਤੀ ਨੇ ਗੁਰੂ-ਦੁਆਰਾ ਮਤਿ ਦੇ ਧੋਣ ਜਾਂ ਮਤਿ ਨੂੰ ਪਵਿਤਰ ਤੇ ਸਾਫ਼ ਕਰਨ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਰਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ । ਇਹ ਹੀ ਮਨੁੱਖ ਲਈ ਹੋਂਦਲਾ ਬਨ੍ਹਾਣ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਹੈ । ਉਹ ਪ੍ਰਬੰਧ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੈ :

ਭਰੀਐ ਮਤਿ ਪਾਪਾ ਕੈ ਸੰਗਿ ॥

ਓਹੁ ਧੋਪੈ ਨਾਵੈ ਕੈ ਰੰਗਿ ॥

ਉਤਸ਼ਾਹ ਵਾਲੀ ਗਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਭੂਤ ਦਾ ਉਸ ਦੇ ਭਵਿੱਸ਼ ਤੇ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਅਸਰ ਨੂੰ ਰੋਕਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ । ਭਾਵ ਇਕ ਵਾਰੀ 'ਭਵਾਟਣੀ' (ਆਵਾਗਵਨ) ਵਿਚ ਆ ਗਇਆ । ਮਨੁੱਖ, ਉਸ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲ ਸਕਦਾ ਹੈ । ਉਹ ਭਵਾਟਣੀ ਵਿਚ ਮੈਲੀ ਮਤਿ ਕਰਕੇ ਆਇਆ ਹੈ । ਪਰ ਮੈਲੀ ਮਤਿ ਉਜਲ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ । ਪ੍ਰਭੂ ਨੇ ਆਪ ਇਹ ਪ੍ਰਬੰਧ ਰਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ । ਇਹ ਪ੍ਰਬੰਧ ਨਾਮ-ਭਗਤੀ ਦਾ ਹੈ ।

ਨਾਮ-ਭਗਤੀ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਅਗੇ ਕਰਾਂਗੇ । ਪਰ ਇਥੇ ਇਤਨੀ ਗਲ ਦੇਣੀ ਉਚਿਤ ਹੈ ਕਿ ਨਾਮ-ਭਗਤੀ ਵੀ ਪ੍ਰਭੂ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਨਾਲ ਅੰਦਰੋਂ ਹੀ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰ ਦੇਂਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ਹੈ । ਅੰਦਰੋਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦਾ ਹੈ :

ਸੁਣਿਆ ਮੰਨਿਆ ਮਨਿ ਕੀਤਾ ਭਾਉ ॥

ਅੰਤਰ ਗਤਿ ਤੀਰਥਿ ਮਲਿ ਨਾਉ ॥

ਅੰਦਰ ਹੀ ਉਹ ਤੀਰਥ ਹੈ ਜਿਥੇ ਮਤਿ ਧੋ ਕੇ ਉਜਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ । ਸੋ ਸਭ ਪ੍ਰਬੰਧ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਅੰਦਰ ਹੈ ।

(੩) ਨਾਮ ਭਗਤੀ ਗੁਰੂ ਤੋਂ ਮਿਲਦੀ ਹੈ । ਭਗਤੀ ਦੇ ਪੰਜ ਪੱਖ ਹਨ :

- (ੳ) ਕਰਮ ਜਾਂ ਨਦਰਿ— ਭਾਵ ਪ੍ਰਭੂ ਹਸਤੀ ਦੀ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਜਾਂ ਕਿਰਪਾ । ਗੁਰੂ ਦਾ ਮਿਲ ਜਾਣਾ ਇਹ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਹੈ । ਗੁਰੂ ਦੀ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਨਾਲ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ ਤਿੰਨ ਗਲਾਂ । ਉਹ ਤਿੰਨ ਗਲਾਂ ਇਹ ਹਨ :
- (ਅ) ਧਰਮ— ਨਿਰਮਲ ਕਰਮ (ਕਟਣੀ) ਸੁਭ ਕਰਮ, ਸਦਾਚਾਰ ।
- (ੲ) ਗਿਆਨ— ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨ, ਪ੍ਰਭੂ ਹਸਤੀ ਦਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ, ਵਿਸ਼ਾਲਤਾ ਦੀ ਸੋਝੀ ।
- (ਸ) ਧਰਮ— ਨਾਮ ਸਿਰਮਨ, ਧਿਆਵਨ, ਭਗਤੀ ਲਈ ਸ਼੍ਰਮ ਕਰਨ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ।
- (ਹ) ਨਿਹਾਲ— ਤਿੰਨੇ ਗਲਾਂ ਹੋਣ ਨਾਲ ਜੀਵ ਨਿਹਾਲ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਹੀ ਸਦੀਵੀ ਖੁਸ਼ੀ, ਅਨੰਦ ਜਾਂ ਮੁਕਤੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ ।

ਮਨੁੱਖ ਹੀ ਸਾਰੀਆਂ ਜੀਵ-ਸ਼ਰੇਣੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਨਿਹਾਲ-ਅਵਸਥਾ ਤੀਕ ਪਹੁੰਚਦਾ ਹੈ । ਇਸੇ ਅਵਸਥਾ ਨੂੰ ਜਪੁ ਵਿਚ 'ਸਚਿਆਰ' ਕਹਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ । ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਇਸੇ ਅਵਸਥਾ ਨੂੰ ਕਈ ਨਾਮ ਦਿਤੇ ਹੋਏ ਹਨ । ਭਗਤ, ਜਨ, ਸੇਵਕ, ਸਾਧ, ਸੰਤ, ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨੀ ਆਦਿ ਇਸੇ ਅਵਸਥਾ ਦੇ ਸੂਚਕ ਹਨ । ਖਾਲਸਾ ਸੰਗਿਆ ਵੀ ਇਸੇ ਪਦਵੀ ਦੀ ਸੂਚਕ ਹੈ ।

ਸੰਸਾਰ ਰਚਨਾ ਦਾ ਸਾਰਾ ਪ੍ਰਯੋਜਨ ਹੀ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਮਨੁੱਖ 'ਨਿਹਾਲ' ਹੋਵੇ, ਉਸ ਦਾ 'ਮੁਖ ਉਜਲ' ਹੋਵੇ ।

ਪਵਣੁ ਗੁਰੂ ਪਾਣੀ ਪਿਤਾ ਮਾਤਾ ਧਰਤਿ ਮਹਤੁ ॥

ਦਿਵਸੁ ਰਾਤਿ ਦੁਇ ਦਾਈ ਦਾਇਆ ਖੇਲੈ ਸਗਲ ਜਗਤੁ ॥

ਚੰਗਿਆਈਆ ਬੁਰਿਆਈਆ ਵਾਚੈ ਧਰਮੁ ਹਦੂਰਿ ॥

ਕਰਮੀ ਆਪੋ ਆਪਣੀ ਕੇ ਨੇੜੈ ਕੇ ਦੂਰਿ ॥

ਜਿਨੀ ਨਾਮੁ ਧਿਆਇਆ ਗਏ ਮਸਕਤਿ ਘਾਲਿ ॥

ਨਾਨਕ ਤੇ ਮੁਖ ਉਜਲੇ ਕੇਤੀ ਫੁਟੀ ਨਾਲਿ ॥੩॥

(੪) ਮਨੁੱਖ ਅੰਦਰ ਰਖੀ ਜ਼ਮੀਰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਸਾਖਿਆਤ ਰੂਪ ਹੈ ।

-੩-

ਵਿਚਾਰਨਾ ਹੈ ਕਿ 'ਜਪੁ' ਵਿਚ 'ਮੁਖ ਉਜਲੇ' ਜਾਂ 'ਨਿਹਾਲ' ਹੋਏ ਜੀਵ ਕੌਸੇ ਹਨ ਅਤੇ ਉਹ ਕਿਵੇਂ ਇਸ ਦਸਾ ਤੀਕ ਪੁਜੇ ਹਨ ? ਸੰਖੇਪ ਵਿਚ ਉੱਤਰ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਕਰਮ, ਗਿਆਨ, ਭਗਤੀ ਤਿੰਨੋਂ ਪੱਖ ਪੂਰਨ ਹੋਣ ਨਾਲ ਹੀ ਮੁਖ ਉਜਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ।

(੧) ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੇ ਪ੍ਰਭੂ ਕਿਰਪਾ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਕਿਰਪਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਉਹ ਨਾਮ ਸਿਮਰਨ ਵਿਚ ਲਗਦੇ ਹਨ । ਨਾਮ ਸਿਮਰਨ ਵਾਲੇ ਵਿਚ ਸਭ ਤੋਂ ਵਡੀ ਸ਼ਕਤੀ ਅੰਤਹਕਰਣ ਹੀ ਹੈ । ਅੰਤਹਕਰਣ ਹੀ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਇਛਾ ਦੇ ਸਾਰੇ ਭੇਦ ਦਸਦਾ ਹੈ । 'ਮੁਖ ਉਜਲ' ਉਸ ਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜੋ 'ਹੁਕਮਿ ਰਜਾਈ' ਚਲਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਉਸ ਹੁਕਮ ਵਾਲੇ, ਰਜਾ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਰਜਾ ਵਿਚ ਚਲਦਾ ਹੈ । ਹੁਕਮ ਜਾਂ ਰਜਾ ਦਾ ਪਤਾ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਅੰਤਹਕਰਣ ਹੀ ਦਿੰਦਾ ਹੈ । 'ਹੁਕਮਿ ਰਜਾਈ ਚਲਣਾ ਨਾਨਕ ਲਿਖਿਆ ਨਾਲਿ' । ਹੁਕਮ ਰਜਾ ਦੀ ਸੋਝੀ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਅੰਦਰ ਹੀ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਹੈ । ਇਹ ਸੋਝੀ ਅੰਤਹਕਰਣ ਵਿਚ ਹੈ ।

ਅੰਤਹਕਰਣ ਆਤਮਾ ਦਾ ਹੀ ਰੂਪ ਹੈ । ਨਾਮ ਸਿਮਰਨ ਨਾਲ ਅੰਦਰ ਜੋਤਿ ਜਗਦੀ ਹੈ, ਅੰਤਹਕਰਣ ਜੋਤਿ ਹੈ । ਸਿਮਰਨ ਨਾਲ ਆਤਮਾ ਪਰਮਾਤਮਾ

ਨਾਲ ਅਭੇਦ ਹੁੰਦਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਇਹੋ ਅੰਤਹਕਰਣ ਦਾ ਬਲਵਾਨ ਹੋਣਾ ਹੈ ।  
ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਅੰਦਰ ਮਹਾਨ ਸ਼ਕਤੀ ਅੰਤਹਕਰਣ ਦੀ ਹੈ ।

ਹੁਕਮ ਵਿਚ ਤੁਰਨ ਨਾਲ 'ਮੁਖ ਉਜਲ' ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮੁਖ ਉਜਲ  
ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਵੀ ਹੁਕਮ ਵਿਚ ਹੀ ਤੁਰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ । ਅਸੰਖਾਂ ਅਨੰਤ ਲੋਕਾਂ  
ਦੇ ਜੀਵ ਸਚ ਖੰਡਿ ਵਿਚ ਵੀ ਹੁਕਮ ਦੀ ਕਾਰ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ ।

ਸਚ ਖੰਡਿ ਵਸੈ ਨਿਰੰਕਾਰੁ ॥  
ਕਰਿ ਕਰਿ ਵੇਖੈ ਨਦਰਿ ਨਿਹਾਲ ॥  
ਤਿਥੈ ਖੰਡ ਮੰਡਲ ਵਰਭੰਡ ॥  
ਜੇ ਕੋ ਕਥੈ ਤ ਅੰਤ ਨ ਅੰਤ ॥  
ਤਿਥੈ ਲੋਅ ਲੋਅ ਆਕਾਰ ॥  
ਜਿਵ ਜਿਵ ਹੁਕਮੁ ਤਿਵੈ ਤਿਵ ਕਾਰ ॥

ਮਨੁੱਖੀ ਕਲਿਆਣ ਦਾ ਆਦਿ ਵੀ ਹੁਕਮ ਵਿਚ ਤੁਰਨਾ ਹੈ ਅਤੇ ਅੰਤ  
ਵੀ ਹੁਕਮ ਵਿਚ ਵਿਚਰਨਾ ਹੈ ।

(੨) ਹੁਕਮ ਵਿਚ ਤੁਰਨਾ ਆਪਣਾ ਆਪ, ਆਪਣੀਆਂ ਇਛਾਵਾਂ, ਆਸ਼ਾ  
ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਦਾ ਤਿਆਗ ਹੈ । ਹੁਕਮ ਵਿਚ ਤੁਰਨ ਦਾ ਭਾਵ 'ਹਉਮੈ' ਦਾ ਤਿਆਗ  
ਹੈ । ਅੰਤਹਕਰਣ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਸੁਣਨਾ ਤੇ ਮੰਨਣਾ ਹੀ ਆਤਮ ਸਮਰਪਣ ਹੈ ।  
ਹਉਮੈ ਤਿਆਗ ਹੀ 'ਹੁਕਮਿ ਰਜਾਈ ਚਲਣਾ' ਹੈ ।

'ਨਾਨਕ ਹੁਕਮੈ ਜੇ ਬੁਝੈ ਤ ਹਉਮੈ ਕਰੈ ਨ ਕੋਇ ॥'

ਬ੍ਰਹਮੰਡ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਦੀ ਕੋਈ ਸੁਤੰਤਰ ਕਾਰ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਸਭ ਸ਼ਕਤੀਆਂ,  
ਸਭ ਦੈਵੀ ਪੁਰਸ਼, ਸਭ ਸਿਧ ਆਦਿ ਹੁਕਮ ਦੀ ਕਾਰ ਵਿਚ ਲਗੇ ਹੋਏ ਹਨ ।  
'ਸੋ ਦਰੁ' ਦਾ ਇਹੋ ਵਿਸ਼ਾ ਹੈ ! ਸਿਫਤਿ ਸਾਲਾਹ, ਗਾਵਨ, ਧਿਆਵਨ ਵੀ ਹੁਕਮਿ  
ਰਜਾ ਵਿਚ ਤੁਰਨਾ ਹੀ ਹੈ ।

ਗਾਵਹਿ ਤੁਹਨੋ ਪਉਣੁ ਪਾਣੀ ਬੈਸੰਤਰੁ ਗਾਵੈ ਰਾਜਾ ਧਰਮੁ ਦੁਆਰੇ ॥

ਗਾਵਹਿ ਚਿਤੁ ਗੁਪਤੁ ਲਿਖਿ ਜਾਣਹਿ ਲਿਖਿ ਲਿਖਿ ਧਰਮੁ ਵੀਚਾਰੇ ॥

ਗਾਵਹਿ ਈਸਰੁ ਬਰਮਾ ਦੇਵੀ ਸੋਹਨਿ ਸਦਾ ਸਵਾਰੇ ॥  
 ਗਾਵਹਿ ਇੰਦ ਇਦਾਸਣਿ ਬੈਠੇ ਦੇਵਤਿਆ ਦਰਿ ਨਾਲੇ ॥  
 ਗਾਵਹਿ ਸਿਧ ਸਮਾਧੀ ਅੰਦਰਿ ਗਾਵਨਿ ਸਾਧ ਵਿਚਾਰੇ ॥  
 ਗਾਵਨਿ ਜਤੀ ਸਤੀ ਸੰਤੋਖੀ ਗਾਵਹਿ ਵੀਰ ਕਰਾਰੇ ॥  
 ਗਾਵਨਿ ਪੰਡਿਤ ਪੜਨਿ ਰਖੀਸਰ ਜੁਗੁ ਜੁਗੁ ਵੇਦਾ ਨਾਲੇ ॥  
 ਗਾਵਹਿ ਮੋਹਣੀਆ ਮਨੁ ਮੋਹਨਿ ਸੁਰਗਾ ਮਛ ਪਇਆਲੇ ॥  
 ਗਾਵਨਿ ਰਤਨ ਉਪਾਏ ਤੇਰੇ ਅਠ ਸਠਿ ਤੀਰਥ ਨਾਲੇ ॥  
 ਗਾਵਹਿ ਜੋਧ ਮਹਾਬਲ ਸੂਰਾ ਗਾਵਹਿ ਖਾਣੀ ਚਾਰੇ ॥  
 ਗਾਵਹਿ ਖੰਡ ਮੰਡਲ ਵਰਭੰਡਾ ਕਰਿ ਕਰਿ ਰਖੇ ਧਾਰੇ ॥

‘ਗਾਵਨ’ ਹੁਕਮ-ਰਜ਼ਾ ਦੀ ਕਾਰ ਕਮਾਣ ਦਾ ਹੈ । ਇਹ ਕਾਰ ਉਹ ਹੀ ਕਰਦੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੇ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਆਪਣੀ ਦਇਆ ਹੈ :

‘ਸੇਈ ਤੁਧੁ ਨੋ ਗਾਵਹਿ ਜੋ ਤੁਧੁ ਭਾਵਨਿ  
 ਰਤੇ ਤੇਰੇ ਭਗਤ ਰਸਾਲੇ’ ॥

ਭਗਤ ਉਹ ਹੀ ਹਨ ਜੋ ਰਜ਼ਾ ਦੀ ਕਾਰ ਕਮਾਂਦੇ ਹਨ ।

(੩) ਹੁਕਮ ਦੀ ਕਾਰ ਹਰ ਇਕ ਨੇ ਪ੍ਰਭੂ ਵਲੋਂ ਬਖਸ਼ੀ ਸ਼ਕਤੀ, ਸਮਰਥਾ, ਬਲ, ਲਿਆਕਤ, ਯੋਗਤਾ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ ਕਰਨੀ ਹੈ । ਭਗਤੀ ਹੁਕਮ-ਰਜ਼ਾ ਵਿਚ ਰਹਿਣਾ ਹੈ । ਕੰਮ ਪ੍ਰਭੂ ਵਲੋਂ ਬਖਸ਼ੀ ਸ਼ਕਤੀ-ਬਲ ਅਨੁਸਾਰ ਕਰਨਾ ਹੈ । ਉਸ ਦੀ ਬਖਸ਼ੀ ਸ਼ਕਤੀ ਜਾਂ ਯੋਗਤਾ ਅਨੁਸਾਰ ਉਸ ਨੂੰ ਅਰਾਧਣਾ ਹੈ :

ਗਾਵੈ ਕੋ ਤਾਣੁ ਹੋਵੈ ਕਿਸੈ ਤਾਣੁ ॥  
 ਗਾਵੈ ਕੋ ਦਾਤਿ ਜਾਣੈ ਨੀਸਾਣੁ ॥  
 ਗਾਵੈ ਕੋ ਗੁਣ ਵਡਿਆਈਆ ਚਾਰ ॥  
 ਗਾਵੈ ਕੋ ਵਿਦਿਆ ਵਿਖਮੁ ਵੀਚਾਰੁ ॥

(੪) ‘ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲਾ ਸਚੁ ਨਾਉ ਵਡਿਆਈ ਵੀਚਾਰੁ’ ਦੀ ਕਾਰ ਕਰਨ ਨਾਲ ਅੰਤਹਕਰਣ ਸਾਫ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਹੁਕਮ-ਰਜ਼ਾ ਦੀ ਸੋਝੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਹਉਮੈ ਤਿਆਗੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ । ਇਹ ਨਾਮ ਦੀ ਦਾਤ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ । ਨਾਮ ਸਿਮਰਨ



ਨਾਲ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਉਸਰਦੀ ਹੈ । ਨਾਮ ਸਿਮਰਨ ਤੇ ਸਿਫਤਿ ਸਾਲਾਹ ਨਾਲ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਵਿਕਸਿਤ ਮਨੁੱਖੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਦਾ ਸਰੂਪ ਇਹ ਹੈ :

ਜਤੁ ਪਾਹਾਰਾ ਧੀਰਜੁ ਸੁਨਿਆਰੁ ॥  
 ਅਹਰਣਿ ਮਤਿ ਵੇਦੁ ਹਥੀਆਰੁ ॥  
 ਭਉ ਖਲਾ ਅਗਨਿ ਤਪ ਤਾਉ ॥  
 ਭਾਡਾ ਭਾਉ ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਤਿਤੁ ਢਾਲਿ ॥

ਜਤੁ, ਧੀਰਜੁ, ਮਤਿ, ਵੇਦੁ, ਭਉ, ਤਪ, ਭਾਉ — ਵਿਕਸਿਤ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਦੇ ਤੌਰ ਹਨ । ਵਿਕਸਿਤ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਦਾ ਕਰਮ ਨਿਰਮਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਨਿਰਮਲ ਕਰਮ ਉਹ ਹੈ ਜੋ ਹੁਕਮ-ਰਜ਼ਾ ਵਿਚ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਆਪਾ ਤਿਆਗ ਕੇ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਆਪਣੀ ਖੁਦਗਰਜ਼ੀ ਨੂੰ ਪਰੇ ਰਖ ਕੇ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ।

ਇਹ ਧਰਮ-ਖੰਡ ਦਾ ਵਰਤਾਰਾ ਹੈ । ‘ਕਰਮੀ ਆਪੋ ਆਪਣੀ ਕੇ ਨੇੜੇ ਕੇ ਦੂਰਿ’ ਸੰਸਾਰ ਧਰਮ ਬਾਣ ਹੈ । ਜੋ ਕਰਮ ਮਨੁੱਖ ਇਥੇ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਉਹਨਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ ਉਸ ਨੂੰ ਪਰਵਾਨਗੀ ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨ ਮਿਲਦਾ ਹੈ —

ਕਰਮੀ ਕਰਮੀ ਹੋਇ ਵੀਚਾਰੁ ॥  
 ਸਚਾ ਆਪਿ ਸਚਾ ਦਰਬਾਰੁ ॥  
 ਤਿਥੈ ਸੋਹਨਿ ਪੰਚ ਪਰਵਾਣੁ ॥  
 ਨਦਰੀ ਕਰਮਿ ਪਵੈ ਨੀਸਾਣੁ ॥

ਧਰਮ ਕਮਾਣਾ ਹੁਕਮ-ਰਜ਼ਾ ਵਿਚ ਤੁਰਨਾ ਹੀ ਹੈ ।

(੫) ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਧਰਮ ਖੰਡ ਦੁਆਰਾ ਘੜੀ ਜਾਣੀ ਹੈ । ਸਰਮ (ਸ਼੍ਰਮ, ਮਿਹਨਤ ਨਾਮ ਸਿਮਰਨ ਜਾਂ ਭਗਤੀ ਦੀ ਹੈ — ‘ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲਾ’ ਸਚ ਨਾਉ ਵਡਿਆਈ ਵੀਚਾਰੁ’ ਹੀ ਸ਼੍ਰਮ ਹੈ । ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਘੜੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਸੁੰਦਰ ਬਣਦੀ ਹੈ —

ਸਰਮ ਖੰਡ ਕੀ ਬਾਣੀ ਰੂਪੁ ॥  
 ਤਿਥੈ ਘਾੜਤਿ ਘੜੀਐ ਬਹੁਤੁ ਅਨੂਪੁ ॥

(੩) ਸਿਫਤਿ ਸਾਲਾਹ, ਸਿਮਰਨ, ਧਿਆਵਨ, ਗਿਆਨ ਆਸਰੇ ਹੈ ।  
ਗੁਰੂ ਕਿਰਪਾ ਕਰ ਕੇ ਪ੍ਰਭੂ ਬਾਰੇ ਸੋਝੀ ਗਿਆਨ ਬਖਸ਼ਦਾ ਹੈ । ਸਿਮਰਨ ਨਾਲ ਹੋਰ  
ਗਿਆਨ ਮਿਲਦਾ ਹੈ । ਗਿਆਨ ਦਾ ਰੂਪ ਕੀ ਹੈ ? ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਅਸੀਸ  
ਸਮਰਥਾ ਦੀ ਸੋਝੀ ਹੈ—

ਗਿਆਨ ਪੰਡ ਕਾ ਆਖਹੁ ਕਰਮੁ ॥

ਕੇਤੇ ਪਵਣ ਪਾਣੀ ਵੈਸੰਤਰ ਕੇਤੇ ਕਾਨ ਮਹੇਸ ॥

ਕੇਤੇ ਬਰਮੇ ਘਾੜਤਿ ਘੜੀਅਹਿ ਰੂਪ ਰੰਗ ਕੇ ਵੇਸ ॥

ਕੇਤੀਆ ਕਰਮ ਭੂਮੀ ਮੇਰ ਕੇਤੇ ਕੇਤੇ ਧੂ ਉਪਦੇਸ ॥

ਕੇਤੇ ਇੰਦ ਚੰਦ ਸੂਰ ਕੇਤੇ ਕੇਤੇ ਮੰਡਲ ਦੇਸ ॥

ਕੇਤੇ ਸਿਧ ਬੁਧ ਨਾਥ ਕੇਤੇ ਕੇਤੇ ਦੇਵੀ ਵੇਸ ॥

ਇਹੋ ਅਸੰਖ, ਅਨੰਤ, ਬੇਅੰਤ ਦੀ ਸੋਝੀ ਹੈ ।

ਸੋ 'ਮੁਖ ਉਜਲ' ਜਾਂ 'ਨਿਹਾਲ' ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਕਰਮ ਯੋਗ, ਗਿਆਨ  
ਯੋਗ ਅਤੇ ਭਗਤੀ ਯੋਗ ਤੇ ਅਧਾਰਤ ਹੈ । ਸਚਿਆਰ ਜਾਂ ਪੂਰਨ ਪੁਰਖ ਵਿਚ  
ਕਰਮ, ਗਿਆਨ, ਭਗਤੀ, ਤਿੰਨੇ ਸਹਜ ਰੂਪ ਵਿਚ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ।

ਕਰਮ, ਗਿਆਨ, ਭਗਤੀ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਨਦਰਿ ਨਾਲ ਮਿਲਦੇ ਹਨ । ਗੁਰੂ  
ਪ੍ਰਭੂ ਕਿਰਪਾ ਦਾ ਰੂਪ ਹੈ, ਸੰਤੁਲਤ ਜਾਂ ਸਹਿਜ ਵਾਲੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਉਹ ਹੈ ਜਿਸ  
ਵਿਚ ਭਗਤੀ, ਗਿਆਨ ਤੇ ਕਰਮ ਦੇ ਤਿੰਨੇ ਪੱਖ ਪੂਰਨ ਹਨ । ਇਹ ਦਸ਼ਾ ਨਿਰੋਲ  
ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਹੈ, ਜੋਰ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ । ਹੁਕਮ ਦੀ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਜੋਰ ਕਿਧਰੇ  
ਨਹੀਂ ਚਲਦਾ :

ਜੋਰੁ ਨ ਮੰਗਣਿ ਦੇਣਿ ਨ ਜੋਰੁ ॥

ਜੋਰੁ ਨ ਜੀਵਣਿ ਮਰਣਿ ਨਹ ਜੋਰੁ ॥

ਜੋਰੁ ਨ ਰਾਜਿ ਮਾਲਿ ਮਨਿ ਸੋਰੁ ॥

ਜੋਰੁ ਨ ਸੁਰਤੀ ਗਿਆਨਿ ਵੀਚਾਰਿ ॥

ਇਹ ਦਸ਼ਾ ਰੀਸਾਂ ਨਾਲ ਵੀ ਨਹੀਂ ਬਣਦੀ—

ਸੁਣਿ ਗਲਾ ਆਕਾਸ ਕੀ ਕੀਟਾ ਆਈ ਰੀਸ ॥

ਇਹ ਸੰਸਾਰਕ ਸਫਲਤਾ ਵਿਚ ਸਿਧੀ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੈ—

ਜੇ ਜੁਗ ਚਾਰੇ ਆਰਜਾ ਹੋਰ ਦਸੂਣੀ ਹੋਇ ॥

ਨਵਾ ਖੰਡਾ ਵਿਚਿ ਜਾਣੀਐ ਨਾਲਿ ਚਲੈ ਸਭੁ ਕੋਇ ॥

ਚੰਗਾ ਨਾਉ ਰਖਾਇ ਕੈ ਜਸੁ ਕੀਰਤਿ ਜਗਿ ਲੇਇ ॥

ਇਹ ਦਸਾ ਨਿਰੋਲ ਨਦਰਿ-ਬਖਸਿਸ ਆਸਰੇ ਹੈ —

‘ਜੇ ਤਿਸੁ ਨਦਰਿ ਨ ਆਵਈ ਤ ਵਾਤ ਨ ਪੁਛੈ ਕੇ ॥’

‘ਨਾਨਕ ਨਦਰੀ ਪਾਈਐ ਕੂੜੀ ਕੂੜੈ ਠੀਸ ॥’

—੪—

ਜਪੁ ਵਿਚ ਪ੍ਰਭੂ ਰਚਨਾ ਦਾ ਬੜਾ ਵਿਸ਼ਾਲ ਰੂਪ ਚਿਤਰਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਸਾਰੀ ਰਚਨਾ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਵਡਿਆਈ ਦਿਤੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਉਸ ਅੰਦਰ ਅੰਤਹਕਰਣ ਦੀ ਜੋਤਿ ਜਗ ਰਹੀ ਹੈ। ਉਹ ਗੁਰੂ ਵਲ ਮੁਖ ਕਰਕੇ ਆਪਣਾ ਕਲਿਆਣ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਭਗਤੀ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਗਿਆਨ ਦਾ ਪਾਤਰ ਬਣ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਸਚਿਆਰ ਹੋ ਕੇ ਕਰਮ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਕਲਿਆਣ ਲਈ ਮਾਰਗ ਇਕੋ ਹੈ—ਭਗਤੀ, ਗਿਆਨ, ਕਰਮ ਦਾ ਉੱਤਮ ਸੁਮੇਲ, ਸਮੁਚੇ ਤੌਰ ਤੇ ਇਸ ਮਾਰਗ ਨੂੰ ਨਾਮ ਮਾਰਗ ਕਹਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਮਨੁੱਖੀ ਕਲਿਆਣ ਲਈ ਹੋਰ ਕਈ ਤਜਰਬੇ ਕੀਤੇ ਅਏ ਹਨ ਪਰ ਜਪੁ ਵਿਚੋਂ ਸਪਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਹੋਰ ਸਾਧਨ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਸਚਿਆਰ ਨਹੀਂ ਬਣਾ ਸਕਦੇ—

ਤੀਰਥਿ ਨਾਵਾ ਜੇ ਤਿਸੁ ਭਾਵਾ

ਵਿਣੁ ਭਾਣੈ ਡਿ ਨਾਇ ਕਰੀ ॥

ਜੇਤੀ ਸਿਰਠਿ ਉਪਾਈ ਵੇਖਾ

ਵਿਣੁ ਕਰਮਾ ਕਿ ਮਿਲੈ ਲਈ ॥

ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਗਿਆਨ ਕੇਵਲ ਕਿਰਪਾ ਦੁਆਰਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਨਾਲ ‘ਮਤਿ ਵਿਚਿ ਰਤਨ ਜਵਾਹਰ ਮਾਣਿਕ’ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਗੁਰੂ ‘ਇਕ ਦੇਹਿ ਬੁਝਾਈ’ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ‘ਇਕ’ ਦੀ ਸੋਝੀ ਕਰਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਹੀ

ਨਾਮ ਦਿੰਦਾ ਹੈ, ਗੁਰੂ ਹੀ ਭਗਤੀ ਦਿੰਦਾ ਹੈ । ਗੁਰੂ ਹੀ ਨਾਮ ਸੁਣਾਉਂਦਾ ਹੈ,  
ਗੁਰੂ ਹੀ ਨਾਮ ਮਨਾਉਂਦਾ ਹੈ । ਗੁਰੂ ਹੀ ਜੀਵ ਨੂੰ ਪੰਚ ਦੀ ਪਦਵੀ ਤੀਕ ਲੈ  
ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਗੁਰੂ ਹੋਰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਗੁਰੂ ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਆਪਣਾ ਹੀ ਇਕ ਪੱਖ  
ਹੈ ।

ਗੁਰਮੁਖਿ ਨਾਦੰ ਗੁਰਮੁਖਿ ਵੇਦੰ  
ਗੁਰਮੁਖਿ ਰਹਿਆ ਸਮਾਈ ॥  
ਗੁਰੁ ਈਸਰੁ ਗੁਰੁ ਗੋਰਖੁ ਬਰਮਾ  
ਗੁਰੁ ਪਾਰਬਤੀ ਮਾਈ ॥

ਗੁਰੂ 'ਇਕ' ਦਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਕਰਾਉਂਦਾ ਹੈ ਜੋ 'ਸਭਨਾ ਜੀਆ ਕਾ ਇਕੁ  
ਦਾਤਾ' ਹੈ । ਗੁਰੂ ੧ ਓ ਦਿੜ੍ਹ ਕਰਾਂਦਾ ਹੈ ।

੧ ਓ ਜਦੋਂ ਤੀਕ ਫਿਲਾਸਫੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਉਹ ਇਕ, ਸਤਿਨਾਮ,  
ਰਚਨਹਾਰ, ਸਰਬ ਵਿਆਪਕ, ਭੈ-ਵੈਰ ਰਹਿਤ, ਅਬਿਨਾਸ਼ੀ ਸਰੂਪ, ਜੋਨਾਂ ਰਹਿਤ,  
ਸੁਤੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ । ਇਹ ਗਿਆਨ ਖੰਡ ਹੈ । ਜਦੋਂ ਉਹ ਧਰਮ-ਖੰਡ ਵਿਚ  
ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਤਦ ਉਹ ਏਕਤਾ, ਸਚਾਈ, ਉਸਾਰੀ, ਬਰਾਬਰੀ, ਸੁੰਦਰਤਾ,  
ਗਿਆਨ ਤੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦਾ ਸੂਚਕ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਭਗਤ ਨੂੰ ਇਹ ਰਹਿਣੀ ਦਿੰਦਾ  
ਹੈ । ਇਹ ਕੀਮਤਾਂ ਹਨ, ਇਹੋ ਧਰਮ ਹਨ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਕੀਮਤਾਂ ਜਾਂ ਰਹਿਣੀ ਤੀਕ  
ਪਹੁੰਚ ਭਗਤੀ ਜਾਂ ਧਰਮ ਦੁਆਰਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ । ਧਰਮ ਖੰਡ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖੀ ਸ਼ਖਸੀ-  
ਅਤ ਦੀ ਘਾੜਤ ਘੜੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ । ਆਚਰਨ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕੀਮਤਾਂ ਦਾ ਦਾਖਲ  
ਹੋਣਾ ਹੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਦੀ ਘਾੜਤ ਹੈ । ਇਹੋ ਸਚਿਆਰ ਪਦ ਹੈ ।

ਸਚਿਆਰ ਹੀ ਖਾਲਸਾ ਹੈ । ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਜਿਸ ਆਦਰਸ਼ਕ  
ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਕਲਪਨਾ ਕੀਤੀ ਸੀ, ਉਸ ਨੂੰ ਹੀ ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਨੇ ਖਾਲਸਾ ਰੂਪ ਵੀ  
ਸਾਕਾਰ ਕੀਤਾ । ਖਾਲਸਾ ਵਿਚ ਭਗਤੀ, ਗਿਆਨ, ਕਰਮ ਦਾ ਸੰਤੁਲਤ  
ਸੁਮੇਲ ਹੈ ।

ਜਪੁ ਨੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਮਹਾਨਤਾ ਦਿਤੀ । ਸਾਰੀ ਕੁਦਰਤ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ  
ਮਹਾਨ ਦਸਿਆ, ਸਾਰੇ ਵਿਕਾਸ-ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿਚ ਉਸ ਨੂੰ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਪਦਵੀ ਦਿਤੀ ।  
ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਜ਼ਮੀਰ ਦਿਤੀ ਹੈ, ਮਤਿ ਦਿਤੀ ਹੈ, ਮਨ-ਬੁਧੀ ਦਿਤੀ ਹੈ । ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ  
ਗੁਰੂ ਦਿਤਾ ਹੈ । ਮਨੁੱਖ ਤੇ ਕਿਰਪਾ ਕੀਤੀ ਹੈ । ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ 'ਨਦਰੀ ਨਦਰਿ  
ਨਿਹਾਲ' ਕਰਨ ਦੀ ਜ਼ਿਮੇਵਾਰੀ ਪ੍ਰਭੂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਿਰ ਲਈ ਹੈ । ਮਨੁੱਖੀ  
ਕਲਿਆਣ ਹੀ ਜਪੁ ਦਾ ਆਦਰਸ਼ ਹੈ ।

## ਵਾਰ ਆਸਾ

### ਭੂਮਿਕਾ

ਜਪੁਜੀ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਨੂੰ ਜੀਵਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧ ਵਿਕਸਿਤ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਕਹਿਆ ਹੈ, ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਅੰਦਰ ਵਿਚਰਦੀ ਜ਼ਮੀਰ ਨੂੰ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਸਾਖੀ ਮੰਨਿਆ ਹੈ, ਜੋ ਉਸ ਦੀ ਹੁਕਮ-ਰਜ਼ਾ ਨੂੰ ਜਾਣਨ ਦੇ ਸਮਰਥ ਹੈ, ਮਨੁੱਖਾਂ ਵਿਚੋਂ ਜੀਵਨ ਆਦਰਸ਼ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਵਿਚ ਸਫਲ ਹੋ ਚੁਕੇ ਨਾਇਕ ਨੂੰ 'ਸਚਿਆਰ' ਕਿਹਾ ਹੈ। ਵਾਰ ਆਸਾ ਵਿਚ ਜੀਵਨ ਆਦਰਸ਼ ਨੂੰ, ਸਫਲ ਹੋਏ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ, ਦੇਵਤਾ (ਰੋਸ਼ਨ ਹੋ ਕੇ ਰੋਸ਼ਨੀ ਦੇਣ ਵਾਲਾ), ਗੁਰਮੁਖ (ਗਿਆਨ ਰੂਪ ਗੁਰ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿਚ ਤੁਰਨ ਵਾਲਾ) ਅਤੇ ਸੇਵਕ (ਬਿਬੇਕੀ) ਕਿਹਾ ਹੈ। ਜਪੁਜੀ ਤੇ ਵਾਰ ਆਸਾ ਵਿਚ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਦੀ ਸਾਝ ਹੈ। ਜਪੁਜੀ ਵਿਚ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ, ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ, ਨਾਮ ਭਗਤੀ, ਸਦਾਚਾਰ ਤੇ ਆਤਮਕ ਵਿਕਾਸ ਦੇ ਮਜ਼ਮੂਨਾਂ ਦਾ ਨਿਰੂਪਣ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਵਾਰ ਆਸਾ ਦੇ ਵੀ ਮੁਖ ਅੰਗ ਹਨ। ਉਥੇ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਸਚ ਹੈ, ਇਥੇ ਵੀ ਆਪ-ਸਚੁ ਹੈ, ਉਥੇ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਵਾਰਨੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਇਥੇ ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਵਿਸਮਾਦ ਨੂੰ ਵੇਖਦੇ ਹਨ, ਉਥੇ ਆਦਰਸ਼ਕ ਜੋਗੀ ਦੇ ਸਦਾਚਾਰ-ਜ਼ਬਤ ਤੇ ਕੇਂਦਰਤ ਹਨ, ਇਥੇ ਨਿਪੁੰਨ ਪੰਡਿਤ ਕੇਂਦਰ ਹੈ, ਉਥੇ ਖੰਡ ਹਨ, ਇਥੇ ਸੇਵਕ ਦੀਆਂ ਮੰਜ਼ਲਾਂ ਹਨ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਸਾਰੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਜਨ ਸੰਪੂਰਣ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਸੰਕਲਪ ਦੇਣਾ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਨਿਰਮਾਣ ਲਈ ਸਾਧਨ ਦਸਣਾ ਹੈ। ਵਾਰ ਆਸਾ ਵਿਚ ਦੇਵਤੇ ਤੇ ਨਿਰਮਾਣ ਲਈ ਸਾਧਨ ਦਸੇ ਹਨ। ਗਿਆਨ, ਕਰਮ, ਭਗਤੀ-ਤਿੰਨੇ ਹੀ

ਸਾਧਨਾਂ ਦਾ ਸਹਜ ਪੈਦਾ ਕਰਨਾ ਹੈ । ਵਾਰ ਆਸਾ ਦੀਆਂ ਪਉੜੀਆਂ ਤੇ ਸਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਤਿੰਨੇ ਸਾਧਨਾਂ ਦਾ ਸਹਜ ਨਿਰੂਪਣ ਕੀਤਾ ਹੈ । ਇਸ ਲੇਖ ਦੇ ਭਾਗ ਪਹਿਲੇ ਵਿਚ ਪਉੜੀਆਂ ਵਿਚ ਦਿਤੇ ਗਿਆਨ ਜਾਂ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਦਾ ਨਿਰੂਪਣ ਹੈ, ਦੂਜੇ ਭਾਗ ਵਿਚ ਸਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਦਰਸਾਏ ਭਗਤੀ ਅਤੇ ਕਰਮ ਦੇ ਰੂਪਾਂ ਦਾ ਉਲੇਖ ਹੈ, ਤੀਜੇ ਭਾਗ ਵਿਚ--ਹੁਕਮ ਜਾਂ ਰਚੀ ਖੇਡ ਵਲ ਸੰਕੇਤ ਹੈ, ਚੌਥੇ ਭਾਗ ਵਿਚ ਵਾਰ ਆਸਾ ਦੇ ਸਾਗਰ ਵਿਚੋਂ ਵਿਕਲੋਤਰੇ ਹੀਰੇ-ਮੰਤੀ ਲਭਣ ਦਾ ਉਪਰਾਲਾ ਹੈ । ਵਾਰ ਆਸਾ ਗਿਆਨ, ਕਰਮ ਤੇ ਭਗਤੀ ਦਾ ਸਹਜ ਵਾਲਾ ਸੁਮੇਲ ਹੈ ।

## ਭਾਗ ਪਹਿਲਾ

—੧—

### ਪਰਮ ਸੱਤਾ

ਪਰਮ ਸੱਤਾ ਜਾਂ ਸ਼ਕਤੀ, ਹੋਂਦ, ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਨੂੰ ਵਾਰ ਆਸਾ ਵਿਚ ‘ਆਪ’ ਕਿਹਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਜਪੁਜੀ ਵਿਚ ‘ਸਚ’ ਕਿਹਾ ਹੈ, ਇਹ ਸ਼ਕਤੀ ਆਪ, ਨਾਉ, ਕੁਦਰਤ, ਦੇਖਣਹਾਰ, ਦਾਤਾ, ਕਰਤਾ, ਜਾਨਣਹਾਰ ਤੇ ਹਰਤਾ ਮੰਨਿਆ ਹੈ । ‘ਆਪ’ ਵੀ ਹੋਂਦ ਤੇ ਜਿਸ ਤੋਂ ਪਰੇ ਕੋਈ ਹੋਂਦ ਨਹੀਂ ਹੈ, ‘ਸੱਚ’ ਦੀ ਹੋਂਦ ਹੈ —

ਆਪੀਨੈ ਆਪੁ ਸਾਜਿਓ ਆਪੀਨੈ ਰਚਿਓ ਨਾਉ ॥  
 ਦੁਯੀ ਕੁਦਰਤਿ ਸਾਜੀਐ ਕਰਿ ਆਸਣੁ ਡਿਠੋ ਚਾਉ ॥  
 ਦਾਤਾ ਕਰਤਾ ਆਪਿ ਤੂੰ ਤੁਸਿ ਦੇਵਹਿ ਕਰਹਿ ਪਸਾਉ ॥  
 ਤੂੰ ਜਾਣਈ ਸਭਸੈ ਦੇ ਲੈਸਹਿ ਜਿੰਦੁ ਕਵਾਉ ॥  
 ਕਰਿ ਆਸਣੁ ਡਿਠੋ ਚਾਉ ॥੧॥

ਇਸ ਹੋਂਦ ਵਾਲੇ, ਸ਼ਕਤੀ ਸਰੂਪ ਦਾ ਆਦਿ-ਅੰਤ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਦੀ ਸਾਜਨਾ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਕੋਈ ਹੋਰ ਨਹੀਂ ਹੈ--‘ਆਪੀਨੈ ਆਪੁ ਸਾਜਿਓ’ ਹੈ । ਉਹ ‘ਸੈਭੰ’ ਹੈ—ਆਪਣੇ ਆਪ ਤੋਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਮਾਨ ਹੈ, ਉਹ ‘ਪਰਮ ਦੇਵ’

ਹੈ—ਪਰਮ ਪ੍ਰਕਾਸ਼, ਜੋਤਿ ਜਾਂ ਚਾਨਣ ਹੈ । ਇਸੇ ਲਈ ਜੋ ਮਨੁੱਖ ਉਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਵੀ ਚਾਨਣ ਰੂਪ ਹੁੰਦਾ ਹੈ — ਦੇਵਤਾ । ਜੋਤਿ-ਰੂਪ ਨਿਰਗੁਣ ਬ੍ਰਹਮ ਹੈ ਪਰ ਨਿਰਗੁਣ ਬ੍ਰਹਮ ਨਾਉ-ਰੂਪ ਵੀ ਧਾਰਨ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਨਾਮ-ਰੂਪ ਹੋ ਕੇ ਵੀ ਵਿਚਰਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਸਰਗੁਣ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ਸਰਗੁਣ ਹੋ ਕੇ ਉਹ ਕੁਦਰਤ ਦੀ ਸਾਜਨਾ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਕਰਤਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਪਸਾਰੇ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਕਰਦਾ ਹੈ । ਦਾਤਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, 'ਲੈਸਹਿ ਜਿੰਦੁ ਕਵਾਉ' ਕਰਦਾ ਹੈ, ਹਰਤਾ ਹੈ । ਆਪ ਇਸ ਪਸਾਰੇ ਨੂੰ ਸਦਾ ਚਾਉ ਨਾਲ ਵੇਖਦਾ ਹੈ, 'ਕਰਿ ਆਸਣੁ ਡਿਠੋ ਚਾਉ'—ਉਹ ਖੇਡ ਵਿਚ ਰਚਿਤ ਹੈ ਤੇ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਹੈ ।

ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਸੰਸਾਰ-ਖੇਡ ਵਿਚ ਦਿਲਚਸਪੀ ਰਖਦਾ ਹੈ । ਇਸ ਵਿਚ ਵਿਆਪਕ ਹੈ । ਭਾਵ, ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਉਹ ਗਿਆਨ ਹੈ, ਚਾਨਣ ਹੈ, ਸ਼ਕਤੀ ਹੈ, ਸਾਥੀ ਹੈ, ਜੋ ਜੀਵਨ ਵਿਕਾਸ ਵਿਚ ਸਹਾਈ ਹੈ—'ਕਰਿ ਆਸਣੁ ਡਿਠੋ ਚਾਉ' । ਗਿਆਨ, ਸ਼ਕਤੀ ਉਸ ਦੇ ਲਛਣ ਨਹੀਂ, ਉਸ ਦਾ ਰੂਪ ਹਨ, ਉਸ ਦਾ ਨਾਮ ਹਨ, 'ਚਾਉ' ਉਹ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਜਪੁਜੀ ਵਿਚ 'ਵਿਗਸੇ ਵੇ ਪਰਵਾਹੁ ਕਿਹਾ ਹੈ ।

—੨—

## ਧਰਮ

ਜਪੁਜੀ ਵਿਚ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਦੇ ਹੁਕਮ-ਰਜਾ ਨੂੰ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਮੰਨਿਆ ਹੈ । ਵਾਰ ਆਸਾ ਵਿਚ ਉਸੇ ਸੱਤਾ ਨੂੰ 'ਧਰਮ' ਕਹਿਆ ਹੈ । ਜਪੁਜੀ ਦੀ ਦੂਜੀ ਪਉੜੀ— ਇਕਨਾ ਹੁਕਮੀ ਬਖਸੀਸ ਇਕਿ ਹੁਕਮੀ ਸਦਾ ਭਵਾਈਅਹਿ — ਵਾਰ ਆਸਾ ਦੀ ਦੂਜੀ ਪਉੜੀ — ਨਾਨਕ ਜੀਅ ਉਪਾਇ ਕੈ ਲਿਖਿ ਨਾਵੈ ਧਰਮੁ ਬਹਾਲਿਆ— ਦਾ ਰੂਪ ਹੈ । 'ਹੁਕਮ' 'ਧਰਮ' ਹੈ । ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਮਨੁੱਖੀ ਖੇਡ ਵਿਚ ਦਿਲਚਸਪੀ ਰਖਦਾ ਹੈ, ਗਿਆਨ ਰੂਪ ਹੋ ਕੇ (ਗੁਰੂ) ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦਿੰਦਾ ਹੈ — ਪਰ ਇਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਰਮਾਂ ਦਾ ਲੇਖਾ ਕਰਕੇ ਪੂਰਨ ਨਿਆਂ ਕਰਦਾ ਹੈ — 'ਨਿਆਂ' ਹੀ 'ਧਰਮ' ਹੈ ।



ਧਰਮ ਕਰਤਵ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਹੈ । 'ਧਰਮੁ ਬਹਾਲਿਆ' ਨੇ ਨਿਆਂ ਕਰਨਾ ਹੈ ਕਿ ਕਿਸ ਜੀਵ ਨੇ ਕਿਸ ਹੱਦ ਤੀਕ ਕਰਤਵ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਕੀਤਾ ਹੈ । ਧਰਤੀ ਧਰਮਸਾਲ ਹੈ । ਕਰਮਾਂ ਦਾ ਨਾਵਾਂ (ਹਿਸਾਬ) ਲਿਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ।

ਮਹਾਨ ਗਲ ਨਿਆਂ-ਧਰਮ ਦੀ ਹੈ । ਪ੍ਰਭੂ-ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿਚ ਅਨਿਆਂ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ।

ਨਾਨਕ ਜੀਅ ਉਪਾਇ ਕੈ ਲਿਖਿ ਨਾਵੈ ਧਰਮੁ ਬਹਾਲਿਆ ॥

ਓਥੈ ਸਚੇ ਹੀ ਸਚਿ ਨਿਬੜੈ ਚੁਣਿ ਵਖਿ ਕਢੇ ਜਜਮਾਲਿਆ ॥

ਥਾਉ ਨ ਪਾਇਨਿ ਕੂੜਿਆਰ ਮੁਹ ਕਾਲੈ ਦੋਜਕਿ ਚਾਲਿਆ ॥

ਤੇਰੈ ਨਾਇ ਰਤੇ ਸੇ ਜਿਣਿ ਗਏ ਹਾਰਿ ਗਏ ਸਿ ਠਗਣ ਵਾਲਿਆ ॥

ਲਿਖਿ ਨਾਵੈ ਧਰਮੁ ਬਹਾਲਿਆ ॥

ਨਿਆਂ ਪੂਰਨ ਹੈ । 'ਓਥੈ ਸਚੇ ਹੀ ਸਚਿ ਨਿਬੜੈ' । ਸਚ-ਧਰਮ ਨਿਬੇੜਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ।

—੩—

## ਨਦਰ

'ਨਿਆਂ' ਕਰੜਾ ਹੈ, ਪਰ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਕਰੜਾ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਉਹ ਨਦਰ-ਰੂਪ ਹੈ । ਉਹ ਕਿਰਪਾ-ਰੂਪ ਹੈ । ਉਹ ਧਰਮ ਨਿਬੇੜਾ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਨਦਰ ਕਰਕੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਧਰਮ ਕਮਾਣ ਦੀ ਪੂਰੀ ਜਾਚ ਸਿਖਾਂਦਾ ਹੈ — ਸਤਿਗੁਰੂ ਭੇਜ ਕੇ ਰੋਸ਼ਨੀ ਦਿੰਦਾ ਹੈ । ਜਪੁ ਜੀ ਵਿਚ ਰੋਸ਼ਨੀ ਨੂੰ 'ਗੁਰਾ ਇਕ ਦੇਹਿ ਬੁਝਾਈ' ਕਿਹਾ ਹੈ । ਗੁਰੂ ਮਨੁੱਖ ਵਿਚੋਂ 'ਕੂੜ ਦੀ ਪਾਲ' ਤੋੜਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਆਵਾਗਵਨ ਵਿਚੋਂ ਪਾਰ ਕਰਦਾ ਹੈ । ਗੁਰੂ ਸੱਚ ਦੀ ਪਛਾਣ ਕਰਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸਚਿਆਰ ਬਣਾਂਦਾ ਹੈ ।

ਨਦਰਿ ਕਰਹਿ ਜੇ ਆਪਣੀ ਤਾ ਨਦਰੀ ਸਤਿਗੁਰੁ ਪਾਇਆ ॥

ਏਹੁ ਜੀਉ ਬਹੁਤੇ ਜਨਮ ਭਰੰਮਿਆ ਤਾ ਸਤਿਗੁਰਿ ਸਬਦੁ ਸੁਣਾਇਆ ॥

ਸਤਿਗੁਰ ਜੇਵਡੁ ਦਾਤਾ ਕੋ ਨਹੀ ਸਭਿ ਸੁਣਿਅਹੁ ਲੋਕ ਸਬਾਇਆ ॥

ਸਤਿਗੁਰਿ ਮਿਲਿਐ ਸਚੁ ਪਾਇਆ ਜਿਨੀ ਵਿਚਹੁ ਆਪੁ ਗਵਾਇਆ ॥

ਜਿਨਿ ਸਚੋ ਸਚੁ ਬੁਝਾਇਆ ॥ ੪ ॥

ਸਤਿਗੁਰੂ ਨਾਮ ਦਿੰਦਾ ਹੈ — ‘ਨਾਉ ਤੇਰਾ ਨਿਰੰਕਾਰ ਹੈ’ ਅਤੇ ਨਾਮ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਨਰਕ ਤੋਂ ਬਚਾਂਦਾ ਹੈ । ਗੁਰੂ ਤੇ ਨਾਮ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਹਨ ।

ਗੁਰੂ ਆਪ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਰੂਪ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਨੇ ਆਪਣਾ ਆਪ ਗੁਰੂ ਵਿਚ ਰਖਿਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ —

ਸਤਿਗੁਰ ਵਿਚਿ ਆਪੁ ਰਖਿਓਨੁ  
ਕਰਿ ਪਰਗਟੁ ਆਖਿ ਸੁਣਾਇਆ ॥

ਗੁਰੂ ਰੋਸ਼ਨੀ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖ ਮੁਕਤੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਗੁਰੂ ਮਨੁੱਖ ਅੰਦਰੋਂ ਮੋਹ ਦੂਰ ਕਰਦਾ ਹੈ । ਮੋਹ ਖੁਦਗਰਜ਼ੀ ਹੈ । ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਮੋਹ ਨਾਸ਼ ਹੋਣ ਨਾਲ ਉਹ ਸਭ ਨੂੰ ਪ੍ਰੇਮ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਨਿਸ਼ਕਾਮ ਸੇਵਾ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਇਹੋ ਮੁਕਤੀ ਦਾ ਸਾਧਨ ਹੈ ।

—੪—

ਸੇਵਾ

ਸਤਿਗੁਰੂ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਨਾਮ ਬਖਸ਼ਦਾ ਹੈ । ਨਾਮ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਸੇਵਕ ਬਣਾਂਦਾ ਹੈ । ਸੇਵਾ ਇਕ ਆਤਮਕ ਪਧਰ ਹੈ, ਨਿਰਾ ਕਰਮ ਨਹੀਂ ਹੈ । ਸੇਵਕ ਦਾ ਸੇਵਾ ਦਾ ਕਰਮ ਉਸ ਦੀ ਨਾਮ ਦੁਆਰਾ ਪੈਦਾ ਹੋਈ ਆਤਮਕ ਪਧਰ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਉਪਜ ਸਕਦਾ ਹੈ । ਸੇਵਕ ਦਾ ਆਤਮਕ ਰੂਪ ਇਹ ਹੈ —

ਸੇਵ ਕੀਤੀ ਸੰਤੋਖੀਏਂ ਜਿਨੀ ਸਚੋ ਸਚੁ ਧਿਆਇਆ ॥  
ਓਨੀ ਮੰਦੈ ਪੈਰੁ ਨ ਰਖਿਓ ਕਰਿ ਸੁਕ੍ਰਿਤੁ ਧਰਮੁ ਕਮਾਇਆ ॥  
ਓਨੀ ਦੁਨੀਆ ਤੋੜੇ ਬੰਧਨਾ ਅੰਨੁ ਪਾਣੀ ਥੋੜਾ ਖਾਇਆ ॥  
ਤੂੰ ਬਖਸੀਸੀ ਅਗਲਾ ਨਿਤ ਦੇਵਹਿ ਚੜਹਿ ਸਵਾਇਆ ॥  
ਵਡਿਆਈ ਵਡਾ ਪਾਇਆ ॥

੨੪੨

ਸੇਵਕ ਉਹ ਹੈ ਜੋ ਸੰਤੋਖੀ ਹੈ, ਸੱਚ ਦਾ ਧਿਆਨ ਧਰਦਾ ਹੈ, ਮੰਦੇ ਪਾਸੇ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦਾ, ਧਰਮ ਦੀ ਕਿਰਤ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਮੌਹ ਤੋਂ ਪਾਕ ਹੈ, ਭੋਗਾਂ ਵਿਚ ਖਚਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਪਦਾਰਥ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਦੇਣ ਮੰਨਦਾ ਹੈ, ਸਿਫਤ ਸਾਲਾਹ ਵਿਚ ਲਗਦਾ ਹੈ। ਨਾਮ, ਇਹ ਆਚਰਨ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਮਨੁੱਖਤਾ ਦੀ ਸੇਵਾ ਉਹ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੀ ਆਪਣੀ ਰਹਿਣੀ ਐਸੀ ਹੋਏ। ਜਨਤਾ ਦੇ ਨੇਤਾ ਸੇਵਕ ਹੋਣ ਦਾ ਦਾਹਵਾ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਜਨਤਾ ਦੇ ਨੇਤਾ ਦੀ ਰਹਿਣੀ ਐਸੀ ਹੋਣੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ।

‘ਸੋ ਸੇਵਕੁ ਸੇਵਾ ਕਰੇ ਜਿਸਨੋ ਹੁਕਮੁ ਮਨਾਇਸੀ’— ਸੇਵਕ ਹੁਕਮ-ਰਜ਼ਾ ਅਨੁਸਾਰ ਜੀਵਨ ਜੀਂਦਾ ਹੈ। ਸੋ ‘ਸਚਿਆਰ’ ਹੀ ‘ਸੇਵਕ’ ਹੈ। ‘ਨਾਨਕ ਹੁਕਮੈ ਜੇ ਬੁਝੈ ਤ ਹਉਮੈ ਕਹੈ ਨ ਕੋਇ’ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ‘ਵਾਰ ਆਸਾ’ ਵਿਚ ‘ਸੇਵਾ’ ਦੇ ਮਜ਼ਮੂਨ ਦੀ ਪਉੜੀ ਨਾਲ ਹੀ ਹਉਮੈ ਵਾਲੇ ਸਲੋਕ ਹਨ। ਸੇਵਕ-ਹਉਮੈ ਖੁਦ-ਗਰਜ਼ੀ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੋ ਕੇ ਹੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ।

## (ਭਾਗ ਦੂਜਾ)

—੧—

ਦੇਵਤਾ ਵਡਿਆਈ ਦਾ ਸੂਚਕ ਹੈ। ਮਹਾਨ ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਦੇਵਤਾ ਆਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਸੰਸਾਰਕ ਵਡਿਆਈ ਦੇ ਮਿਆਰ ‘ਫਲੀਅਹਿ ਫੁਲੀਅਹਿ’ ਵਾਲੇ ਹਨ, ਭਾਵ, ਜੋ ਮਨੁੱਖ ਪਾਸ ਧਨ, ਜੋਬਨ, ਸੁੰਦਰਤਾ, ਵਿਦਿਆ, ਜਾਤ, ਕੁਲ, ਸੋਭਾ, ਰਾਜ, ਸਾਜ, ਬਾਹੂ ਬਲ, ਰਿਧੀ ਸਿਧੀ ਆਦਿ ਹੋਣ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਵਡਾ (ਦੇਵਤਾ) ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਕਹਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਵਾਰ ਆਸਾ ਨੇ ਇਸ ਮਿਆਰ ਨੂੰ ਝੁਠਲਾ ਦਿਤਾ ਹੈ। ‘ਫਲੀਅਹਿ ਫੁਲੀਅਹਿ ਬਪੁੜੇ ਭੀ ਤਨ ਵਿਚਿ ਸੁਆਹ’—ਮਨੁੱਖ ਖੁਸ਼ਹਾਲ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਅੰਦਰ ਸੁਆਹ ਭਰੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਅਸਲ ਦੇਵਤਾ ਜਾਂ ਮਹਾਨ ਪੁਰਸ਼ ਉਹ ਹੈ ਜੋ ਅੰਦਰੋਂ ਉਤਮ ਹੈ, ਨਾਮ ਵਾਲਾ ਹੈ, ਸੇਵਕ ਹੈ। ਸੁਚੇਤ (ਰੋਸ਼ਨ ਦਿਮਾਗ, ਰੋਸ਼ਨ ਮਨ) ਉਹ ਹੈ ਜੋ ਸੁਗਿਆਨ ਵਾਲਾ ਹੈ, ਨਹੀਂ ਤੇ ਉਹ ਖੁਆਰ ਹੋਵੇਗਾ ਜਿਵੇਂ ਬੁਆੜ ਤਿਲ

ਖੁਆਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਦੇਵਤਾ ਗੁਰੂ ਜੋਤਿ ਤੋਂ ਜੋਤਿ ਜਗਾਣ ਨਾਲ ਬਣੀਦਾ ਹੈ ।

ਨਾਨਕ ਗੁਰੂ ਨ ਚੇਤਨੀ ਮਨਿ ਆਪਣੈ ਸੁਚੇਤ ॥

ਛੁਟੇ ਤਿਲ ਬੁਆੜ ਜਿਉ ਸੁੰਵੇ ਅੰਦਰਿ ਖੇਤ ॥

ਖੇਤੈ ਅੰਦਰਿ ਛੁਟਿਆ ਕਹੁ ਨਾਨਕ ਸਉ ਨਾਹ ॥

ਫਲੀਅਹਿ ਫੁਲੀਅਹਿ ਬਪੁੜੇ ਭੀ ਤਨ ਵਿਚਿ ਸੁਆਹ ॥੩॥੧॥

ਨਿਰੇ ਵੇਦਾਂ ਦੇ ਪਾਠ ਨਾਲ ਕੋਈ ਦੇਵਤਾ ਨਹੀਂ ਬਣਦਾ, ਨਿਰੀਆਂ ਰਸਮੀ ਪੂਜਾ-ਪਾਠਾਂ ਨਾਲ ਕੋਈ ਦੇਵਤਾ ਨਹੀਂ ਬਣਦਾ । ‘ਜੇ ਸਉ ਚੰਦਾ ਉਗਵਹਿ ਸੂਰਜ ਚੜ੍ਹਹਿ ਹਜਾਰ’ — ਚੰਦ-ਸੂਰਜ ਧਰਮ ਪੁਸਤਕਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਕ ਹਨ । ਇਤਨੇ ਚਾਨਣ ਦੇ ਅੰਦਰ ਹੋਣ ਨਾਲ ਵੀ ਕੋਈ ਦੇਵਤਾ ਨਹੀਂ ਬਣਦਾ । ਦੇਵਤਾ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਦੁਆਰਾ ਨਾਮ ਸਿਮਰਨ ਨਾਲ ਹੀ ਬਣੀਦਾ ਹੈ । ਦੇਵਤਾ ਗੁਰੂ ਦੇ ਬਖਸ਼ੇ ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨ ਨਾਲ ਬਣੀਦਾ ਹੈ ।

-੨-

## ਗਿਆਨ

ਗੁਰੂ ਦਾ ਬਖਸ਼ਿਆ ਗਿਆਨ ਇਹ ਵੀ ਹੈ ਕਿ ਜਿਸ ਪਾਸਾਰੇ ਵਿਚ ਅਸੀਂ ਰਹਿੰਦੇ ਹਾਂ, ਉਹ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਰਚਨਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਦਾ ਸਰੂਪ ਹੈ, ਇਹ ਬੜਾ ਵਿਚਿਤ੍ਰ ਸੁੰਦਰ ਤੇ ਵਿਸਮਾਦੀ ਹੈ । ਇਸ ਰਚਨਾ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਲਛਣ ਸੱਚ, ਵਡਿਤਣ, ਸੁੰਦਰਤਾ, ਸ਼ਕਤੀ, ਭੈ ਹਨ ।

(ੳ) ਪ੍ਰਭੂ ਆਪ ਸਚ ਹੈ, ਉਸ ਦੇ ਰਚੇ ਖੰਡ, ਬ੍ਰਹਮੰਡ, ਲੋਅ ਆਕਾਰ — ਸਭ ਸਚੇ ਹਨ । ਇਸ ਸਚ ਦੁਆਰਾ ਹੀ ਉਸ ਸਚ ਨੂੰ ਸਮਝਿਆ, ਮਾਣਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਸਚ ਸਮਝ ਕੇ ਉਸ ਸਚ ਨੂੰ ‘ਆਰਾਧਣਾ’ ਹੀ ਸਚ ਸਰੂਪ ਹੋਣ ਦਾ ਸਾਧਨ ਹੈ — ‘ਨਾਨਕ ਸਚੁ ਧਿਆਇਨਿ ਸਚੁ’ ।

(ਅ) ਪਾਸਾਰਾ ਵਡਾ ਹੈ, ਬਹੁਤ ਵਡਾ ਪਰ — ‘ਵਡੀ ਵਡਿਆਈ ਜਾ ਆਪੇ ਆਪਿ’, ਵਡੇ ਪਾਸਾਰੇ ਵਿਚੋਂ ਉਸ ਵਡੇ ਦਾ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ, ਉਸ

ਵਡੇ ਦੀ ਵਡਿਆਈ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਦਾ ਪਾਸਾਰਾ ਵਡਾ ਹੈ (ਨਾਉ), ਉਸ ਦਾ ਨਿਆਂ (ਨਿਆਉ) ਅਟਲ ਹੈ, ਉਸ ਦਾ ਟਿਕਾਣਾ ਅਡੋਲ (ਨਿਹਚਲ) ਹੈ। 'ਇਹੁ ਜਗੁ ਸਚੇ ਕੀ ਹੈ ਕੋਠੜੀ'।

(ੲ) ਰਚਨਾ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਵਿਸਮਾਦ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਪਰ 'ਵੇਖਿ ਵਿਡਾਣੁ ਰਹਿਆ ਵਿਸਮਾਦੁ' ਰਚਨਾ ਵਿਚ ਨਾਦ, ਵੇਦ, ਜੀਅ, ਤੱਤ, ਸੰਜੋਗ-ਵਿਜੋਗੁ ਆਦਿ ਹਨ। ਇਹ ਸਭ ਬੜੇ ਵਚਿਤ੍ਰ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਰਚਨਹਾਰ ਕਿਤਨਾ ਵਚਿਤ੍ਰ ਹੈ।

(ਸ) ਰਚਨਾ ਵਿਚ ਸਭ ਕੁਝ ਬੜਾ ਸਮਰਥ ਤੇ ਸ਼ਕਤੀਵਾਨ ਏ। ਇਹ ਸਭ ਉਸ ਦੀ ਕੁਦਰਤਿ (ਤਾਕਤ) ਦਾ ਪਰਮਾਣ ਹੈ।

(ਹ) ਪਰ ਸਾਰੀ ਰਚਨਾ ਭੈ (ਜ਼ਬਤ, ਹੁਕਮ, ਨੇਮ) ਵਿਚ ਹੈ। ਉਸ ਦਾ ਭੈ ਸਭ ਤੇ ਹਾਵੀ ਹੈ—'ਸਗਲਿਆ ਭਉ ਲਿਖਿਆ ਸਿਰਿ ਲੇਖੁ' ਹੈ।

ਗਿਆਨੀ (ਦੇਵਤਾ) ਉਹ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਸੂਝ ਹੈ ਕਿ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਸੱਚ ਹੈ, ਵਡਾ ਹੈ, ਸੁੰਦਰਤਾ ਹੈ, ਸ਼ਕਤੀ ਹੈ ਤੇ ਜ਼ਬਤ ਹੈ।

—੩—

## ਭਾਉ

ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਲਾਸ਼ਾਨੀ ਹੈ, ਅਦ੍ਰੈਤ ਹੈ, ਕੋਈ ਹੋਰ ਸ਼ਕਤੀ, ਦੇਵੀ-ਦੇਵਤਾ ਉਸ ਦਾ ਸਾਨੀ ਜਾਂ ਬਰਾਬਰ ਨਹੀਂ ਹੈ। 'ਨਾਨਕ ਨਿਰਭਉ ਨਿਰੰਕਾਰੁ ਹੋਰਿ ਕੇਤੇ ਰਾਮ ਰਵਾਲ' — ਰਾਮ-ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ, ਬ੍ਰਹਮਾ-ਵਿਸ਼ਨ, ਸ਼ਿਵ-ਸ਼ਕਤੀ ਸਭ ਉਸ ਦੀ ਰਚਨਾ ਹਨ। ਸੋ ਸਾਡੀ ਆਰਤੀ, ਪੂਜਾ, ਰਾਸ, ਗਾਇਨ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਕੇਵਲ ਉਹ ਹੀ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਸਾਰੀ ਕੁਦਰਤ ਉਸ ਦੀ ਆਰਤੀ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ। ਸਾਰੀ ਕੁਦਰਤ ਉਸ ਦੇ ਭਉ ਵਿਚ ਹੈ। ਕੁਦਰਤ ਉਸ ਦੇ ਹੁਕਮ ਵਿਚ ਵਿਚਰ ਰਹੀ ਹੈ, ਇਹੋ ਭਉ ਵਿਚ ਰਹਿਣਾ ਹੈ। ਸੁੰਦਰੁ ਵਿਚ ਬਿਆਨ ਕੀਤੀਆਂ ਸਾਫੀਆਂ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਉਸ ਦੇ ਭਉ-ਭੈ ਵਿਚ ਵਿਚਰ ਰਹੀਆਂ ਹਨ।

ਭੈ ਵਿਚਿ ਪਵਣੁ ਵਹੈ ਸਦਵਾਉ ॥  
 ਭੈ ਵਿਚਿ ਚਲਹਿ ਲਖ ਦਰੀਆਉ ॥  
 ਭੈ ਵਿਚਿ ਅਗਨਿ ਕਢੈ ਵੇਗਾਰਿ ॥  
 ਭੈ ਵਿਚਿ ਧਰਤੀ ਦਬੀ ਭਾਰਿ ॥  
 ਭੈ ਵਿਚਿ ਇੰਦੁ ਫਿਰੈ ਸਿਰ ਭਾਰਿ ॥  
 ਭੈ ਵਿਚਿ ਰਾਜਾ ਧਰਮ ਦੁਆਰੁ ॥  
 ਭੈ ਵਿਚਿ ਸੂਰਜੁ ਭੈ ਵਿਚਿ ਚੰਦੁ ॥

ਇਹ ਹੁਕਮ-ਰਜਾ ਅਨੁਸਾਰ ਜੀਣਾ ਹੈ । ਇਹੋ ਭਗਤੀ ਹੈ । ਇਹੋ ਸਿਮ-  
 ਰਨ ਹੈ — ‘ਨਾਨਕ ਜਿਨ੍ਹ ਮਨਿ ਭਉ ਤਿਨ੍ਹਾ ਮਨਿ ਭਾਉ ।’ ਪ੍ਰੇਮ-ਭਗਤੀ ਹੁਕਮ  
 ਦੀ ਕਾਰ ਕਰਨਾ ਹੈ । ਹੁਕਮ ਦੀ ਕਾਰ ਕਰਨੀ--ਅਦਬ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਨਾਲ ਹੀ  
 ਕਮਾਈ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ । ਸੋ ਭਗਤੀ ਹੁਕਮ ਦੀ ਕਾਰ ਕਮਾਣਾ ਹੈ ।

-੪-

## ਭਗਤੀ

‘ਨਾਨਕ ਭਗਤਾ ਭੁਖ ਸਾਲਾਹਣੁ ਸਚੁ ਨਾਮੁ ਆਧਾਰੁ’ — ਭਗਤੀ ਕੇਵਲ  
 ਹੁਕਮ ਵਿਚ ਜੀਣਾ ਹੈ, ਨਾਮ ਆਸਰੇ ਰਹਿਣਾ ਹੈ, ਸਿਫਤਿ ਸਾਲਾਹ ਵਿਚ ਵਿਚ-  
 ਰਨਾ ਹੈ । ਪਰ ਅਨੇਕ ਹੋਰ ਹੋਰ ਕਰਮਾਂ ਤੇ ਸਾਧਨਾਂ ਨੂੰ ਗਲਤੀ ਨਾਲ ਭਗਤੀ  
 ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ । ‘ਵਾਰ ਆਸਾ’ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਰਮ ਕਾਂਡਾਂ, ਪਾਖੰਡਾਂ, ਆਦਿ ਵਲ  
 ਧਿਆਨ ਦਿਵਾਂਦੀ ਹੈ ।

(ੳ) ਨਿਰੀ ਸ਼ਰਾ ਦੀ ਪਾਬੰਦੀ ਜਾਂ ਉਸ ਦਾ ਢੰਡੋਰਾ ਭਗਤੀ ਨਹੀਂ ਹੈ । ਇਹ  
 ਭਗਤੀ ਲਈ ਸਹਾਇਕ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿਚ ਭਗਤੀ  
 ਨਹੀਂ ਹੈ ।

(ਅ) ਧਾਰਮਕ ਸਮਝੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਰੀਤਾਂ-ਰਸਮਾਂ ਦੀ ਪਾਬੰਦੀ ਭਗਤੀ ਨਹੀਂ  
 ਹੈ । ਮੁਰਦੇ ਨੂੰ ਸਾੜ ਦਿਤਾ ਜਾਏ ਜਾਂ ਦਬ ਦਿਤਾ ਜਾਏ, ਉਸ ਨੂੰ ਕੋਈ

ਫਰਕ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰ ਦਿਤੇ ਜਾਣ ਨਾਲ ਕੋਈ ਸਚਾ ਹਿੰਦੂ ਜਾਂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਨਹੀਂ ਬਣ ਜਾਂਦਾ। ਸੱਚਾ ਹਿੰਦੂ ਜਾਂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਤੇ 'ਭੁਖ ਸਾਲਾਹਣੁ' ਨਾਲ ਹੀ ਕੋਈ ਬਣਦਾ ਹੈ।

(ੳ) ਨੇਕੀਆਂ, ਚੰਗਿਆਈਆਂ, ਪੁੰਨ, ਤਪ, ਤੀਰਥ, ਜੋਗ, ਸੂਰਮਤਾ, ਗਿਆਨ, ਧਿਆਨ—ਭਗਤੀ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਭਗਤੀ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਹੈ। 'ਨਾਨਕ ਮਤੀ ਮਿਥਿਆ ਕਰਮੁ ਸਚਾ ਨੀਸਾਣੁ'। ਬਾਕੀ ਸਭ ਮਿਥਿਆ ਸਿਆਣਪਾਂ ਜਾਂ ਮਤਾਂ ਹਨ। ਭਗਤੀ ਨਾਮ ਭਗਤੀ ਹੈ, ਇਹ ਉਸ ਵਲ ਲੈ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ।

(ਸ) ਧਰਮ ਪੁਸਤਕਾਂ ਦੇ ਪਾਠ ਭਗਤੀ ਨਹੀਂ ਹਨ, ਉਸ ਦਾ ਸਾਧਨ ਹਨ।

ਪੜੀਐ ਜੇਤੀ ਆਰਜਾ ਪੜੀਅਹਿ ਜੇਤੇ ਸਾਸ ॥

ਨਾਨਕ ਲੇਖੈ ਇਕ ਗਲ ਹੋਰੁ ਹਉਮੈ ਝਖਣਾ ਝਾਖ ॥

ਭਗਤੀ ਤਾਂ 'ਨਾਮ ਆਧਾਰੁ' ਹੋਣਾ ਹੈ।

(ਹ) ਭੇਖ-ਆਚਾਰ ਭਗਤੀ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਭਗਤੀ ਵਿਚ ਸਹਾਇਕ ਹਨ, ਕਿਉਂਕਿ 'ਅਪਰਾਧੀ ਦੂਣਾ ਨਿਵੈ ਜੋ ਹੰਤਾ ਮਿਰਗਾਹਿ' ਵੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ; ਤਗ ਧਾਰੀ ਹੋਵੇ ਪਰ—'ਤਗੁ ਨ ਇੰਦ੍ਰੀ ਤਗੁ ਨ ਨਾਰੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ, 'ਮਾਣਸ ਖਾਣੇ ਕਰਹਿ ਨਿਵਾਜ' ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ, 'ਛੁਰੀ ਵਗਾਇਨਿ ਤਿਨ ਗਲਿ ਤਾਗ' ਸੰਭਵ ਹੈ, 'ਘਰ ਮੋਹਿ ਪਿਤਰੀ' ਦਿਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, 'ਮਨ ਕਾ ਸੂਤਕੁ ਲੋਭੁ ਹੈ ਜਿਹਵਾ ਸੂਤਕੁ ਕੂੜੁ' ਬਣਿਆ ਰਹਿ ਸਕਦਾ ਹੈ, 'ਅੰਦਰਹੁ ਝੁਠੇ ਪੈਜ ਬਾਹਰਿ ਦੁਨੀਆ ਅੰਦਰਿ ਫੈਲੁ' ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਇਹ ਭੇਖ, ਕਰਮ, ਧਰਮ ਭਗਤੀ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਇਹ ਸਾਰੇ ਮਨੁੱਖੀ ਹਉਮੈ ਦੇ ਰੂਪ ਹਨ।

(ੳ) ਸੂਚੇ ਸੇਈ ਨਾਨਕਾ ਜਿਨ ਮਨਿ ਵਸਿਆ ਸੋਇ ॥

(ਅ) ਨਾਮਿ ਲਇਐ ਜਾਹਿ ਤਰੰਦਾ ॥

(ੲ) ਸੁਚਿ ਹੋਵੈ ਤਾ ਸਚੁ ਪਾਈਐ ॥

ਨਾਲ ਭਗਤੀ ਹੋਣੀ ਹੈ।

## ਬਿਬੇਕ

‘ਨਾਨਕ ਸੂਤਕੁ ਏਵ ਨ ਉਤਰੈ ਗਿਆਨੁ ਉਤਾਰੇ ਧੋਇ’ — ਜੜ੍ਹਤਾ, ਅੰਧ-ਵਿਸ਼ਵਾਸ, ਅਗਿਆਨਤਾ, ਭਰਮ ਵਿਚ ਕਈ ਰਸਮਾਂ-ਰੀਤਾਂ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਕਰੀ ਜਾਣਾ, ਧਰਮ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਬਿਬੇਕ ਬੁਧੀ ਨਾਲ ਭੇਖ ਚਿੰਨ੍ਹਾਂ (ਤਗੁ)। ਪੂਜਾ—ਡੰਡਉਤਾਂ (ਅਪਰਾਧੀ ਦੂਣਾ ਨਿਵੈ), ਰਹਿਣੀ ਬਹਿਣੀ (ਧੋਤੀ ਟਿਕਾ ਤੇ ਜਪ ਮਾਲੀ), ਰੀਤਾਂ ਰਸਮਾਂ (ਜੇ ਮੋਹਾਕਾ ਘਰੁ ਮੁਹੈ), (ਜੇਕਰਿ ਸੂਤਕੁ ਮੰਨੀਐ) ਆਦਿ ਨੂੰ ਪਰਖਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਇਹ ਵੇਖਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਰਹਿਤ ਤੇ ਰਹਿਣੀ ਵਿਚ ਸ੍ਰੈ-ਵਿਰੋਧ ਤੇ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਸ਼ਰ੍ਹਾ ਭਾਵੇਂ ਕਰੀ ਜਾਈਏ ਪਰ ਜੇ ਮਨ ਸੁਚਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਮਨ ਵਿਚ ਉਹ ਗੁਣ ਨਹੀਂ ਵਸਦੇ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਲ ਚਿੰਨ੍ਹ ਸੰਕੇਤ ਕਰਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਇਹ ਨਿਸਫਲ ਹਨ। ਸੂਤਕ ਦੀ ਰਸਮ ਕਰਨ ਨਾਲ ਤੇ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਬਣਦਾ, ਅੰਦਰੋਂ ਸੂਤਕ (ਅਪਵਿਤਰਤਾ, ਭਿੱਟ) ਕਢਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਅੰਦਰ ਦੀ ਭਿਟ ਇਹ ਹੈ —

ਮਨ ਕਾ ਸੂਤਕੁ ਲੋਭੁ ਹੈ ਜਿਹਵਾ ਸੂਤਕੁ ਕੂੜੁ ॥  
 ਅਖੀ ਸੂਤਕੁ ਵੇਖਣਾ ਪਰ ਤ੍ਰਿਅ ਪਰ ਧਨ ਰੁਪੁ ॥  
 ਕੰਨੀ ਸੂਤਕੁ ਕੰਨਿ ਪੈ ਲਾਇਤਬਾਰੀ ਖਾਹਿ ॥  
 ਨਾਨਕ ਹੰਸਾ ਆਦਮੀ ਬਧੇ ਜਮਪੁਰਿ ਜਾਹਿ ॥

ਧਰਮ ਕਮਾਣ ਦਾ ਭਾਵ ਰਸਮਾਂ ਕਰਨਾ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਸੁਚੀ ਪਵਿਤਰ ਰਹਿਣੀ ਹੈ। ਇਹ ਰਹਿਣੀ ਸੱਚ ਦੀ ਪਛਾਣ ਨਾਲ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਸੱਚ ਕਿਵੇਂ ਪਛਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਬਿਬੇਕ ਹੈ।

ਸਚੁ ਤਾ ਪਰੁ ਜਾਣੀਐ ਜਾ ਰਿਦੈ ਸਚਾ ਹੋਇ ।  
 ਕੂੜ ਕੀ ਮਲੁ ਉਤਰੈ ਤਨੁ ਕਰੇ ਹਛਾ ਧੋਇ ॥  
 ਸਚੁ ਤਾ ਪਰੁ ਜਾਣੀਐ ਜਾ ਸਚਿ ਧਰੇ ਪਿਆਰੁ ॥  
 ਨਾਉ ਸੁਣਿ ਮਨੁ ਰਹਸੀਐ ਤਾ ਪਾਏ ਮੋਖ ਦੁਆਰੁ ॥  
 ਸਚੁ ਤਾ ਪਰੁ ਜਾਣੀਐ ਜਾ ਜੁਗਤਿ ਜਾਣੈ ਜੀਉ ॥



ਧਰਤਿ ਕਾਇਆ ਸਾਧਿ ਕੈ ਵਿਚਿ ਦੇਇ ਕਰਤਾ ਬੀਉ ॥  
 ਸਚੁ ਤਾ ਪਰੁ ਜਾਣੀਐ ਜਾ ਸਿਖ ਸਚੀ ਲੇਇ ॥  
 ਦਇਆ ਜਾਣੈ ਜੀਅ ਕੀ ਕਿਛੁ ਪੁੰਨੁ ਦਾਨੁ ਕਰੇਇ ॥  
 ਸਚੁ ਤਾਂ ਪਰੁ ਜਾਣੀਐ ਜਾ ਆਤਮ ਤੀਰਥਿ ਕਰੇ ਨਿਵਾਸੁ ॥  
 ਸਤਿਗੁਰੂ ਨੋ ਪੁਛਿ ਕੈ ਬਹਿ ਰਹੈ ਕਰੇ ਨਿਵਾਸੁ ॥  
 ਸਚੁ ਸਭਨਾ ਹੋਇ ਦਾਰੂ ਪਾਪ ਕਢੈ ਧੋਇ ॥  
 ਨਾਨਕੁ ਵਖਾਣੈ ਬੇਨਤੀ ਜਿਨ ਸਚੁ ਪਲੈ ਹੋਇ ॥੨॥

ਇਹ ਬਿਬੇਕ ਹੈ । ਬਿਬੇਕੀ ਪੁਰਸ਼ ਹੀ ਧਰਮ ਕਮਾ ਸਕਦਾ ਹੈ । ਵਾਰ  
 ਆਂਸਾ ਨੇ ਭਾਰਤੀਆਂ ਲਈ ਧਰਮ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ ਹੀ ਬਦਲ ਦਿਤਾ ਹੈ । ਇਹ  
 ਬੜਾ ਪਰੀਵਰਤਣ ਹੈ, ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਹੈ । ਪਰ ਸ਼ੋਕ ਹੈ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਫਿਰ ਉਥੇ ਦਾ ਉਥੇ  
 ਹੀ ਹੈ ।

### (ਭਾਗ ਤੀਜਾ)

-੧-

ਕੂੜ

‘ਵਾਰ ਆਸਾ’ ਦਾ ਅਨੁਭਵ ਹੈ ਕਿ ਜਗਤ ਵਿਚ ਹਉਮੈ, ਕੂੜ, ਕੁਸਤਿ  
 ਪਸਰਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ । ਇਹ ਸਾਰੀ ਖੇਡ ਹਉਮੈ ਵਿਚ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ । ਪਰ  
 ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਰਜਾ ਹੈ । ‘ਵਾਰ ਆਸਾ’ ਨੇ ਹਉਮੈ, ਕੂੜ, ਕੁਸਤਿ  
 ਦਾ ਨਿਰੂਪਣ ਕੀਤਾ ਹੈ । ਸਾਰਾ ਜੀਵਨ ਹਉਮੈ ਵਿਚ ਹੈ —

ਹਉ ਵਿਚਿ ਆਇਆ ਹਉ ਵਿਚਿ ਗਇਆ ॥

ਹਉ ਵਿਚਿ ਜੰਮਿਆ ਹਉ ਵਿਚਿ ਮੁਆ ॥

ਹਉ ਵਿਚਿ ਦਿਤਾ ਹਉ ਵਿਚਿ ਲਇਆ ॥

ਹਉ ਵਿਚਿ ਖਟਿਆ ਹਉ ਵਿਚਿ ਗਇਆ ॥

ਸਾਰਾ ਵਿਹਾਰ ਕੂੜ ਵਿਚ ਹੋ ਰਹਿਆ ਹੈ—

ਕੂੜੁ ਰਾਜਾ ਕੂੜੁ ਪਰਜਾ ਕੂੜੁ ਸਭੁ ਸੰਸਾਰੁ ॥

ਕੂੜੁ ਮੰਡਪ ਕੂੜੁ ਸਾੜੀ ਕੂੜੁ ਬੈਸਣਹਾਰੁ ॥  
 ਕੂੜੁ ਸੁਇਨਾ ਕੂੜੁ ਰੁਪਾ ਕੂੜੁ ਪੈਨਣਹਾਰੁ ॥  
 ਕੂੜੁ ਕਾਇਆ ਕੂੜੁ ਕਪੜੁ ਕੂੜੁ ਰੂਪੁ ਅਖਾਰੁ ॥

ਸਮਕਾਲੀ ਹਾਲਾਤ ਇਹ ਹਨ —

ਸਚਿ ਕਾਲੁ ਕੂੜੁ ਵਰਤਿਆ ਕਲਿ ਕਾਲਖ ਬੇਤਾਲ ॥  
 ਬੀਉ ਬੀਜਿ ਪਤਿ ਲੈ ਯਏ ਅਬ ਕਿਉ ਉਗਵੈ ਦਾਲਿ ॥

ਰਾਜਾ-ਪਰਜਾ ਸਭ ਖੁਆਰ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ —

ਲਬੁ ਪਾਪੁ ਦੁਇ ਰਾਜਾ ਮਹਤਾ ਕੂੜੁ ਹੋਆ ਸਿਕਦਾਰੁ ॥  
 ਕਾਮੁ ਨੇਬੁ ਸਦਿ ਪੁਛੀਐ ਬਹਿ ਬਹਿ ਕਰੇ ਬੀਚਾਰੁ ॥  
 ਅੰਧੀ ਰਯਤਿ ਗਿਆਨ ਵਿਹੂਣੀ ਭਾਹਿ ਭਰੇ ਮੁਰਦਾਰੁ ॥  
 ਗਿਆਨੀ ਨਚਹਿ ਵਾਜੇ ਵਾਵਹਿ ਰੂਪੁ ਕਰਹਿ ਸੀਗਾਰੁ ॥  
 ਉਚੇ ਕੂਕਹਿ ਵਾਦਾ ਗਾਵਹਿ ਜੋਧਾ ਕਾ ਵੀਚਾਰੁ ॥  
 ਮੂਰਖ ਪੰਡਿਤ ਹਿਕਮਤਿ ਹੁਜਤਿ ਸੰਜੈ ਕਰਹਿ ਪਿਆਰੁ ॥  
 ਧਰਮੀ ਧਰਮੁ ਕਰਹਿ ਗਾਵਾਵਹਿ ਮੰਗਹਿ ਮੋਖ ਦੁਆਰੁ ॥  
 ਜਤੀ ਸਦਾਵਹਿ ਜੁਗਤਿ ਨ ਜਾਣਹਿ ਛਡਿ ਬਹਹਿ ਯਰ ਬਾਰੁ ॥

- ੨ -

ਰਬੁ

ਇਹ ਕੂੜੁ ਦੀ ਦਸ਼ਾ ਨਿਰਾਸ਼ਾ-ਜਨਕ : ਹੈ ਪਰ 'ਵਾਰ ਆਸਾ' ਕਿਸੇ ਨੂੰ  
 ਨਿਰਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਰਹਿਣ ਦਿੰਦੀ, ਵਾਰ ਆਸਾ ਇਹ ਦਸਦੀ ਹੈ ਕਿ ਮਨੁੱਖ  
 ਦਾ ਸਦਾਚਾਰਕ, ਧਾਰਮਕ, ਆਤਮਕ ਵਿਕਾਸ-ਵਿਨਾਸ਼ ਸਦਾ ਹੁੰਦਾ ਗਿਆ ਹੈ,  
 ਵਿਕਾਸ-ਵਿਨਾਸ਼ ਦਾ ਚਕਰ ਪ੍ਰਮਤਮਾ ਦੀ ਖੇਡ ਹੈ, ਨਿਰਾਸ਼ ਹੋਣ ਦੀ ਲੋੜ  
 ਨਹੀਂ, ਪਤਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਫਿਰ ਉਥਾਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਹੁਣ ਵੀ ਹੋਵੇਗਾ ।

ਨਾਨਕ ਮੇਰੁ ਸਰੀਰ ਕਾ ਇਕੁ ਰਬੁ ਇਕੁ ਰਬਵਾਹੁ ॥

ਜੁਗੁ ਜੁਗੁ ਫੇਰਿ ਵਟਾਈਅਹਿ ਗਿਆਨੀ ਬੁਝਹਿ ਤਾਹਿ ॥

ਸਤਜੁਗਿ ਰਬੁ ਸੋਤੋਖ ਕਾ ਧਰਮੁ ਅਗੈ ਰਬਵਾਹੁ ॥  
 ਤੇਤੈ ਰਬੁ ਜਤੈ ਕਾ ਜੋਰੁ ਅਗੈ ਰਬਵਾਹੁ ॥  
 ਦੁਆਪੁਰਿ ਰਬੁ ਤਪੈ ਕਾ ਸਤੁ ਅਗੈ ਰਬਵਾਹੁ ॥  
 ਕਲਜੁਗਿ ਰਬੁ ਅਗਨਿ ਕਾ ਕੂੜੁ ਅਗੈ ਰਬਵਾਹੁ ॥

ਜਰ ਜਗ ਪਲਟਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ । ਕਲਜੁਗ ਹੀ ਸਤਿਜੁਗ ਵਿਚ ਪਲਟਦਾ ਹੈ । ‘ਚਾਰੇ ਵੇਦ ਹੋਏ ਸਚਿਆਰ’ — ਸਮਾਂ ਪਲਟਦਾ ਹੈ, ਖਿਆਲ ਪਲਟਦੇ ਹਨ, ਰਹਿਣੀ ਪਲਟਦੀ ਹੈ । ਪਰ ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਹੁਕਮ ਵਿਚ ਹੈ । ਵਿਕਾਸ ਤੇ ਉਥਾਨ ਸਦਾ ਇਕੋ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ —

‘ਭਾਉ ਭਗਤਿ ਕਰਿ ਨੀਚੁ ਸਦਾਏ ॥  
 ਤਉ ਨਾਨਕ ਮੋਖੰਤਰੁ ਖਾਏ’ ॥

—੩—

ਦਾਰੂ

ਇਕ ਹੋਰ ਗਲ ਵੀ ਹੈ । ਜਦੋਂ ਪਤਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਦੁਖ ਵੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਪਰ ਦੁਖ ਵੀ ਇਕ ਦਾਤ ਹੈ —

‘ਕੇਤਿਆ ਦੁਖ ਭੂਖ ਸਦ ਖਾਰ ॥  
 ਏਹਿ ਭਿ ਦਾਤਿ ਤੇਰੀ ਦਾਤਾਰ’ ॥

ਪਤਨ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਨਵੀਂ ਮਨੁੱਖਤਾ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਨਵਾਂ ਨਰੋਆ ਸਮਾਜ ਉਪਜਦਾ ਹੈ, ਨਵਾਂ ਆਤਮ ਖਧਰ ਉਸਰਦਾ ਹੈ । ਦੁਖ ਮਨੁੱਖੀ ਦਸ਼ਾ ਲਈ ਪਰੀਵਰਤਨ ਸ਼ੀਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਦੁਖ ਦੁਆਰਾ ਹੀ ਮਨੁੱਖ ਵਿਚ ਮਾਨਵਤਾ ਜਾਗਦੀ ਹੈ :

ਦੁਖੁ ਦਾਰੂ ਸੁਖੁ ਰੋਗੁ ਭਇਆ  
 ਜਾ ਸੁਖੁ ਭਾਮਿ ਨ ਹੋਈ ॥

ਸੁਖ ਨੇ ਅਨੇਕ ਸਮਾਜ ਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਨਾਸ ਕੀਤੇ ਹਨ । ਸੁਖ ਦੁਖ ਦਾ ਚੱਕਰ ਵੀ ਸਦੀਵੀ ਚੱਕਰ ਹੈ ।

ਇਹ ਸਭ ‘ਕਰਤੇ ਕੀਆ ਬਾਤਾ’ ਹਨ । ਇਹ ਖੇਲ ਹੈ । ਪਰ ਬੜਾ ਸੁਭਾਵਕ ਤੇ ਅਵਸ਼ਕ ਹੈ ।

ਕਹੁ ਨਾਨਕ ਕਰਤੇ ਕੀਆ ਬਾਤਾ  
ਜੋ ਕਿਛੁ ਕਰਣਾ ਸੁ ਕਰਿ ਰਹਿਆ ॥

ਉਹ ਭਾਂਡੇ ਜੀਵ ਸਾਜਦਾ ਹੈ, ਕਿਤੇ ਪੂਰਣਤਾ ਹੈ, ਕਿਤੇ ਅਪੂਰਣਤਾ ਹੈ,  
ਕਿਤੇ ਦੁਖ ਹੈ, ਕਿਤੇ ਸੁਖ ਹੈ — ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਜੋੜਿਆਂ ਨਾਲ ਹੀ ਸੰਸਾਰ ਚੱਕਰ  
ਕਾਇਮ ਹੈ :

ਆਪੇ ਭਾਂਡੇ ਸਾਜਿਅਨੁ ਆਪੇ ਪੂਰਣੁ ਦੇਇ ॥  
ਇਕਨੀ ਦੁਧੁ ਸਮਾਈਐ ਇਕਿ ਚੁਲ੍ਹੈ ਰਹਿਨੁ ਚੜੇ ॥  
ਇਕਿ ਨਿਹਾਲੀ ਪੈ ਸਵਿਨੁ ਇਕਿ ਉਪਰਿ ਰਹਿਨਿ ਖੜੇ ॥  
ਤਿਨਾ ਸਵਾਰੇ ਨਾਨਕਾ ਜਿਨ ਕਉ ਨਦਰਿ ਕਰੇ ॥

ਇਹ ਸਭ ਭਲਾ ਹੈ ।

## ਭਾਗ ਚੌਥਾ

### ਗੁਟਕਾ

‘ਵਾਰ ਆਸਾ’ ਇਕ ਗੁਟਕਾ ਹੈ । ‘ਗੁਟਕਾ’ ਦਾ ਭਾਵ ਉਹ ਕੋਸ਼  
(ਖਜ਼ਾਨਾ) ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਹੀਰੇ-ਮੋਤੀ ਰਖੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ । ‘ਵਾਰ ਆਸਾ’ ਵਿਚ  
ਮਨੁੱਖਤਾ ਲਈ ਹੀਰੇ-ਮੋਤੀ ਰਖੇ ਹਨ । ਇਸ ਦੀ ਸਿਖਿਆ ਦੇ ਅਨੇਕ ਤੱਤ  
ਆਸਤਕ-ਨਾਸਤਕ ਸਭ ਨੂੰ ਜੀਵਨ ਜਾਚ ਸਿਖਾ ਸਕਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖਤਾ ਨੂੰ  
ਪਤਨ ਵਿਚੋਂ ਕਢ ਕੇ ਆਤਮਕ ਵਿਕਾਸ ਦੇ ਰਾਹ ਤੇ ਤੌਰ ਸਕਦੇ ਹਨ । ਵਾਰ  
ਆਸਾ ਦੇ ਹੀਰੇ ਮੋਤੀਆਂ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਦੁਰਲਭ ਹਨ । ਇਹ ਸਿਆਣਪ ਸਪੰਨ  
ਅਖਾਣਾਂ ਦੀ ਖਾਣ ਹੈ ।

- (੧) ਨਾਨਕ ਸਚੁ ਧਿਆਇਨਿ ਸਚੁ ਜੋ ਮਰਿ ਜੰਮੇ ਸੁ ਕਚੁ ਨਿਕਚੁ ॥
- (੨) ਮਨਿ ਅੰਧੈ ਜਨਮੁ ਗਵਾਇਆ ॥
- (੩) ਨਾਨਕ ਜਿਨੁ ਮਨਿ ਭਉ ਤਿਨੁ ਮਨਿ ਭਾਉ ॥
- (੪) ਕੋ ਰਹੈ ਨ ਭਰੀਐ ਪਾਈਐ ॥
- (੫) ਹਉਮੈ ਦੀਰਘ ਰੋਗੁ ਹੈ ਦਾਰੂ ਭੀ ਇਸੁ ਮਾਹਿ ॥

- (੬) ਵਡਿਆਈ ਵਡਾ ਪਾਇਆ ॥  
 (੭) ਨਾਨਕ ਸਚੇ ਨਾਮ ਬਿਨੁ ਕਿਆ ਟਿਕਾ ਕਿਆ ਤਗੁ ॥  
 (੮) ਸਚੁ ਸਭਨਾ ਹੋਇ ਦਾਰੂ ਪਾਪ ਕਢੈ ਧੋਇ ॥  
 (੯) ਮਤਿ ਥੋੜੀ ਸੇਵ ਗਵਾਈਐ ॥  
 (੧੦) ਮੂਰਖ ਪੰਡਿਤ ਹਿਕਮਤਿ ਹੁਜਤਿ ਸੰਜੈ ਕਰਹਿ ਪਿਆਰੁ ॥  
 (੧੧) ਸਭੁ ਕੋ ਪੂਰਾ ਆਪੇ ਹੋਵੈ ਘਟਿ ਨ ਕੋਈ ਆਖੈ ॥  
 ਪਤਿ ਪਰਵਾਣਾ ਪਿਛੈ ਪਾਈਐ ਤਾ ਨਾਨਕ ਤੋਲਿਆ ਜਾਪੈ ॥  
 (੧੨) ਸਭਨੀ ਛਾਲਾ ਮਾਰੀਆ ਕਰਤਾ ਕਰੇ ਸੁ ਹੋਇ ॥  
 (੧੩) ਅਗੈ ਜਾਤਿ ਨ ਜੋਰੁ ਹੈ ਅਗੈ ਜੀਉ ਨਵੇ ॥  
 (੧੪) ਸਹਜੇ ਹੀ ਸਚਿ ਸਮਾਇਆ ॥  
 (੧੫) ਦੁਖੁ ਦਾਰੂ ਸੁਖੁ ਰੋਗੁ ਭਇਆ ਜਾ ਸੁਖੁ ਤਾਮਿ ਨ ਹੋਈ ॥  
 (੧੬) ਜੇਹਾ ਘਾਲੇ ਘਾਲਣਾ ਤੇਵੇਹੋ ਨਾਉ ਪਚਾਰੀਐ ॥  
 (੧੭) ਐਸੀ ਕਲਾ ਨ ਖੇਡੀਐ ਜਿਤੁ ਦਰਗਹ ਗਇਆ ਹਾਰੀਐ ॥  
 (੧੮) ਖਸਮੁ ਛੋਡਿ ਦੂਜੈ ਲਗੇ ਡੁਬੇ ਸੇ ਵਣਜਾਰਿਆ ॥  
 (੧੯) ਮਿਠਤੁ ਨੀਵੀ ਨਾਨਕਾ ਗੁਣ ਚੰਗਿਆਈਆ ਤਤੁ ॥  
 (੨੦) ਸੀਸਿ ਨਿਵਾਇਐ ਕਿਆ ਥੀਐ ਜਾ ਰਿਦੈ ਕੁਸੁਧੇ ਜਾਹਿ ॥  
 (੨੧) ਕਰਿ ਅਉਗਣ ਪਛੋਤਾਵਣਾ ॥  
 (੨੨) ਸੁਣਿ ਵੇਖਹੁ ਲੋਕਾ ਇਹ ਵਿਡਾਣੁ ॥ ਮਨਿ ਅੰਧਾ ਨਾਉ ਸੁਜਾਣੁ ॥  
 (੨੩) ਮਾਣਸ ਖਾਣੇ ਕਰਹਿ ਨਿਵਾਜ ॥  
 ਛੁਰੀ ਵਗਾਇਨਿ ਤਿਨ ਗਲਿ ਤਾਰਗ ॥  
 (੨੪) ਮਨਿ ਜੂਠੈ ਚੁਲੀ ਭਰੇਨਿ ॥  
 (੨੫) ਕਹੁ ਨਾਨਕ ਸਚੁ ਧਿਆਈਐ ॥ ਸੁਚਿ ਹੋਵੈ ਤਾ ਸਚੁ ਪਾਈਐ ॥  
 (੨੬) ਨਦਰਿ ਉਪਠੀ ਜੇ ਕਰੇ ਸੁਲਤਾਨਾ ਘਾਹੁ ਕਰਾਇਦਾ ॥  
 (੨੭) ਨਾਨਕ ਅਗੈ ਸੋ ਮਿਲੈ ਜਿ ਖਟੇ ਘਾਲੇ ਦੇਇ ॥  
 (੨੮) ਜਰੁ ਆਈ ਜੋਬਨਿ ਹਾਰਿਆ ॥

- (੨੯) ਖਾਣਾ ਪੀਣਾ ਪਵਿਤ੍ਰੁ ਹੈ ਦਿਤੰਨੁ ਰਿਜਕੁ ਸੰਬਾਹਿ ॥  
 (੩੦) ਮੰਦਾ ਕਿਸੈ ਨ ਆਖੀਐ ਪੜਿ ਅਖਰੁ ਏਹੋ ਬੁਝੀਐ ॥  
 (੩੧) ਮੂਰਖੇ ਨਾਲਿ ਨ ਲੁਝੀਐ ॥  
 (੩੨) ਨਾਨਕ ਫਿਕੈ ਬੋਲਿਐ ਤਨੁ ਮਨੁ ਫਿਕਾ ਹੋਇ ॥  
 (੩੩) ਜਿਨੁ ਪਟੁ ਅੰਦਰਿ ਬਾਹਰਿ ਗੁਦੜੁ ਤੇ ਭਲੇ ਸੰਸਾਰਿ ॥  
 (੩੪) ਦੀਬਾਨੁ ਏਕੋ ਕਲਮ ਏਕਾ ਹਮਾ ਤੁਮਾ ਮੇਲੁ ॥  
 (੩੫) ਆਪਣ ਹਥੀ ਆਪਣਾ ਆਪੇ ਹੀ ਕਾਜੁ ਸਵਾਰੀਐ ॥  
 (੩੬) ਆਸਕੁ ਏਹੁ ਨ ਆਖੀਐ ਜਿ ਲੇਖੈ ਵਰਤੈ ਸੋਇ ॥  
 (੩੭) ਸਲਾਮੁ ਜਬਾਬੁ ਦੋਵੈ ਕਰੇ ਮੁੰਢਹੁ ਘੁਥਾ ਜਾਇ ॥  
 (੩੮) ਮੰਦਾ ਮੂਲਿ ਨ ਕੀਚਈ ਦੇ ਲੰਮੀ ਨਦਰਿ ਨਿਹਾਲੀਐ ॥  
 (੩੯) ਕਿਛੁ ਲਾਹੇ ਉਪਰਿ ਘਾਲੀਐ ॥  
 (੪੦) ਆਪੁ ਗਵਾਇ ਸੇਵਾ ਕਰੇ ਤਾ ਕਿਛੁ ਪਾਏ ਮਾਣੁ ॥  
 (੪੧) ਜੋ ਜੀਅ ਹੋਇ ਸੁ ਉਗਵੇ ਮੁਹ ਕਾ ਕਹਿਆ ਵਾਉ ॥  
 (੪੨) ਬੀਜੇ ਬਿਖੁ ਮੰਗੈ ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਵੇਖਹੁ ਏਹੁ ਨਿਆਉ ॥  
 (੪੩) ਸਾਹਿਬ ਸੇਤੀ ਹੁਕਮੁ ਨ ਚਲੈ ਕਹੀ ਬਣੈ ਅਰਦਾਸਿ ॥  
 (੪੪) ਕੂੜਿ ਕਮਾਣੈ ਕੂੜੇ ਹੋਵੈ ਨਾਨਕ ਸਿਫਤਿ ਵਿਗਾਸਿ ॥  
 (੪੫) ਹੋਇ ਇਆਣਾ ਕਰੇ ਕੰਮੁ ਆਣਿ ਨ ਸਕੈ ਰਾਸਿ ॥  
 (੪੬) ਖਸਮੈ ਕਰੇ ਬਰਾਬਰੀ ਫਿਰਿ ਗੈਰਤਿ ਅੰਦਰਿ ਪਾਇ ॥  
 (੪੭) ਜਿਸ ਦਾ ਦਿਤਾ ਖਾਵਣਾ ਤਿਸੁ ਕਹੀਐ ਸਾਬਾਸਿ ॥  
 (੪੮) ਸੋ ਕਰੇ ਜਿ ਤਿਸੈ ਰਜਾਇ ॥

# ਓਅੰਕਾਰ

—੧—

‘ਥਿਰੁ ਨਾਰਾਇਣੁ ਥਿਰੁ ਗੁਰੁ ਥਿਰੁ ਸਾਚਾ ਵੀਚਾਰ’

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ‘ਓਅੰਕਾਰ’ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਨਿਰਣਾ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਤਿੰਨ ਜਾਂ ਚਾਰ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਤੇ ਕੇਂਦਰਤ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਤਿੰਨ ਵਿਸ਼ੇ ਉਹ ਹਨ ਜੋ ਸਥਿਰ, ਸਦੀਵੀ ਸਮੂਹੀ ਤੇ ਸਮਰਥ ਹਨ, ਉਹ ਤਿੰਨ ਵਿਸ਼ੇ ਹਨ — ‘ਨਾਰਾਇਣ’, ‘ਗੁਰੂ’ ਤੇ ‘ਵੀਚਾਰ’ । ਹਰ ਮਨੁੱਖ ਲਈ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤਿੰਨ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਅਵਸ਼ਕ ਤੇ ਕਲਿਆਨਕਾਰੀ ਹੈ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਤਿੰਨਾਂ ਨੂੰ ਭਗਤੀ, ਗਿਆਨ ਤੇ ਕਰਮ ਵੀ ਕਹਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਤੀਤ (Faith ਵਿਸ਼ਵਾਸ), ਗਿਆਨ (Knowledge ਸੂਝ) ਅਤੇ ਬੁਝ (Wisdom ਜੁਗਤੀ) ਵੀ ਕਹਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ । ਭਾਵ ਪਹਿਲਾਂ ਸਤਿ, ਹੋਂਦ ਜਾਂ ਕੁਝ ਸਥਿਰ ਕੀਮਤਾਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੈ, ਦੂਜੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਬਾਰੇ ਗਿਆਨ ਜਾਂ ਸੂਝ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨਾ ਹੈ; ਤੀਜੇ, ਉਸ ਗਿਆਨ ਜਾਂ ਸੂਝ ਦੀ ਜੀਵਨ ਜੁਗਤੀ ਬਣਾ ਕੇ ਵਰਤ ਸਕਣਾ ਹੈ । ਬ੍ਰਹਮ ਦੀ ਹੋਂਦ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੈ, ਗੁਰੂ ਉਸ ਹੋਂਦ ਜਾਂ ਸਤਿ ਬਾਰੇ ਗਿਆਨ ਜਾਂ ਸੂਝ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸੂਝ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਸੂਝ ਨੂੰ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਧਾਰਨ ਕੀਤਾ ਜਾਏ ਤੇ ਸਿਆਣਪ ਨੂੰ ਯੋਗ ਸਮੇਂ, ਯੋਗ ਸਥਾਨ ਤੇ ਯੋਗ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਵਰਤਿਆ ਜਾਏ । ਇਹ ਤਿੰਨੇ ਗੱਲਾਂ ਜੀਵਨ ਹੋਣੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਅਵਸ਼ਕ ਹਨ । ਥਿਰੁ ਦਾ ਭਾਵ ਅਵਸ਼ਕ ਹੈ ।

ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਹੈ — ਇਹ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਜਾਂ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੈ; ਉਸ ਦਾ ਰੂਪ ਇਹ ਹੈ, ਉਸ ਦੇ ਸਰੂਪ ਇਹ ਹਨ, ਇਹ ਵੀ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੈ, ਉਸ ਦੇ ਗੁਣ ਤੇ ਸੁਭਾ ਇਹ ਹਨ — ਇਹ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੈ, ਉਹ ਪਿਆਰ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ — ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੈ; ਉਹ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਹੋਣੀ ਵਿਚ ਦਿਲਚਸਪੀ ਰਖਦਾ ਹੈ — ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੈ । ਇਹ ਪ੍ਰਤੀਤ ਗੁਰੂ ਦੇ ਸੁਝਾਏ ਗਿਆਨ ਵਿਚੋਂ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ; ਗੁਰੂ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ, ਉਸ ਦੇ ਰੂਪ, ਸਰੂਪਾਂ, ਸੁਭਾ, ਗੁਣਾਂ ਬਾਰੇ ਗਿਆਨ ਦਿੰਦਾ ਹੈ, ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਜ਼ਮੀਰ, ਮਨ, ਬੁਧੀ, ਮਤਿ ਉਸ ਗਿਆਨ ਜਾਂ ਸੂਝ ਨੂੰ ਬੂਝ ਜਾਂ ਸਿਆਣਪ ਵਿਚ ਬਦਲਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਆਤਮਕ, ਸਭਿਆਚਾਰਕ, ਮਾਨਸਕ, ਬੌਧਿਕ, ਸੰਜਮ ਦੇ ਪੱਖ ਵਿਕਾਸ ਕਰਦੇ ਹਨ ।

ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੀ ਆਦਰਸ਼ਕ ਹੋਣੀ ਨੂੰ ਤਦ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜੇ ਉਸ ਨੂੰ ਕੁਝ ਸਥਿਰ, ਸਦੀਵੀ, ਸਮਰਥ, ਕੀਮਤਾਂ (values) ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੋਵੇ, ਇਹ ਪ੍ਰਤੀਤ, ਸਮਰਥ, ਸਥਿਰ, ਸ਼ਕਤੀਵਾਨ, ਪੂਰਨ ਗੁਰੂ ਹੀ ਦੇ ਸਕਦਾ ਹੈ; ਫਿਰ ਮਨੁੱਖ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਦਿਤੇ ਜ਼ਮੀਰ, ਮਨ, ਚਿਤ, ਬੁਧੀ ਅਨੁਸਾਰ ਉਸ ਪ੍ਰਤੀਤ ਨੂੰ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਯੋਗ ਸੰਜਮ ਨਾਲ ਵਰਤ ਸਕੇ । ਇਸ ਤਿੰਨ ਪੱਖੀ ਅਮਲ ਨੂੰ ਸੰਤੁਲਤ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਨਿਭਾਣਾ ਹੀ ਸਹਜ ਦਾ ਮਾਰਗ ਹੈ ।

—੨—

ਇਹ ਤੱਥ ਬੜਾ ਮਹਤਵ-ਪੂਰਨ ਅਤੇ ਦਿਲਚਸਪ ਹੈ ਕਿ ‘ਓਅੰਕਾਰ’ ਅਤੇ ‘ਸਿਧ ਗੋਸਟਿ’ ਦੋਵੇਂ ਬਾਣੀਆਂ ਨਾਲ ਨਾਲ ਰਾਗ ਰਾਮਕਲੀ ਵਿਚ ਉਚਾਰਨ ਹੋਈਆਂ ਹਨ । ‘ਓਅੰਕਾਰ’ ਭਾਰਤੀ ਜਾਂ ਬ੍ਰਾਹਮਣੀ ਆਸਤਕਤਾ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਹੈ ਅਤੇ ‘ਸਿਧ ਗੋਸਟਿ’ ਭਾਰਤੀ ਸੂਨਯਵਾਦ ਤੇ ਨਾਸਤਕਤਾ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਹੈ; ‘ਓਅੰਕਾਰ’ ਨਾਮ, ਸਾਕਾਰ, ਪ੍ਰਗਟ, ਸਤਿ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਹੈ, ‘ਸਿਧ ਗੋਸਟਿ’ ਆਪੇਖ, ਅਪ੍ਰਗਟ; ਸੂਨਯ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਹੈ; ‘ਓਅੰਕਾਰ’ ਕਾਰਜ (Effect) ਦੇਸ, ਕਾਲ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਹੈ, ‘ਸਿਧ ਗੋਸਟਿ ਕਾਰਨ (Cause) ਤੇ ਅਰੂਪ, ਨਿਰਾਕਾਰ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਹੈ; ‘ਓਅੰਕਾਰ’ ਵਿਚ ਦਾਤਾਂ ਵਲੋਂ ਦਾਤੇ ਵਿਚ ਜਾਣ



ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਹੈ, 'ਸਿਧ ਗੋਸਟਿ' ਵਿਚ ਦਾਤੇ ਵਲੋਂ ਦਾਤਾਂ ਵਲ ਆਉਣ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਹੈ ਜਾਂ 'ਓਅੰਕਾਰ' ਆਦਰਸ਼ਕ ਪਰਵਿਰਤੀ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਹੈ, 'ਸਿਧ ਗੋਸਟਿ' ਆਦਰਸ਼ਕ ਨਿਰਵਿਰਤੀ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਹੈ ।

ਆਸਤਕ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਭਾਵ ਵੇਦ-ਅਨੁਸਾਰੀ ਹੋਣਾ ਸੀ ਤੇ ਮਗਰੋਂ ਇਸ ਦਾ ਅਰਥ ਈਸ਼ਵਰ-ਵਾਦੀ ਹੋਇਆ, ਨਾਸਤਕ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਭਾਵ ਵੇਦ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰੀ ਨਾ ਹੋਣਾ ਸੀ ਤੇ ਮਗਰੋਂ ਇਸ ਦਾ ਅਰਥ ਅਨੀਸ਼ਵਰਵਾਦੀ ਹੋਇਆ । ਉਪਰ ਦੂਜੇ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ ਆਸਤਕ ਤੇ ਨਾਸਤਕ ਸ਼ਬਦ ਵਰਤੇ ਗਏ ਹਨ । ਬ੍ਰਾਹਮਣੀ ਈਸ਼ਰਵਾਦੀ ਹੈ, ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਹਸਤੀ ਦਾ ਕਾਇਲ ਹੈ, ਸਿਧ ਮਤਿ ਸ਼ੂਨਯ ਵਾਦੀ ਹੈ ਤੇ ਸਾਂਖ ਵਾਂਸ ੨੫ ਤੱਤਾਂ ਨੂੰ ਅਨਾਦੀ ਮੰਨਦਾ ਹੋਇਆ, ਈਸ਼ਵਰ ਨੂੰ ਵੀ ਇਕ ਹੋਰ ਤੱਤ ਮੰਨਦਾ ਹੈ — ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਅਸੂਲੋਂ ਇਹ ਮਤਿ ਵੀ ਨਾਸਤਕ ਜਾਂ ਸਾਕਤ ਹੈ । 'ਓਅੰਕਾਰ' ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਬ੍ਰਾਹਮਣਮਤਿ ਦੇ ਈਸ਼ਰਵਾਦ ਨੂੰ ਠੀਕ ਸੇਧ ਦੇ ਰਹੇ ਹਨ ਤੇ 'ਸਿਧ ਗੋਸਟਿ' ਵਿਚ ਨਿਰਾਕਾਰ, ਸੁੰਨ ਜਾਂ ਸਮਾਧੀ ਅਵਸਥਾ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ ਜਾਂ ਨਿਰਗੁਣ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਦੇ ਰਹੇ ਹਨ । ਬ੍ਰਾਹਮਣਮਤਿ ਰਚਨਾ ਨੂੰ ਸਤਿ ਮੰਨਦਾ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਵਿਚ ਖਚਤ ਜਾਂ ਨਿਰਵਿਰਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਸਿਧਮਤਿ ਸ਼ੂਨਯ ਵਾਦੀ ਹੈ ਤੇ ਨਿਰਵਿਰਤੀ ਦਾ ਅਨੁਸਾਰੀ ਹੈ, ਇਹ ਗੁਰੂ ਜੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਹਾਲਤਾਂ ਨੂੰ 'ਹਾਠਾਂ' (Extremes) ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਤੇ 'ਸਹਜ' ਦਿੜ੍ਹਾਂਦੇ ਹਨ । ਗੁਰੂ ਜੀ ਠੀਕ ਪ੍ਰਤੀਤ, ਸੂਝ ਤੇ ਬੂਝ ਦੇ ਸਮਰ-ਥਕ ਹਨ ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੁਆਰਾ ਸਹਜ ਮਾਰਗ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਪਾਦਨ ਕਰਦੇ ਹਨ ।

—੩—

ਬ੍ਰਾਹਮਣਮਤਿ ਵੀ ਆਸਤਕ ਹੈ, ਗੁਰਮਤਿ ਵੀ ਆਸਤਕ ਹੈ ਪਰ ਫੇਰ ਵੀ ਦੋਹਾਂ ਵਿਚ ਬੜਾ ਭਾਰੀ ਅੰਤਰ ਹੈ । ਬ੍ਰਾਹਮਣਮਤਿ ਸ਼ਾਖਾਂ ਤੋਂ ਪੇਡ ਵਲ ਆਇਆ ਹੈ, ਗੁਰਮਤਿ ਪੇਡ ਤੋਂ ਸ਼ਾਖਾਂ ਵਲ ਗਇਆ ਹੈ । ਬ੍ਰਾਹਮਣਮਤਿ ਅਨੇਕਤਾ ਤੋਂ ਏਕਤਾ ਵਲ ਗਇਆ ਹੈ, ਗੁਰਮਤਿ ਏਕਤਾ ਤੋਂ ਅਨੇਕਤਾ ਵਲ

ਤੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣਮਤਿ ਕੁਦਰਤ ਤੋਂ ਕਾਦਰ ਵਲ ਗਇਆ ਹੈ, ਗੁਰਮਤਿ ਕਾਦਰ ਤੋਂ ਕੁਦਰਤ ਵਲ; ਬ੍ਰਾਹਮਣਮਤਿ ਵਿਸਥਾਰ, ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਦਾ ਹੈ, ਗੁਰਮਤਿ ਏਕ, ਅਖੰਡ, ਅਭੰਜ ਤੋਂ ਵਿਸਥਾਰ, ਸਰਗੁਣਤਾ ਵਲ ਆਇਆ ਹੈ। ਬ੍ਰਾਹਮਣਮਤਿ ਛੇਦਕ (Analytical) ਹੈ, ਉਹ ਬ੍ਰਹਮਾ, ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਤੇ ਸ਼ਿਵ ਨੂੰ ਮੰਨ ਕੇ ਇਕ ਬ੍ਰਹਮ ਵਲ ਗਇਆ ਹੈ, ਉਹ ਰਜ, ਤਮ, ਸਤ ਵਲੋਂ ਏਕ ਵਲ ਗਇਆ ਹੈ ਪਰ ਗੁਰਮਤਿ ਲਈ ਇਕ (੧) ਪਹਿਲਾਂ ਹੈ ਤੇ ਓਅੰਕਾਰ ਮਗਰੋਂ ਹੈ, ਉਸ ਇਕ ਵਿਚੋਂ ਬ੍ਰਹਮਾ, ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਤੇ ਸ਼ਿਵ ਹੋਏ ਹਨ। ਬ੍ਰਾਹਮਣਮਤਿ ਨੇ ਵਰਣ, ਇੰਦ੍ਰ, ਸੂਰਜ ਆਦਿ ਦੇਵਤੇ ਪਹਿਲਾਂ ਮੰਨੇ ਤੇ ਫਿਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਨਿਰਦੇਸ਼ਕ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਮੰਨਿਆ ਹੈ ਗੁਰਮਤਿ ਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਪਰਮਾਤਮਾ ਮੰਨਿਆ ਹੈ ਤੇ ਫਿਰ ਉਸ ਨੂੰ ਨਿਰਗੁਣ ਤੋਂ ਸਰਗੁਣ ਹੁੰਦਾ ਤੇ 'ਸੋਦਰੁ' ਦੀ ਸਾਰੀ ਖੇਡ ਰਚਦਾ ਮੰਨਿਆ ਹੈ। 'ਓਅੰਕਾਰ' ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਪਉੜੀ ਹੀ ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰਦੀ ਹੈ :

ਓਅੰਕਾਰਿ ਬ੍ਰਹਮਾ ਉਤਪਤਿ ॥

ਓਅੰਕਾਰੁ ਕੀਆ ਜਿਨਿ ਚਿਤਿ ॥

ਓਅੰਕਾਰਿ ਸੈਲ ਜੁਗ ਭਏ ॥

ਓਅੰਕਾਰਿ ਬੇਦ ਨਿਰਮਏ ॥

ਓਅੰਕਾਰਿ ਸਬਦਿ ਉਧਰੇ ॥

ਓਅੰਕਾਰਿ ਗੁਰਮੁਖਿ ਤਰੇ ॥

ਓਨਮ ਅਖਰ ਸੁਣਹੁ ਬੀਚਾਰੁ ॥

ਓਨਮ ਅਖਰੁ ਤ੍ਰਿਭਵਣ ਸਾਰੁ ॥੧॥

ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਤੋਂ ਬ੍ਰਹਮਾ, ਬਿਸ਼ਨ, ਸੁੰਦਰ ਆਦਿ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਦੀ ਉਤਪਤੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਸ਼ਕਤੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ ਜਦੋਂ ਤੀਕ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਚਿਤ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਵਿਚ ਲਗਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। (ਓਅੰਕਾਰ ਕੀਆ ਜਿਨਿ ਚਿਤਿ)। ਸਾਰੀ ਰਚਨਾ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਵਿਚੋਂ ਹੋਈ ਹੈ ਤੇ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਸਭ ਵਿਚ ਵਿਆਪਕ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ— ਇਹ ਸਭ ਰਚਨਾ ਸਹਜੇ ਹੀ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਵਿਚੋਂ ਜਨਮ ਲੈਂਦੀ ਹੈ।

‘ਸਸੈ ਸਭੁ ਜਗੁ ਸਹਜਿ ਉਪਾਇਆ  
ਤੀਨਿ ਭਵਨ ਇਕ ਜੋਤੀ’ ॥

ਜਦੋਂ ਵੇਦ-ਮਤਿ ਜਾਂ ਬ੍ਰਾਹਮਣਮਤਿ ਸਦੀਆਂ ਵਿਚ ‘ਏਕੇ’ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਤ ਤੇ ਪੁਜਾ, ਤਾਂ ਜੋ ਸਰੂਪ ਉਸ ਨੇ ਉਸ ਹੋਂਦ ਦਾ ਦੇਖਿਆ, ਉਹ ਗੁਰਮਤਿ ਵਾਲਾ ਹੀ ਸੀ, ਭਾਵ ਬ੍ਰਹਮ ਇਕ ਸਤਿ, ਕਰਤਾ, ਪੁਰਖ, ਮੂਰਤਿ ਅਕਾਲ ਹੈ ਪਰ ਉਹ ‘ਅਜੋਨੀ’ ਨੂੰ ਨਾ ਪਕੜ ਸਕਿਆ, ਸੇਭੰ ਨੂੰ ਵੀ ਨਾ ਸਮਝ ਸਕਿਆ, ਗੁਰ ਤੇ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ਦੇ ਪੱਖ ਵੀ ਉਸ ਦੀ ਸੂਝ ਪ੍ਰਤੀਤ ਵਿਚ ਨਾ ਆਏ। ਹਾਲੀ ਤਕ ਨਹੀਂ ਆਏ। ਇਸ ਦਾ ਕਾਰਨ ਇਹੋ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਸ਼ਾਖਾਂ ਤੋਂ ਪੇਡ ਵਲ ਚਲ ਆਇਆ ਸੀ। ਇਹ ਦਸ਼ਾ ਹੀ ‘ਉਧੇ ਕਮਲ’ ਵਾਲੀ ਹੈ। ਗੁਰਮਤਿ ਲਈ ‘ਇਕ’ ਪਹਿਲਾਂ ਹੈ ਤੇ ਹੋਰ ਕੋਈ ਹਸਤੀ-ਹੋਂਦ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਸੇ ਲਈ ਵੇਦ-ਮਤਿ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਅਨਾਦੀ ਗੁਣਾਂ, ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਨਿਕਲਣ ਦੀ ਗੁੰਜਾਇਸ਼ ਹੈ, ਉਸ ਵਿਚੋਂ ‘ਅਵਤਾਰ’ ਉਪਜਣ ਦੀ ਗੁੰਜਾਇਸ਼ ਹੈ। ਪਰ ਗੁਰਮਤਿ ਵਿਚ ਗੁਣ, ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ, ਪ੍ਰਾਣ, ਮਨ, ਬਿੰਦਰੇ, ਤੱਤਾਂ ਦੇ ‘ਅਨਾਦੀ’ ਹੋਣ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਿਕਲ ਨਹੀਂ ਸਕਦੇ, ਨਾ ਹੀ ਕਾਰਜ, ਕਾਰਨ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਨਿਕਲ ਸਕਦੇ ਹਨ — ਗੁਰਮਤਿ ਵਿਚ ਹੁਕਮ-ਰਜ਼ਾ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ ਵੀ ਨਿਕਲ ਸਕਦਾ ਹੈ ਤੇ ਇਹੋ ਸਾਰੀ ਰਚਨਾ ਜਾਂ ਪਸਾਰੇ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਹੈ।

ੴ ਓਅੰਕਾਰ ਹਸਤੀ ‘ਸਦਾ ਸਲਾਮਤਿ’ ਤੇ ‘ਆਦਿ ਅਨੀਲ ਅਨਾਦਿ ਅਨਾਹਤਿ’ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਜੂਨਾਂ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਆ ਸਕਦੀ। ਇਸ ਵਾਸਤੇ ‘ਅਵਤਾਰਵਾਦ’ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ ਇਸ ਵਿਚੋਂ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਹੀਂ ਨਿਕਲ ਸਕਦਾ। ‘ਗੁਰੂ’ ਆ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜੋ ‘ਸਚਖੰਡ’ ਵਿਚ ਪੁਜੀ ਇਕ ਮੁਕਤਿ ਆਤਮਾ ਹੈ ਅਤੇ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਉਸ ਨੂੰ ਭੇਜਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸ਼ਕਤੀ ਰਖਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸ਼ਬਦ ਸੁਣਾਂਦਾ ਹੈ, ‘ਸ਼ਬਦ’ ਦਾ ਭਾਵ ਉਸ ਦਾ ਆਪਣਾ ਪ੍ਰਭੂ ਨਾਲ ਮਿਲਾਪ ਦੇ ਤਜਰਬੇ, ਸਥਿਤੀ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੈ, ‘ਸੁੰਝ’ ਆਈ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ‘ਬੂਝ’ ਮਿਲੀ ਹੈ ਤੇ ਉਹ ਹੋਰਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਤੀਤ, ਸੂਝ ਬੂਝ ਦਿੰਦਾ ਹੈ—

ਸਸੈ ਸਭੁ ਜਗੁ ਸਹਜਿ ਉਪਾਇਆ ਤੀਨਿ ਭਵਨ ਇਕ ਜੋਤੀ ॥  
 ਗੁਰਮੁਖਿ ਵਸਤੁ ਪਰਾਪਤਿ ਹੋਵੈ ਚੁਣਿ ਲੈ ਮਾਣਕ ਮੋਤੀ ॥  
 ਸਮਝੈ ਸੂਝੈ ਪੜਿ ਪੜਿ ਬੂਝੈ ਅੰਤਿ ਨਿਰੰਤਰਿ ਸਾਚਾ ॥  
 ਗੁਰਮੁਖਿ ਦੇਖੈ ਸਾਚੁ ਸਮਾਲੇ ਬਿਨੁ ਸਾਚੇ ਜਗੁ ਕਾਚਾ ॥੨॥  
 ਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜੀਵ ਗੁਰਮੁਖਿ ਬਣ ਕੇ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਦੇ  
 ਅਗਿਆਨਤਾ ਦੇ ਬੰਧਨ ਟੁੱਟਦੇ ਹਨ —

ਧਯੈ ਧਰਮੁ ਧਰੇ ਧਰਮਾ ਪੁਰਿ ਗੁਣਕਾਰੀ ਮਨੁ ਧੀਰਾ ॥  
 ਧਯੈ ਧੂਲਿ ਪੜੈ ਮੁਖਿ ਮਸਤਕਿ ਕੰਚਨ ਭਏ ਮਨੂਰਾ ॥  
 ਧਨੁ ਧਰਣੀਧਰੁ ਆਪਿ ਅਜੋਨੀ ਤੋਲਿ ਬੋਲਿ ਸਚੁ ਪੂਰਾ ॥  
 ਕਰਤੇ ਕੀ ਮਿਤਿ ਕਰਤਾ ਜਾਣੈ ਕੈ ਜਾਣੈ ਗੁਰੁ ਸੂਰਾ ॥੩॥

—੬—

ਵੇਦਕ-ਮਤਿ ਨਾਮ (ਸਰਗੁਣ) ਤੋਂ ਨਾਮੀ (ਨਿਰਾਕਾਰ ਬ੍ਰਹਮ, ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ)  
 ਵਲ ਗਇਆ ਹੈ ਪਰ ਗੁਤਮਤਿ ਨਾਮੀ ਤੋਂ ਨਾਮ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਵਲ ਆਇਆ  
 ਹੈ ਵੇਦਕ-ਮਤਿ ਦੀ ਪਰਵਿਰਤੀ ਦੀ ਛੇਦਕ (Analytical) ਹੈ, ਇਸ ਲਈ  
 ਉਸ ਦੀ ਸਾਰੇ ਜੀਵਨ ਵਲ ਪਰਵਿਰਤੀ ਛੇਦਕਾਂ ਹੋ ਗਈ ਹੈ। ਬ੍ਰਾਹਮਣਮਤਿ  
 ਜਾਂ ਛੇਦਕ-ਮਤਿ ਜੀਵਨ ਦੇ ਹਰ ਪੱਖ ਵਿਚ ਤਕਸੀਮ ਦੇ ਰਾਹ ਤੇ ਤੁਰਿਆ ਹੈ,  
 ਤਨਜ਼ੀਮ ਦੇ ਰਾਹ ਤੇ ਨਹੀਂ ਤੁਰਿਆ, ਉਹ ਵੰਡੀਆਂ ਪਾਉਂਦਾ ਰਹਿਆ ਹੈ,  
 ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਬਣਾਉਂਦਾ ਰਹਿਆ ਹੈ, ਵੱਡਾ-ਛੋਟਾ, ਉਚਾ ਨੀਵਾਂ ਦਾ ਸ਼ਬਦ ਦਿੜ੍ਹਾ-  
 ਉਂਦਾ ਰਹਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਉਸ ਦੀ ਸੁਭਾਵਿਕ ਪਰਵਿਰਤੀ ਸੀ ਜਿਹੜੀ ਪਹਿਲੀ  
 ਬੁਨਿਆਦੀ ਪਰਵਿਰਤੀ ਕਰਕੇ ਪੈਦਾ ਹੋਈ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਸੰਸਾਰ ਦਿਸਿਆ  
 ਤੇ ਫਿਰ ਬ੍ਰਹਮਾ ਜੇ ਉਹ '੧' ਤੋਂ ਪਾਸਾਰੇ ਵਲ ਆਉਂਦਾ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ —

'ਤੀਨਿ ਭਵਨ ਇਕ ਜੋਤੀ'  
 'ਏਕੋ ਭਵਰੁ ਭਵੈ ਤਿਹੁ ਲੋਇ'  
 'ਉਰਮ ਧੂਰਮ ਜੋਤਿ ਉਜਾਲਾ'

ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਤੀ ਹੁੰਦੀ ਤੇ ਉਹ ਸਮਾਜ ਦੀ ਬਰਾਬਰੀ ਤੇ ਤਨਜ਼ੀਮ ਦਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸੀ ਬਣਦਾ, ਪਰ ਉਸ ਦੀ ਸੋਚਣ ਇਸ ਪਰਵਿਰਤੀ ਤੋਂ ਬਿਲਕੁਲ ਵਿਪ੍ਰੀਤ ਸੀ, ਉਹ ਮਾਨਵੀ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਹਰ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਵੰਡ ਦਾ ਸੰਚਾਲਕ ਹੈ। ਉਸ ਨੇ ਵਰਣ, ਆਸਰਮ, ਜਾਤ, ਪਾਤ, ਕੁਲ, ਕਰਮ ਦੀ ਵੰਡ, ਤਕਸੀਮ ਦਾ ਖਿਆਲ ਦਿਤਾ। ਉਹ ਅਨੇਕਤਾ ਵਲੋਂ ਏਕਤਾ ਵਲ ਗਇਆ ਸੀ ਤੇ ਇਹੋ ਹੀ ਫਲ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਗੁਰਮਤਿ ਏਕਤਾ ਵਲੋਂ ਅਨੇਕਤਾ ਵਲ ਆਈ ਸੀ ਇਸ ਲਈ ਉਸ ਨੇ ਸਾਰੀ ਵੰਡੀਆਂ ਨੂੰ 'ਤੀਨਿ ਭਵਨ ਇਕ ਜੋਤੀ' ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਵਿਚ ਮਿਟਾ ਦਿਤਾ। ਗੁਰਮਤਿ ਲਈ ਤੱਤਾਂ, ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਦੀ ਬਾਹਰਮੁਖਤਾ ਦੀ ਕੋਈ ਮਹਾਨਤਾ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਜੋਤੀ ਦੀ ਮਹਾਨਤਾ ਹੈ, ਦੇਸ਼, ਕਾਲ ਦੀ ਵੀ ਗੁਰਮਤਿ ਲਈ ਕੋਈ ਮਹਾਨਤਾ ਨਹੀਂ ਹੈ ਜਿਥੋਂ ਤੀਕ ਮਨੁੱਖੀ ਬਰਾਬਰੀ ਜਾਂ ਤਨਜ਼ੀਮ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਹੈ। ਗੁਰਮਤਿ ਲਈ ਸੰਗਤ, ਖਾਲਸਾ (ਦਲ) ਲੰਗਰ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਦੇਣੇ ਸੰਭਵ ਸਨ। ਗੁਰਮਤਿ ਨੇ 'ਜੋਤਿ' ਦੇਖਣੀ ਹੈ, ਜਾਤ ਨਹੀਂ ਦੇਖਣੀ। ਗੁਰਮਤਿ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਮਿਲਾਣ ਵਾਲਾ ਮਤਿ ਹੈ, ਤਨਜ਼ੀਮ ਵਾਲਾ ਮਤਿ ਹੈ।

ਬਾਣੀ 'ਓਅੰਕਾਰੁ' ਅਨੁਸਾਰ 'ਓਅੰਕਾਰੁ' ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਵਿਚੋਂ ਸਹਿਜੇ ਰਚਨਾ ਹੋਈ ਹੈ ਪਰ ਸਾਰੀ ਰਚਨਾ ਤੇ ਘਟ ਘਟ ਵਿਚ 'ਜੋਤੀ' ਹੈ, ਸਾਰੇ ਫੁਲਾਂ ਤੋਂ 'ਭਵਰ' ਸੁਗੰਧੀ, ਲੈਂਦਾ ਹੈ, ਉਹ 'ਜੋਤਿ' ਹੀ ਜਾਨ ਦੀ ਜਾਨ ਜਾਂ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਹੈ।

-੫-

ਬ੍ਰਾਹਮਣਮਤਿ ਛੇਦਕ ਚਿੰਤਨ ਵਾਲਾ ਸੀ ਤੇ ਗੁਰਮਤਿ ਤਨਜ਼ੀਮ ਤੇ ਚਿੰਤਨ ਵਾਲਾ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਪਰਵਿਰਤੀਆਂ ਨੇ ਇਕ ਹੋਰ ਦੀਰਘ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਾਇਆ। ਬ੍ਰਾਹਮਣਮਤਿ ਵੇਰਵੇ (details) ਦਾ ਧਰਮ ਬਣਿਆ ਅਤੇ ਗੁਰਮਤਿ ਸੇਧ (direction) ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਧਰਮ ਬਣਿਆ। ਬ੍ਰਾਹਮਣਮਤਿ ਨੇ ਦਿੜ੍ਹ ਕਰਕੇ ਹਰ ਰਸਮ, ਰੀਤ, ਜੀਵਨ ਘਟਨਾ, ਪੂਜਾ, ਆਰਜਾ, ਪੁੰਨ, ਦਾਨ, ਧਰਮ ਕਰਮ ਦੇ ਵੇਰਵੇ। ਉਸ ਨੇ ਨਿਸਚਿਤ ਕੀਤਾ ਕਿ ਜਨਮ, ਮਰਨ, ਵਿਆਹ, ਸ਼ਾਦੀ, ਦਿਨ

ਦਿਹਾਰ, ਆਦਿ-ਅੰਤ ਤੇ ਇਹ ਰਸਮਾਂ ਹੋਣ ਤੇ ਹਰ ਰਸਮ ਦੀਆਂ ਵਿਸਥਾਰ ਨਾਲ ਬਰੀਕੀਆਂ ਨਿਸਚਿਤ ਕੀਤੀਆਂ। ਇਸ ਪਰਵਿਰਤੀ ਨੇ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਬੋਝਲ ਬਣਾਇਆ। ਗੁਰਮਤਿ ਸੇਧ ਦਿੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਐਸੇ ਮੌਕਿਆਂ ਤੇ ਕੀਰਤਨ ਤੇ ਅਰਦਾਸ ਕਰ ਲਓ ਤੇ ਗੱਲ ਖਤਮ ਹੈ। ਗੁਰਮਤਿ ਦੀ ਸੇਧ ਸਗਨਾਂ, ਅਪਸਗਨਾਂ, ਮਹੂਰਤਾਂ, ਪੁਰਬਾਂ, ਦਿਨ-ਦਿਹਾਰਾਂ, ਸੁਭ-ਅਸੁਭ ਦੇ ਵਿਚਾਰਾਂ, ਵਰਤਾਂ ਨੇਮਾਂ ਵਲ ਨਹੀਂ ਲੈ ਜਾ ਸਕਦੀ। ਗੁਰਮਤਿ 'ਏਕੇ' ਦੀ ਵਿਸ਼ਵਾਸੀ ਹੈ, ਹੁਕਮ-ਰਜ਼ਾ ਦੀ ਵਿਸ਼ਵਾਸੀ ਹੈ, ਫਿਰ ਸੁਭ-ਅਸੁਭ ਮਹੂਰਤ ਕਿਵੇਂ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੇ। 'ਵਾਰ ਆਸਾ' ਦੇ ਬੁਨਿਆਦੀ ਖਿਆਲਾਂ ਵਿਚ ਇਹ ਫ਼ਰਕ ਦੋਹਾਂ ਮਤਾਂ ਦਾ ਸਪਸ਼ਟ ਹੈ। ਬ੍ਰਾਹਮਣ-ਮਤਿ ਰਸਮਾਂ, ਰੀਤਾਂ ਦੇ ਵੇਰਵਿਆਂ ਦਾ ਮਤਿ ਹੈ, ਗੁਰਮਤਿ ਇਕ ਨਿਰਾਕਾਰ ਦੀ ਭਗਤੀ-ਪ੍ਰੇਮ ਦਾ ਮਤਿ ਹੈ। ਬ੍ਰਾਹਮਣ-ਮਤਿ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ, ਦੇਵੀ-ਦੇਵਤਿਆਂ, ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਵਲੋਂ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਵਲ ਗਇਆ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਉਸ ਨੇ ਵੇਰਵਾ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਕਿਸ ਕਿਸ ਦੇਵਤੇ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਅਰਾਧਨਾ ਹੈ, ਪ੍ਰਸੰਨ ਕਰਨਾ ਹੈ ਤੇ ਕਿਸ ਦੀ ਕਰੋਪੀ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਦੂਰ ਕਰਨਾ ਹੈ ਆਦਿ। ਵੇਰਵੇ ਚਲਦੇ ਗਏ ਤੇ ਜੰਤ੍ਰ, ਮੰਤ੍ਰ, ਤੰਤ੍ਰ ਵੀ ਉਪਜੇ ਤੇ ਪੂਜਾ-ਆਰਜਾ ਦੇ ਨੇਮ ਵੀ ਘੜੇ ਜਾਂਦੇ ਰਹੇ, ਹਰ ਦਿਨ ਦਾ ਦੇਵਤਾ ਬਣਦਾ ਗਇਆ ਤੇ ਹਰ ਦਿਨ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਪੂਜਾ, ਪਾਠ, ਨੇਮਾਂ, ਵਰਤਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਹੋ ਗਇਆ। ਗੁਰਮਤਿ ਨੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹਾਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ, ਦੇਵਾਨ ਦੇਵ ਇਹੋ ਮੰਨਿਆ ਤੇ ਸਾਰੇ ਦੇਵੀ-ਦੇਵਤੇ ਜਾਂ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਉਸ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਦੇ ਸੇਵਕ ਮੰਨੇ ਤੇ ਫਿਰ ਅਰਾਧਨਾ ਵੀ ਇਕੋ ਦੀ ਹੀ ਹੋਈ।

—੬—

ਵੇਦਕ-ਮਤਿ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਅਤੇ ਦੇਵੀ-ਦੇਵਤਿਆਂ ਦੇ ਸਿੱਧਾਂਤ ਤੋਂ ਇਕ ਬ੍ਰਹਮ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਵਲ ਵਧਿਆ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਦੀ ਪਕੜ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲ ਨਹੀਂ ਸਕਿਆ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਇੰਦ੍ਰਿਆਂ ਤੇ ਮਾਇਆ ਦੇ ਜੀਵਨ ਤੇ ਰਸ ਦੀ ਖਿੱਚ ਬ੍ਰਾਹਮਣੀ-ਮਤਿ ਵਿਚ ਬਣੀ ਰਹੀ ਹੈ, ਜੋਗੀਆਂ ਵਿਚ ਗ੍ਰਿਹਸਤ ਤਿਆਗ

ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਅੰਜਨ, ਮਾਇਆ, ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਦੀ ਖਿਚ ਬਣੀ ਰਹੀ ਹੈ। 'ਓਅੰਕਾਰ  
 ਵਿਚ ਵੇਦਕ-ਮਤਿ ਦੇ ਮਾਇਆਧਾਰੀ ਹੋਣ ਵਲ ਗੰਭੀਰ ਇਸ਼ਾਰੇ ਹਨ —

ਇਸ ਕਰਤੇ ਕਉ ਕਿਉ ਗਹਿ ਰਾਖਉ  
 ਅਫਰਿਓ ਤੁਲਿਓ ਨ ਜਾਈ ॥  
 ਮਾਇਆ ਕੇ ਦੇਵਾਨੇ ਪ੍ਰਾਣੀ  
 ਝੁਠਿ ਠਗਉਰੀ ਪਾਈ ॥  
 ਲਬਿ ਲੋਭਿ ਮੁਹਤਾਜਿ ਵਿਗੁਤੇ  
 ਇਬ ਤਬ ਫਿਰਿ ਪਛੁਤਾਈ ॥  
 ਏਕੁ ਸਰੇਵੈ ਤਾ ਗਤਿ ਮਿਤਿ ਪਾਵੈ  
 ਆਵਣੁ ਜਾਣੁ ਰਹਾਈ ॥੬॥  
 ਏਕੁ ਅਚਾਰੁ ਰੰਗੁ ਇਕੁ ਰੂਪੁ ॥  
 ਪਉਣੁ ਪਾਣੀ ਅਗਨੀ ਅਸਰੂਪੁ ॥  
 ਏਕੋ ਭਵਰੁ ਭਵੈ ਤਿਹੁ ਲੋਇ ॥  
 ਏਕੋ ਬੁਝੈ ਸੂਝੈ ਪਤਿ ਹੋਇ ॥  
 ਗਿਆਨੁ ਧਿਆਨੁ ਲੇ ਸਮਸਰਿ ਰਹੈ ॥  
 ਗੁਰਮੁਖਿ ਏਕੁ ਵਿਰਲਾ ਕੋ ਲਹੈ ॥  
 ਜਿਸ ਨੋ ਦੇਇ ਕਿਰਪਾ ਤੇ ਸੁਖੁ ਪਾਏ ॥  
 ਗੁਰੂਦੁਆਰੇ ਆਖਿ ਸੁਣਾਏ ॥੭॥

ਗੁਰੂ ਜੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ 'ਓਅੰਕਾਰ' ਤੇ ਆਕਾਰ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਫੜੇ ਤੋਲੇ  
 ਜਾਣ ਵ ਲਾ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਮਾਇਆ ਇੰਦ੍ਰਿਆਂ ਦੁਆਰਾ ਮਾਣੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ ਤੇ  
 ਜੀਵ ਉਨ੍ਹਾਂ ਰਸਾਂ ਵਿਚ ਪਰਵਿਰਤ ਹਨ। ਲਬ, ਲੋਭ ਉਸੇ ਚੇਸਟਾ ਕਾਰਨ ਹਨ।  
 ਮਾਇਆ ਦੇ ਰਸ ਵਿਚ ਲਗ ਕੇ ਮਨੁੱਖਾਂ ਨੇ ਮਾਇਆ ਨੂੰ ਹੀ ਮਹਾਨਤਾ ਦਾ  
 ਮਿਆਰ ਬਣਾ ਲਿਆ ਹੈ, ਆਚਾਰ, ਰਹਿਣੀ, ਮਹਾਨਤਾ ਨਹੀਂ ਹਨ।

ਆਇ ਵਿਗੁਤਾ ਜਗੁ ਜਮ ਪੰਥੁ ॥  
 ਆਈ ਨ ਮੇਟਣ ਕੋ ਸਮਰਥੁ ॥

ਆਥਿ ਸੈਲ ਨੀਚ ਘਰਿ ਹੋਇ ॥  
 ਆਥਿ ਦੇਖਿ ਨਿਵੈ ਜਿਸੁ ਦੋਇ ॥  
 ਆਥਿ ਹੋਇ ਤਾ ਮੁਗਧੁ ਸਿਆਨਾ ॥  
 ਭਗਤਿ ਬਿਹੂਨਾ ਜਗੁ ਬਉਰਾਨਾ ॥  
 ਸਭ ਮਹਿ ਵਰਤੈ ਏਕੋ ਸੋਇ ॥  
 ਜਿਸਨੋ ਕਿਰਪਾ ਕਰੇ ਤਿਸੁ ਪਰਗਟੁ ਹੋਇ ॥੧੪॥

ਇਸ ਲਈ ਵੇਦ ਦੇ ਉਪਾਸ਼ਕ ਸ਼ਾਕਤ ਬਣ ਗਏ ਸਨ । ‘ਸਿਧ ਗੋਸਟਿ’ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਜੀ ਜੋਗੀਆਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਇਹ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ‘ਹਾਟੀ ਬਾਟੀ’ ਦਾ ਜੀਵਨ ਜੀਣ, ਕੇਵਲ ਇਹ ਜੀਵਨ ਜੀਂਦਿਆਂ ‘ਨੀਦ ਨ ਆਵੈ’ ਸੁਚੇਤ ਰਹਿਣ । ‘ਸਿਧ ਗੋਸਟਿ’ ਦਾ ਸਹਜਿ ਇਹ ਹੈ । ‘ਓਅੰਕਾਰ’ ਵਿਚ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਪਨ੍ਹੱਖ ਮਾਇਆ-ਰਸਾਂ ਅਤੇ ਇੰਦ੍ਰੀ-ਰਸਾਂ ਤੋਂ ਉਪਰ ਉਠਣ ਤੇ ‘ਗੁਰਮੁਖਿ ਵਾਲੀ ਪਦਵੀ ਤੇ ਪਹੁੰਚਣ ‘ਗੁਰਮੁਖਿ’ ਮਾਇਆ ਦੀ ਮੈਲ ਨਾਲ ਲਿਬੜਦਾ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਇਸ ਵਿਚ ਜੀਂਦਾ ਹੋਇਆ ਵੀ ਉਹ ਮੁਕਤਿ ਹੈ ।

ਗੁਰਮੁਖਿ ਗਾਵੈ ਗੁਰਮੁਖਿ ਬੋਲੈ ॥  
 ਗੁਰਮੁਖਿ ਤੋਲਿ ਤੋਲਾਵੈ ਤੋਲੈ ॥  
 ਗੁਰਮੁਖਿ ਆਵੈ ਜਾਇ ਨਿਸੰਗੁ ॥  
 ਪਰਹਰਿ ਮੈਲੁ ਜਲਾਇ ਕਲੰਕੁ ॥  
 ਗੁਰਮੁਖਿ ਨਾਦ ਬੇਦ ਬੀਚਾਰੁ ॥  
 ਗੁਰਮੁਖਿ ਮਜਨੁ ਚਜੁ ਅਚਾਰੁ ॥  
 ਗੁਰਮੁਖਿ ਸਬਦੁ ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਹੈ ਸਾਰੁ ॥  
 ਨਾਨਕ ਗੁਰਮੁਖਿ ਪਾਵੈ ਪਾਰੁ ॥੨੨॥  
 ਚੰਚਲੁ ਚੀਤੁ ਨ ਰਹਈ ਠਾਇ ॥  
 ਚੋਰੀ ਮਿਰਗੁ ਅੰਗੂਰੀ ਖਾਇ ॥  
 ਚਰਨ ਕਮਲ ਉਰਧਾਰੇ ਚੀਤ ॥  
 ਚਿਰੁ ਜੀਵਨੁ ਚੇਤਨੁ ਨਿਤ ਨੀਤ ॥



ਚਿੰਤਤ ਹੀ ਦੀਸੈ ਸਭੁ ਕੋਇ ॥

ਚੇਤਹਿ ਏਕੁ ਤਹੀ ਸੁਖੁ ਹੋਇ ॥

ਚਿਤਿ ਵਸੈ ਰਾਚੈ ਹਰਿਨਾਇ ॥

ਮੁਕਤਿ ਭਇਆ ਪਤਿ ਸਿਉ ਘਰਿ ਜਾਇ ॥੨੩॥

ਉਹ ਚੰਚਲ ਚੀਤ ਨੂੰ ਮਾਇਆ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਲਗਣ ਦਿੰਦਾ। 'ਓਅੰਕਾਰ' ਪਰਵਿਰਤੀ ਵਿਚ ਨਿਰਵਿਰਤ ਰਹਿਣ ਦੀ ਜਾਚ ਹੈ ਅਤੇ 'ਸਿਧ ਗੋਸਿਟ' ਨਿਰਵਿਰਤੀ ਵਿਚ ਪਰਵਿਰਤੀ ਰਹਿਣ ਦੀ ਜਾਚ ਹੈ।

-੭-

ਬ੍ਰਾਹਮਣੀਮਤਿ ਦੇ ਸਾਕਤੀ ਵਿਸ਼ਾ ਵਾਲੀ ਅਚੇਤ ਰੁਚੀ ਨਾਲ ਮਾਇਆ-ਰਸ ਤੇ ਇੰਦ੍ਰੀ-ਰਸ ਦੀਆਂ ਪਰਵਿਰਤੀਆਂ ਉਪਜੀਆਂ। ਸੋ ਮਾਇਆ ਦੀ ਗੁਲਾਮੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈ, ਸੁਖੀ ਦੀ ਦਾਸਤਾਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈ, ਐਸ਼ਵਰਜ ਦਾ ਮੋਹ ਉਪਜਿਆ। ਬ੍ਰਾਹਮਣੀਮਤਿ ਵੰਡਾਂ ਦਾ ਸਮਰਥਕ ਤੇ ਸੰਚਾਲਕ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਪਰਵਿਰਤੀਆਂ ਕਾਰਨ ਰਾਜਸੀ, ਸਮਾਜਕ, ਧਾਰਮਕ ਗੁਲਾਮੀ ਨੇ ਭਾਰਤੀ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਆ ਘੇਰਿਆ। ਇਸਲਾਮੀ ਹਮਲਿਆਂ ਦੇ ਨਾਲ ਬ੍ਰਾਹਮਣ-ਵਰਗ ਆਪਣੀਆਂ ਮਾਇਆਧਾਰੀ ਪਰਵਿਰਤੀਆਂ ਕਾਰਨ ਰਾਜਸੀ, ਸਮਾਜਕ, ਧਾਰਮਕ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਗੁਲਾਮੀ ਨਾਲ ਸਮਝੌਤਾ ਕਰ ਗਇਆ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਆਪਣੀ ਸਾਰੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਵਾਰ ਮਾਝ ਤੇ ਵਾਰ ਆਸਾ ਵਿਚ ਇਸ ਗੁਲਾਮੀ ਵਲ ਸੰਕੇਤ ਕੀਤੇ ਹਨ। ਸਾਕਤ-ਪਰਵਿਰਤੀਆਂ ਤਿਆਗ ਤੇ ਕੁਰਬਾਨੀ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੀਆਂ। ਤਿਆਗੀ ਤੇ ਨਿਰਵਿਰਤੀ ਦੇ ਸਹਜ ਵਾਲੇ ਲੋਕ ਹੀ ਕੁਰਬਾਨੀ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਨਿਰਵਿਰਤੀ ਵਾਲੇ, ਦੇਹ ਦੇ ਨਹੀਂ, ਜੋਤਿ ਦੇ ਪਿਆਰੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਕੁਰਬਾਨੀ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਗੁਰਮਤਿ ਇਸੇ ਲਈ ਕੁਰਬਾਨੀ ਵਾਲਾ ਮਤਿ ਬਣਿਆ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਗੁਲਾਮੀ ਦੀਆਂ ਜ਼ੰਜੀਰਾਂ ਕਟ ਦਿਤੀਆਂ। ਗੁਰਮਤਿ ਲਈ 'ਥਿਰ' ਕੀਮਤਾਂ ਹੋਰ ਹਨ, ਦੇਹ ਨਹੀਂ।

ਥਰਥਰ ਕੰਪੈ ਜੀਅੜਾ ਥਾਨ ਵਿਹੂਣਾ ਹੋਇ ॥

ਥਾਨਿ ਮਾਨਿ ਸਚੁ ਏਕੁ ਹੈ ਕਾਜੁ ਨ ਫੀਟੈ ਕੋਇ ॥

ਥਿਰੁ ਨਾਰਾਇਣੁ ਥਿਰੁ ਗੁਰੂ ਥਿਰੁ ਸਾਚਾ ਬੀਚਾਰੁ ॥  
 ਸੁਰਿਨਰ ਨਾਥਹਨਾਥੁ ਤੂ ਨਿਧਾਰਾ ਆਧਾਰੁ ॥  
 ਸਰਬੇ ਥਾਨ ਥਨੰਤਰੀ ਤੂ ਦਾਤਾ ਦਾਤਾਰੁ ॥  
 ਜਹ ਦੇਖਾ ਤਹ ਏਕੁ ਤੂ ਅੰਤੁ ਨ ਖਾਰਾਵਾਰੁ ॥  
 ਥਾਨਥਨੰਤਰਿ ਰਵਿ ਰਹਿਆ ਗੁਰਸਬਦੀ ਵੀਚਾਰਿ ॥  
 ਅਣਮੰਗਿਆ ਦਾਨੁ ਦੇਵਸੀ ॥ ਵਡਾ ਅਗਮ ਅਪਾਰੁ ॥੩੪॥

‘ਓਅੰਕਾਰ’ ਵਿਚ ਸਾਕਤ-ਰੁਚੀਆਂ ਦੇ ਵਿਰੋਧ ਵਿਚ ਅਧੇ ਤੋਂ ਵਧ ਪਉੜੀਆਂ ਲਿਖੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ। ਪਉੜੀ ਨੰ: ੩੬ ਤੋਂ ੫੧ ਤੀਕ ਸਾਰੀ ਚਰਚਾ ਸਾਕਤ-ਰੁਚੀਆਂ, ਇੰਦ੍ਰੀ-ਰਸਾਂ ਬਾਰੇ ਹੈ। ਇਹ ਰੁਚੀਆਂ ਗ਼ਲਤ ਸੰਕਲਪ ਨਾਲ ਉਪਜੀਆਂ ਕਿ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ, ਦੇਵਤੇ, ਬ੍ਰਹਮ ਆਦਿ ਪਹਿਲਾਂ ਹਨ ਤੇ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਮਗਰੋਂ ਹੋਇਆ। ‘ਓਅੰਕਾਰ’ ਬਾਣੀ ਦਾ ਮੁਖ ਪ੍ਰਯੋਜਨ ਇਸ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਨੂੰ ਉਲਟਣਾ ਹੈ ਕਿ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਪਹਿਲਾਂ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਵਿਚੋਂ ਦੇਵਤੇ ਜਾਂ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਦੀਆਂ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਉਪਜੀਆਂ।

ਓਅੰਕਾਰਿ ਬ੍ਰਹਮਾ ਉਤਪਤਿ ॥  
 ਓਅੰਕਾਰੁ ਕੀਆ ਜਿਨਿ ਚਿਤਿ ॥  
 ਓਅੰਕਾਰਿ ਸੈਲ ਜੁਗ ਭਏ ॥  
 ਓਅੰਕਾਰਿ ਬੇਦ ਨਿਰਮਏ ॥  
 ਓਅੰਕਾਰਿ ਸਬਦਿ ਉਧਰੇ ॥  
 ਓਅੰਕਾਰਿ ਗੁਰਮੁਖਿ ਤਰੇ ॥  
 ਓਨਮ ਅਖਰ ਸੁਣਹੁ ਬੀਚਾਰੁ ॥  
 ਓਨਮ ਅਖਰੁ ਤ੍ਰਿਭਵਣ ਸਾਰੁ ॥੧॥

## ਸਿਧ ਗੋਸਟਿ

‘ਸਿਧ ਗੋਸਟਿ’ ਜੋਗੀਆਂ ਦੇ ਪ੍ਰਿਅ ਰਾਗ ਰਾਮਕਲੀ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਉਚਾਰਨ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਜੋਗਮਤਿ ਨਾਲ ਨਾਨਕ-ਮਤਿ ਦਾ ਸੰਚਾਰ ਉਸ ਸਮੇਂ ਸਦਾ ਚਲਦਾ ਰਹਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਸੰਬੰਧ ਦੇ ਨਿਰਣੇ ਗੁਰੂ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਜੀ ਨੇ ‘ਸਿਧ ਗੋਸਟਿ’ ਵਿਚ ਦਰਜ ਕੀਤੇ ਹਨ।

‘ਸਿਧ ਗੋਸਟਿ’ ਦੇ ਪਾਠ ਤੋਂ ਇਉਂ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਬੜੇ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਤੇ ਸਤਿਕਾਰ ਨਾਲ ਜੋਗਮਤਿ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਵਿਰੋਧ ਲਈ ਵਿਰੋਧ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ, ਪ੍ਰੀਭਾਸ਼ਕਾ ਸੰਕੇਤਕ ਤੇ ਸਿਧਾਂਤਕ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਬਾਰੇ ਵੀ ਚਰਚਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਜੋਗਮਤਿ ਵਿਚ ਪਰਚਲਤ ਪ੍ਰਭਾਸ਼ਕ, ਸੰਕੇਤਕ, ਸਿਧਾਂਤਕ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਨੂੰ ਵਰਤਿਆ ਹੈ ਤੇ ਜਿਥੇ ਕੋਈ ਬੁਨਿਆਦੀ ਮਤਭੇਦ ਸੀ, ਬੜੇ ਸਤਿਕਾਰ ਨਾਲ ਸੁਝਾ ਦਿਤਾ ਹੈ, ਰਹਰਾਸਿ, ਸ਼ਬਦ। (ਦੁਨੀਆ) ਸਾਗਰ, ਗੁਰੂ, ਸੁੰਨ, ਸਹਜ, ਅਨਹਤ, ਨਾਦ, ਗੁਫਾ, ਪ੍ਰਾਣ, ਵਾਹਉ, ਮਨ, ਆਦਿ ਜੋਗਮਤਿ ਦੇ ਵੀ ਪ੍ਰਭਾਸ਼ਕ ਸ਼ਬਦ ਹਨ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਗੋਸਟਿ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਵਰਤ ਲਿਆ ਹੈ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਆਸਰੇ ਹੀ ਸੰਬੰਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਜੋਗਮਤਿ ਤੋਂ ਨਾਨਕਮਤਿ ਜਿਵੇਂ ‘ਸਿਧ ਗੋਸਟਿ’ ਵਿਚੋਂ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਨਿਮਨ ਲਿਖਤ ਨਿਰਨਿਆਂ ਤੇ ਸਹਿਮਤ ਹਨ :

(ੳ) ਦੁਨੀਆ ਸਾਗਰੁ ਦੁਤਰੁ ਕਹੀਐ

ਕਿਉ ਕਰਿ ਪਾਈਐ ਪਾਰੇ ॥.....

ਇਹ ਗੱਲ ਗੋਸਟਿ ਵਿਚ ਜੋਗੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸੰਸਾਰ ਇਕ ਸਾਗਰ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਤਰਨਾ ਕਠਨ ਹੈ। ਸੌ ਜੀਵਨ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਸਮਸਿਆ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਸਾਗਰ ਤੋਂ ਪਾਰ ਕਿਵੇਂ ਹੋਇਆ ਜਾਏ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ 'ਦੁਨੀਆ ਦੁਤਰੁ ਸਾਗਰੁ' ਹੈ ਅਤੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਜਨ ਇਸ ਸਾਗਰ ਨੂੰ ਤਰਨਾ ਹੈ। ਸੂਹੀ ਰਾਗ ਵਿਚ ਫਰੀਦ ਜੀ ਨਾਲ ਵੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਸਹਿਮਤ ਹਨ ਕਿ 'ਭਰ ਸਰਵਰ ਹੈ, ਪਰ ਦਸਦੇ ਹਨ ਕਿ ਬੇੜਾ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ ਤਰਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਇਹ ਸਾਗਰ ਕੀ ਹੈ? ਇਹ ਸਾਗਰ ਮਨ ਹੀ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਆਸਾ, ਮਨਸਾ, ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਦੇ ਤਰੰਗ ਤੇ ਉਛਾਲੇ ਹਨ। ਸਾਗਰ ਮਨ ਦਾ ਹੀ ਹੈ, ਇਸ ਗੱਲ ਤੇ ਜੋਗਮਤਿ ਤੇ ਨਾਨਕ-ਮਤਿ ਸਹਿਮਤ ਹਨ। ਇਸ ਮਨ ਨੂੰ ਜਿਤਣਾ ਹੈ—'ਮਨੁ ਜੀਤੇ' ਤੇ ਦੋਵੇਂ ਸਹਿਮਤ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਵਿਰੋਧ ਨਹੀਂ ਹੈ ਜੇ ਮੁੰਦਾ, ਝੱਲੀ, ਬਿਭੂਤਿ, ਖਿੰਬਾ, ਜੁਗਤਿ, ਡੰਡਾ, ਭੁਗਤਿ ਭੰਡਾਰਣਿ, ਆਦਿ ਨੂੰ 'ਮਨੁ ਜੀਤੇ' ਦੇ ਚਿੰਨ੍ਹ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਵਰਤ ਲਇਆ ਜਾਏ ਅਤੇ ਸੰਤੋਖ, ਸਰਮੁ, ਧਿਆਨ, ਕਾਲ, ਕੁਆਰਾਪਨ, ਪਰਤੀਤਿ, ਗਿਆਨ, ਦਇਆ ਦੇ ਰੂਪ ਇਨ੍ਹਾਂ ਚਿੰਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਮੰਨ ਲਇਆ ਜਾਏ।

(ਅ) ਜੋਗਮਤਿ ਤੇ ਨਾਨਕ-ਮਤਿ ਇਸ ਗੱਲ ਤੇ ਸਹਿਮਤ ਹਨ ਕਿ ਜੀਵਨ ਦਾ ਪਰਯੋਜਨ 'ਪਾਵੈ ਪਾਰੇ' ਹੀ ਹੈ। ਪਰ ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਵੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਬੰਧਨ ਵਿਚ ਕਿਉਂ ਹੈ — 'ਕਿਉ ਕਰਿ ਬਾਧਾ'। ਦੋਵੇਂ ਸਹਿਮਤ ਹਨ ਕਿ 'ਬਾਧਾ' ਹੈ। ਦੋਵੇਂ ਸਹਿਮਤ ਹਨ ਕਿ ਬੰਧਨ ਦਾ ਕਾਰਨ 'ਸਰਪਨਿ' ਹੈ। ਜੋਗੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ : 'ਕਿਉਕਰਿ ਬਾਧਾ, ਸਰਪਨਿ ਖਾਧਾ', ਗੁਰੂ ਜੀ ਵੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ : 'ਦੁਰਮਤਿ ਬਾਧਾ, ਸਰਪਨਿ ਖਾਧਾ ॥' ਸਰਪਨਿ ਖਾਧਾ — ਸਪਣੀ ਨੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਡੰਗ ਮਾਰਿਆ ਹੈ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਉਹ 'ਬੰਧਨ' ਵਿਚ ਹੈ, ਆਵਾ-ਗਵਨ ਵਿਚ ਹੈ।

ਇਹ 'ਸਰਪਨਿ' ਕੀ ਹੈ ? ਇਸ ਬਾਰੇ ਦੋਹਾਂ ਵਿਚ ਮਤਿਭੇਦ ਨਹੀਂ  
 ਹਨ । 'ਸਰਪਨਿ' ਮਾਇਆ ਹੈ — ਦੁਰਮਤਿ, ਕਾਮਾਦਿਕ, ਸੰਸਾਰ ਦਾ ਭਰਮ ।

(ਸ) ਤੀਜੀ ਗੱਲ ਫਿਰ ਇਹ ਹੈ ਕਿ 'ਸਰਪਨਿ', 'ਭਵ ਸਾਗਰ' ਤੋਂ  
 ਬਚ ਕੇ ਨਿਕਲਣ ਦਾ ਤਰੀਕਾ ਕੀ ਹੈ ? ਜੋਗਮਤਿ ਤੇ ਨਾਨਕ-ਮਤਿ ਬੰਧਨ ਵਿਚੋਂ  
 ਨਿਕਲ ਚੁਕੇ ਜਾਂ ਭਵ-ਸਾਗਰ ਤਰ ਚੁਕੇ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਸਰੂਪ ਬਾਰੇ ਕਿਰ ਹੱਦ ਤੀਕ  
 ਸਹਿਮਤ ਹਨ । ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਦਿਤੀ ਇਸ ਵਿਆਖਿਆ ਬਾਰੇ ਜੋਗੀਆਂ  
 ਨੂੰ ਕੋਈ ਇਤਰਾਜ਼ ਨਹੀਂ ਹੈ :

ਮੁੰਦਾ ਸੰਤੋਖੁ, ਸਰਮੁ ਪਤੁ ਝੋਲੀ,  
 ਧਿਆਨੁ ਕੀ ਕਰਹਿ ਬਿਭੂਤਿ ॥  
 ਖਿੰਥਾ ਕਾਲੁ, ਕੁਆਰੀ ਕਾਇਆ  
 ਜੁਗਤਿ, ਡੰਡਾ, ਪਰਤੀਤਿ ॥  
 ... ..  
 ਦਰਸਨੁ ਭੇਖ ਕਰਹੁ ਜੋਗਿੰਦ੍ਰਾ  
 ਮੁੰਦ੍ਰਾ ਝੋਲੀ ਖਿੰਥਾ ॥  
 ਬਾਰਹੁ ਅੰਤਰਿ ਏਕੁ ਸਰੇਵਹੁ  
 ਖਟੁ ਦਰਸਨੁ ਇਕ ਪੰਥਾ ॥

ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਇਸ ਅਵਸਥਾ ਨੂੰ ਜੋਗੀ 'ਸਿਧੀ' ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ  
 ਸਾਹਿਬ ਇਸ ਅਵਸਥਾ ਨੂੰ 'ਗੁਰਮੁਖਿ' ਆਖਦੇ ਹਨ । 'ਗੁਰਮੁਖਿ' ਦੀ ਅਵਸਥਾ  
 ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹੈ, ਜੋਗੀ ਇਸ ਅਵਸਥਾ ਬਾਰੇ ਸਹਿਮਤ ਹਨ :

ਗੁਰਮੁਖਿ ਸਾਚੇ ਕਾ ਭਉ ਪਾਵੈ ॥  
 ਗੁਰਮੁਖਿ ਬਾਣੀ ਅਘੜੁ ਘੜਾਵੈ ॥  
 ਗੁਰਮੁਖਿ ਨਿਰਮਲੁ ਹਰਿ ਭੁਣ ਗਾਵੈ ॥  
 ਗੁਰਮੁਖਿ ਪਵਿਤ੍ਰੁ ਖਰਮਪਦੁ ਖਾਵੈ ॥  
 ਗੁਰਮੁਖਿ ਰੋਮਿ ਰੋਮਿ ਹਰਿ ਧਿਆਵੈ ॥  
 ਨਾਨਕ ਗੁਰਮੁਖਿ ਸਾਚਿ ਸਮਾਵੈ ॥੨੭॥

ਗੁਰਮੁਖਿ ਪਰਚੈ ਬੇਦ ਬੀਚਾਰੀ ॥  
 ਗੁਰਮੁਖਿ ਪਰਚੈ ਤਰੀਐ ਤਾਰੀ ॥  
 ਗੁਰਮੁਖਿ ਪਰਚੈ ਸੁ ਸਬਦਿ ਗਿਆਨੀ ॥  
 ਗੁਰਮੁਖਿ ਪਰਚੈ ਅੰਤਰ ਬਿਧਿ ਜਾਨੀ ॥  
 ਗੁਰਮੁਖਿ ਪਾਈਐ ਅਲਖ ਅਪਾਰੁ ॥  
 ਨਾਨਕ ਗੁਰਮੁਖਿ ਮੁਕਤਿ ਦੁਆਰੁ ॥੨੮॥

ਗੁਰਮੁਖਿ ਅਕਥੁ ਕਥੈ ਬੀਚਾਰਿ ॥  
 ਗੁਰਮੁਖਿ ਨਿਬਰੈ ਸਪਰਵਾਰਿ ॥  
 ਗੁਰਮੁਖਿ ਜਪੀਐ ਅੰਤਰਿ ਪਿਆਰਿ ॥  
 ਗੁਰਮੁਖਿ ਪਾਈਐ ਸਬਦਿ ਅਚਾਰਿ ॥  
 ਸਬਦਿ ਭੇਦਿ ਜਾਣੈ ਜਾਣਾਈ ॥  
 ਨਾਨਕ ਹਉਮੈ ਜਾਲਿ ਸਮਾਈ ॥੨੯॥

ਗੁਰਮੁਖਿ ਧਰਤੀ ਸਾਚੈ ਸਾਜੀ ॥  
 ਤਿਸ ਮਹਿ ਓਪਤਿ ਖਪਤਿ ਸੁ ਬਾਜੀ ॥  
 ਗੁਰ ਕੈ ਸਬਦਿ ਰਪੈ ਰੰਗੁ ਲਾਇ ॥  
 ਸਾਚਿ ਰਤਉ ਪਤਿ ਸਿਉ ਘਰਿ ਜਾਇ ॥  
 ਸਾਚ ਸਬਦ ਬਿਨੁ ਪਤਿ ਨਹੀ ਪਾਵੈ ॥  
 ਨਾਨਕ ਬਿਨੁ ਨਾਵੈ ਕਿਉ ਸਾਚਿ ਸਮਾਵੈ ॥੩੦॥

ਗੁਰਮੁਖਿ ਅਸਟ ਸਿਧੀ ਸਭਿ ਬੁਧੀ ॥  
 ਗੁਰਮੁਖਿ ਭਵਜਲੁ ਤਰੀਐ ਸਚ ਸੁਧੀ ॥  
 ਗੁਰਮੁਖਿ ਸਰ ਅਪਸਰ ਬਿਧਿ ਜਾਣੈ ॥  
 ਗੁਰਮੁਖਿ ਪਰਵਿਰਤਿ ਨਰਵਿਰਤਿ ਪਛਾਣੈ ॥  
 ਗੁਰਮੁਖਿ ਤਾਰੇ ਪਾਰਿ ਉਤਾਰੇ ॥  
 ਨਾਨਕ ਗੁਰਮੁਖਿ ਸਬਦਿ ਨਿਸਤਾਰੇ ॥੩੧॥

ਜੀਵਨ ਮੁਕਤਿ, ਗੁਰਮੁਖਿ ਦੀ ਇਹ ਅਵਸਥਾ ਜੀਵਨ ਆਦਰਸ਼ ਹੈ ।  
ਇਸ ਨੂੰ ਜੋਗੀ ਕਹਿ ਲਓ, ਇਸ ਨੂੰ ਗੁਰਮੁਖਿ ਕਹਿ ਲਓ ।

-੨-

ਪਰ ਜੋਗਮਤਿ ਅਤੇ ਨਾਨਕ-ਮਤਿ ਵਿਚ ਬੜੇ ਗੰਭੀਰ ਅੰਤਰ ਵੀ ਹਨ ।  
ਪਹਿਲਾ ਅੰਤਰ ਪਰਮ-ਤੱਤ ਤੇ ਸਤਿ ਜਾਂ ਹੋਂਦ ਬਾਰੇ ਹੈ ।

### (ੳ) ਪਰਮ ਤੱਤ

ਜੋਗੀ ਬ੍ਰਹਮ, ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸੀ ਨਹੀਂ । ਉਹ ਕਿਸੇ 'ਸੁੰਨ' ਵਲ  
ਸੰਕੇਤ ਕਰਦੇ ਹਨ । 'ਸੁੰਨ' ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਉਹ (ਜੋਗੀ) ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ ਪਰ  
'ਸੁੰਨ' ਤੋਂ ਭਾਵ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕਿਸੇ 'ਸਤਿ' 'ਸਚੁ' ਦਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਕਿਸੇ  
'ਹਸਤੀ-ਹੋਂਦ' ਵਲ ਸੰਕੇਤ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਭਾਵ ਉਸੇ ਰੂਪ ਦਾ 'ਸੁੰਨ'  
ਹੈ ਜੋ ਬੋਧੀਆਂ ਨੇ ਮੰਨਿਆ ਸੀ—'ਖਾਲੀ', 'ਕੁਝ ਵੀ ਨਾ' ਆਦਿ ।

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ 'ਸੁੰਨ' ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਤੇ ਇਤਰਾਜ਼ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ ਪਰ  
'ਸੁੰਨ' ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਉਹ ਕਰਦੇ ਹਨ ਜੋ 'ਸਚੁ' ਦੀ ਜਪੁਜੀ ਵੀ ਕੀਤੀ ਹੈ ।  
'ਸੁੰਨ' ਨੂੰ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ, ਹਸਤੀ, 'ਮੂਰਤਿ' ਵਿਚ ਬਦਲ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਤੇ 'ਸੁੰਨ' ਤੋਂ  
ਪ੍ਰਾਣ ਤੇ ਮਨ ਦੀ ਉਤਪਤੀ ਮੰਨਦੇ ਹਨ । ਉਹ 'ਸੁੰਨ' ਨੂੰ ਸਰਬ-ਵਿਆਪੀ  
ਦਰਸਾਂਦੇ ਹਨ ।

ਅੰਤਰਿ ਸੁੰਨੰ ਬਾਹਰਿ ਸੁੰਨੰ ਤ੍ਰਿਭੁਵਣ ਸੁੰਨਮ ਸੁੰਨੰ ॥  
ਚਉਥੇ ਸੁੰਨੈ ਜੋ ਨਰੁ ਜਾਣੈ ਤਾ ਕਉ ਪਾਪੁ ਨ ਪੁੰਨੰ ॥  
ਘਟਿ ਘਟਿ ਸੁੰਨ ਕਾ ਜਾਣੈ ਭੋਉ ॥  
ਆਦਿ ਪੁਰਖੁ ਨਿਰੰਜਨ ਦੇਉ ॥  
ਜੋ ਜਨੁ ਨਾਮ ਨਿਰੰਜਨ ਰਾਤਾ ॥  
ਨਾਨਕ ਸੋਈ ਪੁਰਖੁ ਬਿਧਾਤਾ ॥੫੧॥  
ਸੁੰਨੋ ਸੁੰਨੁ ਕਹੈ ਸਭੁ ਕੋਈ ॥  
ਅਨਹਤ ਸੁੰਨੁ ਕਹਾ ਤੇ ਹੋਈ ।

ਅਨਹਤ ਸੁੰਨਿ ਰਤੇ ਸੇ ਕੈਸੇ ॥  
 ਜਿਸ ਤੇ ਉਪਜੇ ਤਿਸਹੀ ਜੈਸੇ ॥  
 ਓਇ ਜਨਮਿ ਨ ਮਰਹਿ ਨ ਆਵਹਿ ਜਾਹਿ ॥  
 ਨਾਨਕ ਗੁਰਮੁਖਿ ਮਨੁ ਸਮਝਾਹਿ ॥੫੨॥

ਨਉ ਸਰ ਸੁਭਰ ਦਸਵੈ ਪੂਰੇ ॥  
 ਤਹ ਅਨਹਤ ਸੁੰਨ ਵਜਾਵਹਿ ਤੂਰੇ ॥  
 ਸਾਚੈ ਰਾਚੈ ਦੇਖਿ ਹਜੂਰੇ ॥  
 ਘਟਿ ਘਟਿ ਸਾਚੁ ਰਹਿਆ ਭਰਪੂਰੇ ॥  
 ਗੁਪਤੀ ਬਾਣੀ ਪਰਗਟੁ ਹੋਇ ॥  
 ਨਾਨਕ ਪਰਖਿ ਲਏ ਸਚੁ ਸੋਇ ॥੫੩॥

ਸਹਜ ਭਾਇ ਮਿਲੀਐ ਸੁਖੁ ਹੋਵੈ ॥  
 ਗੁਰਮੁਖਿ ਜਾਗੈ ਨੀਦ ਨ ਸੋਵੈ ॥  
 ਸੁੰਨ ਸਬਦੁ ਅਪਰੰਪਰਿ ਧਾਰੈ ॥  
 ਕਹਤੇ ਮੁਕਤੁ ਸਬਦਿ ਨਿਸਤਾਰੈ ॥  
 ਗੁਰ ਕੀ ਦੀਖਿਆ ਸੇ ਸਚਿ ਰਾਤੇ ॥  
 ਨਾਨਕ ਆਪੁ ਗਵਾਇ ਮਿਲਣ ਨਹੀ ਭ੍ਰਾਤੇ ॥੫੪॥

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ 'ਸੁੰਨ' ਨੂੰ 'ਬ੍ਰਹਮ' ਦਾ ਰੂਪ ਦੇ ਰਹੇ ਹਨ ।

ਜੋਗੀ 'ਗੁਰੂ-ਅਉਧੂ' ਦੀ ਹਸਤੀ ਪਰਵਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ 'ਪ੍ਰਾਣ' ਤੇ 'ਮਨ' ਦੀ 'ਹੋਂਦ' ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ । ਇਨ੍ਹਾਂ ਬਾਰੇ ਉਹ ਗੁਰੂ ਜੀ ਤੋਂ ਪੁਛਦੇ ਵੀ ਹਨ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹਸਤੀ ਦਾ ਆਧਾਰ ਕੀ ਹੈ । ਉਹ ਆਪ 'ਸੁੰਨ' 'ਪ੍ਰਾਣ' ਤੇ 'ਮਨ' ਨੂੰ ਅਨਾਦੀ ਮੰਨਦੇ ਹਨ । ਭਾਵ ਉਹ 'ਪਦਾਰਥਵਾਦੀ' ਹਨ ਤੇ ਅਧਿਆਤਮਕ ਸੁੰਨ ਦੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸੀ ਨਹੀਂ । ਉਹ ਪ੍ਰਾਣ ਤੇ ਮਨ ਦਾ ਆਧਾਰ 'ਬ੍ਰਹਮ' ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦੇ, 'ਸੁੰਨ' ਨੂੰ ਵੀ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦੇ ਭਾਵੇਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦਸਦੇ ਹਨ ਕਿ ਪ੍ਰਾਣ ਤੇ ਮਨ ਦਾ ਆਧਾਰ 'ਸੁੰਨ-ਬ੍ਰਹਮ' ਹੈ ਪਰ 'ਬ੍ਰਹਮ' ਹੋਂਦ ਦਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨਹੀਂ ਹੈ ।



ਅਸਲ ਵਿਚ ਇਸੇ 'ਪਰਮ-ਸਤਿ-ਤੱਤ' ਦੇ ਮਸਲੇ ਤੋਂ ਹੀ 'ਸਿਧਗੋਸਟਿ' ਦਾ ਅਰੰਭ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜੋਗੀ ਸੰਤ-ਸਭਾ ਦੀ ਜੈਕਾਰ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਸੰਤ, ਗੁਰੂ, ਅਉਧੂ (ਅਉਧੂ ਬੋਲੈ ਗਿਆਨੈ) ਦੀ ਹਸਤੀ ਦੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸੀ ਹਨ ਪਰ 'ਸੰਤ' 'ਗੁਰੂ' ਜਿਥੋਂ ਸ਼ਕਤੀ ਲੈਂਦੇ ਹਨ, ਉਸ ਦਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਜੀ 'ਜਪੁ' ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦਸਦੇ ਹਨ ਕਿ 'ਆਦੇਸੁ' ਕਿਸ ਹਸਤੀ ਨੂੰ ਕਰਨਾ ਹੈ। 'ਆਦੇਸੁ' ਉਸ 'ਹਸਤੀ' ਨੂੰ ਕਰਨਾ ਹੈ ਜੋ 'ਆਦਿ ਅਨੀਲੁ ਅਨਾਦਿ ਅਨਾਹਤਿ ਜਗੁ ਜੁਗੁ ਏਕੋ ਵੇਸੁ' ਹੈ। 'ਸੁਅਸਤਿ' ਉਸ ਨੂੰ ਕਰਨਾ ਹੈ ਜੋ 'ਆਥਿ ਬਾਣੀ ਬਰਮਾਉ, ਸਤਿ ਸੁਹਾਣੁ ਸਦਾ ਮਨਿ ਚਾਉ' ਹੈ। ਉਹ 'ਸੁੰਨ ਭਾਵ' 'ਨਿਰ-ਹੋਂਦ' 'ਨਿਰ-ਹਸਤੀ' ਨਹੀਂ ਹੈ, ਸਗੋਂ 'ਹੋਂਦ' ਤੇ ਹਸਤੀ ਹੈ। ਉਸੇ 'ਹਸਤੀ' ਨੂੰ 'ਸਿਧਗੋਸਟਿ' ਵਿਚ 'ਰਹਰਾਸਿ' ਤੇ 'ਜੈਕਾਰ' ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਤਿਸੁ ਆਗੈ ਰਹਰਾਸਿ ਹਮਾਰੀ  
ਸਾਚਾ ਅਪਰ ਅਪਾਰੋ ॥

ਇਸ 'ਹਸਤੀ-ਪਰਮ-ਸਤਿ' ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਸਾਰੀ 'ਸਿਧਗੋਸਟਿ' ਵਿਚ ਕੀਤੀ ਹੈ।

'ਆਸਣਿ ਬੈਸਣਿ ਥਿਰੁ ਨਾਰਾਇਣੁ'

'ਗਰਮੁਖਿ ਬੂਝੇ, ਆਪ ਪਛਾਣੈ, ਸਚੇ ਸਚਿ ਸਮਾਏ'

'ਘਟਿ ਘਟਿ ਗੁਪਤਾ'

'ਅਵਿਗ ਤੋ ਨਿਰਮਾਇਲੁ ਉਪਜੇ ਨਿਰਗੁਣ ਤੇ ਸਰਗੁਣੁ ਬੀਆ'

ਨਾਨਕ-ਮਤਿ ਈਸ਼ਵਰਵਾਦੀ ਹੈ, ਜੋਗਮਤਿ ਸੁੰਨਵਾਦੀ ਹੈ ਜਾਂ 'ਸਾਂਖਮਤਿ' ਅਨੁਸਾਰ ਗੁਣਾਂ ਤੇ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਦੇ ਅਨਾਦੀ ਹੋਣ ਦਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸੀ ਹੈ। ਹੁਕਮ ਦੀ ਖੇਡ ਦਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਜੋਗੀ 'ਪ੍ਰਾਣ' ਤੇ 'ਮਨ' ਮੰਨਦੇ ਹਨ, 'ਪੁਰਸ਼' ਮੰਨਦੇ ਹਨ ਪਰ ਪੁਰਸ਼ ਮਨ ਹੀ ਹੈ, 'ਆਤਮਾ' ਨਹੀਂ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਬੌਧੀ ਦਾ 'ਆਤਮਾ' ਦੀ ਹੋਂਦ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਪਤੰਜਲੀ ਸਾਂਖ ਦੇ ਸਾਰੇ ਤੱਤ ਮੰਨਦਾ ਹੈ ਤੇ ਸਾਰੇ ਤੱਤ ਅਨਾਦੀ ਹਨ, ਉਹ 'ਈਸ਼ਵਰ' ਮੰਨਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਈਸ਼ਵਰ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨਾ ਲਕਸ਼ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦਾ।

## (ਅ) ਹੁਕਮ-ਰਜ਼ਾ

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਣ, ਮਨ ਦੀ ਹੋਂਦ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਨਹੀਂ ਹੈ । ਮਨ ਪਦਾਰਥ ਦਾ ਰੂਪ ਹੈ, ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਹੈ । ਪ੍ਰਾਣ ਪ੍ਰਾਣ-ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਹਨ । ਜੋਗੀ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਦੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸੀ ਹਨ ਪਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਦਾ ਆਧਾਰ ਖ਼ੁਭੂ ਹੈ ਤੇ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਅਨਾਦੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਪ੍ਰਭੂ-ਰਜ਼ਾ ਅਨੁਸਾਰ ਉਸ ਵਿਚੋਂ ਰੂਪ-ਸਾਨ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਇਹ ਉਸ ਦਾ ਨਾਮ-ਰੂਪ ਹੈ ਜਾਂ ਨਿਰਗੁਣ ਤੋਂ ਸਰਗੁਣ ਹੋਇਆ ਰੂਪ ਹੈ । ਆਤਮਾ, ਮਨ ਹੁਕਮ-ਰਜ਼ਾ ਅਧੀਨ ਰੂਪਮਾਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ । ਹੁਕਮ-ਰਜ਼ਾ ਦਾ ਕਰਤੱਵ ਸਹਿਜ ਵਿਚ ਹੈ । ਪ੍ਰਭੂ ਉਤੇ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਨਹੀਂ ਹੈ । ਗੁਰੂ ਬਾਬਾ ਜੀ ਦਸਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜੀਵ ਹੁਕਮ-ਰਜ਼ਾ ਵਿਚ ਆਉਂਦਾ-ਜਾਂਦਾ ਹੈ ।

‘ਸਹਜੇ ਆਏ, ਹੁਕਮਿ ਸਿਧਾਏ,  
ਨਾਨਕ ਸਦਾ ਰਜ਼ਾਏ ॥

ਉਹ ਇਹ ਵੀ ਸਪਸ਼ਟ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ‘ਮਨ’ ਦਾ ਵਾਸਾ ਵੀ ਨਿਜ-ਘਰ ਵਿਚ ਹੈ, ਇਹ ਸੁਤੰਤਰ ਤੇ ਅਨਾਦੀ ਨਹੀਂ ਹੈ । (ਇਹ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਹੈ, ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਅਨਾਦੀ ਨਹੀਂ ਹੈ) ।

ਇਹ ਮਨੁ ਮੈਗਲੁ ਕਹਾ ਬਸੀਅਲੇ ਕਹਾ ਬਸੈ ਇਹੁ ਪਵਨਾ ॥  
ਕਹਾ ਬਸੈ ਸੁ ਸਬਦੁ ਅਉਬੁ ਤਾ ਕਉ ਚੂਕੈ ਮਨ ਕਾ ਭਵਨਾ ॥  
ਨਦਰਿ ਕਰੇ ਤਾ ਸਤਿਗੁਰੁ ਮੇਲੇ ਤਾ ਨਿਜ ਘਰਿ ਵਾਸਾ ਇਹੁ ਮਨੁ ਪਾਏ ॥  
ਆਪੈ ਆਪੁ ਖਾਇ ਤਾ ਨਿਰਮਲੁ ਹੋਵੈ ਧਾਵਤੁ ਵਰਜਿ ਰਹਾਏ ॥  
ਕਿਉ ਮੂਲੁ ਪਛਾਣੈ ਆਤਮੁ ਜਾਣੈ ਕਿਉ ਸਸਿ ਘਰਿ ਸੂਰੁ ਸਮਾਵੈ ॥  
ਗੁਰਮੁਖਿ ਹਉਮੈ ਵਿਚਹੁ ਖੋਵੈ ਤਉ ਨਾਨਕ ਸਹਜਿ ਸਮਾਵੈ ॥ ੬੪ ॥  
ਇਹੁ ਮਨੁ ਨਿਹਚਲੁ ਹਿਰਦੈ ਵਸੀਅਲੇ ਗੁਰਮੁਖਿ ਮੂਲੁ ਪਛਾਣਿ ਕਹੈ ॥  
ਨਾਭਿ ਪਵਨੁ ਘਰਿ ਆਸਣਿ ਬੈਸੈ ਗੁਰਮੁਖਿ ਖੋਜਤ ਤਤੁ ਲਹੈ ॥  
ਸੁ ਸਬਦੁ ਨਿਰੰਤਰਿ ਨਿਜ ਘਰਿ ਆਛੈ ਤਿਭਵਣ ਜੋਤਿ ਸੁ ਸਬਦਿ ਲਹੈ ॥  
ਖਾਵੈ ਦੂਖ ਭੂਖ ਸਾਚੇ ਹੀ ਸਾਚੇ ਹੀ ਤ੍ਰਿਪਤਾਸਿ ਰਹੈ ॥  
ਅਨਹਦ ਬਾਣੀ ਗੁਰਮੁਖਿ ਜਾਣੀ ਬਿਰਲੋ ਕੋ ਅਰਥਾਵੈ ॥

ਨਾਨਕੁ ਆਖੈ ਸਚੁ ਸੁਭਾਖੈ ਸਚਿ ਰਪੈ ਰੰਗੁ ਕਬਹੂ ਨ ਜਾਵੈ ॥ ੬੫ ॥  
 ਜਾ ਇਹੁ ਹਿਰਦਾ ਦੇਹ ਨ ਹੋਤੀ ਤਉ ਮਨੁ ਕੈਠੈ ਰਹਤਾ ॥  
 ਨਾਭਿ ਕਮਲ ਅਸਬੰਭੁ ਨ ਹੋਤੋ ਤਾ ਪਵਨੁ ਕਵਨ ਘਰਿ ਸਹੋਤਾ ॥  
 ਰੂਪੁ ਨ ਹੋਤੋ ਰੇਖ ਨ ਕਾਈ ਤਾ ਸਬਦਿ ਕਹਾ ਲਿਵ ਲਾਈ ॥  
 ਰਕਤੁ ਬਿੰਦੁ ਕੀ ਮੜੀ ਨ ਹੋਤੀ ਮਿਤਿ ਕੀਮਤਿ ਨਹੀ ਪਾਈ ॥  
 ਵਰਨੁ ਭੇਖੁ ਅਸਰੂਪੁ ਨ ਜ ਪੀ ਕਿਉਕਰਿ ਜਾਪਸਿ ਸਾਚਾ ॥  
 ਨਾਨਕ ਨਾਮਿ ਰਤੇ ਬੈਰਾਗੀ ਇਬ ਤਬ ਸਾਚੋ ਸਾਚਾ ॥੬੬॥  
 ਹਿਰਦਾ ਦੇਹ ਨ ਹੋਤੀ ਅਉਧੁ ਤਉ ਮਨੁ ਸੁੰਨਿ ਰਹੈ ਬੈਰਾਗੀ ॥  
 ਨਾਭਿ ਕਮਲੁ ਅਸਬੰਭੁ ਨ ਹੋਤੋ ਤਾ ਨਿਜ ਘਰਿ ਬਸਤਉ ਪਵਨੁ ਅਨਰਾਗੀ ॥  
 ਰੂਪੁ ਨ ਰੇਖਿਆ ਜਾਤਿ ਨ ਹੋਤੀ ਤਉ ਅਕੁਲੀਣਿ ਰਹਤਉ ਸਬਦੁ ਸੁ ਸਾਰੁ ॥  
 ਗਉਨੁ ਗਗਨੁ ਜਬ ਤਬਹਿ ਨ ਹੋਤਉ ਤ੍ਰਿਭਵਣ ਜੋਤਿ ਆਖੇ ਨਿਫੰਕਾਰੁ ॥  
 ਵਰਨੁ ਭੇਖੁ ਅਸਰੂਪੁ ਸੁ ਏਕੋ ਏਕੋ ਸਬਦੁ ਵਿਡਾਣੀ ॥  
 ਯਾਚ ਬਿਨਾ ਸੂਚਾ ਕੋ ਨਾਹੀ ਨਾਨਕ ਅਕਥ ਕਹਾਣੀ ॥ ੬੭ ॥  
 ਕਿਤੁ ਕਿਤੁ ਬਿਧਿ ਜਗੁ ਉਪਜੈ ਪੁਰਖਾ ਕਿਤੁ ਕਿਤੁ ਦੁਖਿ ਬਿਨਸਿ ਜਾਈ ॥  
 ਚਉਮੈ ਵਿਚਿ ਜਗੁ ਉਪਜੈ ਪੁਰਖਾ ਨਾਮਿ ਵਿਸਰਿਐ ਦੁਖੁ ਪਾਈ ॥  
 ਗੁਰਮੁਖਿ ਹੋਵੈ ਸੁ ਗਿਆਨੁ ਤਤੁ ਬੀਚਾਰੈ ਹਉਮੈ ਸਬਦਿ ਜਲਾਏ ॥  
 ਤਨੁ ਮਨੁ ਨਿਰਮਲੁ ਨਿਰਮਲ ਬਾਣੀ ਸਾਚੈ ਰਹੈ ਸਮਾਏ ॥  
 ਨਾਮੇ ਨਾਮਿ ਰਹੈ ਬੈਰਾਗੀ ਸਾਚੁ ਰਖਿਆ ਉਰਿਧਾਰੇ ॥  
 ਨਾਨਕ ਬਿਨੁ ਨਾਵੈ ਜੋਗੁ ਕਦੇ ਨ ਹੋਵੈ ਦੇਖਹੁ ਰਿਦੈ ਬੀਚਾਰੇ ॥ ੬੮ ॥

### (ੳ) ਸ਼ਬਦ

ਜੋਗੀ 'ਸ਼ਬਦ' ਦੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸੀ ਹਨੇ ਖਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ 'ਸ਼ਬਦ' ਵੀ ਮਨੋ,  
 ਪ੍ਰਾਣ ਗੁਫਾ, 'ਸੁੰਨ' ਤੇ ਆਧਾਰਤ ਹੈ। 'ਸ਼ਬਦ' ਨਾਨਕ-ਮਤਿ ਤੇ ਜੋਗਮਤਿ  
 ਵਿਚ ਸਾਂਝਾ ਪ੍ਰੀਤਾਸ਼ਕ ਸ਼ਬਦ ਹੈ ਖਰ ਦੋਹਾਂ ਵਿਚ ਇਸ ਦਾ ਭਾਵ ਇਕ  
 ਨਹੀਂ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਮਤਿ ਇਹ ਹੈ ਕਿ 'ਸ਼ਬਦ' ਦਾ ਆਧਾਰ 'ਬ੍ਰਹਮ'

ਹੈ, ਸ਼ਬਦ ਉਸ ਵਿਚ ਵਸਦਾ ਹੈ, ਸ਼ਬਦ ਉਸ ਦਾ ਦਰਸ਼ਨ ਹੈ, ਉਸ ਦੀ ਰਜ਼ਾ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟ ਰੂਪ ਹੈ ਪਰ ਜੋਗੀ ਇਸ ਨੂੰ ਅਠਾਦੀ ਮੰਨਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਬ੍ਰਹਮ ਤੋਂ ਸੁਤੰਤਰ । ਗੁਰੂ ਜੀ ਸ਼ਬਦ ਤੇ ਬ੍ਰਹਮ ਨੂੰ ਇਕ ਮੰਨਦੇ ਹਨ :

ਸੁ ਸ਼ਬਦ ਕਉ ਨਿਰੰਤਰਿ ਵਾਸੁ ਅਲਖੰ ਜਹ ਦੇਖਾ ਤਹ ਸੋਈ ॥  
 ਪਵਨ ਕਾ ਵਾਸਾ ਸੁੰਨ ਨਿਵਾਸਾ ਅਕਲ ਕਲਾ ਧਰ ਸੋਈ ॥  
 ਨਦਰਿ ਕਰੇ ਸ਼ਬਦੁ ਘਟ ਮਹਿ ਵਸੈ ਵਿਚਹੁ ਭਰਮੁ ਗਵਾਏ ॥  
 ਤਨੁ ਮਨੁ ਨਿਰਮਲੁ ਨਿਰਮਲ ਬਾਣੀ ਨਾਮੋ ਮੰਨਿ ਵਸਾਏ ॥  
 ਸ਼ਬਦਿ ਗੁਰੂ ਭਵਸਾਗਰੁ ਤਰੀਐ ਇਤ ਉਤ ਏਕੋ ਜਾਣੈ ॥  
 ਚਿਹਨੁ ਵਰਨੁ ਨਹੀ ਛਾਇਆ ਮਾਇਆ ਨਾਨਕ ਸ਼ਬਦੁ ਪਛਾਣੈ ॥੫੯॥

### (ਸ) ਨਾਮ

ਜੋਗੀਆਂ ਵਿਚ ਨਾਮ ਦਾ ਸੰਕਲਪ (Concept) ਨਹੀਂ ਹੈ । ਗੁਰੂ ਜੀ ਨਾਮ ਨੂੰ ਬ੍ਰਹਮ ਰੂਪ ਦਸਦੇ ਹਨ ।

ਨਾਮ ਤਤੁ ਸਭ ਹੀ ਸਿਰਿ ਜਾਪੈ ॥  
 ਬਿਨੁ ਨਾਵੈ ਦੁਖੁ ਕਾਲੁ ਸੰਤਾਪੈ ॥  
 ਤਤੇ ਤਤੁ ਮਿਲੈ ਮਨੁ ਮਾਨੈ ॥  
 ਦੂਜਾ ਜਾਇ ਇਕਤੁ ਘਰਿ ਆਨੈ ॥  
 ਬੋਲੈ ਪਵਨਾ ਗਗਨੁ ਗਰਜੈ ॥  
 ਨਾਨਕ ਨਿਹਚਲੁ ਮਿਲਣੁ ਸਹਜੈ ॥੫੦॥

### (ਹ) ਰਚਨਾ

ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਆਸਤਕ ਹੈ । ਪਰਮ-ਤਤ ਹੈ, ਉਹ ਹੁਕਮ-ਰਜ਼ਾ ਵਾਲੀ ਹਸਤੀ ਹੈ । ਸ਼ਬਦ-ਨਾਮ ਉਸ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਹਨ । ਉਹ ਸਭ ਦਾ 'ਆਦਿ' ਹੈ । 'ਆਦਿ' ਦਾ ਕੋਈ 'ਆਦਿ' ਨਹੀਂ ਹੈ, ਇਹ ਵਿਸਮਾਦ ਹੈ ।

‘ਆਦਿ ਕਉ ਬਿਸਮਾਦੁ ਬੀਚਾਰੁ ਕਥੀਅਲੇ’

ਹਾਂ, ਸਾਰੀ ਰਚਨਾ ਉਸ ਵਿਚੋਂ ਉਤਪੰਨ ਹੋਈ ਹੈ—

ਅਵਿਗਤੋ ਨਿਰਮਾਇਲੁ ਉਪਜੇ  
ਨਿਰਗੁਣ ਤੇ ਸਰਗੁਣ ਬੀਆ ॥

ਉਹ 'ਏਕਾ' ਹੈ, ਪਰਮ-ਸਤਾ ਏਕਾ ਹੈ ।

'ਏਕੇ ਕਉ ਸਚੁ ਏਕਾ ਜਾਣੈ'

'ਸਾਰੋ ਉਪਜੇ ਸਾਚਿ ਸਮਾਣੈ'

ਸਾਰੀ ਰਚਨਾ ਉਸ 'ਸੱਚ' ਏਕੇ ਵਿਚੋਂ ਉਤਪੰਨ ਹੋਈ ਹੈ, ਬ੍ਰਹਮ-ਰਜਾ  
ਅਨਸਾਰ ।

ਹਿਰਦਾ ਦੇਹ ਨ ਹੋਤੀ ਅਉਧੁ ਤਉ ਮਨੁ ਸੁੰਨਿ ਰਹੈ ਬੈਰਾਗੀ ॥

ਨਾਭਿ ਕਮਲੁ ਅਸਬੰਭੁ ਨ ਹੋਤੋ ਤਾ ਨਿਜ ਘਰਿ ਬਸਤਉ ਪਵਨੁ ਅਨਰਾਗੀ ॥

ਰੂਪੁ ਨ ਰੇਖਿਆ ਜਾਤਿ ਨ ਹੋਤੀ ਤਉ ਅਕੁਲੀਣਿ ਰਹਤਉ ਸਬਦੁ ਸੁ ਸਾਰੁ ॥

ਗਉਨੁ ਗਗਨੁ ਜਬ ਤਬਹਿ ਨ ਹੋਤਉ ਤਿਭਵਣ ਜੋਤਿ ਆਪੇ ਨਿਰੰਕਾਰੁ ॥

ਵਰਨੁ ਭੇਖੁ ਅਸਰੂਪੁ ਸੁ ਏਕੋ ਏਕੋ ਸਬਦੁ ਵਿਡਾਣੀ ॥

ਸਾਚ ਬਿਨਾ ਸੂਚਾ ਕੋ ਨਾਹੀ ਨਾਨਕ ਅਕਥ ਕਹਾਣੀ ॥

### (ਕ) ਸਾਰ

ਇਸ ਭਾਗ ਵਿਚ ਕੀਤੀ ਚਰਚਾ ਦਾ ਸਾਰ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ  
ਦੇਵ ਜੀ ਪ੍ਰਭੂ-ਹਸਤੀ, ਹੋਂਦ, ਅਕਾਲ ਮੂਰਤਿ ਦਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ  
ਉਸ ਤੋਂ ਸਾਰੀ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤਕ ਤੇ ਆਤਮਕ ਉਤਪਤੀ ਮੰਨਦੇ ਹਨ । ਜੋਗੀ ਭਰਮ  
ਵਿਚ ਹਨ ਕਿ ਕੋਈ ਸੁੰਨ, ਪ੍ਰਾਣ, ਮਨ ਆਦਿ ਸਾਰੇ ਅਨਾਦੀ ਹਨ । ਗੁਰੂ ਜੀ  
'ਏਕੇ' ਦਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦਿੰਦੇ ਹਨ । ਉਹ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਕ 'ਸੱਚ' ਵਿਚੋਂ ਸਭ  
ਕੁਝ ਉਪਜਦਾ ਹੈ, ਉਸੇ ਵਿਚ ਵਿਚਰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਸੇ ਵਿਚ ਫਿਰ ਲੀਨ ਹੋ ਜਾਂਦਾ  
ਹੈ । ਏਕਾ ਹੀ ਹਸਤੀ ਹੈ, ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਦੀ ਹਸਤੀ ਨਹੀਂ ਹੈ ।

-੩-

ਨਾਨਕ-ਮਤਿ ਤੇ ਜੋਗਮਤਿ ਵਿਚ ਦੂਜਾ ਅੰਤਰ 'ਗੁਰਮੁਖਿ-ਜੋਗੀ' ਅਵਸਥਾ  
ਤੀਕ ਪਹੁੰਚਣ ਦੇ ਸਾਧਨਾਂ ਵਿਚ ਹੈ ।

## (ੳ) ਗੁਰਮੁਖਿ-ਜੋਗੀ

ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਬਾਰੇ ਦੋਹਾਂ ਵਿਚ ਅੰਤਰ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਉਸ ਅਵਸਥਾ ਨੂੰ ਭਾਵੇਂ ਗੁਰਮੁਖਿ ਕਹਿ ਲਓ। ਜੋਗਮਤਿ ਦਾ ਆਦਰਸ਼ ਹੈ ਕਿ 'ਇਹ ਮਨੁ ਚਲਤਉ' ਟਿਕਾਇਆ ਜਾ ਸਕੇ। ਨਾਨਕ-ਮਤਿ ਵੀ ਇਹ ਹੈ 'ਇਹੁ ਮਨੁ ਚਲਤਉ ਸਚਿ ਘਰਿ ਬੈਸੇ'। ਅੰਤਰ ਇਹੋ ਹੈ ਕਿ ਜੋਗਮਤਿ ਨੂੰ ਉਸ ਸਚ-ਹਸਤੀ ਦਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨਹੀਂ ਹੈ। 'ਪੁਰਸ਼' ਦੇ ਤੇ ਉਹ ਵਿਸ਼ਵਾਸੀ ਹਨ। ਪਤੰਜਲੀ 'ਈਸ਼ਵਰ' ਦਾ ਹੀ ਵਿਸ਼ਵਾਸੀ ਹੈ ਪਰ ਉਸ ਦਾ ਮੁਕਤੀ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ ਈਸ਼ਵਰ ਨਾਲ ਜੋਗ (ਮਿਲਾਪ) ਨਹੀਂ ਹੈ, ਸਗੋਂ ਪੁਰਸ਼ (ਮਨ) ਨੂੰ ਖੁਕ੍ਰਿਤੀ ਤੋਂ ਸੁਤੰਤਰ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਨਾਨਕ-ਮਤਿ ਦਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਜੀਵਾਤਮਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭੂ ਨਾਲ ਜੋੜਨਾ ਹੈ। ਪਰ ਬਾਕੀ ਗੱਲ ਇਕੋ ਹੈ ਕਿ ਮਨ ਮੈਲ ਤੋਂ ਸਾਫ਼ ਹੋਵੇ ਤਦ ਹੀ ਮੁਕਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਗੁਰਮੁਖਿ-ਜੋਗੀ ਦਾ ਰੂਪ ਜਪੁਜੀ ਵਿਚ ਦਸਿਆ ਹੈ। ਗੁਰਮੁਖਿ ਜੋਗੀ ਉਹ ਹੈ ਜਿਸ ਪਾਸ ਸੰਤੋਖ, ਸਰਮੁ, ਧਿਆਨ, ਕੁਆਰੀ ਕਾਇਆ, ਪਰਤੀਤਿ ਹੈ, ਜੋ 'ਆਈ ਪੰਥੀ ਸਗਲ ਜਮਾਤੀ' ਭਾਵ ਸਮਾਜਕ ਲਕਸ਼ ਦਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੇ ਆਪਣਾ ਆਪ ਜਿਤਿਆ ਹੈ। ਗੁਰਮੁਖਿ-ਜੋਗੀ ਉਹ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਭੋਗ ਗਿਆਨ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਸਭ ਕੁਝ ਵੰਡਣ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਹੈ (ਦਇਆ ਭੰਡਾਰਣਿ), ਜੋ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਤਿਪਾਲਕ ਮੰਨਦਾ ਹੈ ਤੇ ਦਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਹੁਕਮ-ਰਜ਼ਾ ਵਿਚ ਜੀਂਦਾ ਹੈ— 'ਜਿਵ ਤਿਸ ਭਾਵੈ ਤਿਵੈ ਚਲਾਵੈ ਜਿਵ ਹੋਵੈ ਫੁਰਮਾਣੁ', ਜੋ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਰਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਆਸਣ ਸਭ ਥਾਂ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਦਾ ਭੰਡਾਰ ਅਖੁੱਟ ਹੈ। ਇਸ ਸਾਰੀ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦੀ ਸਾਂਝ ਦਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਰਖਦਾ ਹੈ। ਜਤ, ਧੀਰਜ, ਆਦਿ ਇਸ ਦੇ ਗਹਿਣੇ ਹਨ।

## (ਅ) ਮਨ

ਮਨ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਆਧਾਰ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਆਵਾਗਵਨ ਵਿਚ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ 'ਸਰਪਨਿ' ਦਾ ਖਾਧਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਜੋਗੀਆਂ ਅਨੁਸਾਰ ਮਨ ਸਦੀਵੀ ਹੈ, ਗੁਰੂ

ਜੀ ਅਨੁਸਾਰ ਇਸ ਦਾ ਆਧਾਰ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਹੈ । ਇਹ ਹਉਮੈ ਕਰਕੇ ਵਖਰੀ ਹਸਤੀ  
ਧਾਰਨ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਤੋਂ ਵਿਛੜਦਾ ਹੈ । ਹਉਮੈ ਹੀ ਸਰਪਨਿ ਹੈ ।  
ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਹੀ ਸਰਪਨਿ ਹੈ । ਮਨ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਹੀ ਹੈ ।

‘ਹਉਮੈ ਵਿਚਿ ਜਗੁ ਉਪਜੈ ਪੁਰਖਾ’

ਹਉਮੈ ਕਰਕੇ ਆਵਾਗਵਨ ਹੈ ।

### (ੲ) ਜੋਗ ਜੁਗਤਿ ਬਿਧਿ ਸਾਈ

ਨਾਨਕ-ਮਤਿ ਤੇ ਜੋਗਮਤਿ ਸਹਿਮਤ ਹਨ ਕਿ ਜੀਵਨ ਬੰਧਨ ਵਿਚ ਹੈ ।  
ਜੋਗੀ ਬੰਧਨ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲਣ ਲਈ ਆਪਣਾ ਮਾਰਗ ਦਸਦੇ ਹਨ—

ਹਾਟੀ ਬਾਟੀ ਰਹਹਿ ਨਿਰਾਲੇ ਰੂਖਿ ਬਿਰਖਿ ਉਦਿਆਨੇ ॥  
ਕੰਦ ਮੂਲੁ ਅਹਾਰੋ ਖਾਈਐ ਅਉਧੂ ਬੋਲੈ ਗਿਆਨੇ ॥  
ਤੀਰਥਿ ਨਾਈਐ ਸੁਖੁ ਫਲੁ ਪਾਈਐ ਮੇਲੁ ਨ ਲਾਗੈ ਕਾਈ ॥  
ਗੋਰਖ ਪੂਤੁ ਲੋਹਾ ਰੀਪਾ ਬੋਲੈ ਜੋਗ ਜੁਗਤਿ ਬਿਧਿ ਸਾਈ ॥੨॥

### (ੳ) ਜੋਗ ਜੁਗਤਿ ਇਵ ਪਾਈਐ

ਗੁਰੂ ਜੀ ਗੁਰਮੁਖਿ-ਪਦ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਸਾਧਨ ਦਸਦੇ ਹਨ :

ਹਾਟੀ ਬਾਟੀ ਨੀਦ ਨ ਆਵੈ ਪਰ ਘਰਿ ਚਿਤੁ ਨ ਡੁੱਲਾਈ ॥  
ਬਿਨੁ ਨਾਵੈ ਮਨੁ ਟੇਕ ਨ ਟਿਕਈ ਨਾਨਕ ਭੂਖ ਨ ਜਾਈ ॥  
ਹਾਟੁ ਪਟਣੁ ਘਰੁ ਗੁਰੂ ਦਿਖਾਇਆ ਸਹਜੇ ਸਚੁ ਵਾਪਾਰੋ ॥  
ਖੰਡਿਤ ਨਿਦ੍ਰਾ ਅਲਪ ਅਹਾਰੰ ਨਾਨਕ ਤਤੁ ਬੀਚਾਰੋ ॥੮॥  
ਦਰਸਨੁ ਭੇਖ ਕਰਹੁ ਜੋਗਿਦ੍ਰਾ ਮੁੰਦ੍ਰਾ ਝੋਲੀ ਖਿੰਬਾ ॥  
ਬਾਰਹ ਅੰਤਰਿ ਏਕੁ ਸਰੇਵਹੁ ਖਟੁ ਦਰਸਨ ਇਕ ਪੰਬਾ ॥  
ਇਨ ਬਿਧਿ ਮਨੁ ਸਮਝਾਈਐ ਪੁਰਖਾ ਬਾਹੁੜਿ ਚੋਟ ਨ ਖਾਈਐ ॥  
ਨਾਨਕੁ ਬੋਲੈ ਗੁਰਮੁਖਿ ਬੂਝੈ ਜੋਗ ਜੁਗਤਿ ਇਵ ਪਾਈਐ ॥੯॥  
ਅੰਤਰਿ ਸਬਦੁ ਨਿਰੰਤਰਿ ਮੁੰਦ੍ਰਾ ਹਉਮੈ ਸਮਤਾ ਦੂਰਿ ਕਰੀ ॥

ਕਾਮੁ ਕ੍ਰੋਧੁ ਅਹੰਕਾਰੁ ਨਿਵਾਰੈ ਗੁਰ ਕੈ ਸਬਦਿ ਸੁ ਸਮਝ ਪਰੀ ॥  
 ਖਿੰਬਾ ਝੋਲੀ ਭਰਿਪੁਰਿ ਰਹਿਆ ਨਾਨਕ ਤਾਰੈ ਏਕੁ ਹਰੀ ॥  
 ਸਾਚਾ ਸਾਹਿਬੁ ਸਾਚੀ ਨਾਈ ਪਰਖੈ ਗੁਰ ਕੀ ਬਾਤ ਖਰੀ ॥੧੦॥  
 ਉਂਧਉ ਖਪਰੁ ਪੰਚ ਭੂ ਟੋਪੀ ॥ ਕਾਂਇਆ ਕੜਾਸਣੁ ਮਨ ਜਾਗੋਟੀ ॥  
 ਸਤੁ ਸੰਤੋਖੁ ਸੰਜਮੁ ਹੈ ਨਾਲਿ ॥ ਨਾਨਕ ਗੁਰਮੁਖਿ ਨਾਮੁ ਸਮਾਲਿ ॥੧੧॥

ਸਪੱਸ਼ਟ ਅੰਤਰ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਪਰਵਿਰਤੀ ਵਿਚੋਂ ਗੁਰਮੁਖਿ-ਪਦ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦਸ ਰਹੇ ਹਨ ਅਤੇ ਜੋਗੀ ਨਿਰਵਿਰਤੀ ਦੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸੀ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਸ ਰਹੇ ਹਨ ਕਿ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰਹਿਣਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਕਮਲ ਪਾਣੀ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਮੁਰਗਾਈ ਪਾਣੀ ਵਿਚ ਵਿਚਰਦੀ ਹੈ। ਇਹ 'ਸੁਰਤੀ' ਨੂੰ 'ਸ਼ਬਦ' ਵਿਚ ਜੋੜਨ ਨਾਲ ਸੰਭਵ ਹੈ।

ਜੇਸੇ ਜਲ ਮਹਿ ਕਮਲੁ ਨਿਰਾਲਮੁ ਮੁਰਗਾਈ ਨੈਸਾਣੇ ॥  
 ਸੁਰਤਿ ਸਬਦਿ ਭਵ ਸਾਗਰੁ ਤਰੀਐ ਨਾਨਕ ਨਾਮੁ ਵਖਾਣੇ ॥

### (ਸ) ਸਾਧਨ

ਜੋਗ-ਜੁਗਤਿ ਜਾਂ ਗੁਰਮੁਖਿ-ਪਦ ਤੀਕ ਪਹੁੰਚਣ ਦਾ ਸਾਧਨ, ਗੁਰੂ ਜੀ ਅਨੁਸਾਰ ਕੇਵਲ ਇਕੋ ਹੈ। ਉਹ ਮਾਰਗ ਹੈ ਗੁਰੂ ਦੁਆਰਾ ਨਾਮ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਕਿਉਂਕਿ 'ਨਾਮ ਤਤੁ ਸਭ ਹੀ ਸਿਰਿ ਜਾਪੈ' ਤੇ ਕੇਵਲ 'ਨਾਮਿ ਰਤੇ ਸਿਧਗੋਸਟਿ ਹੋਇ'। ਸਤਿਗੁਰੂ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਹੀ ਜੋਗ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ — 'ਬਿਨੁ ਸਤਿਗੁਰ ਸੇਵੇ ਜੋਗੁ ਨ ਹੋਈ'। ਕਿਉਂਕਿ 'ਪੂਰੇ ਗੁਰ ਤੇ ਨਾਮ ਪਾਇਆ ਜਾਇ'।

ਬਿਨੁ ਸਤਿਗੁਰ ਸੇਵੇ ਜੋਗੁ ਨ ਹੋਈ ॥  
 ਬਿਨੁ ਸਤਿਗੁਰ ਭੇਟੇ ਮੁਕਤਿ ਨ ਕੋਈ ॥  
 ਬਿਨੁ ਸਤਿਗੁਰ ਭੇਟੇ ਨਾਮੁ ਪਾਇਆ ਨ ਜਾਇ ॥  
 ਬਿਨੁ ਸਤਿਗੁਰ ਭੇਟੇ ਮਹਾ ਦੁਖੁ ਪਾਇ ॥  
 ਬਿਨੁ ਸਤਿਗੁਰ ਭੇਟੇ ਮਹਾ ਗਰਬਿ ਗੁਬਾਰਿ ॥  
 ਨਾਨਕ ਬਿਨੁ ਗੁਰ ਮੁਆ ਜਨਮੁ ਹਾਰਿ ॥੧੦॥



## (ਕ) ਸਾਰ

ਗੁਰੂ ਜੀ ਪਰਵਿਰਤੀ ਮਾਰਗ ਦੇ ਸਮਰਥਕ ਹਨ ਅਤੇ ਜੋਗੀ ਨਿਰ-ਵਿਰਤੀ ਮਾਰਗ ਦੇ । ਜੋਗਮਤਿ ਸਮਾਧੀ ਦਾ ਸਮਰਥਕ ਹੈ, ਨਾਨਕ-ਮਤਿ ਨਾਮ-ਭਗਤੀ ਦਾ । ਜੋਗਮਤਿ ਗੁਰੂ ਦਾ ਸਮਰਥਕ ਹੈ, ਨਾਨਕ-ਮਤਿ ਵੀ ਗੁਰੂ ਦਾ ਸਮਰਥਕ ਹੈ । ਨਾਨਕ-ਮਤਿ ਹੈ ।

ਪਵਨ ਅਰੰਭੁ ਸਤਿਗੁਰ ਮਤਿ ਵੇਲਾ ॥

ਸਬਦੁ ਗੁਰੂ ਸੁਰਤਿ ਧੁਨਿ ਚੇਲਾ ॥

ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਮਤਿ ਹੈ ਕਿ 'ਸਬਦੁ ਕਮਾਈਐ ਖਾਈਐ ਸਾਰੁ' । ਜੋਗੀਆਂ ਦਾ ਇਤਰਾਜ਼ ਇਹ ਹੈ ਕਿ 'ਮੈਣ ਕੇ ਦੰਤ ਕਿਉ ਖਾਈਐ ਸਾਰੁ'— ਭਾਵ ਮਨੁੱਖ ਕਮਜ਼ੋਰ ਹੈ, ਉਸ ਦੇ ਦੰਦ ਮੌਮ ਦੇ ਹਨ ਤੇ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਤੇ ਮਾਇਆ, ਨੂੰ ਤਰਨਾ ਸਾਰ ਜਾਂ ਲੋਹਾ ਖਾਣ ਬਰਾਬਰ ਹੈ, ਇਵੇਂ ਕਿਵੇਂ ਸੰਭਵ ਹੈ । ਗੁਰੂ ਜੀ ਸਹਿਮਤ ਹਨ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਦੰਦ ਮੌਮ ਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਸਾਗਰ ਤਰਨਾ ਲੋਹਾ ਚਬਣ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਹੈ । ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਹੈ ਕਿ —

“ਸਬਦੁ ਕਮਾਈਐ ਖਾਈਐ ਸਾਰੁ” ।

‘ਗੁਰਮੁਖਿ ਨਾਮੁ ਦਾਨੁ ਇਸਨਾਨੁ’ ਵਾਲਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਉਸ ਨੂੰ ਮੈਲ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦੀ ।

—੪—

## (ੳ) ਸਾਥੁ ਲੰਘਾਵਹੁ ਪਾਰੇ

ਇਕ ਅੰਤਰ ਹੋਰ ਹੈ । ਨਾਨਕ-ਮਤਿ ਨੇ ਜਦ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਰਹਿ ਕੇ ਮੁਕਤੀ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਨੂੰ ਆਦਰਸ਼ ਸਥਾਪਨ ਕਰ ਲਿਆ ਤਾਂ ਸੁਭਾਵਕ ਹੋ ਗਇਆ ਕਿ ਸਾਰਾ ਸਮਾਜ ਉਨਤ ਹੋ ਕੇ ਮੁਕਤੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰੇ, ਤਦ ਹੀ ਗੁਰੂ ਸਫਲ ਹੈ । ਸੋ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਬਾਰ ਬਾਰ ਇਹ ਆਦਰਸ਼ ਸੁਝਾਇਆ ਹੈ ਸਾਰਾ ਸਮਾਜ ਉਨਤ ਹੋ ਕੇ ਮੁਕਤੀ ਨੂੰ ਪਹੁੰਚੇ ।

ਮੰਨੈ ਪਾਵਹਿ ਮੋਖ ਦੁਆਰੁ ॥ ਮੰਨੈ ਪਰਵਾਰੈ ਸਾਧਾਰੁ ॥  
ਮੰਨੈ ਤਰੈ ਤਾਰੇ ਗੁਰੁ ਸਿਖ ॥ ਮੰਨੈ ਨਾਨਕ ਭਵਹਿ ਨ ਭਿਖ ॥

ਅਤੇ—

ਜਿਨੀ ਨਾਮੁ ਧਿਆਇਆ ਗਏ ਮਸਕਤਿ ਘਾਲਿ ॥

ਨਾਨਕ ਤੇ ਮੁਖ ਉਜਲੇ ਕੇਤੀ ਛੁਟੀ ਨਾਲਿ ॥

ਜੋਗੀਆਂ ਨਾਲ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਸੰਬਾਦ ਕਰਦਿਆਂ ਇਹ ਸਮਾਜਕ ਮੁਕਤੀ ਦਾ ਆਦਰਸ਼ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕੀਤਾ ਹੈ । ਇਸੇ ਲਈ ਜੋਗੀ ਪੁਛਦੇ ਹਨ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਸਾਰੇ ਸਾਥੀਆਂ ਤੇ ਮਨੁੱਖੀ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਭਵ-ਸਾਗਰ ਤੋਂ ਪਾਰ ਕਰੋਗੇ ।

‘ਕਿਉ ਕਰਿ ਸਾਥੁ ਲੰਘਾਵਹੁ ਪਾਰੇ’

ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਇਸੇ ਗੋਸਟਿ ਵਲ ਸੰਕੇਤ ਕਰਦਿਆਂ ਦਸਿਆ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਜੋਗੀਆਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਪਰਬਤਾਂ ਤੇ ਛੁਪ ਬੈਠੇ ਹੋ, ਜਗਤ ਨੂੰ ਕੋਣ ਪਾਰ ਕਰੇਗਾ । ਸੋ ਗੁਰੂ ਜੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹੀ ਇਹ ਹਨ ਕਿ ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਗੁਰਮੁਖਾਂ ਦੀ ਖੋਜ ਵਿਚ ਹਾਂ ਜਿਹੜੇ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਮੋਢਾ ਲਾ ਕੇ ਜਗਤ ਨਿਸਤਾਰਾ ਕਰਨ ।

ਗੁਰਮੁਖਿ ਖੋਜਤ ਭਏ ਉਦਾਸੀ ॥

ਤੇ ਗੁਰਮੁਖਿ ਹੈ — ‘ਗੁਰਮੁਖਿ ਨਿਬਹੈ ਸਪਰਵਾਰਿ’ । ਗੁਰਮੁਖਿ ਪਰਵਾਰ ਨੂੰ ਪਾਰ ਲੰਘਾਦਾ ਹੈ ।

## (ਅ) ਮੁਕਤੀ

ਜੋਗਮਤਿ ਤੇ ਨਾਨਕ-ਮਤਿ ਦੋਵੇਂ ਮੁਕਤੀ ਦੇ ਇਛਕ ਹਨ ਅਤੇ ਮੁਕਤੀ ਨੂੰ ਆਦਰਸ਼ ਮੰਨਦੇ ਹਨ । ਪਰ ਜੋਗੀਆਂ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਜ਼ਾਤੀ ਮੁਕਤੀ ਹੈ ਕਿ ਪੁਰਸ਼ (ਮਨ) ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਤੋਂ ਸੁਤੰਤਰ ਹੋ ਕੇ ਵਿਚਰੇ, ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ ਹੈ ਕਿ ਸਾਰਾ ਮਾਨਵ ਸਮਾਜ ਮੁਕਤ ਹੋਵੇ ਤੇ ਹੁਕਮ ਵਿਚ ਸਮਾਜਕ ਜੀਵਨ ਜੀਵੇ ਤੇ ਇਸੇ ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਸਚਖੰਡ ਬਣਾਏ । ਸਾਰਾ ਸਮਾਜ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੁਕਮ-ਰਜ਼ਾ ਵਿਚ ਤਤਪਰ ਹੋਵੇ ਜਿਵੇਂ ਸਚਖੰਡ ਦਾ ਜੀਵਨ ਹੈ । ਸਚਖੰਡ ਦਾ ਜੀਵਨ ਇਹ ਹੈ

ਕਿ ਉਥੇ 'ਜਿਵ ਜਿਵ ਹੁਕਮੁ ਤਿਵੈ ਤਿਵ ਕਾਰ' ਹੈ ।

ਸਚਖੰਡ ਵਸੈ ਨਿਰੰਕਾਰੁ ॥  
ਕਰਿ ਕਰਿ ਵੇਖੈ ਨਦਰਿ ਨਿਹਾਲੁ ॥  
ਤਿਥੈ ਖੰਡ ਮੰਡਲ ਵਰਭੰਡੁ ॥  
ਜੇ ਕੋ ਕਥੈ ਤ ਅੰਤ ਨ ਅੰਤੁ ॥  
ਤਿਥੈ ਲੋਅ ਲੋਅ ਆਕਾਰੁ ॥  
ਜਿਵ ਜਿਵ ਹੁਕਮੁ ਤਿਵੈ ਤਿਵ ਕਾਰੁ ॥  
ਵੇਖੈ ਵਿਗਸੈ ਕਰਿ ਵੀਚਾਰੁ ॥  
ਨਾਨਕ ਕਥਨਾ ਕਰੜਾ ਸਾਰੁ ॥੩੭॥

ਮੁਕਤ-ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਸੇਵਾ ਪਰਧਾਨ ਹੈ । ਗੁਰਮੁਖਿ ਪਰਉਪਕਾਰੀ ਹੈ ।  
ਗੁਰੂ ਜੀ ਉਸ ਸਮਾਜ ਦੀ ਕਲਪਨਾ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ ਜਿਥੇ ਹਉਮੈ ਤੋਂ ਅਗੇ ਸੇਵਾ  
ਹੈ, ਸਾਂਝਾ ਭਾਈਚਾਰਾ ਹੈ; ਪਰਉਪਕਾਰ ਉਮਾਹਾ ਹੈ ।

“ਗੁਰਮੁਖਿ ਨਾਮੁ ਦਾਨੁ ਇਸਨਾਨੁ”

ਸਾਰੀ ਕੁਦਰਤ ਵਿਚ ਉਹ ਹੁਕਮ-ਰਜ਼ਾ ਦਾ ਜੀਵਨ ਦੇਖਦੇ ਹਨ ।  
‘ਸੋਦਰੁ’ ਦੀ ਪਉੜੀ ਵਿਚ ਇਹੋ ਜੀਵਨ ਹੈ । ਵਾਰ ਆਸਾ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਕੁਦਰਤ  
ਬਾਰੇ ਸ਼ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਇਹੋ ਹੁਕਮ-ਰਜ਼ਾ, ਭੈ ਦਾ ਜੀਵਨ ਦਰਸਾਇਆ ਹੈ । ਹੁਕਮ-  
ਰਜ਼ਾ ਦਾ ਜੀਵਨ ਹਉਮੈ ਦੇ ਉਲਟ ਹੈ ।

### (ੳ) ਸੂਝ

ਸੋ ਗੁਰਮਤਿ ਵਿਚ ਮੁਕਤੀ ਸਮੂਹੀ ਹੈ, ਸਮਾਜਕ ਹੈ ਪਰ ਜੋਗਮਤਿ ਵਿਚ  
ਮੁਕਤੀ ਜਾਤੀ ਹੈ । ਨਾਨਕ-ਮਤਿ ਇਸੇ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਸਚਖੰਡ ਵਿਚ ਬਦਲਦਾ ਹੈ,  
ਜੋਗੀ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਪਿਠ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਤੇ ‘ਰੂਖਿ ਬਿਰਖਿ ਉਦਿਆਨੇ’ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ।  
ਨਾਨਕ-ਮਤਿ ‘ਤਰੇ-ਤਾਰੇ’ ਦਾ ਸਮਰਥਕ ਹੈ, ‘ਕੇਤੀ ਛੁਟੀ ਨਾਲਿ’ ਦਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸੀ  
ਹੈ, ਜੋਗਮਤਿ ਜਾਤੀ ਸਿਧ-ਪਦ ਦਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸੀ ਹੈ ।

ਨਾਨਕ-ਮਤਿ ਤੇ ਜੋਗਮਤਿ ਜਾਂ ਗੁਰਮੁਖਿ-ਪਦ ਤੇ ਜੋਗ-ਪਦ ਵਿਚ ਅੰਤਰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੈ :

ਨਾਨਕ-ਮਤਿ (ਗੁਰਮੁਖਿ)	ਜੋਗਮਤਿ (ਸਿਧ-ਜੋਗੀ)
ਬ੍ਰਹਮਵਾਦ	ਸੂਨਯਵਾਦ
ਆਤਮਾ-ਜੋਤਿ, ਪ੍ਰਾਣ ਮਨ	ਪੁਰਸ਼, ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ, ਪ੍ਰਾਣ, ਮਨ
ਹੁਕਮ-ਰਜ਼ਾ	ਕਾਰਨ-ਕਾਰਜ
ਵਿਸਮਾਦ (ਬੇਅੰਤ, ਅਮੁਲ, ਵੱਡਾ)	ਗਿਆਨ
ਗੁਰੂ	ਅਉਧੂ
ਸਿਮਰਨ-ਨਾਮ	ਸਮਾਧੀ-ਪ੍ਰਾਣਾਯਾਮ
ਕਿਰਪਾ	ਜੁਗਤੀ, ਸਿਧੀ (ਜੋਰ) ਰਿਧ ਸਿਧ
ਪਰਵਿਰਤੀ	ਨਿਰਵਿਰਤੀ
ਸਹਜ	ਹਠ
ਸ਼ਬਦ	ਨਾਦ
ਸਮਾਜਕ ਮੁਕਤੀ, ਸਾਥ ਲੰਘਾਵਹੁ ਪਾਰੇ—	ਜਾਤੀ ਮੁਕਤੀ
ਕਰਮ, ਸੇਵਾ, ਭਾਣੇ ਦਾ ਜੀਵਨ	ਰਿਧੀ ਸਿਧੀ ਦਾ ਮਾਨਣ
ਨਿਰੰਤਰ, ਦਸਮਦੁਆਰ	ਅਡੋਲਤਾ (ਕਰਮਹੀਣਤਾ)
ਆਸ਼ਾਵਾਦ, ਚਾਉ, ਓਟ, ਆਸਰਾ	ਗੁਫਾ, ਗਗਨ
	ਨਿਰਾਸਤਾ, ਦੁਤਰ ਦਾ ਭੈ, ਕਮਜ਼ੋਰ
	ਪੁਣੇ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ।





B-1559

